श्रीरामदासांची कविता-प्रथम खंड

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना

॥ श्रीराम ॥

श्रीसमर्थांचा शिष्यसांप्रदाय

किती लोक तें कळेना । किती समुदाव आकळेना ।
सकळ लोक श्रवणमनना । मधें घाली ॥

श्रीरामदास

अध्यात्मखाणी ग्रन्थ वाणी वदोन गेली ।
न कळे महिमा न गणे सीमा काये बोलिली ।
भक्तमंडळीं भूमंडळी कोणें मोजिली ।
उत्तम मूर्ति अपार कीर्ति विश्वीं दुमदुमिली ॥

कल्याण

समर्थे कितेक गुप्त शिष्य केले ।
ते ते समर्थासि विदित भले ।
भरतखंडि प्रगट जे जाले ।
ते ते निवेदन करूं ग्रन्थार्थी ॥

गिरिधर

श्रीसमर्थांचे हजारों महंत आणि शिष्य होते व ते सर्व भरतखंडभर संचार करून स्वधर्म–स्वदेश–स्वभाषा इत्यादिकांची सेवा करीत होते, असें आपण सर्वजण ह्मणत असतो आणि तें सर्वस्वीं खरें हि आहे; पण त्या सर्व शिष्यप्रशिष्यांचीं नांवें, त्यांचे मठ, त्यांची परंपरा, त्यांचे ग्रन्थ, त्यांचा उद्योग, सारांश त्यांचीं साद्यंत चरित्रें आपणांस जितकीं अवगत असावयास पाहिजेत तितकीं नाहींत आणि ह्मणून तीं मिळविण्याच्या उद्योगास आपण लागले पाहिजे, ह्मणजे कालांतरानें श्रीसमर्थसांप्रदायाचा विस्तृत इतिहास लिहिण्यास त्यांचा फार उपयोग होणार आहे.

श्रीसमर्थसांप्रदायाच्या पायावर मराठी साम्राज्याची इमारत उभारली होती. तो पाया कोणी आणि कोणत्या तत्त्वांवर घातला वगैरे गोष्टींची माहिती मराठ्यांच्या इतिहासाचें यथार्थ स्वरूप कळण्यास आवश्यक होय; त्यावांचून आपला इतिहास आपणांस समजणार च नाहीं असा माझा समज आहे. श्रीरामदासी सांप्रदाय आणि महाराष्ट्रधर्म हीं एक च होत. या महाराष्ट्रधर्माच्या कांहीं अंगांचा विचार श्रीमत् दासबोधाच्या प्रस्तावनेंत आला आहे. तो संपूर्ण आहे असें जरी नाहीं तरी महाराष्ट्रधर्माची सामान्य कल्पना होण्यास तो पुरेसा आहे. अशा या धर्माची दीक्षा अखिल महाराष्ट्रास श्रीसमर्थांनी दिली. त्या धर्माची व त्यांतील तत्त्वांची महाराष्ट्रास जोंपर्यंत आठवण होती तोंपर्यंत महाराष्ट्राचा स्वातंत्र्यसूर्य वर वर येत चालला व जसजशी ती आठवण बुजूं लागली तसतसा तो मावळूं लागला आणि अखेरीस महाराष्ट्रास स्वधर्माचा पूर्ण विसर पडून पारतंत्र्यरूपी रात्र सुरू झाली. हा विषय स्वतंत्र आहे व त्याचें साधार विवेचन आपण पुढें मागें केव्हां तरी करूं. तूर्त मला इतकेंच म्हणावयाचें आहे कीं, शके १५९६ पासून तों शके १७३९ पर्यंतच्या काळांतील म्हणजे स्वातंत्र्यसूर्याच्या उदयापासून तों अस्तापर्यंतच्या काळांतील, श्री छत्रपति शिवाजी महाराज यांच्या राज्याभिषेकापासून तों पेशवाईचा लय होईपर्यंतच्या काळांतील मराठ्यांच्या चरित्राचें खरें रहस्य आपणांस समजावें अशी इच्छा असल्यास सूर्योदय होण्यापूर्वी अरुणोदयकाळीं जागृत होऊन कोण कोण उद्योगास लागले, त्यांनीं कोणते उद्योग केले, ते केव्हां आणि कोणत्या तत्त्वांवर केले आणि त्यांची परंपरा कशी आणि कोठपर्यंत चालत आली वगैरे सर्व गोष्टींचें ज्ञान आपण करून घेतलें पाहिजे. अशा दृष्टीनें आज किंचित् उपक्रम करावा असें योजिलें आहे.

आज कांहीं शिष्यप्रशिष्यांची नांवें व त्यांचे मठ यांचें टिपण येथें देतों, हेतु हा कीं त्या त्या मठांची ज्यांना प्रत्यक्ष माहिती आहे त्यांनीं ती सभेला कृपाकरून द्यावी. श्रीसमर्थांनीं ७३ वर्षांत जो व्याप केला त्याची नुसती माहिती प्रत्यक्ष करून घ्यावयाची असा निश्चय केल्यास दहा पांच जन्म घेतले पाहिजेत, एका जन्मानें ती साध्य होणार नाहीं. अशा स्थितींत त्या त्या मठांतील विद्यमान पुरुषांनीं या कामीं मदत केली, तर च सर्व माहिती एकत्र होण्याचा संभव आहे. आज जी माहिती खालीं देत आहे ती श्रीसमर्थांचीं

प्रकाशित चरित्रें, कल्याणस्वामींच्या मठांतील बाडें, वेणीगिरिधरांनीं वर्णिलेला 'समर्थप्रताप' नांवाचा अजून अप्रकाशित असलेला बहुमोल ग्रन्थ, इत्यादि साधनांच्या आधारें देत आहे. श्रीसमर्थांची "भक्तमंडळी" कोणास मोजतां आली नाहीं, असें कल्याणस्वामी ह्मणतात व त्यांनीं कित्येक 'गुप्त शिष्य' केले होते ते त्यांचे त्यांना च माहित, असें गिरिधरस्वामी ह्मणतात. अर्थात् या गुप्त शिष्यांची माहिती आतां आपणांस लागणार आहे असें तर नाहीं च, पण ज्या उघड शिष्यांची गणना खुद्द कल्याणस्वामींना झाली नाहीं त्यांची हि साग्र यादी आतां दुसऱ्या कोणास करतां येणार आहे, असें हि नाहीं. अशा स्थितींत मिळेल तेवढीच माहिती प्रसिद्ध करण्याचें काम आपल्याकडे आहे.

श्रीसमर्थांचे महंत

१ कल्याण, मठ डोमगांव, येथेंच त्यांची समाधी आहे. यांची कांहीं कविता मिळाली आहे.

२ दत्तात्रय, हे कल्याणस्वामींचे वडिल बंधु, मठ शिरगांव, समाधी तेथेंच.

३ वासुदेव, मठ कण्हेरी, समाधी तेथेंच.

४ देवदास उर्फ देवाजी, मठ दादेगांव, यांची कांहीं कविता उपलब्ध आहे. दादेगांवासच यांची समाधी आहे.

५ रंगावा उर्फ रंगनाथ अडसुळे, मठ पाली, तेथेंच यांची समाधी आहे.

६ त्रिंबक, मठ भालगांव, यांना बागाइतीचा फार नाद असे. भालगांवाजवळ एका डोंगरावर यांची समाधी आहे.

७ उद्धव, टाकळी व इंदूरबोधन असे दोन ठिकाणीं यांचे मठ आहेत. समाधी गंगेच्या काठीं टाकळीस आहे.

८ बाजी, मठ शिरोळ.

९ पिलाजी.

१० संभु, हे सांवतवाडीस होते.

११ दिवाकर, हे समर्थांजवळ राहून चाफळमठाची व्यवस्था पहात राजद्वारीं जाण्याचें काम यांचेकडे असे, हे महा-

बळेश्वरचे रहाणारे असून त्यांची 'बुद्धि हि महाबळ आहे' असें श्रीसमर्थ एकदां ह्मणाले होते.

१२ गिरिधर.

१३ रंगबोध.

१४ रंगमूर्ति.

१५ भैरवराम, हे चाफळास देवापाशीं पुराण सांगत.

१६ गणेश, हे मोठे वेदांती होते.

१७ विठ्ठल, हे चाफळास देवाची पूजा करीत.

१८ नृसिंह, हे कृष्णातीरीं असत.

१९ निरंजन.

२० कपिल, यांची शिष्यपरंपरा मोठी आहे.

२१ अनंतमौनी, हे कर्नाटकांत होते. त्यांचे शिष्य मेरुस्वामी यांनीं वर्णिलेल्या श्रीसमर्थचरित्रांतील एक अष्टक हनुमंत. स्वामीकृत बखरींत ३११ पृष्ठावर दिलेलें आहे. हें सर्व चरित्र मिळविलें पाहिजे.

२२ जयवंत, हे दक्षिणदेशीं होते.

२३ राघव, हे हि दक्षिणप्रांतींच होते. यांची शिष्यपरंपरा मोठी होती.

२४ विश्वनाथ पंडित, समर्थांनीं यांना उत्तर हिंदुस्थानांत पाठविले होते.

२५ आणप्पा अथवा आण्णाजी, मठ नीलंगे, यांचा शिष्य-समुदाय मोठा होता.

२६ राम, हे समर्थांजवळ असत.

२७ भास्कर, हे चाफळास असत.

२८ महादेव अगलावे, हे चाफळास उत्सवांत व्यवस्था पहात.

२९ गोपजी, हे वेणाबाईंचे वडिल.

३० दिनकर, यांची बुद्धि फार तीक्ष्ण होती.

३१ विश्वनाथ.

३२ नारायण, हे नेहमीं सर्वत्र संचार करीत असत.

३३ तुकोब्बा.

३४ मुरारि, हे बाहेगांवीं असत.

३५ अंबादास, बाहे गांवाजवळील एका गांवीं असत.

३६ उदास, सतशृंगाचे राहणार होते.

३७ जीवन, सज्जनगडावर श्रीसमर्थांच्या समाधीचें काम यांनीं सुरू केलें.

३८ महादेव.

३९ तुकोबा बिडवी, हे कीर्तनकार होते.

४० कृष्ण, तापीपुरीं होते.

४१ मुसळराम, बेदरप्रांतीं.

४२ भोळाराम.

४३ जयराम, कर्नाटक प्रांत.

४४ जीवन्मुक्त.

४५ प्रेमळशेटी, अकरा वर्षे चाफळास राहून देवाला नित्य नैवेद्य करीत. शेवटीं सज्जनगडावरून ते एकाएकीं नाहींसे झाले. ते कोण होते व कोठें गेले हें त्यांनीं कोणास कांहीं कळूं दिलें नाहीं.

४६ अनंत, पंढरीस.

४७ बाळकृष्ण, वऱ्हाडांत. त्यांनीं राम नावाचा आपला एक शिष्य समर्थांजवळ ठेवला होता.

४८ महारुद्र, वऱ्हाडांत च.

४९ माधव }
५० यादव } हे उभयता प्रयागाहून गंगेच्या कावडी समर्थ-स्नानास आणीत.

५१ त्रिंबक गगनी, दंडराजपुरीस.

५२ हरिदास, औदुंबर गांवीं.

५३ बाळकराम, यांनीं सवाई वृत्तांत श्रीसमर्थांची लीला वर्णिली आहे, तिचा शोध लावला पाहिजे.

५४ जनार्दन, सुरत प्रांतीं.

५५ दामोदर, देवगड प्रांत.

५६ श्रीधर, रामटेंक प्रांत.

५७ गोविंद, गोमांतक प्रांत.

५८ वामन.

५९ भैरव, गोकर्ण प्रांत.

६० शिवराम, समर्थांनीं यांना आपल्या जवळ बरेच दिवस ठेवून घेऊन तेलंगणप्रांतांत पाठविले होते.

६१ सदाशिव, सगर, रायचुर या प्रांतांत हे हिंडत.

६२ शंकर, श्रीरंगपट्टण प्रांतीं. हे उदास असून रुद्राक्ष धारण करीत.

६३ राम, हे बेदर प्रांतांत संचार करून म्लेंछांच्या संहारास सहाय्य करीत, असें 'समर्थप्रताप' ग्रन्थांत स्पष्ट ह्मटलें आहे.

६४ वेनिमाधव, हे प्रयागास होते.

६५ हरिश्चंद्र, अंतर्वेदींत.

६६ हरिवंश, गंगासागराकडे.

६७ रामकृष्ण, अयोध्येंत.

६८ हरिकृष्ण, मथुरेंत.

६९ जयकृष्ण, मायापुरी.

७० रामचंद्र, काशी.

७१ भगवंत, कांची

७२ गंगाधर } अवंतिका
७३ रघुनाथ }

७४ हरि, द्वारकेस

७५ दयाळ, बद्रिकेदार.

७६ विश्वंभर, सोरटी.

७७ ब्रह्मदास, ओंकारेश्वर.

७८ बल्लाळ, औंढ्यास पर्वतावर.

७९ कोदंडराम, श्रीशैल्यशिखरीं.

८० गोपाळ, भीमाशंकर.

८१ मल्हारि, पर्यळीनगरीं,

८२ आनंद, घृष्णेश्वरीं.

८३ हनुमान, रामेश्वरास.

८४ मारुतिदास, मल्याळाभीतरी.

८५ बलभीम, अनंतशयनांतरीं.

८६ अनंत कवि, सह्याद्रीच्या डोंगरांत. यांनीं हि समर्थलीला वर्णिली आहे. कांहीं भाग प्रसिद्ध आहे.

८७ चक्रपाणी, हे उदास स्थितींत राहून निस्पृहपणें सर्वत्र संचार करीत.

८८ उद्धव, केज

८९ बहिणाजी, तिसगांव.

हे इतके श्रीसमर्थांचे महंत होत. ही यादी साद्यंत आहे असें नाहीं, तरी पण साऱ्या भरतखंडभर श्रीसमार्थांनीं आपले शिष्य 'विखरिले' होते हें यावरून स्पष्ट होत आहे. आर्यावर्तांत त्या वेळीं असें एक हि क्षेत्र नव्हतें कीं जेथें समर्थांचा एकाददुसरा शिष्य नव्हता. कोणत्या हि निमित्तानें अनेक लोक एकत्र जमण्याचीं जीं ठिकाणें त्या वेळीं होतीं त्या प्रत्येक ठिकाणीं समर्थांचा शिष्य असे. हे महंत प्रथम कांहीं काळ श्रीसमर्थांच्या सांनिध्यांत घालवीत, सांप्रदायाचीं रहस्यें त्यांच्यापासून समजावून घेत, त्यांचे ग्रन्थ उतरून घेऊन त्यांचीं भक्तिभावानें पारायणें करीत, त्यांतील गूढ तत्त्वांचा स्वतः अनुभव घेत, गुरुप्रचीति, शास्त्रप्रचीति व आत्मप्रचीति यांची एकवाक्यता करीत, स्वतःच्या देहाला विसरून जात, आत्मनिवेदन करीत, आणि मग

> **आतां होणार तें होयेना कां ।**
> **आणि जाणार तें जायेना कां ।**
> **तुटली मनांतील आशंका ।**
> **जन्ममृत्याची** ॥ दासबोध ६-२-४४

अशा निशंक वृत्तीनें जगदुद्धाराचें अवघड काम, पण सहज, लीलेनें, सद्गुरुप्रतापाविषयीं असलेल्या अढळ निष्ठेनें करण्यास समर्थांच्या आज्ञेप्रमाणें अखिल भरतखंडभर किंवा विशिष्ट प्रांतांत संचार करण्यास बाहेर पडत ! दुर्दैव आपलें कीं, हे महंत संचार करीत असतां काय काय कामें करीत,

तीं कोणत्या पद्धतीनें करीत, स्वतः कोणत्या धोरणानें वागत, वगैरे इत्थंभूत हकिकत कोणी पूर्वी लिहून ठेविली नाहीं किंवा अजून आपणांस उपलब्ध झाली नाहीं. अशा स्थितींत याविषयीं प्रत्येक वाचकानें आपआपल्या मनाशीं यथाशक्ति, यथामति तर्क करण्यापलिकडे दुसरा मार्ग नाहीं.

हीं जीं वर महंतांचीं नांवें दिलेलीं आहेत तीं सर्व त्यांचीं मूळचींच नांवें होत असें कोणी समजूं नये. यांपैकीं कित्येक नांवें समर्थांनीं ठेवलेलीं आहेत. वरील सर्व महंतांच्या संचारप्रांतांची माहिती लागली नाहीं, ज्यांची लागली त्यांची नोंद केली आहे. त्या त्या प्रांतांतील लोकांनीं याकडे अवश्य लक्ष देऊन आपआपल्या प्रांतातील महंताविषयीं माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न करून समर्थसांप्रदायाची अशा तऱ्हेनें सेवा केल्यावांचून राहूं नये, अशी माझी नम्रपणें विनंति आहे.

महंत ह्मणजे मठपति. सद्गुरुप्रमाणेंच त्यांचा अधिकार असतो. स्वतः ते तरलेले असतात च, परंतु इतरांवर अनुग्रह करून त्यांना परमार्थमार्गाला लावण्याची त्यांची योग्यता असते. अशा महंतांपैकीं कांहीं महंतांचीं नांवें वर दिलीं आहेत. याशिवाय समर्थांचे शिष्य तर अगणित होते. त्यांपैकीं अगदीं थोडीं नांवें आज येथें देतां येत आहेत. हीं नांवें देतांना मुख्य स्थान कोणाला द्यावयाचें याविषयीं मतभेद असूं शकणार नाहीं.

श्रीसमर्थांचे शिष्य

१ श्रीछत्रपति शिवाजीमहाराज.
२ बाळाजी आवजी चिटणीस, बोरगांव.
३ प्रल्हादपंत.
४ रामचंद्र निळकंठ अमात्य.
५ नानाजीपंत.
६ रामकृष्ण सावकार, देवगिरीचे.
७ विश्वंभरपंत.
८ विश्वासराय.
९ नारायणपंत, विजापुरचे, ह्यांना बादशहानें बंदींत टाकले असतां श्रीसद्गुरूचें त्यांनीं स्मरण केलें आणि मुक्त झाले.

१० नृसिंह ऊर्फ नरसो मलनाथ अंबरखाने, हे चाफळ खोऱ्यांत महाराजाकडून मामलेदार होते. चाफळच्या देवालयास यांनीं आरंभ केला.
११ गणेशपंत, रायगडचे.
१२ रायाजीपंत सबनीस, सज्जनगडावर.
१३ रंगनाथपंत.
१४ कोनेरीपंत.
१५ मल्लारिपंत
१६ बाळकृष्णपंत, शहापुरास.
१७ निळो सोनदेव मुजुमदार.
१८ अंताजी गोपाळ वाकनीस.
१९ कुडाळकर देशपांडे.
२० अनंतभट, महाबळेश्वर.
२१ शहापुरकर कुळकर्णी.
२२ अंतोबाकुळकर्णी मेथवाडकर.
२३ चित्राव } वाई.
२४ थिटे } वाई.
२५ पद्मनाभ, जगन्नाथ.
२६ आनंदराव देशपांडे.
२७ तिमाजीपंत.
२८ मुंजे, राजापुरकर.

जेथें हजारों शिष्य असले पाहिजेत, त्यांपैकीं आज इतकींच नांवें देतां आलीं !

श्रीसमर्थांच्या शिष्यिणी

१ सतीबाई, शहापुरच्या. यांच्यावर अनुग्रह करण्यापूर्वीं समर्थांनीं यांचें फार सत्व पाहिलें. समर्थांनीं त्यांच्या घरच्या मुलांना उकीरड्यांत पुरले, त्यांचें घर लुटविलें, घरांत सर्प सोडले,

दागिने तोडून फेकून दिले, उतरंडी फोडल्या, इत्यादि प्रकारें त्यांच्या निष्ठेची परीक्षा पाहिली आणि मग त्यांच्यावर अनुग्रह केला.

२ चिमणाबाई उर्फ आक्का, ह्या फार कारस्थानी आणि धोरणी होत्या. यांच्याच स्वामिनिष्ठेमुळें समर्थांच्या पश्चात् चाफळ आणि विशेषतः सज्जनगड या दोन ठिकाणच्या देवस्थानांची व्यवस्था उत्तम प्रकारें चालली. यांची समाधी सज्जनगडावरच आहे.

३ अंबिका, करवीर प्रांतीं होत्या.

४ द्वारकाबाई, यांनीं नाना ग्रन्थ, स्फुट ग्रन्थ, पाठ, समास लिहिलेले आहेत, पण ते अजून उपलब्ध होत नाहींत.

५ नबाबाई, तापीतीरीं.

६ मनाबाई.

७ अपाबाई.

८ अन्नपूर्णाबाई.

९ सखाबाई, चाफळास रहात.

१० गंगाबाई, स्वामी एकांतांत जेवीत असतां यांनीं काय पाहिजे म्हणून पुसिलें असतां यांना हनुमानदर्शन घडलें.

११ गोदाबाई.

१२ अंताबाई अथवा आंतुबाई.

१३ कृष्णाबाई, ह्या अंध असतां चाफळास उपासना करून त्यांना दृष्टी प्राप्त झाली.

१४ वेणाबाई, ह्यांच्या कित्येक शिष्यिणी होत्या, सकुबाई, आक्काबाई, मुधाबाई, बाकुबाई, भिमाबाई, बाइयाबाई, वगैरे. सीतास्वयंवर व मंगल रामायण, छंदो रामायण, संकेत रामायण, लवकुश रामायण, सुंदर रामायण, अब्द रामायण, भाषा रामायण अशीं सात रामायणें यांच्या परंपरेंतील आहेत. पैकीं लवकुश, अब्द आणि भाषा अशीं तीन रामायणें खेरीज करून यांची बाकीची कविता सभेस उप-

लब्ध झालेली आहे. या राहणाऱ्या भिवजेच्या होत्या. तेथें यांच्या शिष्यिणी बाइयाबाई यांचा मठ आहे. यांची समाधी सज्जनगडावर आहे. या बाइयाबाईंचे शिष्य गिरिधर होत. ह्या गिरिधरांनीं श्रीसमर्थांस पाहिले होते. त्यांनीं लिहिलेला "समर्थप्रताप" नांवाचा अप्रतिम ग्रन्थ व त्यांची इतर कविता सभेस उपलब्ध आहे. या गिरिधरांचा मठ बीड गांवीं आहे. वेणाबाईंचे शिष्य हि अयोध्येकडे पुष्कळ होते.

श्रीसमर्थांचे महंत, शिष्य व शिष्यिणी यांची कांहीं नांवें आतांपर्यंत दिलीं.

महंतें महंत करावे। युक्तिबुद्धीनें भरावे।
जाणते करून विखरावे। नाना देसीं। ११-१०-२५

या समर्थांच्या शिकवणीप्रमाणें वर जे त्यांचे महंत दिले आहेत त्यांपैकीं बहुतेकांचे पुन्हां शेकडों महंत व हजारों शिष्य होते. शिष्यांचीं नांवें मिळणें अशक्य आहे पण महंतांचीं मात्र कांहीं कांहीं नांवें मिळतात, तीं येथें देतों. अशी ही परंपरा आजतागाईत चालत आली आहे, परंतु कालगतीनें मूळ स्वरूपांत फरक पडत गेला, त्यास इलाज नाहीं. ह्या परंपरेच्या प्रवाहांत आजपर्यंत सांप्रदाय वाहवत आला आहे, आतां त्यास ताकद असल्यास त्यानें प्रवाहाच्या उलट पोहत जाऊन मूळ उगमस्थान गांठलें पाहिजे. अशी ताकद येई तों प्रवाहांत वाहवत असतां मध्यंतरीं ठिकठिकाणीं थांबून वेळोवेळीं उगमाकडे निदान नजर तरी दिली पाहिजे. सांप्रदायानें उगमावरून केव्हां हि दृष्टि ढळूं देतां कामा नये.

वृत्तिसुन्य योगेश्वर। याचा पाहावा विचार।
दास ह्मणे वारंवार। किती सांगों॥ १७-७-२२

---

* कल्याणस्वामींचे महंत

१ रामाजीदादा, बारामती २ केशव, (मठ उंब्रज, चाफळास

---

* कल्याणस्वामी, जगन्नाथस्वामी व मुधावास्वामी यांच्या महंतांची पुढील यादी डोमगांवमठांतील शके १६८३ तील एका बाडावरून घेतली आहे.

भोंवताला जो तट आहे तो यांनीं बांधला. यांचे राजकारणांत फार अंग असे)

३ जगंनाथ मठ तडवळे

४ शिवाजी

५ कृष्णाजी

६ शंकराजी

७ बहिरव

८ जयेराम

९ जानावा

१० भिमाजी

११ गोविंद

१२ आप्पाजी गोसावी चितळे (हे बहुधा नाशिक प्रांतांतील होत)

१३ वासुदेव

१४ शामजी

१५ सुंदर जयेराम

१६ गोविंद पनाळकर

१७ रामाजी गो। वाळुज

१८ हरि

१९ अण्णाजी

२० उदास

२१ मुद्गलस्वामी

२२ रामाजी गो। रेवडे

२३ निळकंठ

२४ सिवराम गो। हलके

२५ महादेव गो। इसलामपूर

२६ अनंत गो। वाळिंबे

२७ अनंत गो। सेणवी (सारस्वत)

२८ नऱ्हेर गो। पांगारकर

२९ अप्पाजी गो। उलुक

३० मुऱ्हार

३१ नारायेण गो। बाहेकर

३२ रामाजी गुरव

३३ आनुबाई

३४ काळुबाई

३५ कोंडाजी गो। पनाळकर

३६ कबिर

३७ सिवराम गो। देवगांवकर

३८ खेत्रोबा

३९ स्वामीदास ते+'गसिकर

४० +'नुबाई (बहुतकरून अनुबाई)

४१ +'भु गो। मऱ्हाटे (बहुतकरून शंभु)

४२ +' + गो।

---

* जगन्नाथस्वामींचे महंत

१ लक्षुमण

२ यादव

३ पिलाजी

४ गोपाळ

५ मल्हार गोसावी पानभाते

६ रामा तिरगुळ

७ हरबाजी गो।।

८ सिताराम

' १ कागद फाटला आहे. * हे कल्याणस्वामींचे शिष्य असून तडवळे मठाचे संस्थापक महंत होते. यांची कांहीं कविता उपलब्ध आहे.

९ मानकोबा	२४ आंतोबा गो॥ जामखेडकर
१० जीउबा गउर	२५ लाडुबाई
११ गोविंद	२६ माहादु गो॥
१२ कृष्णजी	२७ सिवराम
१३ जयराम	२८ रामा सांजे
१४ आंतोबा	२९ भीवा
१५ नरसोबा	३० खंडु
१६ त्रिंबक	३१ मल्हारी
१७ गणोबा	३२ जानु
१८ रामा घांख्या	३३ रघु टिकला
१९ रामाजी गो॥ वांसि	३४ त्रिंबक
२० चिंतोबा गो॥	३५ भगवंत
२१ गदाधर	३६ रघु जैन
२२ बुख्या	३७ भीवाजी +'ईटकुरक
२३ निळकंठ	

* मुधावा स्वामींचे महंत

१ भीवाजी बावा दादा	९ देवबा
२ रामाजी	१० जनार्दन, कु +' डुकर (बहुतकरून कुरडुकर)
३ चिंतामण	११ +' + व गो॥ कु० (बहुतकरून उद्धव)
४ नरसोबा	१२ +' + हर गो॥ (बहुधा नरहर)
५ महादेव	१३ +' + नाथ (बहुधा जगन्नाथ)
६ भगवंत, घोडेगांव	१४ +' + रापा (?)
७ कृष्णपा	
८ खीरापा	

१ कागद फाटला आहे. * श्रीकल्याणस्वामी शके १६३६ त समाधीस्थ झाले. त्यांचे पश्चात् डोमगांव मठाचें आधिपत्य मुद्गल ऊर्फ मुधावास्वामीकडे आलें.

हा लेख आज येथेंच थांबवूं. श्रीसमर्थांचे हजारों महंत व शिष्य आणि त्या प्रत्येक महंताचे शेकडों महंत व शिष्य होते ही गोष्ट मनांत आणली ह्मणजे श्रीसमर्थांच्या काळीं सारें राष्ट्र खडबडून कां जागे झालें याचें कोडें उरणार नाहीं. समर्थांच्या सांनिध्यांत कांहीं काळ राहून तयार झालेले शिष्य साऱ्या राष्ट्रभर संचार करीत असतां सर्वत्र ज्ञानाचा प्रकाश पडून अज्ञान नाहींसें व्हावें यांत हि कांहीं नवल वाटावयास नको. श्रीसमर्थांच्या कवितेच्या हजारों प्रती छापून आह्मी त्यांचा आज प्रसार करीत आहोंत, अशी जर कोणांस घमेंड वाटत असेल तर ती व्यर्थ आहे. समर्थांच्या वेळीं हल्लींसारखे छापखाने नसतील पण त्यांचे सर्व महंत व शिष्य हे चालकेबोलके छापखानेच होते, हें आपण विसरतां कामा नये. आज जितक्या प्रती आपण छापून काढीत असूं, त्यांच्या दसपट प्रती समर्थांच्या छापखान्यांतून निघत असत! ही अतिशयोक्ति खचित नव्हे. समर्थांचा प्रत्येक शिष्य समर्थांची कविता अत्यंत आतुरतेनें उतरून घेई व त्याच्या पुन्हां अनेक प्रती करी. त्या प्रती तरी तो किती कौतुकानें, आदरानें, भक्तीनें, प्रेमानें करी. सद्गुरूंची उपासना च ती तो समजे! कल्याणस्वामींचे शिष्य उंब्रजमठपति केशवस्वामी यांनीं सोनेरी रुपेरी शाईनें पातळ कागदावर लिहिलेली दासबोधाची एक प्रत डोमगांवच्या मठांत आहे, ती जिज्ञासु वाचकानें पहावी आणि मी ह्मणतों त्याविषयीं आपली स्वतःची खात्री करून घ्यावी. प्रती करण्याचा समर्थांच्या शिष्यानें केव्हांच कंटाळा केला नाहीं. कारण समर्थांनीं त्याला शिकविलें होतें कीं

लेहोन देतां परोपकारें। सीमा सांडावी ॥ १५-६-२७

आपल्या हल्लींच्या निर्जीव छापखान्यांत व समर्थांच्या सजीव छापखान्यांत आणखी एक मोठा फरक होता, तो आपण लक्षांत घेतला ह्मणजे आतांच्या अचेतन छापखान्यापेक्षां त्या वेळच्या सचेतन छापखान्यांनीं राष्ट्राची केवढी कामगिरी केली हें कळणार आहे. समर्थांचे छापखाने स्वतः चालत आणि बोलत, ते एका ठिकाणीं बसून केव्हां हि रहात नसत. त्या छापखान्यांना समर्थांची आज्ञाच अशी होती कीं

नित्य नूतन हिंडावें। उदंड देशाटण करावें।

आज श्रीसमर्थांचे आपण जे ग्रन्थ छापतों ते फार तर महाराष्ट्रीयांच्या बरोबर जाऊन पडत असतील, परंतु समर्थांच्या वेळीं अखिल भरतखंडभर

समर्थांचे छापखाने पसरलेले होते व ते त्या त्या प्रांतांतील लोकांना त्यांच्या त्यांच्या भाषेंत बोधामृत पाजीत. समर्थांनीं त्यांना जें शिकविलें होतें तें ते दुसऱ्यांस शिकवीत आणि कार्यास लावीत. आणि अशा रीतीनें

लोकीं लोक वाढविले। तेणें अमर्याद जाले।
भूमंडळीं सत्ता चाले। गुप्तरूपें ॥ १५-२-२६

याचा अनुभव त्या वेळीं महाराष्ट्रास घ्यावयास सांपडला.

॥ श्रीराम ॥

श्रीसमर्थांचे मठ

समर्थ हे उपासना। जनांत आणिती मना।
रघोत्तमा उपासिती। सखे चि ते चि वाटती ॥

श्रीरामदास

श्रीसमर्थांच्या महंतांची मागील प्रकरणांत जी यादी दिली आहे त्यांतील सर्व महंतांच्या मठांची हकिकत आपणांस केव्हां तरी द्यावयाची च आहे. सर्वांचे मठ कोठकोठें होते याचा तपास अजून पुरा व्हावयाचा आहे; तथापि ज्या मठांचीं नांवें कळालीं आहेत त्यांची हकिकत देण्याचा आज उपक्रम करण्यास हरकत नाहीं. खुद्द श्रीसमर्थांची जन्मभूमि, कर्मभूमि व निवासभूमि यांचें वर्णन आरंभीं देऊन महंतांपैकीं पहिले चार महंत–कल्याण, दत्तात्रय, वासुदेव व देवदास–यांच्या मठांची त्रोटक माहिती या प्रकरणांत नमूद करण्याचें तूर्त योजिलें आहे.

१. जांब

मार्गशीर्ष व. ३ चतुर्थीसह
शके १८२६

आमुचे कुळीं रघुनाथ। रघुनाथें आमुचा परमार्थ।
जो समर्थांचा हि समर्थ। देवां सोडविता ॥ ६-७-२१

ही श्रीसमर्थांची जन्मभूमि होय. महाराष्ट्राच्या ऐहिक आणि पारमार्थिक मुक्ततेसाठीं या गांवीं शके १५३० चैत्र शु. ९ स सूर्याजीपंत व राणुबाई यांच्या पोटीं नारायणानें जन्म घेतला. जन्मगृह त्या वेळचें जसेंच्या तसेंच कोठून असणार ? तथापि ज्या ठिकाणीं तें घर होतें त्या ठिकाणाचें दर्शन आज हि होत आहे! घराच्या उजव्या बाजूला विहीर आहे, तिला अजून हि कुळकर्ण्यांची विहीर असेंच ह्मणतात. या गांवाची सर्व भूमि व तीवरील प्रत्येक रजःकण हीं रामदासी सांप्रदायिकांना अत्यन्त पवित्र वाटतात, कारण या भूमीवर श्रीसमर्थांनीं बाळपणींच्या क्रिडा केल्या.

ज्या मारुतीपाशीं सूर्याजीपंतांना श्रीरामाचें दर्शन झालें किंवा समर्थांना शके १५३८ श्रावण शु. ८ स अर्धरात्रीं अनुग्रह झाला तो मारुति येथेंच गांवाबाहेर आहे. देवालयाच्या पाठीमागचें वडाचें झाड त्या वेळचेंच आहे, पण तें आतां वाळलें आहे. एक नवीन पल्लवी फुटली आहे, तथापि ती टिकेल किंवा नाहीं याची शंका आहे.

गांवाला लहानसी नदी आहे. पूर्वी जेथें डोह होता व ज्यांत समर्थांनीं लग्नाची गोष्ट निघाल्याकारणानें वडाच्या झाडावरून उडी टाकल्यामुळें त्यांच्या कपाळावर टेंगूळ आलें व जें कायमचें राहिलें होतें तेथें हल्लीं तें झाड आहे, पण डोह नाहीं. आसनगांवीं समर्थांना लग्नाला नेलें होतें, तें आसनगांव जांबेपासून अर्ध्या कोसावर आहे. "सावधान" शब्द कानीं पडतांच सावध होऊन ज्या घरांतून स्वामी "संधी साधून फडकले" तें घर हल्लीं आसनगांवीं नाहीं! दुरेंं घर हि तेथें नाहीं, नुसतें ठिकाण आहे. त्या ठिकाणाचाच तसा धर्म असल्यास तेथील माती ब्रह्मचाऱ्यांनीं आपल्या मस्तकीं धारण करून पहावें!

उत्सवांत तुपाची खोटी झाल्यामुळें समर्थांच्या सांगण्यावरून ज्या मडक्याच्या घागरीनें विहीरीचें पाणी काढून तूप ह्मणून वाढण्यांत आलें, ती घागर मठांत आहे. हल्लीं तिचा वरचा भाग पितळानें व खालचा भाग तांब्यानें मढविलेला असून ती श्रीराममंदिरांत ठेविलेली असते. उत्सवांत तिच्यांतून तूप वाढण्याचा प्रघात अद्यापि आहे.

समर्थांचें उपनाम ठोसर. पाटवदे, हिवरें, शेलूमार्फळ, शिवनगांव, लिंबगांव, राक्षसभुवन वगैरे आसपासच्या कित्येक गांवीं ठोसरांचीं ५।२५ घरें हल्लीं हि आहेत.

समर्थांचे वडिल बंधु गंगाधरस्वामी. यांना च रामीरामदास ह्मणत. यांची समाधी दहिफळास आहे. भक्तिरहस्य व सुगमोपाय असे यांचे दोन ग्रन्थ व किरकोळ प्रकरणें सभेस उपलब्ध असून " श्रीरामदास आणि रामदासी " ग्रन्थमालेंतील पुढील भाग " श्रीरामीरामदासांची कविता " च योजिला आहे. यांना च श्रेष्ठ ह्मणत. त्यांना रामजी व शामजी असे दोघे पुत्र होते. श्रेष्ठ १५९९ च्या फाल्गुन वद्य १३ सह १४ स परधामास गेले, त्यावेळीं रामजी १६ वर्षांचे व शामजी १० वर्षांचे होते. तेव्हां त्यांना समर्थांकडून " बरें सत्य बोला यथातथ्य चाला " इत्यादि उपदेशपर पत्र आल्याचें सुप्रसिद्ध आहे. ज्या डोहांत समर्थांनीं उडी मारली ह्मणून वर ह्मटलें आहे त्याच्या च कांठीं वडाच्या झाडाजवळ रामजी व शामजी यांच्या समाधी आहेत. तेथें जवळच तिसरी समाधी आहे ती महारुद्रस्वामींच्या कुटुंबाची होय असें सांगतात.

चाफळचे स्वामीमहाराजास सर्व जांब गांव इनाम आहे, परंतु सूर्याजीपंतांचे वेळीं जी जमीन त्याचेकडे होती व ज्या जमीनींतील धान्यानें समर्थांचें बाळपणीं पोषण झालें त्या जमीनीचें महत्त्व गांवच्या इतर जमीनीपेक्षां जास्त आहे. त्या जमीनीवर हल्लीं मळा असून त्यास देवमळा ह्मणतात.

---

२ चाफळ

चैत्र शके १८२५

गंगातीरीं जो जन्मला । तोचि कृष्णातीरा गेला ।
तेथें प्रताप प्रगटला । तो धन्य साधु ॥

श्रीरामीरामदास

श्रीसमर्थ जांबेहून निघाले ते गंगेच्या कांठाकांठानें नाशकाजवळ टांकळीस गेले. एकांत स्थान पाहून तेथें त्यांनीं बारा वर्षें वास करून पुरश्चरण केलें. उद्धवस्वामीसाठीं तेथें मारुतीची स्थापना करून श्रीसमर्थांनी पुढें बारा वर्षें तीर्थयात्रा केल्या व नंतर ते कृष्णातीरीं आले. कृष्णातीरीं आल्यावर आरंभीं कांहीं काळ त्यांचा वास शहापुरास होता. शहापुरास समर्थांनीं स्थापन केलेला मारुती आहे. एकांतांत बसण्यासाठीं मारुतीच्या डाव्या बाजूला समर्थांची एक गुहा आहे. शहापुराजवळ च उजव्या अंगाला जो डोंगर आहे तेथें हि समर्थांची बसण्याची जागा होती ती अद्यापि पहावयास सांपडते. शहापु-

रास असतांना समर्थ केव्हां केव्हां मसुरास जात व पुष्कळ वेळा चंद्रगिरीच्या डोंगरावर जात. चंद्रगिरीच्या डोंगरांत समर्थांची एक गुहा आहे. तिचें वर्णन शहापुरकर समर्थशिष्य भीमस्वामींनीं केलेलें "श्रीसमर्थांचीं दोन जुनीं चारित्रें" या पुस्तकाच्या १८४ पृष्ठावर आहे. त्या गुहेंत पूर्वी मारुतीची मूर्ति असावी असें वाटतें; कारण

> रामदासाचा विसावा । रुद्र जाहला आश्रावा ।
> भक्तजन वेगीं धांवा । दर्शनासी ॥

अशी भीमस्वामींनीं सर्व भक्तांची प्रार्थना केली आहे. मसुरास हि समर्थांनीं स्थापिलेला मारुति आहे. आंब्याची डहाळी कल्याणस्वामींनीं पुढें बसून मागें तोडली ती याच गांवीं होय. मारुतीच्या पुढें एक व मागें एक अशा दोन विहिरी आहेत, पण त्यांपैकीं कोणत्या विहिरींत कल्याणस्वामी कल्याण नाम पावले हें आतां नक्की कोणी सांगत नाहींत; बहुधा पुढची विहीर असावी, असें मला वाटतें. तीन चार उत्सव मसुरास केल्यावर समर्थ चाफळास गेले. वाटेंत उंब्रज व माजगांव या दोन ठिकाणीं त्यांनीं स्थापिलेले मारुति आहेत.

चाफळचा मठ ह्मणजे खुद्द श्रीसमर्थांचा मठ. तो श्रीसमर्थ संप्रदायाचें आद्य पीठ होय. श्रीसमर्थांची जन्मभूमि जांब व त्यांच्या संप्रदायाची जन्मभूमि चाफळ ! देशाचा आणि धर्माचा विचार श्रीसमर्थांनीं मुख्यतः या ठिकाणीं केला. हें ठिकाण अत्यंत रमणीय आहे. चौफेर डोंगराचा वेर असून मध्यभागीं श्रीरामाचें देवालय आहे.

> भोंवता डोंगराचा फेर । मध्यें देवाचें शिखर । पुढें मंडप सुंदर । नव खणांचा ॥ चहुं खांबांची रचना । वरत्या चोवीस कमाना ।

असें जें वर्णन आहे तें याच ठिकाणाचें होय. अंगापुरच्या डोहांतून श्रीरघुपतीची जी मूर्ति समर्थांनीं काढली तिची स्थापना त्यांनी येथें केली. अर्थात् ज्या मूर्तीची पूजा खुद्द श्रीसमर्थ करीत तिचें येथें दर्शन घडतें. प्रत्येक सांप्रदायिकानें या ठिकाणाचें दर्शन घेतलें च पाहिजे. पहावें तेवढें थोडेंच आहे, पण त्यांतल्या त्यांत श्रीसमर्थांची जन्मभूमि जांब, कर्मभूमि चाफळ व अखंड निवासभूमि सज्जनगड ही त्रिस्थळीं यात्रा केल्यावांचून सांप्रदायिकानें राहूं नये, असें वाटतें. महाराष्ट्राच्या दृष्टीनें हि चाफळचें महत्त्व कमी नाहीं.

श्रीशिवाजीमहाराजांना शिंगणवाडीचे मारुतीपाशीं याच चाफळखोऱ्यांत समर्थांचा अनुग्रह झाला.

देवालय नदीकांठीं उंचवट्यावर आहे. पुढें दास मारुती व मागें भीम मारुती आहे. नदीला घाट बांधण्याचें काम आरंभिलेलें अपुरें च पडलें आहे. रामदासाभिमानी मंडळींनीं इकडे अवश्य लक्ष पुरविलें पाहिजे. भीममारुतीच्या डाव्या बाजूला जो तट बांधला आहे तो कल्याणस्वामींचे शिष्य उंब्रज मठपति केशवस्वामी यांनीं बांधला, असा कागदोपत्रीं आधार सांपडतो. शिंगणवाडीच्या अलिकडे खडींवर निवांत ठिकाणीं एक मारुति आहे. शिंगणवाडीचे पलिकडील डोंगरांत समर्थांची बसण्याची गुहा आहे, तिला रामघळ ह्मणतात. हें स्थळ फार प्रेक्षणीय आहे. ही रामघळ दोन मजली आहे. पहिल्या मजल्याला वरच्या बाजूस एक भोंक असून त्यांतून दुसऱ्या मजल्यावर जावें लागतें. दुसऱ्या मजल्यांत आसनस्थ असा खरोखर एकच मनुष्य बसूं शकेल, परंतु आसनावांचून तीन चार माणसें बसतात. तेथून दिसणारा देखावा अपूर्व आहे. समोर डोंगरांच्या रांगा च रांगा दिसतात. खालचा मजला प्रशस्त आहे. तेथें ५।५० माणसें बसूं शकतील. खालच्या मजल्यांत मध्यभागीं भिंत घालून दोन दालनें केलीं आहेत. एका दालनांत धुणी आहे. धुणीपाशीं एक विवर आहे. त्यांतून जमीनीवरसें फरपटत जावें लागतें. कांहींसें आत गेल्यावर दोघां तिघांना बसण्यापुरती जागा आहे.

रामघळीपासून दोन हाकांच्या अंतरावर "कुबडीतीर्थ" आहे. श्रीसमर्थ एकदा निंबघळींत असतां त्यांच्या दर्शनास शिवाजी महाराज आले होते. उन्हाचे बरेच लांबून आल्यामुळें महाराज तृषाक्रांत झाले आहेत, असें पाहून समर्थांनीं कुबडीनें तेथील एक दगड बाजूस सारून पाणी काढलें तें हें ठिकाण होय! त्याच्या पवित्रपणाविषयीं निराळें काय लिहावें! आज मितीला देखील हीं स्थळें इतकीं रमणीय वाटतात, तेव्हां त्या वेळची त्यांची शोभा काय असेल ह्मणून सांगावी! आतां झाडी फारच थोडी राहिली आहे, पण त्या काळीं मठापासून तों घळीपर्यंत दीड कोस किंबहुना एकंदर चाफळखोऱ्यांत अत्यंत गर्द झाडी होती असें कागदपत्रांवरून दिसतें. रामघळींत किंवा कुबडीतीर्थापाशीं मनुष्य गेला ह्मणजे वेडावून जातो, असें सांगतात.

साहजिक आहे. समर्थांच्या चरणधूलीनें पवित्र झालेला तो सारा प्रदेश आहे. तेथें गेल्यावर प्रस्तुत देशकालवर्तमानाचा विसर पडून त्या काळच्या सर्व तऱ्हेच्या सौख्यकारक कल्पनांचे तरंग मनांत उठत असतील. श्रीसमर्थ येथें होते; येथें बसले असतील, तेथें निजले असतील; या जागेवरून चालत गेले असतील, त्या दगडाला त्यांचा स्पर्श झाला असेल; तेव्हां आपण तेथें लोळून पहावें आपल्या अंगांत कांहीं संचार होतो कीं नाहीं, अशा कल्पनांनीं भाविक मनुष्यास त्या ठिकाणीं वेड्यासारखें होत असेल, यावर विश्वास ठेवण्यास कांहींच हरकत नाहीं. परंतु त्या ठिकाणीं असे तो मनुष्य किती हि वेडा झाला तरी तो डोंगर उतरूं लागला ह्मणजे त्याला आपल्या घरादाराची, व्यवसायाची व तेथून दुसरीकडे जाण्याची आठवण होऊन त्याचें वेड हि उतरूं लागत असावें, असें वाटतें; कारण कोणाला हि कायमचें वेड लागल्याचें अलिकडे ऐकिवांत येत नाहीं.

कुबडीतीर्थ कधीं आटत नाहीं. संतत करांगुलीसारखी धार वाहत असते. पाणी गार आणि मधुर आहे. स्नान केल्यावर, डोंगर चढून येण्याच्या श्रमाचा परिहार होतो. रामघळींतील दगड, माती भगवीं आहेत. डोंगर चढून आल्यानें मनुष्यास घाम आलेला असतो, अशा स्थितींत कांहीं काळ तो रामघळींत बसल्यास सर्व कपडे भगवे होतात व नंतर कुबडीतीर्थावर जाऊन स्नान केले ह्मणजे धोतरावर बसलेली भगवी माती धोतरांत सारखी फैलावून जाऊन आपोआप सांप्रदायाची दीक्षा मिळते.

रामघळींत असतां समर्थांनीं एका काळोख्या रात्रीं कल्याणस्वामी-जवळ विडा मागितला. विड्याचीं पानें तेथें नव्हतीं, मठांत राहिलीं होतीं. तेथून मठ दीड कोस आहे हें वर सांगितलेंच आहे. मार्ग त्या वेळीं तरी, अत्यंत बिकट असला पाहिजे. " कल्याणा विडा " ह्मणून समर्थ ह्मणताहेत तोंच कल्याणस्वामी उठून तडक मठांत जावयास निघाले. त्यांना वाटलें वायूसारखा आतां मठांत जाऊन पानें घेऊन येतो व समर्थ पुन्हा मागताहेत तोंच त्यांचे पुढें विडा ठेवतो. कल्याणस्वामी सरासरी अर्धा पाव डोंगर उतरतात तोंच त्यांना सर्पदंश झाला ह्मणून जें बखरींत लिहिलें आहे तें अहिरोगाचें ठिकाण येथेंच आहे.

तसेंच, सदाशिवशास्त्री देव येवलेकर दिवसास मशाली लावून व आळ्यास सुरी बांधून दिग्विजय करीत समर्थांकडे आले असतां

याच डोंगरांत उत्तरेकडील रस्त्यावर ज्या एका मोठ्या दगडावर स्वामी एकटेच कुबडी घेऊन बसले होते तो दगड हि येथेंच आहे. याच ठिकाणीं एका मोळीविक्याकडून समर्थांनीं शास्त्री बुवांच्या गर्वाचा परिहार केला. ज्या दगडावर स्वामी बसले होते, त्यास शेंदूर लावलेला असून त्याचें दर्शन येथें घडतें.

सारांश चाफळखोऱ्यांतील सर्वच प्रदेश हिंडून पाहण्यासारखा आहे. समर्थांची साक्ष प्रत्येक ठिकाणीं कांहीं ना कांहीं तरी आहेच.

मठाला उत्पन्न चांगलें आहे. चाफळास रामनवमीचा मोठा उत्सव होतो. गादीचा अधिकार कसा चालत आला आहे हें दर्शविण्यापुरती वंश-परंपरा देतों.

सूर्याजीपंत

- गंगाधर ऊर्फ रामीरामदास ऊर्फ श्रेष्ठ
  - रामजी
    - **गंगाधर** ऊर्फ बापास्वामी (पुण्यतिथी मार्गशीर्ष व. १२)
    - शामजी ऊर्फ दादजी बोवा
      - **लक्ष्मण** ऊर्फ बाबा स्वामी (पुण्यतिथी चैत्र व. ७)
        - **हनुमंतस्वामी** (समाधी फाल्गुन शु. ८ श. १७४०) ऊर्फ बापुस्वामी
          - **महारुद्रस्वामी** (पुण्यतिथी माघ व. ७)
            - दत्तक **लक्ष्मणस्वामी** (पुण्यतिथी वैशाख व. ६)
              - **गंगाधर** ऊर्फ बापुसाहेब.
      - रामचंद्र बाबा
  - शामजी
- नारायण ऊर्फ **रामदास** ऊर्फ समर्थ

३ सज्जनगड

चैत्र शके १८२५

सह्याद्रीगिरिचा विभास विलसे मंदारशृंगापरी ।
नामें सज्जन जो नृपें वसविला श्रीउर्वशीचे तिरीं ।
साकेताधिपती कपी भगवती हे देव ज्याचे शिरीं ।
तेथें जागृत रामदास विलसे जो या जना उद्धरी ॥

अनंतकवि

असें या ठिकाणाचें समर्थशिष्य अनंतकवि यांनीं वर्णन केलें आहे. श्रीशिवाजीमहाराजाच्या आग्रहावरून समर्थ सज्जनगडावर राहूं लागले. साताऱ्यापासून गड तीन कोस आहे. गडावरून साताऱ्चा किल्ला व किल्यावरील बराचसा भाग चांगला दिसतो. साताऱ्च्या बाजूनें गड चढून जात असतां किल्याच्या दरवाजापासून उजव्या हाताला परळी गांवाकडे जाणारी पायवाट आहे त्या वाटेच्या वरच्या बाजूला जी दुसरी पायवाट आहे त्या वाटेनें बरेचसें अंतरावर गेल्यावर एक गुहा लागते. गुहेच्या जवळची वाट जरा अवघड आहे. गुहेचें द्वार लहान आहे; बसून आंत जावें लागतें. बसल्या बसल्यानें कांहीं अंतरावर गेल्यावर उजव्या बाजूला वळावें व तेथून थोडेसें पुढें गेल्यावर कमरेइतका उतार लागतो, तेथें ८।१० माणसें बसूं शकतील अशी वर्तुळाकार जागा आहे. श्रीसमर्थ या गुहेंत पुष्कळदां जाऊन बसत असावेत, असें वाटतें.

ब्रह्मादिक आले जऱ्ही । येणें नाहीं बाहेरी ।
कोण गुहा प्रवेश करी । अंधकारीं त्या ॥

असें जें भीमस्वामींनीं वर्णिलें आहे, ती ही च गुहा असावी.

दोन्ही दरवाजे ओलांडून आंत गेल्यावर, डाव्या बाजूला आंगळाई देवीचें देवालय आहे. चाफळास स्थापिलेली श्रीरामाची मूर्ति अंगापूरच्या डोहांतून जेव्हां समर्थांनीं काढली त्याच वेळीं जी देवीची मूर्ति काढली होती, तिची स्थापना या देवालयांत केलेली आहे. देवालयांत समर्थांची बसण्याची जागा होती ती अजून हि दाखविण्यांत येते.

नीट पुढें गेलें ह्मणजे श्रीमारुतीचें देवालय लागतें. देवालयाच्या मागच्या बाजूला पाणी पिण्याचें टाकें आहे. त्या टाक्यावरून पुढें गेलें ह्मणजे

'जेथें जागृत रामदास विलसे' तें ठिकाण लागतें. माघ व. ९ शके १६०३ रोजीं श्रीसमर्थांनीं आपला देह अखेरचा जेथें ठेवला तें हें ठिकाण होय. समाधीच्या चिन्याला वरच्या बाजूस सरासरी मध्यभागीं एक आडवी चीर आहे ती समाधीस्थ झाल्यावर समर्थांनीं कल्याणस्वामीस भेट दिली त्यावेळची आहे, असें सांगतात. समाधीचें मंदीर मोठें आहे. समाधी खालीं तळघरांत असून वर श्रीरामाच्या मूर्ति आहेत. श्रीसमर्थ तंजावरास गेले असतां तेथें एका कारागिराकडून मूर्ति करवून पाठविण्याविषयीं समर्थांनीं व्यंकोजी राजे यांस आज्ञा केली होती. त्या मूर्ति शके १६०३ च्या माघ व. ५ ला गडावर येऊन पोचल्या. त्याच ह्या मूर्ति होत. समाधीच्या मागच्या बाजूस एका पितळेच्या पेटींत श्रीसमर्थांच्या पादुका आहेत. पादुकापाशीं च समर्थांची एक कुबडी व कांठी आहे. सकाळसंध्याकाळखेरीजकरून समाधीपाशीं बहुधा एकांत असतो. निष्ठावंत सांप्रदायिकांच्या वृत्ति समाधीपाशीं तल्लीन होऊन जातांना कित्येकदां पाहावयास सांपडतात. पादुकावर मस्तक ठेवून सर्व शरीर रोमांचित होऊन प्रेमाश्रु ढाळणारे सांप्रदायिक येथें आढळतात. सज्जनगडावर नेहमीं राहणारे लोक मोठे भाग्यवंत होत!

समर्थसमाधी जेथें। सुकृति जन बहु तेथें।
सर्वस्व चित्तें वित्तें। पूजिती पूर्ण ब्रह्मातें।
धन्य धन्य भाग्यवंत। सहवास घडला।
दुर्लभ जाला मज असतां॥

भीम

शेजघराचें स्थित्यंतर झालेलें असलें पाहिजे हें उघड आहे, पण ठिकाण मात्र तेंच आहे. शेजघरांत पलंगावर समर्थांची तजवीर आहे. ती समर्थांच्या हयातींत त्यांच्या एका शिष्यानें काढली होती अशी कथा परंपरेनें चालत आली आहे. या च तजबिरीची व समाधीच्या मागच्या बाजूला ज्या पादुका आहेत ह्मणून वर ह्मटलें आहे त्या पादुकांची प्रतिमा सभेनें प्रकाशित केलेल्या दासबोधाला जोडली आहे. शेजघरांत समर्थांचा पाणी पिण्याचा एक तुंबा व पिकदाणी हीं आहेत. बाह्यतः कुबडी पण आंत तलवार, अशी जी समर्थांची गुप्ती होती ती येथें च आहे! ह्या कुबडीची उंची पाहिली ह्मणजे श्रीसमर्थ बरेच उंच असावेत असें दिसतें.

सज्जनगडावर समर्थांच्या वेळच्या ज्या कांहीं अपूर्व वस्तु आहेत, त्यांत दोन मोठाले हंडे आहेतः एक सरासरी दोन घागरींचा व दुसरा तीन घागरींचा आहे. गडाखालून उरमोडीनदीच्या पाण्यानें भरून गडावर समर्थांसाठीं कल्याणस्वामी घेऊन जात तेच हे हंडे होत. हे हंडे पहावें आणि कल्याणस्वामींच्या शारीरिक बलाविषयीं अटकळ करावी!

किल्ल्याचा तट बराचसा शाबूत आहे. नैर्ऋत्य कोपऱ्यांतील तटाचें काम शिवाजीमहाराजांनीं सुरू केल्याचें समर्थांस कळतांच त्यांनीं तें बंद करवून त्या बाजूच्या रक्षणार्थ तटाकडे तोंड करून एक लहानसें देवालय बांधून समर्थांनीं तेथें मारुतीची स्थापना केली. त्या बाजूनें गड उतरण्याचा अजून हि मार्ग आहे, पण तो फारच बिकट आहे. श्रीसमर्थांचे वेळीं व नंतर हि गडावर बराच बंदोबस्त असे. कित्येक गडकरी व त्यांचे अधिकारी गडावर असत, पण आज मात्र त्या वैभवापैकीं तेथें कांहीं च अंश उरला नाहीं.

श्रीसमर्थांच्या शिष्यिणींपैकीं वेणुबाई शके १६०० चैत्र वद्य १४ सह अमावास्येला निजधामास गेल्या. ज्या ठिकाणी त्यांचा देह दहन केला त्या ठिकाणीं पूर्वी एक चंपक वृक्ष होता, परंतु हनुमंतस्वामींच्या वेळेपासून तथें वृंदावन आहे. समर्थसमाधीच्या वायव्येस ओवरींत जें वृंदावन आहे तीच वेणुबाईची समाधी होय. आकामहाराजांनीं १६४३ च्या कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेस देह ठेविला. श्रीचे देवालयाचे ईशान्येस त्यांचे वृंदावन कायम असून, हल्लीं तें एका घरांत आहे.

असें सज्जनगडाचें माहात्म्य आहे. आल्यागेल्यास वर मठांत अन्न मिळतें. गडावरील सर्व व्यवस्था चाफळचे स्वामीमहाराजांकडे च आहे. माघ व. १ पासून तों ९ पर्यंत उत्सव होऊन दशमीला ललित होतें. उत्सवांत सर्व गड माणसांनीं फुललेला दिसत असतो! उत्सवाच्या दिवसांत पाहाटेपासून तों मध्यरात्रीपर्यंत समाधीपाशीं दर्शनोत्सुक लोकाची गर्दी नाहीं, असें होत नाहीं.

समाधी समर्थांची पूर्ण। वर्णून झाले भक्त संपूर्ण।
श्रवण करितां सर्व जन। पावन होती॥

४ डोमगांव

पौष शु. ३ शके १८२५

निज वचनें वटशाखा तोडुनि जो शिष्य पावला पतन।
तो कल्याण चि केला जीवनदानें करूनियां जतन ॥

मोरोपंत

हा कल्याणस्वामींचा मठ होय. श्रीसमर्थांच्या महंतांत कल्याणस्वामींची योग्यता विशेष आहे आणि ह्मणून जांब, चाफळ व सज्जनगड या तीन क्षेत्रानंतर या मठाचें महत्त्व सांप्रदायास फार आहे. या मठांत श्रीसमर्थांचें हस्ताक्षर आहे! समर्थांनीं स्वहस्तें कल्याणस्वामींस लिहून दिलेला कित्ता या मठांत आहे. 'त्या कित्त्यांत सोन्याच्या शाईचीं अक्षरें असून बाळबोध लिपि आहे व ती देववाणी असून तिचा अर्थ स्वामी व कल्याण या दोघांसच ठाऊक होता' असें या कित्त्याविषयीं हनुमंतस्वामी लिहितात. या कित्त्यासंबंधानें आपण सविस्तरपणें पुढें केव्हां तरी लिहूं. कल्याणस्वामींनीं स्वहस्तानें लिहिलेली व श्रीसमर्थांनीं स्वतः शोधलेली दासबोधाची मूळ पोथी याच मठांत आहे. सभेनें प्रसिद्ध केलेला दासबोध तिच्याचवरून छापविलेला आहे. सत्कार्योत्तेजक सभेवर या मठाचे अनंत उपकार आहेत. प्रस्तुतचा खंड कल्याणस्वामींनीं लिहिलेल्या बाडावरून च छापविला आहे. कल्याणस्वामींचे शिष्य उंब्रजमठपति केशवस्वामी यांनीं शके १६२० त लिहिलेली दासबोधाची सोनेरी रुपेरी पोथी याच मठांत आहे. या पोथीचा कागद जांभळा असून पातळ आहे. *श्रीमत् दासबोधाबद्दल समर्थशिष्य व प्रशिष्य यांना किती आदर होता हें* पहावयाची इच्छा असल्यास ही पोथी पहावी. या पोथीचा शेवट असा आहेः—

"लेखन समाप्त गतकळी ४७९५ चारि सहस्र सातसे पंच्यानौ संवत्छर बहुधान्य नाम माघ शु॥ प्रतिपदा ॥

स्वर्ग मृत्य पाताळींचे देह तिन्ही । त्यासी सजीवता जयाचेनी ।
त्याच्या अनुज्या जीवदानी । त्याचे दिनी समाप्तसिद्धि ॥ १ ॥

लेखन हस्ताक्षर ॥ श्रीरामदासांकित कल्याणस्वामींचा किंकर ॥ कर्जत नाम पुर तेथें लेखन केले ॥

सकळ कर्माचा आरंभि । चोविसामाजी मूळारंभी ।
ते नाम वसे देहसंगीं । तेणें लेखन केले ॥"

गतकलि ४७९५ ह्मणजे शक १६१६. परंतु शके १६१६ ला बहुधान्य संवत्सर नव्हता व माघ शु. १ चा लोप होता. बहुधान्य संवत्सराला गतकलि ४७९९ ह्मणजे शके १६२० पाहिजे. बहुधा गतकलि देण्यांत केशवस्वामींची चुकी झाली असावी. शके १६२० च्या माघ शु. १ ला रविवार होता. शनीचा धाकटा भाऊ रवी. तेव्हां ह्या पोथीचें लेखन शके १६२० माघ शु. १ स रविवारीं, संध्येंतील चोवीस नांवांपैकीं पहिले नांव जें केशव, त्या केशवस्वामींनीं कर्जंत मुक्कामीं समाप्त केलें; असो. शक १५८१ पासून तों शक १७०४ पर्यंतच्या काळांत लिहिलेल्या दासबोधाच्या दहा पांच तरी पोथ्या या गांवीं आहेत. कल्याणस्वामींच्या अंगावरील तांबड्या रंगाच्या बनातीचा तुकडा व तशाच तऱ्हेच्या कापडाची श्रीसमर्थांची एक जीर्ण चंची, समर्थांच्या पादुका, समर्थांनीं कल्याणस्वामीस दिलेल्या राम, लक्ष्मण, सीता व मारुति यांच्या मूर्ति या मठांत आहेत.

मठापासून पाव कोसाच्या अंतरावर सीना नदीचें कांठीं एका कड्यावर कल्याणस्वामी रहात होते असें सांगतात. त्या ठिकाणीं हल्लीं घर वगैरे कांहीं नाहीं, परंतु इमारतीचा पाया दिसत आहे. तेथें एक गणपतीची दगडाची मूर्ति बेफिकीरपणें आडवी पडली होती, ती आह्मी उभी केली. तिची तेथें कोणी तरी स्थापना केली पाहिजे. त्या ठिकाणीं नदीचा कांठ उंच कड्यासारखा आहे. कड्याच्या मध्यभागीं अवघड जागीं नरसोबाची मूर्ति आहे. कांठ पाण्यानें ढांसळून गेल्यामुळें तेथवर जाणें आतां दुर्घट झालें आहे.

कल्याणस्वामी चार महिने परंड्यास, चार महिने डोमगांवीं कड्यावर व चार महिने डोणजे येथें देवीचे देवळांत रहात असत; त्याचें देहावसान परंड्यास झालें, तेथून वाजत गाजत देशमुखांनीं त्यांना डोमगांवीं आणलें व हल्लीं समाधी आहे तेथें दहन केलें, असें परंपरेनें श्रवण केल्याचें कै. अंबादासमहाराज सांगत होते.

समाधीचें मंदीर भव्य व रम्य आहे. समर्थसमाधीच्या खालोखाल असें हेंच काम आहे. खुद्द मंदिराच्या दरवाज्यावर खालील मजकूर कोरलेला आहे.

॥ श्रीराम ॥

श्रीरामदासस्वामी ॥ कल्याणाचें नाम
कल्याणकारी ॥ कल्याणाचें ध्यान
सर्वांस तारी ॥ कल्याणाचा हस्त
माथा जयाचे ॥ त्यान्ही मुक्ती
वंदिती पाये त्याचे ॥ १
शके १६९५ श्री

कल्याणस्वामींनीं शके १६३६ त समाधी घेतली व नंतर ५९ वर्षांनीं मंदिराचें काम झालें, असें यावरून दिसतें.

खुद्द समाधीच्या शिळेवर शंकराची पिंडी असून पादुका आहेत. वर व चारी बाजूंना अक्षरें कोरलेलीं आहेत, पण आज २०६ वर्षे समाधीवर प्रत्यहीं अभिषेक होत असल्यामुळें अक्षरें आतां सर्व लागत नाहींत. तथापि चाफळमठांतील एका बाडांत त्यांचा उल्लेख सांपडतो, त्यावरून पुढील माहिती येथें नमूद करितों.

समाधीच्या वर पादुकांच्या डाव्याबाजूला मजकूर आहे तो असा:—

श्रीरामदासा कल्याण व्हावें ।
अती सौख्य व्हावें आनंद व्हावें ।
उद्वेग नासो वारि शत्रु नासो ।
नाना विळासें मग तो विळासो ॥ १

श्रीकल्याणस्वामी

पादुकांच्या उजव्या बाजूला मजकूर आहे तो:—

कश्यप अत्रि भरद्वाज विश्वामित्र गौतम जमदग्नि वशिष्ठ
ध्यानमूलं गुरोर्मूर्तिः । पुजामूलं गुरोः पदं ।
मंत्रमूलं गुरोर्वाक्यं । मोक्षमूलं गुरोःकृपा ॥

पूर्व बाजूला भगवद्गीतेंतील नवव्या अध्यायाचा २७ वा श्लोक आहे तो:—

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ।।

पश्चिम बाजूला गीतेंतील शेवटचा श्लोक आहे तो:—

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ।।

दक्षिण बाजूला श्लोक आहे तो:–

काशीक्षेत्रनिवासश्च जान्हवीचरणोदकं ।
गुरुर्विश्वेश्वरः साक्षात्तारकं ब्रह्म निश्चितम् ।।

उत्तर बाजूला आहे तो:–

ब्रह्म अनादि तथा विष्णु ब्रह्मा वशिष्टः श्रीरामः इति ।
मारुतिं रामदासं च कल्याणं गुरुं स्वामिनं इति ।।

कल्याणस्वामींच्या समाधीमंदिरापुढें मुधोबावा ऊर्फ मुद्गलस्वामी यांच्या समाधीचें मंदिर आहे. तेथें समाधीची शिला नसून दास मारुति उभा आहे. भिवाजीस्वामी, महारुद्रस्वामी व हनुमंतस्वामी यांच्या समाधी मळ्यांत आहेत.

मठाची अधिकारपरंपरा येणेंप्रमाणें:—

श्रीरामदास
|
शिष्य कल्याण (पुण्यतिथि आषाढ शु. १३ शके १६३६)
|
शिष्य मुधोबावा (,, ज्येष्ठ शु. १४ शके १६७१)
|
,, भिवाजी
|
,, महारुद्र (,, पौष व. ७ शके १७३३)
|
,, हनुमंत बावा (,, पौष शु. १५ शके १७८१)
|
,, अंबादास (,, आषाढ शु. १० शके १८२६)
|
पुत्र श्रीराम (विद्यमान.)

शाहुमहाराजांच्या पत्नी सकवारबाई यांस मुद्गलस्वामींचा अनुग्रह होता, असें कागदपत्रांवरून दिसतें. महाराणी सकवारबाईसाहेब यांचेकडून कल्याणस्वामींचे पुण्यतिथीस दरसाल २३६५ रुपये येत असत. मठाला उत्पन्न बरें आहे.

मठाच्या शेवटच्या दरवाज्यापाशीं दहा ओवऱ्या आहेत त्या १७३१ त कळेधोणकर शिष्य पोरे यांनीं बांधिल्या असा उल्लेख आहे.

कल्याणस्वामींच्या मठाखालील पोटमठ बरेच आहेत. त्यांचें सविस्तर टांचण पुढें केव्हां तरी करूं. तडवळ्याचा जगन्नाथमहाराजांचा मठ याच मठाखालील होय. जगन्नाथमहाराज हे कल्याणस्वामींचे शिष्य असून त्यांची कांहीं कविता उपलब्ध आहे. त्यांत त्यांनीं कल्याणस्वामींना नमस्कार केल्याचे चार श्लोक आहेत. समाधीला नमस्कार करितांना प्रथम दरवाज्यावरील श्लोक ह्मणून नंतर हे चार श्लोक ह्मणण्याचा परिपाट असल्यामुळें आपणांस हि परंपरा तोडतां येत नाहीं.

कल्याण होणें जरि तूज आहे ।
कल्याणपायीं मन स्थीर राहे ।
कल्याणवाणी पडतां सुकानीं ।
कल्याण जाले बहुसाल प्राणी ॥ १
अविनाश हें नाम कल्याण ज्याचें ।
करी सर्व कल्याण सर्वा जिवांचें ।
समर्थें जना ऊतरायासि पारीं ।
अशी ठेविली मूर्ति कल्याणकारी ॥ २
श्रमहारिणीतटाकीं स्वामि कल्याण राजा ।
परम दिनदयाळु नांदतो स्वामि माझा ।
सदय हृदय ज्याचें ध्यान हें आठवीतां ।
परम सफळ येतो मोक्षकल्याण हातां ॥ ३
बहु मत्तमत्तांतरें दाटि जाली ।
तयाचे पदीं वृत्ति निवृत्ति ठेली ।
जगज्जीवनाचा प्रभु जो अनामी ।
नमस्कार माझा श्रीकल्याणस्वामी ॥ ४

५ शिरगांव

चैत्र वद्य १३ श. १८२८

संसारत्याग न करितां । प्रपंचउपाधी न सांडितां ।
जनामध्यें सार्थकता । विचारें चि होये ॥ ६-९-२४

कल्याणस्वामींचे वडील बंधु दत्तात्रयस्वामी यांचा हा मठ होय. चाफळ आणि शिरगांव यांच्या दरम्यान फक्त एकच डोंगर आडवा आहे. कल्याणस्वामी व दत्तात्रयस्वामी मातु:श्रीसह कोल्हापुराहून समर्थांबरोबर येऊन प्रथम शिरगांवीं राहिले. पुढें दत्तात्रयस्वामी व मातुःश्री यांस शिरगांवीं कायमचे ठेवून कल्याणस्वामी समर्थांबरोबर नेहमीं संचार करीत. श्रीसमर्थांच्या ग्रन्थांच्या प्रती करावयाच्या असल्या ह्मणजे कल्याणस्वामी ग्रन्थ घेऊन शिरगांवास येत व उभयता बंधु प्रती करीत. उभयता बंधूंपैकीं कल्याणस्वामी श्रीरामदासांप्रमाणें ब्रह्मचारी राहिले व दत्तात्रयस्वामी श्रीरामीरामदासांप्रमाणें वंशधर झाले. शिरगांवीं दत्तात्रय स्वामींचा वंश आहे. या वंशांत कर्ते पुरुष अनेक होऊन गेले. दत्तात्रयस्वामींचे पुत्र राघोस्वामी, त्यांचे पुत्र यशवंत व अनंत, यशवंतस्वामींचे तिघे पुत्र भिमाजी, लक्ष्मण व मनोहर असे होते. भिमाजी ऊर्फ भीमस्वामी यांनीं शके १७१९ त लिहिलेला भक्तलीलामृत ग्रन्थ "श्रीरामदास आणि रामदासी ग्रन्थमाला, भाग दुसरा" यांत प्रसिद्ध करण्यांत आला आहे. लक्ष्मणस्वामींचे लक्ष्मणमहाराज व परशराममहाराज असे दोन महान् भगवद्भक्त शिष्य होते. लक्ष्मणमहाराजांनीं बडोद्यास मठ स्थापिला व परशराममहाराजांनीं ग्वाल्हेराकडे जगदुद्धाराचें काम केलें. मनोहरस्वामींची तसबीर शिरगांवीं मठांत आहे.

कल्याणस्वामी, दत्तात्रयस्वामी व त्यांच्या मातु:श्री ज्या ठिकाणीं रहात होते त्या ठिकाणीं समर्थांनीं स्थापिलेला लहान मारुती आहे. एक लहान व दुसरी मोठी अशा समर्थांच्या दोन तसबिरी मठांत आहेत. तसबिरी पुष्कळ जुन्या असाव्या असें वाटतें. शिरगांव येथें मठांत लक्ष्मण

गोसांवी यांनी काढलेली समर्थांची तजबीर आहे, असें हनुमंतस्वामी बखरींत ह्मणतात, तीच ही मोठी तजबीर असावी.

दत्तात्रयस्वामींची समाधी येथेंच आहे. मठाला उत्पन्न चांगलें आहे. वडोदे, धार, लष्कर, सांवतवाडी, जत, कोल्हापुर वगैरे संस्थानांतून मठाला नक्त नेमणुका आहेत. ह्या हि मठाच्या शाखा पुष्कळ ठिकाणीं पसरलेल्या आहेत.

---

६ कण्हेरी

वैशाख शु. १४ शके १८२८

करूनि नाना सायास। केला चौदा विद्यांचा अभ्यास।
रिद्धि सिद्धि सावकास। वोळल्या जरी॥ ५-१-३३
तरी सद्गुरुकृपेविरहित। सर्वथा न घडे स्वहित।
येमपुरीचा अनर्थ। चुकेना येणें॥ ५-१-३४

चाफळ मठाचे वर्णन देत असतां सदाशिव शास्त्री देव येवलेकर यांच्या गर्वपरिहाराची गोष्ट मागें आलीच आहे. यांनी सर्व विद्यांचा अभ्यास केला होता. सर्व कला यांना अवगत होत्या. ऋद्धिसिद्धि यांच्या घरीं पाणी भरूं लागल्या. अशा घमेंडांत शिवाजीमहाराजांचे गुरु रामदासस्वामी यांस वादांत जिकावे ह्मणून जो ही स्वारी येते तो एका यःकश्चित मोळीविक्याने समर्थआज्ञेवरून त्यांना वादांत हटविलें; तेव्हां त्यांच्या हृदयांत प्रकाश पडला कीं सद्गुरुकृपेवांचून बाकी सर्व व्यर्थ आहे! सद्गुरुचरणीं त्यांनीं लोटांगण घातलें, आणि समर्थांनीं कृपाळु होऊन त्यांचे वर अनुग्रह करून त्यांचें नांव वासुदेव पंडित असें ठेविलें. त्यांचा हा मठ होय. वाईहून धावडीवरून आंबड खिंडांतून मांडरदेवाचा डोंगर उतरून पलिकडे गेले, ह्मणजे हा गांव लागतो. या गांवीं मारुतीचें फार मोठें देवालय आहे. तें वासुदेव स्वामींच्याहि पूर्वीचें आहे, असें सांगतात. एवढें मोठें मारुतीचें देवालय अन्यत्र कोठें पहाण्यांत येत नाहीं. पुण्यास मांडवगणे ह्मणून कोणी सावकार होते त्यांनीं पुत्राबद्दल कांहीं नवस केला होता तो फेडण्यासाठीं हें देवालय बांधलें अशी दंतकथा मठपती सांगतात.

वासुदेव स्वामींच्या समाधीचें मंदिर येथें च आहे. आंत शिरतांना

दरवाज्याची दगडी चौकट असून तिच्यावर लेख कोरलेला आहे. तो जितका लागला तितका जशाचा तसा च उतरून घेतला आहे.

डाव्या बाजूकडील मजकूर सर्व लागला तो अक्षरशः असा आहे:—

श्रीरामसमर्थ । लोकत्रैचाळक ।
उपासना येक । रामदासि ॥ १
रामदास्य केलें । वासुदेवि दासें ।
माधवें उदासें । नित्यनेमें ॥ २
नित्यनेमें पादसेवा दृढ केली ।
कृपेने वोळली गुरुमुर्ति ॥ ३
गुरुमुर्ति ध्यातां जालो निरोपाधी- ।
लागली समाधी अनुर्वाच्य ॥ ४
अनुर्वाच्य तेथे क्षर ना अक्षर ।
दोनि निर्विकार संगातित ॥ ५

स्वस्ती श्री नृप
शालिवाब्द शक
तो सोळा शतें स
त्तरा ॥ युवावछ
-र जेष्ठ शुद्ध
दशमी श्रीस
द्गुरु वासरा ॥
ते काळी गुरु वा

सुदेव स्छळ हें
सीद्धीस नेला
चिरा ॥ अज्ञा
हे पहिली श्रि
माधवमुखें पु
र्षोत्तमा किंक
रा ॥ श्रीराम ॥

वरच्या बाजूला तीन ओळी आहेत त्या फारच थोड्या लागल्या.

पहिली ओळ:–निराकार नीर्गुण वार्ते चळेना॥निरावेव + +[1] +
तेजें जळेना ॥

दुसरी ओळः—(मुळींच लागली[2] नाहीं.)

१ निर्गुण (?) २ ह्मणोनी तयालागि भावें (?)

तिसरी ओळः— + + +[1] ॥ जनि मांधवा हेत नाहीं स्वभावें ॥

उजव्या बाजूचा मजकूर बराचसा लागला तो असा:—

घटामाजि आ	पणे चौ देहा
से नव्हे ते विका	चि ॥ स्वये कोण
री ॥ भुतांमाजी	ते जाणता तो
वसोनिया	चि व्हावें ॥ ० ॥ ५
निर्विका	देहे संचिता
रि ॥ बहु रं	चा दिसे दो दि
ग आरक्त	सांचा ॥ तजा
+ + +[2] +	संग याचा ध
वे ॥ जनि मा	रा सजनाचा
धवा हेत ना	+[5] + वासुदे
हि स्वभावें ॥ ४	वि विवेके निर
कनि आत्म	वे ॥ जनि मा
चर्चा + +[3] +	धवा हेत ना
ययाचि ॥ वि	हि स्वभावे ॥
चारे + + +[4]	

मठांतील अधिपतींची परंपरा कळाली ती अशीः—

श्रीरामदास
|
वासुदेव स्वामी (पुण्यतिथि श्रावण शु. १)
|
शिष्य पुरुषोत्तम स्वामी
|
,, भिमाजीबुवा
|

१ भजावें (?) २ कांहीं नसा (?) ३ सदा जो (?) ४ विदेही (?) ५ गुरु (?)

- ,, जयरामबुवा
  - पुत्र हरिबुवा
    - रामचंद्र
      - बाळाबुवा
        - महादेव
          - दामोदर
        - नारायण
        - आबा
    - लक्ष्मण
      - सीताराम
        - दत्तात्रय
      - दिगंबर
        - शंकर
      - विष्णुबुवा

पण वर जो एकंदर शिलालेख दिला आहे त्यावरून असें दिसतें कीं, शके १६१७ युवनाम संवत्सरे ज्येष्ठ शु. १० गुरुवार रोजीं वासुदेवस्वामींच्या समाधीचा चिरा माधवस्वामींच्या आज्ञेवरून पुरुषोत्तम स्वामी यांनीं बसविला. हे माधवस्वामी कोण, हें वरील परंपरेवरून कळत नाहीं. पुरुषोत्तमस्वामींचे गुरु ते व त्यांचे गुरु वासुदेवस्वामी अशी परंपरा असल्यास न कळे. याचा तपास केला पाहिजे.

समाधीचा जो चिरा आहे त्यावर मध्यभार्गी सांप्रदायाचा त्रयोदशाक्षरी मंत्र देऊन त्याच्या भोंवतीं आठ श्लोक आहेत. आठी श्लोकांचा चवथा चरण " तस्मै श्री गुरवे नमः " असा आहे. आठांपैकीं एक श्लोक पुरा लागला तो असाः—

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः
गुरुर्देवो महेश्वरः
गुरु रेकं परब्रह्म
तस्मै श्री गुरवे नमः

दुसऱ्या एका श्लोकाचें पहिलें चरण

अज्ञानमृत्युहरणं

असें आहे. बाकीचे श्लोक लागले नाहींत.

चिऱ्याच्या पुढच्या बाजूस

श्रीसद्गुरुवासुदेवाय नमः ॥

मागील बाजूस

श्रीहरयेनमः

डाव्या बाजूस

+ + राम विश्राम दे + +

व उजव्या बाजूस

श्री हनुमान् रक्ष रक्ष मां ॥

आणि

द्वाविमौ + + + क्षर + +

द्वौ + + + +

असा मजकूर असल्याचा लागला.

वासुदेवस्वामींच्या समाधीच्या उजव्या हाताला पुरुषोत्तमस्वामी, भिमाजीबुवा, जयरामबुवा व हरिबुवा यांच्या समाधी आहेत. त्यापुढील पुरुषांच्या समाधी नाहींत. मठाला उत्पन्न शेताचेंच आहे. पसरणी, भुइंज, मर्ढे, शिरवळ इत्यादि मठ या मठाखालील होत.

---

७ दादेगांव

वैशाख शुद्ध ४ शके १८२९

देवद्रोही तितुके कुत्ते ।
मारूनि घालावे परते ।
देवदास पावती फत्ते ।
येदर्थी संशय नाहीं ॥

नगरापासून पूर्वेस सुमारें १४ कोसावर हें रमणीय ठिकाण आहे. तेथें समर्थशिष्य देवदास यांचा मठ आहे. देवदासांची बरीचशी कविता असून या मठांत किंवा गांवांत मात्र हल्लीं कांहींच संग्रह नसावा, याचें नवल वाटतें. यांची कांहीं कविता हिंदुस्थानी भाषेंत आहे. निजामशाहीची सत्ता डळमळीत करण्यास यांचे प्रयत्न बरेच कारणीभूत झालेले असावेत, असें दिसतें.

एक शके १६९९ तील व दुसरी शके १७०८ तील अशा दासबोधाच्या दोन पोथ्या मठांत आहेत. देवदासांना देवराव हि ह्मणत असत. व्यंकटेशस्तोत्राचा कर्ता देविदास हा काशीचा राहणारा वेगळा पुरुष होय असें विद्यमान मठपतींचें ह्मणणें आहे.

साडेगांव, जळगांव, गोगलगांव, मांदलमोही वगैरे ठिकाणीं या मठाखालील मठ आहेत. गादी ब्रह्मचाऱ्याची असून शिष्यपरंपरा चालत आली आहे, ती अशी:—

श्रीरामदास
|
देवदास (पुण्यतिथि माघ व. ३)
|
कृष्णाजी बुवा
|
जनार्दन बावा
|
दाजी बुवा
|
आत्माराम बावा
|
नारायण बावा (विद्यमान)

देवदास आणि त्यांचे शिष्य कृष्णाजी असे काशीस गेले होते, तेथेंच देवदास निधन पावले, असें विद्यमान मठपति परंपरेनें ऐकिल्याचें कळवितात. देवदासांनीं जरी काशीस देह ठेविला, तरी येथें च त्यांची समाधी बांधली असून ती गांवापासून एका हांकेच्या अंतरावर आहे. समाधीमागें मारुती आहे. मारुतीवर व समाधीवर हि तेल ओतण्याची पद्धति येथें पाहिली.

॥ श्रीराम ॥

श्रीसमर्थांचें रामायण

कथेलागि श्रोतीं पुढें चीत द्यावें ।
ह्मणे दास अर्थांतरीं वीवरावें ।
स्वहीता कथांमृत घ्यावें फुकाचें ।
सदा सेवितां दुख दारीद्र केंचें ॥

श्रीसमर्थांचें रामायण ह्मणून तीन कांडें प्रकाशित आहेत. एक किष्किंधा कांड, दुसरें सुंदर कांड आणि तिसरें युद्ध कांड. पैकीं किष्किंधा कांड हें श्रीसमर्थांचें नसून तें कोणीं तरी आणि केव्हां तरी जाणून बुजून अथवा अजाणपणें त्यांच्या नांवावर विकण्यास सुरवात केली असावी, असें मला वाटतें. असें वाटण्याचीं कारणें येणें प्रमाणें:—

(१) जांब, चाफळ, सज्जनगड, डोमगांव, शिरगांव, कण्हेरी, दादेगांव येथील रामदासी मठ, टांकळी व इंदूरबोधन येथील उद्धवस्वामींचे मठ, त्रिंबकगोसांवी यांचा भालगांवचा मठ, वेणीगिरिधरांचे बीड येथील दोन मठ, जगन्नाथ स्वामींचा तडवळे येथील मठ, पांवरीचा मठ, किंवा दासपंचायतनापैकीं रंगनाथस्वामींची निगडी, केशवस्वामींचें भागानगर, आनंदमूर्तीचें ब्रह्मनाळ आणि जयरामस्वामींचें वडगांव इत्यादि कोणत्याहि मठांत कोणत्या हि बाडांत हें कांड आढळत नाहीं.

(२) श्री रामदास आणि रामदासी ग्रन्थमालेपैकीं दुसरा भाग "श्रीसमर्थांचीं दोन जुनीं चरित्रें" ह्मणून प्रसिद्ध आहे, त्यांत शिरगांवमठपति भीमस्वामीकृत श्रीसमर्थचरित्रांतील ११९ व्या अभंगांत भीमस्वामी ह्मणतात:—

स्वामीच्या मानसीं रामकथा कांहीं ।
वर्णावी हे पाहीं इछा जाली ॥ १ ॥
सुंदरकांडाचे केले शत श्लोक ।
युद्धकांड देख तेरा शतें ॥ २ ॥

ऐसें चौदा शतें केलें रामायण ।
जयाच्या श्रवणें दोष जाती ॥ ३ ॥

इत्यादि. हें चरित्र शके १७१९ तील आहे. किष्किंधा कांड जर खरोखर समर्थांचें असतें तर तें शिरगांवमठपतींना माहित नसतें हें संभवनीय तरी आहे काय? श्रीसमर्थांच्या नांवावर मोडणारें किष्किंधा कांड शके १७१९ च्या पुढें केव्हां तरी रचलें गेलें असलें पाहिजे.

(३) खुद्द कल्याणस्वामींच्या हातच्या बाडांत फक्त सुंदर कांड व युद्ध कांड हीं दोनच कांडें आहेत. त्या बाडावरून च तीं ह्या खंडांत छापलीं आहेत. युद्धकांडाच्या शेवटीं कल्याणस्वामींनीं " येकूण संख्या चौदासें बासेष्टी " दिलेली आहे. सुंदरकांडाचें शत एक व युद्धकांडाचीं शतें तेरा मिळून श्लोकांची संख्या बरोबर १४६२ होते. श्रीसमर्थांचें किष्किंधाकांड असतें तर काय तें कल्याणस्वामींना हि माहित नसतें?

सारांश, समर्थांच्या नांवावर मोडणारें किष्किंधा कांड त्यांचें नसून त्यांनीं फक्त सुंदर व युद्ध अशीं दोन च कांडें लिहिलीं असें मानण्यास वरील कारणें पुरेशीं आहेत.

पण हा गौण प्रश्न आहे. मुख्य प्रश्न असा आहे कीं, समर्थांनी फक्त हीं दोन च कांडें कां लिहावीं? बाल, अयोध्या, अरण्य, किष्किंधा, सुंदर, युद्ध व उत्तर अशा सात कांडांतून फक्त सुदर कांड व युद्ध कांड अशीं दोन च कांडें समर्थांनीं कां निवडावीं? वसुधातलापासून उत्पन्न झालेल्या सीतेला हरण करून कोणी नेले याचा शोध लावण्यापासून तों तिला परत मिळवून श्रीरामराज्याभिषेकापर्यंतचा च तेवढा कथाभाग श्रीसमर्थांनीं कां वर्णिला? याचें कारण श्रीसमर्थांनींच सांगून ठेविलें असतें तर फार बरें झालें असतें; पण त्याच्या अभावीं आपणांस थोडेसें तरी समाधान करून घेतलें पाहिजे.

समर्थांचें रामायण, लघुरामायण व प्रसंगोपात ठिकाठिकाणीं समर्थांचे मुखांतून श्रीरामासंबंधानें जे उद्गार निघालेले आहेत, त्या सर्वांचा एकत्र विचार करून मला असें वाटतें कीं, सर्व रामायण लिहिण्याचा समर्थांचा हेतुच नसावा. रामचरित्रांतील एकाच गोष्टीनें त्यांच्या मनाला विशेष चटका

लावला होता व पदोपदीं तीच गोष्ट आपल्या शिष्यांच्या मनावर ठसविण्याचा त्यांचा कटाक्ष दिसतो.

रामदास ह्मणे माझा । राम स्वामी दयानिधी ।
सोडिले बंद देवाचे । तो हा त्रयलोक्यनायकु ॥ प्र. ५-२०

सीताहरण हें रामरावणयुद्धाचें खरें कारण च नव्हे. तें नुसतें निमित्त होतें. सीतेला परत कशी मिळवावी ही रामलक्ष्मणांना मुख्य चिंता नव्हती. इंद्रादि देव रावणाच्या बंदीशाळेंत पडले होते, त्यांना मुक्त करण्यासाठीं वस्तुतः रामाचा अवतार होय !

निमीत्य मात्र ते सिता । विबुधपक्ष पुरता ।
समर्थ तो भला भला । कुढावयासि पावला ॥ श्लो. ५८-२०

सर्व देव हतवीर्य होऊन रावणाच्या घरीं राबत होते. ते कसे राबत होते व त्यांची कशी विपन्न अवस्था झाली होती, त्यांच्या पासून कोणकोणतीं कामें घेतलीं जात होतीं, याचें वर्णन स्फुट श्लोकांपैकीं "लघु रामायण" संज्ञक ५८ व्या प्रकरणांत समर्थांनीं केलेलें आहे.

समीर लोटितो खडे । वरुण घालितो सडे ।
मयंक साउली धरी । मळीण पावकु हरी ॥ १३ ॥
विधी विधीस धाकतो । सुरेंद्र बाग राखतो ।
करावयास निग्रहो । भुमंडळासि विग्रहो ॥ १४ ॥
अखंड चाकरी करी । सदा वरुची भादरी ।
सटी आरंधळी दळी । गणेश गाढवें वळी ॥ १५ ॥
बहु कठीण काळ हो । समस्त पावले मोहो ।
हिणादिनाचियापरी । सदा गळीत अंतरीं ॥ १७ ॥
समस्त केंश लांबले । कितेक वेस्त लोंबले ।
नखें चि योग साधले । समस्त देव गादले ॥ १८ ॥

देवादिकांची अशी हीन, कष्टमय, दशा झालेली पाहून रामाला त्यांचा कळवळा आला व त्यांच्या मुक्ततेसाठीं वैकुंठाहून त्यानें धांवणें केलें !

निशाचरें बहु वसे । कठीण वर्तमानसें ।
ह्मणोनि राम पावला । बहु बळें उठावला ॥ १९ ॥

रावणाच्या बंदीशाळेतून सुटण्याची देवादिकांनीं शिकस्त करून पाहिली, पण त्यांना यश आलें नाहीं. त्यांचे सारे प्रयत्न थकले! तेव्हां अखेरीस त्यांनीं रामाचा धांवा केला आणि राम त्यांना पावला.

बहुत प्रेत्न पाहिले। परंतु सर्व राहिले।
विबुधपक्षरक्षणा। श्री राम राम हें ह्मणा॥ श्लो. १-५

रामायणांतील मुख्यतः हा कथाभाग समर्थांना वर्णावयाचा असल्यामुळें सुंदर व युद्ध या दोन कांडाव्यतिरिक्त इतर कांडें लिहिण्याची समर्थांना आवश्यकताच वाटली नसावी, अशी माझी कल्पना आहे. ती वाचकांस पटावी ह्मणून समर्थकृत सुंदर व युद्ध या दोन कांडांना धरून आणखी थोडासा विस्तार करूं.

समर्थांच्या रामायणाला सुंदरकांडापासून च सुरवात झाली आहे. सीतेचा शोध करण्याविषयीं श्रीरामाची आज्ञा झाल्यावरून मारुती शोधार्थ निघाले. त्यांनीं पुष्कळ गावें ओलांडलीं, अरण्यें धुंडलीं, नाना देश पालथे घातले, तरी सीतेचा कांहीं शोध लागेना. जातां जातां सर्व कपींसह मारुती

समुद्रातिरीं ते उदासीन जातीं॥

व समुद्रापुढें इलाज चालेना ह्मणून उद्विग्न झाले. आतां काय करावें असा सर्वांना प्रश्न पडला. प्रभूचें कार्य आपल्या हातून होत नसेल तर मरण पतकरावें, असा सर्वांनीं निर्धार केला. अशा पूर्ण निराशेच्या वेळीं मारुतीनें सर्वांना धीर दिला व आपण स्वतः एकटे उडाले तों

अकल्पीत लंकापुरी कांचनाची।
पुढें देखिली सौख्यदाती मनाची॥

लंकानगरीचें वैभव पाहून मारुती गुंग झाले. रावणाची संपत्ति, रावणाचें सामर्थ्य, रावणाचा बलवान् अफाट सेनासमूह पहात पहात मारुतीनें

अकस्मात त्या देखिल्या बंदिशाळा॥

आणि रागानें डोळे लाल केले; कारण त्या बंदीशाळेंत मारुतीनें कोणाला पाहिलें?

हिणासारिखे देव ते दीन जाले।
नसे शक्ति ना युक्ति पोटीं गळाले।
भयाभीत ते कांपती दैन्यवाणे।
बहू गांजिलें दुख तें कोण जाणे॥

शक्तीनें मिळती राज्यें । युक्तीनें येत्न होतसे ।। ती शक्ति नाहीं, युक्ति नाहीं, अशा प्रकारें हीन, दीन, भयभीत, निराश, दुःखातिरेकानें ग्रस्त झालेले देव रावणाच्या बंदिशाळेंत मारुतीच्या दृष्टीस पडले! सर्व देव लाचार झाले होते पण श्रीरामाचा एकनिष्ठ दास त्यांना सोडविण्याविषयीं निराश झाला नाहीं.

मनामाजि आंवांकिलें सर्व कांहीं ।
सिमा सांडिली तूळणा त्यासि नाहीं ।
बहू मातले गर्व मोठ्या बळाचा ।
तया झोडितों दास मी राघवाचा ॥

असा त्याला उलटा विश्वास वाटला. रावण इतका मातला होता व आपल्याच अवाढव्य सामर्थ्याच्या घमेंडीत तो होता, तरी त्यास झोडण्याचा मारुतीला विश्वास कां वाटावा? याचें कारण इतकेंच कीं, मारुतीरायाला ही धमक स्वतःच्या सामर्थ्यावरून वाटली नाहीं, तर 'दास मी राघवाचा' यांत जी निष्ठा आहे त्या निष्ठेमुळें त्यास अशक्य असें कांहीं च वाटलें नाहीं!

वर जे दोन श्लोक आले आहेत, त्यांत रामायणाचें सर्व सार आहे असें मला वाटतें. रावण फार मातला होता, सर्व देवांना त्यानें आपल्या घरीं राबावयास लाविलें होते, प्रत्यक्ष सीतेचें हरण करून तिला त्यानें अशोकवनांत नेऊन ठेविलें होते. रावणाच्या मत्तपणाची येथें सीमा झाली! त्याच्या सख्या भावानें त्याला बोध करून पाहिला.

ह्मणे रे रघुनाथ पूर्ण प्रतापी ।
दुरात्मे तुह्मी नष्ट चांडाळ पापी ॥

असें बिभीषणानें भरसभेंत रावणाला निक्षून सांगून जानकीला परत श्रीरामाकडे पाठविण्याचा सल्ला दिला. रामाकडील बातमी काढण्यासाठीं रावणानें शुक, सारण, शार्धूल, असे हेर पाठविले होते, त्यांनीं हि येऊन रावणाला आपआपले अभिप्राय कळविले कीं,

प्रभू सांगतों बुधि ऐसी करावी ।
त्वरें जानकी राघवा भेटवावी ।
सिता पाठवीतां बरें लंकनाथा ।
न होतां असें प्राप्त होईल वेथा ॥

पण हा हि उपदेश वाया गेला! रावण आपल्याच गर्वात चूर होता. तो उलटें त्या हेरांना ह्मणाला:—

भय सांगतां त्या नरावानरांचे।
सदा सर्वदा भक्ष जे राक्षसांचें।
मज रावणासारिखा कोण आहे।
समरंगणीं काळ भीडों न राहे॥

रावणाचें मन वळविण्याविषयीं मंदोदरीनें तर आपल्याकडून पराकाष्ठा केली! पण रावणाचा गर्व उतरला नाहीं. श्रीरामाची कृपा झाली ह्मणजे जड पदार्थ हि पाण्यावर तरूं लागतात, त्यांचा पूल बनतो व नुसतीं मर्कटें हि पराक्रम गाजवितात हें त्याच्या मुळींच लक्षांत येईना! सुष्टांचा दुष्टांनीं अनन्वित छळ करावा, सुष्टांनीं हताश होऊन परमेश्वरास शरण जावें व मग परमेश्वरानें सामान्य माणसांकडून हि दुष्टांचा संहार करावा असा बोध करण्याचा च रामायणाचा हेतु व तेवढ्यापुरतीं सुंदरकांड व युद्धकांड अशीं दोनच कांडें समर्थांनीं वर्णिलीं.

पुराणकथा पुष्कळ आहेत, पण त्या सर्वांत रामायणावरच श्रीसमर्थांचें इतकें प्रेम कां, याचें कारण त्यांनीं युद्धकांडाच्या आरंभीं दिलें आहे, तें पाहिलें ह्मणजे हि बाकीचीं कांडें वर्णन करण्यास त्यांनीं कां घेतलीं नाहींत, याचा कांहींसा बोध होतो. समर्थ ह्मणतात:—

कथा शंकराची कथा कार्तिकाची।
कथा चंडिकेची कथा मोरयाची।
कथा वेंकटीची कथा वीठलाची।
कथा मल्लयाची कथा भैरवाची॥
कथा नृसीह्मा वामना भार्गवाची।
कथा कौरवा पांडवा माधवाची।
कथा देव इंद्रादि ब्रह्मादिकाची।
समस्तांमधें श्रेष्ठ या राघवाची॥

याचें कारण ते देतात:—

जेणें फेडिला पांग ब्रह्मादिकांचा।
बळें तोडिला बंद त्या त्रीदशांचा।
ह्मणोनी कथा थोर या राघवाची।
जनीं ऐकतां शांत होते भवाची॥

रामानें देवांचें कोड पुरविलें व त्यांना बंदिवासाच्या जाचांतून सोडविलें म्हणून रामायणाची कथा इतर सर्व कथांपेक्षां श्रेष्ठ होय ! अशी प्रस्तावना करून समर्थांनीं युद्धकांडास आरंभ केला आहे.

त्या वर्णनांत ठिकठिकाणीं राजनीति, व्यवहारनीति, समाजनीति इत्यादिकांचा धडा घालून देण्याचा कोणता हि प्रसंग समर्थांनीं वाया जाऊं दिला नाहीं. हे सर्व धडे निवडून काढून त्यांचा स्वतंत्र संग्रह करण्यासारखा आहे, पण आज तें काम योजिलेलें नसल्यामुळें तें मी वाचकांवर च सोंपवितों. सर्व देवांना बंधमुक्त केल्यावर युद्धकांडाच्या अकराव्या प्रसंगांत त्यांना श्रीरामाची परोपरीनें करुणा भाकिली आहे.

किती बंधनें पावलों पूर्व पापें ।
बहू दीस वोसांडिलें मायेबापें ।
बहू कष्टलों स्वामि देवाधिदेवा ।
कृपाळुपणें सीघ्र केला कुढावा ॥ १५ ॥
तुह्मावेगळे सर्व ही दीन जालों ।
त्रिकूटाचळीं बंदिशाळे मिळालों ।
हिनासारिखे जाहलों दन्यवाणें ।
प्रभू आमुचें दुख तें कोण जाणे ॥ १६ ॥
बहू वोखटी वेळ येऊन गेली ।
कृपासागरें धावणी सीघ्र केली ।
सुतालागि झेंपावला व्याघ्र जैसा ।
जगजन्नका तूं समस्तांसि तैसा ॥ १८ ॥

आतांपर्यंत झालेल्या विवेचनावरून माझी कल्पना वाचकांस मान्य होईल असा मला भरंवसा वाटतो. सबंध रामायणाचें वर्णन करण्याचा समर्थांचा हेतु च नसावा. देवांना मुक्त करण्यासाठीं रामाचा अवतार, तेव्हां तेवढाच प्रसंग मुख्यत्वें वर्णन करण्याचा समर्थांचा हेतु दिसतो. रामायणाची कथा बाजूस ठेविली तरी देखील श्रीरामाचा उल्लेख करितांना बंधविमोचक असें विशेषण किती तरी ठिकाणीं समर्थांनीं रामाला दिलेलें आहे.

राम हा देव देवांचा । देव प्रतक्ष सोडिले ॥ प्र. ६४-१

विबुधां आश्रय ज्याचा । पावले बंदमोचने ॥ मा. पं. ४-५

बंधनें तोडिलीं रामें । योगधामें दयाळुवें ॥ मा. पं. ५-२४

ब्रिदावळी पदीं वसे । विशेष दूसरा नसे ।
विबुधबंद तोडिले । अनंत जीव सोडिले ॥ श्लो. २-१४

मुक्त करावया त्रिदश देवासी ।
रामें वैभवासी सोडीयेलें ॥ ओ श. १३-२३ इत्यादि.

एकदा श्रीसमर्थ चाफळखोऱ्यांत हिंडत असतां त्यांना मागच्या सर्व गोष्टींचें स्मरण झालें,

अंतरीं कल्पना केली । येकांतीं बोलिलों बहु ।
रक्षिता देव देवांचा । त्याचा उछाव इछिला ॥ स्फु. प्र. ६७-४५

ती आपली इच्छा पूर्ण होऊन चाफळास श्रीरामाचा उत्सव प्रतिवर्षी वाढत्या प्रमाणावर कसा होऊं लागला,

येक ची मागणें आतां । द्यावें तें मजकारणें ।
तुझा तुं वाढवी राजा । सीघ्र आह्मा ची देखतां ॥

हें आपलें कोड तुळजामातेनें कसें पुरविलें, देवकार्य आणि देशकार्य हीं दोन्हीं कार्यें महाराष्ट्रानें कशीं साधिलीं, आपण जांबेहून बालपणीं च सर्वसंगपरित्याग करून, एक नेसलेलें व एक पांघरलेलें अशा दोन वस्त्रांसह, निघालों काय, टांकळीस जाईतों मार्गांत आपण कसे दिवस काढले, पुरश्चरणाचे वेळीं व पुढें यात्रा करीत असतां आपल्यावर अनेक संकटें येऊन हि देवानें आपलें कसें रक्षण केलें, आणि आज आपले सर्व मनोरथ पूर्ण होऊन आपणांस " समर्थ " पदवी ती काय प्राप्त होते, या मागच्या सर्व गोष्टींचें स्मरण होऊन समर्थांचे मुखांतून जे सहज प्रेमोद्गार निघाले, ते, प्रस्तुत स्थळीं प्रासंगिक असल्यामुळें, येथें देतों,

॥ श्रीराम ॥

परंतु येकवचनी देव येक । जेणें सोडिले देव अनेक ।
सेवाहीन मी सेवक । त्याचा ह्मणवी ॥ १
समर्थें अंगिकार केला । नाना संकटीं राखिला ।
त्याचिया अन्नें पिंड वाढविला । जन्मवरी ॥ २
मारुतीसारिखे सेवक । तेथें मी मानवी रंक ।
नवल सामर्थ्याचें कौतुक । काये सांगों ॥ ३
समर्थ आणि दीनानाथ । वैभवें समर्थाहून समर्थ ।
जेणें माझे मनोरथ । पूर्ण केले ॥ ४
जें जें मनें अभिळासिलें । तें तें समर्थें पुरविलें ।
मज दीनास वाढविलें । मर्यादेवेगळें ॥ ५
समर्थानें समर्थ करावें । तरीच समर्थ ह्मणवावें ।
त्रैलोक्यास पडिलें ठावें । सामर्थ्य ज्याचें ॥ ६
आंजीक्य रजनीचर माजले । देव कारागृहीं घातले ।
ह्मणोनी वैकुंठीहून पातले । देव सोडवावया ॥ ७
देवमात्र आजावला । ह्मणोनी केपक्षी पावला ।
भुवनकंटक निर्दाळिला । दशमुख शत्रु ॥ ८
जिहीं त्रैलोक्य जिंकिलें । त्यास मर्कटाहातीं मारविलें ।
भुवनत्रय आनंदविलें । दाशरथीनें ॥ ९
देवाचे बंद सोडविले । देव स्वस्थानीं स्थापिले ।
प्राणीमात्र आनंदविले । रामराजें ॥ १०
बिभीषणास दिधली लंका । सुरवराची फिटली शंका ।
समर्थें रामदास रंका । नवाजिले ॥ ११
सुंदर मूर्ति सुंदर गुण । सुंदर कीर्ति सुंदर लक्षण ।
सुंदर मठीं देव आपण । वास केला ॥ १२
गिरिकंदरी सुंदर वन । सुंदर वाहाती जीवन ।
त्यामधें सुंदर भुवन । रघुनाथाचें ॥ १३
सुंदर पाहोन वास केला । दास संनिध ठेविला
अवघा प्रांत ची पावन केला । कृपाळूपणें ॥ १४

बावी पोखरणी झरे । टांकी विशाळ सुंदरें ।
ठाई ठाई विशाळ मनोहरें । स्थळें निर्मिलीं ॥ १५
कडे कपाटें दरे दर्कुटें । पाहों जातां भय ची वाटे ।
ऐसे स्थळीं वैभव दाटे । देणें रघुनाथाचें ॥ १६
अंतर्निष्ठ अखंडध्यानी । संनिध रामवरदायनी ।
विश्वमाता त्रैलोक्यजननी । मूळमाया ॥ १७

या 'फुट ग्रंथ समास प्रथम' यांत श्रीरामाचें जें गुणानुवादकीर्तन केलें आहे त्यांत हि विशेषतः 'देवाचे बंद सोडविले' हीच गोष्ट प्रमुखत्वानें सांगितली आहे.

स्फुट प्रकरणांतील ६४ व्या प्रकरणांत श्रीरामाच्या याच गुणाचा अनुवाद करीत असतां समर्थ ह्मणतात:—

प्रस्तुत कोपला देवो । देवद्रोही पुरे पुरे ।
सर्व हि चालिल्या फौजा । सेनाभार परोपरीं ॥ ८
देव तो चेतला आहे । भडसा पुर्वीतसे ।
काये होईल पाहावें । राहावें सुखभुवनीं ॥ ९

सुखभुवनीं ह्मणजे आनंदवनभुवनीं, महाराष्ट्रांत. " प्रस्तुत जिकडे तिकडे **धर्माची** अवहेलना होत असलेली पाहून देवाला कोप आला आहे, देवद्रोह्यांनीं आतां आपला कारभार पुरे करावा, लोकजागृती झाली आहे, तीच देवाचें चैतन्यस्वरूप होय, लोकांच्या इच्छा तद्द्वारा च पूर्ण होणार आहेत, महाराष्ट्रांत राहून पहावें काय होतें तें. " हा उल्लेख शिवाजीमहाराजांना अनुलक्षून असावा कीं काय, अशी माझ्या मनांत वारंवार शंका येते; असो.

तात्पर्य, किष्किंधा कांड ह्मणून जें समर्थांचे नांवावर प्रकाशित आहे तें त्यांचें नाहीं, रामानें देवांना मुक्त केलें एवढा च प्रसंग समर्थांना वर्णावयाचा असल्यामुळें फक्त सुंदर व युद्ध अशीं दोन च कांडें त्यांनीं लिहिलीं आहेत. श्रीसमर्थ आज्ञा करितात:

अनेक बंद तोडिले । समस्त देव सोडिले ।
प्रचीतिनें पाहा पाहा । प्रभु समर्थ-राम हा ॥ श्लो. ५८-११५

॥ श्रीराम ॥

श्रीसमर्थांची कविता

श्रीदासबोधीं गुरुवाक्य प्रगट केलें ।
कर्म उपासना ज्ञान विज्ञान विवरिलें ।
संतसज्जनासि अनुभवा आलें ।
मी काय जाणे निज वर्म ॥

गिरिधर

श्रीसमर्थांनीं एकादा पौराणिक प्रसंग घेऊन त्यावर कवित्व केलें आहे असें फार थोडें. त्यांची कविता बहुधा स्वतंत्र आहे. ती सर्व कांहीं विशिष्ट हेतु मनांत धरून लिहिलेली आहे. तो हेतु आपल्या लक्षांत केव्हां तरी यावा ह्मणून त्यांच्या कवितेचें सामान्य स्वरूप काय आहे, हें पहाण्याकडे नेहमीं आपलें लक्ष असावें. पांचशें पानांचा दासबोध व सरासरी हजारावर पानांची इतर कविता, इतका ग्रन्थ श्रीसमर्थांचा जरी उपलब्ध आहे, तरी आणखी कांहीं शिल्लक राहातेंच आणि तें कळण्याचा सद्गुरुकृपेवांचून दुसरा मार्ग नाहीं. आपला ' हा अखंड गुप्त पंथ ' आहे असें श्रीसमर्थ स्फुट श्लोकाच्या ३८ व्या प्रकरणांत सांगतात. फार काय सांगावें, " अक्षा " या सख्येचें समर्थसांप्रदायांत जें इतकें महत्त्व आहे तें कां, हें आपणांस ठाऊक नाहीं, आणि समर्थांनीं हि तें इतरापासून गुप्त च ठेविलें आहे.

आक्षा आक्षा बहु आक्षा । काये आक्षा कळेचिना ।
गुप्त तें गुप्त जाणावें । आनंदवनभुवनीं ॥ स्फु. प्र. ५८-१७

असें जरी आहे तरी समर्थांचे सर्व ग्रन्थ वाचल्यावांचून, त्यांचें मनन केल्यावांचून व त्यांचें रहस्य समजण्याचा आपल्यापरी आपण प्रयत्न केल्यावांचून कोणी राहूं नये, असें मला वाटतें.

श्रीसमर्थांचे ग्रन्थ ह्मणजे महाराष्ट्रधर्माचे ग्रन्थ होत. महाराष्ट्रधर्म ह्मणजे काय, तो हे ग्रन्थ वाचल्यानें कांहींसा समजतो. महाराष्ट्रांतील लोकांचे गुणधर्म कोणते होते आणि असावेत, ह्याचें ज्ञान ह्या ग्रन्थांपासून होतें.

महाराष्ट्रधर्माचा आद्य ग्रन्थ श्रीमत् दासबोध होय. रामदासी संप्रदायाच्या लोकांना ह्मणजे महाराष्ट्राला प्राकृतांत दासबोधापेक्षां श्रेष्ठ दुसरा ग्रन्थ नाहीं. दासबोधांत जें आलें नाहीं असें श्रीसमर्थांच्या इतर ग्रन्थांत कांहींच नाहीं; जे इतर ग्रन्थांत आहे तें सर्व दासबोधांत आहे. दासबोधाचें रहस्य समजण्याला या इतर ग्रन्थांचा फार उपयोग आहे: उदाहरणार्थ, पंचीकरणयोगांपैकीं योग १ व २ हे वाचले ह्मणजे दासबोधाच्या विसाव्या दशकाचा चवथा समास, पूर्वी समजला नसला तर समजेल. अशीं समान स्थळें पुष्कळ आहेत व तीं प्रत्येक वाचकाच्या लक्षांत येण्यासारखीं आहेत. सारांश, सद्गुरुकृपेच्या अभावीं दासबोध समजण्याला वाचकाला जर एकादी किल्ली पाहिजे असली, तर ती हे इतर ग्रन्थ होत. महाराष्ट्रधर्माचीं अंगें कोणतीं त्यांचा विचार दासबोधाच्या आधारें दासबोधाच्या प्रस्तावनेंत आपण थोडासा केला आहे. त्याच विचाराला प्रस्तुतच्या खंडानें कितपत बळकटी येते, हें येथें पहावयाचें आहे.

श्रीसमर्थांच्या एकदर शिकवणीचें धोरण इहलोक आणि परलोक असे दोन्ही लोक साधण्याकडे आहे. मनुष्यानें नुसता परलोक कसा साधावा हें त्यांनीं सांगितलें नाहीं. परलोकच साधावयाचा पण तो सर्वांना घेऊन साधावयाचा आहे.

क्रियाभ्रष्ट तेणें लोकिकां सोडावें ।
आणि वसवावें ब्रह्मारण्य ॥ ८७ ॥
ब्रह्मारण्य सेवी तो साधु येकला ।
जना नाहीं आला उपेगासी ॥ ८८ ॥
उपेगासी येणें जना पूर्णपणें ।
तयाचीं लक्षणें निरोपीलीं ॥ ८९ ॥

ओ. शत ३

ही झाली साधूची गोष्ट. त्याला जरी स्वतःचा संसार नसतो तरी त्यानें एकंदर समाजाचा प्रपंच चालविला पाहिजे. समर्थांना स्वतःचा प्रपंच नव्हता खरा, पण आपल्या शिष्यांचा उद्धार करणें हाच ते आपला प्रपंच मानीत, असें भीमस्वामींना त्यांनीं लिहिलेल्या पत्रावरून दिसतें.

तुह्मांसी प्रपंच आहे कांहीं।
आह्मांसी तुह्मांवेगळें नाहीं ॥

समर्थांचे शिष्य शाहापुरकर तंजावरमठपति भीमस्वामी संसारी होते हें वाचकांस माहित च आहे. पण जो संसारी आहे त्यानें देखील लोककल्याणाची काळजी घेतली पाहिजे; तर च तो धन्य होय.

लोकामधें तरे आणी जना तारी ।
धन्य तो संसारी दास ह्मणे ॥ स्फु. ओ. ४८-१०

अशा प्रकारें आपल्या कोणा हि शिष्यानें नुसता संसार करितां कामा नये, तर त्यानें प्रपंच आणि परमार्थ हीं दोन्हीं साधावीं असा समर्थांचा फार कटाक्ष असे.

विवेकी दक्ष जो कोण्ही । पुरुषार्थी धर्मरक्षकु ।
आमोल्य जन्म हा तेणें । वेर्थ ची दवडूं नये ॥ स्फु. प्र. ५५-२७
संसारीं दोनि साधावीं । येहलोक परत्र हीं ।
यहलोक साधिती सर्वै । शक्तीन्सार घरोघरीं ॥ „ ५५-२८

समर्थ ह्मणतात, इहलोक साधण्याविषयीं कांहीं निराळा उपदेश करावा लागत नाहीं, कारण आपआपल्यापरी संसार साधण्याची धडपड प्रत्येकाचीच चाललेली असते; प्रश्न आहे परलोकाचा आणि त्याची गोडी प्रत्यक्ष कळत नसल्यामुळें त्याचा मात्र बहुतेकांना विसर पडतो. असें होणें इष्ट नव्हे, परलोकावांचून सद्गति नाहीं.

परलोक हातीचा गेला । कुटीला तो ह्मणोनियां ।
परलोक साधिल्यावीण । प्राणी गेले अधोगती ॥ „ ५५-२९

अशा ह्या परलोकाकडे शिष्याचें लक्ष लागावें, ह्मणून ऐहिक वैभवाची नश्वरता समर्थांनीं ठिकठिकाणीं दर्शविली आहे.

संपती संतती विद्या । शक्ती सामर्थ्य जातसे ।
दक्ष ते जाणती आधीं । बावळीं भुललीं मदें ॥ पं. मा. ३-१०

भुलों नका भुलों नका । क्षणीक सर्व वोळखा ॥ श्लो. २०-७

सर्व क्षणिक आहे असें ओळखून, उद्यापासून आरंभ करूं असें केव्हां हि न ह्मणता, परमार्थमार्गाला शिष्यानें लागवेगें लागलें पाहिजे. ह्मतारपणींच्या आ-

पदा समर्थ वर्णन करितात त्या ह्या च साठीं कीं, तारुण्याचे दिवस सर्वतोपरी दवडून म्हातारपणीं देवाधर्माला लागूं अशी कोणी आशा करूं नये.

परत्र साधणें आधीं। तारुणीं च उठाउठी ॥ स्फु. प्र. ९-११

श्रीसमर्थसांप्रदायाप्रमाणें इहलोक साधून परलोक साधावयाचा असल्यामुळें या सांप्रदायांत मनुष्याला सर्वकाळ एकटें राहून चालावयाचें नाहीं. परलोकप्राप्तीसाठीं हरिकथानिरूपण असो किंवा इहलोकींच्या सुस्थितीसाठीं राजकारण असो, दोहोंत हि समुदायाची अपेक्षा असतें, आणि म्हणून हा समुदाय कसा करावा याविषयीं समर्थांची बरीचसी शिकवण आहे. त्या शिकवणीपैकीं कांहीं कांहीं अंगांचा या ठिकाणीं विचार करूं.

(१) **परिभ्रमण.** समुदाय करावयाचा म्हणजे महंतानें अर्थात् एके ठिकाणीं बसून चालावयाचें नाहीं. त्यानें सर्व राष्ट्रभर हिंडले पाहिजे.

घरींच बैसतां खोटें। ब्राह्मणु हिंडतां बरा ॥ स्फुट प्र. १-३

गांवोगांव हिंडून त्यानें सर्व तऱ्हेच्या लोकांच्या ओळखी करून ठेवाव्या.

वोळखी कराव्या दाटा। येके ठाईं स्थिरों नये ॥ स्फुट प्र ३-११

आणि लोकांच्या बऱ्याचशा ओळखी झाल्या म्हणजे कोण कसे आहेत, कोण कसे आहेत; आळशी कोण, साक्षेपी कोण; भ्याड कोण, धीट कोण; अवसानघातकी कोण, न डगमगणारे कोण; विश्वासघातकी कोण, निष्ठावंत कोण; इत्यादि प्रकारें सर्वांची परीक्षा करून जेवढे कार्यकर्ते असतील तेवढे मित्र करावे.

हिंडतां पारखी लोकां। कार्यकर्ता जिवीं धरी ॥

श्रीसमर्थसांप्रदायाप्रमाणें हिंडतांनी खावें काय हा प्रश्नच उद्भवत नाहीं. दासबोधाच्या चवदाव्या दशकाच्या दुसऱ्या समासांत भिक्षारूपी कामधेनूची दीक्षा समर्थांनीं सर्वांना देऊन च ठेविली आहे.

प्रत्यहीं मागणें भीक्षा। मिळाली न मिळे तरी।
नित्य नूतन हिंडावें। धुंडावे भक्त प्रेमळ ॥ स्फु. प्र ३-६

(२) **चाळणा, विवेक, विचार.** श्रीसमर्थसांप्रदायाप्रमाणें महंतानें दुसरी गोष्ट करावयाची म्हणजे त्यानें नेहमीं इहपरलोकाची चाळणा केली पाहिजे. चाळणा करावयाची म्हणजे त्याला एकांत पाहिजे.

चाळणा करावी सर्वै । येकांतीं राहातां बरें ।
येकांत मानला ज्याला । त्याला साधे हळुहळु ॥ स्फु. प्र. १४-३

आणि एकांतवास बहुधा अरण्यावांचून इतरत्र सांपडत नाहीं. समर्थांना अरण्याची फार गोडी होती याचें कारण दुसरें कांहीं नाहीं. जनांत राहून वायफळ वाद वाढविण्यांत कांहीं अर्थ नसतो. समर्थ आपल्या शिष्यांना स्पष्ट विचारीतच आहेत:—

कळहो करील शब्द रे । अनंत तो निशब्द रे ।
तुह्मी अनंत कां न व्हा । वेवादतां अव्हासव्हा ॥ स्फु. श्लो. १७-१२

जो अव्हासव्हा वाद असतो तो खोटा. ज्यायोगें वाद तुटतो तो संवाद हितकारी होय, यांत शंका नाहीं; परंतु वाद तुटावा असा वाद करतांना जेथें हेतुच नसतो तेथें कलहावांचून दुसरी फलप्राप्ति नसते.

ह्मणोनि लोक सोडावे । आरण्य धरितां बरें ॥ स्फु. प्र. १४-१०

सारांश, अरण्यांत जाऊन इहपरलोकींच्या कर्तव्याचा विचार करावा. विचाराचें किंवा विवेकाचें महत्त्व किती आहे तें शिष्यांच्या मनावर बिंबविण्यासाठीं समर्थांनीं फार वेळा उपदेश केला आहे. रामदासी वेष पतकरला ह्मणजे कोणी रामदासी होत नाहीं. नुसत्या वेषानें सांप्रदायाचें कार्य होत नसतें, तेथें विवेक च पाहिजे.

वेषानें कार्य साधेना । विवेकें कार्य साधतें ॥ स्फु. प्र. १-१५

तो विवेक कसा करावा हा एक अभ्यास आहे. तो केल्यावांचून येत नसतो. विवेकानें विवेक वाढत जातो.

वन्ही तो चेतवावा रे । चेतवितांच चेततो ।
विवेक जाणिजे तैसा । वाढवितांच वाढतो ॥ स्फु. प्र. ३०—१

मनुष्याला स्फूर्ति ह्मणून जी होत असते ती विवेकाच्या शेवटची पायरी होय. समर्थांना एकदां शिष्यांनीं विचारलें कीं, महाराज आपण नेहमीं सांगत असतां कीं मनुष्यानें नेहमीं यत्न करावा, जो यत्न करील तो भाग्यवान्, प्रालब्धापेक्षां हि प्रयत्नाचें महत्त्व जास्त आहे असें आपण ओव्यशतांपैकीं बाराव्या शतांत आह्मांस शिकविलें, तर तो यत्न तरी काय करावा ह्मणजे आमच्या

आपदा नाहींशा होऊन आम्ही भाग्यश्री भोगूं ? त्यावर समर्थांनीं हेंच सांगितलें:—

मुख्य येत्न विचाराचा। त्यावरी बोलणें बरें।
चालणें सत्य नेमाचें। नीतिन्याय चुकों नये॥ स्फु. प्र. २-२

मनाच्या श्लोकांत हि समर्थांनीं हाच सिद्धांत सांगितला आहे.

विचारूनि बोले विवंचूनि चाले।
तयाचेनि संतप्त ते ही निवाले॥

जो विचार करून बोलतो, बोलतो तें गोड बोलतो आणि बोलतो तसें चालतो त्याच्या च योगानें मुमुक्षु जनांचें समाधान होतें. यासाठीं महंतानें

विचारें गोड बोलावें। बहुतां मान्यसें बरें॥ स्फु. प्र. १-९

उधट बोलणें खोटें। बोलावीं मृद उत्तरें॥ प्र. ३-१२

लोकांचें शत्रुत्व किंवा मित्रत्व संपादन करण्याचें सूत्र जिव्हेपाशीं असतें, हें जाणून महंतानें आपली जिव्हा ताब्यांत ठेवली पाहिजे. निंदा हे आत्मघातकी। असें जाणून त्यानें परनिंदा कधीं करूं नये.

मुखेंची सौख्य जोडावें। सौख्यें सौख्य ची होतसे।
ऐसीं हं वक्तयांपासीं। बोलावीं अमृतोत्तरें॥ प्र. ४०-२२-२३

ह्या सर्व वर्तनाचा मूळ हेतु काय, त्याचा केव्हां हि विसर पडूं देऊं नये. गोड बोलावें व सत्य चालावें, हेतु हा कीं, लोक आपलेसे होऊन त्यांना आपल्या सांप्रदायाप्रमाणें चालण्याची बुद्धि व्हावी आणि तेणेंकरून त्यांचा उद्धार व्हावा.

मैत्रीकी सर्व लोकांसी। मनापासुन जाहाली।
वेध हा लागला मोठा। लोक भाटचि जाहाले॥ प्र. ५४-११

महंतानें जसें बोलावें तसेंच चालावें. जसें आपण बोलतो तसें जर आपणास चालावयाचें नसेल तर बोलूं नये. विचार, आचार आणि उच्चार यांची एकवाक्यता असल्यावांचून दुसऱ्यास उपदेश करण्याचा अधिकार कोणास नाहीं. आपल्या विचाराप्रमाणें वागण्याची आपली तयारी नसेल तर महंतानें स्वतःच्या

मनास बुधि सांगणें। जनास काय सांगणें ॥ श्लो. २०-८

सारांश, श्रीसमर्थांच्या उपदेशाप्रमाणें भाग्य संपादन करण्याचा पहिला उपाय विचार, दुसरा उपाय तदनुसार उच्चार आणि तिसरा उपाय तदनुसार आचार.

(३) **प्रयत्न.** याप्रमाणें वर्तन करण्याचा कंटाळा महंतानें केव्हां हि करूं नये. आळसासारखा दुसरा शत्रु नाहीं.

आळसी घातघेणा तो ॥ प्र. १-३

वैभव पाहिजे असेल तर,

अत्यंत साक्षपी व्हावें। न व्हावें आळसी कदा ॥ प्र.३-१८

जो प्रयत्न करील तो भाग्य भोगील, जो आळसी राहील त्याच्या वाट्यास दारिद्र्य येईल हा सिद्धांत सांगण्याची संधी समर्थांनीं केव्हांच दवडली नाहीं.

करील व्याप तो भला। बहुत भाग्य लाधला।
नसेल व्याप तो हळु। पडेल रे पळेंपळु ॥ श्लो १०-१

येत्नाचा लोक भाग्याचा। येत्नेंवीण दरीद्रता ॥ प्र. १-१

ह्मणे उदास दास हा। बरें पाहा बरें पाहा।
करील प्रेत्न जीतुका। तयास लाभ तीतुका ॥ श्लो. ८-५

जसा प्रयत्न तसें त्याचें फळ. प्रयत्न च जर हरिणाच्या शिकारीचा तर वाघाची शिकार कशी व्हावी आणि मग वाघाची शिकार आपल्या हातून झाली नाहीं ह्मणून कष्टी तरी कां व्हावे. वाघाची शिकार करणे धोक्याचें आहे असें वाटत असेल तर मग तो नाद तरी सोडला पाहिजे. बाकी समर्थांनीं कधीं नाद सोडावयास सांगितलें नाहीं. कबूल आहे, समर्थ ह्मणतात,

प्रसंग हा कठीण हो। बहुत पावले मोहो।
परंतु येत्न पाहाती। सुखेंचि ते चि राहाती ॥ श्लो. ४५—१

वाघाची शिकार करणें कठीण असेल, पण ज्यांनीं यत्न केला त्यांनीं वाघाची शिकार केली हें कांहीं खोटें नाहीं. अशक्य असें समर्थांना कांहीं च वाटलें नाहीं. प्रयत्न हाच देव आणि देव पावला याचा अर्थ प्रयत्न पावला!

केल्यानें होत आहे रे । आधीं केलेंची पाहिजे ।
येत्न तो देव जाणावा । अंतरीं धरितां बरें ॥ प्र. ३०-४

यापेक्षां प्रयत्नाची महती गावयाची शिल्लक काय उरली ?

(४) **धीर.** समर्थ महंताला विचारतात कीं, हातपाय गाळून काय व्हावयाचें आहे ? झाडें वाढतात आणि मोडतात, नदीला पूर येतो आणि ओसरतो, लोक जन्मतात आणि मरतात, गांवें वसतात आणि ओस पडतात, देश भरभराटीला येतात आणि भिकेला लागतात, राजे उदयास येतात आणि नामशेष होतात, जें भरतें तें रितें होतें आणि त्याच्या उलट जें रितें असतें तें भरतें, सारांश घडणें आणि मोडणें, मोडणें आणि घडणें हा तर सृष्टीचा स्वभाव आहे, हें सर्व तुह्मी पहात आहां आणि मग काळ कठीण आला ह्मणून धाक कसला मानता ?

कितेक उत्पती स्थिती । कितेक पावती गती ।
तुह्मी समस्त देखता । कठीण काळ धाकता ॥ श्लो. १६-६

ह्मणून समर्थ उपदेश करीत आहेत,

धीर धरा धीर धरा तकवा । हडबडूं गडबडूं नका ।
काळ देखोनि वर्तावें । सांडावें भय पोटींचें ॥ प्र. ४५-१
धरावा धीर तो मोठा । विचारें पाहातां बरें ।
अधीर माणसें खोटीं । काम कांहीं कळेविना ॥ प्र. ४५-२

महंत मोठा धीराचा असावयास पाहिजे. काळ, प्रसंग त्यास समजला पाहिजे.

प्रसंगें वर्ततां आलें । येथातथ्य चि सुचीलें ॥

ह्मणजे बरें. नाहीं पेक्षां या खंडांतील शेवटच्या श्लोकांत समर्थ विचारतात,

चुके बहु घडी घडी । असी कसी महंतडी ।
प्रसंग मान जातसे । मयोरनृत्य होतसे ॥

(५) **सावधानता.** ह्मणून महंत नेहमीं सावध असला पाहिजे. देश, काळ, वर्तमान पाहून त्यानें वागलें पाहिजे.

देश काळ वर्तमान । सर्व ही अवेवधान ।
कोणतें विधी विधान । सावधान सावधान ॥ श्लो. २९-१

शेवटच्या चरणांतील सावधानाची द्विरुक्ति कानाला किती गोड लागते! कारण हेच शब्द कानीं पडून श्रीसमर्थ स्वतः सावध झाले! किंबहुना, ते स्वतः जन्मतःच सावध होते, पण सामान्य जनांना बोध होण्यासाठीं ब्राह्मणांच्या शब्दावरून आपण जागे झालों असें त्यांनीं चरित्र केलें!

अखंड सावधानता। मनीं विधी विधानता।
समस्त धारणा धरी। सदा विचारणा करी॥ श्लो. ३७-४

असा महंत असावा लागतो. महंतानें सुचित असावें, दुश्चित्त कदापि नसावें, असा उपदेश समर्थांनीं पदोपदीं केला आहे.

अखंड सावधान रे। प्रयोग प्रेत्न मान रे।
प्रसंग हा तुफान रे। नकोचि वेवधान रे॥ श्लो. ८-१

कोणत्या तुफान प्रसंगाचा उल्लेख समर्थ करितात न कळे! सावधान वृत्ति ठेवून प्रसंगानुसार महंताचें वर्तन असावें.

(६) **क्षमा, शांति.** महंताला जर लोकसंग्रह करावयाचा असेल तर त्याच्या ठिकाणीं विलक्षण शांति असली पाहिजे.

क्षमा बहुत साहाणें। आळ्यातिळ्यांत राहाणें।
जनामधें विटेचिना। बरेपणें तुटेचिना॥ श्लो. ३१-७

शहाणे असोत, वेडे असोत, सर्व लोकांना सांभाळून त्यानें वागलें पाहिजे. तरच सर्व लोक त्याला चहातील व त्याच्या इच्छेप्रमाणें वागण्यास तयार होतील.

जाणत्या नेणत्या लोकां। प्रसंगें वर्तवी अगीं।
सामान्य तो नव्हे कांहीं। सर्वांसी पाहिजे सदा॥ मा. पं. ५-१४

अशा तऱ्हेनें सर्व लोकांचीं मनें महंतानें वेधून घेतली म्हणजे परलोकाची प्राप्ति होणें दुर्घट नव्हे. यासाठीं लोकांचे बरें वाईट सोसून हि त्यांना सन्मार्गावर आणून सोडणें हें महंताचें कर्तव्य होय.

क्षमून हितकर्ता जो। तोची गंभीर जाणता॥

यांत स्वार्थ आहे आणि परमार्थ हि आहे. दुर्जनांना सज्जन करून सोडणें, यापेक्षां निराळा परमार्थ तो कोणता?

आरत्र मानतां लोकां । परत्र सहजी घडे ॥

आपण याचा किती हि छळ केला तरी याची शांति ढळत नाहीं, हा उलट आपल्या कल्याणाविषयीं दक्ष असतो--असें पाहून दुर्जन ओशाळतील, शरण येतील व त्याच्या भजनीं लागतील. यासाठीं

न्याय अन्याय सोसावा । सोसीतां हि विटों नये ।
न्युन्य पैशुन्य झांकावें । तेणें ते प्रस्तावा पडे ॥

(७) राजी राखणें. आपल्या मुख्य कर्तव्याचा महंताला केव्हां हि विसर पडूं नये. सांप्रदायाचा हेतु अखंड चित्तांत बाळगून लोकसंग्रह करण्याचा कोणता हि प्रसंग वाया जाऊं नये, ह्मणून आपल्या वर्तनानें, किंवा बोलण्यानें त्यानें कोणास हि न दुखवितां सर्वांस राजी राखले पाहिजे, तरच तो शहाणा होय.

मनुष्य राखिलें राजी । तो प्राणी शाहाणा बरा ॥ प्र. १-५

जनीं जनार्दन ह्मणतात तें कांहीं खोटें नाहीं. लोक आपलेसे होणें ह्मणजेच परमेश्वर पावणें होय.

जन हे वोळतु जेथें । अंतरात्मा चि वोळला ।
जन हे खौळले जेथें । अंतरात्मा चि खौळला ॥ प्र. ४०-१८

लोकांना राजी राखणें, त्यांना आपलसे करणें, त्यांना परमार्थमार्ग दाखविणें आणि त्यांचे कल्याण करणें ही एक प्रकारची परमेश्वराचीच सेवा आहे. नवविधा भक्तींत तिचा समावेश नसेल, पण समर्थसांप्रदायांत हिला मुख्य भक्ति ह्मटलें आहे.

सकळांसी राखणें राजी । हे मुख्य भक्ती जाणिजे ॥ प्र. ४२-५

जितकीं माणसें तितकीं तीं देवालयें समजावीं, कारण त्या प्रत्येक देवालयांत एकच अंतरात्मा बसलेला असतो. त्या अंतरात्म्याला प्रसन्न करून घ्यावयाचें असेल तर प्रथम देवालयांचीच पूजा केली पाहिजे.

पुजीतां सर्व देवाल्यें । तेणें तो त्रुप्त होतसे ।
प्रतक्ष वर्तते आतां । पाहा रे विवेकी तुह्मी ॥ प्र. ६८-८

ह्या देवालयांची पूजा करून त्यांना संतुष्ट करून घेण्यास एक आवश्यक गोष्ट असते ती ही कीं, त्यांच्या अंतरंगाची महंताला बरोबर परीक्षा झाली पाहिजे.

परांतरास पारखी ॥

हा उपदेश ह्या खंडांत पंचवीस ठिकाणीं तरी आला असेल. ज्याला परांतराची परीक्षा होणार नाहीं त्यानें महंत होण्याची मुळींच हांव धरूं नये.

परांतरास नेणवे । तयास काये जाणवे ॥ श्लो. २४–१

आणि मग त्याला लोक तरी कसे मिळावेत आणि त्याच्या हातून सांप्रदायाप्रमाणें प्रपंच आणि परमार्थ तरी कसा व्हावा? लोकांना राजी राखावयाचें ह्मणजे त्यांच्या अंतरंगाची परीक्षा करून तदनुसार त्यांच्या उपयोगीं पडले पाहिजे. जो दुसऱ्याच्या उपयोगीं पडतो त्याच्या उपयोगीं दुसरे पडतात.

पराचें कार्य कर्ता जो । त्याचें कार्य कसें नव्हे ॥ प्र. १–१६

महंतानें परोपकार करण्यास नेहमीं तत्पर असावें अशी जी समर्थांची शिकवण आहे ती यासाठीं होय.

लोकांना राजी राखण्याचे कामीं गायनाचा फार उपयोग होण्याचा संभव असतो आणि ह्मणून गायनाचें हि महत्त्व समर्थांनीं प्रसंगानुसार दर्शविलें आहे. गाणें आवडत नाहीं अशीं माणसें बहुधा नसतात. महंताला जर गायन अवगत असेल तर तो कोठें हि गेला तरी चार लोक त्याचें भजन ऐकण्यास खास जमतील. आधींच परमेश्वराचें संकीर्तन आणि तें हि मधुर आवाजानें होत असेल तर तेथें लोक गोळा होऊन महंताच्या भजनीं लागलेच पाहिजेत.

आवडी सकळै लोकां । प्रीतीनें भजती जनीं ।
इछिलें पुर्विती सर्वै । धन्य ते गायनी कळा ॥ प्र. ३९–२

ह्या गाण्याच्या योगानें, समर्थ ह्मणतात,

येकाकी महंती येते । उदंड कीर्ति वाढते ।

राहाती लोक ते राजी । आवडी उपजे मनीं ॥

(८) बाह्यरंग. श्रीसमर्थसांप्रदायाप्रमाणें जगदुद्धारार्थ महंत परिभ्रमण करीत असतां त्यानें 'वेष धरावा बावळा,' हेतु हा कीं, तो एकदम कोणाच्या डोळ्यावर येऊं नये. खांकेंत कुबडी, हातांत झोळी व मुखांत

समर्थाचिया सेवका वक्र पाहे।
असा सर्व भूमंडळीं कोण आहे।
जयाची लिळा वर्णिती लोक तीन्ही।
नुपेक्षी कदा राम दासाभिमानी॥ ३०॥

भवाच्या भयें काय भीतोस लंडी।
धरीं रे मना धीर धाकासि सांडी।
रघूनायेकासारिखा स्वामि शीरीं।
नुपेक्षी कदा कोपल्यां दंडधारी॥ २७॥

इत्यादि लोकांना धीर देणारे मनाचे २०५ श्लोक, अशा थाटानें महंत गांवोगांवीं संचारार्थ बाहेर पडला म्हणजे त्यानें कोठें उतरावें येथपासून समर्थांची शिकवण आहे.

राहावें दुर्बळाचेथें। देवाल्यें कां नदीतिरीं।
पर्वतीं उदकापासीं। सन्निधची येकीकडे॥

इतक्या बारीक गोष्टी देखील आपणांस समर्थांच्या ग्रन्थांत वाचावयास मिळत आहेत; तथापि प्रत्यक्ष त्यांच्या शिकवणी काय असतील याचा आज आपणांस काय अंदाज करतां येणार आहे!

(९) **प्रचीति.** जगदुद्धारार्थ संचार करण्यासाटीं निघालेल्या महंताच्या ठिकाणीं आणखी एक गुण असा पाहिजे कीं तो जें बोलत असतो त्याचा त्याला स्वतः अनुभव आलेला असला पाहिजे. प्रचीतीवांचून जर तो कांहीं बोलेल तर त फोल होय.

नसे प्रचीत तें सुणें। उगेंचि काय भुंकणें॥ श्लो. २८-१४

ह्या प्रचीतीसंबंधानें दासबोधांत व इतर ग्रन्थांत, न जाणो, शेंकडों ठिकाणीं समर्थांनीं निक्षून उल्लेख केलेले आहेत.

पाहिल्यावीण बोले जो। तो प्राणी आत्मघातकी॥ पं. ३-२०

प्रत्ययेवीण जो ज्ञानी। तो ज्ञानी आत्मघातका॥ च. मा. ३-१०

ह्या प्रचीतीची गोष्ट अशी आहे कीं, तीवांचून कोणाचा प्रपंच हि धड व्हाव-

याचा नाहीं व परमार्थ हि व्हावयाचा नाहीं. प्रपंच काय किंवा परमार्थ काय, तो नीट होण्यास प्रत्यय पाहिजे.

आरत्रीं हो परत्रीं हो। प्रत्ययो यांसि पाहिजे ॥ च. मा. ४-८

(१०) शक्ति. येथवर आपण समर्थ सांप्रदायाचा जो विचार केला त्यावरून एक गोष्ट उघड होते ती ही कीं, या सांप्रदायांत दुर्बळ किंवा अशक्त मनुष्याचें कांहींच काम दिसत नाहीं. श्रीसमर्थांचा एकंदर मामला पाहावा तर तो धकाधकीचा दिसतो. त्यांच्या दरबारांतील मामलेदारी मिळविण्याला महंत कल्याणस्वामीसारखाच बलवान् पाहिजे.

साहावीं सीतउष्णादि ॥ प्र. ३-१०

तेव्हां समर्थसांप्रदायांत यावें. जगन्माता तुळजाभवानी हिचीं जीं चार पांच स्तोत्रें स्फुट प्रकरणांत आलीं आहेत, त्यावरून ही गोष्ट उघड होत आहे. तुळजाभवानी ह्मणजे च शक्ती.

शक्तीरूपें जगन्माता। वर्तते जगदांतरीं।
त्रिलोकीं जितुके प्राणी। शक्तीविण वृथा वृथा ॥ प्र. ५३-४

प्रपंचांत काय किंवा परमार्थांत काय, शक्तीवांचून चालावयाचें नाहीं. शक्तीवांचून जगणें च शक्य नाहीं. जगावें अशी ज्यांना इच्छा असेल त्यांनीं शक्तीची आराधना केली पाहिजे.

जीर्ण ती लागलें आहे। ज्ञाते हो समजा बरें।
शक्तीनें चालतो देहो। शक्ती नस्तां देहे पडे ॥ प्र. ३७-१३

श्रीशिवाजीमहाराजांना तिचा अभिमान होता तो काय उगाच होता? श्रीरामचंद्राला तरी हिचा च वर होता आणि ह्मणून रामानें

मुक्त केल्या देवकोडी। सर्व हि शक्तीच्या बळें।
समर्थ भवानी माता। समर्थां वरु दीधला ॥ प्र. ६७-४३

महाराजांवर हि तिची च कृपा होती हें इतिहासप्रसिद्ध आहे. तिच्या कृपेनें सारें जग चाललें आहे. तिची कृपा असली ह्मणजे साऱ्या ब्रह्मांडाचें राज्य मिळवितां येईल.

बोळतां भवानी माता। महींद्र दास्य इछिती।
बोलणें हें प्रचीतीचें। अन्यथा वाउगें नव्हे ॥ प्र. ६७-५२

असें श्रीसमर्थ स्वानुभवानें सांगत आहेत. तरुणांनीं हिची उपासना करावी.

सार संसार शक्तीनें। शक्तीनें शक्ती भोगिजे।
शक्त तो सर्व हि भोगी। शक्तीवीण दरीद्रता॥ ६७-२९
शक्तीनें मिळती राज्यें। युक्तीनें येत्न होतसे।
शक्ती युक्ती जये ठाईं। तेथें श्रीमंत धांवती॥ ३०

शक्तीपुढें बाकी सर्व व्यर्थ आहे. साऱ्या जगाचा व्यवहार ती चालविते. श्रीसमर्थ तिला उद्देशून ह्मणतात च,

तुझेनि सर्व बोलणें। तुझेनि सर्व चालणें।
तुझेनि योग धारणें। तुझेनि राजकारणें॥ श्लो. ५१-३

अशा ह्या आदिशक्तीची प्रार्थना करून समर्थांनीं तिच्या जवळ एकदां एक मागणें मागितलें तें सर्वांनीं विचार करण्यासारखें आहे.

येक ची मागणें आतां। द्यावें तें मजकारणें।
तुझा तु वाढवीं राजा। सीघ्र आह्मा ची देखतां॥ प्र. ३६-१७
दुष्ट संव्हारिलें मागें। ऐसें उदंड ऐकतों।
परंतु रोकडें कांहीं। मूळ सामर्थ्यें दाखवी॥ १८
देवाचीं राहिलीं सत्वें। तुं सत्व पाहासी किती।
भक्तांसीं वाढवीं वेगीं। इछा पूर्ण परोपरीं॥ १९.
रामदास ह्मणे माझें। सर्व आतुर बोलणें।
क्षमावें तुळजे माते। इछा पूर्ण ची ते करी॥ २०

श्रीरामदासस्वामी मागणें मागतात, हे देवी, माझें एक च मागणें आहे, द्यावयाचें असेल तर तें दे, मला दुसरें कांहीं नको, तूं ज्याचा अभिमान बाळगतेस, जो तुझा आहे, त्या शिवाजी राजांना वैभवाचें शिखर गांठलेले मला पाहूं दे, आजवर तूं अनेक दुष्टांचा संहार केल्याचें ऐकतों, पण त्याची मला आतां प्रचीति येऊं दे, सर्व देव आह्मांस विसरल्यासारखे झाले आहेत, तूं तरी आतां आमचा अंत पाहूं नकोस, मी अत्यंत आतुर झालों आहे याबद्दल क्षमा कर आणि माझें कोड पुरीव.

श्रीसमर्थांसारख्यांनीं ज्या कामीं आपलें सारें पुण्य खर्ची घातलें तें महाराष्ट्राचें कार्य त्यांच्या इच्छेप्रमाणें घडून यावें यांत काय नवल आहे!

(११) **रामोपासना.** श्रीसमर्थांच्या शिकवणीपैकीं अत्यन्त महत्त्वाची शिकवण ह्मणजे रामोपासना ही होय. पंचमानाच्या पांचव्या मानांत ज्ञानाची महती वर्णन करून समर्थ शेवटीं ह्मणतात,

हें ज्ञान रामकृपेनें । धन्य रामउपासना ।
रामदास्य घडे ज्याला । ते सर्वत्र रामदास हो ॥

या उपासनेसंबंधानें समर्थांनीं आपल्या स्वानुभवाच्या कित्येक गोष्टी सांगितल्या आहेत.

कास या रघुनाथाची । धरितां सुख पावलों ।
इतर कष्टती प्राणी । थोर संसारसांकडीं ॥ मा. पं. ४-१
सांकडीं तोडिलीं माझीं । राघवें करुणाळयें ।
पुर्वी च तुटली माया । दुख शोक विसंचला ॥ २
सेवकु मानवीयांचे । कष्टती बहुतांपरीं ।
सेविला देव देवांचा । तेणें मी धन्य जाहालों ॥ ३
नीच हे मानवी प्राणी । नीचाश्रय कामा नये ।
महत्कीर्ति श्रीरामाची । फावला महदाश्रयो ॥ ४

आपल्या स्वानुभवाची जी गोष्ट समर्थ आपल्या मुखानें सांगत आहेत, जी त्यांनीं आधीं केली आणि मग सांगितली, ती गोष्ट करण्याकडे महाराष्ट्राची प्रवृत्ति होण्यास कांहीं प्रत्यवाय असावा काय? श्रीरामसेवेपासून श्रीरामदासांच्या ठिकाणीं केवढा विश्वास उत्पन्न झाला होता, हें पाहिलें ह्मणजे महाराष्ट्राचें लक्ष या विषयाकडे पुनरपि केव्हां लागेल असें वाटूं लागतें! आणखी एक उतारा थोडा मोठा आहे, पण तो दिल्यावांचून राहवत नाहीं.

आह्मा नाहीं चाड ते कोणी येकाची । दृढ राघवाची कास धरूं ॥६॥
कास धरूं जेणें पावनची केलें । तेथें माझें जालें समाधान ॥ ७ ॥
समाधान जालें प्रत्ययासी आलें । धन्य तें पाउलें राघवाचीं ॥ ८ ॥
राघवाचीं पदें मानसीं धरीन । विश्व उधरीन हेळामात्रें ॥ ९ ॥
हेळामात्रें मुक्त करीन या जना । तरीच पावना राघवाचा ॥१०॥
राघवाचा दास मी जालों पावन । पतीत तो कोण उरों शके ॥११॥

तत्काळची मोक्ष हें ब्रीद रामाचें । होत आहे साचें येणें काळें॥१७॥
येणें काळें मोक्ष जरी मी देईना । दास ह्मणवीना राघवाचा ॥ १८ ॥
राघवाचा वर पावलों सत्वर । जनाचा उधार करावया ॥ १९ ॥

स्फु. ओ. ८

रामोपासनेची महती याहून आणखी जास्त कोण वर्णू शकेल! या पतित राष्ट्राचा उद्धार करण्याचे हजारों प्रयत्न चालले आहेत, त्यांत ज्या प्रयत्नानें श्रीसमर्थांना यश आलें त्याकडे महाराष्ट्राचें लक्ष जाऊं नये काय? समर्थ आपले अनुभव सांगतात,

अंतरीची वेथा श्रीरामा समर्था । जाणवल्या चिंता दुरी करी ॥

स्फु. ओ.६१—५

अंतरीची व्यथा दूर होण्याचा हा उपाय कोणी करून पाहील काय? या उपायानें पूर्वी गुण आल्याचीं उदाहरणें आहेत, मग आतां च त्याचा गुण येणार नाहीं असें कसें होईल?

ह्या विषयासंबंधानें जास्त लिहिण्याची माझी योग्यता नाहीं. श्रीसमर्थांची एकंदर कविता वाचली ह्मणजे जी गोष्ट प्रमुखपणानें वाचकाच्या लक्षांत येते ती, सर्व कवितेंत व्यापून राहिलेली श्रीसमर्थांची उपासना ही होय. कवित्वशब्दसुमनमाला कोणत्या सूत्रांत गुंफावी याविषयीं समर्थांनीं जी सूचना केली आहे त्याप्रमाणें त्यांची स्वतःची कविता आहे.

ऐसी माळा अंतःकरणीं । गुंफून पूजा रामचरणीं ।
वोंकारतंत अखंडपणीं । खंडूं च नये ॥ १४—३—२

—:*:—

श्रीसमर्थसांप्रदायाचें मुख्य लक्षण दासबोधांत आलें आहे तें असें:—

मुख्य हरिकथानिरूपण । दुसरें तें राजकारण ।
तिसरें तें सावधपण । सर्वविषईं ॥ ११-५-४

हरिकथानिरूपण, राजकारण आणि सावधपण असें जें हें सांप्रदायाचें त्रिकांडात्मक लक्षण केलेलें आहे त्याचा विस्तार समर्थांनींच एके ठिकाणीं केलेला आहे तो देऊन हें प्रकरण संपवूं.

प्रथम लिहीणें दुसरें वाचणें । तिसरें सांगणें अर्थांतर ॥ १
आशंकानिवृत्ति ऐसी चौथी स्थीती । पांचवी प्रचीती अनुभवें ॥ २

साहावें तें गाणें सातवें नाचणें । ताळी वाजवणें आठवें तें ॥ ३
नवां अर्थभेद दाहावा प्रबंद । आक्रावा प्रबोध प्रचीतीसीं ॥ ४
बारावें वैराग्य तेरावा विवेक । चौदावा तो लोक राजी राखे ॥ ५
पंध्रावें लक्षण तें राजकारण । सोळावें तें जाण अवेग्रता ॥ ६
प्रसंग जाणावा हा गुण सत्रावा । काळ समजावा सर्वां ठाईं ॥ ७
आठ्रावें लक्षण वृत्ती उदासीन । लोलंगता जाण तेथें नाहीं ॥ ८
येकोणीसावें चीन्ह सर्वांसी समान । राखे समाधान ज्याचें त्याचें ॥ ९
विसावें लक्षण रामउपासना । वेध लावी जना भक्तीरंगें ॥ १०

स्फुट ओव्या ॥ १४

श्रीसमर्थसांप्रदायाच्या लक्षणांचा विस्तार करावा तितका थोडा च आहे; तथापि येथवर जें थोडेसें विवेचन करण्यांत आलें आहे त्यावरून समर्थांचे इतर ग्रन्थ दासबोधाच्या स्पष्टीकरणार्थ होत, ही गोष्ट वाचकांच्या लक्षांत आली असेल असें वाटतें. ह्या इतर ग्रन्थांत कांहीं ठिकाणीं दासबोधाचा स्पष्ट उल्लेख च आहे, परंतु ज्याच ठिकाणीं तसा निर्देश जरी नसला, तरी दासबोधाचा अनुवाद होत आहे हें वाचकाच्या लक्षांत येतें.

समर्थशिष्य अनंत कवि ह्यांनीं समर्थांच्या कवितेस समुद्राची उपमा दिली आहे. समुद्राप्रमाणें ती व्यापक आहे, अथांग आहे, तिच्या पोटीं अनंत रत्नें आहेत. ती खोल आहे, वर वर पोहून तिची बरोबर कल्पना होणार नाहीं. तिच्यांत बुडी मारण्याचा च अभ्यास केला पाहिजे. दुर्धर भवसागरांतून तरून जाण्याची इच्छा असल्यास समर्थांच्या कवितासमुद्रांत डुंबावें. महाराष्ट्रास एकदा हा नाद लागला होता व त्यापासून महाराष्ट्राचें कसें कल्याण झालें हें इतिहासज्ञांस अवगत च आहे. प्रत्यहीं नित्य नियमानें दासबोधांतील एक अथवा दोन समास वाचण्याचा सांप्रदायिकांचा परिपाठ असतो. समर्थांचे सर्व च ग्रन्थ सर्वांनीं वाचावे, तथापि त्यांचे इतर ग्रन्थ कोणी वाचोत वा न वाचोत, परंतु दासबोधाचा तरी महाराष्ट्रास निदिध्यास लागला पाहिजे. महाराष्ट्रधर्माचा तो आद्य ग्रन्थ होय व मुख्यतः तो ग्रन्थ वाचण्याविषयीं श्रीसमर्थांची हि महाराष्ट्रास आज्ञा आहे.

सर्व ही निर्णय जेथें । तो चि ग्रंथ बरा पाहा ॥ प्र. ५५-३१

उपसंहार

श्रीमत् दासबोध खेरीजकरून श्रीसमर्थांची जी कविता आहे, तिचा हा पहिला खंड आज प्रसिद्ध होत आहे. दुसरा खंड अदमासें एवढाच होईल. हे दोन्ही खंड व दासबोध मिळून सरासरी दीड हजार पृष्ठें प्रसिद्ध झालीं ह्मणजे मग "**श्रीसमर्थ रामदासस्वामींचे समग्र ग्रन्थ**" जवळ जवळ प्रसिद्ध झाल्यासारखें होणार आहे.

प्रस्तुतच्या खंडांत एकंदर दहा प्रकरणें आलीं आहेत. पैकीं रामायण, चवदा ओव्याशतकांपैकीं पांच शतकें, स्फुट ओव्यांपैकीं कांहीं ओव्या व षड्रिपु, इतका भाग यापूर्वी इतरत्र प्रसिद्ध झालेला आहे; बाकीचा सर्व भाग नवीन आहे. म्हणजे या खंडाच्या ५०० पृष्ठांपैकीं निदान ३०० पृष्ठें कविता आजपर्यंत अप्रकाशित राहिली होती. पूर्वी प्रकाशित झालेली कविता पुनरपि छापण्याचें कारण असें आहे कीं, आजपर्यंत कोणाहि प्रकाशकानें श्रीसमर्थांची कविता मूळ प्रतीवरून छापलेली दिसत नाहीं. त्यामुळें अर्थभेद होणाऱ्या चुक्या श्रीमत् दासबोधांत जशा हजारों राहिल्या होत्या तशा च त्या श्रीसमर्थांच्या इतर हि प्रकाशित कवितेंत आढळतात. पूर्वी प्रकाशित झालेली कविता या खंडाशीं जो कोणी ताडून पाहील, त्याच्या निदर्शनास ही गोष्ट तेव्हां च येणार आहे. उदाहरणार्थ, रामायणाच्या युद्धकांडांतील कांहीं चुक्या दाखवूं.

पूर्वीचे चुकीचे पाठ	प्रस्तुतचे मूळ पाठ
पुढें राघवें सुग्रिवाचे निमित्तें।	पुढें राघवें सुग्रिवाचेनि मतें। १×१४
टणत्कारिलें सात वोटीं थरारी।	टणत्कारितां सीत[1] बोटें थरारी। ५×८२
तधी दैत्यआला धरूं सिद्ध जाला।	तथा दैत्य जाळांधरू सीद्ध जाला। ६×२५

१ बाण.

महाशक्ति काढूनि मायासुराची। बहु काळ सबीध तैशी विरांची॥	महांशक्ति काढूनि मायासुराची। बहु काळ संबीध ते सैवराची[1]॥ ८×६६
विलासें वसे राम आणीक विद्या।	विळासें वसे ते रमा आणि विद्या। १२×८७
कितीएक पांवे मुखीं घोष वाती।	कितीयेक पांवे मुखें वोशवाती[2]। ११×२५

अशीं शेकडों स्थळें आहेत. हें येथें सांगण्यांत पूर्वीच्या प्रकाशकांना दोष देण्याचा माझा यत्किंचित् हि हेतु नाहीं; पण पूर्वी छापलेला भाग पुन्हां छापण्याचे श्रम सत्कार्योत्तेजक सभेनें कां करावे व वाचकांना खर्चांत पाडावे, असा दोषारोप आपणावर येऊं नये म्हणून वरील चुका दाखविल्या आहेत.

प्रस्तुतचा खंड श्रीकल्याणस्वामींच्या हातच्या बाडावरून आह्मी प्रकाशित करीत आहोंत. बाडांत कवितेचा जसा क्रम आहे तसाच तो कायम ठेवला आहे. बाडांतील निम्याहून थोडा अधिक भाग या खंडांत आला आहे, यावरून सदरहु बाड केवढें मोठें आहे याची कल्पना वाचकांस होईल. हें बाड कल्याणस्वामींच्या डोमगांवमठांतील असून मठपति कै. अंबादासमहाराज यांनीं तें सभेच्या हवालीं केलें आहे. सभेनें चालविलेल्या उद्योगासंबंधानें कै. अंबादास महाराजांची जशी मदत होत होती, तशीच ती पुढें त्यांचे चिरंजीव श्रीरा. भ. प. श्रीरामबुवा यांची हि होत आहे, याबद्दल सभा त्यांची ऋणी आहे. पूर्वी एकदां केव्हां तरी हें बाड अग्नींतून शुद्ध होऊन निघालेलें आहे. बाडाच्या पाठीचा बराचसा भाग दग्ध झालेला आहे, परंतु महाराष्ट्राचें भाग्य होतें ह्मणून मजकुराला मात्र धक्का बसला नाहीं.

दासबोधांतील एकोणीसाव्या दशकाच्या पाहिल्या समासांत श्रीसमर्थांनीं जें लेखनक्रियानिरूपण केलेलें आहे, त्याला धरून कल्याणस्वामींचें अक्षर आहे, जें देखतांच चतुर। समाधान पावती॥ सबंध बाड अत्यंत जपून लिहिलेलें आहे. या बाडाचें साद्यंत वर्णन करावें असें मनांत येतें, हेतु हा कीं,

---

१ सैवराची ह्मणजे स्वयंवराची. मंदोदरी ही मयासुराची मुलगी. मयानें आपली मुलगी रावणाला दिली त्या वेळींच अप्रतिम तपानें मिळविलेली विलक्षण शक्ति त्यानें त्याला दिली. ती स्वयंवरापासून जवळ असलेली शक्ति रावणानें लक्ष्मणावर टाकली. २ वंशवाती, अलगुज.

सर्व वाचकांना त्याचें प्रत्यक्ष दर्शन घडणें शक्य नसल्यामुळें त्याच्या स्वरूपाची थोडीशी तरी त्यांना कल्पना व्हावी. परंतु त्याचें काय आणि कसें वर्णन करावें हें न समजल्यामुळें वाचकांस इतकेंच विनवितों कीं, १९ व्या दशकाचा पहिला समास त्यांनीं एकदां पुन्हां वाचावा व त्यांत जीं लक्षणें दिलेलीं आहेत त्या सर्व लक्षणांनीं युक्त हें बाड आहे, असें समजावें. ऐसा ग्रन्थ जपोन ल्याहावा । प्राणीमात्रांस उपजे हेवा । ऐसा पुरुष तो पाहावा । ह्मणती लोक ॥ तो पुरुष प्रत्यक्ष दिसण्याला आतां तर कांहीं मार्ग नाहीं! त्यांची तजबीर असल्याचें हि कोठें ऐकिवांत नाहीं; तथापि, सभेजवळील दोन बाडांत दोन चित्रें आहेत, तीं श्रीकल्याणस्वामींचीं असावीत, असें माझें मन मला सांगत आहे. पुराव्यानें खात्री झाल्यावर त्या चित्रांच्या प्रतिमा पुढील एकाद्या भागास जोडूं; असो.

श्री रामदास आणि **रामदासी** ग्रन्थमालेंतील हा तिसरा भाग महाराष्ट्रास आज सादर करीत आहे. चवथा भाग '**श्रीरामीरामदासांची कविता**' छापण्यास व पांचवा भाग '**श्रीरामदासांची कविता–द्वितीय खंड**' संपादन करण्यास घेतला आहे. '**मनाचे श्लोक**' स्वतंत्रपणें विस्तृत टिपांसह श्रीमत् भगवद्गीतेप्रमाणें छापण्याचा संकल्प केलेला च आहे! तें कांहीं असो, आज हा तिसरा भाग महाराष्ट्रवाचकांस नजर करीत आहे, इतकी गोष्ट खरी! श्रीरामदासार्पणमस्तु ॥

धुळें
विजया दशमी १८३० } **शंकर श्रीकृष्ण देव.**

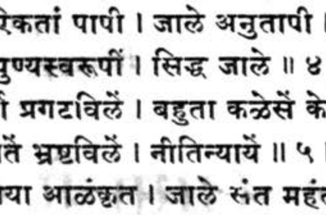
श्रीराम

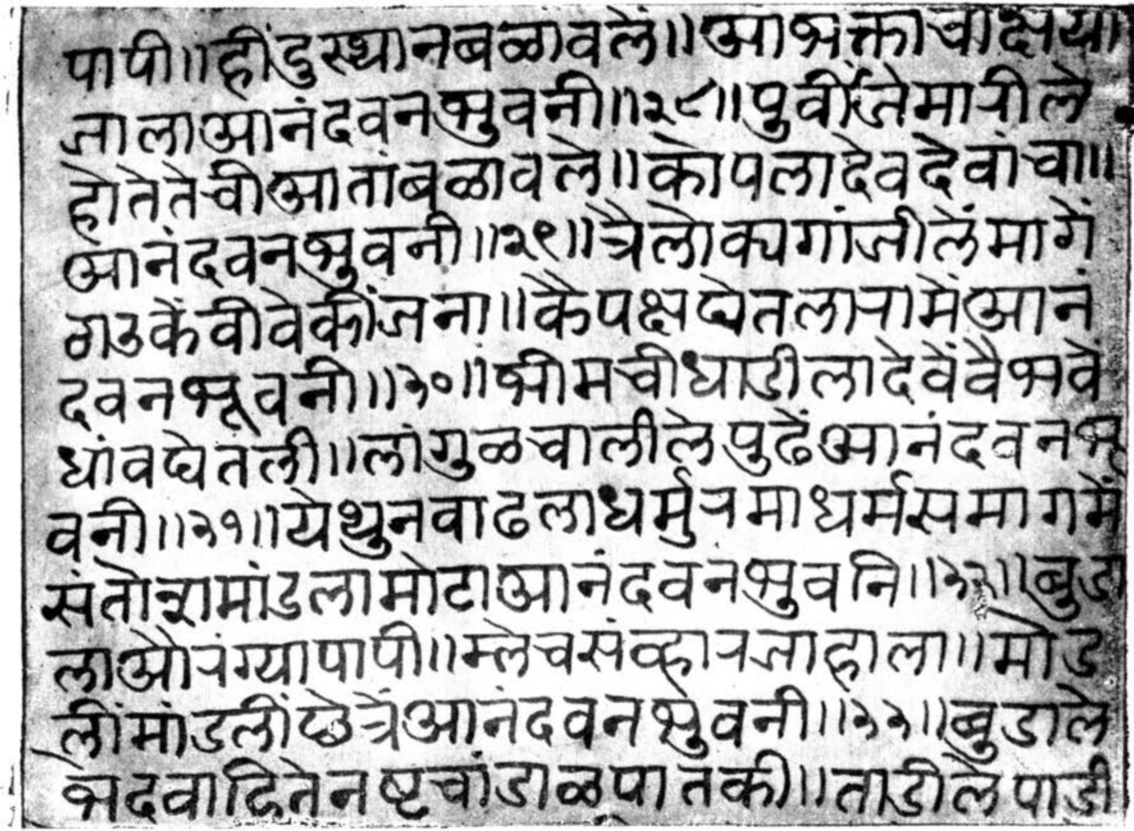
श्रीरामदासांची कविता

प्रथम खंड

श्रीसद्गुरुस्तवन

पतितपावन पावन योगी स्वामी माझा ॥ ध्रु०
अनंत प्राणी जनीं । योगी जाहाले मुनी ।
कथानिरूपणीं मननीं । लीन जाले ॥ १ ॥
व्यापिलें हें भूमंडळ । कवित्वकळा तुंबळ ।
विवरतां केवळ । मोक्ष लाभे ॥ २ ॥
नरनारी तटस्त । अर्थ पाहाती समर्थ ।
येमपुरी ठेली वेर्थ । कलयुगीं ॥ ३ ॥
कीर्ति ऐकतां पापी । जाले अनुतापी ।
दर्शनें पुण्यस्वरूपीं । सिद्ध जाले ॥ ४ ॥
वेदगर्भा प्रगटविलें । बहुता कळेसें केलें ।
पाषांडातें भ्रष्टविलें । नीतिन्यायें ॥ ५ ॥
मोक्षश्रिया आळंकृत । जाले संत महंत ।
पाहोनी शरण येत । नाना मतें ॥ ६ ॥
ज्ञान वैराग्य भजन । स्वधर्मरक्षण ।
ह्मणोनी अवतारी जाण । योगमूर्ती ॥ ७ ॥
न कळे कैसा तो महिमा । न कळे कीर्तीची सीमा ।
बुद्धि विधी शेष नामा । काये जाणे ॥ ८ ॥
दासा कल्याण केलें । निज धाम दाखविलें ।
श्रुतिशास्त्रा ठक पडिलें । सौम्यरूपें ॥ ९ ॥

पापी॥हींदुस्थान बळावले॥आभक्ताचा क्षय॥
जाला आनंदवनभुवनी॥२८॥पुर्वीं ते मारीले
होते तेची आतां बळावले॥कोपला देव देवांचा॥
आनंदवनभुवनी॥२९॥त्रैलोक्य गांजीलें मागें
गउकें वीवेकी जना॥कैपक्ष घेतला रामें आनं
दवनभूवनी॥३०॥भीमची धाडीला देवें वैभवें
धांव घेतली॥लोगुळ चालीले पुढें आनंदवनभु
वनी॥३१॥येथुन वाढला धर्मु रमा धर्मसमागमें
संतोष मांडला मोटा आनंदवनभुवनि॥३२॥बुडा
ला औरंग्या पापी॥म्लेच संव्हार जाहाला॥मोडं
लीं मांडली छेत्रें आनंदवनभुवनी॥३३॥बुडाले
भेदवादि ते नष्ट चांडाळ पातकी॥ताडीले पाडी

श्रीकल्याणस्वामींचें हस्ताक्षर — श्रीरामदासांची कविता प्रथम खंड. (पान ४२४ पहा)

रामायण

सुंदरकांड

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

नमूं सर्वकर्ताचि तो विश्वभर्ता[1] । गुणी शोकहर्ताचि हर्ता विवर्ता[2] ।
परेहूनि पर्ताचिं पर्ताचि पैर्ता[3] । भुतेंभूतधर्ताचि[4] धर्ता उंधर्ता[5] ॥ १ ॥
महीमंडळींचे कपी रीसें[6] राजे । तया मध्यभागीं महां वीर साजे ।
महारुद्र आज्ञेप्रमाणें निघाला । सिताशुधि आणावया सीध जाला ॥२॥
सवें[7] मंडळ्या चालिल्या वानरांच्या । नभमंडळामाजि फौजा विरांच्या ।
गिरीकंदरें देश नानापरीचे । तडागें[8] नद्या वोघ जाती गिरीचे ॥ ३ ॥
पुरें[9] पटणें[10] आटणें[11] धुंडिताती । कपीवीर दाही दिशा हिंडताती ।
सिता शोधितां शुधि कोठें न लागे । बळें धुंडितां तो विरेंवीरें[12] भागे ॥४॥
वनें भूवनें रम्य नानापरीचीं । बरीं शोधिलीं तीं गिरीकंदरीचीं ।
दरे[13] शृंगें[14] पांठार[15] मैदान दौरी[16] । कपाटें[17] गव्यीं[18] वीवरें[19] तीं भुयेरीं[20] ॥५॥
कपी शोधितां शोधितां सुस्त जाले । नव्हे कार्य ते दैन्यवाणे मिळाले ।
समुद्रातिरीं ते उदासीन जाती । गळाल्या तनू थोर उदेगें[21] चित्तीं ॥६॥

---

१ प्राणीमात्रांचा योगक्षेम चालविणारा. २ भ्रमाला. ३ परावाणीच्या फिती तरी पलिकडचा. ४ भूतेंभूत=भूतमात्र. ५ उद्धार करणारा. ६ अस्वल. ७ बरोबर. ८ तळीं. ९ शहरें. १० पत्तनें, शहरें. ११ अटन करून, हिंडून. १२ वीरेंवीर=वीरमात्र, सर्व वीर. १३ दऱ्या. १४ शिखर. १५ पर्वताच्या माथ्यावरील सपाट जागा. १६ खिंडार. १७ गुहा. १८ डोंगरांतील गायरानें. १९ गुहा. २० तळघरें. २१ उद्वेग.

कपी बोलती काये आतां करावें । न लागे सिताशुधि तेव्हां मरावें ।
ह्मणे मारुती वीर हो स्छीर बैसा । तिन्ही लोक पाहोनि येतों तमासा ॥
भयासूर तो भीम सिंधू उडाला । त्रिकूटाचळाह्नानि पैलाड गेला ।
पुढें सर्वही पाणजंजाळ पाहे । हनूमंत विस्मीत होऊनि राहे ॥ ८ ॥
समुद्रामधें भेटला तो अतीतु । ह्मणे रे अरे रे अरे कोण रे तूं ।
नमस्कार घाली हनूमंत त्याला । मनामाजि तो थोर संतुष्ट जाला ॥९॥
मुनी तो त्रिकूटाचळीं शुधि सांगे । किराणें उडाला कपीवीर मागें ।
अकल्पीत लंकापुरी कांचनाची । पुढें देखिली सौख्यदाती मनाची ॥१०॥
गुढ्या गोपुरें देउळें तें अपारें । हुंडे[3] कोठ जौळांभरें थोरथोरें ।
सुवर्णाचळामाजि तें तेज फांके । तया पाहतां कीरणें दृष्टि झांके ॥११॥
कपाटें लोहोंऔगळा पंथ मोठे । बळी बैसले थोर अश्चीर्य वाटे ।
बहूसाल वाद्यें दडाडां धडाडां । खुसीहालं आगाज होती भडाडा ॥१२॥
पुढें पाहतां जावया रीग नाहीं । न सूचे मनीं मानसीं येत्न कांहीं ।
पुढें भीम तो अंतराळें उडाला । लघूरूप होऊनि लंकेत गेला ॥ १३ ॥
गृहांगोपुरांचा बहू दाट खेटां । सदा सर्वदा वाहती सर्व वाटा ।
बिदी हाटं बाजार कुंचे दुकानें । महांमस्त ते हस्त जाती गुमानें ॥१४
सिलेभार संजूद ते राउतांचे । बरे फेर संगीतें[14] होती विरांचे ।
दिसना तयांलागिं जुंझार कोण्ही । बळें जिंकिले पीडिले लोक तीन्ही ॥
बहू सज्ज तें राज्य लंकापुरीचें । पुरीमाजि तें सैन्य मोठ्या बळाचें ।
उफाळोंचि जाती भुजा फुर्फुरीती । तया देखतां देव ते थर्थरीती ॥ १६ ॥
त्रिकूटाचळीं मारुती सर्व पाहे । लघूरूप होऊनि तो हिंडताहे ।
गृह गापुरें पाहिल्या धर्मशाळा । अकस्मात त्या देखिल्या बंदिशाळा॥ १७॥

---

१ महापूर, पाणीच पाणी. २ किराण=उड्डान. ३ हुडा=बुरूज. ४ जलाशय(?) ५ लोखंडाचा अडसर. ६ खुसीहाल = उत्तम बंदोबस्त. आगाज = आवाज. उत्तम बंदाबस्त दर्शविणारे आवाज. ७ आकाशांतून ८ गर्दी. ९ रस्ते. १० बाजार ११ कुचगल्ली (?) १२ शिलेदारांच्या वरचा अधिकारी. १३ पथक. १४ व्यवस्थित.

हिणासारिखे देव ते दीन जाले । नसे शक्ति ना युंक्ति पोटीं गळाले ।
भयाभीत ते कांपती दैन्यवाणे । बहू गांजिलें दुख तें कोण जाणे॥१८॥
सुरांकारणें कोप भीमासि आला । मनामाजि आवेश तो थर्थरीला ।
रुपें भर्भरीलों तैमें गर्गरीला । प्रसंगीं तये मारुती गुप्त जाला ॥ १९ ॥
मनामाजि आंवांकिलें सर्व कांहीं । सिमा सांडिली तूळणा त्यासि नाहीं ।
बहू मातले गर्व मोठ्या बळाचा । तया झोडितों दास मी राघवाचा॥२०॥
नटे नाटकू त्रीकुटामाजि कैसा । महां कांड सुंदर्य जाला तमासा ।
देहे आपुलें सर्वही गुप्त केलें। प्रसंगीं तये पुछे तें वाढवीलें ॥ २१ ॥
बहू व्यापिली वेढिली सर्व लंका । कितेकां मनीं वाटली थोर शंका ।
गृहांतूनि अंतर्गृहीं पुछ्य घाली । बहू पाडितां फोडितां हाक जाली॥२२॥
बळ लांगुळें रूधिल्या सर्व वाटा । बहू तुंबला लोक तो दाट खेटा ।
तयाभोंवतें पुछ्य बांधोनि भारे । नभीं पोकळीमाजि नेटें उभारें॥ २३ ॥
बहू भार ते स्वार मधेंचि खंडी । महां मस्त ते हस्त नेटें उलंडी ।
गुरे शकटें राक्षसांलागि पाडी । पदीं पुछ्य बांधोन वोढी पछ्याडी॥२४॥
पडों लागले दैत्य नेटें बदादां । कितीयेक ते दीर्घदेही भदादां ।
बळाचीं देळें पाडिलीं पुछ्यमारें । दिसेना परी गर्जतो भूभुकारें ॥२५॥
धरी पंथ कोण्हासही जाउं देना । पुरीमाजि पाणी कदा येउं देना ।
चुली पेटल्या वन्हि तेथें विदोंरी । बळी धांवती त्यासि तेथेंचि मारी ॥२६॥
गळे पाय बांधे किती हात बांधे । पुरीमाजि हाकेसि ते हाक सांदे ।
महां वीर चौताळले तें धरेना । बळें वावरे पुछ्य तें आवरेना ॥२७॥

---

१ शक्ति आणि युक्ति हीं दोन राज्यसंपादनाचीं साधनें होत, असें अन्यत्र श्रीसमर्थांनीं उपदेशिलें आहे. २ उचंबळूं लागला. ३ स्वरूप पाहूनच मनाची प्रक्षुब्ध स्थिति दिसूं लागली. ४ रागानें. ५ ह्या श्लोकांत पुष्कळ अर्थ भरलेला आहे तो विचारी वाचकांच्या ध्यानांत येईलच. ६ महासुंदरकांडामध्यें मोठी मौज आहे. ७ लांगूल, शेंपूट. ८ गाड्या. ९ सैन्यें. १० मारी. चूल पेटविणारास मारी. ११ मिळून जाई, एकच गोंगाट होई.

जना वोढितें पाडितें आपटीतें। समस्तां जणालागीं पाडूनि जातें।
पशूराक्षसें सर्वही येक केलीं। कितीयेक तें चिर्डचिर्डोंचि मेलीं ॥ २८॥
कितीयेक राक्षेस ते हाकलीती। कितीयेक राक्षेस ते बोंबलीती।
कितीयेक ते थोर जालीं रुदंतीं। कितीयेक राक्षेस ते चर्फडीती ॥२९॥
असंभाव्य तें पुछ्य सांडी उलंडी। कडोंफोडि होतांच येतांचि झोडी।
पुरीमाजि नानापरी घोळ केला। विरेंवीर राक्षेस सर्वै बुडाला ॥ ३०॥
नसे अन्नपाणी मुखामाजि घाणी। कितीयेक तें जाहलीं दैन्यवाणी।
पुरीमाजि सर्वांसही आट केला। पुढें अस्तमानासि तो दीन गेला॥३१॥
उदासें घरें मंदिरें थोरथोरें। महां पुछ्य तें वावरे अंधकारें।
भुजंगापरी सर्व वेंटाळिताहे। विरेंवीर चाकाटला[2] सर्व पाहे ॥ ३२ ॥
मुलां लेंकुरांमाजि तें खेळताहे। निजेल्यामधें पुछ्य तें लोळताहे।
कुमारीकुमारागळां हार घाली। भयाभीत अंतापुरीं हाक जाली ॥ ३३॥
अकस्मात तें काये होतें कळेना। चळेना ढळेना कदा आकळेना।
सभेमाजि रायापुढें हाक गेली। अहो पाहतां काय लंका बुडाली ॥३४॥
भयाभीत ते सर्वही लोक जाले। त्रिकूटाचळीं सर्प उदंड आले।
कळेना बरें सर्प कीं काय आहे। करी तें महां मार त्याचा न साहे ॥३५॥
उगा लोळसा घोळ मोठा करीतो। करारूनि बांधोनि सर्वां धरीतो।
बहूतांपरीं सांगती रावणाला। बहूतां जणाचे घरीं कोंड जाला॥ ३६ ॥
नव्हे जी नव्हे सर्व सामान्य मातु[3]। महां घोर हा थोरला पुछ्यकेतु।
सभामंडपीं कोप रायासि आला। ह्मणे सांगती त्यांस मारूनि घाला ॥
तयां मारितां पुछ्य तेथेंचि आलें। सभामंडपामाजि नेटें निवालें।
दिवे पाडिले दीवटे आपटीले। अकस्मात हीलाल हीरोनि नेले ॥ ३८॥
मुखें बोलती दीप रे दीप आणा। दिवे आणितां मूकती दैत्य प्राणा।
कितीयेक त्या दीवध्या दीप थोंबे[4]। बळें लागवेगें समूदाव धांवे ॥३९॥

---

१ आदळआपट, २ चकित झाला, ३ गोष्ट, प्रकार, ४ स्तोम, थोव, थवे.

पुन्हा मागुते दीप घेऊनि आले । बळें धांवतां पुछ्यमारें विझाले ।
तया लांगुळें रूधिलीं सर्व द्वारें । कपी वीर तो वावरे अंधकारें ॥ ४० ॥
सभामंडपीं गुद्दुल्या तो करीतो । मुखें नासिकें कर्ण छेदूनि नेतो ।
बळें गाल सर्वांग तो बर्बडीतो । चिरे[1] वोढितो फाडितो गुर्गुरीतो ॥४१॥
बळाचे महां वीर तेथें मिळाले । परी अंधकारेंचि कांहीं न चाले ।
बहू लाटिले कूटिले चूर केले । भयाभीत कोण्हास कोण्ही न बोले ॥४२॥
कपीवीर तो थोर लाहान होतो । धरीतां बळें हात मोडूनि जातो ।
बुक्या मारितो पापरां[2] वज्रथापा । असंभाव्य तो कोपला राव कोपा ॥
ह्मणे वीर हो काय रे काय जालें । कळेना मुखें बोलती काय आलें ।
भयासूर तें गुर्गुरीतें कळेना । करूं काय आह्मासि हें आकळेना ॥४४॥
कपीवीर रायाकडे सीघ्र गेला । बळें थाप मारूनि मूगूट नेला ।
बरे ठोंसरे मारिले रावणाला । ह्मणे मारितों रे तुझ्या आक्षैयाला[3] ॥४५॥
चिरें सुंदरें फाडिलीं रावणाचीं । करी भूषणें चूर मुक्ताफळांचीं ।
कपीनें सभा सर्वही नग्न केली । त्रिकूटाचळीं ख्याति ऊदंड जाली॥४६॥
हाहाकार जाला सभेमाजि मोठा । बळें मारुती मारिताहे चपेटा ।
सभामंडपीं वस्त्र घेऊनि गेला । कपीनें पुढें मोकळा मार्ग केला ॥४७॥
लपाला कपी पुछ्य वोढूनि नेलें । लघू मश्यकाचे परी रूप केलें ।
असंभाव्य त्या दीवट्या चंद्रजोती । असंख्यात राक्षेस ते धांवताती ॥
सभामंडपामाजि धांवोनि आले । तेणें नागिवे लोक लज्जीत जाले ।
महांवीर मागें पुढें हात देती । कपीनें बहूसाल केली फजीती ॥ ४९ ॥
सभामंडपीं वस्त्र कोठें दिसेना । भुतासारिखे नागिवे लोक नाना ।
चिरें आणिलीं नेसले स्वस्त जाले । मानामाजि लज्जीत कोण्ही न बोले ॥
कपीवीर तेथूनि वेगीं उडाला । अशोकावनामाजि वृक्षीं दडाला ।
अधोमूख तो जानकीलागि पाहे । कपी राममुद्रा पुढें टाकिताहे ॥ ५१ ॥

---

१ वस्त्र. २ पापरा = लाथ. ३ आखयाला, रावणपुत्राला.

सितेनें पुढें मुद्रिका वोळखीली । बहूतांपरीं शब्द कारुण्य बोली ।
पुढें मारुती भेटला जानकीला । समाचार सांगोनि आनंद केला ॥५२॥
क्षुधाक्रांत मी जाहलों फार माते । तनू चालतां चांचेरी सर्व जाते ।
बहूतांपरीं बोलिला जानकीला । निरोपेंचि आज्ञेप्रमाणें निघाला ॥ ५३ ॥
अशोकीं बहू लागले वृक्ष नाना । पहातां असंख्यात संख्या असेना ।
नव्हाटें जुनाटें वनें दाट थाटें । वनें मोडिता जाहला कडकडाटें ॥५४॥
फळें भक्षिलीं सर्व नानापरीचीं । बहू स्वाद वर्णें कळाकूसरीचीं ।
कपीवीर तो तृप्त जाला निवाला । पुढें वृक्ष मोडावया सीद्ध जाला ॥
तरू मोडिले पाडिले ऊपडीले । किती झोडिले झाडिले चूर केले ।
गिरीसारिखे ढीग झाडून टाकी । तयाला असंभाव्य राक्षेस हाकी ॥
वनें मोडितां मोडितां हाक जाली । असंभाव्य ते दैत्यमांदी मिळाली ।
गलोले कमानी करीं भिंडिमाळा । बळें हांकितां नाद गेला भुगोळा ॥५७॥
बहूतां बळांचे बहू लोंदे आले । कितीयेक ते धिंग मोठे मिळाले ।
वनें वेढिलीं धांविले काळ जैसे । भुतां खेचरां थोर कल्पांत भासे ॥५८॥
कपीवीर चौताळला वेग केला । कितीयेक राक्षेस भंगोनि गेला ।
त्रिकूटाचळीं रावणा जाणवीलें । वनीं वानरें थोर अद्भूत केलें ॥ ५९ ॥
बळें धांविला कूमरू रावणाचा । सदा अक्षै वीर मोठ्या बळाचा ।
असंभाव्य राक्षेस धांवोनि आले । कपीलागि मारावया सीध जाले ॥ ६०॥
बळें आगळों आक्षया लक्षें भेदी । चुकावी कपीवीर लागोंचि नेदी ।
बहू मारितां भागले भग्न जाले । कितीयेक ते दैत्य पोटीं गळाले ॥६१॥
पहा हो कपी धीट मोठा पळेना । सदा सर्वदा लक्षें याचें चळेना ।
पुन्हा मागुते दैत्य ते सीध जाले। कितीयेक ते पाश घेऊनि आले ॥६२॥

---

१ चालण्याची उत्कट शक्ति, तरतरीतपणा. २ मांदी = समूह. ३ कमान = कमटा, धनुष्य. ४ भिंडीमाळ=गोफणगोटा. ५ गलेलठ्ठ. ६ विशेष, बळानें विशेष ह्मणजे विशेष, अधिक बळाचा. ७ लक्ष्य, वेध्य, निशाण.

मुखें बोलती मर्कटा बैसलेंसी । समरंगणामाजि युध्या न येसी ।
कपी वीर तो गर्जला भूभुकारें । समरंगणीं चालिला घोर मारें ॥६३॥
रिपू झोडिले पाडिले वृक्षघातें । भुमीं लोळती दैत्य होऊनि प्रेतें ।
पुढें देखतां जबुंमाळी कुटीला । बळें आखया आपटीला पिटीला ॥६४॥
पळाले फळी फूटली राक्षसांची । पुढें हाक गेली तया आखयाची ।
त्रिकूटाचळीं शोकआरंभ जाला । प्रितीचा महां अक्षया तो निमाला ॥
पुरीमाजि अंतापुरीं घोष जाले । सुखानंद मंदोनि गेले विझाले ।
बहू दुख जालेंचि मंदोदरीला । तिनें कूमरालागि आकांत केला ॥ ६६ ॥
पुसे रावणू काय रे काय जालें । तुम्हांलागि मारावया कोण आलें ।
कपी येकला बैसला तो पळेना । चळेना ढळेना कदा आकळेना ॥६७॥
तया टाकितां पाश मोठाचि होतो । लघूरूप होऊनि नीघोनि जातो ।
कदाही पडेना कदा सांपडेना । तेणें मारिली दैत्य ऊंदड सेना ॥ ६८ ॥
विधीलागि बोलाविलें रावणानें । कठीणोत्तरीं गांजिलें दुर्जनानें ।
म्हणे जायें रे आणि वेगी कपीला । तया नाणितां सीघ्र ताडीन तूला ॥
विरंची पुढें घातला चालवीला । असंभाव्य तो लोक मागें मिळाला ।
वनामाजि येतां नमस्कार घाली । तया मारुतीची बहू स्तूति केली ॥७०॥
बहूतांपरी कीर्तिचें येश घ्यावें । दयाळा कपी ये घडी शांत व्हावें ।
न होतां मला मारिती ब्राह्मणाला । बहूसाल कल्याण व्हावें तुम्हाला॥७१॥
कपीवीर तो थोर कोपें कडाडी । करी गर्जना मेघ जैसा घडाडी ।
परी सांकडीमाजि कांहीं न चाले । मिळाले कपीलागि घेऊनि आले॥७२॥
अरे मर्कटा थोर अन्याय केला । ह्मणे रावणू मारितों सीघ्र तूला ।
तुझा मृत्य कोठें खरें सांग आतां । मुढा कश्मळा मारितों जातजातां ॥
ह्मणे मारुती काळ मारूं शकेना । कृपाळूपणें तोषला रामराणा ।
न वाटे खरें सांगतां रावणाला । ह्मणे वालरूलांगुळीं अग्न घाला ॥७४॥

---

१ पाप्या.

ह्मणे रावणू पाहतां काय आतां । चिरें आणवा सांगताहे समस्ता ।
असंभाव्य ते वीर धांवोनि गेले । त्रिकूटाचळीं लोक ते नग्न केले ॥७५॥
पुढें पुछय वोढूनि गुंडाळितातो । सिमा सांडिली वीर वेंटाळितातो ।
तयां वोढितां तें असंभाग्य लांबे । विरेंवीर त्या लांगुळालागि झोंबे ॥
कितीयेक तें आणिलीं अज्य तेलें । कितीयेक तें मोगेरेलें फुलेलें ।
महां पुछ तें सर्वही भीजवीलें । पहा हो कपी बापुडें वेर्थ मेलें ॥७७॥
तया लावितां वन्हि तेथें न लागे । बळें फुंकितां तो विरेंवीर भागे ।
तया देखतां रावणू सीघ्र आला । बळें फुंकितां फुंकिता तो गळाला ॥७८॥
पुढें रावणू थोर कोपें कडाडी । बळें फुंकितां ज्वाळ नेटें भडाडी ।
जळालीं मुखें भस्मल्या खांडमीर्षा । बहूसाल लंबीत होत्या विशेषा ॥
बळें चेतला वन्हि नेटें भडाडी । कडाडीत ज्वाळा दडाडी धडाडी ।
कपी वीर तो वाड जाला उडाला । पुढें जाळिता जाहला त्रीकुटाला ॥
गृहांगोपुरांमाजि तो पुछ घाली । त्रिकूटाचळीं आगि नेटें निघाली ।
बिदी हाट बाजार चौबार कुंचे । पळे बोंबली नागिवा लोक नाचे ॥८१
बहूतांपरींची बहू हाक जाली । पळा रे पळा रे पळा आगि आली ।
गुरें वांसुरें सिंगुरें लेंकुरें तें । सुंणीं मंजेरें तें खेरें येशेरें तें ॥ ८२ ॥
किती सेरडें मेंढरें तें अचाटें । जळालीं किती राक्षसें कल्कलाटें ।
किती शकटें कुंजरें दिव्य घोडें । महीमंडळीं त्यांस नाहींत जोडे ॥८३॥
बहूतांपरीचीं बहू रम्य यानें । बहूसाल छेत्रें विचित्रें निशाणें ।
बहूतांपरींच्या बहूसाल शाळा । जळाल्या विवीधा विचित्रा विशाळा ॥
पळे लोक तेथें बळें पुछय घाली । बहूतां विरांची बहू शांति जाली ।
महां पुछ तें ज्वाळभंबाळ जाला । बहू साक्षपें वन्हि तो चेतवीला ॥८५॥

---

१ आज्य, तूप. २ मोगऱ्याचें तेल. ३ अत्तरें. ४ खांडमिशा, मधून मधून जळल्यामुळें मिशांत खंड पडले. ५ मोठा. ६ कुत्रीं. ७ मांजरें. ८ गाढवें ९ उंट, उष्ट्र (?)

पळाले भयासूर ते दुरि थोवे[1] । कपीवीर लांगूळ घेऊनि धांवे ।
बहू धांवताहे बहू भोवताहे । उठे वन्हिचें चक्र लांगूळ पाहे ॥ ८६ ॥
फिरे गर्गराटें कपी चक्र जैसा । विधी शक्र[2] आवेग्र[3] पाहे तमासा ।
विरां खेचरां भूचरां अंत जाला । त्रिकूटाचळा थोर कल्पांत आला ॥८७॥
बहूसाल दारूमधें पुछ्य घाली । उसाळें नभामाजि दारू निघाली ।
तडाडी थडाडी भडाडी धडाडी । शशी सूर्य नक्षत्रमाळा कडाडी ॥८८॥
बहू धूम्र तेणें कदाही दिसेना । बहूसाल वैढाणि[4] ते सोसवेना ।
बहू घोष तो शब्द कानीं पडेना । कपी रोषला झाडितां ही झडेना ॥८९॥
पुढें धूम्रत्यागी धगागीत आगी । महांवन्हि कोपेंचि जाला विभागी ।
त्रिकूटाचळू कांचनाचा तखाखी । सतेजीक तेजें झकाकी लखाखी ॥९०॥
महांवज्र लांगूळ कल्लोळ जाला । परी पाहतां रोम नाहीं जळाला ।
गदादीत[5] काया समुद्रांत घाली । निवाला कपी पुछ्ज्वाळा विझाली ॥
समुद्रीं सुचिष्मंत होऊनि आला । नमस्कार घाली तये जानकीला ।
ह्मणे जानकी येकला बा विदेसीं । कपी रे बहूतांपरीं कष्टलासी ॥ ९२ ॥
ह्मणे मारुती धन्य हे दीस आले । तुह्मा देखतां सर्वही कष्ट गेले ।
प्रभू वाट पाहेल तो रामराजा । निरोपेंचि मी सीघ्र जाईन काजा ॥९३॥
सितेमारुती योगवीयोग जाला । बहूसाल नेत्रोदकां पूर आला ।
ह्मणे जननी लोभ आतां असावा । सुरांचा बळें राम येतो कुढावा[6] ॥९४॥
कपी मागुती मागुती वास[7] वाहे । उदासीन जातो ग्रिवा दाटताहे ।
विवेकें जिवामाजि तो धीर केला । पुढें मारुती सीघ्र सिंधू उडाला ॥
कपीलागि सांगे सिताशुधि जाली । मुखें ऐकतां मंडळी ते निवाली ।
समस्तां जणालागि आनंद जाला । कपी मारुती रामभेटी निघाला ॥

---

१ थवे. २ इंद्र. ३ अव्यग्र. ४ दुर्गंधी. ५ गदादणें = लाही लाही होणें, ऊष्मा होणें. गदादीत = तप्त. ६ रक्षण. सुरांच्या रक्षणाला राम ससैन्य येत आहे. ७ वाट.

दळेंसीं बळें राहिला रामराजा । कपीवीर ते रीस वेष्टीत फौजा ।
स्फुरद्रूप ऊभारिला सव्य बाहो । रघूनायेकें देखिला भीमदेहो ॥ ९७ ॥
कपी लागवेगें मुखें बोलताहे । अशोकीं जगन्मात कल्याण आहे ।
पुढें मारुती तो नमस्कार घाली । चितोवृत्ति ते राघवाची निवाली ॥
समस्तांसि देखोनि आनंद जाला । सिताशुधि घेऊनियां भीम आला ।
बहूतां बहू सांगती येकमेकां। सिता शोधिली सौख्य जालें अनेकां ॥९९
त्रिकूटाचळीं ख्याति केली भिमानें । पुढें पत्रिका धाडिली ब्रह्मयानें ।
तया वाचितां वाचितां राम हांसे । क्रिडाकौतुकें अंतरामाजि तोषे ॥
सभामंडळीं राम सन्मूख पाहे । उभा दास साकल्य तो सांगताहे ।
महत्कृत्य व्हावें जनीं येश यावें । प्रभूसी समस्तांसि कल्याण व्हावें ॥

इति श्रीसुंदरकांड श्लोकबध शत प्रथम ॥ १ ॥

युद्धकांड

१

॥ **श्रीरामसमर्थ** ॥

नमू विघ्नहर्ता शुळी सैन्यभर्ता । मुदा धर्तकर्ता विभांडी विवर्ता ।
चतुर्भूज मत्ताननू शोभताहे । तया चिंतितां भ्रांति कोठें न राहे ॥१ ॥
सदा भेदहंती महंतीं महंता । सदा ज्ञानवंती नियंतीं नियंता ।
सुविद्याकळा स्फूर्तिरूपा अमूपा । नमस्कारिली शारदा मोक्षरूपा ॥ २ ॥

---

१ चित्तवृत्ति. २ शूळ धारण करणारा. ३ सेनापति. ४ उद्धार करणारा. ५ जिकी. ६ भ्रमाला. ७ मत्त गजाप्रमाणें आनन ह्मणजे मुख आहे ज्याचें. ८ महंतात महंत. ९ नियंतांत नियंत.

नये बोलतां चालतां रूप कांहीं । नये भावितां दावितां सर्वथा ही ।
सदा संतें आनंतरूपीं भरावें । पदीं लागतां सद्गुरूचे तरावे ॥ ३ ॥
नमस्कारिला राम कोदंडपाणी । पुढें गावया रामरामेति वाणी ।
भविष्योत्तरें बोलिलीं जें पुराणीं । उमाकांतें ध्यातो सदा शूळपाणी ॥४॥
कथा शंकराची कथा कार्तिकाची । कथा चंडिकेची कथा मोरयाची ।
कथा वेंकटीची कथा वीठलाची । कथा मल्लयाची कथा भैरवाची ॥५॥
कथा नृसीह्या वामना भार्गवाची । कथा कौरवा पांडवा माधवाची ।
कथा देव इंद्रादि ब्रह्मादिकाची । समस्तांमधें श्रेष्ठ या राघवाची ॥ ६ ॥
जेणें फेडिला पांग ब्रह्मादिकांचा । बळें तोडिला बंद त्या त्रीदशांचा ।
ह्मणोनी कथा थोर या राघवाची । जनीं ऐकतां शांत होते भवाची ॥७॥
कथा थोर रामायणी सार आहे । दुजी ऊपमा ये कथेला न साहे ।
तिन्ही लोक गाती सदा आवडीनें । भविष्योत्तरें बांटिलीं शंकरानें ॥८॥
ऋषीमाजि श्रेष्ठू विचारें वरिष्ठू । सदा येकनिष्ठू सगूणीं प्रविष्टु ।
चरित्रें विचित्रें वनामाजि वस्तां । मुखें बोलिला राम नस्तां समस्तां ॥९॥
कथा राघवाची सदाशीव पाहे । तळीं ऐकतां शेष थकीत राहे ।
कथा श्रेष्ठ हे ऐकतां दोष जाती । जनीं मुक्ती ऐकती धन्य होती ॥१०
कथा संपली कांड सुंदर्य मागें । प्रवाहो पुढें चालिला लागवेगें ।
स्वयें श्रोतयांतें कवी प्रार्थिताहे । पुढें युध्यकांडीं कथा रम्य आहे ॥११॥
ऋषीपर्वतीं रामसोमीत्र होते । अकस्मात आला हनूमंत तेथें ।
ह्मणे जानकी देखिली रामचंद्रा । क्षमारूप लंकेसि आहे नरेंद्रा ॥ १२ ॥

---

१ अक्षयी, त्रिकालाबाधित ब्रह्म. दासबोध ६–३–३६ पहा. २ धनुष्य आहे हातांत ज्याच्या असा. ३ वाल्मीकिप्रणीत भविष्यवचनें. ४ शंकर. ५ शूळ आहे हातांत ज्याच्या असा. ६ उत्कट इच्छा. ७ देवांचा. ८ संसाराची. ९ कांहीं ठिकाणीं समर्थांनीं स्वतःचा उल्लेख "कवी" ह्मणून केलेला आहे, त्यांतील हें एक स्थळ. १० ऋष्यमूकपर्वतावर. ११ सौमित्र, लक्ष्मण. १२ कुशल.

सिता रावणें रक्षली वाटिकेसी । प्रभू पाहिली म्या स्वयें निश्चयेंसी ।
तया घोर नीशाचेरी रक्षणासी । बळें ठेविल्या कर्कशा गर्वरासी ॥१३॥
पुढें राघवें सुग्रिवाचेनि मतें । विचारूनियां सर्वही वानरांतें ।
दळेंसीं बळें दक्षणे चालि केली । विरांची असंभाव्य सेना मिळाली ॥
कपी सुग्रिवें सर्व भूमंडळींचे । बहू आणिले वीर मेरूबळाचे ।
विरापाठिसीं भार कोट्यानकोटी । रिसां वानरांची असंभाव्य दाटी ॥१५॥
अती आदरें स्कंदभागीं विरानें । रघूनायेका घेतलें मारुतानें ।
सुमीत्रासुतालागि त्या अंगदानें । प्रभू चालिले ते बळी थोर मानें ॥१६॥
सिता शोधिली भीमराजें विशाळें । दळें लोटलीं वानरांचीं ढिसाळें ।
गिरीतुल्य झेंपावती वायुवेगें । करपल्लवीं झेलिती शैल्यशृंगें ॥१७॥
अपारें फुरें वानरें सैरें मेळा । कठोरें करें फोडिती चंड शीळा ।
रिसें कर्कशें भीसें भिंगोळैवाणी । मधें सांवळा राम कोदंडपाणी ॥१८॥
पुढें चालतां भार गोलांगुळाचे । कडे लागले थोर विंध्याचळाचे ।
तया पर्वतामाजि चंडे उदंडें । विशाळें बहू लागली झाडखंडें ॥१९॥
कपीभार विंध्याचळामाजि आले । असंभाव्य ते झाडखंडीं निघाले ।
वरी वाड झाडें तळीं दाट छाया । कपी सर्वही सीघ जाले उडाया ॥
तळीं पोटेंळे उच शाखा फुलांचे । वरी लोंबती घोंस नाना फळांचे ।
बहूतांपरीच्या बहू पक्षयाती । बहू स्वापदें तें फळें भक्षिताती ॥ २१ ॥
तयामाजि ते भार कोट्यानकोटी । रिसां वानरांचा असंभाव्य दाटी ।
झडा घालिती येकमेकां पुढारे । खडाडां बळें वृक्षवल्ली विदारे ॥ २२ ॥
कितीयेक ते बैसले वृक्षअग्रीं । वरी वाइलीं वक्रपुछें समग्रीं ।
कितीयेक मध्येंचि ते गुप्त जाले । कितीयेक ते वृक्षअग्रीं मिळाले ॥ २३ ॥

---

१ सैन्यासह. २ मोठी. ३ हातानें. ४ शैलशृंगें, पर्वताचीं शिखरें. ५ स्वैर, स्वछंदी. ६ केसाळ. ७ भयानक, भयंकर. ८ वानरांचे. ९ मोठीं. १० पोटळणें = प्रफुल्लित होणें. ११ पक्ष्यांच्या जाती.

स्वईछा फळें भक्षिती आदरेंसीं । बहू वांटिती येकमेकां त्वरेसी ।
फळें तोडिती टाकिती तें अपारें । वनामाजि तें क्रीडती भूभुकारें ॥ २४
कितीयेक हेलावती वृक्ष आंगें । कितीयेक ऊपाळती लागवेगें ।
कितीयेक ते झोंबती आंग वेर्स्ते । कितीयेक ते लोंबती येक हस्तें ॥
कितीयेक पोटाळिती वाड झाडें । किती मोडती आंगभारें कडाडें ।
बहू मांडिली झाडखंडीं धुमाळी । कितीयेक झेंपावती अंतराळीं ॥२६॥
वनें व्यापिली वानरें गर्जताती । दिशा लंघिती स्वापदें पक्षयाती ।
भुतें खेचरें थोर धाकें पळालीं । चळीं कांपती दैत्यत्राणी गळालीं ॥२७॥
कपीचीं पुढें चालती दाट थाटें । वनें चालतां सर्व होती सपाटें ।
महां थोर विंध्याचळा लागवेगें । पुढें चालिले सर्व सांडूनि मागें ॥२८॥
तयां चालतां चालतां दक्षणेसी । बहूसाल आवेश माहां विरांसी ।
पुढें देखिले शृंग मैळाचळाचे । तया मस्तकीं भार गोळांगुळाचे ॥२९॥
गिरीशृंगपाठार पाहोनि वेगीं । बळें चालिले भार ते दक्षणांगीं ।
पुढें चाउतां चालतां अस्तमाना । समुद्रातिरीं लोटली भीमसेना ॥३०॥
कपीसैन्य सिंधूतिरामाजि आलें । असंभाव्य देखोनि चकीत जालें ।
जळें मातला सिंधु नेटें धडाडी । करी गर्जना मेघ जैसा वडाडी ॥ ३१
दिसे पाहतां सर्व आकाश जैसें । कळेना सिमा दाटलें तोय तैसें ।
बहू पाणंजंजाळ देखोनि डोळा । भयातूर त्यां कंप सूटे चळाळां ॥३२॥
समुद्रातिरीं राहिली चंड सेना । असंभाव्य ते सैन्य भूमी दिसेना ।
गिरी वृक्ष देखोनि येती फुरोंणें । वरी साधिती अंतराळीं किरोणें ॥३३॥
कपीभार ते सर्वही त्रस्त जाले । महांपर्वताचे परी ते मिळाले ।
समुद्रातिरीं राहिलें सैन्य ऐसें । पुढें वर्तलें त्रीकुटामाजि कैसें ॥ ३४ ॥
सिताशुधि घेऊनियां रुद्र गेला । तईं आक्षयातें क्षयो प्राप्त केला ।
बहू मानसीं दुख मंदोदरीला । तिनें सीघ्र पाचारिलें देवराला ॥३५

१ व्यस्तें, उलटे. २ महा पूर, पाणीच पाणी. ३ फुरण, स्फुरण. ४ उड्डान. ५ दिराला, बिभीषणास.

ह्मणे देवरालागि बीभीषणा हो । तुह्मी आजि वेगीं सभेमाजि जा हो ।
मदोन्मत्त तो अंकुशें आवरावा । विवेकें बळें राव तैसा वळावा ॥ ३६॥
ह्मणे धन्य हो धन्य तूं राजकांते । मनीं माझिये हीत ऐसेंचि होतें ।
बरी अंतरीं मात घेऊनि पूर्ती । निघाला सभेमाजि तो धर्ममूर्ती ॥३७॥
तया रावणाच्या गृहामाजि गेला । बहूतांपरीं रावणू सीकवीला ।
पुढें दोघही ते सभेमाजि आले । महावीर राक्षेस सर्वै मिळाले ॥ ३८ ॥
सभे श्रेष्ठ तो रावणू कुंभकर्णु । सभेमाजि बीभीषणू अग्रगण्यु ।
सभे सर्वही पुत्र मंत्री मिळाले । तयालागि तो रावणू काय बोले ॥३९॥
तया रावणें सर्व सांडूनि शुधी । पुढें प्रेरिता जाहला पापबुधी ।
ह्मणे ऐक गा बुधिवंता प्रहस्ता । करीं रे मला वैश्य ते रामकांता ॥४०॥
सितेकारणें म्या बहू कष्ट केले । परी पाहतां सर्वही वेर्थ गेले ।
मनीं चिंतिलें कोड कांहीं पुरेना । उरे शीण तो शोक पोटीं धरेना ॥
सितेसुंदरीलागि संभोग यावा । समूळें बळें रामशत्रू वधावा ।
इतूकेनही सर्वही कृत्य जालें । सुखें सर्वदा चीत माझें निवालें ॥ ४२ ॥
अहंकारला रावणू कोटिगूणें । मनीं मानिलें सर्व ब्रह्मांड ऊणें ।
समस्तांमधें आगळा मेघवर्णु । पुढें बोलता जाहला कुंभकर्णु ॥ ४३ ॥
वदे कुंभकर्णू तया रावणाला । मदें सर्वही नीतिधर्म बुडाला ।
अकस्मात लंकापतीबुधि नासे । पुढें सर्वही सूख तेणें विनासे ॥ ४४ ॥
जगें निंदिलें तेंचि ठाकूनि येतां । पुढें वेळ नाहीं तया दुख होतां ।
विषें घोळलें ठेवितां प्रीति तेथें । पुढें सत्वर जाइजे मृत्यपंथें ॥ ४५ ॥
वदे कुंभकर्णू असें काय केलें । सिता आणितां सर्वही राज्य गेलें ।
पुढें भंगलें चीत जाणोनि जीवें । तयासारिखें बोलिला तो स्वभावें ॥
शुभाशूभ जें मानलें तूजलागी । घडो तेंचि आतां भले ये प्रसंगीं ।
बळें माझिया सर्व सूखें रहावें । पुढें काय होईल तैसें पहावें ॥ ४७ ॥

---

१ रावणाच्या सेनापतीचें नांव. २ वश.

कपी मानवी सर्व कैसे मिळाले । क्षुधेकारणें माझिये प्राप्त जाले ।
रिपू घालितों ऊदरामाजि सांठा । नरें वानरें ग्रास घेतों गटाटां ॥ ४८ ॥
उदेल्या महां घोर माझेनि कोपें । पुढें देखतां तो चळीं काळ कांपे ।
रिसें मर्कटें बापुडीं दैन्यवाणी । रिपू आमुचे थोर वाटे शिरोणी ॥४९॥
तया बोलतां रावणा सूख जालें । प्रतीउत्तरें आदरें गौरवीलें ।
महांवीर पारश्व ऊदीतें वेगीं । पुढें बोलता जाहला ते प्रसंगीं ॥ ५० ॥
अहो कायसा मंत्र पूसा रिपूचा । जनीं कोण लेखा तया मर्कटांचा ।
समर्थापुढें दूसरा कोण कैचा । करूं येकला सर्व संव्हार त्याचा ॥५१॥
सितेची बहू प्रार्थना कां करावी । प्रभू सांगतों बुधि पोटीं धरावी ।
ह्मणे वीर पारश्व त्या रावणाला । बळत्कार राया करावा सितेला ॥५२॥
ह्मणे रावणू धन्य गा बुधिवंता । तुझें बोलणें मानलें दृढ चित्ता ।
परी श्राप आहे मज ब्रह्मयांचा । करीना बळत्कार हे सत्य वाचा ॥५३॥
तया बोलतां दुःख बीभीषणाला । बहूसाल संतापला क्रोध आला ।
ह्मणे रे रघूनाथ पूर्णप्रतापी । दुरात्मे तुह्मी नष्ट चांडाळ पापी ॥ ५४ ॥
तुह्मी राक्षसें निर्बळें बुधिहीणें । मती मंदली पातकांचेनि गूणें ।
सुरांकारणें राम आला कळेना । मदें मातला रावणू वोळखेना ॥ ५५ ॥
कपी वीर ते दूरि टाकूनि शंका । मिळाले करायासि निर्मूळ लंका ।
त्रिकूटाचळू दृश्य नाहीं तयाला । तवं जानकी भेटवा राघवाला ॥५६ ॥
रणीं तीव्र त्या राघवाचेनि बाणीं । तुटों लागती तूमचे पादपाणी ।
धडें मस्तकें मेदमांशें चिर्डाणी । न होतां सिता भेटवा च्यापपाणी ॥५७॥
रुपें कर्कशें कोपला वीर गाढा । रणमंडळीं राम वाईल मेढा ।
तया देखतां काळ भीडों शकेना । तुह्मी मश्यकें राक्षसें सर्व सेना ॥५८॥
तया बोलतां ते सभा तप्त जाली । सुतामंत्रियांचे मुखीं तीव्र बोली ।
असंभाव्य त्या रावणा कोप आला । कुशब्दें बहू त्रास बीभीषणाला ॥

१ मौज, गमंत, आश्चर्य. २ महापार्श्व. ३ उत्कंठित. ४ कर्दम, मिश्रण. ५ बलवान.

सभेमाजि धीकारिलें रावणानें । उठोनी पदें ताडिलें दुर्जनानें ।
बहूतांमधें येकला धर्ममूर्ती । मनीं खोंचला तो उदासीन चित्तीं ॥६०॥
मनू भंगला हो तया धार्मिकाचा । पुढें त्याग तत्काळ केला सभेचा ।
उडाला नभमंडळामाजि वेगीं । पुरोहीत चत्वार ते पृष्टिभागीं ॥ ६१॥
झळंबे मनीं लोभ त्या सांडि केली । अकस्मात ते वृत्ति भंगोनि गेली ।
पुढें वाक्य बोलोनियां रावणातें । उदासीन तो चालिला व्योमपंथें ॥६२
पुरोहीत चत्वार ते पृष्टिभागें । त्वरें उत्तरें चालिला लागवेगें ।
समुद्रास लंघून पैलाड गेले । नभीं पारिखे सुग्रिवें वोळखीलें ॥६३॥
कपींद्रू ह्मणे पैल पाहो विशाळू । नभीं येतुसे कोण हा पंचमेळू[१] ।
अकस्मात खालावला व्योमपंथें । भिडों पाहती वानरें त्या अनर्थें ॥६४॥
मिळाले कपी बोलती त्यासि वाचा । अकस्मात आलासि तूं कोण कैचा ।
ह्मणे बंधु मी होंयें लंकापतीचा । परी दास अंकीत या राघवाचा ॥
पुरी त्यागिली सर्व येका जिवेंसीं । करा हो तुह्मी भेटि या राघवेंसीं ।
ह्मणे सत्य बीभीषणू नाम माझें । नव्हे सर्वथा अन्यथा वाक्य दूजें ॥
कपी सर्वही जुत्पैती धर्ममूर्ती । बहूतांपरीं ऐकिली वाड कीर्ती ।
समस्तीं तुह्मीं हीत माझें करावें । कृपाळूपणें राघवा भेटवावें ॥ ६७ ॥
ह्मणे वीर सुग्रीव नौवेक[३] बैसा । त्वरें मात हे जाणवीतों सुरेशा ।
कपीराज तो लागवेगें निघाला । अती आदरें भेटला राघवाला ॥६८॥
समाचार साकल्य तो सांगताहे । ह्मणे भेटि नीशाचरू इछिताहे ।
परी अंतरीं कोण कैसा कळेना । तया ठेवितां राजनीती मिळेना ॥६९॥
समस्तांकडे पाहिलें राघवानें । बहूतांपरीं बोलिलें ते सभेनें ।
मनीं पाहतां देखिला दैन्यवाणा । कृपाळूपणें आणवी रामराणा ॥ ७० ॥
उमें राहिलें भाग्य बीभीषणाचें । करी अंतरीं ध्यान पादांबुजांचें ।
भिजे दिव्य सर्वांग त्या अश्रुबिंदीं । मिठी घातली रामपादारविंदीं ॥७१॥

---

१ पांचांचा समुदाय. २ मळ. ३ क्षणभर.

कृपासागरें ठेविला हस्त माथां । चिरंजीव लंकापती होयें आतां ।
मधूरा गिरा राघवें ऊठवीला । पुढें तिष्ठतु हात जोडूनि ठेला ॥ ७२ ॥
बहू स्तूति केली रघूनायेकाची । करी आदिनारायणाची विरंची ॥
तयाचेपरी शब्दकारुण्य बोले । पुढें पाउले लक्षितां अश्रु आले ॥ ७३ ॥
ह्मणे राम बीभीषणा बैस आतां । पुरे स्तूति सांडीं तेजीं[1] सर्व चिंता ।
सुमीत्रासुतालागिं संकेत केला । दिजे मंगळस्नान बीभीषणाला ॥ ७४ ॥
त्वरें ऊठिला बंधु त्या राघवाचा । घट्ट आणिला पूर्ण सिंधोदकाचा ।
पुढें सीघ्र बीभीषणालागिं शेषें[2] । विशेषें दिल्हें सौख्य राज्याभिशेषें ॥
ह्मणे राम बीभीषणा सत्य वाचा । प्रतापें वधू केलियां वैरियांचा ।
तुज दीधलें राज्य लंकापुरीचें । चळेना चिरंजीव जैसें धृवाचें ॥ ७६ ॥
वरू दीधला रामचंद्रें दयाळें । कृपासागरें दासपाळें भुपाळें ।
प्रसंगीं तये थोर आनंद जाला । दिल्हें अक्षई राज्य बीभीषणाला ॥७७॥
कपी सुग्रिवादीक मांदी[3] मिळाली । समस्तीं विरीं आदरें स्तूति केली ।
जगीं धन्य हें भाग्य बीभीषणाचें । प्रितीपात्र जाला रघूनायकाचें ॥७८॥
रघूनायेका देखतां सूख जालें । बहू दुख मागील सर्वे निमालें ।
जगीं धन्य गा धन्य बीभीषणा तू । तुजलागि प्रसन्न जाला अनंतु ॥७९॥
समस्तांसि सन्मानिलें आदरेंसीं । नमस्कार केला रघूनायेकासी ।
पुढें मंत्रियांमाजि तो बैसवीला । तेणें थोर आनंद बीभीषणाला ॥ ८० ॥
ह्मणे राम बीभीषणा बैस अर्तो[4] । त्रिकूटाचळु सांग साकल्य वार्ता ।
वेंदे[5] राज्य लंकापुरी सर्व सेना । मनामाजि संतोषला रामराणा ॥ ८१ ॥
पुढें राम बीभीषणा मंत्र पूसे । कपीभार पैलाकडे जाति कैसे ।
विचारूनिया सुग्रिवाचेनि मतें । ह्मणे[6] हो क्षमा मागिजे मार्गयातें ॥८२॥

---

१ त्यजी, टाक, सोड. २ शेषावतारी लक्ष्मणानें. ३ समूह. ४ अरता, अलिकडे, जवळ. ५ राज्य, लंकापुरी आणि सेना यासंबंधानें बिभीषणानें हकिकत सांगितली. ६ ज्या मार्गानें (समुद्रानें) जावयाचें आहे त्याची क्षमा मागा, त्याची प्रार्थना करा, असें बिभीषण ह्मणाला.

समुद्रासि देऊनियां श्रेष्ठ मानु । करावा अती आदरें सुप्रसन्नु ।
मनीं बोलणें सत्य मानूनि देवें । समुद्रातिरीं बैसिजे शुद्ध भावें ॥८३॥
त्रिकूटाचळींहून तो हेर आला । पुढें सर्व पाहोन शार्धूळ गेला ।
समाचार सांगे तया रावणाला । ह्मणे वानरेंसीं बळें राम आला ॥ ८४॥
समाचार हा सत्य हो जी भुपाळा । नव्हे मिथ्य हें देखिलें म्याचि डोळां।
मिळाले कपी रीस कोट्यानकोटी । समुद्रातिरीं जाहली थोर दाटी ॥८५॥
बळें राहिली ते असंभाव्य सेना । विरांची असंख्यात संख्या असेना ।
सिळा सीखरें झेलिती द्रूमंपाणी । सदा सर्वदा गर्जती घोर वाणी ॥८६॥
तयामाजि तो मानवीवेशधारी । रुपें रम्य लावण्य कामावतारी ।
असंख्यात मेळा रिसांवानरांचा । कपीश्रेष्ठ सुग्रीव राजा तयाचा ॥८७॥
प्रभू सांगतों सीध आतां असावें । पुरीमाजि दुश्चीत कांहीं नसावें ।
तया सांगतां थोर उंदेग जीवा । ह्मणे मागुता कोण रे पाठवावा ॥८८॥
पुढें शूकें बोलाविला आदरेंसीं । ह्मणे जायें रे बोल त्या सुग्रिवांसी ।
ह्मणावे कपी तूं सखा आमुचा रे । अनूचीत हें वाउगें कासया रे ॥८९॥
बहूतांपरीं शूक तो सीकवीला । अळंकार देऊनियां तोषवीला ।
नमस्कार केला तया रावणासी । निघाला बळें हेर तैसा त्वरेसीं ॥९०॥
नभमंडळीं सीघ्र उडाण केलें । देहे आपुलें सर्वही पालटीलें ।
रुपें सुंदरू जाहला शुध पक्षी । निराळा नभामाजि तो सैन्य लक्षी ॥
ह्मणे सुग्रिवां ऐक रे येकभावें । कपी वेर्थ आलासि मागें फिरावें ।
त्वरें आपल्या भूवनामाजि जावें । समरंगणीं वाउगें कां मरावें ॥ ९२ ॥
त्रिकूटाचळा रामकांतेसि नेलें । कपी सांग पां रे तुझें काय गेलें ।
तया मानवां साह्य जालासि कैसा । मनीं नेणतां चालिला मूर्ख जैसा ॥
बळें हीण जुझासि त्याच्या न जावें । कदा कृपणाचें वऱ्हाडी न व्हावें ।
महा मूर्ख रे सख्य त्याचें नसावें । स्वयें हीत तें ज्ञान पोटीं वसावें ॥९४॥

१ शार्दूलनामक राक्षस हेर. २ वृक्ष आहे हातांत ज्यांचा. ३ उद्वेग. ४ शुक नामक दुसरा राक्षस हेर.

त्रिकूटाचळु लभ्य नाहीं सुरेशा । नरां वानरां प्राप्त होईल कैसा ।
कपीपुंगवा वेर्थ आलासि वायां । समरंगणीं बाणघातें मराया ॥ ९५ ॥
समस्तीं रणामाजि जीवें मरावें । तये मैत्रकीचें जनीं काय घ्यावें ।
बहूतांपरीं हेंचि आतां करावें । तुवां आपुल्या भूवनामाजि जावें ॥९६॥
शुकें निंदिलें सर्वही वानरातें । बहूसाल धीकार केला तयांतें ।
तिहीं ताडिला पाडिला कुस्त केला । पुढें सोडिला तो नभामाजि गेला ॥
ह्मणे शूक ऐका रिसें वानरें हो । तुह्मां रावणें रक्षिणें निर्बळें हो ।
अरे मूर्ख हो वेर्थ आलेति येथें । समरंगणीं जावया मृत्यपंथें ॥ ९८ ॥
अरे सुग्रिवा वानरां भूललासी । रिसांमर्कटांमाजि तूं मूर्ख होसी ।
मुढा वेर्थ आलासि घेऊनि सेना । तुला रावणू कोण कैसा कळेना ॥
पुन्हा बोलतां जाहला घोर वाणी । कपी मागुते क्षोभले द्रूमपाणी ।
धरूनी बळें आणिलें पक्षियांला । तिहीं रक्षिलें पाशबंदीं तयाला ॥१००॥
पुढें सीघ्र कोपेल हा रामचंद्रु । ह्मणे दास भेटेल भावें समुद्रु ।
प्रतापें बळें तारिती चंड सीळा । बळें स्वेतें बांधोनि घेती सुवेळीं ॥

इति श्रीयुध्यकांडरामायण शत प्रथम ॥ १ ॥

२

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

समुद्रातिरीं राम राजीवनेत्रें । भुमी सेज दर्भासनीं तीन रात्रें ।
बहूतांपरीं दीधला श्रेष्ठ मानु । परी सागरू तो नव्हे सुप्रसन्नु ॥ १ ॥
फळें तोय सांडूनियां नित्य नेमें । बहूतांपरीं प्रार्थिला सिंधु रामें ।
परी नायके जो बळें धुंद जाला । रघूनायेका कोप तत्काळ आला ॥२॥

---

१ सेतु. २ सुवेल पर्वत.

उभा राहिला काळ कृदांत जैसा । बळें सिंधु जाळावया राम तैसा ।
दिसे रूप अद्भुत वज्रांग ठाणें । करीं च्याप तें सजिलें अग्निबाणें ॥ ३ ॥
बळें वोढितां घोरघोषें करारी । दिशा दाटल्या वान्हि[1] सीतें थरांरी ।
भयें बैसला काळपोटीं दरारा। [2]चेवों लागल्या त्या असंभाव्य तारा ॥४॥
बहू क्षोभला राम जाळूं निघाला । पुढें सिंधु भेटावया सीघ्र आला ।
ह्मणे स्वामियां थोर अन्याय जाला ! समुद्रासि हो सीघ्र पाल्हाणे[3] घाला॥
नळाचेनि हस्तें जळीं चंड सीळा । गिरीशृंग तर्तील हो जी भुपाळा ।
वदे निश्चयें आदरें तो समुद्र । तेणें थोर आनंदला रामचंद्र ॥ ६ ॥
बहूतांपरीं राम संतोषवीला । पुढें सिंधु तोही जळामाजि गेला ।
नळें वानरांचीं दळें सीध केलीं । गिरीशृंग आणावया सीघ्र गेलीं ॥७॥
त्वरे उत्तरे चालिले भार सैरा । बळी धांवती येकमेकां पुढारां ।
सिळा सीखरें झाडखंडें प्रचंडें । बळाचे कपी चालवीती उदंडें ॥ ८ ॥
कपी धांवती लक्ष कोट्यानकोटी । बळें गर्जती थोर आनंद पोटीं ।
गिरीकंदरें देश लंघून जाती । सिळा सीखरें सीघ्र घेऊन येती ॥ ९ ॥
निळे पींवळे श्वेत आरक्त काळे । फिके जांभळे गौर जोंभे गैव्हाळे ।
बहूरंग पाषाण नानापरीचे । उभे वक्र वर्तूळ गाभे गिरीचे ॥ १० ॥
कपीवीर ते सर्व घेऊनि जाती । बळें माधवोंचेपरी[5] वर्षताती ।
सिळीं सेतु बांधे नळू लागवेगें । असंभाव्य तें चालिलीं शैल्यशृंगें ॥११
कपी मोडिती वाड झाडें कडाडां । कडे पाडिती पर्वतांचे खडाडां ।
उड्या घेति आकाशपंथे धडाडां । बळें टाकिती सिंधुमधें थडाडां ॥१२॥
विशाळा जडा वर्तुळा त्या उदंडी । बहू मस्तकीं वाहती चंड धोंडी ।
सिळा सीखरें फोडिती जे अभंगें । नभीं भार झेंपावती लागवेगें ॥१३॥
कपी मारुतीसारिखे जे उडाले । गिरी मंदरासारिखे चालवीले ।
कपी साक्षपी देवरूपी बळाचे । कडे लागले त्या सुवेळाचळाचे ॥१४॥

१ अग्नीला थंडी भरली. २ हलूं लागल्या. ३ खोगीर, पूल. ४ दगडाची जात आहे. ५ इंद्राच्या प्रमाणें. इंद्र जसा पाऊस पाडतो तद्वत्.

बळें स्वेत बांधावया वेग केला । शत योजनें लांब विस्तीर्ण जाला ।
दश योजनें भव्य रुंदी तयाची । जळीं बांधणी सर्व पांचा दिसांची ॥
कपी सर्व आनंदले कार्य जालें । बळें गर्जती चीत सूखें निवालें ।
सुवेळाचळा स्वेत बांधोनि नेला । नळावानराला जयो प्राप्त जाला ॥
ह्मणे रामराणा तया सुग्रिवातें । दळें चालवा सागराचेनि पंथें ।
निरोपी कपी सीघ्र सेनापतीला । निळें सर्व सेन्यासि संकेत केला॥१७॥
दळें सर्वही वानरांचीं निघालीं । पुढें चालतां दाटणी थोर जाली ।
कडेचा पडे तो उडे अंतराळीं । सुवेळाचळू पावले सीघ्र काळीं ॥१८॥
सुवेळाचळाभीतरीं राजभारें । दळें लोटलीं वानरांचीं अपारें ।
बळें घोरघोषें कपी गर्जताती । दिशाचक्र सिंधू गिरी पाहताती ॥१९॥
त्रिकूटागिरीसीखरीं दिव्य जे कां । रघूनायकें देखिली रम्य लंका ।
दिसे तेजपुंजाळ लावण्यरासी । तया देखतां पारणें लोचनासी ॥२०॥
ह्मणे धन्य रे धन्य तो विश्वकर्मा । असंभाव्य या पर्वताचा महीमा ।
सुवर्णाचळासारिखा दीसताहे । सिता सुंदरी या स्थळामाजि राहे ॥२१॥
पुढें राम बोले रिसांवानरांसी । असावें तुह्मी सीध सेनाप्रदेसी ।
कपीचक्र आवेग्र ते सीध जालें । निळें वानरें सर्व सन्नीध केलें ॥२२॥
कपीभार ते सर्वही स्वस्त जालें । पुढें धर्मता उत्तरीं राम बोले ।
ह्मणे सुग्रिवां बापुडें शूक सोडा । तया पांईचे सर्वही पाश तोडा॥२३॥
तया सोडितां आंगदें तो उडाला । मुखें रामनामें नभीं गुप्त जाला ।
बळें चालिला मुक्त सूखें त्वरेसीं । त्रिकूटाचळीं भेटला रावणासी ॥२४॥
ह्मणे रावणू गा शुका काय जालें । नवरात्रपारेयंत कोठें क्रमीलें ।
वदे शूक हो लंकनाथा वरिष्ठा । मुखें वेर्थ बोलों नये अप्रतिष्ठा ॥२५॥
तया रावणाच्या[1] दळामाजि गेलों । देहे पालटीलें स्वयें शूक जालों ।
नभमंडळीं राहिलों अंतराळीं । बळें वानरांचीं दळें तें न्यहाळी ॥२६॥

---

१ "रावणाच्या" असें कल्याणस्वामींच्या प्रतींत हस्तदोषानें पडलेलें असावें. "वानरांच्या" पाहिजे हें उघड आहे.

समुद्राचिये उत्तरे भीम सेना । दहा योजनें दाट भूमी दिसेना ।
तेथें मुख्य ते रामसोमीत्र बंधु । कपीश्रेष्ठ सुग्रीव राजा अगाधु ॥२७॥
उचिष्टोत्तरें तूमचीं त्या कपीला । मुखें सर्वही बोलिलों सुग्रिवाला ।
मज सांगतां वीर कोपासि आले । कितीयेक ते पाठिलागें उडाले ॥२८
कपीवीर धांवोनियां पाठिलागीं । मज ताडिते जाहले ते प्रसंगीं ।
बहू दुख जालें तया वानरातें । कठोरें करें ताडिलें या देह्यातें ॥२९॥
बहू कष्ट जाले प्रभू या जिवासी । नको बोखटी वेळ ते वैरियांसी ।
रिसांवानरांची असंभाव्य मांदी । पुढें घातलें हो मज पाशबंदीं ॥३०॥
प्रभू काये सांगों चमत्कार जाला । समुद्रांतुनी सिंधु बाहेरि आला ।
रुपें भव्य तो मूर्तिमंतू निघाला । अती आदरें भेटला राघवाला ॥३१॥
पुढें बोलता जाहला तोयेरासी । तेणें शुधि सांगीतली राघवासी ।
ह्मणे जी बळें सिंधु बांधा दयाळा । नळाचेनि हस्तें जळीं चंडसीळा ॥
कपी प्रेरिले ते रघूनायकानें । सिळा तारिल्या त्या नळावानरानें ।
कपीभार ते सर्व ऐलाड आले । सुवेळाचळामस्तकीं ते मिळाले ॥३३॥
कृपाळूपणें बोलिला रामचंद्रु । कपीला ह्मणे शूक सोडा नरेंद्रु ।
पुढें वानरीं सोडिलें लागवेगीं । समर्था तुला भेटलों ये प्रसंगीं ॥३४॥
प्रभू सांगतों बुधि ऐसी करावी । त्वरें जानकी राघवा भेटवावी ।
सिता पाठवीतां बरें लंकनाथा । न होतां असें प्राप्त होईल वेथा ॥३५॥
शुका सांगतां रावणा कोप आला । ह्मणे कोण लेखां नरां वानरांला ।
रणमंडळीं सोडितां बाणवृष्टी । बळें आपुल्या सर्व जाळीन सृष्टी ॥३६॥
बळें बूझितों भूमि आकाश बाणीं । ह्मणे काय तें लेंकुरें दैन्यवाणीं ।
न होतां असंभाव्य त्या बाणवृष्टी । मुखें सांगती थोर संग्रामगोष्टी ॥
अमीत्रीं तिहीं येक अद्भूत केलें । समुद्रासि पैल्हाणिलें सैन्य आलें ।
नव्हे पाहतां गोष्टि सामान्य कांहीं । परी राक्षसां शुधि अद्यापि नाहीं ॥

---

१ तोयराशी, समुद्र, २ समुद्रावर जणूं काय खोगीर घातलें, ह्मणजे पूल बांधला.

पुढें हेर बोलाविले आदरेंसीं । शुकाशारणातें ह्मणे गर्वरासी ।
मिळालीं दळें श्रावणारीसुताचीं । तुळा रे बळें त्या रिसांवानरांचीं ॥३९
तया बोलिल्यानंतरें लंकनाथें । बळें चालिले सीघ्र आकाशपंथें ।
सुवेळाचळा देखतां सीध जाले । देहे आपुलें तें तिहीं पालटीलें ॥४०॥
रुपें जाहले वानरवेषधारी । कळेना कळा बाणलीसे शरीरीं ।
दळी कोटिच्या कोटि संख्या असेना । तिहीं राक्षसीं तूळिली सर्व सेना॥
सभे बैसले रामसोमीत्र जेथें । शुकाशारणाला नव्हे रीग तेथें ।
पुढें अंतरें दूरि राहोनि वेगीं । बळें तूळिते जाहले ते प्रसंगीं ॥ ४२ ॥
सभे अंतरें लक्ष लाऊनि ठेले । अकस्मात बीभीषणें वोळखीले ।
धरीलें करीं ते शुकाशारणातें । ह्मणे दूत हे धाडिले लंकनाथें ॥ ४३ ॥
तवं बोलिला राम बीभीषणाला । दळें सर्वही दाखवा सीघ्र याला ।
तुळा जा दळें तें शुकाशारणा हो । तुह्मी आपुलें कार्य सिधीस न्या हो ।
स्तुतीउत्तरीं शारणू सीघ्र बोले । कृपासागरें हेर ते रक्षियेले ।
प्रभू देइजे स्नेहआज्ञा दयाळा । तुजलागि कल्याण हो जी भुपाळा ॥४५॥
निरोपेंचि तत्काळ ते हेर गेले । तया रावणाला नमस्कार केले ।
प्रभू मृत्य आला बळें लागवेगें । परी सूटिका जाहली सर्व भाग्यें ॥
दळांमाजि बीभीषणें वोळखीलें । धरूनी बळें ते सभेमाजि नेलें ।
उदारें रघूनायकें सोडवीलें । कृपाळूपणें नृपती मुक्त केलें ॥ ४७ ॥
कळेना दळीं कोण संख्या बळाची । असंभाव्य सेना बहू विक्रमाची ।
तयाच्या बळा ऊपमा काये द्यावी । समरंगणीं भेटि त्याची न व्हावी ॥
रघूनाथसोमीत्रबीभीषणानें । कपी सुग्रिवें अंगदें मारुतानें ।
बळें घेउं लंका असा नेम केला । घडीनें घडी कोप येतो तयांला ॥
मनीं वाटतें बुधि ऐसी करावी । सिता आदरें राघवा भेटवावी ।
तया बोलतां कोपला गर्वरासी । ह्मणे ताडिलें काय नेणों तुह्मासी ॥

---

१ शुक आणि सारण असे दोघे रावणाचे अमात्य होते. २ श्रावणाला मारणाऱ्या दशरथाच्या मुलाचीं, रामाचीं.

भय सांगतां त्या नरावानरांचे । सदा सर्वदा भक्ष जें राक्षसाचें ।
मज रावणासारिखा कोण आहे । समरंगणीं काळ भीडों न राहे ॥५१॥
महां थोर दामोदेरीं गर्वरासी । पुढें रावणू बेघलों शारणेंसीं ।
तया मस्तकीं उंच आकाशपंथीं । पुढें पाहतां दृष्टि फांके दिगांती ॥ ५२
सुवेळाचळीं दृष्टि घालूनि पाहे । असंभाव्य तें सैन्य पोटीं न साहे ।
पुढें रावणू शारणालागि पूसे । कपी सांग रे सर्व आहेति कैसे ॥५३॥
कपीभार पाहोनियां हेर आले ।पुसे रावणू शारणू सीघ्र बोले ।
वदे देखिल्यासारिखें सत्य वाचे । पुढें दाखवी भार गोलांगुळाचे ॥५४॥
ह्मणे शारणू ते कपी वीर जेठी । मिळाले असंभाव्य कोटयानकोटी ।
देहे पर्वतासारिखे काळरूपी । रणीं भीडतां शूर संग्रामकोपी ॥ ५५॥
ह्मणे लंकनाथा कपी पैल पाहे । समस्तांमधें आगळा बैसलाहे ।
समरंगणीं वीर नेतो विरांमा । महा मुख्य सेनापती नीळनामा ॥५६॥
दिसे दूसरा त्याचिये दक्षिणांगीं । बळें डुलतू वीर लोहीतंआंगी ।
धरा हाणतां पुछवातें थरारी । कपी अंगदू नाम त्याचें सुरारी ॥५७॥
मिळाले कपी रीस कोव्यानकोटी । पुढें बैसला भार घालूनि पाठीं ।
सदा सर्वदा लक्ष ज्याचें त्रिकूटीं । बहूसाल युध्या उतावेळ पोटीं ॥
करी चंड उडाण आकाशपंथें । महां मेघ वीतूळती आंगवातें ।
समरंगणीं भीडतां आग्रवादु । बळें आगळा नाम याचें कुमोदु ॥५९॥
देहे सिंधुरासारिखें पैल पाहे । महां वीर विंध्याचळामाजि राहे ।
सुपर्णासि सांडून उडाण ज्याचें । कपी थोर हा ऋषभू नाम त्याचें ॥
दिसे पैल पुछासनीं वीर भारें । खचे स्वर्ग तें याचिया भूभुकारें ।
कपी शर्भ ऐसें तया नाम राया । उतावेळ हा थोर शत्रू जिणाया ॥६१
कपी वीनतू पैल पाहा विशाळु । रणीं धांवतां वीर प्रेतां सुकाळु ।
देहे आचळासारिखा तांब्रवर्णी । विरांवान्नरांमाजि अद्भूत कर्णी ॥६२॥

---

१ रत्नखचित मंदिरीं. २ चढला. ३ सारणासह. ४ पहिलवान. ५ विश्रांती-प्रत, मृत्युप्रत. ६ तांब्रवर्णाचा. ७ पुढें होणारा. ८ गरुडाला. ९ शरभ.

भृकुटी भयासूर त्या भीश पाहे । भुमीं आंगरोमावळी रूळताहे ।
कपी ऋथनू नृपती नाम याचें । तयासारिखें देह नाहीं बळाचें ॥ ६३ ॥
प्रमाथी कपी वीर कैसा गडाडी । महां मेघ गंभीर जैसा घडाडी ।
रणीं जुझतां थोर कल्पांत मांडे । तया वानरेंसीं बळें कोण भांडे ॥६४॥
सुवर्णाचळासारिखा देहे ज्याचा । मुखें विक्रमू बोलवेना बळाचा ।
गवायू कपी वीर तत्काळ कोपे । उडाणें सवीतारथीं अश्व कांपे ॥६५॥
विशाळू गजू वानरू पैल पाहो । तुळीतो सदा सर्वदा सव्य बाहो ।
त्रिकूटाचळीं लाविली दृष्टि जेणें । बळें सर्व रोमांच येती स्फुराणें ॥६६
विरांमाजि हा धूम्रचंड प्रतापी । महां पर्वतासारिखा काळरूपी ।
रिसू कर्कशू घोरघोषू अगाधू । बळी होये हा जांबुवंतासि बंधु ॥६७॥
कपीचें बहूसाल सामर्थ्य वानी । मुखें बोलतां रावणू वीट मानी ।
ह्मणे रावणू शारणा मूर्ख होसी । मज देखतां मर्कटां वर्णितोसी ॥६८॥
असों दे रिसे मर्कटें ये प्रसंगीं । रिपू दाखवीं राम तो मुख्य वेगीं ।
अभिप्राव जाणोनि लंकापतीचा । वदे शारणू मागुती रम्य वाचा ॥६९
ह्मणे राम तो पैल कोदंडपाणी । रुपें सांवळा रम्य लावण्यखाणी ।
रतीचा पती तूळितां तुछ्य होये । विराजे रिसांवानरांमाजि पाहे ॥७०॥
पहा राम विश्राम आत्मा जगाचा । बळें काळहर्ता त्रिवेर्ताअघांचा ।
तुणीरांबरें कास मांथा लपेटा । झणत्कारती वाजंटा च्यापघंटा ॥ ७१ ॥
महांवीर तो देखतां धाक सूटे । समरंगणीं भीडतां काळ वीटे ।
तयासीं बळें भांडतां पूरवेना । कदाही जयो प्राप्त होतां दिसेना ॥ ७२ ॥
तया दक्षणे दूसरा बैसला हो । महां वीर सोमीत्र राया पहा हो ।
असंभाव्य सामर्थ्य याचें कळेना । बळें आगळा जिंकितां जिंकवेना ॥७३
कपी राघवावामभागींच आहे । त्रिकूटाचळू दृष्टिनें वक्र पाहे ।
कपीनाथ सुग्रीव तो बोळखावा । कळेना असंभाव्य याचा उठावा ॥

---

१ भांस, केसाळ. २ काळ, भ्रम आणि पाप यांचा हर्ता. ३ वाजणाऱ्या.

कपी आणिले सर्व भूमंडळीचे । असंख्यात संख्या नसे भार त्याचे ।
वनीं मैत्रिकी जोडिली राघवेंसीं । रघूनायेका साह्य जाला जिवेंसीं ॥७५॥
सिता शोधिली मारिलें कूमरासी । वनें मोडिलीं जाळिलें त्रीकुटासी ।
बळें आगळा नृपती पैल पाहे । समस्तांमधें मारुती शोभताहे ॥ ७६ ॥
महां भीस भिंगूळ काळा कराळु । विशाळें नखें फोडितो ब्रह्मगोळु ।
रिसां कर्कशामाजि हा काळकेतु । बळें आगळा पैल जो जांबुवंतु ॥७७
उतावेळ मारावया दैत्य पाहे । महां वीर बभीषणू शोभताहे ।
तया सांगतां रावणा दुख जालें । असंभाव्य कोपान्नळें तप्त केलें ॥७८॥
करीं खड्ग घेऊनियां शारणाला । प्रसंगीं तये सीघ्र मारूं निघाला ।
ह्मणे शारणू जी पिडा कां करीतां । मुखें बोलिलों सर्वही सत्य वार्ता ॥
तुळाया दळें पाठवीलें भुपाळें । रिपूचीं दळें पाहिलीं तीं विशाळें ।
तयासारिखें बोलिलों सत्यभावें । समर्थापुढें मिथ्य कैसें वदावें ॥ ८० ॥
प्रभू आमुचा कोण अन्याय जाला । खरें सांगतां कोप येतो तुह्माला ।
नसे पाहतां अल्प अन्याय कांहीं । नसे मिथ्य आह्मी नव्हों स्वामिद्रोही ॥
पुढें रावणू कोप संडूनि ठेला । पुसे आदरें मंत्र मोहोदराला ।
सुवेळाचळा कोण रे पाठवावा । रिपूचा विवेकें बरा शोध घ्यावा ॥८२॥
वदे वीर मोहोदरु रावणातें । सुवेळाचळा पाठवा शार्धुळातें ।
महां धूर्त तो जाणतो सर्व मतें । बळें सीघ्र तूळील रीपूदळातें ॥ ८३ ॥
पुढें दैत्य बोलाविला आदरेंसीं । ह्मणे सैन्य पाहोनि यावे त्वरेसी ।
आळंकार देऊनिया तोषवीला । बळें हेर तो सीघ्र जाऊनि आला ॥८४
नमस्कारिला राव तो आदरेंसीं । ह्मणे रावणू म्लान्न कां दीसतोसी ।
अधोमूख राहोन शार्धूळ बोले । म्हणे हो कपी काळ जैसे उदेले ॥८५
बहू दाटलीसे असंभाव्य सेना । मसे रीग तेथें कदा जाववेना ।
परी मी तयामाजि तैसाचि गेलों । बहू ताडिलों पाडिलों कुस्त केलों ॥

---

१ भयानक.

निरोपें तुझ्या सीघ्र गेलों सुरारी । रुपें जाहलों वानरवेषधारी ।
मज हिंडतां हिंडतां थोर मानें । पुढें लक्षिलें धूर्त बीभीषणानें ॥ ८७॥
कपी धांविले दूत त्या सुग्रिवाचे । पुरोहीत चत्वार बीभीषणाचे ।
धरूनी मज चालवीलें त्वरेसीं । पुढें चालतां देखिलें राघवासी ॥८८॥
म्हणे धन्य तो रामराजा दयाळु । मज देखतां सीघ्र सोडी भुपाळु ।
मनीं माझिये वाटतें निश्चयेसीं । रघूनायका भेटवावें सितेसी ॥ ८९ ॥
समाचार तो सर्वही श्रूत केला । तया सांगतां रावणा कोप आला ।
पुढें राक्षसें सीर केलें रिपूचें । वनीं चालिला सत्व घ्याया सितेचें॥९०॥
अशोकीं वसे जानकी भूमिबाळा । वदे रामनामावळी सत्वसीळा ।
पहा रावणें सीर माईक केलें । छळाया सितेकारणें सीघ्र नेलें ॥९१॥
ह्मणे रावणू वेर्थ तां धीर केला । रणीं दीर भर्तार तूझा निमाला ।
कपीराक्षसांतें महां मारु जाला । प्रहस्तू जयो सीघ्र घेऊनि आला ॥९२
रिपू सांगतां ते भयातूर जाली । भयें जानकी शोकसिंधू बुडाली ।
सिरा देखतां मृछना[1] सीघ्र आली । देहे सांवरेना भुमी आंग घाली ॥९३॥
भविष्योत्तरें सर्वही वाल्मिकाचीं । ह्मणे कायसा बोलिला तो विरंची ।
पहा आजि तें सर्वही मिथ्य जालें । कृतांतापुढें मश्यका येश आलें ॥
बहू शोक होतां देहेभाव सांडी । ह्मणे रावणू सत्व सीता न संडी ।
महां प्रेत्न सायास म्यां वेर्थ केला । पुढें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेला ॥
दळें सीध केलीं बळें लंकनाथें । प्रतीमल्ल राक्षेस चत्वार पंथें ।
महांवीर ते सर्वही शस्त्रपाणी । बुझं पाहती भूमिअकाश बाणीं ॥९६॥
कपीचक्र तेही बळें सीध्र जालें । निळें वानरेंसी प्रतीमल्ल केलें ।
महांवीर ते गर्जती मेघ जैसे । भुतां खेचरां थोर कल्पांत भासे ॥९७॥
सुवेळाचळा राम पाहे स्वभावें । तया मस्तकीं शृंग तो दोनि गावें ।
नभीं लागले उंच आकाशपंथें । ह्मणे राम गा सुग्रिवा जाउं तेथें॥९८॥

---

१ मूर्च्छना.

ह्मणे वीर सुग्रीव आज्ञा प्रभूची । असंभाव्य सेना रिसांवानरांची ।
महां वीर तत्काळ सर्वै मिळाले । बळें शृंग वेघावया सीघ्र जाले ॥९९॥
कथेलागि श्रोतीं पुढें चीत द्यावें । ह्मणे दास अर्थांतरीं वीवरावें ।
स्वहीता कथांबृत घ्यावें फुकाचें । सदा सेवितां दुख दारीद्र कैचें ॥

इति श्रीयुध्यकांडरामायण शत ॥ २ ॥

३

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पुढें चालिला सीघ्र तो रामराजा । कपी धांवती वीर वेष्टीत फौजा ।
करीं हात घेऊनि बीभीषणाचा । बळें वेघले श्रृंग त्या पर्वताचा ॥१॥
कितीयेक ते राहिले भार मागें । बळें वेघती श्रृंग तो लागवेगें ।
पुढें सीघ्र आटोपिलें जातजातां । मिळाले कपी रामसोमीत्र माथां ॥२॥
सुवेळागिरीसीखरीं राम पाहे । अती साजिरें त्रीकुट शोभताहे ।
उभा रावणू गोपुरीं थोर ताठा । तेथें पावला सुग्रिवाचा चपेटा ॥३॥
कव घांतली पेटला सीघ्र कोपा । बळें रावणू ताडिला चंड थापा ।
बळें झोडिलीं पाडिलीं दिव्य छेत्रें । ह्मणे जानकी आणिली या कुपात्रें ॥
पुढें देखतां रावणा कोप आला । पदा झाडिलें ताडिलें सुग्रिवाला ।
मदें मातले दूरि टाकूनि शंका । कळा लाविती नीर्कुरें येकमेकां ॥ ५ ॥
बहू कोपले मल्ल युध्यासि आले । रिपू भीडतां आंग आंगीं मिळालें ।
बळें हाणती मुष्टिसी वज्रमुष्टी । दणाणीतसे त्रीकुटीं सर्व सृष्टी ॥६॥

---

१ चढण्यास. २ कव घालणें=उत्कट इच्छा करणें. ३ डावपेंच करिती. ४ निश्चयानें.

वीरश्रीबळें वीर झोंबीस आले । झडो चांचेरें भूतळामाजि गेले ।
पुढें रावणें देह संकोचवीलें । अनर्थासि भीवोन गंतव्य केलें ॥७॥
कपीनाथ तो येश घेऊनि आला । रिपूगर्व तो सर्वही भग्न केला ।
नमस्कारिलें राघवा ते प्रसंगीं । कपीभार त्या थोर आनंदसंगीं ॥ ८ ॥
कपीसीं सुवेळाचळा राम आला । असंभाव्य तो वीरमेळा मिळाला ।
दळें भूतळें दाटले भार सैरा । पुढें आणिलें राजनीति विचारा ॥ ९ ॥
कपी शोधितां शोधितां लक्ष कोटी । तयामाजि हा अंगदू वीरजेठी ।
बळें आगळा दक्ष च्यातुर्य जाणे । वयें अल्प लावण्य तारुण्य बाणे ॥१०॥
स्तुतीउत्तरीं राम बोले तयासी । ह्मणे धन्य गा अंगदा गूणरासी ।
मिळालासि तूं आमुच्या श्नेहवादा । विवेकें तुवां सांडिलें पित्रद्वंदा ॥११॥
बहुतांपरीं राघवें गौरवीला । तेणें शोभला सीघ्र उदीत जाला ।
प्रतीउत्तरें अंगदें स्तूति केली । उभा दृष्टि हे रामपाईंच ठेली ॥ १२ ॥
पुढें आपुला विक्रमु बाड बोले । महां वीर ते सर्व चकीत जाले ।
तया आंगदा थोर आवेश आला । तेणें राघवालागि संतोष जाला ॥१३
ह्मणे रामराणा तया अंगदासी । त्रिकूटाचळीं भेट रे रावणासी ।
तया सांग रे भीम पुरुषार्थ माझा । वदे वेर्थ संव्हारसी कोण काजा ॥१४
प्रसंगोत्तरें अंगदा तां वदावें । बहुतांपरीं रावणा बोधवावें ।
सिताकारणीं युध्य मागोनि घ्यावें । परी सेवटीं भाग तोडूनि यावें ॥१५॥
नमस्कारिलें त्या रघुनायेकाला । समस्तांसि सन्मानिलें सीध जाला ।
कपी रामआज्ञेसि घेऊनि माथां । उडाला बळें चालिला व्योमपंथा ॥
नभामाजि झेंपावला वेग केला । बळें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेला ।
अकस्मात खालावला व्योमपंथें । रिपूची सभा बैसली भीम जेथें ॥१७॥
पुढें पावला तो सभेमाजि कैसा । कपी राक्षसा भासला काळ जैसा ।
रिपू शस्त्रपाणी बळें सीध जाले । उगे सर्व कोण्हास कोण्ही न बोले ॥

१ तडफडीनें, झडपडत. २ धडपडत. ३ कपीसह. ४ सीता परत द्या नाहीं तर युद्धास तयार व्हा, असा कांहीं तरी एक कायमचा निकाल करून यावें.

कपीनें सभा सर्व आमान्य केली । पुढें रावणू लक्षिला भेटि जाली ।
मनीं पाहतां तो रिपू तुछ्य होतो । महां पुछ सींह्मासनीं बैसला तो ॥
रिपू सर्वही बैसले स्तब्ध जाले । तयालागि हा आंगदू काय बोले ।
पुढें बोलतां बोलतां येरयेरां । बहूसाल धीकारिलें थोरथोरां ॥ २० ॥
बहुतांपरीच्या बहू शब्दयाती । महांवीर तोंडागळे गर्जताती ।
रिपू घोर ते आपुलाल्या वगेत्रें । बळें मातले हाणती शब्दशस्त्रें ॥२१॥
बहू बोलती बोल नानापरीचे । महां युक्तिचे भक्तिसंख्या रैसांचे ।
तया बोलतां मातला शब्दसिंधु । असंख्यात संख्या नसे तो अगाधु ॥
बहुतांपरीं रावणू बोधवीला । परी नायेके मानसीं गर्व केला ।
ह्मणे काय रे पाहतां घ्या कपीला । महांवीर तो अंगदू आक्रमीला ॥
कपीनें बळें थोर उडाण केलें । सभामंडपा मस्तकां सीघ्र नेलें ।
रिपू घोर तेही भयातूर जाले । धिराचे बहू स्थंभे झोंकें उडाले ॥२४॥
विरें अंगदें त्रीकुटीं ख्याति केली । नभीं अंतराळीं बळें झेंप गेली ।
बळाचे भुजी मल्ल राक्षेस कैसे । गळाले तळीं मारिले सर्प जैसे ॥२५॥
पुढें अंगदू भेटला रामचंद्रा । नमस्कारिलें आदरें त्या नरेंद्रा ।
कपी वर्तला तो समाचार सांगे । ह्मणे शत्रुचा गर्वताठा न भंगे ॥२६
बहू बोलिलों जी तया रावणासी । परी नायेके मातला गर्वरासी ।
भिजेना जळामाजि पाषाण जैसा । धरीना मनीं सांगतां शब्द तैसा ॥
बहूसाल त्या रावणें गर्व केला । रघूनायेका कोप तत्काळ आला ।
म्हणे राम गा सुग्रिवा ये प्रसंगीं । त्रिकूटाचळू पालथा घालि वेगीं ॥
कपींद्रू वदे सीघ्र सेनापतीला । निळें सर्व सैन्यासि संकेत केला ।
बळें चालिलीं तें दळें वानरांचीं । अयुध्यें करीं शैल्यश्रृंगादिकांचीं ॥
कपी क्षोभले गर्जती मेघ जैसे । बळें भार ऊठावले सीघ्र तैसे ।
महां घोर घोषें भुमीकंप जाला । त्रिकूटाचळा थोर कल्पांत आला ॥

१ फटकळ. २ वक्त्रें, तोंडानें. ३ भक्ति नवविधा आहे तेव्हां भक्तिसंख्या ह्मणजे नऊ. नऊ रसांत भाषणें झालीं असा अर्थ. ४ स्तंभ, खांब. ५ आयुधें.

हुडे कोठ आटोपिले लंकनाथें । कपीभार झेंपावले व्योमपंथें ।
महां युध्य आरंभलें येकमेकां । बळें घेतली वानरीं सीघ्र लंका ॥ ३१ ॥
त्रिकूटाचळीं वान्नरीं लाग केला । कपीराक्षसातें महां मार जाला ।
बहू कोपले वीर ते चेंडे कोपा । बळें हाणती मस्तकीं वज्रथापा ॥३२॥
ग्रिवा तोडिती मोडिती पंजरातें । कपी झोडिती पाडिती वृक्ष घातें ।
रिपू भीडती थोर आत्रिश पोटीं । बळें बोढिती हात घालूनि झेंटी ॥३३
कपी कोपले गर्जती युध्यकाळीं । सिळा टाकिती पाडिती दुर्गपाळी ।
गिरी हाणतां थोर नेटें धडाडी । बळें लागतां दिव्य लंका धडाडी ॥
त्रिकूटाचळीं लोटली सर्व सेना । असंभाव्य ते भार लंका दिसेना ।
कपी क्षोभले गर्जती काळ जैसे । दळेंसीं बळें धांवती वीर तैसे ॥३५॥
दळें पाइचा आश्व रत्नें गजांचीं । रणीं चालिली दाट थाटें रथांचीं ।
बहू भार श्रृंगारले राक्षसांचे । महांवीर ते घोर नाना परीचे ॥ ३६ ॥
रणीं पातली ते भयासूर सेना । रेंजें मातलें चंद्रसूर्यों दिसेना ।
बहूसाल वाद्यें बहूतांपरींचीं । महां कर्कशें वाजती राक्षसांचीं ॥ ३७ ॥
समरंगणीं चालिले राजभारें । दळें लोटलीं वानरांचीं अपारें ।
बळें हाणती येकमेकां धबाबां । झरे लागले श्रोणितांचे थबाबां ॥ ३८ ॥
पुढें धांविले पांइचे शस्त्रधारी । जया देखतां रोम आंगीं भरारी ।
कपीराक्षसातें महां मार जाला । तेणें श्रोणितांचे नदीपूर आला ॥ ३९ ॥
रणीं तोडिती वीरवीरां घसासां । भगाडें बहू पाडिती ते धसासां ।
बळें टोंचिती शूळ पोटीं भसासां । सिरें फोडिती मुष्टिघातें ठसासां ॥
पुढें जुझतां भार तो मृत्य पावे । करीती बळें वीर मागें उठावे ।
कपी कोपले थोर काळाग्नि जाले । रिपू पांइचे सर्वही भग्न केले ॥४१॥
निमाले रणीं देह त्या पाइंच्याचे । बळें ऊठिले भार त्या रांउतांचे ।
देहे टाकिती जुझती स्वामिकाजा । पुढें धांवती वीर मागील फौजा ॥

---

१ चंड. २ शेंडी. ३ पाळ=किल्याबाहेरची उतरती जमीन, रेवण.
४ धुराळा. ५ घोडेस्वारांचे.

कपी जुझतां भंगल्या आश्वयाती । रणीं लोटल्या त्या बळें भद्रेजाती ।
गिरीसारिखीं थोर किंकाट घोरें । गजीं वानरां त्रासिलें हो विशेषें ॥
कळेना महां मार त्या वानरांचा । रणीं थोर संव्हार केला गजांचा ।
तया पुष्टिभागीं पुन्हा भार आले । रिपू वानरी सर्वही भग्न केले ॥४४॥
कपिराज ते हाणती हस्तहस्तें । बळें तोडिती कुंजरें खस्तवेस्तें ।
दळें पाइंचीं आश्वरत्नें अपारें । रणीं पाडिलीं कुंजरें थोरथोरें ॥ ४५ ॥
पुढें चालिले भार नाना रथांचे । बहू बाणजाळें कपीसैन्य खोंचे ।
रणीं धांवती चक्रचाली धडाडां । कपी टाकिती चंड सीळा धडाडां ॥
रथी सारथी सर्वही चूर्ण केले । महां वीर ते घोर मागूनि आले ।
रणीं राक्षसातें क्षयो प्राप्त जाला । जयो वानरां सीघ्र ठाकूनि आला ॥
रणीं पाडिला मारुतें जंबुमाळी । सुखेणें[२] वींदुणा पुढें तेचि काळीं ।
विरें सुग्रिवें क्षीप्रभटासि[३] द्वंदें । बळें झाडिलें वज्रमुष्टीसि[४] मैंदें ॥ ४८ ॥
द्विवीधाकरें वज्रस्पर्शू[५] निमाला । नळें ताडिलें सीघ्र प्रेतापनाला[६] ।
रणीं लक्ष्मणें भेदिले वीरुपाक्षा[७] । चतुर्थासि[८] रामें शरें येक शिक्षा ॥
दळीं राक्षसाचे हाहाकार जाला । दळेंसीं बळें वीरपांक्षू[९] निमाला ।
कपी राक्षसांची बहूसाल सेना । रण माजलें युध्य तें वोहटेना ॥५०॥
निसी प्राप्त जाली रणीं घोरमारें । महां वीर ते जुझती अंधकारें ।
बळें हाणती कोणकोणा कळेना । विरश्री बळें मातली ते ढळेना ॥५१॥
पुढें सीघ्र चंद्रोदयो शुध जाला । दिसों लागलें राक्षसां वानरांला ।
रिपू हाणती येकमेकां पडाडां । नद्या वाहती श्रोणिताच्या भडाडां ॥५२॥

---

१ हत्ती. २ सुषेणनामक वानरानें विद्युन्माली नामक राक्षसाला त्याच वेळीं मारिलें. ३ प्रघस नामक राक्षसाबरोबर. ४ मैंदवानरानें वज्रमुष्टि राक्षसाला. ५ द्विविदवानराच्या हस्तें वज्रस्पर्श ह्मणजे अशनिप्रभ राक्षस. ६ प्रतपन नामक राक्षसाला. ७ विरूपाक्षाला. ८ अग्निकेतु, रश्मिकेतु, मित्रघ्न व यज्ञकोप या चार राक्षसांना. ९ विरूपाक्ष.

रणीं वीर चंद्रोदयाच्या उजेडें । बळें हाणती येकमेकां निवाडें ।
दळें भांडती राक्षसांवानरांचीं । असंभाव्य म्यासूर प्रेतें विरांचीं ॥५३॥
कपी तापले कोपले वीरजेठी । बळें ताडिले दैत्य कोट्यानकोटी ।
समरंगणीं आटली सर्व सेना । रणीं राक्षसां येश येतां दिसेना ॥५४॥
क्षयो प्राप्त जाला बहू राक्षसांतें । पुढें युध्य आरंभिलें इंद्रजीतें ।
दिसे पाहतां सर्वही येश गेलें । तया राक्षसें सीघ्र कापट्य केलें ॥५५॥
अकस्मात तो इंद्रजीतू उडाला । नभमंडळीं रावणी गुप्त जाला ।
पुढें घोर नीशाचरीं तेचि काळीं । कपी पाडिले सर्वही सर्पजाळी ॥५६
बहू सर्प झेंपावले व्योमपंथें । बळें धांवती वानरी सैन्य जेथें ।
महां काळ कर्कोट नानापरीचे । रणीं पाडिती भार गोलांगुळाचे ॥५७॥
कपीची पडों लागली सर्व सेना । पुढें पाहतां युध्यकर्ता दिसेना ।
गमे सर्व आकाश व्यालें विखारीं । बळें झोंबती सर्पकूळें जिव्हारीं ॥५८
कपीभार ते सर्व निर्जीव केले । निचेष्टीत ते रामसोमीत्र ठेले ।
रिपू पाडिले थोर आनंद जाला । पुढें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेला ॥५९॥
नमस्कारिला राव तो आदरेंसीं । तेणें पुत्र आळंगिला सौख्यरासी ।
अती आदरें सुंदरें रम्य सारें । पिता आंगिचीं दे अळंकार चीरें ॥ ६०॥
म्हणे हो रणीं शांति केली रिपूची । बळें सर्वही त्या नरांवानरांची ।
बहूतांपरीं राव संतोषवीला । निरोपेंचि तो भूवनामाजि गेला ॥ ६१ ॥
बहू सूख जालें तया रावणासी । तेणें सीघ्र पाचारिलें त्रीजटेसी ।
म्हणे हो विमानीं सिता बैसवावी । रिपू मारिले सीघ्र तेथेंचि न्यावी ॥
रणीं पाडिले ते तया दाखवावें । सिता वीट मानील ऐसें करावें ।
बहूतांपरीं रावणें सीकवीली । वनामाजि ते त्रीजटा सीघ्र गेली ॥ ६३ ॥
पुसे जानकी ते तये त्रीजटेला । सभामंडपीं कोण वृत्तांत जाला ।
म्हणे त्राजटी सोडिं चिंता स्वभावें । रणमंडळा राजआज्ञेन जावें ॥६४॥

---

१ प्रचंड सर्प.

आवो जानकी दुख चिंतीन तूतें । तरी देहे माझा पडो वज्रघातें ।
ह्मणे सोडि शंका सिते सर्व कांहीं । तया लंकनाथा जयो प्राप्त नाहीं ॥
सिता ऐकतां शोक सांडूनि ठेली । तये त्रीजटेची बहू स्तूति केली ।
पुढें बैसल्या सीघ्र दोघी बिमानीं । रणमंडळा पावल्या घोरवाणी ॥
पुढें पाहतां लक्ष कोट्यानकोटी । रणीं पाडिले झुंबती वीरजेठी ।
धडें तूटलीं राक्षसांवानरांचीं । सिरें दाटलीं घोर माहां बिरांचीं ॥ ६७ ॥
भयासूर हा घोर संव्हार जाला । रणीं राक्षसां वानरां अंत आला ।
असंभाव्य उत्पाटिले वृक्ष जैसे । रणीं भग्न केले माहांवीर तैसे ॥६८॥
असंभाव्य ते तूटले पाद पाणी । धडें मस्तकें थोर बिक्राळवाणी ।
बहू जाहली मेदमौंशें चिडाणी । महां दर्प ते माजली वौसटोंणी ॥६९॥
कितीयेक ते छेदिले सर्व आंगीं । तेणें काळिजें दीसती पुष्टिभागीं ।
सिरें फोडिलीं मेंदु नीघे बरारां । बहु घाय तें रक्त वाहे चरारां ॥ ७० ॥
रणीं येक ते वीर जाले उताणे । किती पालथे दीसती दैन्यवाणे ।
कितीयेक ते वीर घाळूनि मेठे । भुमी पीटिती थोर दुखें ललाटें ॥७१॥
कितीयेक भूमी वमीती अशुधें । कितीयेक ते मोडलें माजमैवें ।
कितीयेक ते वीर चौरगें जाले । कितीयेक ते दूधडी भग्न केले ॥७२॥
कितीयेक ते मुंडपीं हीण जाले । कितीयेक वक्षस्थळीं चूर्ण केले ।
कितीयेक तें तूटलीं जानु घोटीं । कितीयेक तें कंठघोटीं लल्हाटीं ॥
कितीयेक वाठारिती तीव्र डोळे । निघाले बहू पोटिचे मौंशगोळे ।
पितें चारिंटें फोर्पसें रक्त मेंदु । किती आंतडी कातडीं मूळ केंदु ॥७४
कितीयेक जालीं सिरें चूर्ण चेंदा । बहू दाटलासे रणीं रक्तरेंदा ।
कितीयेक हुंकारती दैन्यवाणी । किती घोरती मागती अन्नपाणी ॥७५॥

---

१ ओशट घाण. २ अशुद्ध, रक्त. ३ कंबरेमध्यें. ४ हातपाय तुटलेले असे. ५ मुंडप=शिरस्त्राण, पागोटें. ६ पीत, पिंवळें (?). ७ हिरवें (?). ८ फुगलेलें (?), फुफ्फुस (?). ९ देंठ, मूलाधार.

कितीयेक ते खोडिती पादपाणी । कितीयेक ते शब्द कारुण्यवाणी ।
कितीयेक ते दौंशती भूमि दंतीं । कितीयेक ते लागले मृत्यपंथीं ॥७६
सिरें राक्षसांचीं धडें वानरांचीं । रणीं लागलीं येकमेकां विरांचीं ।
विरां शकटा कुंजरां घोडि यांचीं । रिसां वानरां सर्व इत्यादिकाचीं ॥७७
नदी श्रोणिताचे महांपूर जाती । धडें कोथळे फूगले ते वहाती ।
सिरे पादपाणी बहू मौंशमाळा । धनू खेटकें भातड्या त्या विशाळा ॥
गिदें[3] स्वापदें तें असंभाव्य आलीं । स्वइछा बहू मौंश भक्षूं निघालीं ।
भुतें सर्वही औठकोटी मिळाली । बहूतांपरीची बहू तृप्ति जाली ॥७९॥
पुढें जानकी बोलिली त्रीजटेसी । रणीं पाडिले सर्वही प्रेतरासी ।
महांवीर ते कोण वेळा तयांतें । ह्मणे त्रीजटे दाखवीं सीघ्र मातें ॥८०॥
रणीं त्रीजटा दाखवी जानकीसी । महांवीर ते पाडिले नागफांसीं ।
दिसे रामसोमीत्र तोही निमाला । पुढें जानकीनें महां शोक केला ॥८१
बहूतांपरीं जानकी शांत केली । तये त्रीजटा सीघ्र घेऊनि गेली ।
समाचार सांगे तया रावणाला । वनामाजि आली सितेरक्षणाला ॥८२॥
कपी सर्वही पावले मृत्यपंथु । जिती मारुती आणि नैरुत्यनाथु ।
जयालागि जाली दया राघवाची । पहाव्या तया शक्ति काळासि कैची॥
रणें शोधिलीं सर्व बीभीषणानें । विरांलागि आश्वासिले थोर मानें ।
पुढें दृष्टिनें पाहिलें राघवानें । गरूडास्त्र नीरोपिले व्योमंजानें ॥ ८४ ॥
तयालागि प्रयोजितां सीघ्र तेथें । असंभाव्य झेंपावले व्योमपंथें ।
उड्या घालिती पक्षवातें झडाडां । बळें तोडिती सर्पकूळें तडाडां ॥८५
विहिंगीं[6] तिहीं सर्पसंव्हार केला । कपीभार तो मोकळा सिद्ध जाला ।
गिरीसीखरें सर्व सेना घडाडी । त्रिकूटाचळीं घोष तेणें धडाडी ॥ ८६ ॥
म्हणे रावणू थोर आश्चीर्य जालें । कपीचक्र ते सर्व निर्जीव केलें ।
सुतें वैरियां दाविली थोर ख्याती । रगीं मागुते ते कपी गर्जताती ॥

---

१ झाडिती. २ भाले. ३ गिधें, गृध्र, गिधाड. ४ नैर्ऋत=राक्षस. राक्षसांचा नाथ बिभीषण. ५ आकाशांतून. ६ विहंगांनीं, पक्ष्यांनीं.

रणीं शत्रु जिकील धूम्राक्षनामा । तया पाठवीजे प्रभू सेर्वभोमा ।
पुढें मंत्र ऐकोनियां मंत्रियांचा । वदे रावणू आदरें त्यासि वाचा ॥८८॥
म्हणे गा विरा सीघ्र तूं ये प्रसंगीं । रिपूलागि मारावया जायें वेगीं ।
आळंकार देऊनियां तोषवीला । महांवीर धूम्राक्ष युध्या निघाला ॥८९॥
रणीं वीर धूम्राक्ष तो वज्रदंष्ट्री । तिजा अंकपू चालिला भार पुष्टी ।
रणमंडळीं थोर संव्हार केला । पुढें राक्षसांतें क्षयो प्राप्त जाला ॥९०॥
बहू युध्य केलें तया राक्षसानें । महां वीर धूम्राक्ष त्या अकंपानें ।
बळें दोघही मारिले मारुतानें । रणीं वज्रदंष्ट्री तया अंगदानें ॥ ९१ ॥
महांवीर ते झुझतां भग्न जाले । बहूसाल घायाळ धाकें पळाले ।
तिहीं सर्व सांगीतली युध्यवार्ता । तेणें रावणा मानसीं थोर चिंता ॥९२
रणीं राक्षसांतें क्षयो प्राप्त जाला । प्रहस्तू पुढें सीघ्र युध्या निघाला ।
कपीराक्षसां थोर संव्हार जाला । निळें झोडिला पाडिला भग्न केला ॥
पुढें रावणू चालिला लागवेगें । तयालागि मंदोदरी नीति सांगे ।
न मानीत तो चालिला आवरेना । बळें लोटली ते असंभाव्य सेना ॥
महां वीर जुझार ते भार आले । बहूसाल श्रृंघारमंडीत जाले ।
बळें पुत्रप्रधानमेळा मिळाला । रणमंडळा रावणू सीघ्र आला ॥ ९५ ॥
बहू त्रासिलें सैन्य गोलांगुळाचें । रिपू बाणजाळें बहूसाल खोंचे ।
महांवीर तेहीं बळें भग्न केले । पळाले कपी राघवाआड गेले ॥ ९६ ॥
बहू त्रासलों राक्षसाचेनि बाणें । कपी वीर ते बोलती दैन्यवाणे ।
चळीं कांपती खोंचले देति धापा । बळें रक्ष गा राघवा मायबापा ॥९७

---

१ सार्वभौमा. २ वानरसैन्यावर चाल करून जाण्यास रावणानें प्रथम धूम्राक्ष पाठविला परंतु मारुतीनें त्याचा वध केला, नंतर वज्रदंष्ट्र राक्षसाला पाठविलें; त्याचा अंगदानें वध केला, नंतर अकंपन (कंप न पावणारा) राक्षसाला पाठविलें परंतु त्याचा हि मारुतीनें वध केला. नंतर रावणानें आपला खुद्द सेनापति प्रहस्त त्यास पाठविलें. त्याचा नीळ वानरानें समाचार घेतला. शेवटीं रावणांची स्वारी स्वतः निघाली.

तया देखतां राम कार्मूक बोढी । पुढें सीघ्र सोमीत्र तो हात जोडी ।
ह्मणे वीर तो थीर व्हावें समर्थे । करीतों बळें भग्न या रावणातें ॥९८॥
रेणीं रावणें वीरसामर्थ्ये नेलें । नैटे नीळ माया तया भग्न केलें ।
पुढें सीघ्र पाचारिलें रावणाला । महां वीर सोमीत्र युध्या निघाला ॥ ९९
सुमीत्रासुता रावणा युध्य आतां । पुढें देइजे आदरें चीत श्रोता ।
ह्मणे दास हा वीर कोदंडपाणी । रणीं रावणालागि त्रासील बाणीं ॥
इति श्रीयुध्यकांड रामायेण शत तृतीय ॥ ३ ॥

४

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

दसौसीर सोमीत्र युध्या निघाले । समरंगणीं वीर सन्मूख जाले ।
महां सूरें संग्रामआवेश पोटीं । पुढें देखिलें येकमेकांसि दृष्टी ॥१ ॥
बहूसाल धीकारिलें येरयेरां । बहू सोडिलीं बाणजाळें सरारां ।
दळीं टाकिती थोर शस्त्रें शरांचीं । बळें तोडिती येकमेकां विरांचीं ॥
रणीं भीडतां हाणती येकमेकां । ह्मणे रावणू लक्ष्मणू वीर नीका ।
पुढें शक्ति काढूनियां ब्रह्मयांची । बळें सोडिलीं वोळि वीदुल्यतेची ॥
शरें वारितां बैसली शक्ति आंगीं । रणीं वीर सोमीत्र तो देह त्यागी ।
पुढें रावणू धांविला सीघ्र तेथें । बळें ताडिता जाहला मुष्टिघातें ॥
तया देखतां मारुता कोप आला । अकस्मात तो व्योमपंथें उडाला ।
कठोरें करें ताडिला वज्रमुंष्टी । वमूं लागला रावणू रक्तसृष्टी ॥५॥

---

१ वीर असा जो मारुती त्याच्या सामर्थ्याला रावणानें रणांत हटविलें. २ नीळवानर मायेच्या योगानें नाना रूपें धारण करी तथापि त्यास हि रावणानें पराभूत केलें. ३ दशशिर रावण. ४ शूर. ५ ब्रह्मदेवानें दिलेली. ६ विद्युल्लतेची. ७ वज्रतुल्य मुष्टीनें.

रिपू रावणू मागुता सीघ्र गेला । पुढें लक्ष्मणू ऊठिला स्वस्त जाला ।
पुढें रावणू कोपला काळरूपी । विराराक्षसांमाजि चंडप्रतापी ।
दहां मस्तकांतें दहा दिव्य छेत्रें । पताका बहू मछमार्तंडपत्रें ।
महां वैभवेंसीं रथारूढ जाला । तया मागुता थोर आवेश आला ॥७॥
बहू बाणजुंबाड बांधोन पुष्टी । दहाही धनुष्यें करीं दढ मुष्टी ।
करूं लागला मागुता बाणवृष्टी । रघूनायेकें देखिलें त्यास दृष्टी ॥ ८ ॥
उभा राहिला राम वज्रांगठाणें । करीं सजिलें च्याप चंद्रार्धबाणें ।
दहा हेममूकूट छेत्रें धनुष्यें । बळें तोडिलीं पाडिलीं तें निमिश्यें ॥९॥
पुढें रावणू तो भयातूर जाला । बहूतांपरीं राघवें सीकवीला ।
ह्मणे जाइ रे राक्षिले आजि तूला । रिपू प्राण घेऊनि तैसा पळाला ॥१०
महां मेघनादु असें नाम ज्यासी । पळे लंकनाथासवें तो त्वरेसी ।
तयासारिखी मुंडमुंडें मिळालीं । रणीं भ्रष्टलीं सर्व मागें पळालीं ॥११॥
न पाहात मागें पुरीमाजि गेले । विरामाजि कोण्हास कोण्ही न बोले ।
पुढें सर्वही मंडपामाजि गेले । समस्तांसि तो रावणू काये बोले ॥१२॥
भयातूर लंकापती दैन्यवाणा । म्हणे ऊठवा हो बळें कुंभकर्णा ।
तयावीण आणीक कोण्ही दिसेना । रिपू घोर हा थोर संव्हारवेना ॥१३
पुढें धाडिलें सीघ्र मोहोदराला । महां घोरवाद्यें दळेंसीं निघाला ।
कितीयेक ते धीट मागें पळाले । कितीयेक पोटीं भयातूर जाले ॥१४॥
निजेला दरीभीतरी कुंभकर्णु । दिसे काळ विक्राळ तो मेघवर्णु ।
शेरीरें भयासूर हा घोररूपी । विरां भासला मृत्य येमस्वरूपी ॥ १५ ॥
तया ऊठवीतां भयातूर जाले । महांवीर त्यां कंप आंगीं उदेलें ।
पुढें जाहले धीट ते नेटपाटें । उभीं पाहती सर्व नैरुत्यैथाटें ॥ १६ ॥
बहूसाल वाद्यें बहूतांपरीचीं । महां कर्कशें घोर चंड ध्वनीचीं ।
तयाचा पुढें जाहला येकवेळा । नभमंडळीं नाद गेला भुगोळा ॥ १७ ॥

---

१ अर्धचंद्राकृति बाणानें. २ सोन्याचा किरीट. ३ हलकट. ४ महोदराला. ५ मह्रा प्रयासानें. ६ नैर्ऋत, राक्षस.

गदा तोमरें[1] हाणती बोजें[2]घातें। महां मार आरंभिला राक्षसातें।
कळों लाविती टाकिती वृक्ष नाना। गळाले परी कुंभकर्णू उठेना॥१८॥
सिळा टाकिती टोंचिती[3] शूळ शस्त्रें। महां घोंश संपूर्ण ते कर्णपात्रें।
बळें लोटले मस्त ते हस्त वेगीं। शरीरावरी चालती ते प्रसंगीं॥१९॥
विरां ऊठवाव्या बहू प्रेत्न केले। परी नूठतां सर्वही वेर्थ गेले।
तया मारितां हिंपुटी वीर जाले। उठेना महांवीर सर्वै गळाले॥ २०॥
नव्हे कार्य तेणें बहूसाल शंका। पुढें बोलती वीर ते येकमेकां।
उठेना महांवीर कैसें करावें। तंवं जाहलें अंतरीं वैर्म[4] ठावें॥ २१॥
तया किन्नरी[5] रम्य गाती विशेषें। अळापें सिळा वीरंती[6] तोय जैसें।
जयाचेनि नटांग लावण्य वेशें। मनीं होये शक्रादिका कामपीसें॥
तयांलागि बोलाविलें आदरेंसीं। पुढें आलिया गायका स्वर्गवासी।
करीं ताळ मृदांग येत्रें[7] उपांगें। बहू गीत संगीत ते रागरंगें॥ २३॥
सुखें भोगिती देव त्या गायनाचीं। मनें धांवती ऊर्ध शेषादिकांचीं।
सुधा सेवितां त्यापुढें वीष वाटे। स्वरें सुस्वरें अंबृतानंद[8] लोटे॥ २४॥
तेथें गायनाची कळा रम्य जाली। तेणें कुंभकर्णासि जागृति आली।
भुकेला दिस बैसला काळ जैसा। बहू भक्षिलें श्रोणिता मद्य मौषा॥
रिपू सांध होऊनि लंकेसि चाले। कपी देखतां ते भयातूर जाले।
उभा राहतां सीर बाहेर गेलें। रघूनायकें थोर अश्चीर्य केलें॥ २६॥
पुसे आदरें राम बिभीषणाला। महांवीर हा कोण हो सीध जाला।
कथी सर्व साकल्य तो मंत्रि यांचा। म्हणे राघवा बधु हा रावणाचा॥
बळें आगळा वीर हा कुंभकर्णु। महां पर्वतासारिखा मेघवर्णु।
समरंगणीं काळ भीडों शकेना। सखा बंधु हा रावणा होये साना॥

---

१ लोखडी सोटे, गदा. २ "वज्र" होतें त्याचें "वोज" केलेलें दिसतें. वोज = सावधपणा, दक्षता. ३ (मुसळें, गदा इत्यादि) टोंचून दुःख देऊं लागलें. ४ ग्राम्यसुखामध्यें कुंभकर्ण महिनेच्या महिने रत होत असे हें वर्म आठवलें. कुंभकर्णाची विषयलंपटता लक्ष्यांत आली. ५ गंधर्वस्त्रिया. ६ विरणें = द्रवणें, पाझरणें. ७ यंत्रें. ८ अमृतानंद.

पुढें कुंभकर्णू सभेमाजि गेला । नमस्कारिलें भेटला रावणाला ।
ह्मणे भोगणें लागलें कर्म केलें । सिता आणितां दु:ख हें प्राप्त जालें ॥
मनीं भंगला राव जाणोनि तेणें । पुन्हा तोषवीलें विरें कुंभकर्णें ।
रिपू मारणें हेचि आतां प्रतिज्ञा । उभा राहिला सीघ्र घेऊनि आज्ञा ॥३०
पुढें पावला तो रणीं सीघ्र काळें । दळेसीं बळें चालिला येक वेळें ।
कपी ग्रासिले त्रासिले शूळमारें । समरंगणीं लाविलें घाय वीरें ॥३१॥
रिसां वानरां मांडिली थोर आटी । कपी गीळिले लक्ष कोट्यानकोटी ।
उठे सृष्टि भक्षावया काळ जैसा । रणीं वावरे तो महांवीर तैसा ॥३२॥
रिपूभार तो भक्षिला भग्न केला । कपीनाथ काखे दुंपांडें उडाला ।
पुरी पावतां पावतां सुग्रिवांनें । त्वरेनें पणू सीध केला विरानें ॥३३॥
तया सुग्रिवें कर्ण नासीक नेलें । पुढें पाहतां दर्पणीं दुख केलें ।
ह्मणे वेर्थ आतां जिणें रूपहाणी । रणीं मागुता लोटला शूळपाणी ॥३४
बहू कोपला वीर राक्षेस कैसा । कडाडी बळें घोर काळाग्नि जैसा ।
कपीवाहिनीची मनीं सांडि केली । रणीं रामचंद्रा उर्जू धांव घाली ॥
तया राक्षसें घार्डिल्या वज्रदाढा । रणीं राघवें वाइला चंड मेढा ।
बळें लागतां मेरूमांदार फोडी । रघूनाथ ऐसे बहू बाण सोडी ॥३६॥
रणामाजि तें तीव्र संधान कैसें । गिळूं लागला आदरें खाद्य जैसें ।
बहू सोडिले बाण कोट्यानकोटी । बळें राक्षसें घातले सर्व पोटीं ॥३७॥

---

१ जखमा. २ प्रहारानें. ३ सुग्रीव. ४ दोन्ही पायांनीं (?). ५ सुग्रीवाला बगलेंत मारून दोन्ही पायांनीं कुंभकर्ण पळाला असा या चरणाचा अर्थ करावयाचा, कां कुंभकर्णाच्या तावडींतून निसटण्यापूर्वी सुग्रीवानें पायांनीं त्याच्या कुशी फोडल्या अशी जी रामायणांत कथा आहे त्याला अनुसरून हा चरण आहे(?) ६ सुग्रीवाला पकडून कुंभकर्ण त्याला लंकापुरीकडे घेऊन जाऊं लागला तों मार्गांतच कुंभकर्णाचे कान फाडून व नाकाला चावून सुग्रीव त्याच्या कचाटींतून निसटला. ७ या समरांत कुंभकर्णाचे हातांत शूल होता ह्मणून त्यास शूलपाणी ह्मटले आहे. ८ नीट, तडक. ९ प्रथम "आपुलें" होतें, त्याला हरताळ लावून "आदरें" केलेलें आहे.

सुंळासारिखे बाण पोटीं निघाले । असंभाव्य मध्येंचि ते गुप्त जाले ।
महां घोर संधान या राघवाचें । गिळीतो रणीं कोण सामर्थ्ये याचें ॥३८
महां चंड त्या मुद्गलाचेनि घातें । रणीं हाणता जाहला राघवातें ।
रघूनायेकें छेदिला तोचि बाहो । भुमी चालिला श्रोणिताचा प्रवाहो ॥
रणीं जाहलें हस्त सव्यांग ऊणें । पुढें दैत्य तो कोपला कोटि गूणें ।
बळें तौळ उत्पाटिला वाम हस्तें । रघूनायकें तोडिला बाणघातें ॥४०॥
बहू कोपला दैत्य सन्मूख आला । रणीं पाद छेदूनि चौरंग केला ।
पदेंवीण चाले महां सर्प जैसा । बळें ऊदरें चालिला वीर तैसा ॥४१॥
पुढें राघवें सीर छेदूनि नेलें । बहूसाल तें व्योमपंथें उडालें ।
रणीं कोथळा फोडिला बाणघातें । महां वीर तो चालिला मृत्यपंथें ॥
तया देखतां वीर मागें पळाले । भयें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेले ।
पुढें देखिला रावणू मेघवर्णु । तया सांगती पाडिला कुंभकर्णु ॥ ४३ ॥
करूं लागला रावणू शोक भारी । पुढें त्रीशैरा त्यासि बोधें निवारी ।
ह्मणे हो रणीं आजि युध्यासि जातों । रिपू थोर सामर्थ्ये याचें पहातों ॥
महां वीर तो त्रीशरा सीध जाला । सुतां आणिकां थोर आवेश आला ।
करूं लागले पुत्र मंत्री प्रतिज्ञा । निघाले बळी सीघ्र घेऊनि आज्ञा ॥
महां मत्त मोहोदरें सीध केला । तुरंगीं नरांअंतकु स्वार जाला ।
बहूसाल तेजाळ तें खड्ग हातीं । बळें चालिले वीर ते राजपंथी ॥
रणीसूॅर देवांतकू त्रीशरा हा । अतीकाय तो वीर पारश्व माहा ।
बळी चौघही चौंरथीं स्वार जाले । दळें लोटलीं विक्रमेंसी निघाले ॥

---

१ प्रथम "मुळ्या" होतें, त्यावर हरताळ लावून "सुळा" केलें. २ ताड. ३ हस्तपादविरहित. ४ त्रिशिरा राक्षस. ५ महोदर राक्षसानें महा मत्त (असा गज) तयार केला. दासबोध ७-१-१ पहा. ६ नरांतक राक्षस घोड्यावर स्वार झाला. ७ रणशूर. ८ देवांतक, त्रिशिरा, अतिकाय व महापार्श्व असे चार राक्षस रथारूढ झाले.

निघाले बळें भार सांहीं जणाचे । महां वीर ते गर्जती विक्रमाचे ।
रणमंडळीं पारिखे वीर कैसे । दळेंसीं बळें धांविले काळ जैसे ॥४८॥
महां मार दोहीं दळीं येक जाला । कपीवीर राक्षेस कीती निमाला ।
पुढें वानरीं घोरवातें निघातें । रणीं भग्न केलें तया राक्षसांतें ॥४९॥
तया देखतां लोटिला दिव्य घोडा । नराअंतकू कोपला वीर गाढा ।
बळें हाणतां शस्त्र वाजे धडाडा । तुटों लागले पाद पाणी थडाडां ॥५०
बहू वेग संव्हारिती सर्व सेना । कपी पाहती अश्व कोठें दिसेना ।
पुढें पाहतां पाहतां लागवेगीं । अकस्मात तें आदळे खड्ग आंगीं ॥५१॥
बहूसाल तेणें रिसां[1] वांनरांच्या । ग्रिवा कापिल्या थोर माहां विरांच्या ।
कपीवाहिनीचा रणीं आट जाला । भुमी लोटला श्रोणितें पूर आला ॥५२
कपी वीर ते खोंचले भग्न जाले । महां मार देखोनि मागें पळाले ।
किती येक ते सुग्रिवां आड गेले । पुढें अंगदें सर्वही स्वस्त केले ॥५३॥
उणें देखिलें धांविला सीघ्र कोपें । बळें ताडिला अश्व तो वज्रथापें ।
नराअंतकाला रणीं अंत आला । बहू मेदमांसें भुमी गाळ जाला ॥५४॥
नराअंतका मारिलें अंगदानें । पुढें वीर ऊठावले थोर त्राणें[2] ।
रणमंडळामाजि ते सीघ्र आले । तया अंगदाही कपी सांह्य जाले ॥५५
करी नीळ तो युध्य मोहोदरेंसीं । महां वीर देवांतकू मारुतेंसीं ।
भिडे त्रीशरा[3] पौरस्त्र[4] रूशेभेंसीं[5] । बळी जुझती तीघे[6] चौघां जणेंसी ॥५६॥
पुढें मांडला थोर संव्हार तेथें । रणामाजि जालीं बहूसाल प्रेतें ।
महां वीर ते धीर संग्रामसौरे[7] । बळें धांवती येकमेकां पुढारे ॥५७॥
विरश्रीबळें दूरि टाकून शंका । रणीं हाणती घाय ते येकमेकां ।
महां थोर संग्राम सांहीं जणाचा । परी पूरला अंत त्या राक्षसांचा ॥५८॥

---

१ "नरां" होतें. हरताळ लावून "रिसां" केलें. २ जोरानें, नेटानें. ३ देवांतक राक्षसाचें मारुतीबरोबर युद्ध झालें व त्रिशिरा राक्षस हि मारुतीवरच तुटून पडला. ४ महापार्श्व. ५ ऋषभ वानराला. ६ नीळ, मारुती व ऋषभ असे तिघे महोदर, देवांतक, त्रिशिरा व महापार्श्व या चौघांबरोबर लढले. ७ सौरा=शूर.

गजारूढ मोहोदरू त्या निळानें। रणामाजि देवांतकू मारुतानें।
महां वीर पारस्व त्या रूशभानें। रणीं जुझतां पाडिले थोर मानें ॥५९॥
बळें कोपला तो अतीचंडकायो। रथू लोटिला मुख्य शत्रू जिणाया।
कपी वीर ते आडवे सीघ्र आले। पुढें चालतां सर्वही भग्न केले ॥६०॥
रथीं बैसला पर्वतासारिखा तो। ह्मणे राम हा कोण युध्यासि येतो।
वदे सीघ्र बीभीषणू रम्य वाचा। रघूनायेका पुत्र हा रावणाचा ॥६१॥
सखा होय सोमीत्र तुम्हासि जैसा। अतीकाय तो मेघनादासि तैसा।
न लेखी कपीवाहिनीचा उठावा। तुम्हीं कां सुमीत्रासुतें हा वधावा ॥
पुढें राघवें बोढिला बाण जैसा। वदे आदरें वीर सोमीत्र तैसा।
पहावें घडी येक राजीवनेत्रें। वधीतों बळें दैत्य मूहूर्तमात्रें ॥६३॥
ह्मणे त्यासि माहां बरें रावणारी। उभा राहिला सीघ्र कोदंडधारी।
विरश्रीबळें बाणली दिव्य शोभा। रणमंडळीं ठाण मांडूनि ऊभा ॥६४
पुढें पावला तो अतीचेंडकाया। बहू बोलती येकमेका जिणायां।
तया येकमेकांसि निर्वाण जालें। शर सोडिले व्योम संपूर्ण केलें ॥६५॥
शर तोडिती येकमेकां विरांचे। पुन्हा मागुते भार येती शराचे।
बळें भीडती बाणबाणासि कैसे। पडों लागले छेदिले सर्प जैसे ॥६६॥
शरीं राक्षसें व्योम संपूर्ण केलें। विरें लक्ष्मणें सर्व छेदूनि नेलें।
रिपू कोपला मागुते बाण सोडी। बळें वीर सोमीत्र तत्काळ तोडी ॥६७
पुढें वीर रामानुजें तेचि काळीं। नभीं मंडपू घातला बाणजाळीं।
किती चूकले भार येतां शरांचे। देहे खोंचले येकमेकां विरांचे ॥६८॥
विरश्रीबळें दुख नाहीं तयाचें। नभीं पाहती देव कौतूक त्यांचें।
दळें थोकलीं युध्य होतां खणाणा। तया मस्तकू डोलवी रामराणा ॥

---

१ अतिकाय नांवाचा राक्षस. २ वानरसैन्याच्या हल्ल्याला हा जुमानणार नाहीं ह्मणून तुम्ही किंवा लक्ष्मणानें त्यास मारावें. ३ राम. ४ असा लक्ष्मण. ५ "रथू लोटिला मुख्य शत्रू जिणावा" हाच वरील ६० व्या श्लोकांतील चरण पडला होता, त्याला हरताळ लावून प्रस्तुतचा चरण घातला.

भला रावणी वीर हा चंडदेही । दुजा मानवी वीर सोमीत्र तोही ।
महां वीर दोघे रणामाजि कैसे । बळें मातले भीडती काळ जैसे ॥७०॥
पुढें वीरें¹ सोमीत्र तो वज्रठाणें । बळें तोडिलें सीर चंद्रार्धबाणें ।
रणीं पाडिला तो अतीचंडकाया । भयें आगले दैत्य मागें पळाया ॥७१
बहूसाल ते मृत्यपंथेंचि गेले । परी अल्प घायाळ मागें पळाले ।
पुरीमाजि जाऊनि लंकापतीला । भयें सांगती सैर्व संव्हार जाला ॥७२
बहू जुझतां जुझतां भग्न जाले । रणीं सर्व ही पुत्र मंत्री निमाले ।
नरां वानरांला जयो प्राप्त जाला । क्षयो राक्षसां सीघ्र ठाकूनि आला ॥
पुढें रावणू तो भुमीं आंग घाली । तया ऐकतां मूछना सीघ्र आली ।
शरीरीं नसे शुधि सैवै उडाली । बहू दैन्यवाणी दशा प्राप्त जाली ॥७४
करी रावणू शोक शंकारहीतु । सभामंडपीं धांविला इंद्रजीतु ।
पिता सीघ्र आळंगिला मेघनादें । ह्मणे काये जी सीणता वेर्थ खेदें⁵॥७५
बहूतांपरी जंन्नकू सीकवीला । ह्मणे सीघ्र मारूनि येतों रिपूला ।
तेणें रावणू शोक सांडूनि ठेला । बहूसाल संन्मानिले त्या सुताला ॥७६
बहू दीस होती गळां रत्नमाळा । तये पाहतां मौल्य थोडें भुगोळा ।
करीं घेतली माळिका आवडीनें । सुताच्या गळां घातली रावणानें ॥७७
रणा चालिला वीर संग्रामसौरा । दळेंसीं बळें लोटले भार सैरा ।
रथां घोडियां कुंजरां मीत्य⁶ नाहीं । बहूसाल वाद्यें पुढें येक घाई ॥७८॥
महां वैभवेंसीं रणामाजि आला । तया इंद्रजीतें रणीं होम केला ।
तयालागि पूर्णाहुतीचेनि तोषें । रथू दीधला आग्निवर्णू हुताशें ॥ ७९ ॥
रथू तोमरें खड्गबाणीं विराजे । वरी रावणी तो महांवीर साजे ।
उडाला रथेंसीं बळें अंतराळे । असंभाव्य सोडी तळीं बाणजाळें ॥८०

---

१ रावणपुत्र. २ "सीघ्र" होतें, हरताळ लावून "वीर" केलें. ३ "थोर" होतें, हरताळ लावून "सर्व" केलें. ४ "सर्वै" पाहिजे, त्यांतील रेफ हस्तदोषानें राहिला असावा. ५ "द्वंदें" होतें, त्यांत "द्वं" ला हरताळ लावून "खे" केलें. ६ मीति, गणती,

बळें सूटले बाण त्या राक्षसाचे । बहू खोंचले भार गोलांगुळाचे ।
तुटों लागले कोथळे पाद पाणी । भयें बोलती वानरें दैन्यवाणी ॥८१॥
कितीयेक ते वीर भेणें पळाले । पुढें जातजातांचि चौरंग केले ।
कितीयेक धाकें विरां आड जाती । अकस्मात तेथेंचि ते भेदिजेती ॥
कपीवाहिनीमाजि आकांत जाला । रणीं तों विरें वीर सर्वें निमाला ।
सुमीत्रासुतू बोलिला राघवेंसी । बहू आट जाला रिसां वानरांसी ॥८३॥
पुढें बोलतां बोलतां तेचि काळीं । अकस्मात ते भेदिले बाणजाळीं ।
निचेष्टीत भूमी धनुष्यें गळालीं । विरें इंद्रजीतें रणीं ख्यांति केली ॥८४
बळी रावणी येकला वीरजेठी । कपी पाडिले लक्ष कोट्यानकोटी ।
महां वीर ते धीर मेरूबळाचे । प्रतापें सुरांहून ते विक्रमाचे ॥ ८५ ॥
रिसां वानरां सर्व संव्हार केला । पुरीमाजि तो येश घेऊनि गेला ।
नमस्कार केला तया रावणाला । दळेंसीं बळें राम शत्रू निमाला ॥८६॥
रणीं सर्वही पाडिले प्रेतरासी । बहूसाल आनंद त्या रावणासी ।
महां सूख लंकापुरीमाजि ऐसें । पुढें वर्तलें वानरामाजि कैसें ॥ ८७ ॥
कपी वीर ते पर्वतातुल्य ऐसे । निमाले रणीं पाडिले वृक्ष जैसे ।
तयामाजि कल्याण दोघां जणाला । कपी मारुती आणि बीभीषणाला ॥
रण माजलें सर्वही प्रेतरूपी । तयामाजि हे दोघ उदेगरूपी ।
विचारूनियां वन्हिसीखाउजेडें । रणें शोधिलीं सर्व तेंहीं निवाडें ॥८९॥
रणें शोधितां सर्व सेनेसि अंतु । तयांमाजि तो बोलिला जांबुवंतु ।
पुढें वीर ते सीघ्र धांवोनि आले । तया पाहतां बाण आंगीं बुडाले ॥९०
बहूसाल तो रीस वायाळ जाला । बहू बाणजाळें रणीं आकळीला ।
महां वीर बीभीषणें ऊठवीला । बळी बाण वोढूनियां स्वस्त केला ॥९१॥
पुढें रुक्षें बीभीषणालागि पूसे । महां वीर ते मुख्य आहेत कैसे ।
ह्मणे जांबुवंतासि नैरुत्यनाथु । विरा पूससी काय जाला अनर्थु ॥ ९२ ॥

---

१ "खाती" होतें, हरताळ लावून "ख्याती" केलें. २ "छेदीले" होतें, "छेदी"ला हरताळ लावून "पाडी" केलें. ३ ऋक्ष, अस्वल, जांबवान.

महांवीर दोघे निचेष्टीत जाले। कपी सुग्रिवादीक सर्वै निमाले।
रणामाजि ते शोधिली सर्व सेना। समस्तांमधें येक तोही वदेनां ॥९३॥
प्रसंगीं निरोपी येथातथ्य मातु। मनामाजि तो जांबुवंतु निवांतु।
ह्मणे वीर बीभीषणु जांबुवंता। समस्तांसि कल्याणसे सांग आतां ॥९४॥
ह्मणे रुक्ष तो मारुतीवीण कांहीं। विरां ऊठवाव्या दुजा प्रेत्न नाहीं।
क्षिराब्धीतटीं योजनें च्यारि कोटी। गिरी द्रोण आणील हा वीर जेठी॥
महां रम्य द्रोणाचळू भव्यरूपी। तया मस्तकीं औषधी दिव्य रूपी।
बळें आणितां ऊठती सर्व सेना। कपी मारुतीवीण दूजा दिसेना ॥९६॥
ह्मणे जांबुवंतासि नैरुत्यनाथु। असंभाव्य तूं सांगसी दूरि पंथु।
गमे प्रेत्न हा सर्वथाही घडेना। गिरी मारुताचेन तो आणवेना ॥९७॥
ह्मणे गा विरा काय तूं बोलिलासी। कपीसारिखें मारुता भावितोसी।
परी जाण हा ईश्वरू साक्षरूपी। कळेना जना रुद्र पूर्णप्रतापी ॥ ९८॥
बहू स्तूति केली तया मारुतीची। तेणें तोषली वृत्ति बीभीषणाची।
ह्मणे गा विरा संकटीं धांव घालीं। बळें ऊठवीं सर्व सेना निमाली॥
कपी मारुती उत्तरें सीध जाला। मनीं चिंतिलें रामपादांबुजांला।
महां वीर आणील द्रोणाचळातें। पुढें दास तो वीनवी श्रोतयातें॥

इति श्रीयुध्यकांड रामायेण शत चेतुर्थ ॥ ४ ॥ ७ ॥

५

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

उभा राहिला वीर मांदार जैसा । मनाहूनि पूढें बळें वेग तैसा।
रुपें कर्कशू पाहतां पाहवेना। बहूसाल उचाटें त्या राहवेना ॥ १ ॥

---

१ "दीसेना" होतें, "दीसे" ला हरताळ लावून "वदे" केलें. २ उतावीळपणा, आतुरता, उत्सुकता.

अकस्मात तो व्योमपंथें उडाला । मही झोंकली पंन्नगा भार जाला ।
बहू धोकंले कूर्म वाराह दंतीं । झेंडा चांचेरें ते धरा सांवरीती ॥ २ ॥
स्फुरद्रूप सर्वांग वाजे झडाडां । उडाले नभीं वृक्षवातें फडाडां ।
असंभाव्य पिंजारलें पुछ्य मागें । नभमंडळीं जातुसे लागवेगें ॥ ३ ॥
बहू लंघिली पोकळी वेग केला । दिपें[४] पांचही सीघ्र टाकूनि गेला ।
उडाला बळें पांच सींधू अगाधू । पुढें देखिला साहवा क्षीरसींधु ॥ ४ ॥
तयाचे तिरीं उंच आकाशपंथें । विरें देखिलें रम्य द्रोणाचळातें ।
तया मस्तकीं दिव्य वल्ली अपारा । प्रभा फांकली तेज कल्लोळ सैरा ॥५॥
पुढें देखतां मारुता सांवरेना । धरीतां बळें तेज हाता चढेना ।
महां औषधी दिव्य शैल्यांनिशैल्या । कपी देखतां सर्वही गुप्त जाल्या ॥
तया पर्वताची बहू स्तुति केली । परी नायेके सर्वही वेर्थ गेली ।
बहूसाल त्या आचेळें गर्व केला । पुढें मारुता कोप तत्काळ आला ॥७॥
महां थोर धीकार केला तयासी । बळें सीघ्र उत्पाटिलें पर्वतासी ।
गिरी घेतला पुछवेष्टीत माथा । कपीराज तो चालिला व्योमपंथा ॥ ८ ॥
रणीं जाहला सर्व संव्हार जेथें । महां वीर आला अकस्मात तेथें ।
निसीं दाटली अंधकारें दिसेना । गिरी ठेवितां देखिली सर्व सेना ॥९॥
पिता पावला तो बळें मारुतीचा । रणीं वास नेला तया औषधीचा ।
सुगंधेंचि ते वीर आरोग्य जाले । कपी सर्वही मृत्य मारूनि ठेले ॥१०॥
दळेंसीं बळें ऊठिला रामराजा । फुराणें कपी गर्जती वीर फौजा ।
पुढें मारुतें घेतलें पर्वताला । क्षिराब्धीतटीं सीघ्र ठेऊनि आला ॥११॥
तुळेना गती शक्ति माहां विरांची । कळेना करी कोण संख्या बळाची ।
दिसे पाहतां वानरू वेषधारी । परी जाणिजे सत्य हा त्रीपुरारी ॥ १२ ॥

---

१ हलले. २ झडकर. ३ हलणारी. ४: द्वीपें. ५ शिखरनशिखर, शिखर आणि शिखर. ६ अचलें, पर्वतानें. ७ रात्र.

निसीच्या पदें च्यारि कोटी उडाला । गिरी दोंपदीं सीघ्र घेऊनि आला ।
पुन्हा मागुता तीपदींमाजि नेला । प्रभातेचि चौथे पदीं प्राप्त जाला ॥
सहश्रेक गावें गिरी स्थूळ मोठा । असंभाव्य या मारुतीचा चपेटा ।
उडाला नभीं योजने कोटि सोळा । नसे दूसरा शोधितां या भुगोळा ॥
बहू पंथ चाले रवी भार नेना । बहू भार वाहे फणी तो उडेना ।
गरूडासि तो आचळू हालवेना । दुजी साम्यता ब्रह्मगोळीं दिसेना ॥
पुढें मारुती भव्य आनंदरूपी । नभमंडळीं भानु जैसा प्रतापी ।
महां वीर तैसा दळामाजि आला । समस्तांसि देखोनि आनंद जाला ॥
सखा जीविचा तो असे दूरि देसीं । सदा लागलें चीत हें त्याजपासीं ।
पुढें पाहतां तो अकस्मात आला । तयासारिखें वाटले राघवाला ॥१७॥
कपीनें कसें पाहिलें राघवासी । पुढें देखिलें लोभियानें धनासी ।
तथा बाळकें लक्षिलें जंननीला । तयासारिखें वाटलें मारुताला[2] ॥१८॥
नमस्कारिलें त्या रघूनायकासी । उभा राहिला हात जोडून पासीं ।
ह्मणे राम तो धन्य गा धन्य वीरा । कपी काये द्यावें तुझ्या ऊपकारा ॥
अगा मारुती तूझिया ऊपकारें । जिवा रूण जाले बहूसाल भारें ।
सदा सर्वदा आमुची तूज चिंता । समस्तांसि तूं येकला प्राणदाता ॥
ह्मणे मारुती सर्व स्वामीप्रतापें । प्रभू काय कीजेल म्यां दीनरूपें ।
समर्था तुझीये कृपेवीण कांहीं । स्वता अल्पही कार्य होणार नाहीं ॥
बहूतांपरीं मारुतें स्तूति केली । चितोवृत्ति ते[3] राघवाची निवाली ।
पुढें राघवें रुद्र संतुष्ट केला । बहूतांपरीं आदरें गौरवीला ॥ २२ ॥
प्रसंगें कपीनाथ सुग्रीव बोले । ह्मणे मारुती प्राण तां रक्षियेले ।
कुळामाजि जालासि पूर्णप्रतापी । कपीचीं कुळें सर्वही श्लाघ्यरूपी ॥२३

---

१ रात्रीचे चार प्रहर. पहिल्या प्रहरीं उडाला, दुसऱ्या प्रहरीं पर्वत आणला, तिसऱ्या प्रहरीं नेऊन ठेवला, चवथ्या प्रहरीं परत आला. २ "राघवाला" शब्द पडला होता, हरताळ लावून "मारुताला" केलें. ३ चित्तवृत्ती.

कपी सर्वही बाणजाळें निमाले । तुझीया प्रतापें पुन्हा जन्म जाले ।
प्रसंगें सखा राघवें निर्मिलासी । कपीकारणें तूं बहू कष्टलासी ॥ २४ ॥
तया बोलतां मारुता सूख जालें । पुन्हा मारुतेंहीं बहू तोषवीलें ।
असो हे बहूसाल पाल्हाळ गोवी । कथा राहिली ते पुढें चालवावी ॥
कपीनाथ बोले रघूनायेकासी । न ये रावणू चंडदुखें रणासी ।
तरी सीघ्र लंकापुरी जाळवावी । समर्थें कपीलागि आज्ञा करावी ॥२६॥
पुढें बोलिजे सुग्रिवालागि देवें । तुह्मी कल्पिलें कार्य सीधीस न्यावें ।
कपी रामआज्ञेसि घेऊनि वेगीं । विरांलागि आज्ञापिलें ते प्रसंगीं ॥२७॥
तुह्मीं लागवेगें चुड्या पाजळीजे । बळें सीघ्र लंकापुरी दग्ध कीजे ।
करीं घेतले उंच बांधोनि भारे । कपी धांवती येकमेकां पुढारे ॥ २८ ॥
चुडया पावकें सर्वही दीप्त केल्या । अकस्मात लंकापुरीमाजि नेल्या ।
बळाचे कपी धांवती लक्ष कोटी । चुड्या खेळती थोर आनंद पोटीं ॥
सिखा लागतां सर्व जाले उमाळे । निळे पींवळे श्वेत आरक्त काळे ।
बळें लागला चंड वारा भरारां । पुरीमाजि तो वन्हि धांवे सरारां ॥३०॥
गृहां गोपुरां जाहला येकवेळां । असंभाव्य हेलावती तीव्र ज्वाळा ।
दिशा दाटल्या धूम्र आकाशपंथें । पिडा जाहली खेचरां भूचरांतें ॥३१
मळें धूववीलीं तया रावणानें । सळें ऊसिणें घेतलें पावकानें ।
बळें लागतां थोर कोपें कडाडी । बहू माजला वन्हि पोटीं धडाडी ॥
बळें क्रोध आला तया पावकाला । वरी वात वेगें बळें सांह्य जाला ।
सिखा चालिल्या अंतराळीं भडाडां । जळों लागली दिव्य लंका धडाडां॥
अपारें घरें गोपुरें रम्य सारें । बहूसाल दामोदरें थोरथोरें ।
पडों लागली दग्ध होतां धबाबां । महां राक्षसी तोंड घेती खबाबां॥३४॥

---

१ अग्नीकडून रावणानें वेर काढविला होता, तें वैर, शल्य मनांत धरून पावकानें त्याचें उसणें फेडलें. २ " ख " बद्दल " ध " पडला होता, त्यावर हरताळ लावून " ख " केला.

ध्वनी राक्षसांची असंभाव्य जाली । मुखें बोलती आगि रे आगि आली ।
कितीयेक राक्षेस धावोनि आले । अकस्मात ते वीर सर्वै जळाले ॥३५॥
बळें धांविली ते असंभाव्य सेना । पुढें जावया लाग कोठं दिसेना ।
सिखा धांवती वन्हिच्या पाठिलागें । पळाले बळी प्राण घेऊनि मागें ॥
बळें खुंटलीं वैभवें राक्षसांची । बहू दाटलीं वाट प्रेतें विरांचीं ।
कितीयेक ते धीट नेटें जळाले । कितीयेक ते वीर मागें पळाले ॥३७॥
त्रिकूटाचळीं थोर आकांत जाला । असंभाव्य राक्षेस कीती निमाला ।
स्त्रिया बाळके जेथजेथें पळालीं । सिखा लागतां तेथतेथें जळालीं ॥३८
पळायासि मागें पुढें रीग नाहीं । जळालें पुरीमाजि तें सर्व कांहीं ।
बहू कुंजरें शकटें अश्व नाना । निमाले रथी सारथी सर्व सेना ॥३९॥
सहस्त्रें दहा भूवनें रावणाचीं । जळाली बहू संपती वैभवाचीं ।
सुवस्ता अळंकार दिव्यांबरांची । सुगंधेल अञ्यादि नाना रसांची ॥४०
गुरें वासुरें जाळिलीं पावकानें । बहू हाट बाजार केणी दुकानें ।
बहूतां जणाचें बहू वित्त गेलें । त्रिकूटाचळीं पावकें शुध केलें ॥४१॥
बहू वेवसाई भले मोठमोठे । भुसारी जँरी जोहरी आणि चाटे ।
जळालें बहू वीत हाणोनि घेती । धरेना कदा सांवरेना रुदंती ॥४२॥
सभामंडपा राक्षसीं हाक नेली । ह्मणे पाहतां काय लंका जळाली ।
दहा योजनें तीसरा भाग जो कां । बळें जाळिली वानरीं सर्व लंका ॥
तया रावणा वाटली सर्व चिंता । ह्मणे पाठवावा रणीं कोण आतां ।
न दीसे मुखीं मंदली सर्व शोभा । पुढें बोलिला सीघ्र कुंभा निकुंभा ॥
ह्मणे वानरें जाळिली दिव्य लंका । तयासी करा युध्य टाकून शंका ।
तया सांगतां सीघ्र उदीत जाले । महां वीर ते सात युध्या निघाले ॥४५॥

---

१ " ज " च्या ठिकाणीं "मी" अक्षर होतें, त्यावर हरताळ लावून " ज " लिहिलें. २ विक्रीचीं. ३ व्यवसायी, व्यापारी. ४ किरकोळ धान्याचे व्यापारी. ५ जर विकणारे. ६ मोत्यें, हिरे वगैरे विकणारे. ७ कापडाचे व्यापारी.

बळी कुंभ नीकुंभ जंघें प्रजंघें । दळें सीध केलीं बळें लागवेगें ।
महां वीर जुझार भारे युपाक्षु[1] । दळीं चालिला क्रोधनू श्रोणिताक्षु[2] ॥
बळी सात ही[3] ते रथारूढ जाले । महां वीर राक्षेस सर्वै मिळाले ।
दळें चालिलीं रक्षसांचीं अपारें । भुमी शेष सांडू ह्मणे थोर भारें ॥४७
बहू होत लंकापुरी दग्ध जेथें । बळें चालिले भार तेणेंचि पंथें ।
निमीशांत कुंभें विरें तेचि काळीं । महां मेघ तो पाडिला बाणजाळीं ॥
बळें मातला वन्हि तो वीझवीला । त्रिकूटाचळीं लोक आनंदवीला ।
विझाली पुरी सीघ्र तेणेंचि मार्गें । निघाली पुढें वाहिनी वातवेगें ॥४९॥
रणमंडळा पारिखे वीर आले । कपी द्रूमपाणी बळें सीध जाले ।
समस्तांपुढें आंगदू वीर रागें । रणीं लोटला क्रोधनू लागवेगें ॥ ५० ॥
बळें फोडिली हाक कल्पांत जैसी । रणीं मांडलें युध्य दोघां जणासी ।
विरें विंधिलें वानराळागि बाणीं । कपी कोपला अंगदू शैल्यपाणी ॥५१॥
गिरी टाकितां क्रोधनू गुप्त जाला । महांपर्वताचे तळीं तो निमाला ।
तया सावया[4] श्रोणिताक्षू निघाला । तेणें अंगदू भेदिला भग्न केला ॥
रणीं वीर लक्षूनियां बाण घाली । बळें गेलिया आंग भेदूनि भाली ।
उणें देखतां सीघ्र मैंदें द्विंवींधें । तरू घेतला हाक देऊनि क्रोधें ॥५३॥
कपी वीर धांवोनि युध्यासि आले । रणीं अंगदालागि ते साह्य जाले ।
तवं सीघ्र येरीकडे लागवेगें । बळें धांविले ते विरश्रीतरंगें ॥ ५४ ॥
प्रजंघें युपाक्षें तया श्रोणिताक्षा । दिल्हें पुंठ धांवोनि घेऊनि पक्षा ।
त्रिवर्गी त्रिवर्गी रणीं युध्य जालें । शरीं राक्षसीं व्योम संपूर्ण केलें ॥
सिळा सीखरें वृक्ष पाषाण घातें । कपी वीर ते हाणती राक्षसातें ।
समरंगणीं दूरि टाकूनि शंका । बळें नीर्कुरें भेदिती[9] येकमेकां ॥५६॥

---

१ यूपाक्ष राक्षस. २ शोणिताक्ष राक्षस. ३ "ते हि" ला हरताळ लावून "ही ते" केलें आहे. ४ साह्य व्हाया. ५ मैंद आणि द्विविद वानरांनीं. ६ सहाय्य. ७ "ळी" होतें, हरताळ लावून "ळें" केलें. ८ निकुरानें, निश्चयानें. ९ "भंगिती" होतें हरताळ लावून "भेदिती" केलें.

तवं अंगदें थोर अद्भूत केलें । बळें वाड झुंबाड तें उन्मळीलें ।
प्रजेंघासि हाकूनि क्रोधें बहूतें । रणीं झोडिला पाडिला वृक्षघातें ॥५७॥
पुढें देखिलें त्या युपाक्षासि मैंदें । बळें गर्जला तो कपी घोर नादें ।
रणीं झुझतां थोर आवेश मैंदा । सिळा टाकितां जाहलें सीर चेंदा ॥५८
द्विवीधें विरें पाडिला श्रोणिताक्षु । उणा देखिला सर्व नैरुत्यपक्षु ।
तिघां राक्षसां थोर संव्हार जाला । रणामाजि युध्यासि तो कुंभ आला ॥
पिता कुंभकर्णू महां वीर जैसा । तयासारिखा लोटला कुंभ तैसा ।
उभा रे उभा फीर मैंदा द्विवीधा । रणामाजि जासील कोठें आगंदो ॥
बहू विक्रमें पाडिलें राक्षसांसी । रणीं ऊसिणें सीघ्र घेतों तुम्हासी ।
क्षणीं तेचि कोदंड घेऊनि हातीं । कपी मैंद तो भेदिला बाणघातीं ॥
नवां बाणघातीं कपी भग्न केला । रणामाजि तो प्रेत होऊनि ठेला ।
द्विवीधासि दाही शरें तेचि काळीं । विरें राक्षसें पाडिलें बाणजाळीं ॥
पुढें पाहतां देखिलें अंगदाला । कपी वीर तो वृक्ष घेऊनि आला ।
बळें हाणतां खीळिला हस्त बाणीं । । चळेना कपी वीर तो वज्रठाणी ॥
उभा राहिला बाण झेलीत कैसा । कुठारा तळीं छेदिजे वृक्ष जैसा ।
तया आंगदा सीघ्र प्राणांत आलें । रघूनायेका वानरीं जाणवीलें ॥६४॥
मुखें बोलती अंगदू वीर गेला । कपीनाथ सुग्रीव तैसा उडाला ।
रथारूढ होऊनि कोदंडहातें । बळें मोडिलें ताडिलें राक्षसातें ॥ ६५ ॥
रणीं कुंभ तो मल्लयुध्यासि आला । बळें ताडिता जाहला सुग्रिवाला ।
तया सुग्रिवें दीधली वज्रमुष्टी । रणीं कुंभ तो पाडिला प्रेतसृष्टी ॥६६॥
महां वीर तो धाडिला मृत्यपंथें । निकुंभें रणीं हाकिलें सुग्रिवांतें ।
कपीनाथ सुग्रीव घाळूनि मार्ग । पुढें मारुती धांविला लागवेगें ॥६७॥
तया राक्षसें भेदिलें मारुताला । कपीवीर किंचीत मूर्छीत जाला ।
पुढें ऊठिला तो कपी काळ जैसा । मनामाजि अद्भूत आवेश तैसा ॥

---

१ अंगदा. २ कुठारानें.

महां पर्वतू घेतला मारुतानें । निकुंभावरी टाकिला थोर त्राणें ।
गिरी टाकितां शांति जाली रिपूची । फळी फूटली सर्वही राक्षसांची ॥
त्रिकूटाचळामाजि घायाळ गेले । रिपू प्राण घेऊनि तैसे पळाले ।
भयातूर ते सांगती रावणाला । बळी तों विरेंवीर सर्वै निमाला ॥ ७० ॥
बहू दुख जालें तया रावणासी । पुढें धाडिलें सीघ्र तीघां सुतांसी ।
विशाळाक्ष मकराक्ष आणी खरातें । रणा पाठवीलें तिघां कूमरातें ॥७१
बडींगें लोहो मूशळें शूळपाणी । कटारा सुन्या तोमरें च्यापपाणी ।
बहू खेटकें मुद्गलें आणी भाले । महां वीर राक्षसें युध्या निघाले ॥७२
कपीवाहिनीचा असंभाव्य यावा । प्रतापें बळें सीघ्र केला उठावा ।
सिळा सीखरें हाणती राक्षसातें । रिपू वानरां मारिती बाणघातें ॥७३॥
तिघेही दळेंसीं बळें सीध जाले । असंभाव्य ते भार मागें उदेले ।
महां विक्रमें झेलिती वीर खेगें । समरंगणीं चालिले लागवेगें ॥ ७४ ॥
महां युध्य आरंभलें येकमेकां । तया भीडतां तो धरी काळ शंका ।
रणीं राक्षसां पाडिलें घोर मारें । कपी वीर ते गर्जती भूभुकारे ॥ ७५ ॥
रणामाजि मकराक्ष तो सीघ्र कोपें । पुढें चालिला च्यापपाणी प्रतापें ।
स्वयें आपुलें सैन्य घालूनि मागें । कपी भेदिता जाहला लागवेगें ॥७६
बळें सोडिलीं राक्षसें बाणजाळें । तुटों लागलीं वानरांचीं सिसेंाळें ।
थटाटां रणीं तूटती पादपाणी । शरीरें बहूसाल विक्राळवाणी ॥ ७७ ॥
देहे खोंचले थोर माहां विरांचे । झरे लागले वाहती श्रोणिताचे ।
रणीं जुझतां राक्षसें भग्न केले । कितीयेक ते भार मागें पळाले ॥७८॥

---

१ शक्तीनें. २ "च्यापपाणी" होते, त्यांत "च्याप" ला हरताळ लावून "शुळ" केलें. ३ "शैल्य" होतें, हरताळ लावून "च्याप" केलें. ४ ढाला. ५ "ते सात" होतें, त्याला हरताळ लावून "राक्षस" केलें. ६ धैर्य. ७ "मीळाले" होते, त्याला हरताळ लावून "उदेले" केलें. ८ "झेलिती" केलें. प्रथम "छेदीती" होतें. ९ खड्गें. १० मस्तकें. ११ थटाथट. प्रथम "थडाडां" होतें, त्याला हरताळ लावून "थटाटां" केलें. १२ "जुझतां" होतें, त्याचें हरताळ लावून "राक्षसें" केलें.

गमे मांडला थोर कल्पांत सृष्टी । बहूतीं विरीं दीधली त्यासि पुष्टी ।
रणामाजि कोण्हासही राहवेना । करी घोर संधान तें साहवेना ॥ ७९ ॥
बळें धांवती बाण ते लागवेगें । पळाले बळाचे कपी सर्व मार्गें ।
कपीचीं दळें भंगिलीं राक्षसानें । तया मस्तकू तूकिला राघवानें ॥८०॥
ह्मणे राम हो कोण सामर्थ्य याचें । रणीं भंगिलें सैन्य गोलांगुळाचें ।
वरी अंतराळीं बहू बाणजाळें । क्षणामाजि तें तोडिलें सीघ्र काळें ॥८१
उभा राहिला राम वज्रांगठाणें । गुणीं लाविलें च्याप तें घोर बाणें ।
टणत्कारितां सीत बोटें थरारी । महां चेंड ब्रह्मांड घोंशें गरारी ॥ ८२ ॥
बळें राक्षसें व्योम संपूर्ण केलें । रणीं राघवें सीघ्र छेदूनि नेलें ।
पुढें घेतला दूसरा बाण रामें । गुणीं लाविला थोर शत्रू विरामें ॥८३॥
विरें मागुतें घोर संधान केलें । रिपूचें रणीं सीर छेदूनि नेलें ।
महां वीर मकराक्ष तो बाणघातें । निमाला रणीं चालिला मृत्यपंथें ॥
पुढें राम पाचारिला त्या खरानें । विशाळाक्ष ऊठावला थोर त्राणें ।
ह्मणे राजपुत्रा बरें युध्य केलें । रणीं विक्रमें सीर छेदूनि नेलें ॥८५॥
अरे सर्वदा तो जयो प्राप्त कैचा । करी ग्रास राहो रवीमंडळाचा ।
प्रतीउत्तरें बोलतां राम वाणी । बळें बूझिलें भूमि आकाश बाणीं ॥८६॥
तिहीं राक्षसीं घोर संधान केलें । विरां वाटलें थोर कल्पांत आलें ।
पुढें तोडिले सर्वही बाण रामें । प्रतापें रणामाजि ते पूर्णकामें ॥८७॥
प्रतापें रणीं राघवें बाणघातें । रिपू दोघही धाडिले मृत्यपंथें ।
रणीं राक्षसां थोर संव्हार जाला । समाचार गेला तया रावणाला ॥
पुढें रावणानें बहु दुःख केलें । नसे अंतरीं सौख्य टाकूनि गेलें ।
दशग्रीव बोले विरा इंद्रजीता । प्रतापें रणामाजि तूं जायें आतां ॥८९॥
रिसांवानरांची असंभाव्य सेना । तुज वेगळी सर्व संव्हारवेना ।
उभा राहिला सीघ्र उदीत जाला । बहूसाल वाद्यें दळेंसीं निघाला ॥९०॥

---

१ बाण.

दळें चालिलीं राक्षसांचीं अचाटें । पुढें वानिती भाट वेताळ थाटें ।
बळी रावणी तो रथारूढ जाला । ह्मणे सीघ्र संव्हारितों वैरियांला ॥
रणामाजि येऊनियां होम केला । महां भीम कृत्यारथू प्राप्त जाला ।
रथारूढ होऊनि वेगीं उडाला । नभमंडळामाजि तो गुप्त जाला ॥९२॥
असंभाव्य तें मोकली बाणजाळें । बळें धांवती प्रेरिले दूत काळें ।
कपीचीं तुटों लागलीं कंठनाळें । रणीं लोटलीं वीरप्रेतें विशाळें ॥९३॥
असंभाव्य सामर्थ्य या रावणीचें । कळेना कळा कोण कापव्य याचें ।
कदा नेणती बापुडे देव कांहीं । रणीं पाडितो वीर सन्मूख नाहीं ॥९४॥
बहू खोंचली ते असंभाव्य सेना । दिशा दाटल्या बाणजाळें दिसेना ।
कपीवाहिनीमाजि आकांत जाला । पुढें मारुतीचा पिता सीघ्र आला ॥
निरोपी अती आदरें रावबासी । ह्मणे अंगिराशस्त्र योजा त्वरेसीं ।
पुढें राम तत्काळ तें शस्त्र घाली । तेणें तूटली सीर कृत्या निमाली ॥
पुढें रावणी भूतळामाजि आला । रणमंडळीं मृत्य जैसा उदेला ।
भयासूर तो वीर घोर प्रतापी । शर सोडिता जाहला काळरूपी ॥९७॥
समस्तीं अकस्मात तो देखियेला । तया येकवेळां बहू मार केला ।
कपी वीर ऊठावले सीघ्र काळें । सिळा सीखरें टाकिती बाणजाळें ॥९८
रणीं रावणी येकला वीरजेठी । कपी लोटले लक्ष कोट्यानकोटी ।
रिसीं वानरीं थोर कल्लोळ केला । बळें ताडिते जाहले राक्षसाला ॥९९
बळें फोकिलों शूळ त्या मारुतानें । गदा घेतली सीघ्र बिभीषणानें ।
परीघासि घेऊनियां मैंद धांवे । कुमोदू करी वेग नेटें उठावे ॥ १०० ॥
कपी रूषभा थोर आवेश आला । शतघ्नीस घेऊनि सन्मूख जाला ।
द्विवीधें बळें सोडिलें चक्र कैसें । महां पर्वतीं चालिलें वज्र जैसें ॥१॥

---

१ कृत्या=आरक्तवर्ण शिरस्त्राण धारण केलेल्या स्त्रिया. अग्नीमध्यें हवन करून त्यांना संतुष्ट केल्यास अदृश्य राहून शत्रूचा नाश करण्याची शक्ति येते.
२ फोकणें=फैलावून टाकणें, फिरविणें.

सुगंधें विरें ताडिला शक्तिघातें । गिरीशृंग तो घेतला जांबुवंतें ।
सिळा टाकिली चंड त्या अंगदानें । महां खड्ग तें मोकलीलें नळानें ॥२
बडींगा नळें झोकिला तो विशाळु । कपी सुग्रिवें टाकिला चंड शैळु ।
सुमीत्रासुतें राघवें तेचि काळीं । रिपू रावणी विंधिला बाणजाळीं ॥३॥
बहूतां जणीं येकला इंद्रजीतु । रणीं वेढिला काळ जैसा कृदांतु ।
बळें वानरांचा बहू मार जाला । रिपू राक्षसें अंतरीं तुछ्य केला ॥४॥
बहूतां जणाचा बहु येक वेळा । निमीशांत तोडून नेलावलीळा ।
पुढें राक्षसें घोर संधान केलें । विरें विक्रमें सर्व छेदूनि नेलें ॥५॥
रिपूचीं दळें पाडिलीं इंद्रजीतें । रणामाजि जालीं बहूसाल प्रेतें ।
रिसें वानरें राम सोमीत्र बाणीं । बळें भेदूनि चालिला च्यापपाणी ॥६॥
पुढें सज्जनीं चीत द्यावें कथेला । समाचार सांगेल हा रावणाला ।
महां वैर हें ऐकतां वैर नासे । ह्मणे दास निर्वैर सूखें विळासे ॥१०७॥

इति युध्यकांडरामायण श्लोकबद्ध शत पंचम ॥ ५ ॥

६

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

सभे बैसला राव त्रीकूटवासी । पुढें भेटला इंद्रजीतू तयासी ।
नमस्कार केला तया रावणाला । ह्मणे शत्रुचा सर्व संव्हार केला ॥ १ ॥
बहू लंकवासी रणीं भग्न केले । कितीयेक ते मृत्यपंथेंचि गेले ।
बळें ऊसिणें घेतलें हो तयाचें । प्रभू शोधिलें मूळ त्या वैरियांचें ॥२॥

---

१ "टाकिला" होतें, हरताळ लावून "घेतला" केलें. २ "सुग्रीवानें" होतें त्याला हरताळ लावून "अंगदानें" केलें. ३ अवलीळा, लीलेनें.

तया रावणा थोर संतोष जाला । बळें अमृतांचे नदी पूर आला ।
अकस्मात संताप सर्वै बुडाला । पुढें बोलता जाहला कूमराला ॥ ३ ॥
ह्मणे इंद्रजीता विरा बैस आतां । सुपुत्रा तुंवां तोडिली सर्व चिंता ।
बळी चक्रचूंडामणी वीर राजा । असाव्या तुझ्या वज्र कल्याण भूजा ॥४
अगा इंद्रजीता सखे गोत्रबंधु । प्रतापें बळें आगळे वीरसींधु ।
निमाले रणीं वैरियांचेनि हैस्तें । बहूसाल वाटे मनीं दुख मातें ॥ ५ ॥
त्रिकूटाचळीं वानरीं लाग केला । मुळारंभ राक्षेस कीती निमाला ।
पुढें घोर संग्राम दारूण जाला । त्रिंत्रीर तो प्रेतसींधु बुडाला ॥ ६ ॥
तयाऊपरी वीर धूम्राक्ष जेठी । जेणें जिंकिले देव ते लक्ष कोटी ।
समरंगणीं त्या विरा अंत आला । रणमंडळीं देह त्यागूनि गेला ॥ ७ ॥
रणीं वज्रदंष्ट्री दिसे येमरूपी । गिरीसारिखा अंकपानू प्रतापी ।
महां वीर ते दोघ युध्यासि गेले । समरंगणीं युध्य होतां निमाले ॥ ८ ॥
बळी दक्ष वित्पंन्न च्यातुर्य जाणे । तया देखतां अंतरीं सूख बाणे ।
प्रसंगींचि तो वीर युध्यासि गेला । प्रहस्तू रणीं घोर मारें निमाला ॥९॥
तयाऊपरी क्रोध आह्मासि आला । रिपू राम जिंकावया वेग केला ।
तयाचें महां युध्य तें काय बोलों । समरंगणीं भ्रष्टलों भग्न जालों ॥ १० ॥
तयाऊपरी धीर आह्मा धरेंना । पुढें ऊठवीलें बळें कुंभकर्णा ।
तया सारिखा कोण आहे बळाचा । समरंगणीं धीर काळासि कैचा ॥
महां वीर तो घोर युध्यासि गेला । रिसां वान्नरां थोर संव्हार केला ।
रिपूनें तया सेवटीं बाणघातें । समरंगणीं धाडिला मृत्यपंथें ॥ १२ ॥
प्रतापी सखा बंधु माझा निमाला । बळें आगळा थोर आधार गेला ।
मज पूसिल्यावीण गंतव्य केलें । नये सांगतां दुखब्रह्मांड जालें ॥ १३ ॥

---

१ "संतोश" होतें, त्याला हरताळ लावून "संताप" केलें आहे. २ सैन्यांतील श्रेष्ठ. ३ "हस्तें" होतें त्याला हरताळ लावून "हतें" झालें होतें. हातें करण्याचा हेतु असावा. ४ "लिघेना" होतें, त्याचें हरताळ लावून "धरेना" केलें.

तयाऊपरी चौघही सूत माझे । अगा इंद्रजीता सखे बंधु तूझे ।
तयाच्या प्रतापान्नळें सूख वाटे । समरंगणीं भीडतां काळ वीटे ॥ १४ ॥
नरा अंत केला नराअंतकानें । बळें पीडिलें देव्र देवांतकानें ।
तळीं घातले सर्प त्या त्रीशरानें । रणीं वानरीं घेतले सर्व प्राणें ॥ १५ ॥
अतीकाये तो वीर मेरूबळाचा । प्रातापें सुराहूनि तो विक्रमाचा ।
रथारूढ होऊनि युध्यासि गेला । तयाचा सुमीत्रासुतें घात केला ॥ १६ ॥
निमाले सखे दुख ऊदंड जालें । पुढें पाहतां वीरसामर्थ्ये गेलें ।
महां वीर ते मृत्यपंथेंचि जाती । नरें वानरें बापुडीं येश घेतीं ॥ १७ ॥
निमाले सखे सूत बंधू बळाचे । प्रतापें सुरांहून जे विक्रमाचे ।
रणमंडळीं सर्व सेना निमाली । बहूमाल संव्हारली कूळवल्ली ॥ १८ ॥
अगा इंद्रजीता तुवां सौख्य द्यावें । प्रतापें बेळें सर्व शत्रू वधावे ।
मज सांगसी लाविले मृत्यपंथीं । परी मागुते ते रिपू ऊठताती ॥ १९ ॥
रिपू ऊठती मागुतें हें न व्हावें । बळें सर्व निर्मूळ त्यांचें करावें ।
प्रतापें रणीं सर्व पाडून येसी । परी मागुता जीव येतो तयासी ॥ २० ॥
बहू वेळ तां युध्य सामर्थ्ये केलें । परी पाहतां सर्वही व्यर्थ गेलें ।
प्रतापें रणीं मारिसी बाणघातीं । समरंगणीं मागुते सीघ्र होती ॥ २१ ॥
महींमंडळीं नाम त्यांचें नसावें । विरा विक्रमा तां मज सौख्य द्यावें ।
पिता बोलतां धीर पोटीं धरेना । असंभाव्य कोपान्नळू सांवरेना ॥ २२ ॥
उभा राहिला वाक्य बोले पित्यासी । ह्मणे आजि संव्हारितों वैरियांसी ।
समरंगणामाजि ऐसें न होतां । तरी जाणिजे भेटि ते हेचि आतां ॥ २३
बहू कोपला चालिला वीरजेठी । प्रतापें ह्मणें सर्व जाळीन सृष्टी ।
पुढें वानरें बापुडीं दैन्यवाणी । खिळीतों बळें[१] सर्व ब्रह्मांड बाणीं ॥ २४ ॥
पित्याकारणें वीरभद्द निघाला । तथा दैत्य जाळांधरू सीघ्र जाला ।
तयाचेपरी कोपला काळरूपी । बळें चालिला शक्रशत्रू प्रतापी ॥ २५ ॥
तुरें वाजती नाद गेला भुगोळा । दळेंसीं बळें पावला होमशाळा ।
तया राक्षसें मागुती होम केला । महां वीर मेघासनीं गुप्त जाला ॥ २६ ॥

---

१ "रणीं" होतें, त्याचें हरताळ लावून " बळें " केलें.

बळें बूझिलें भूमि आकाश पाणीं । पडों लागलीं वानरें दैन्यवाणी ।
कपीवाहिनीमाजि आकांत जाला । पुन्हा मागुता थोर कल्पांत आला ॥
वरी पाहतां युध्यकर्ता दिसेना । धडाडां पडों लागली सर्व सेना ।
महां वीर ते घोर मागें गळाले । चळां कापंति राघवा आड गेले ॥
म्हणे राम तो सुग्रिवां मारुता हो । नभमंडळीं युध्यकर्ता पहा हो ।
प्रतापें बळें वीर सत्तै उडाले । असंभाव्य ते पोकळीमाजि गेले ॥२९॥
महां थोर तें युध्य सामर्थ्य नेलें[2] । तया इंद्रजीतें पुढें काये केलें ।
अकस्मात तो भूतळामाजि आला । रणमंडळीं सैन्यसींधू मिळाला ॥३०
खटाटोप आटोपिलें शस्त्रपाणी । रुपें कर्कशू काळ कर्कोट वाणी ।
बळें चालिला भार वेष्टीत सेना । रैंजें मातलें व्योम पूढें दिसेना ॥३१
कपी वीर राक्षेस संन्मूख जाले । समरंगणामाजि युध्या निघाले ।
पुढें राक्षसें रूप केलें सितेचें । महां रम्य लावण्य तें जानकीचें ॥३२॥
रणीं लोटल्या वीर राक्षेसफौजा । कपीभार ऊठावले स्वामिकाजा ।
दळीं राक्षसांचे बळी इंद्रजीतु । बळें चालिला काळ जैसा कृदांतु ॥३३
तया देखतां धांविला रुद्र तैसा । करीं घेतला शैल्य ब्रह्मांड ऐसा ।
बळी इंद्रजीता उजू धांव घालीं । तवं इंद्रजीतें सिता दाखवीली ॥३४॥
म्हणे रे कपी हे सिता राघवाची । गुणी स्वामिणी हे तुह्मा मर्कटांची ।
महां पापिणी सर्पिणी दुखदाती । त्रिकूटाचळीं राक्षसीकूळहंती ॥३५॥
अशोका वनामाजि हे शोकवल्ली । अकस्मात कोठूनि निर्माण जाली ।
तया दीवसापासुनी दु:ख जालें । त्रिकूटाचळा थोर दारीद्र आलें॥३६॥
बळाचे बहू वीर हे पापिणीनें । सखे आमुचे ग्रासिले सर्पिणीनें ।
कळ्हो मांडला त्यास हे मूळ सीता । करीतों इचा सीघ्र संव्हार आतां ॥
तया राक्षसें मारिलें जानकीला । ह्मणे रे कपी सांग त्या राघवाला ।
संमरंगणीं सीर छेदूनि नेलें । तया राक्षसें सीघ्र गंतव्य केलें ॥ ३८ ॥

---

१ " पळाले कपी " होतें, त्यावर हरताळ लावून " चळां कापती " केलें.
२ "गेले" होतें, त्यावर हरताळ लावून "नेलें" केलें. ३ भयंकर, विकाळ. ४ धुराळा.

सिरा देखतां मारुती आंग घाली । प्रसंगीं तये मृछना सीघ्र आली ।
महां शोक आरंभिला त्या कपीनें । ह्मणे काय केलें जगजन्ननीनें ॥३९
बहू दुख मागील तें आठवीलें । उदासीन हे चीत उद्वीग्न जालें ।
ह्मणे काय सांगों तया राघवाला । कपी मारुती शोकसींधीं बुडाला ॥
ह्मणे रे कपाळा ऐसें काये केलें । बहू थोर हें पाप माझें उदेलें ।
न सांगों तरी गोष्टि राहों न ये कीं । पुढें सांगतां राघवा दुख हें कीं ॥
प्रवाहो बळें चालिला अश्रुपाती । विळापें करूं लागला तो रुदंती ।
बळें ऊठिला चालतां चालवेना । रघूनायेका भेटला दैन्यवाणा ॥४२॥
अधोमूख राहोनि कांहीं वदेना । दुखें दाटला कंठ त्या बोलवेना ।
ह्मणे जानकीसारिखी शस्त्रघातें । रणीं मारिली राक्षसें इंद्रजीतें ॥ ४३ ॥
तया सांगतां मांडिला शोक रामें । मिळालीं दळें वानरांचीं त्रिरामें ।
कपीवाहिनीमाजि आकांत जाला । सुमीत्रासुतें राम तो शांत केला ॥
भवीशोत्तरें वाल्मिकी सत्य व्हावीं । देहेसोंगसंपादणी ते करावी ।
ह्मणोनी रघूनायकें शोक केला । तवं वीर बीभीषणू सीघ्र आला ॥४५॥
ह्मणे जी प्रभु शोक वायां करीता । असे सत्य नेमस्त कल्याण सीता ।
अशोका वना दूत म्या पाठवीले । प्रसंगीं समाचार घेऊनि आले ॥
तया इंद्रजीतें रणीं मात्र केली । नव्हे सत्य ते मीथ्य होऊनि गेली ।
परी होम आरंभिला मेघनादें । पुरा जालियां कोण घेईल द्वंदें ॥४७॥
तया इंद्रजीतासि आधीं वधावें । वृथा शोक सांडूनियां सीध व्हावें ।
पुरा होम होतां रिपू आवरेना । समरंगणीं मारितांही मरेना ॥४८॥
प्रभू जाहली अंश्रिणी व्योमपंथें । वधावा सुमीत्रासुताचेनि हस्तें ।
तया सांगतां थोर आनंद जाला । बहूतांपरीं राघवें गौरवीला ॥ ४९ ॥

---

१ सिंधूंत. २ "म होता रीपु" हीं अक्षरें मागाहून लिहिलेलीं स्पष्ट आहेत. अक्षर हि निराळें आहे. "महो" हीं तर समासांतच आहेत. पूर्वी जीं अक्षरें होतीं तीं "म तो जालीयां" हीं होत. त्यावर हरताळ लावून प्रस्तुतचीं अक्षरें मागाहूनचीं आहेत. ३ अशरीरिणी, आकाशवाणी.

पुढें रावबाची बहू स्तूति केली । विरांची असंभाव्य मांदी मिळाली ।
सभामंडेळीं ते कपी वीर राजे । तया मध्यभागीं महां वीर साजे ॥५०॥
समस्तांसि सोडीलसें इंद्र भावी । समर्था तया ऊपमा काय द्यावी ।
असो राम हा देव ब्रह्मादिकांचा । सुमीत्रासुतेंसीं वदे रम्य वाचा ॥५१
ह्मणे होम आरंभिला इंद्रजीतें । मुखें बोलिलें सत्य नैरुत्यनाथें ।
पुरा होम होतां कदा आवरेना । समरंगणीं मारितांही मरेना ॥५२॥
प्रतापें समरंगणीं त्या वधावें । बळें आजि ब्रह्मादिकां सौख्य द्यावें ।
पुढें ऊठिला सीघ्र सोमीत्र कैसा । समरंगणीं तीव्र आदीत्य जैसा ॥५३॥
जया देखतां काळ कांपे थरारां । सवें दीधलें राघवें पंच वीरां ।
हनुमंत बीभीषणु जांबुवंतु । सुगंधु कपी रुशभु वीर्यवंतु ॥५४॥
महां वीर ते पांचही सीघ्र जाले । कपी रीस आणीक कीती निघाले ।
सुमीत्रासुतालागि राजाधिराजें । मुखें बोलिजें[2] शक्तिसामर्थ्यबीजें ॥५५॥
वरू दीधला स्वामि देवाधिदेवें । ह्मणे शत्रु जिंकोनिया सीघ्र यावें ।
करू मस्तकीं ठेविला रामचंद्रें । नमस्कार तैसाचि केला फणेंद्रें[3] ॥५६॥
समस्तीं विरींहीं नमस्कार केले । पुढें सव्य घाळूनि तैसे निघाले ।
अती आदरें स्कंदभागीं विरानें । सुमीत्रासुता घेतलें मारुतानें ॥५७॥
निघाले महां वीर ते लागवेगें । पिता हिंपुटी मारुतीमागमागें ।
पुढें चालती पंथ नीकुंबळेचा[4] । विरां थोर आवेश काळासि कैचा ॥५८
महां थोर तो लंघिला मार्ग तेहीं । पुढें पाहतां पाहतां वाट नाहीं ।
तरूचीं बनें लागलीं तें वितंडें । प्रचंडे उदडें बहू झाडखंडें ॥ ५९ ॥
भुमी दाटले वृक्ष वृक्षी मिळाले । तया अंतरीं वोश[5] मिश्रीत जाले ।
वरी पाहतां वाड आकाशपंथें । पुढें रीग नाहीं तया वारयातें ॥६०॥

---

१ "पां" होतें त्याला हरताळ लावून "ळां" केलें. २ "बोलिलीं" असून त्यावर हरताळ लावून "बोलिजें" असा पाठ मागाहून कोणी केलेला आहे. ३ लक्ष्मणानें. ४ निकुंभिला नामक अरण्याचा. ५ वंश, वेळू.

शमें बीशमें झाडखंडें अचाटें । मिळालीं बळें वाजती कर्कराटें ।
कडे तूटले थोर त्या पर्वताचे । झरे वाहतीं झाडखंडीं त्रिषाचे ॥६१॥
तया अंतरीं सीह्य[१] शैार्धूळ[२] कैसे । मदें मातले गर्जती काळ जैसे ।
गजांचीं बहू दाट थाटें विशेषें । पळों लागती थोर किंकाटघोषें ॥६२॥
बहू शकटें धांवती रानह्मसे । रिसें कर्कशें देखतां जीव त्रासे ।
बहू सामरें चीतळें रानगाई । सुण्या[३] शूकरां मर्क‍ां मीत्यि[४] नाहीं ॥६३॥
बहू स्वापदें घोर नानापरीची । बहू गर्जती तें बहूतां स्वरांचीं ।
भुतें खेचरें शाक्ति वेताळ पीसे । बहू धांवती वान्हिचे ज्वाळ जैसे ॥६४
बहू व्याळें[५] वेंटाळले झाडखंडीं । वनें व्यापिलीं सर्पकूळीं उदंडीं ।
बहूतांपरीचीं बहू तें विखारें[६] । विषें घोळलीं लोळती थोरथोरें ॥६५॥
वहाती विषाचे महां वोघ तेथें । धुधूकारतां ज्वाळ आकाशपंथें ।
गिरीसीं बळें आदळे तोयरासी[७] । बहूसाल त्या तोडिलें पर्वतासी ॥६६ ॥
गिरीशृंग पाठार दारीं कपाटें । सिळा सीखरें वृक्ष पाषाग थाटें ।
दरे दर्कुटे थोर भ्यासूरवाणे । बहूतांपरींचे तरू ते पुराणे ॥६७॥
कडे कापले तोय नेटें भडाडी । गिरीकंदरीं घोष तेणें धडाडी ।
धबाबा नद्या लोटल्या व्योमपंथें । भुमी तूटल्या थोर[८] घातें निघातें ॥६८
महांरण्य तें घोर नीकुंबळेचे । पुढें जावयाआगि सामर्थ्ये कैचें ।
समुद्रातिरीं दाटलें बीस गावें । पुढें जावया वाट नाहीं स्वभावें ॥६९॥
भुमी पंथ नाहीं पुढें जावयातें । उडाले महां वीर आकाशपंथें ।
समीरासि सांडूनि वेगीं निघाले । बळें सीघ्र नीकुंबळेमाजि गेले ॥७०
पुढें काळ विक्राळ ते वीर गाढे । बळें राक्षसीं घातले सप्त वेढे ।
तया मध्यभागीं विरें इंद्रजीतें । त्वरें आणिलीं होमद्रव्यें बहूतें ॥७१॥

---

१ सिंह. २ शार्दूल, व्याघ्र. ३ कुत्र्यांना. ४ गणती. ५ व्याल, सर्प. ६ विषारी. ७ समुद्र. ८ "घोर" होतें त्यास हरताळ लावून "थोर" केलें.

घटीं मद्य आज्यादिकें मौंश नेलें । विरें राक्षसें श्रोणितें स्नान केलें ।
पुढें वेदिकेमाजि[1] हूताशनू[2] तो । महां वीर प्रेतासनीं बैसला तो ॥७२॥
सहश्रेक[3] आहूतिचा नेम केला । ह्मणे म्यां वधावें नरां वानरांला ।
शतें भक्ति[4] संख्याहुती लागवेगें । त्वरें घातल्या वन्हिमूखीं प्रसंगें ॥७३॥
रथू नीघतां हिंसती दिव्य घोडे । उदेले मुखीं आगळे घोंश गाढे ।
तया धूर्त बीभीषणा श्रुत जालें । सुमीत्रासुतालागि तें जाणवीलें ॥
ह्मणे होम पूर्णाहुतीलागि आला । प्रतापें बळें पाहिजे येत्न केला[5] ।
ह्मणे शेषे[6] गा धन्य बीभीषणा तुं । सवें धाडिलें राघवें याचि हेतु ॥
वधूं सीघ्र राक्षेस हे बाणघातें । तंवं वारिलें त्यासि नैरुत्यनाथें ।
ह्मणे हो प्रभू जुझतां पूरवेना । पुरा होम होतां रिपू आवरेना ॥७६॥
तंव बोलिला रुक्ष तो जांबुवंतु । ह्मणे वीर हो आइका येक मातु ।
तुह्मी होम विध्वंसिजे लागवेगें । रणामाजि मी पाडितों दैत्यदुर्गें ॥७७॥
मुखें बोलिला वीर मेरूबळाचा । सुमीत्रासुतू गौरवी रम्यवाचा ।
कपी रुशभें आणि त्या वायुमूतें । बळें घातली धांव आकाशपंथें ॥७८
नभीं मुख्य हे वीर दोघे उडाले । कपी रीस ऊदंड धांवोनि गेले ।
धवावां सिळा टाकिल्या व्योमपंथें । बळें होम विध्वंसिला घोर घातें ॥
रथू मोडिलां[7] फोडिलीं सर्व पात्रें । विरें पाडिलें[8] कुंड संकेतमात्रें ।
पुढें वान्हि वीदारिला वेग केला । कितीयेक राक्षेस भंगोन गेला ॥८०॥
रिपू रावणी ध्यान भंगूनि पाहे । तवं भंगिला होम तो दीसताहे ।
त्वरें इंद्रजीतू नभीं दृष्टि घाली । तवं रुशभानें दिशा सीघ्र केली ॥८१
बळें होम विध्वंसिला मारुतानें । देहेधर्म संपादिला रुशभानें ।
पुढें पाहतां होम भंगोनि गेला । महां वीर राक्षेस युध्या निघाला ॥८२॥

---

१ वेदिकेमाजि, होमकुंडांत. २ अग्नि. ३ एक हजार. ४ भक्तिसंख्या शतें= ९ शें. ५ "साद्य केलें" असा पाठ होता, त्यावर हरताळ लावून प्रस्तुतचा पाठ केला. ६ शेषावतारी लक्ष्मण. ७ "तोडिला" होतें, हरताळ लावून "मोडिला" केलें. ८ "मोडिलें" चें हरताळ लावून "पाडिलें" केलें.

बळें कोपला काळ कृदांत जैसा । महां वीर ऊठावला सीघ्र तैसा ।
कपी वीर दोघे त्वरेसीं निघाले । बळें आपुल्या त्या दळामाजि आले ॥
सुमीत्रासुतें बाइला चंड मेढा । पुढें चालिला तो बळें वीर गाढा ।
कपी लोळ कल्लोळकोट्यान कोटी । दळेंसीं बळें चालिले वीर जेठीं ॥
महां वीर ते घोर राक्षेस होते । कपी वीर ते धांविले सीघ्र तेथें ।
समरंगणीं मार भारीं मिळाले । कितीयेक ते भीडतां भग्न जाले ॥८५॥
दळें लोटलीं राक्षसांचीं अचाटें । समरंगणीं चालिलीं दाट थाटें ।
बळें हाणती शस्त्रघातें खणाणा । महींमंडळीं घोंष ऊठे दणाणा ॥८६॥
असंभाव्य राक्षेस मारीत आले । कपी वीर ते भांगिले भग्न केले ।
तया देखतां मारुता कोप कैसा । बळें चालिला काळ कृदांत जैसा ॥
गदा घेतली सीघ्र नैरुत्यनाथें । उडाला कपी रुशभू व्योमपंथें ।
सुगंधू कपी लोटला वीर्यवंतु । बळें आगळा चालिला जांबुवंतु ॥८८॥
कपी काळ कल्पांतिचे मेघ जैसे । रणीं लोटले गर्जती वीर तैसे ।
बळें घालिती पालथें या भुगोळा । तिहीं मांडिला आट राक्षेसकूळां ॥८९
रणीं हाणती येकमेकां फडाडां । तुटों लागलीं पादपाणी थडाडां ।
नद्या लोटल्या श्रोणिताच्या भडाडां । समरंगणीं घोंष ऊठें धडाडां ॥९०
रणीं पाडिले दैत्य कोट्यानकोटी । बहूतीं विरीं दीधली त्यास पुष्टी ।
पुढें देखतां कोपला काळ जैसा । रणीं लोटला रावणी वीर तैसा ॥९१
तया राक्षसें घोर संधान केलें । कपीवाहिनीमाजि कल्पांत आलें ।
मयोरासि पिंजारलें पुछे जैसें । रणीं पाडिले ते कपी वीर तैसे ॥९२॥
कपी मारुतीसारिखे भग्न केले । कितीयेक ते वीर धाकें पळाले ।
पुढें पाहतां वीर सोमीत्र कैसा । गजा देखतां ऊठिला सींह्य जैसा ॥
टणत्कारिलें च्याप काळाग्निरोषें । थरारी मही सप्त पाताळ घोंशें ।
भुमी वर्षतां मेघ ऊदंड गारा । चवों लागल्या त्या असंभाव्य तारा ॥
भिडाया रणीं लोटला वीर कोपें । बळें सृष्टि जाळील नेणों प्रतापें ।
तवं सीघ्र बीभीषणें वेग केला । गदा घेउनी वीर संन्मूख जाला ॥९५॥

सुमीत्रासुतालागि वाळूनि मार्गें । पुढें धांविला वीर तो लागवेगें ।
रणीं देखिला वीर बीभीषणू तो । तया बोलता जाहला रावणी तो ॥
ह्मणे रे बहूतां दिसां देखिलासी । वृथापुष्ट रे राक्षसांमाजि होसी ।
नरें वानरें दास जालासि त्यांचा । मनू भंगिला रे तुंवां पूर्वजांचा ॥
तुज ठाउका कोप माझा कृदांतु । मज इंद्रजीतापुढें मश्यका तुं ।
करूं पाहसी थोर सामर्थ्य येथें । समरंगणीं धाडितो मृत्यपंथें ॥९८॥
ह्मणे इंद्रजीतासि नैरुत्यनाथु । बळेंवीण तूं बोलसी वेर्थ मातु ।
मजलागि तों काळ मारूं शकेना । वरू दीधला तोपला रामराणा ॥९९
बहू सीकवीलें तुह्मा दुर्जनासी । परी नायेका रे तुह्मी पापरासी ।
मज सांगतां हीत आव्हेर केला । समस्तांसि येणें गुणें मृत्य आला ॥
मज ताडिलें वैभवाचेनि तोपें । बुडालेति रे सर्व तेणेंचि दोपें ।
समस्तांसि मारील हा रामराजा । समरंगणीं मीच पाहेन वोजा ॥१०१
सभामंडपीं फार तां गर्व केला । कळेना तुला मृत्य संन्नीध आला ।
तुज आजि मारील सौमीत्र बाणीं । मुढा राक्षसा जाण हे सत्य वाणी ॥
बहूसाल धीकार केला तयातें । प्रतापें सिमा सांडिली इंद्रजीतें ।
पदें ताडितां तो महां सर्प जैसा । रणीं कोपला वीर राक्षेस तैसा ॥
ह्मणे रे उभा धीर संन्मूख राहें । समरंगणीं घोर संधान साहे ।
बळें सोडिले बाण दारूण आले । सुमीत्रासुतें सर्व छेदूनि नेले ॥१०४॥
रणीं घातला रावणानूज पाठीं । प्रतापें पुढें चालिला वीर जेठी ।
समरंगणीं अंतकातुल्य भासे । महां वीर तो देखतां जीव त्रासे ॥१०५॥
महां युध्य होईल दोवां जणासी । पुढें सज्जनी चीत द्यावें कथेसी ।
ह्मणे दास उदास श्रोतीं न व्हावें । रुसी बोलिला तेंचि हें सार ध्यावें ॥

इति श्रीयुध्यकांड रामायण शत शष्टम ॥ ६ ॥

---

१ " दाढुनी " होते, त्याला हरताळ लावून "दारुन" केलें. २ वाल्मीक ऋषि.

७

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

फणी रावणी वीर संन्मूख जाले । बळाचे महां काळ जैसे उदेले ।
करायासि निर्वाण ते येकमेकां । विरश्रीबळें सांडिली सर्व शंका ॥ १ ॥
पुढें बोलता जाहला इंद्रजीतु । कृदांतापुढें निर्बळा मानवा तूं ।
मरायासि तूं वेर्थ आलासि येथें । निमीषांत मारीन रे बाणघातें ॥ २ ॥
रणामाजि संन्मूख होतां बळेंसीं । समस्तां तुह्मां पाडिलें नागपाशीं ।
पुन्हा मागुते सर्वही बाणजाळीं । निमालेति माझ्या करें युध्यकाळीं ॥३॥
अरे काये जाली तुझी शक्ति तेथें । पुन्हा सीघ्र आलासि युध्यासि येथें ।
तुंवां आणिलें काय सामर्थ्य जाँयां । बळें दावितां निर्बळें वेर्थ वांयां ॥ ४
वृथापुष्ट रे हा बहू राजभ्राता । नृपें ताडिला रे सभेमाजि लत्ता ।
समस्तांमधें रावणें भ्रष्टवीला । तुह्मां मर्कटांमाजि तों श्रेष्ट केला ॥ ५ ॥
बळें आपुल्या रे तुझे पादपाणी । नभामाजि खंडूनि धाडीन बाणीं ।
समस्तां तुह्मां ठाउकी शक्ति माझी । रहाँव्या पुढें काय रे प्राप्ति तूझी ॥
बहू बोलिला वाजटू घोर शत्रु । प्रतीउत्तरें बोलिला तों सुमैत्रु ।
मि हा कोण तूं नेणसी काय मूढा । वृथा विक्रमू बोलसी वाड गाढा
मही रुंद वीस्तीर्ण छेपन्नकोटी । गिरी दीगँजाचीं असंभाव्य दाटी ।
तडागें नद्या मातले भव्य सींधु । वरी दाटली जीवसृष्टी अगाधु ॥ ८ ॥
असंभाव्य हा भार कोण्हा धरेना । न घेतां पुढें जीवसृष्टी उरेना ।
सहस्रा फणीचा असंभाव्य व्यालु । तेयमाजि येके फणी हा भुगोलु ॥९
स्वभावें शिरीं ठेविजे पुष्प जैसें । तयासारिखें घेतलें विश्व तैसें ।
तयाहून तो कोण आहे विशेषु । मुढा नेणसी कां स्वयें मीच शेषु ॥१०

---

१ लक्ष्मण. २ रावणपुत्र, इंद्रजित. ३ नाश. ४ जाण्याचें, अस्थिर उसनवार. ५ "हा" ला हरताळ लावून "तो" केलें. ६ राहण्यास. मज पुढें उभे रांहण्याची तुझी काय प्राज्ञा आहे. ७ दिग्गजांची.

भवीशोत्तरें सर्वही सत्य व्हावीं । बळें वैभवें राक्षसांचीं दिसावीं ।
ह्मणोनि तुवां घेतलें येश युधीं । नभामाजि जाऊनि कापट्यबुधी ॥११॥
जनी हीण त्याला बरी वेळ आली । अकस्मात ते कीर्ति होऊनि गेली ।
बळें आगळा राम आत्मा जगाचा । तयाहूनि रे विक्रमु तूज कैचा ॥
तुझा पापरूपामधें भक्त येकु । महां वीर बीभीषणू पुण्यश्लोकु ।
तयासीं सभामंडपीं गर्व केला । दिसेंदीस राक्षेस सर्वै बुडाला ॥ १३ ॥
रिपू बोलतों जाण रे सत्य वाणी । प्रतापें तुझें सीर छेदीन बाणीं ।
तया बोलतां ताविली भीम दृष्टी । उभा काळ जाळावया जीवसृष्टी ॥१४
बळें छेदिता जाहला चोट्टू दंती । सिमां फांकली वैभवाची दिगांतीं ।
करारां रणीं खादल्या वज्र दाढा । शतें सोडिलीं बाण चोढूनि मेढा ॥
बळें धाविलीं बाणजाळें उफाळें । लखाखीतसे प्रेरिले दूत काळें ।
तडाडीत घोंषें कडाडीत आले । सुमीत्रासुतें सर्व छेदूनि नेले ॥ १६ ॥
पुन्हा कोपला तो रिपू कोटि गूणें । शतांचीं शतें सोडिले बाण तेणें ।
नभामाजि ते बाण बाणीं खणाणा । कितीयेक स्फुलींग भाली फणाणा ॥
असंभाव्य ते जाहली बाणवृष्टी । जळों लागली पावकें सर्व सृष्टी ।
अती चेड तें दंड अद्भूत कैसें । महां काळ कल्पांतिचे मेघ जैसें ॥१८॥
कडाडां खडाडां गडाडां घडाडां । तडाडां थडाडां दडाडां धडाडां ।
बहूतांपरींचे बहू घोंष जाले । ग्रहां चंद्र सूर्यादिकां कंप आले ॥ १९ ॥
कितीयेक सींधोदकें तप्त जाली । कितीयेक तें स्वापदें हीं जळाली ।
असंभाव्य त्या दाटल्या बाणकोटी । बळें झोडिती पाडिती वीर जेठी ॥
नभामाजि कल्पांत ते बाणजाळीं । महां युध्य तें होतसे अंतराळीं ।
रिपू दोवही पेटले घोर मारा । भुमी वृष्टि गारापरी सर्व तारा ॥ २१ ॥
वरी पाहतां बाणबाणी खणाणा । रिपू येकमेकासी तो भेदवेना ।
रथारूढ तो रावणी धांवताहे । पदीं चालतां शेषरुक्षा न साहे ॥२२॥

---

१ बाणशतें सोडिलीं. २ दोरीचा पीळ, गांठ; पीळदार दोरी; प्रत्यंचा. ३ यमानें दूत पाठविल्याप्रमाणें बाणसमूह लखाखीत आला. ४ लक्ष्मण व जांबवान यांना.

पुढें चालिला वीर तो जांबुवंतु । सिळा घेतली धांविला काळकेतु ।
बळें हाक देऊनियां चक्र चाली । उफाळें सळें[1] तो रणांमाजि[2] घाली ॥
रथा मोडिलें फोडिलें भग्न केलें । सुमीत्रासुता रावणी साम्य जालें ।
सुगंधें विरें वैभवें लागवेगें । महां आश्व ते चूर्ण केले प्रसंगें ॥ २४ ॥
महां वीर बीभीषणें मारुतानें । विरांलागि संन्मानिलें थोर मानें ।
भले हो भले थोर आश्चीर्य केले । रिपूच्या रथा विक्रमें भंगवीलें ॥ २५
नभीं सर्व आनंदली देवसृष्टी । बहूसाल संपादिली पुष्पवृष्टी ।
समस्तां मनीं थोर आनंद जाला । रिसीं वानरीं घोष अद्भूत केला ॥
ह्मणे रावणी हा रिपू आवरेना । बहूसाल सामर्थ्यें याचें सरेना ।
शरें मारितां सर्व तोडीत आहे । पुढें अग्निशस्त्रासि तो सोडिताहे ॥२७
तया सोडितां शस्त्र तैसें निघालें । धडाडीत तें तेजपुंजाळ आलें ।
नभीं धूम्र दाटे असंभाव्य ज्वाळा । करूं पाहती भस्म नक्षत्रमाळा ॥
असंभाव्य ते चालिली वन्हिधाडी । मही सर्व आकाश तेणें कडाडी ।
बहू धूम्रज्वाळासिखा धांवताती । भडाडीत नेटें कपीमाजि येती ॥२९॥
कपी रुक्ष तेणें भयातूर जाले । कितीयेक ते वीर पोटीं गळाले ।
बहू सोडिला धीर नैरुत्यनाथें । ह्मणे गा विरा सर्व गेलों अनर्थें ॥
सुमीत्रासुतें देखिलें अग्निशस्त्रा । पुढें सोडिता जाहला मेघशस्त्रा ।
तया सोडितां मेघ तैसे उदेले । गिरीचे परी अंबरीं भार आले ॥३१॥
नभीं दीसती ते हुडे कोट झाडें । महां मेघ गंभीर गर्जे निवाडे ।
नभ [3]व्यापिला थोर आंधार जाला । दिसेना रणामाजि दोहीं दळालां ॥
नभीं चालिलें तें बहू कीट काळें । झकाकीत सेदोमिणीचेनि[4] मेळें ।
बळें मेघधारा असंभाव्य गारा । सुटे कंप सुंसाट घोंशें थरारां ॥३३॥

---

१ "सिळा" चें "सळें" केलें आहे. २ "था" ला हरताळ लावून " णा " केला. ३ " नभा व्यापिलें " होतें, त्याचें " नभ व्यापिला" केलें आहे. ४ सौदामिनीचेनि, विजेच्या.

प्रसंगीं तये पाणजंजाळ जालें । रणमंडळीं तोय अद्भुत आलें ।
कितीयेक झाडें भुमी चूर्ण होती । पुरें पट्टणें सर्व वाहोनि जाती ॥३४॥
सुमीत्रासुतें थोर अद्भुत केलें । जनाला गमे आजि कल्पांत आलें ।
बुडों लागलें भार त्या राक्षसांचे । बहूसाल ते धीर गेले विरांचे ॥३५॥
रणीं सोडिलें शस्त्र नेटें विझालें । पुढें राक्षसां थोर कल्पांत आलें ।
त्वरें रावणी बायशस्त्रास सोडी । असंभाव्य तो वात नेटें झडाडी ॥ ३६
कडाडीत पाडें झडाडीत झाडें । बळें पाडिलीं वाड जुंबाड झाडें ।
फुटों लागलीं शैल्यशृंगें खडाडां । कडे चालिले पर्वताचे भडाडां ॥ ३७
भ्रमों लागली खेचरें प्रेत जालीं । गृहें गोपुरें येक वेळे उडाली ।
बहूसाल तो वात आवर्त जाला । तया देखतां मेघ नेटें उडाला ॥३८॥
सुमीत्रासुतें देखिला चंड वारा । गिरीशस्त्र सोडूनि केला निवारा ।
असंभाव्य ते चालिलीं शैल्यशृंगें । बहू वात निर्वात केला प्रसंगें ॥३९॥
गिरी चालिले ते असंभाव्य कैसे । नभीं धांवती मातले मेघ जैसे ।
महां वीर तो वज्रशस्त्रास सोडी । रणीं रावणी शैल्य तत्काळ तोडी ॥
रिपू राक्षसें शैल्य ते पीष्ट केले । बळें आपुल्या दीगजा आड नेले ।
पुढें जाहली ते बहू वज्रदाटी । तया देखता जाहला वीर जेठी ॥
पुढें वीर सोमीत्र ब्रह्मास्त्र सोडी । तयापासुनी वन्हि नेटें भडाडी ।
गमे कोटि विदुल्यता येक मेळा । महां लोळ कल्लोळ भासे भुगोळा ॥
रणमंडळीं पावकें त्या अचाटें । बळें जाळिलीं सर्व ही वज्र थाटें ।
पुढें चालिल्या त्या असंभाव्य ज्वाळा । रणमंडळीं जाहला येकवेळा ॥
तया देखतां रावणी तेंचि सोडी । रणमंडळीं येकमेकांसि तोडी ।
रणामाजि तत्काळ संन्मूख आले । महां ज्वाळ ते येक होतां विझाले ॥
पुढें घोर रुद्रास्त्र त्या रावणीनें । बळें सोडिलें सीघ्र माहां विरानें ।
रणामाजि तीं चालिलीं येकवेळे । भुमी पाय आकाशपंथीं सिसाळें ॥

१ "सर्व" होतें त्याचें "मेघ" केलें आहे. २ "नैहत्य" होतें त्याचें "ही वज्र" केलें आहे. ३ मस्तक, डोकें.

बळें धांविलें तें रणामजि कैसें । गिळाया भुगोळा महां वीघ्र जैसें ।
तया देखतां कोप माहां विरांसी । भयें मूछना पातली वानरांसी ॥ ४६
तयां देखतां तो फणी सीघ्र जाला । पुढें सोडिलें सीघ्र माहेश्वेराळों ।
उठे मातला काळ कल्पांतकाळीं । दिशा दाटल्या सर्व आकाश जाळी ॥
रवी कोटि विदुल्यता येक वेळा । रणीं धांवतां कंप जाला भुगोळा ।
महां तेज हेलावलें तेचि काळीं । असंभाव्य तें चालिलें ब्रह्मगोळीं ॥
तयां देखतां शस्त्र मागें पळालें । बहू कूळ तें खेचराचें जळालें ।
पुढें देखतां रावणी भ्रांत जाला । भयें भूलला वारवेना तयाला ॥४९॥
मनीं भावितो कोण राखेल गेलें । कळेना मला वेर्थ येथें जळालें ।
तंवं सीघ्र रामानुजें काय केलें । प्रतीज्ञापणाला मनीं आठवीलें ॥ ५० ॥
ह्मणे हो रणीं सीर छेदूनि न्यावें । ह्मणोनी बळें शस्त्र मागें वळावें ।
रणमंडळामाजि वीरें सुमीत्रें । बळें वारिलें शस्त्र तें बीजमंत्रें ॥ ५१ ॥
ह्मणे मेघनादु मला वीघ्र आलें । परी थोर आश्चीर्य कां वांचवीलें ।
भला वीर सोमीत्र हा वीर्यवंतु । मनासारिखें युध्य मोठें करीतु ॥५२॥
असेना पुढें वीर होणार नाहीं । बहू देखिले पाहिले जुझतांहीं ।
महां वीर हे सूर्यवौंसी बळाचे । रिपूलागि रक्षावया कोण कैचे ॥५३ ॥
महां वीर दोवे रणीं तेचि काळें । पुन्हा सोडिते जाहले बाणजाळें ।
रणामाजि ते भेदिती येकमेकां । नभीं सोडिल्या बाणभाली अनेकां ॥
रिपूचीं रिपू तोडिती बाणजाळें । पुन्हा मागुते सोडिती ते उफाळें ।
विरेंवीर तो भेदितांही ढळेना । विरश्रीबळें काय होतें कळेना ॥५५॥
पुढें काय केलें तया मेघनादें । रणीं हाक देऊनि धांवोनि क्रोधें ।
महां तेजपुंजाळ त्या सीघ्र काळीं । बळें भेदिल्या तीन भाली कपोळीं ॥
महां वीर तो रावणी काळरूपी । पुराणा बहू काळ कापथ्य कोपी ।
सुमीत्रासुतू तो दिसे बाळलीळा । बळें भेदिले[2] रक्त वाहे कपोळा ॥५७॥

---

१ माहेश्वर नामक अस्त्र. २ "ल्या" चें "ले" केलें आहे.

तया देखतां कोप नैरुत्यनाथा । बळें चालिला पाववायासि वेथा ।
रणीं हाक देऊनि बीभीषणानें । गदा घेतली चालिला थोर त्राणें ॥५८
तया देखतां त्या दशग्रींवसूतें । रणीं वीधिला पाडिला बाणघातें ।
पुढें देखतां कोपला वीर गाढा । सुमीत्रासुतें वाइला चंड मेढा ॥
रणीं रावणी लक्षिला तेचि काळीं । बळें भेदिल्या बाणभाली कपोळीं ।
नवां बाणघातीं रिपू खस्त केला । तया मेघनादा बहू खेद जाला ॥६०
कपोळीं बळें भेदिले बाण वीरें । प्रवाहो बेळें चालिलासे रुधीरें ।
महां मस्तकामाजि सर्वै बुडाले । कपोळावरी पीछेबासींग जालें ॥६१॥
ह्मणे वीर बीभीषणू वीरछेत्रा । बरें ऊसिणें घेतलें गा सुमैत्रा ।
रिपू रावणी तापला वीर कैसा । शुळें टोचितां ऊठिला सर्प जैसा ॥६२
महां वीर निर्वाणिचे बाण सोडी । लघू लाघवें शेष तत्काळ तोडी ।
असंभाव्य कोपान्नळें तीव्र ज्वाळा । मुखें सोडितां काळ कांपे चळाळां ॥
सिमा सांडिली थोर कल्पांत काळीं । महां वीर ते खीळिले बाणजाळी ।
बहू खोंचलें देहे दोघां जणाचे । झरे चालिले वाहती श्रोणिताचे ॥६४
विरश्रीबळें दुख नाहीं प्रतापें । रणीं भेदिती येकमेकांसि कोपें ।
बहू माजलें युध्य तें वोसरेना । बळी भीडती येकमेकां सरेना ॥ ६५ ॥
पुढें काय केलें सुमीत्रासुतानें । गुणीं सज्जिलें त्या रवीचक्र बाणें ।
मुखीं धांवती त्या सिखा पावकाच्या । बहू चंचळा कोटि वीदुल्यतांच्या ॥
कडाडीत कोपानळें बाणभाली । बळें सोडितां सीव्र तैसी निघाली ।
भयातूर दोहीं दळीं कंप जाले । रुसी देव गंधर्व धाकें पळाले ॥ ६७ ॥
गृहादीक आकाशपंथीं जळाले । बहू खेचरें भार भूमी गळाले ।
ध्वनी ऊठिली घोर घोंशें तडाखा । बळी कांपती ईतरां कोण लेखा ॥

---

१ हें सांप्रदायिक वाक्य मागें हि आलें आहे. युद्धकांड प्रसंग १ श्लोक५८, प्रसंग ४ श्लोक ३६, पहा. वर पंधराव्या श्लोकांत मेढा शब्द आहे, त्याचा अर्थ तेथें प्रत्यंचा, धनुष्याची दोरी असा केला आहे. तो अर्थ मान्य केला तर या वाक्याचा कांहींसा अर्थ लागतो. (?) २ "सदा" होतें, हरताळ लावून "बळें" केलें.

सुमीत्रासुतें सीव्र संधान केलें । रणीं रावणी सीर छेदुनि नेलें ।
समस्तां सुरांलागि आनंदवीलें । सुरेशा मनीचें बहू शैल्य गेलें ॥ ६९ ॥
रणामाजि तो इंद्रजीतू निमाला । समस्तां सुरांलागि आनंद जाला ।
महां कंटकू थोर संव्हार केला । त्रिलोकीं बहू कीर्तिचा घोंष गेला ॥७०
पुढें शेष सुगंध बीभीषणानें । दळें सर्वही सीध केली विरानें ।
कपीसी सुवेळाचळा राम जेथें । महां वीर ते चालिले सर्व तेथें ॥७१॥
प्रभू राम तो बंधुची वाट पाहे । उतावेळ पोटीं वियोगा न साहे ।
बहूसाल चींता करी बांधवाची । ह्मणे कोण वेळा सुमीत्रासुताची ॥ ७२
तया बोलतां भार तैसे उदेले । दळेंसीं बळें येश घेऊनि आले ।
समर्था प्रभूला नमस्कार केले । रघूनायका भेटले स्वस्त जाले ॥ ७३ ॥
सुमीत्रासुताचा देहे खस्त जाला । पुढें राघवें वैद्य पाचारवीला ।
मुखें बोलिला राम तो वीरबांहो । करावा अती आदरें दीव्य देहो ॥७४
रणीं इंद्रजीतासि प्राणांत जालें । कपी रूशभानें सर्वे सीर नेलें ।
निचेष्टीत काया रणीं स्तब्ध ठेली । प्रियेलागि सांगावया भुज गेली ॥
त्रिकूटाचळीं भूवनें रावणाचीं । तयासारिखीं रम्य नीकुंबळेचीं ।
तया भूवनामाजि सुलोचनाते । सुखें वैभवाची बरी वेळ जाते ॥ ७६ ॥
अकस्मात तेथें ध्वनी घोंश जाला । परीचारिका सांगती भुज आला ।
भुंमी रम्य राजांगणें पाचबंदीं । पुढें भुज तेथें श्रवे रक्तबिंदीं ॥ ७७ ॥
मनामाजि वोसावली दीव्य बाळा । रणामाजि भर्तार त्या कोण वेळा ।
भ्रमें चीत दुश्चीत बाहेरि आली । फणीचे परी भुज ते वोळखीली ॥
खुणा दाविलें लीहिलें पत्र तेथें । म्हणे चालिलों मी पुढें मुक्तिपंथें ।
तुजकारणें धाडिली मूळ बांहे । प्रिये चाल वेगीं तुझी वाट पाहें ॥७९॥

---

१ पराक्रमी आहे हात ज्याचा. २ भुजा, हात. इंद्रजिताचा हात सुलोचनेच्या अंगणांत जाऊन पडला अशी कथा आहे. ३ नोकर लोक. ४ स्रवे, गाळी. ५ रक्तबिंदु. ६ वोसावणें = ओस पडणें, गुंग होणें. ७ त्या हातानें इंद्रजितवधाची सर्व हकिकत लिहिली अशी कथा आहे. ८ "बाहु" असा अर्थ करावा.

तया वाचितां थोर आंकांत जाला । दुखामाजि तो सौख्यसींधु बुडाला ।
मनीं वैभवाची तिनें सांडि केली । त्रिकूटाचळा जावया सीध जाली ॥
बहू पूतळ्या पींजरे पक्षयाती । तये भोंवतीं भोंवतीं रुदताती ।
अवो माय आह्मासि सांडूनि जासी । तुज वेगळीं सर्व आम्ही विदेसी ॥
तयालागि संमोखिलें रम्य वाणी । तुह्मा रक्षिता देव तो शूळपाणी ।
मिळाले बहू लोक ते दाटि जाली । सिबीकेमधें भुज [1]वेगीं निघाली ॥
बिसोरे[2] बहूसाल नानापरीचे । आळंकार [3]भांगार ते सुंदरीचे ।
धनें संपदा पाहतां मील्य नाहीं । तिनें वांटिलें ल्रुटिलें सर्व कांहीं ॥८३॥
पुढें सीघ्र ते आश्विनीरूढ जाली । बहू वेग लंकापुरीमाजि गेली ।
नमस्कार केला तया रावणाला । पुढें वाचितां पत्र आकांत जाला ॥
रणीं जुझतां इंद्रजीतू निमाला । बहू नायेकाचा ध्वनी घोंश जाला ।
दुखें व्याप्त लंकापती आंग घाली । शरीरीं नसे शुधि सर्वै उडाली ॥
प्रधानीं बहूतांपरीं सांवरीला । पुढें रावणा कोप तत्काळ आला ।
ह्मणे आजि संव्हारितों वैरियाला । दळेंसी रणा जावया सीध जाला ॥
ह्मणे सासुऱ्यालागि सुलोचना ते । घडीनें घडी आमुची वेळ जाते ।
समर्थें मला सीर आणून द्यावें । पुढें काय मानेल तैसें करावें ॥ ८७ ॥
सिरें आणितों आजि आठां जणाचीं । मुखें तीव्र क्रोधानळें रावणाचीं ।
रिपू दोघ बीभीषणा आंगदाचें । रिसा सुग्रिवां मारुता रुशभाचें ॥८८॥
बहूसाल तो कोप रायासि आला । पुढें मंदिरामाजि नेलें सुनेला ।
तयेलागि मंदोदरी हीत सांगे । रघूनायका भेट गे लागवेगें ॥८९॥
आवो देखिलें स्वप्न म्या घोरवाणें । निमाले रणीं सर्व राक्षेस प्राणें ।
नव्हे स्वप्न हें वाटतें साच आहे । दिल्हें राज्य बीभीषणालागि पाहे ॥
ग्रहे सूटले तूटली पाशबेडी । पुढें सोडिले देव तेतीस कोडी ।
त्रिलोकीं उभी राहिली रामगूढी । पुढें साच होईल ऐसीच प्रौढी ॥

---

१ "तैसी" होतें त्यास हरताळ लावून "वेगीं" केलें आहे. २ (?). ३ सोनें.

ह्मणोनी तुंवां सीघ्र आतां उठावें । दिनाचे परी रामचंद्रा वदावें ।
करुणास्वरें राघवा बोळगावें । बहूतांपरीं सीर मागोन घ्यावें ॥ ९२ ॥
त्वरें ऐकतां ऊठिली शब्द नेटें । पुढें वानिती भाट वेताळथाटें ।
कपीवाहिनीनें महद्भूत केलें । त्वरें बोलती जानकी पाठवीलें ॥९३॥
ह्मणे राम हें सर्वथाही घडेना । रिपू मारिल्यावीण दृष्टी पडेना ।
असंभाव्य सेना सभा दाटली ते । पुढें सीघ्र सुलोचना भेटली ते ॥
पुढें देखतां राम सूखें निवाली । कृपा भाकितां ते नमस्कार घाली ।
कृपासागराची बहू स्तूति केली । सुशब्दें रघूनायेकें तोषवीली ॥ ९५ ॥
प्रसंगीं तये थोर आश्चीर्य जालें । निचेष्टीत सीरें बरें हास्य केलें ।
कृपें पाहिलें रामचंद्रें भुपाळें । पती ऊठवीतों तुझा सीघ्र काळें ॥ ९६ ॥
खुणा दाविती हो वळावें दयाळा । सभे घालिती येकमेकांसि डोळा ।
कपी वीर ते सांगती कानगोष्टी । पुढें ऊठतां सर्व आटील सृष्टी ॥९७॥
वदे रुक्ष स्वामी बरेंसें विचारा । रिपूला नुठावें कदा ऊपकारा ।
वदे मारुती राघवालागि रागें । रघूनायेकें सांडिली गोष्टि मागें ॥ ९८ ॥
उदासीन देखोनि सुलोचना ते । नमस्कार केला त्वरें चालिली ते ।
प्रभू सव्य घाळूनि तैसी निघाली । मनोभावना सर्वही सीध केली ॥९९
समुद्रातिरीं भीमकुंडा प्रचंडा । बळें चेतल्या अग्निसीखा उदंडा ।
दशग्रीव मंदोदरी राजभारें । सर्वे चालिलीं ग्रामलोकें अपारें ॥ १०० ॥
रुसी देव गंधर्व मांदी मिळाली । समस्तीं तयेची बहू स्तूति केली ।
करीती रुसी नायेका अक्षवाणें । उडी घातली अग्निमूखीं फुराणें ॥१॥
मनामाजि होती मनांतील हेतु । पुढें देखिला इंद्रजीतु समर्थु ।
सती आदरें मुक्तिपंथासी गेली । कथा राहिली पाहिजे चालवीली ॥२॥

---

१ आपलेसे करून घ्यावें. २ इंद्रजिताच्या शिरानें. ३ "दयाळें" चें हरताळ लावून "भुपा" ळें केलें आहे. ४ न ठावे.

फणीगर्भरत्नास हो दग्ध केलें । ह्मणे दास हें राक्षसी कृत्य जालें ।
पुढें सज्जनीं चीत द्यावें कथेला । महां शक्ति भेदील रामानुजाला ॥ ३ ॥
इति श्री रामायेण श्लोकबध शत सप्तम ॥ ७००

८

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

सुमीत्रासुतें पाडिला इंद्रजीतु । रणीं ग्रासिला काळ जैसा कृदांतु ।
दळें फूटलीं वीर मागें पळाले । कितीयेक घायाळ लंकेंत गेले ॥ १ ॥
सभामंडपीं वीर घाढूनि मेटें । भुमी पीटिती थोर दुखें ललाटें ।
मुखें बोलती इंद्रजीतु निमाला । पुरीमाजि तो थोर आकांत जाला ॥२॥
तया रावणा मृछना सांवरेना । भुमी आंग घाली कदा आवरेना ।
स्त्रियापुत्रकंन्यादिकें तोंड घेती । प्रसंगीं तये थोर जाली रुदंती ॥ ३ ॥
त्रिकूटाचळीं मृत्य आला बहूतां । समस्तांसि संव्हार हे मूळ सीता ।
सुपारर्श्वे संमोखितां तें प्रसंगीं । पिशाच्यांपरी ऊठिला लागवेगीं ॥ ४ ॥
आशोका वनामाजि तो सीघ्र गेला । सितेलागि मारावया सीध जाला ।
पुढें देखतां ते भयातूर जाली । सुपारश्व धांवोनियां आड घाली ॥ ५ ॥
बहूतांपरीं राव तो बोधवीला । पुढें रावणु क्रोध सांडूनि ठेला ।
महां वीर दोघे पुरीमाजि आले । रणा जावयालागि ते सीध जाले ॥६॥
पुढें पाटवीलीं दळें सीध होतीं । रथी सारथी हस्त घोडे पदांती ।
महां विक्रमें चालिले राजभारें । दणाणीतसे मेदनी थोर भारें ॥ ७ ॥

---

१ शेषकन्या सुलोचना तिला. २ गुडघ्यांत डोकें खुपसून. ३ धरेना कदा सांवरेना रुदंती" असा चरण होता त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचा चरण घातला आहे. ४ सुपार्श्व नामक अमात्य. ५ सुपारश्व संमोखितां लागवेगीं । पीशाच्यापरी ऊठिला तो प्रसंगीं ॥ अशीं चरणें होतीं. जरूर तेथें हरताळ लावून प्रस्तुतचीं चरणें केलीं आहेत. ६ "अंधकारें" होतें, हरताळ लावून "थोर भारें" केलें,

असंभाव्य तें सोडिलीं बाणजाळें । कपी टाकिती चंड सीळा उफाळें ।
महां वीर संघटले येकमेकां । बळें भेदिती दूरि टाकूनि शंका ॥ ८ ॥
महां मार आरंभला वानरांतें । पुढें बाण कार्मूक तें सीध होतें ।
उभा राहिला विक्रमें वीर कैसा । बळें सर्व संव्हारिता काळ जैसा ॥९॥
बहूसाल तीं सोडिलीं बाणजाळें । तुटों लागली राक्षसांचीं सिसोळें[1] ।
असंभाव्य तें पोकळीमाजि जाती । पुरे धांव तेथूनियां खालि येती ॥
बहूसाल संव्हार केला दळाचा । करी कोण लेखा तया घायेंळांचा[2] ।
रणीं राघवें लाविलें घाय वारें । पळाले पुरीमाजि ते घोर मारें ॥ ११ ॥
भयें बोलती सांगती रावणाला । रणामाजि तो सर्व संव्हार जाला ।
असंभाव्य तो कोपला गर्वरासी । पुढें धाडिलें सीघ्र तीघां जणासी ॥
विरूपाक्ष युध्यन्मैंतु[3] आणि मैंतु[4] । रथारूढ होऊनियां लंकनाथु ।
महां शस्त्र सामग्रिया तो समर्थु । बळें चालिला रूधिला राजपंथु ॥१३
असंभाव्य सेना पुढें आणि मागें । रणमंडळा चालिला लागवेगें ।
बहूसाल वाद्यें पुढें येकवेळा । समरंगणीं नाद गेला भुगोळा ॥ १४ ॥
रथा घोडियां कुंजरां दाटि जाली । उफाळें बळें चंड सेना निघाली ।
बहू शस्त्रपाणी बहु छेत्रछयाया । बळें वोळले मेघ जैसे पडाया ॥१५॥
उभा राहिला रावणु राजभारें । तिथे वीर ते भीडती घोर मारें ।
पुढें देखतां रावणां सांवरेना । उभा राहतां धीर पोटीं धरेना ॥ १६ ॥
बळें रावणें वाइलीं चंड च्यापें । बहूसाल ते बाण सोडी प्रतापें ।
असंभाव्य तें सोडिलीं बाणजाळें । तुटों लागलीं पादपाणीसिसाळें ॥१७
कपी सर्वही भेदिले मुख्य शत्रु । रणमंडळीं गर्जला तो अमीत्रु ।
कपी खोंचले नेट पोटीं धरेना । पराधीर्कं[5] तें सुग्रिवां साहवेना ॥ १८ ॥
बळें हाक देऊनि तैसा निघाला । तया पाठिसीं तो विरेंवीर आला ।
कितीयेक ते वाड जुंबाड हाती । कितीयेक ते धांवती शृंग घेती॥१९॥

---

१ मस्तकें. २ घायाळ झालेल्यांचा. ३ युद्धोन्मत्त, महोदर राक्षस. ४ मत्त, महापार्श्व राक्षस. ५ शत्रूचा उत्कर्ष.

कितीयेक घेऊनियां चंड सीळा । कितीयेक फीराविती भींडिमाळा ।
कितीयेक ते झाडिती शस्त्रधारा । कितीयेक घेऊनि आले कुठारा ॥२०
कितीयेक ते खड्ग घेऊनि आले । कितीयेक ते शूळपाणी मिळाले ।
कितीयेक लोहागळी ते प्रसंगीं । कितेकीं गदा घेतल्या लागवेगीं ॥ २१
कितीयेक घेऊनि आले दशघ्नी । कितीयेक घेऊनि आले शतघ्नी ।
किती तोमरें पॆटिसेंसीं निघाले । कितीयेक ते शूळ घेऊनि आले ॥२२
किती फर्शपाणी किती चक्रपाणी । कितीयेक ते वीर खट्वांगपाणी ।
कपीनायकाभोंवती दाट थाटें । रणीं धांवती वीर ते कडकडाटें ॥२३॥
बहूतांपरीचीं बहूसाल शस्त्रें । बळें हाक देती विशाळें वॆगत्रें ।
कितीयक आसीळता झाडिताती । कटारा सुऱ्या वीर घेऊनि येती ॥
पुढें रावणें देखिला थोर यावा । असंभाव्य त्या सुग्रिवांचा उठावा ।
कपीचक्र ते थोर अद्भूत आले । मनामाजि तें थोर आश्चीर्य केलें ॥२५
कपीचा रणीं लोळ कल्लोळ आला । गजारूढ माहां मतु सीद्ध जाला ।
तया रावणा देखतां युध्य होतें । बहू मांडिला आट त्या राक्षसातें ॥२६
गजारूढ माहां मतु शैल्य जैसा । सिळा टाकितो वीर सुग्रींव तैसा ।
गजा मस्तकीं ते सिळा चंड आली । गरारूनि तो कुंजरु आंग घाली ॥
गजा पाडितां छेदिला वोष्ट्र दंतीं । बळें चालिला शूळ घेऊनि हातीं ।
ह्मणे सांहें रे सांहें तूं सुग्रिवाला । शुळा टाकितां वीर वर्ता उडाला ॥
पुढें शूळ मोडूनियां लागवेगीं । गदाघात हाणे तया पुष्टिभागीं ।
महां वीर तो घोर मारें निमाला । रणीं राक्षसां थोर संव्हार जाला ॥२९
विरेंवीर राक्षेस ते भग्न जाले । कपी धीट ते नीट मारीत आले ।
तया देखतां वीरुपाक्षु निवाला । बहूसाल धीकारिलें सुग्रिवाला ॥३०॥

---

१ भिंदिपाल संज्ञक हत्यार. २ रेफ हस्तदोषानें राहिला असावा. लोहार्गळा, लोखंडाचा अडसर. ३ दहाजणांचा संहार करणाऱ्या तोफा त्या दशघ्नी, शंभरांचा करणाऱ्या त्या शतघ्नी. ४ पट्टि (ट्टी) श (स), पद्दा. ५ खट्वांग = सोटा, सोडगा, गदा. ६ वक्त्रें, तोंडानें. ७ नाश.

पुढें सुग्रिवें वाड जुंबाड हातें। रिपूचे रथीं टाकिलें घोर घातें।
वरी पाहतां झाड संन्मूख आलें। विरें बाण टाकून छेदूनि नेलें ॥ ३१ ॥
सिळा टाकिली चंड त्या सुग्रिवानें। बळें फोडिली बाणघातें विरानें।
पुन्हां राक्षसें घोर संधान केलें। कपी सुग्रिवें तुछे मानूनि नेलें ॥३२॥
पुढें सुग्रिवें शृंग त्या आचळाचें[१]। करीं घेतलें आंग[२] मंद्राचळाचें।
बळें टाकिली ते सिळा घोर घातें। विरूपाक्ष तो चालिला मृत्यपंथें ॥
रणीं राक्षसां पातली मृत्यवेळा। पुढें रावणें देखिलें त्यासि डोळां।
आहा रे ह्मणे काय जालें कपाळा। भयें भूलला पातली कंपवेळा ॥
पुढें रावणें पाहिलें सव्यभागीं। महां वीर युध्यन्मतु ते प्रसंगीं।
तया बोलिला पाहसी काय वीरा। महां वीर तो पेटला घोरमारा ॥३५
रथारूढ होऊनियां सुग्रिवांला। पुढें सीघ्र पाचारिलें त्या कपीला।
शरांचीं शतें टाकिलीं राक्षसानें। विरश्रीबळें साहिलीं सुग्रिवानें ॥३६॥
पुढें सुग्रिवें घेतली चंड सीळा। बळें टाकिली त्यासि लक्षूनि डोळां।
सिळा फोडिली राक्षसें बाणघातें। बहू कोप आला तया सुग्रिवांतें ॥
सिळा घेतली दूसरी सुग्रिवानें। पुन्हा टाकिली चेंड माहां विरानें।
तया राक्षसें फोडिलें ते सिळेला। महां वीर तो धीर देतो दळाला ॥
कपीनाथ सुग्रींव देखोनि ऊणें। बहू कोपला वीर तो कोटि गूणें।
बळें लांगुळें घाव हाणे महीला। गदें तांडिलें[३] पाडिलें त्या रथाला ॥३९
निमाले गदा लागतां दीव्य घोडे। रथू वीवडे चूर्ण होऊनि मोडे।
पडे सारथी दैन्यवाणा उताणा। विरा राक्षसा मूछना सांवरेना ॥ ४० ॥
रणीं ऊठिला वीर तो सीघ जाला। गदा घेतली हाकिले सुग्रिवांला।
बळें हाणतां झेलिली त्या कपीनें। पुन्हा हाणती येकमेकां गदेनें ॥४१॥
बळाचे महां वीर दोघे प्रतापी। गदा हाणती भीडती काळरूपी।
गदाघातसंघटणीं वन्हिवृष्टी। तया पावकें जाळिली सर्व सृष्टी॥ ४२ ॥

---

१ आचलाचें, पर्वताचें. २ "आंग" शब्द स्पष्ट दिसत आहे, पण त्याचा "अग्र" शब्द करण्याचा प्रयत्न अर्धवट केलेला दिसत आहे. ३ "पा" चा "ता" केला आहे. ४ "ता" चा "पा" केला आहे.

बळें हाणतां भंगले सर्व कांहीं । गदा टाकिल्या घेतले शूळ तेहीं ।
रणीं भीडतां शूळ ते चूर्ण जाले । महां वीर ते मल्लयुध्यासि आले ॥४३
दणाणा रणामाजि ते मुष्टिघातें । बळें हाणती येकमेकां निघातें ।
कपी सुग्रिवें दीधली वज्रमुष्टी । महां वीर तो पाडिला प्रेतसृष्टी ॥ ४४॥
तया देखतां मंत³ धांवोनि आला । रणमंडळीं हाकिलें अंगदाला ।
बहू त्रासिता जाहला घोरवाणी । तेणें अंगदा भेदिलें पंचबाणी ॥ ४५
तया मृछना देखतां जांबुवंतें । महां वीर तो ताडिला वृक्षघातें ।
विरें राक्षसें वृक्ष छेदूनि नेला । रणीं भेदिला रुक्ष तो भग्न केला ॥ ४६
रणीं भेदिलें देखिलें त्या रिसाला । गवाक्षा विरा थोर आवेश आला ।
पुढें लक्षिता जाहला राक्षसातें । बळें ताडिला थोर पाषाणघातें ॥४७॥
विरें सीघ्र पाषाण तो भग्न केला । शरें नीकुरें भेदिलें त्या कपीला ।
गवाक्षु कपी तो भुमी आंग घाली । तवं अंगदें मृछना सांवरीली ॥ ४८
करीं सार आसीळैतेसीं⁴ निघाला । बळें हाक देऊनि संन्मूख आला ।
कठोरें करें ताडिलें राक्षसातें । महां मत³ तो चालिला मृत्यपंथें ॥ ४९
रणमंडळीं शांति जाली रिपूची । दळें गर्जतीं जाहलीं वानरांचीं ।
उणें देखतां रावणा कोप आला । प्रतापें रणामाजि युध्या निघाला॥४८
रथू लोटिला रावणें सीघ्रकाळें । बहूसाल तें सोडिलीं बाणजाळें ।
पुढें देखतां राम तत्काळ छेदी । पुन्हा रावणु घोर संधान साधी ॥ ५१
नभीं सोडिले बाण कोट्यानकोटी । असंभाव्य ते जाहली थोर दाटी ।
महां मेघ तो मोकली मेघधारा । रघूनायेकें छेदिले ते सरारां ॥ ५२ ॥
पुढें रावणु थोर कोपें कडाडी । करी गर्जना मेघ जैसा घडाडी ।
बहू कोपला तो असुरास्त्र सोडी । तेणें चालिल्या त्या नभीं चक्रकोडी ॥
असंभाव्य तीं चालिलीं घोर चक्रें । महां तेजपुंजाळ त्यांचीं वगत्रें ।
कपीवाहिनीमाजि तें येक वेळें । तुटों लागलीं वानरांचीं सिसाळें ॥५३

---

१ "घेतल्या" ला हरताळ लावून "टाकिल्या" केलें. २ "टाकिले" होतें, हरताळ लावून "घेतले" केलें. ३ मत्त, महापार्श्व राक्षस. ४ तलवार घेऊन.

पुढें देव गंधर्वशस्त्रास सोडी । तेणें तोडिल्या सर्वही चक्रकोडी ।
रणीं रावणू रुद्रशस्त्रास्त्र घाली । शुळामूशळांची नभीं दाटि जाली[1] ॥५५
धुधांटें कपीच्या दळामाजि यावें । तंव योजिलें तें महां शस्त्र देवें ।
महां घोर माहेश्वेरी मूळ मंत्रें । तया सोडितां सूटली वज्रशस्त्रें ॥५६॥
लोहो मूसळें तें गदा शूळ हातें । बळें तोडिलें पाडिलें वज्रघातें ।
दशग्रींव तो क्षोभला काळ जैसा । तेणें भेदिलें पंचबाणी सुरेशा ॥५७॥
रिपूबाण वर्मांग भेदूनि गेले । दळीं रावणाचे महां घोंश जाले ।
वपू भेदिली रावणीं पंचबाणी । चळेना रणीं राम तो वज्रठाणी ॥५८॥
रणीं ऊसिणें घेतलें राघवानें । दशग्रीव तो भेदिला सप्तबाणें ।
महां दुख जालें तया रावणाला । सुमीत्रासुता थोर आवेश आला ॥५९
तया आग्रजालागि घालूनि मागें । महां वीर तो चालिला लागवेगें ।
सुमीत्रासुतें बाणघातें निघातें । रिपूसारथी धाडिला मृत्यपंथें ॥ ६० ॥
पुढें मागुतें घोर संधान केलें । रिपूच्या धनुष्यासि छेदूनि नेलें ।
तया वीर बीभीषणा कोप गाढा । रणीं चालिला चंड वाऊनि मेंढा[2]॥६१
तेणें पाडिलें आष्ट तुरंगमातें । ध्वजास्तंभ तो छेदिला बाणघातें ।
रथू सारथी सर्वही भग्न केला । दशग्रींव दूजे रथीं स्वार जाला ॥६२॥
महां शक्ति ब्रह्मी तया रावणानें । अनुजावरी[3] टाकिली ते फुराणें ।
कडाडीत धांवे महा वीज जैसी । करी शेर्शे[4] मागें रिपूबांधवासी[5] ॥६३ ॥
सुमीत्रासुतें थोर संधान केलें । महाशक्तिला सीघ्र छेदूनि नेलें ।
शरें तोडितां पावकें वृष्टि केली । कितीयेक राक्षससेना निमाली ॥६४॥
रणीं रावणु तो कडाडीत कोपें । सिमा सांडिली घोर रूपें प्रतापें ।
धुधुकार सांडीत वर्डीत दाढा । अनर्थासि ऊठावला वीर गाढा ॥ ६५॥

---

१ धुधाटा = जोराचा वारा.　२ धनुष्य सज्ज करून, प्रत्यंचा ओढून. ३ धाकट्या भावावर, बिभीषणावर. ४ लक्ष्मण. ५ रावणाच्या भावाला, बिभीषणाला. रावणानें बिभीषणावर शक्ति सोडली, तेव्हां लक्ष्मणानें त्याला मागें सारून आपण त्या शक्तीचा छेद केला.

महांशक्ति काढूनि मायासुराची । बहूकाळ संन्नीध ते सैवरांची ।
तयेलागि त्या रावणें सीध केलें । जयेमाजि ब्रह्मांड बिंबोनि गेलें ॥६६॥
कडाडीत घोंषें धडाडीत ज्वाळा । तडाडी नभामाजि नक्षत्रमाळा ।
महांवीर ते थोर धाकें गळाले । विमानीहुनी देव नेटें पळाले ॥ ६७ ॥
सुमीत्रासुता लक्षिलें रावणानें । त्वरें टाकिली शक्ति माहां विरानें ।
बळें आदळे ते अकस्मात आंगीं । रणीं वीर सोमीत्र तो प्राण त्यागी॥
दळीं वानराचे हाहाकारु जाला । महांवीर सोमीत्र युधीं निमाला ।
कपी वीर नैरुत्य धांवोनि आले । तयाभोंवते वीर सर्वै मिळाले ॥६९॥
पुढें शोक आरंभिला राघवानें । तया वारिलें सीघ्र बीभीषणानें ।
म्हणे काय जी स्वामियां कोण वेळा । उभा रावणू तो पिटावा भुपाळा ॥
सुमीत्रासुता मारिलें तो उभासे । कपीवाहिनी थोर कैल्पांत भासे ।
प्रभू शोक सांडूनि वेगीं उठावें । धनुर्बाण घेऊनियां सीद्ध व्हावें ॥ ७१
रणीं रावणें भेदिला ब्रह्मच्यारी । मिळाले कपी देखिली जैत्यहारी ।
बळें हाक देऊनि क्रोधें नरेंद्रें । सिमा सांडिली रामकाळाग्निरुद्रें ॥ ७२ ॥
करीं बाण कोदंड चेड प्रतापी । रणीं रावणा भासला काळरूपी ।
पुढें देखतां पातली कंपवेळा । उभा राम ग्रासील नेणों भुगोळा ॥७३॥
पळू सूटला रावणा कंप देहीं । भयें भूलला न स्मरे युघ्य कांहीं ।
पडे चांचरे धांवतां थोर धाकें । पुढें पाहतां राम सर्वत्र देखे ॥ ७४ ॥
रणीं पाडिलीं दैत्यकूळें अपारें । तेणें रावणा लागलें वायबारें ।
बळें झोडितां थोर नेटें पळाला । चळी कांपतु गर्व ताठा गळाला ॥७५
रणीं भ्रष्टला तो भयातूर जाला । पुढें रावणू मंदिरामाजि गेला ।
समाचार मंदोदरीलागि बोले । ह्मणे आजि युधीं बहू कष्ट जाले ॥ ७६॥

---

१ स्वयंवराची. मंदोदरी ही मयासुराची मुलगी. मयानें आपली मुलगी रावणांला दिली त्यावेळींच अप्रतिम तपानें मिळविलेली विलक्षण शक्ति त्यानें त्याला दिली. ती स्वयंवरापासून जवळ असलेली शक्ति रावणानें लक्ष्मणावर टाकली. २ "माजि आक्रांत" होतें, त्यास हरताळ लावून "थोर कल्पांत" असा पाठ केलेला आहे. ३ (?)

समाचार तो सर्वही सांगताहे । ह्मणे काये होणार तें होत आहे ।
बहूतांपरीं तां मला सीकवीलें । परी मूर्ख मी सर्वही तुछ्य केलें ॥७७॥
करूं काये आतां प्रिये सांग वेगीं । बहू बोलता जाहला ते प्रसंगीं ।
त्वरें काळनेमी पुढें पाठवीला । स्वयें सीघ्र ऊठोन होमास गेला ॥७८॥
पुढें चालिला वीर तो काळनेमी । बहूसाल तो थोर कापट्यकर्मी ।
हनूमंत जाईल द्रोणागिरीला । पथीमाजि तो बैसला योग केला ॥ ७९
वनें पोफळी कर्दळी नारिकेळी । बनें आंबळी जांबळी रम्य वोळी ।
बहू वृक्षयाती बहू पुष्पजाती । बहू कूप बावी तळी वोव वाती ॥८०॥
वनें पावनें जीवनें भूवनें ते । सुखें गोमुखें रम्य वृंदावनें तें ॥
तिरें सुंदरें बांधले सार वोटे । अकस्मात तें देखतां सौख्य वाटे ॥ ८१ ॥
रणीं पाडिला वीर सोमीत्र जेथें । मिळाले कपी रुक्ष ते सर्व तेथें ।
समस्तां मनीं लागली थोरें चिंता । कपी बोलती नासलें कार्य आतां ॥
पुढें राघवा शोक तो आवरेना । धरीतां बळें धीर पोटीं धरेना ।
मिळालीं दळें भोंवतीं दैन्यवाणी । विळापें वदे राम कारुण्य वाणी ॥८३
पुढें बोलता जाहला वैद्य तेथें । प्रभू शोक केल्यां पुढें काय होतें ।
ह्मणे औषधी सीघ्र त्या आणवाव्या । न जातां निसी सर्व देहीं पिळाव्या ॥
बहूसाल तो पंथ दुरैस्त आहे । करा वेग हा काळ जातो न राहे ।
समस्तांकडे पाहिलें राघवानें । कपी बोलते जाहले सर्व मानें ॥ ८५ ॥
बळासारिखी बोलिली सर्व सेना । निसीमाजि तो आचळू आणवेना ।
रघूनायकें पाहिलें मारुताला । कपीराज तो सीघ्र ऊदीत जाला ॥८६॥
ह्मणे राम गा मारुती ये प्रसंगीं । विरांसारिखी शक्ति तूं बोल वेगीं ।
वदे मारुती स्वामि देवाधिदेवा । गिरी आणितों सीघ्र सांगाल तेव्हां ॥
तया बोलतां राघवा सूख जालें । प्रितीउत्तरें त्यौं कपी गौरवीलें ।
ह्मणे मारुता जायें गा ये प्रसंगीं । गिरी आणिला पाहिजे रात्रभागीं ॥८८

१ "सर्व" चें हरताळ लावून "थोर" केलें आहे. २ दूर. ३ "आदरें" ला हरताळ लावून "त्या कपी" केलें आहे.

ह्मणोनी तुंवां सीघ्र आतांचि जावें । विरा लक्ष्मणालागि तां ऊठवावें ।
कपी मारुती वीर तैसा उडाला । अकस्मात तो आश्रमामाजि आला ॥
स्छळें निर्मिलीं रम्य नानापरीचीं । बहूसाल तें भूवनें कूसरीचीं ।
मुनी बोलती हो पुढें सीघ्र यावें । फळें तोय भक्षूनि सूखें रहावें ॥९०॥
ह्मणे मारुती राहतां पूरवेना । तृशा लागली धीरें पोटीं धरेना ।
मुनीनें तडागा जळा दाखवीलें । जळा सेवितां थोर अद्भूत जालें ॥९१॥
जळांतून धांवींनली ते विशाळा । विरें मारुतें देखिलें तीसि डोळां ।
मिठी घातली मारुतें चूर्ण केली । तिच्या मेदमौंशें भूमी तृप्त जाली ॥
निघाली तयेतून ते दीव्य कांता । निरोपी मुखें सर्व साकल्य वार्ता ।
ह्मणे राक्षसु बैसला कूडभावें । समर्था प्रभु त्यास आधीं वधावें ॥ ९३ ॥
नव्हे मीथ्य साचार हें सांगतें मी । प्रभू धाडिला रावणें काळनेमी ।
तये बोलतां मारुती वाड जाला । रुसी ऊठिला सीघ्र युध्या निघाला ॥
महां वीर राक्षेस कैसा कुकर्मी । बहूसाल ते जाहले काळनेमी ।
प्रसंगीं तये थोर संग्राम जाला । कपीच्या करें काळनेमी निमाला ॥९५॥
विरें सुंदरीलागि उधार केला । उडाला बळें तो नभामाजि गेला ।
गिरी चंद्र टाकूनियां लागवेगीं । कपी वीर द्रोणाचळीं ते प्रसंगीं ॥९६॥
वटा वेढिता जाहला शेष जैसा । गिरी घेतला सीघ्र बांधोनि तैसा ।
उडाला नभामाजि तो लागवेगें । बळें जातसे मारुती व्योममार्गे ॥
कपी लागवेगें बळें जात आहे । महीमंडळीं तेज हेलावताहे ।
अयोध्यापुरीमाजि रामानुजानें । कपी भेदिला पाडिला येक बाणें ॥९८॥
मुखें रामनामावळी बोलताहे । महांवीर तो त्यासि येऊनि पाहे ।
ह्मणे कोण तूं सांग आह्मा कपी रे । बहूसाल तू दीससी साक्षपी रे ॥
मुखीं रामनामें सखा वाटतोसी । विरा कोण तू कोठपरियंत जासी ।
ह्मणे मारुती वोखटें थोर जालें । सुमीत्रासुतालागि देह्यांत आलें ॥१००

---

१ "थोर" चें "धीर" केलें आहे. २ कपटानें. ३ "उदीत जाला" ला हरताळ लावून प्रस्तुतचा पाठ केला आहे. ४ "ला" चे "ले" केलें आहे.

समाचार सांगीतला मारुतानें । मुखें बोलिलें सीघ्र रामानुजानें ।
कपी कष्टलासी बहू दूरि जातां । सुखै बाणमूखावरी बैस आतां ॥ १ ॥
त्वरें पाठवीतों विरा सीघ्र जावें । पुढें राहिलें कार्य सीधीस न्यावें ।
ह्मणे मारुती सर्वथाही घडेना । उडाला नभीं लंघितो देश नाना ॥२॥
त्रिकूटाचळीं राम तो वाट पाहे । विरेंवीर तो सर्वही बैसलाहे ।
अवस्ता बहू लागली आवरेना । बहू रात्रि जाली कपी कां दिसेना ॥३
बहू राम तेथें उतावेळ जाला । अकस्मात तो मारुती सीघ्र आला ।
कपी सर्व आनंदले गर्जताती । प्रभूलागि सांगावया सीघ्र जाती ॥४॥
मनीं चिंतिले सीघ्र हातासि आलें । तयासारिखें तें समस्तांसि जालें ।
सुखेणें रसू काढिला औषधीचा । क्षतांमाजि तो वोतिला अंबृताचा ॥५
सुमीत्रासुतालागि आरोग्य जालें । समस्तीं विरीं मारुता गौरवीलें ।
त्वरें ऊठिला वीर सोमीत्र बा हो । रघूनायेकें देखिला दीव्यदेहो ॥६॥
कपीरामसोमीत्रमेळा मिळाला । गिरी मारुती सीघ्र ठेऊनि आला ।
पुन्हा मार्गुती मागुती येकमेकां । तया देखतां सौख्य जालें अनेकां ॥७॥
कथा ऐकतां नासलें कार्य होतें । महां विघ्न तें भग्न होऊनि जातें ।
सुखानंद आनंद नाना विळासीं । अखंडीत प्रचीत हे रामदासीं ॥८००

शत ८००

---

१ " करावें " चें हरताळ लावून " स न्यावें " केलें आहे. २ " हें कदा" चे हरताळ लावून " सर्वथा " केलें आहे. ३ सुषेण वानरानें. ४ " भेटती मागुते" ला हरताळ लावून वरील पाठ केला आहे.

९

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

ह्मणे वीर सोमीत्र स्वामी समर्था । बळें तोडिजे थोर चत्वार[1] चिंता ।
सुरेशांसि[2] हो मुक्त आधीं करावें । अरीभ्रातयां[3] राज्य हें सीघ्र द्यावें ॥१॥
कपीराज[4] हा राज्य त्यागूनि आला । कपीसीं पुन्हा पाहिजे सीघ्र गेला ।
प्रभू नीजबंधूसि त्या भेटि द्यावी । अयोध्या पुरी सर्व सूखी करावी ॥२॥
ह्मणे सीघ्र त्या रावणाच्या वधांतीं । समाधान तें पाविजे तें समस्तीं ।
ह्मणोनी त्वरें हेंचि आतां करावें । बळें सर्व लोकत्रया सौख्य द्यावें ॥३॥
वदे रावणानूज वाक्यें प्रमाणें । प्रभू कल्पवृक्षातळीं काय ऊणें ।
परी होम आरंभिला रावणानें । पुरा जालियां भीडिजे त्यासि कोणें ॥४
कपीवीर ते पाठवावे भुपाळें । महां होम विध्वंसिजे सीघ्र काळें ।
रिपू रावणू तो रणामाजि येतां । पुढें पाठवावें तया मुक्तिपंथा ॥ ५ ॥
प्रभु हेर ते गुप्त लंकेसि गेले । समाचार साकल्य घेऊनि आले ।
कपींद्राकडे पाहिले राघवानें । विरां जाणवीलें तया सुग्रिवानें ॥ ६ ॥
पुढें ग्रंथ संख्यों[5] कपी सीध जाले । सहश्रें दहा वीर मागें मिळाले ।
हनुमंतु तारासुतु जांबुवंतु । गवायु सुखेणु बळी वीर्यवंतु ॥ ७ ॥
सुगंधु कपी नीळ तो शर्भ नामें । महां मैद द्वीवीध तो वीर धर्में ।
सहश्रें दहासीं बळें सीध जाले । महां वीर ते होमपंथें निघाले ॥ ८ ॥
कितीयेक राक्षेस ते रक्षणासी । कपीनें बळें युध्य केलें तयासीं ।
मुखें हाकिती हाणती थोर नेटें । तया पूसती रे दशग्रींव कोठें ॥ ९ ॥
गुहेचें मुखीं लाविली चेड सीळा । तये भोंवते जाहले वीर गोळा ।
सिळेनें सिळा फोडिली घोर घातें । कपी चालिले ते गुहेचेनि पंथें ॥
पुढें मारुती चालिला लागवेगें । कपी सर्वही चालिले मागमागें ।
महांयोगियाचे परी बैसला तो । नभीं पावकू तो धडाडीत जातो ॥११

१ इंद्रादि देवांना बंधमुक्त करणें, बिभीषणास लंकेचें राज्य देणें, सुग्रीवाला आपल्या देशीं परत पाठविणें व भरताला भेट देणें ह्या चार चिंता. २ इंद्राला. ३ बिभीषणाला. ४ सुग्रीव. ५ ग्रंथ संख्या=दश. ६ "भ" चा "ध" केला आहे.

तया हाणते जाहले दमपाणी । मुखें हाकिती टाकिती घोरवाणी ।
सिळा सीखेंरे हाणती तो उठेना । कपी लोटिती ध्यान त्याचें सुटेना ॥
कितीयेक ते गर्जती कर्णबीळीं । मुखामाजि ते टाकिती येक धुळी ।
विरीं वानरीं मांडलीसे धुमाळी । बहूतांपरी ताडिला होमकाळीं ॥ १३ ॥
बहूतांपरीं मांडिले प्रेत्न नाना । परी रावणु कांहिं केल्यां उठेना ।
विरें अंगदें थोर बीचार केला । बळें सीघ्र अंतापुरामाजि गेला ॥ १४ ॥
बहूसाल अंतापुरे त्या सुरारी । तयामाजि मंदोदरी मुख्य नारी ।
तियेलागि वेऊनि वेगीं उडाला । महांवीर तेथें अकस्मात आला ॥१५॥
अळंकार चीरें करें चूर्ण केलीं । बहु भूषणें कंकणें भग्न जालीं ।
कपी कंचुकी केश वोढूनि घेती । विटंबूनि लोटूनियां सीघ्र देती ॥१६
अरे रावणा घे तुझी नीज कांतां । जगजंननी आणिली वेर्थ सीता ।
तिचें ऊसिणें काढिती दमपाणी । वदे मुख्य मंदोदरी दैन्यवाणी॥१७॥
अहो प्राणनाथा असें काये केलें । तुह्मा देखतां कां मला कष्टवीलें ।
महां रम्य नेत्रीं जळें वोघ जाती । विळापें करूं लागली ते रुदंती ॥१८
करुणास्वरें रावणालागि बोहे । प्रभू धांव रे वानरु नेत आहे ।
प्रसंगीं तये थोर आकांत जाला । भुमीकंप होतांचि पाहों निघाला ॥१९
पुढें अंगदा लात हाणोनि पाडी । तया जांबुवंतासि वेगीं लिथाडी ।
कितीयेक ते ताडिले मुष्टिघातें । किती वोढिले पाडिले व्योमपंथें ॥२०॥
नभीं ऊर्ध पाहोनि वेगीं उडाला । बळें झोडिलें पाडिलें मारुताला ।
धरी ह्रदईं सीघ्र मंदोदरीला । विवेकेंचि संमोखिलें ते वधूला ॥ २१ ॥
अहिल्या सती ते सिळारूप होती । विचारूनि पाहें नळाची दमंती ।
बहू कष्टली मुख्य वृंदा पुलोमा । सिता सुंदरी सांगणें काये तुह्मा ॥२२
बहूतांपरी ते सती तोषवीली । पती धाडितां भूवनामाजि गेली ।
दळें सीध केलीं रथारूढ जाला । रणीसूरें[2] संग्रामसौरां[3] निघाला ॥२३॥

---

१ हांक मारी. २ रणशूर. ३ सौरा = शूर.

प्रतापें बळें वाहिनी घोर चाले । कपी वीर ते सर्व पूर्वीच गेले ।
पुढें सोडिता जाहला बाणजाळें । बळें धांवती प्रेरिले दूत काळें ॥२४
कपीभार ऊठावले लागवेगें । करीं घेतले वृक्ष पाषाण शृंगें ।
बळें टाकिते जाहले द्रमपाणी । रणीं रावणें भेदिले सर्व बाणीं ॥ २५ ॥
गळाले महां वीर धाकें पळाले । चळीं कांपती राघवा आड गेले ।
उभा राहिला राम तो वीर गाढा । करीं घेतला चंड वाऊनि मेढा ॥
बहू बाण सोडी महां वीर कैसा । रणीं क्षोभला काळ कृदांत जैसा ।
महां वीर ते दोघ सन्मूख जाले । बळें सोडिती बाण बाणी मिळाले ॥२७॥
रणमंडळी तोडिती बाण बाणी । बहू मातली ते विरश्री फुराणी ।
पुन्हा रावणें सोडिल्या बाणकोडी । लिळा विग्रही राम तत्काळ तोडी ॥२८
बहू क्षोभले व्योम संपूर्ण केलें । शरीं दाटलेसें नभीं थाट जालें ।
बळें तोडिती येकमेकां विरांचे । पुन्हा मागुते भार येतीं शरांचे ॥२९॥
रणीं जुझती ते महां वीर बा हो । मोहो पातले तें भयें केत[1] राहो[2] ।
बुध मंगळा थोर देह्यांत आला । शनी सोम तो आपधाकें पळाला ॥
ग्रहानें ग्रहे भूतले प्रेत जाले । विमानीहुनी देव धाकें पळाले ।
दिशा दीगजा व्यापिलें अंतकाळें । बळी द्वीदळीं कापती ते चळाळें ॥
महां वीर तें मातले घोर मारें । दिशा दाटल्या व्यापिलें अंधकारें ।
पुढें पाहतां अंधकारें दिसेना । ध्वनी मातली ऊठिले घोष नाना ॥३२
महांवीर दोघे रणीं स्तब्ध जाले । पुढें पाहतां बाण बाणी गळाले ।
पुन्हा मागुते हाणती येकमेकां । भरें नीखुरें[3] दूरि टाकूनि शंका ॥ ३३ ॥
पुढें रावणू पंन्नगाशस्त्र सोडी । तेणें चालिल्या त्या नभीं सर्पकोडी ।
उभे वानरांमाजि आकांत जाले । मुखें बोलती सर्प रे सर्प आले ॥३४॥
गरुडास्त्र तें राम सोडी भडाडां । नभीं चालिलीं पक्षकूळें झडाडां ।
तिंहीं तोडिलीं सर्पकूळें तडाडां । कपी गर्जती नामघोषें घडाडां ॥

---

१ केतु. २ राहु. ३ " नीकुरें " चें नीखुरें " केलेलें आहे. पूर्ण निश्चयानें.

पुढें रावणें सोडिलीं तीं अचाटें । नभीं चालिलीं थोर गंधर्वथाटें ।
भुमी पाय आकाशपंथीं सिसाळें । बहू भार ते चालिले येकवेळे ॥३६॥
निवारावया राम तो तेंचि सोडि। नभामाजि तें शस्त्र शस्त्रासि तोडी ।
वमी रावणू थोर क्रोधाग्निज्वाळा । रुपें जाहला घोर कर्कोट काळा ॥३७
शरा अस्त्र तें सोडिलें लंकनाथें । बहूसाल वर्षाव केला अनर्थें ।
महां सींह्य नानापरी सर्प जैसे । महां मत्त व्याघ्रापरी बाण तैसे ॥३८॥
गजाअस्त्र सोडूनि राजीवनेत्रें । असंभाव्य तीं चालिलीं वज्रशस्त्रें ।
तिहीं सर्वही बाण छेदूनि नेले । कपीभार ते थोर आनंदवीले ॥३९॥
तया रावणा क्रोध पोटीं भडाडी । कडाडीत कोपें रणीं बाण सोडी ।
अकस्मात रामावरी स्पर्श जाला । गडाडीत मेघापरी घोंष केला ॥४०॥
रथारूढ जाला रणीं लंकनाथु । पदीं चालतु रामराजा समर्थु ।
नभीं देव ते देखवेना तयाला । रथू मातुळी सीघ्र तो पाठवीला ॥४१॥
बहू शस्त्रमंडीत रत्नी विराजे । वरी अंतकातुल्य तो राम साजे ।
नभीं दुंदुभी घोंष आकाश गाजे । तया रावणाअंतरीं क्रोध माजे ॥
पुढें बोलता जाहला घोर वाणी । तुला सांहे जाला रणीं वज्रपाणी ।
उभा रे रिपू खीळितों आजि बाणीं । तुसी झुझतां थोर वाटे सिराणी ॥
तुझा बंधु म्या पाडिला येक वेळा । रणमंडळीं देखिलें तांचि डोळां ।
तयासारिखें तूज मारीन आतां । पतंगापरी जाळितों जातजातां॥४४॥
पुढें ऐकतां राम बोले तयासी । ह्मणे ऐक रे रावणा गर्वरासी ।
असंभाव्यँ रे वैभवें मातलासी । मराया रणीं आजि तूं पातलासी॥४५
ह्मणे राम रे रावणा वीरधर्मे । रणामाजि मी तूज मारीन नेमें ।
पळालासि कोठें तऱ्ही हें सुटेना । तुझी मृत्यवेळा कदा पालटेना ॥४६॥

---

१ गंधर्वांचें. २ तींच गंधर्वांचें. ३ "मस्त" चें "मत्त" केलें. ४ इंद्रानें आपला सारथी "मातली" यांस रथासह पाठविले होते. ५ इंद्र. ६ शिराणी = क्वचित् होणारा लाभ, मौज, गंमत. ७ "स्यात" चें "भाव्य" केलें आहे.

रिपू जाण रे तूजला मृत्य आला । दिल्हें अक्षै राज्य बीभीषणाला ।
सितेकारणे थोर कापत्य केलें । अभाग्या तुझें सर्वही राज्य गेलें ॥४७॥
तया बोलतां कोपला वीर गाढा । रणामाजि त्या घर्डिल्या वज्रदाढा ।
पुढें शूळबाणें करी सज मेढा । बळें वोढितां चूकला रामवोढा ॥४८॥
कडाडीत घोषें रणीं तेचि काळीं । रघूनायेका बैसले बाण भाळीं ।
असंभाव्य तो कोपला च्यापपाणी । दशग्रींव तो भेदिला सीघ्र बाणीं ॥
बळें मारिती वारिती बाणजाळें । पुन्हा क्षोभले धांवती ते उफाळें ।
रथीं सारथी पाडिती आश्व जे कां । विरें नीखुरें भेदिलें येकमेकां ॥५०
रिपू कोपला थोर काळाग्नि जाला । तया रावणा थोर आवेश आला ।
प्रतापें रणीं राघवें येकवेळे । बळें फोडिलीं बाणघातें कपोळें ॥ ५१ ॥
बळें छेदिता जाहला वोष्ट्र दंतीं । बहूबाण ते सोडिले व्योमपंथीं ।
कितीयेक ते राघवें चूर्ण केले । कितीयेक ते बाण आंगीं बुडाले ॥५२॥
तया देखतां रावणू हाक फोडी । असंभाव्य तो मागुते बाण सोडी ।
बळें अश्व तो मातुळी भग्न केला । ध्वजास्तंभ तो सीघ्र छेदूनि नेला ॥
भयातूर ते भार गोळांगुळाचे । । रुसी देव गंधर्व इत्यादिकांचे ।
रणीं आगळें दाखवी लंकनाथु । भयें बोलती मांडला कीं अनर्थु ॥५४
पडे मातुळी आश्व ते पोळवीले । रुसी देव गंधर्व साशंक जाले ।
कपी बोलती मांडले विघ्न हें कीं । रणामाजि त्या रावणें जींकिलें कीं ॥
अगस्ती रुसी तो रणामाजि आला । रवीमंत्र सांगे रघूनायकाला ।
जपे राम तो आदरें मूळ मंत्रें । रवी सीघ्र येऊन दे सार शस्त्रें ॥५६॥
ह्मणे राघवा जींकिसी रावणाला । अती काळ हा वेळ नाहीं तयाला ।
पुढें राघवें विंधिले पंचबाणी । तुरंगें रणीं पाडिलीं दैन्यवाणी ॥ ५७ ॥
विरें सारथी धाडिला मृत्यपंथें । ध्वजास्तंभ तो छेदिला बाणघातें ।
रणीं राघवें चूर्ण केलें रथाचें । बळें ऊसिणें घेतलें मातुळीचें ॥५८॥

१ "नीकुरें" चें "नीखुरें" केलें आहे. २ "आदित्यहृदय" नांवाचा मंत्र.

पुन्हा राघवें मागुतें तेचि काळीं । रिपू भेदिला बाणजाळें कपोळीं ।
सुरां देखतां थोर आनंद जाला । महद्भूत तो वानरीं घोंष केला ॥ ५९ ॥
असंभाव्य त्या राक्षसा कोप आला । बळें टाकिलें सीघ्र तेणें शुळाला ।
रणीं फोडिली हाक नैरुत्यनाथें । ह्मणें शूळ आला प्रभू व्योमपंथें ॥६०॥
बहू बाणसंभार जातां जळाला । पुढें शूळ पाशूपतें भग्न केला ।
पुन्हा राघवें घोर संधान केलें । असंभाव्य तें पोकळीमाजि गेलें ॥६१॥
सुरेशें गिरी फोडिले वज्रघातें । तयाचे परी भेदिलें रावणातें ।
देहे चाळिला बाण पैलाड गेले । महीमंडळामाजि जातां विझाले ॥६२॥
पुन्हा सोडिलीं राघवें बाणजाळें । बहूसाल सुंसाटती अंतराळें ।
रथीं खीळिला प्राण व्याकूळ जाला । बहू मूर्छना सांवरेना तयाला ॥६३॥
रिपू भेदिला थोर लक्षूनि वर्मे । उगा राहिला राम तो वीरधर्मे ।
रथू सारथी सीघ्र घेउनि गेला । पुढें शुधि जाली तया रावणाला ॥६४॥
बहू कोप आला तया रावणासी । ह्मणे सारथ्या तूं भयातूर होसी ।
रथू काढिला कां तुंवां लागवेगीं । न येतां उणें दीसतें ये प्रसंगी ॥६५॥
ह्मणे सारथी स्वामियां हो उदारा । रिपू पेटला तो रणीं घोर मारा ।
रथारूढ राया तुह्मी वीकळांगें । ह्मणोनी रथू काढिला लागवेगें ॥६६॥
तया बोलतां राव संतुष्ट जाला । समर्पीतसे हातिच्या कंकणाला ।
बहू वेग केला तया लंकनाथें । रथू फीरवीला रणाचेनि पंथें ॥६७॥
रणीं माजल्या त्या बहू प्रेतरासी । पुढें जावया वाट नाहीं रथासी ।
भुमी दाटली मेदमांशें अचाटें । रथांगें बळें वाजती चर्चराटें ॥६८॥
समरंगणीं रावणू सीघ्र आला । वदे घोर वाणी तया राघवाला ।
तुलंघीं सिमा सीघ्र मृत्यंजयाला । रणीं कोण लेखा तुला मानवाला ॥६९॥
असंभाव्य तो रावणू बाण सोडी । नभीं वांकुडीचे परी ते झडाडी ।
उफाळें बळें धांवती दिव्य घोडे । रथामाजि संघटणी घोंष गाढे ॥७०॥

---

१ बिभीषणानें. २ पाशुपतास्त्रानें. ३ विकलांग, अवयवहीन.

धुरा ऊलथों पाहती सींघ्र मागें । विरीं बोढिले वांगे ते लागवेगें ।
रथामाजि तो पैस ऊदंड जाला । विरां मागुता थोर आवेश आला ॥
रणीं रावणा राघवां युध्यकाळुं । रिपूभारसंव्हार भूतां सुकाळु ।
करीं चेड कोदंड मंडीत बाणीं । उभे राहिले शूर ते वज्रठाणी ॥ ७२ ॥
बळी येकमेकांसि ते घोर शब्दें । बहू भाषगें त्रासिती वीर द्वंदें ।
बळें धांवती क्षोभले वीर क्रोधें । पुढें मारिती शस्त्र क्रोधें विरोधें ॥७३॥
रणीं लोटला राम हा सूर्यवौसी । महां युध्य आरंभिलें रावणेंसीं ।
उभे राहिले काळ कृदांत जैसे । महां वीर त्या घोर आकांत भासे ॥७४॥
बळें सोडितां शक्ति नेटें सरारी । महा वांत विख्यात पिळें भरारीं ।
मही सप्त पाताळ घोषें गरारी । पळालीं भुतें काळ पोटीं थरारी ॥७५॥
फणी कूर्म वाराह थकीत जाले । विमानाहुनी देवरुसी पळाले ।
ग्रहे सोम सूर्यादि पोटीं गळाले । कपी खेचरां दीगजां कंप जाले ॥७६॥
प्रसंगीं तये थोर उत्पात जाला । नदीं श्रोणीताचा बळें पूर आला ।
धुमारें बहू दाटलेंसे दिगांतीं । असंभाव्य ते ऊलुकापात होती ॥ ७७ ॥
बळें कोपले रुद्र काळाग्नि जैसे । अरी राय ते मातले भीम तैसे ।
तया जुझतां कोण कोण्हास वारी । रणीं भीडती काळ कोदंडधारी ॥७८॥
रिपू सोडिती घोर शस्त्रें सणाणा । बळें वाजती बाणभाली खणाणा ।
बहूसाल स्फुलींग जाती फणाणा । महींमंडळीं घोष ऊठे दणाणा ॥७९
महां शक्ति ते काळरूपें कडाडी । असंभाव्य ते ज्वाळवन्ही भडाडी ।
मही मेरु मांदार घोषें धडाडी । बळें शोकला सिंधु पोटीं तडाडी ॥८०
पुढें राघवें लक्षिलें रावणातें । बळें मस्तकें तोडिलीं बाणघातें ।
गिरीसीखरांचे परी तें विशाळें । पुन्हा नीव्रती कंठनाळें ढिसाळें ॥८१
सिरें देखतां राम चकीत जाला । ह्मणे मृत्य नाहीं गमे रावणाला ।
वदे मातुळी स्वामि देवाधिदेवा । सुधावक्ष भेदूनि शत्रू वधावा ॥ ८२ ॥

---

१ (?) २ उल्कापात.

कुशी फोडिली बाणघातें निघातें । तेणें रावणू चालिला मृत्यपंथं ।
रुसी देव गंधर्व ते सर्व तोषें । विमानीं सुखे गर्जती नामघोषें ॥ ८३ ॥
नभीं दुंदुभी वाजती येक नादें । बहूतांपरीची बहूसाल वाद्यें ।
ध्वनी दाटले पूर्ण ब्रह्मांड घोषें । कपी गर्जती नामघोषें विशेषें ॥ ८४ ॥
सुखानंद आनंदली जीवसृष्टी । विमानीहुनी जाहली पुष्पवृष्टी ।
रुसी देव गंधर्व सर्वै मिळाले । त्रिणे वाउनी नारदादीक आले ॥ ८५ ॥
मिळाल्या सुखें नायेका आष्टभावें । करीं ताळ मृदांग वीणे स्वभावें ।
कळा कौतुकें दाखवीती प्रसंगें । गुणी नाचणी नाचती रागरंगें ॥८६॥
बहू गायनें थोर गंधर्व गाती । कळा ऐकतां देव थकीत होती ।
जयांच्या अळापें देहेभाव जाती । मृगें श्वापदें लोधल्या त्या विजाती ॥
रुपें सुंदरी किन्नरी दिव्य येत्रें । बहूसाल वियाधरी गूणपात्रें ।
उठे राग कल्होळ सप्तस्वरांचा । गमे बोळला मेघ हा अंबृताचा ॥८८॥
तुरें वाजतां अंबरीं शंख भेरी । जयो पावला राम लीळावतारी ।
सुरां मानसीं थोर आनंद जाला । महां घातकी रावणू तो निमाला ॥
समस्तां सुरां मानसीं सूख जाले । परी दुख बीभीषणा प्राप्त केलें ।
रणीं रावणू श्रेष्ट बंधू निमाला । झळंबे मनीं शोक उत्पन्न जाला ॥
रुदंती प्रसंगीं ध्वनीं घोंप जाला । झळंबे मनीं दुख बीभीषणाला ।
अहाहा अहाहा मुखें बोलताहे । विळापेंचि तो स्वास टाकीत आहे ॥९१
बहू लोटले बोघ नेत्रोदकाचे । दिनाचे परी शब्दकारुण्य वाचे ।
वडीनें वडी तो भुमी आंग घाली । अरीभ्रातया शुधि सर्वै उडाली ॥
देहेभाव सांडूनि तो रूदताहे । मोहोजाळ होतांचि अक्रंदताहे ।
बहूतांपरीचें बहू सौख्य दिलें । मनामाजि तें सर्वही आठवीलें ॥ ९३ ॥
मुखें स्वास सांडूनि पाणी चुरीतो । भुमी मस्तकू आपटीतो पिटीतो ।
ह्मणे वीर तो वोखटा काळ आला । त्रिकूटाचळाचा अळंकार गेला ॥

---

१ लोधणें=झोंबणें, चिकटणें. २ "दिनासारिखे" चें "दिनाचे परी" केलें.

नव्हे रावणासारिखा संपतीचा । नव्हे रावणासारिखा वित्पत्तीचा ।
बहू सांगतां वैभवालागि कांहीं । प्रतापी तयासारिखा वीर नाहीं ॥ ⁾.५॥
मनाचा उदारु धनाचा कुबेरु । बहूसा विचारु जनीं दानशूरु ।
गळाला बहू धीर त्या राक्षसांचा । महीमंडळीं धाक गेला सुरांचा ॥
बहूतां जणाचें बहू भाग्य गेलें । गमे सर्व ब्रह्मांड हें वोस जालें ।
जयाकारणें देव लीळावतारी । तयाच्या गुणा तूळणा कोण सारी ॥९७
उदासीन वाटे जनीं पाहवेना । मनीं स्वस्त नाहीं कदा राहवेना ।
गताच्या गुणें वीर तो मग्न जाला । तयालागि वारावया राम आला ॥
उभा च्यापपाणी वदे रम्य वाणी । सदा सर्वदा गाइजे जो पुराणी ।
ह्मणे गा विरा थोर आश्चीर्य जालें । मोहोसागरीं ज्ञानतारुं बुडालें ॥९९॥
तयासारिखें आजि हो दीसताहे । प्रभू बोलतां वीर तत्काळ राहे ।
करीं घेतलें सीघ्र बीभीषणाला । दिनाचा दयाळु दळामाजि आला ॥
ह्मणे राम बीभीषणा बुधिवंता । रणीं रावणालागि देह्यांत वेथा ।
तुह्मी सीघ्र अंतापुरामाजि जावें । समस्तांसि पाहावया आणवावें ॥१०१
समर्थामनीं लागली सर्व चिंता । पराअंतरा जाणता सौख्यदाता ।
तयाची कथा ऐकतां दुख नासे । चरित्रें बरीं अंतरीं दास तोषे ॥१०२

इति श्रीरामायेण युद्धकांड शत नवम ॥ ९००

१०

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

तया रावणालागि देह्यांत आलें । प्रधानासि बीभीषणें पाचारीलें ।
तुह्मी सीघ्र अंतापुरामाजि जावें । समस्तांसि पाहावया आणवावें ॥ १ ॥
प्रभू बोलतां वीर तैसे निघाले । पुढें सीघ्र अंतापुरामाजि गेले ।
समस्ता वधू मार्ग लक्षीत होत्या । उदासीन उद्वीग्न चिंतातुरा त्या ॥२॥

तवं देखिलें तें आकस्मात डोळां । भयातूर त्या कंप सूटे चळाळां ।
तयामाजि मंदोदरी मुख्य नारी । तये सांगती वो निमाला सुरारी ॥३॥
प्रसंगीं तये थोर कल्लोळ जाला । रणामाजि तो सौख्यसिंधु बुडाला ।
भुमी लोळती रूदती येकवेळा । देहे वेस्त हाणोनि घेती कपोळा ॥४॥
समस्तां जणीचे महां शब्द जाले । दुखाचे तया योग सर्वै मिळाले ।
मुखें बोलती थोर आघात जाला । समस्तां मुखाचा अळंकार गेला ॥५॥
धुळी टाकिती ऊर हाणोनि घेती । धरेनां असंभाव्य जाली रुदंती ।
चिरें फाडिती ते अळंकार गेले । भुमी लोळती मोकळे केस जाले ॥६॥
पुढें सर्व राजांगना त्या निघाल्या । दशग्रींव तेथें रणामाजि आल्या ।
रणीं कांत देखोनि आकांत केला । बहू पाप हो वोखटा काळ आला ॥
अकस्मात तें सर्व सौभाग्य गेलें । समर्थी प्रभू कां उदासीन केलें ।
समस्तांसि शोकार्णवीं मोकलीलें । असंभाव्य हें दुख ठाकूनि आलें ॥८॥
ह्मणे राम बीभीषणा जायें आतां । बहूतांपरीं तोषवावें समस्तां ।
निमाल्यावरी वैर कां हो करावें । विवेकेंचि मंदोदरी नीववावें ॥ ९ ॥
कृपासागरें वीर तो पाठवीला । अकस्मात राजांगनामाजि आला ।
प्रबोधेंचि नानापरी शांत केल्या । समस्ताजणी भूवना पाठवील्या ॥१०
पुन्हा मागुता वीर तत्काळ आला । ह्मगे हो प्रभू पाठवीलें तयाला ।
वदे मागुता राम बीभीषणातें । रणीं रावणु अग्नि द्या जा तयातें ॥११॥
पुढें ऊठिला तो रणामाजि आला । येथासांग त्या रावणा वीध केला ।
समुद्रीं सुचीस्मंत होऊनि आला । नमस्कार केला तया राघवाला ॥१२
वदे राम तैसाचि त्या बांधवातें । कपीनाथ सुग्रींवं राजा तयातें ।
तुह्मी सीघ्र नैरुत्यनाथासि न्यावें । विधीयुक्त भद्रासनीं बैसवावें ॥ १३ ॥

---

१ "धरेना कदा सांवरेना रुदंती", असा चरण होता त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचा चरण केला आहे. २ मरणान्तानि वैराणि । वाल्मीकिप्रणीत युद्धकांड सर्ग १११×१००

महां वीर तेहीं नमस्कार केले । पुढें सव्य घाळूनि तैसे निवाले ।
सवें चालिली ते असंभाव्य सेना । रुसी देव ते रूढ जाले विमाना ॥
बहूसाल वाद्यें ध्वनी घोंष जाला । बळी गर्जती नाद गेला भुगोळा ।
कपीनाथ सोमीत्र ते राजभारे । दळें चालिलीं वानरांचीं अपारें ॥१५॥
महां दूत वेगीं पुढें पाठवीले । बळें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेले ।
त्वरें लाविलें काम पूर्वींच तेहीं । बहू वेग त्या राक्षसां वोरि नाहीं ॥१६॥
बहूसाल कामारे[2] ते लक्ष कोटी । स्थळें[1] सीध होतां असंभाव्य दाटी ।
प्रसंगीं तये तातडी थोर जाली । पहाव्या सुखें लोकमांदी मिळाली ॥
सिड्या पाइन्या उंच आकाशपंथें । असंभाव्य तें लाविलें काम तेथें ।
बहू जाणते वेग मोठा[3] बळाचा । पुरीमाजि तो येकवेळा तयाचा ॥१८
कपीच्या करें आल्पसी भग्न जाली । पुरी मागुती सर्वही सीध केली ।
त्रिकूटाचळीं भव्य चत्वार द्वारें । विशाळें नभासारिखी थोरथोरें ॥१९॥
दिसे रम्य लंकापुरी कांचनाची । वरी पाहतां हांव पूरे मनाची ।
हुडे कोट गेले नभामाजि उंचीं । जगीं धन्य निर्माण केली तयाची ॥२०
पहाव्या गवाक्षें लघू दीर्घ द्वारें । बहूसाल जाळांधरें थोरथोरें ।
असंभाव्य चैर्यागिरी तो विळासे । वरी सर्व रेखाटिलें व्योम भासे ॥२१
हुडे कोठ दामोधरें थोरथोरें । सजे चाउड्या चौक नानाप्रकारें ।
महां मंदिरें सुंदरें थोरथोरें । भुंयेरीं बरीं वीवरें तें अपारें ॥ २२ ॥
बहू चित्रशाळा बहू होमशाळा । बहू सुंदरा धर्मशाळा विशाळा ।
तके थोर वृंदावनें पार वोटे । सभामंडपीं देखतां सौख्य वाटे ॥ २३ ॥
बिदी हाट बाजार माळ्या दुकानें । मढ्या पर्णशाळा महां योगस्थानें ।
वनें वाटिका जीवनें वोघ जाती । झरे[4] कालवे वाहती पाट जाती ॥२४॥
ध्वजा गोपुरें सीखरें तें अपारें । बहू देव देवाळयें थोरथोरें ।
तळीं कूप बावी जळें पूर्ण जाली । बहूतांपरीची स्थळें सीध केली ॥

---

१ जागा. २ कामगार लोक, सेवक. ३ "ठ्या" चा "ठा" केला आहे.
४ "झरोके" तर नव्हे? ५ (?)

बळी झाडिती लोटिती सर्व शाळा । सडे सींपिती घालिती रंगमाळा ।
सुगंधें बहू गुंफिल्या पुष्पमाळा । जळें निर्मळें बैसका त्या सुढाळा ॥
सुवर्णाचिया रत्नमंडीत भींती । हिरे पाच गोमेद ते ढाळ देती ।
सडे सींपिले कस्तुरीकेशरानें । बहूसाल तें रम्य यानें विमानें ॥ २७ ॥
तया राजद्वारीं बहू दाटि जाली । सभामंडपीं मंडळी ते मिळाली ।
पुढें रावणानूज शृंगारवीला । विधीयुक्त भद्रासनीं बेसवीला ॥ २८ ॥
ध्वजा त्या गुढ्या तोरणें ऊभवीलीं । पुरी सर्व शृंगारमंडीत केली ।
पताका निशाणें वरी दीव्य छेत्रें । बहू चामरें मळमार्तंडपत्रें ॥ २९ ॥
धमामा नभीं दुंदुभीनाद जाला । सुरीं अंबरीं पुष्पवर्षाव केला ।
रघुनायेकें सेवका राज्य दीव्हें । सुरां सोडिलें थोर आनंदवीलें ॥३०॥
असंभाव्य तो वायकल्लोळ जाला । निशाणावरी तो विरीं घाव केला ।
महां वीर संतोषले राज्यतोषें । बहूसाल ते गर्जती नामघोषें ॥ ३१ ॥
समस्ता जणाचें बहू पाप गेलें । सुरांचें महां शैल्य निर्मूळ केलें ।
येथासांग लंकापुरी ते प्रसंगें । विरीं वानरीं पाहिली लागवेगें ॥ ३२ ॥
पुढें सर्वही वीर तैसे निघाले । रघूनायेका भेटले स्वस्त जाले ।
समाचार ते सर्वही सांगताती । जगंनायका थोर आनंद चिती[3] ॥३३॥
ह्मणे राम गा मारुती ये प्रसंगीं । अशोका वना जायें तूं लागवेगी ।
समाचार सांगें तये सुंदरीला । कपी वीर तो सीघ्र तैसा निघाला ॥३४॥
अशोकीं वसे जानकी शोकभारीं । अकस्मात तेथेंचि आला वनारी ।
नमस्कार घालूनि तो बोलताहे । सुवेळे समस्तासि कल्याण आहे ॥३५
दशग्रीव संव्हारिला लंकवासी । प्रतापें दिव्हें राज्य बीभीषणासी ।
प्रभूनें समाचार हा सांगवीला । तेणें जानकी थोर आनंद जाला ॥
स्तुती उत्तरें बोलतीं येकमेकां । सिता तोषली दूरि टाकूनि शंका ।
ह्मणे मारुती हा समाचार नेतों । पुन्हा त्यावया सीघ्र जांऊनि येतों ॥

१ बैठकी. २ तेजस्विता, पाणी. ३ चित्तीं.

नमस्कार केला तये जानकीसी । ह्मणे रे कपी तूं चिरंजीव होसी ।
त्वरें चालिला भेटला राघवाला । पुन्हा मागुतें पाठवीलें तयाला ॥३८॥
ह्मणे गा विरा सांग बीभीषणातें । वना जाउनी आणिजे जानकीतें ।
दिजे मंगळस्नान नानाप्रकारें । सुगंधें फुलेलें अळंकार चीरें ॥ ३९ ॥
महां वीर ते सीघ्र तैसे निघाले । पहाव्या सिता सर्वही सीध जाले ।
बहूसाल वाद्यें दळेंसीं निघाले । अशोकावनामाजि ते वीर आले ॥४०॥
सुवेळाचळामाजि तो रामराजा । पहाव्या तयाची लिळा देवफौजा ।
मदोन्मत्त ऐरावतारूढ जाला । सुरेंसीं सुरेशु पुढें सीघ्र आला ॥४१॥
पुढें सीघ्र मेषारुढें पावकानें । करीं शुभ्र शक्ती तया तांब्रवर्णें ।
बहू भूषणें देव तो अग्नि आला । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥ ४२॥
पहा दंडपाणी महां मेघ जैसा । तयालागि बैसावया थोर ह्मैसा ।
पैती दक्षणेचा तया रूढ जाला । सुखें चालिला राम पाहावयाला ॥
नरारूढ होऊनि नैरुत्यनाथें । त्वरें जाइजे धूम्रवर्णें समर्थें ।
करीं खड्ग घेऊनियां सीध जाला । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥
जळाधीश नक्रीं समारूढ जाला । करीं पाश घेऊनि तो सीघ्र आला ।
सवें सागराचा समूदाव मेळा । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥४५॥
निळावर्ण तो वाॅय अंकूशपाणी । मृगारूढ होऊनियां नीळवर्णी ।
सुताच्या गुणें आवडीनें निघाला । सुखें चालिला राम पाहावयाला ॥
गदा घेऊनि तो प्रभूं उत्तरेचा । हयारूढ तो शुभ्रवर्णू तयाचा ।
महां सुंदरु तो सुधारूपें आला । सुखें चालिला राम पाहावयाला ॥
रुपें कर्दळीसूत तो शूळपाणी । जपे अंतरीं रामरामेति वाणी ।
महादेव नंदीवरी रूढ जाला । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥ ४८ ॥
गणेंसीं गणाधीश अंकूशपाणी । चतुर्भूज तो भव्य सिंधूरवर्णी ।
महां स्थूळ तो मूशकारूढ जाला । सुखें चालिला राम पाहावयाला ॥

---

१ " घे " चा " गा " केला आहे. २ रेड्यावर बसलेला यम. ३ वरुण. ४ वायु. ५ कुबेर. ६ चंद्र. ७ कापूर. कापराप्रमाणें रूप ह्मणजे कर्पूरगौर.

सुरांचा गुरु अंगिरा दूसरा तो । प्रतापें कुबेरु धनाचा बळी तो ।
रथारूढ होऊनि मार्तंड आला । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥५०॥
विधी मुख्य हंसासनी सृष्टिकर्ता । तयाचेन हे उत्पती विश्वभर्ता ।
रुसीदेवगंधर्वमेळा मिळाला । सुखें चालिले राम पाहावयाला ॥ ५१ ॥
गुणी नाचणी गायका स्वर्गवासी । अळापें कळा कूशळा त्या विळासी ।
दळें भूतळीं दाटिल्या देवकोटी । बहूतांपरीं चालिले रामभेटी ॥ ५२ ॥
सदासीव तो सीघ्र भेटीस आला । पदें पांच तो रामसंन्मूख जाला ।
प्रितीनें सखे भेटती येकमेकां । तयां भेटतां सौख्य जालें अनेकां ॥५३॥
विरंचीस आळंगिले राघवानें । बहू सौख्य तें मानिलें ब्रह्मयानें ।
पुढें भेटला शक्र सूखें निवाला । तया मानसीं थोर आनंद जाला ॥५४॥
रुसी देव गंधर्व सर्वे मिळाले । पुढें रामआळींगना सीध जाले ।
समस्तांसि तो भेटला रामचंद्रु । महीं लोटला सर्व सूखें समुद्रु ॥ ५५॥
सभा बैसली सर्वही स्वस्त जाली । कथा राहिली पाहिजे चालवीली ।
रघूनायकें मारुती पाठवीला । पुढें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेला ॥ ५६ ॥
पुढें भेटला सीघ्र बीभीषणातें । बहूसाल सन्मानिलें मारुतातें ।
तयालागि उंचासनीं बैसवीलें । ह्मणे आजि हें भाग्य माझें उदेलें ॥५७॥
सखा वाटसी राघवें धाडिलासी । बहूसाल हें सौख्य जालें मनासी ।
प्रभूची मला काये आज्ञा वदावी । सिरीं वंदितोंसें करंन्यास दावी ॥
पुढें मारुतें मात ते जाणवीली । ह्मणे जानकी वैभवें आणवीली ।
महां वीर ते सीघ्र तैसे निघाले । दळेंसीं अशोकावनामाजि गेले ॥५९॥
बहूसाल यानें गजा घोडियांचीं । सवें चालिलीं दीव्य सूखासनाचीं ।
महां भार ते सर्व ठेऊनि मागें । त्वरें वीर ते चालिले लागवेगें ॥६०॥
पुढें भेटते जाहले जानकीला । नमस्कार साष्टांग केले तयेला ।
अनुवादिजे सीघ्र नैरुत्यनाथें । तुह्मा न्यावया पाठवीलें समर्थें ॥ ६१ ॥

---

१ बृहस्पति. २ " चालिल्या " चें "दाटिल्या" केलें आहे. ३ ब्रह्मदेवास. ४ इन्द्र. ५ गोष्ट, प्रकार.

तरी जंन्ननी सीघ्र आतां उठावें । महां मंगळस्नान आधीं करावें ।
अळंकार चीरें पुढें सीध केलीं । सुगंधेल तेलें बहू आणवीली ॥६२॥
बहूसाल आनंद ते जानकीला । स्तुती उत्तरें गौरवीलें तयाला ।
ह्मणे मारुती जानकी मानु[१] दीजे । उदासीन बीभीषणाला न कीजे ॥६३
कपी बोलतां गोष्टि ते मान्य केली । सवें राक्षसी सीघ्र तैसी निघाली ।
बहूसाल उष्णोदकें[२] सीध होतीं । बहू कूशळा राक्षसी माखिताती॥६४॥
स्तुतीउत्तरीं माखिलें जानकीला । ह्मणे आजिचा दीन हा धन्य जाला ।
चिरें सुंदरें कंचुकी रत्नमाळा । सुगंधें बहू घातल्या पुष्पमाळा ॥ ६५ ॥
अळंकार भंगारें[३] जांबूनदांचे[४] । महीमंडळीं ते भुपाळासि कैचे ।
तया मारुतें बैसका[५] सीध केली । जगजंन्ननी बैसली सीध जाली ॥ ६६ ॥
पुढें ठेविलें पात्र सुधांफळांचें[६] । शकुनार्थ घ्यावें ह्मणे रम्यवाचे ।
दिल्हीं पंचकें दोनि दोवां जणाला । कपी मारुती आणि बीभीषणाला ॥६७
जीवाच्या सख्या राक्षसी जानकीच्या । बहू दीस होत्या वनीं संगतीच्या ।
दिल्हीं पंचकें दोनि दोघीं जणीला । महांशर्मे नामें तये त्रीजटेला ॥६८
ह्मणे जानकी लोभ आतां असावा । उदासीन वाटे बहू कष्ट जीवा ।
समस्तां जणातें फळें पाठवीलीं । सुखें जानकीनें बहू स्तूति केली ॥६९
फळें सेविलीं आच्मनें शुद्ध केलीं । पुढें सीबिका ते विरें आणवीली ।
पताका चिरें सुंदरें दीव्य छेत्रें । पुढें वींझणे च्यामरें तें विचित्रें ॥७०॥
दळें चालिलीं दाटणी थोर जाली । सिता सीबिकेमाजि तैसी निघाली ।
तुरे सुंदरें गंभिरें वाजताती । असंभाव्य वाद्यें ध्वनी गर्जताती ॥ ७१ ॥
महां सुंदरें रम्य दिव्यांबरें तें । वरी सर्व आछ्यादिलें सीबिकेतें ।
पुळस्ती कपी वीर संन्नीध जाती । पुढें वारिती वेत्र घेऊनि हातीं ॥७२॥

---

१ सीतादेवीच्या मनांत स्नान वगैरे करण्यापूर्वी जशाच्या तशाच स्थितींत जाण्याचें होतें, ह्मणून मारुती ह्मणाले कीं बिभीषणांच्या शब्दाला मान देणें. २ हस्तदोषानें मूळांत " उष्टोदकें " पडलेलें आहे. ३ भांगारें, सोनें. ४ जांबुनद ह्मणजे सोनें असा रूढ अर्थ आहे. ५ आसन. ६ सुधाफळ=आवळा, आमलक.

अशोकावनाहूनि ते लागवेगें । बहुवीध संन्नीध येती प्रसंगें ।
सर्वे चालिले लोक त्रीकूटवासी । पहाव्या अती आदरें जानकीसी ॥७३॥
सभे बैसला देव कैळासवासी । गणाधीश तो ईश सर्वा गुणेंसीं ।
विधी शक्र गंधर्व ते सर्व आले । रुसी देव तेतीस कोटी मिळाले ॥७४॥
मिळाले कपी रीस कोठ्यानकोटी । सिता आणितां जाहली थोर दाटी ।
शतांची शतें धांवती वेत्रपाणी । दळें वारिती गर्जती घोरवाणी ॥७५॥
पहाव्या सिता वीरमांदी मिळाली । प्रसंगीं तये दाटणी थोर जाली ।
वळें टाकिती येकमेकांसि मागें । कपी वीर ते धांवती लागवेगें ॥७६॥
झडा घालिती येकमेकां पुढारे । दिसेना पर्दी सर्व सेना उभारे ।
पहाव्या पुढें घालिती मस्तकातें । महां वीर ते हाणती वेत्रघातें ॥ ७७ ॥
कितीयेक आकाशपंथें उडाले । कितीयेक ते वृक्षअग्रीं दडाले ।
कितीयेक ते फीरती अंतराळीं । कितीयेक ते घोंष उल्हासताळीं ॥७८॥
कपीचीं दळें चंचळें फार जालीं । महां मार देखोनि मागें पळालीं ।
बळें गर्जती घोर घोंषें फुराणें । वरी साधिती अंतराळीं किराणें ॥७९॥
महां मार देखोनि माहां विरांचे । भ्रमों लागले भार गोलांगुळाचे ।
दिसेना सिता आर्त पोटीं पुरेना । उतावेळ त्या धीर नैनीं[1] धरेना ॥
कपी धांवती सीघ्र पाहावयाला । परी रीग नाहीं पुढें जावयाला ।
प्रसंगीं महां मार देखोनि दृष्टी । रघूराज तो बोलिला येक गोष्टी ॥८१॥
सितेकारणें वानरीं कष्ट केले । किती वेळ हे युध्य होतां निमाले ।
उतावेळ पोटीं पहाव्या सीतेला । दिसे पष्ट ऐसें करावें तयेला ॥ ८२ ॥
मोहोछाव यात्रा तया पर्वकाळीं । विवाहीं युधांतीं तथा अंतकाळीं ।
गृहीं सासुऱ्याचे तथा जंन्नकाचे । नव्हे निंद्य ते संगतीनें वरांचे ॥८३॥

---

१ "पोटीं" होतें, त्यास हरताळ लावून "नैनीं" केलें आहे. २ महोत्सव, यात्रा, पर्वकाळ, विवाह, युध्य, अंतकाळ या प्रसंगीं, तसेच सासरीं व माहेरीं आणि नवरा जवळ असतां केव्हां हि स्त्री परक्यांच्या नजरेस पडण्यांत दोष नाहीं.

पुढें धाडिलें सीघ्र त्या अंगदाला । ह्मणे रे कपी सांग बीभीषणाला ।
ह्मणावें बळें आपुले लोक वारा । पुढें सीघ्र येऊनियां दूरि सारा ॥८४॥
त्वरें धांविला राव त्रीकूटवासी । बहू वारिलें मारिलें राक्षसांसी ।
पुढें काढिलें पैटकूळां दुकूळां । दिसों लागली जानकी दिव्य बाळा ॥
समस्तीं सिता देखिली आदरेंसी । असंभाव्य सुंदर्य लावण्यरासी ।
तये देखतां सर्व सूखें निवाले । कपी बोलती आजि निःपाप जाले ॥
सिता देखती जाहली रामचंद्रा । नमस्कार तैसाचि केला महींद्रा ।
तया राघवें पाहिलें जानकीला । पुढें भृकुता वक्र आव्हेर केला ॥८७॥
उदासीन ते जानकीलागि केलें । सभामंडळीं सर्व वोरंग जालें ।
सभेमाजि ते बोलती येकमेकां । सितेलागि आव्हेरिलें राघवें कां ॥८८॥
अवस्ता बहू लागली ते प्रसंगीं । बुडाले कपी वीर सर्वै विरंगीं ।
मुखें बोलती सर्वही कोण वेळा । सिणे मारुती कंप जाला भुगोळा ॥
सभा बैसली ते द्विजांब्राह्मणाची । असंभाव्य सुंदर्यता हे सितेची ।
कितेकीं मनामाजि संकेत केला । तिहीं कल्पिले अंतरीं दोष तीला ॥
रघूनाथ हा हेत जाणे मनाचा । सदा सर्वदा साक्ष सर्वै जनाचा ।
जिवांतील जाणे तया चोरवेना । महां पातकी पाप त्याचें सरेना ॥९१॥
ह्मणोनी प्रसंगीं उदासीन केलें । जनीं कल्पिलें सर्वही वेर्थ गेलें ।
ह्मणे राम तो जानकीलागि जावें । स्वइछा सुखें तां दिगांती भ्रमावें ॥
प्रसंगीं तये शब्द काठीण्य रामें । मुखें बोलिजे अर्थभेदें विरामें ।
अधोमूख सीतावेंलोकी भुमीतें । मही भीजती जाहली अश्रुपातें ॥९३॥
ह्मणे न्याय अंन्याय सर्वै बुडाला । दिसे आजि कल्पतरू वांज जाला ।
नसे आल्प अन्याय ब्रह्मांड केला । वृथा दंड हा कोण धर्मा मिळाला ॥ ९४
मनीं आल्प हे कल्पना कां करावी । उगी कल्पिली बुधि पोटीं धरावी ।
बहूसाल बोलोनियां काये आतां । महां सौख्य तें पावकें भस्म होतां ॥९५

---

१ "बळें" चें "त्वरें" केलें आहे. २ पडदे, पांघरूण. ३ दुकूल, रेशमी वस्त्र. ४ नमस्कारिलें आदरें त्या नरेंद्रा। असा मूळ चरण होता. ५ सीता अवलोकी.

ह्मणे जानकी त्या रिसां वानरांसीं । बहूसाल रे कष्ट जाले तुह्मासी ।
परी मागुतें येक जीवीं धरावें । बहूसाल त्या पावका चेतवावें ॥ ९६ ॥
पुढें सीघ्र खांणोनियां कुंड केलें । असंभाव्य त्या पावका चेतवीलें ।
सिखा धांवती ऊर्ध आकाशपंथें । पिडा जाहली खेचरांभूचरातें ॥९७॥
विरंचीहरादीक देवां समस्तां । मनामाजि ते थोर जाली अवस्ता ।
मुखें बोलती सर्वही कार्य जालें । परी मागुतें काये हें विघ्न आलें ॥९८
स्वभावेंचि हा वन्हि जाळीत आहे । तयामाजि हे जानकी केवि राहे ।
धडाडीत ज्वाळा पुढें पाहवेना । तया अंतरेंही उभे राहवेना ॥ ९९ ॥
मनामाजि पूजा येथासांग केली । पुढें जानकी पावकामाजि गेली ।
तये स्पर्शतां पावकु शुध जाला । प्रसंगीं तये शांत जाला निवाला ॥
तयामाजि ते जानकी शोभताहे । समस्तै सभा लोक त्रैलोक्य पाहे ।
पुंटीं[1] घालिजे पूतळी कांचनाची । तयाहूनि ते दिव्य काया सितेची॥ १ ॥
अळंकार चीरें बहू पुष्पमाळा । सुगंधें तनू चर्चिली दिव्य बाळा ।
जगजंन्नी सीघ्र बाहेर आली । सभे देखतां वन्हि सीता निघाली ॥२॥
महां वीर ते गर्जती नामघोंषें । कपी वीर ते तोषले थोर तोषें ।
सुरीं अंबरीं पुष्पवर्षाव केला । नभीं दुंदुभीवाद्यकल्लोळ जाला ॥ ३ ॥
सिता मुख्य ते पावकामाजि होती । वृथा रावणें चोरिली हे वदंती ।
रमा सागरांतून नेली हरीनें । तयाचे परी जानकी राघवानें ॥ ४ ॥
पुढें जानकी रामअंकीं विराजे । रमा आदिनारायेणीं जेवि साजे ।
असंभाव्य तो वाद्यकल्लोळ गाजे । कपीवाहिनीमाजि आनंद माजे॥५ ॥
जनाच्या मनाकारणें धीर केला । कृपेच्या कृपासागरा पूर आला ।
कृपादृष्टिनें पाहिलें जानकीला । पुढें सीघ्र आळंगिलें ते सितेला ॥६ ॥
ह्मणे दास हे श्लोक रामायेणाचे । जनी आल्प सोपेचि नाना गुणाचे ।
कितीयेक पाल्हाळ सांडूनि मागें । कथा चालिली ते पुढें लागवेगें ॥ ७

इति श्रीरामायेण श्लोकबध शत संपूर्ण ॥ दशम ॥ १० ॥

---

[1] पुटीं.

११

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

प्रतापें दिनेशु तपाचा हुताशु । विरांमाजि ईशु सुरांचा सुरेशु ।
मुनीचा महेशु महादेव धीशु । सदांचा उदासु वनारण्यवासु ॥ १ ॥
पिनोंकी शुळी बोलिजे रुद्रवाणी । जटाभार पंचाननु शूळपाणी ।
हरु शैल्यजावल्लभु भक्तपाळु । धीरोदार मृत्यंजयो तो कृपाळु ॥
महादेव शंभो गिरीजाविळासी । सुवर्णाचळामाजि कैळासवासी ।
विराजे रुपें गौर कर्पूर जैसा । दिसे धाम धौळा सदासीव तैसा ॥ ३ ॥
विषें कंठ काळा दिसे चंद्रमौळी । फणीधाँरकू वन्हि वाजे कपोळीं ।
असंभाव्य भोळा गळां रुंडमाळा । महां मस्तकीं वोघ जाती खळाळां ॥
वसे भस्म आंगीं प्रभू वीतरागी । उदासीन जो सर्व सामर्थे त्यागी ।
विधी शक्र हे सर्व ध्याती जयाला । महादेव तो वर्णितो राघवाला ॥
ह्मणे धन्य रामा विरा पूर्णकामा । असंभाव्य सीमा कळेना महीमा ।
महां थोर अद्भूत सामर्थ्ये केलें । प्रतापेंचि ब्रह्मादिकां सोडवीलें ॥ ६ ॥
तया रावणालागि प्रसंन्न आह्मी । वरे मातला जाहला पापकर्मी ।
रुसी देव माझे बहू कष्टवीले । समर्था तुंवां सर्वही सोडवीले ॥ ७ ॥
अखंडीत घेतों तुझें नाम वाणी । पुजा अंतरामाजि कोदंडपाणी ।
बहू काळ होतें बहू आर्त पोटीं । प्रसंगेंचि हे जाहली थोर भेटी ॥८॥
अकस्मात हा भेटिचा लाभ आला । मनामाजि अद्भूत आनंद जाला ।
सुराकारणें संकटीं पावलासी । मनोभावना राहिली तूजपासीं ॥ ९ ॥

---

१ सूर्य. २ अग्नि. ३ बुद्धीचा अधिपति. कदाचित् देवाधीश ह्मणण्याचा भावार्थ असेल. ४ पिनाक संज्ञक धनुष्य आहे ज्याचे असा शंकर. ५ पार्वतीपति. ६ धवला, शुभ्र. ७ नाग धारण करणारा. ८ अग्नि आहे तिसरा डोळा ज्यांच्या कपाळीं.

भवीशोत्तरें बोलिलीं वाल्मिकानें । पहातों चरित्रें तुझी आवडीनें ।
विषें पोळला प्राण माझा निवाला । निजध्यास तो लागला पार्वतीला ॥
समस्तां मनीं लागला ध्यास रामा । तुझें रूप ध्यातों सदा योगधामा ।
बहूसाल हें बोलणें काये देवा । अखंडीत हा लोभ आतां असावा ॥ ११
प्रतीउत्तरीं राम बोले महेशा । उदाराधिशा सुंदरा देवधीशा ।
समर्था प्रभू लोकपाळा भुपाळा । लिळा जाळिसी पाळिसी या भुगोळा ॥
तुझा योग होतांचि आनंद जाला । पुढें देखतां प्राण माझा निवाला ।
दयासागरें सर्व सांभाळ केला । सुखानंद हेलावला तृप्त जाला ॥ १३ ॥
पुढें बोलता जाहला तो विरंची । ह्मणे धन्य हे आजि वेळा सुखाची ।
तुझा योग होतां घडी अमृताची । बहू स्तूति केली रघूनायेकाची ॥१४
किती बंधनें पावलों पूर्वपापें । बहू दीस बोसांडिलें मायेबापें ।
बहू कष्टलों स्वामि देवाधिदेवा । कृपाळुपणें सीघ्र केला कुढावा ॥ १५ ॥
तुह्मावेगळे सर्वही दीन जालों । त्रिकूटाचळीं बंदिशाळे मिळालों ।
हिनासारिखे जाहलों दैन्यवाणे । प्रभू आमुचें दुख तें कोण जाणे ॥१६
बहू कष्टवीलें तया रावणानें । घडीनें घडी त्रासिलें दुर्जनानें ।
गमे हा नियंता मनामाजि चिंता । समस्तांसि कोण्ही नसे सोडवीता ॥
बहू बोखटी वेळ येऊनि गेली । कृपासागरें धावणी सीघ्र केली ।
सुतालागि झेंपावला व्याघ्र जैसा । जगजन्नका तूं समस्तांसि तैसा ॥१८
स्तुतीउत्तरें बाळकू काये जाणे । बरें बोखटें सर्व कांहींच नेणे ।
मुलें खेळतां मायबापासि चिंता । तयाचे परी बोलताहे विधाता ॥१९॥
बहू स्तूति केली तया ब्रह्मयानें । कृपाळूपणें वारिलें राघवानें ।
प्रसंगें विधीचें समाधान केलें । मनीं दुख मागील तें सर्व गेलें ॥२०॥
पुढें बोलता जाहला वज्रपाणी । सदासर्वदा देव ऐकों पुराणी ।
तया सुकृताचा बरा काळ आला । प्रभू रामचंद्रा तुझा योग जाला ॥

---

१ टाकिले. २ रक्षण. ३ " बहू गांजिलें " होतें त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचा पाठ केला आहे.

बहूतांपरीं राघवा ऐकिलासी । परी पूरली लोचनाची असोसी ।
पुढें पाहतां देखतां रूप तुझें । जगंन्नायका धन्य हें भाग्य माझें ॥२२॥
उणें कोटि कंदर्प हें रूप साजे । सदा सर्वदा योग ध्यानीं विराजे ।
मुनी शोधिती भक्त कोट्यानकोटी । बहू साधनें ही नव्हे सीघ्र भेटी ॥
कितीयेक योगी उदासीन जाले । गिरीकंदरीं तूज धुंडीत गेले ।
तथा अंतरीं भेटसी अल्प कांहीं । जनीं आमुच्या सुकृता पार नाहीं ॥
ह्मणे इंद्र तो स्वामि देवाधिदेवें । जनीं सेवकां आपुलेंसें ह्मणावें ।
घडेना मला भक्ति भावार्थ नाहीं । प्रभू सांगिजे जी मुखें काय कांहीं ॥
ह्मणे राम गा वज्रपाणी प्रसंगें । रथू मातुली धाडिला लागवेगें ।
तुंवा कार्य तें सर्व पूर्वींच केलें । रथारूढ होऊनिया येश आलें ॥२६॥
पुन्हा मागुतें येक आतां करावें । निमाले कपी रुक्ष त्यां ऊठवावें ।
सुधामेघ पाडूनियां लागवेगीं । कपी[2] वीर ते ऊठवी ये प्रसंगीं ॥२७॥
मुखें बोलतां जाहला च्यापपाणी । तेणें थोर संतोषला वज्रपाणी ।
प्रसंगीं तये थोर आनंद जाला । नमस्कार केला रघुनायेकाला ॥२८॥
जळेशासि आज्ञापिलें तोचि कांळीं । महां मेघ ते चालिले अंतराळीं ।
असंभाव्य ते जाहली मेघवृष्टी । तेणें भीजली सर्वही प्रेतसृष्टी ॥ २९ ॥
कपी रीस ते सीघ्र आले निमाले । नमस्कारिला राम शैनीं मिळाले ।
कळे ना कळा कोण या राघवाची । मनीं कल्पितां हाव[1] पूरे मनाची ॥३०
निमाले कपी पावले दिव्य देहो । मिळाला रिसां वानरांचा समोहो ।
सुवेळाचळामाजि ते भार आले । क्षमारूप तैसेचि सर्वैं मिळाले ॥३१॥
मिळाले बहू देव कोट्यानकोटी । असंभाव्य दोंहीं दळांमाजि दाटी ।
मुखें बोलती देखती राघवाला । स्तुतीउत्तरीं तोषवीती दयाळा ॥ ३२ ॥
प्रसंगेंचि आज्ञा समस्तांस यावी । पुन्हा मागुती सर्व चिंता असावी ।
तुह्मी हो अयोध्यापुरीमाजि जावें । प्रजापाळकें राज्य सूखें करावें ॥३३

१ हाव, इच्छा. २ "निमाले कपी" असा प्रथम पाठ होता. ३ "उणी वर्णितां बुधि ब्रह्मादिकांची" असा मूळ पाठ बदलून प्रस्तुतचा चरण घातला आहे.

प्रतीउत्तरीं राम बोले समस्तां । बरें हो ह्मणे जाइजे सीघ्र आतां ।
समस्तीं तुह्मीं भूवनामाजि जावें । बिळासें बहू राज्य सूखें करावें ॥३४
मुखें बोलतां राम तो देव तोषे । करें पीटिती टाळिका नामघोषें ।
नमस्कार केला रघूनायेकाला । समस्तां मनीं थोर आनंद जाला ॥३५
रवी पावकें येम नैरुत्यनाथें । जळाढ्यें[1] धेनाढ्यें[2] रघूनायेकातें ।
गुरू अंगिरा देव गंधर्व तेही । बहू बोलते जाहले सर्व कांहीं ॥ ३६ ॥
रुसी देव गंधर्व सर्वै मिळाले । स्तुतीउत्तरीं बोलते सीघ्र जाले ।
समस्तांसि संन्मानिलें राघवानें । गुणी किन्नरादीक गाती पुराणें ॥३७॥
निरोपेंचि त्या चालिल्या देवकोडी । पुढें सीघ्र बीभीषणु हात जोडी ।
समर्थें मला थोर आतां करावें । घडी येक लंकापुरीमाजि यावें ॥ ३८ ॥
धरावें मनामाजि देवाधिदेवें । जनीं सेवकालागि कांहीं घडावें ।
करावें समर्थें जिणें श्लाघ्य माझें । घडावें महद्भाग्य हें दास्य तूझें ॥३९॥
प्रतीउत्तरीं राम बोले तयासी । ह्मणे धन्य बीभीषणा गूणरासी ।
प्रसंगें सखा बंधु तूं जोडलासी । पुरेना तुझे संगतीची असोसी ॥४०॥
प्रितीच्या सुखालागि कैसें वदावें । गुणाच्या गुणाला किती आळवावें ।
बहूसाल तां राखिला स्नेहवादु । जनामाजि तो धन्य साधु अगाधु ॥
स्नेहाळा तुवां आजि ऐसें करावें । पुरीमाजि त्या सुग्रिवांलागि न्यावें ।
बिळासें बहूतांपरीं सौख्य द्यावें । कपी रुक्ष घेऊनि वेगीं उठावें ॥४२॥
सखा सुग्रिवांसारिखा कोण आहे । मनामाजि बीभीषणा तूंचि पांहें ।
जिवेंसी सखा आमुचा सांहें जाला । असंभाव्य हा वीरमेळा मिळाला ॥
जनीं मैत्रिकी राखिली सुग्रिवानें । बहूसाल हा कष्टला जीवप्राणें ।
स्वयें देखिलें सांगणें काय तुह्मा । कपी पूजितां पावलें सर्व आह्मा ॥
पुढें सीघ्र बीभीषणें तेचि काळीं । अती आदरें ठेविलें वाक्य भाळीं ।
करीं घेतलें प्रीतिनें सुग्रिवांला । ह्मणे आजिचा काळ हा धन्य जाला ॥

---

१ वरुण. २ कुबेर.

समर्थागुणें तू सखा जोडलासी । तुझा योग हा पार नाहीं सुखासी ।
कपी रुक्ष घेऊनि तैसा निघाला । पुढें सीघ्र लंकापुरीमाजि गेला ॥४६
जळें निर्मळें सर्व अभेंग जालें । अळंकार चीरें कपी तोषवीले ।
बहूतांपरीचीं सुगंधें फुलेलें । समस्तांसि नाना रसें तृप्त केलें ॥४७॥
रिसां वानरांला पुजा सांग जाली । बहूसाल बीभीषणें स्तूति केली ।
महां वीर विश्रांति पावोनि तेथें । निघाले पुढें सर्वही राजपंथें ॥४८॥
सुगंधें बहू घातल्या पुष्पमाळा । अनीळें सुखें वास नेला भुगोळा ।
प्रभूला नमस्कार साष्टांग केले । मिळाले कपी रुक्ष सर्वे निघाले ॥४९॥
सभेमाजि आली बहूसाल शोभा । पुढें राहिला हात जोडूनि ऊभा ।
प्रसंगीं तये राम बीभीषणाला । सुधाउत्तरीं बोलता सीघ्र जाला ॥५०॥
ह्मणे गा विरा तां पुरीमाजि जावें । ध्रूवाचे परी राज्य सूखें करावें ।
सेसी सूर्य तारांगणें अंतराळीं । असावें सुखी भोगिजे सर्वकाळीं ॥५१॥
पुढें बोलिजे सीघ्र नैरुत्यनाथें । ह्मणे वासना पूरवावी समर्थें ।
प्रभू बोलतां चीत माझें न राहे । पहावी अयोध्यापुरी वासना हे ॥५२॥
पुरीमाजि भद्रासनीं तूं भुपाळा । मोहोछाह उछाह पाहेन डोळां ।
उदारा प्रभूं सौख्य पाहेन संगें । निरोपेंचि मी सीघ्र येईन मागें ॥५३॥
सवें घेतलें वीर बीभीषणाला । रघूराज तो वानरेंसीं निघाला ।
असंभाव्य तो वाद्यकल्लोळ जाला । पुढें सीध केलें महां पुष्पकाला ॥५४॥
नसे तूळणा रत्नभंडीत याना । महीतुल्य त्या आणवीलें विमाना ।
तयारूढ तो जाहला राम वेगीं । कपी वीर ते आपुलाले विभागीं ॥
विमानावरी रामराजा विराजे । वरी बैसले ते कपी रुक्ष राजे ।
सुमीत्रासुतुं बैसला सव्य भागीं । जगंन्मात सीता तया वाम भागीं ॥
विमानावरी वाजती घंटमाळा । खडे घोंस हेलावती मुक्तमाळा ।
समुद्रोदकीं पूर्ण तारूच जैसें । नभामाजि ते चालिलें भव्य तैसें ॥५७

---

१ अभ्यंगस्नान. २ अनिलें, पवनानें. ३ शशी, चंद्र.

पुढें चालतां चालतां लागवेगी । सितेलागि तो राम सांगे प्रसंगीं ।
रणमंडळीं आट राक्षसकूळां । त्रिकूटाचळू दाखवीली सुवेळा ॥ ५८ ॥
असंभाव्य पाल्हाणिला स्वेतें जेथें । स्वयें वास दर्भासनी योग तेथें ।
स्त्रिया रत्नमंडीत नाना विळासी । समुद्रातिरीं भेटला तोयेरासी ॥५९॥
बळें आगळा वीर वाळी निमाला । दिल्हें राज्य जेथें कपी सुग्रिवाला ।
अकस्मात जाली हनूमंतभेटी । तडागें नद्या दाखवी वीरजेठी ॥६०॥
जटायू पुढें पावला स्वर्गलोकीं । जनस्थान हें रम्य गोदातटाकीं ।
पुढें चालतां राम राजाधिराजें । तया राहवीलें रुसी भार्दवाजें ॥६१॥
कपीचीं दळें भूतळीं दाटि जाली । तया भार्दवाजें बहू स्तूति केली ।
पुढें धाडिलें मारुतीलागि देवें । ह्मणे गा विरा भ्रातया जाणवावें ॥६२॥
प्रभू बोलतां वीर तैसा निघाला । तया गुंह्यकानें नमस्कार केला ।
स्तुती बोलतां तो समाचार सांगे । नंदीग्राम तो पावला लागवेगें ॥६३॥
कपी देखिला भव्य रामानुजानें । नमस्कार केला तया बांधवानें ।
कपी भेटला बैसला स्वस्त जाला । समाचार साकल्य सांगे तयाला॥६४॥
ह्मणे मारुता राघवाच्या वियोगें । पळें भासती तें किती काळ यूगें ।
महद्भाग्य आलासि येणें प्रसंगें । रघूनाथ तो भेटवीं लागवेगें ॥६५॥
उदासीन तो बंधु तो राघवाचा । वदे मारुतीलागि कारुण्यवाचा ।
बहू कष्टलों काळ गेला दुखाचा । कधीं राम येईल सींधु सुखाचा॥६६॥
व्रथा संपदा राज्य हे काय कीजे । उदासीन या राघवाला न कीजे ।
पदें भोगितां त्या मदें बाधिजेतें । दिसेंदीस आयुष्य तें वेर्थ जातें ॥६७॥
कितीयेक ते भाग्य भोगून गेले । पुन्हा मागुते मृत्यपंथें निमाले ।
कितीयेक साधु उदासीन जाले । महींमंडळीं लोक सूखें निवाले ॥६८॥

---

१ पूल बांधला. २ सेतु, पूल. ३ ह्या श्लोकाचीं पहिलीं तीन चरणें वेगळीं होतीं, त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचीं चरणें लिहिलीं आहेत. मूळ चरणें उमगलीं नाहींत. ४ भरद्वाज ऋषीनें. ५ वृथा.

भले जाणती संपदा दुखदाती । स्वहीता परत्रासि होते नियंती ।
हरादीक ते तापसी याच लागी । सदा सर्वदा फीरती वीतरागी ॥६९॥
ह्मणोनी मला राघवेंवीण कांहीं । सदा सर्वदा वैभवीं चाड नाहीं ।
मला भेटवीं राम आत्मा जगाचा । वदे मारुतीलागि तो दीन वाचा ॥
ह्मणे मारुती धन्य गा धन्य साधु । महां शाक्ति वीरक्ति बोधें अगाधु ।
नव्हे साधनें भेटि ब्रह्मादिकांला । तुझ्मालागि भेटीस तो राम आला ॥
नमस्कार केला तया मारुतानें । रंजें डौरलें भाळ माहां विरानें ।
प्रिती लागली अंतरीं ते ढळेना । ह्मणे धन्य गा धन्य लीळा कळेना ॥
तया देखतां चीत सूखें निवालें । मनामाजि तें थोर अश्चीर्य केलें ।
ह्मणे वीर अद्भूत वैराग्य कैसें । महद्भाग्य हें मानिलें तृण जैसें ॥७३॥
पुढें बीर रामानुजें काय केलें । पुरीमाजि शत्रूघना पाठवीलें ।
सुमंतां वसिष्ठांदिकां जाणवीलें । असंभाव्य ते शैन्य पाल्हाणवीलें ॥७४॥
ह्मणे वीर तो राम येईल आतां । सुखी जाहली मुख्य माता समस्ता ।
प्रसंगीं तये थोर आनंद जाला । पुरीमाजि तो लोक सर्वै मिळाला ॥
पुढें सीघ्र पाल्हाणिले दीव्य घोडे । महीमंडळीं त्यांस नाहींत जोडे ।
असंभाव्य ते हींसती लक्षकोडी । उफाळें तया धांवतां भूमि थोडी ॥
मोहाळी झुली पाखरां मुक्तमाळा । बहू रत्नमंडीत भासे उर्माळा ।
अळंकार भांगारमंडीत केले । बहू भार शृंघारले सीध जाले ॥ ७७ ॥
गिरीसारिखीं चेड बंडें अपारें । बहू मातलीं कुंजरें थोरथोरें ।
पताका झुली रम्य दिव्यांबरांच्या । बहूरंग लावण्य नानापरींच्या ॥७८॥

---

१ "कल्याण" असा पाठ होता, त्यास हरताळ लावून "तो दीन" असा पाठ केला आहे. २ धुराळ्यानें. ३ डौरणें=ओतप्रोत भरणें. ४ घोडेस्वार तयार केले. ५ खोगीर घालून तयार केले. ६ मोहाळी=घोड्याची झोरकी. ७ पाखर=घोड्याच्या पाठीवर घालावयाची उंची झालर. ८ दिपविणारा देखावा (?) ९ हत्ती.

महां मस्त ते हस्तें भारें निघाले । त्वरें चालतां भव्य सर्वांग डोले ।
भुमी हाणतां अंदुं वाजे दणाणा । बळें बाजती चंड घंटा घणाणा ॥७९
तयारूढ ते वीर कीतेक जाले । घडाडीत सेना असंभाव्य चाले ।
सिबीका बहूसाल सूखासनें तें । निशाणें पताका फडाडीत वातें ॥८०॥
महां वीर शत्रूघनू लागवेगीं । सुमंतू प्रधानू तया पुष्टिभागीं ।
बहू वाद्य तो घोष गेला दिगांता । रुसी राव वासीष्ट त्या मुख्य माता ॥
पदी चालिला मुख्य तो योगबंधु । सर्वे घेतला मारुती वीर सींधु ।
महां वीर दोघे पुढें सीघ्र गेले । असंभाव्य ते भार मागें उदेले ॥८२॥
पुढें राम तेथूनि वेगी निघाले । महांपुष्पकारूढ होऊनि आले ।
त्वरे पावतां पावतां नंदिग्रामा । कपी वीर तो दाखवी सीघ्र व्योमा ॥८३
असंभाव्य तें तेज हेलावताहे । ह्मणे गा कपी काय हें येत आहे ।
तया सांगतो मारुती राम आला । नभामाजि त्या पुष्पकारूढ जाला ॥
पुढें रामभ्राता नमस्कार घाली । सुखाची असंभाव्य हे वेळ आली ।
तया देखतां सौख्य अद्भूत जालें । वरी पाहतां यान संनीध आलें ॥८५॥
पुढें देखिला भव्य तो राम योगी । असंभाव्य सेना तया पुष्टि भागीं ।
त्वरें चालतां धांवतो रामभ्राता । नसे धीर त्या भेटिचा काळ येतां ॥८६
बहू रम्य लावण्य कामावतारी । महां वीर दोघे रुपें योगधारी ।
तया देखतां रोम आंगीं भरारी । सुखें पाहतां सर्व सेना थरारी ॥८७॥
रुपें सारिखे वीर दोघे मिळाले । सुखाचे बहू कंप रोमांच आले ।
पदीं ठेविला मस्तकू बांधवानें । तया ऊठवीलें त्वरें राघवानें ॥८८॥
स्फुरद्रूप आळींगनीं वीर गात्रीं । जळें लोटलीं रम्य राजीवनेत्रीं ।
तया राम रामानुजा भेटि जाली । प्रसंगीं तये सृष्टि सूखें निवाली ॥८९
सुमीत्रासुता भेटला वीतसंगीं । नमस्कारिली जानकी ते प्रसंगीं ।
खुणा दावितां रामराजाधिराजें । कपीनाथ आळंगिला योगिराजें ॥९०॥

---

१ हत्ती. २ हत्तीच्या पायाला अडकविलेला साखळदंड ३ असा भरत.

पुढें भेटिचा लाभ नैरुत्यनाथा । पदीं ठेविला सीघ्र येऊनि माथा ।
तयालागि रामानुजें ऊठवीलें । समस्तां विरां राघवें भेटवीलें ॥९१॥
प्रिती भेटला अंगदा जांबुवंता । प्रसंगें कपी थोरथोरां समस्तां ।
स्तुतीउत्तरें बोलती येकमेकां । स्नेहे लागला सौख्य जालें अनेका ॥९२॥
प्रितीनें तया गूहका भक्तराजा । कृपाळूपणें भेटला रामराजा ।
नमस्कार केला समस्तां विरांला । तया अंतरीं थोर आनंद जाला॥९३॥
पुढें सर्वही पुष्पकारूढ जाले । दळेंसीं महां वीर तैसे निघाले ।
अयोध्यापुरी देखतां सूख जालें । प्रसंगें रघूनायेकें दाखवीलें ॥९४॥
रुढांच्या[1] मनासारिखें वर्तताहे । महींमंडळीं[2] यान[3] येऊनि राहे ।
भुमी ऊतरे राम बंधूसितेसीं । कपीनाथसुग्रीव बीभीषणेंसीं ॥९५॥
कपी रीस ते भार कोट्यानकोटी । दिसेना भुमी जाहली थोर दाटी ।
समर्थें विमानासि त्या पाठवीलें । कुबेरासि भेटावया सीघ्र गेलें ॥९६॥
असंभाव्य तो वाद्यकल्होळ जाला । कपी पाहती भार अद्भूत आला ।
रजें व्योम आछादिलें सर्व कांहीं । विरां कुंजरां घोडियां मीत्य नाहीं॥९७
कपी सर्व चाकाटले[4] पाहताती । गिरीचे परी भार अद्भूत येती ।
कपीभार ते देखिले राजभारें । पहाव्या दळें लोटलीं तें अपारें ॥९८॥
खुणा दाविती येकमेकांसि तेथें । मुखें बोलती राहिले राम येथें ।
महां वीर ते मुख्य धांवोनि आले । कपी भार त्यामाजि वेगीं मिळाले॥९९
रघूनायेकालागि शत्रूघनानें । नमस्कार केला तया मंत्रियानें ।
उभे[5] वर्ग ते भेटले राघवाला[6] । तयां मानसीं थोर आनंद जाला ॥१००
सुमीत्रासुता आणि ते जानकीला । महां वीर तेहीं नमस्कार केला ।
प्रसंगीं समस्तांसही भेटि जाली । सुखाची नदी अंतरामाजि आली ॥१॥
सुमंतू समर्था ह्मणे पैल पाहे । रुसी जंत्रनी मंडळी येत आहे ।
तया सांगतां राम तो सीध जाला । पदें चालतां तो पुढें सीघ्र आला ॥

---

१ रुढीला धरून चालणाऱ्या माणसांच्या. २ जमिनीवर. ३ वाहन, पुष्पकविमान. ४ चकित झालेले. ५ सर्व जण. ६ रामाला.

पुढें देखिला तो रुसी ब्रह्मनिष्ठ । कुळा रक्षिता तो कुळामाजि श्रेष्ठ ।
रघूनाथ तेथें नमस्कार घाली । स्तुतीउत्तरें आदरें भेटि जाली ॥ ३ ॥
प्रसंगें नमस्कारिली मुख्य माता । बहू सौख्य जालें तया भेटि होतां ।
समस्तां जणीला नमस्कार केले । तया देखतां प्राण त्यांचे निवाले ॥
समस्तांसि तो भेटला राम जैसा । येथासांग तो वीर सोमीत्र तैसा ।
नमस्कार घाली बहू स्तूति केली । तया देखतां मंडळी ते निवाली ॥
सितेसुंदरीनें नमस्कार केले । असंभाव्य ते लोक तेथें मिळाले ।
स्तुतीउत्तरें येकमेकांसि जालीं । प्रसंगीं तये अंतरें तें निवालीं ॥ ६ ॥
समस्तां समस्तां जणा भेटि जालीं । पहाव्या सुखें लोकमांदी मिळाली ।
पुरीमाजि तो थोर आनंद जाला । मुखें बोलती हो सुखें राम आला ॥
सुखें पाहतां मुख्य माता मिळाल्या । सवें सुंदरा त्या असंभाव्य आल्या ।
वधूची बहू दाटणी थोर जाली । सिता सुंदरी सीघ्र तेथें मिळाली ॥
नमस्कारिलें नम्र होऊन श्रेष्ठां । प्रसंगेंचि भेटी वरीष्ठां वरीष्ठां ।
धडाडां नभीं वाजती चंड भेरी । बहू वारितां जाहली दाटि थोरी ॥
महां वैभवाची कथा राघवाची । जनीं सौख्यदाती च ब्रह्मादिकांची ।
पुढें रामऊपासकें रामदासें । पुरी वर्णिली रम्य नाना विळासें ॥११०॥

शत ११००

१२

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पुढें चालिली ते असंभाव्य सेना । रजें मातलें व्योम पूढें दिसेना ।
कितीयेक ते भार संन्मूख आले । समर्थास तेहीं नमस्कार केले ॥ १ ॥
दळें राहिलीं दूरि वेष्टीत पाळी । कपीचक्र येकीकडे चेड मेळा ।
तया मध्यभागी रुसी बंधु माता । महां वीर ते मुख्य चत्वार कांता ॥

---

१ बेढा.

उभा राहिला राम तो राजभारें । गृहें निर्मिलीं अंबरांचीं अपारें ।
सभामंडप धर्मशाळा विशाळा । गृहें रम्य अंतर्गृहें चीत्रशाळा ॥ ३ ॥
बहूसाल दिव्यांबरें थोरथोरें । सुचित्रें विचित्रें अमोल्यें अपारें ।
कितीयेक त्या लागल्या स्तंभवोळी । प्रभा रत्नमंडीत तेथें झळाळी ॥४॥
बहू रत्नमाळा बहू मुक्तमाळा । बहू लाविले घोस नक्षेत्रमाळा ।
कितीयेक जाळी वरी अंतराळीं । कितीयेक मुक्तें निराळीं निराळीं ॥५॥
सुढाळा किळो मंडपीं ढाळें देती । विशाळा स्थळामाजि त्या रत्नजोती ।
सुवर्णासनें रम्य नानापरीचीं । कितीयेक सींह्यासनें कूसरीचीं ॥६॥
बहूते फुलोरे बहूतांपरींचे । वरीं घोंस हेलावती माणिकांचे ।
निळे पाच गोमेद इत्यादिकांचे । बहू रंग नानापरी कांचनाचे ॥७॥
नभामाजि त्या दीव्य नक्षत्रमाळा । तयाचे परी शोभती मुक्तमाळा ।
विराजे तया मंडपामध्यभागीं । रुसी राम माता सखे बंधुवर्गीं ॥ ८ ॥
असंभाव्य ते संपदा वैभवाची । मुखें सर्व बोलावया शक्ति कैची ।
वरी पाहतां उंच आकाशपंथें । असंभाव्य तें भव्य लावण्य तेथें ॥९॥
समूदाव तो बैसला स्तब्ध जाला । वधूमेळ अंतर्गृहामाजि गेला ।
रुसी राम माता सखे बंधुवर्गीं । स्नेहेउत्तरीं बोलिजेते प्रसंगीं ॥ १० ॥
कितीयेक तो काळ गेला वियोगें । असंभाव्य तें सौख्य संयोगयोगे ।
सरेना मुखें बोलतां मोहमाया । निवाली सुखें पाहतां सर्व काया ॥११॥
कपीनाथ बीभीषणाला भुपाळें । रहाव्या स्थळें दीधलीं तें विशाळें ।
तयामाजि ते सर्वही स्वस्त जाले । समर्थें बहू सोहळे दाखवीले ॥१२॥
पुढें मंगळस्नान तेणोंचि काळें । बहू दास ते चालिले येकवेळे ।
कितीयेक ते हाटकांचे तटांकीं । जळें ठेविलीं सेवकीं ग्रामलोकीं ॥१३॥
असंभाव्य तीं सीध केली फुलेलें । बहूतांपरीचीं सुगंधेल तेलें ।
किती चौकिया चौक गंगाळपात्रें । विशाळें पवित्रें सुचित्रें विचित्रें ॥१४॥

---

१ कीळ=प्रभा, कांती. २ प्रकाश. ३ फुलोरा=फुलांची माळ, उधळलेलीं फुलें. ४ सुवर्णाचे. ५ हौद.

सुगंधें रसें चोखण्या काळवील्या । येथासांग सामग्रिया सीध केल्या ।
बहू आर्त पोटीं उभा भर्तबंधु । करी प्रार्थना राम कारुण्यसींधु ॥१५॥
प्रभू बोलता जाहला सीघ्र काळें । किजें मंगळस्छान या लोकपाळें ।
अयोध्यापुरीवासियां सर्व लोकां । विरें सर्व संकेत केला अनेकां ॥१६॥
समस्तासि तत्काळ अभ्यंग जालें । महां लोक ते सर्व सूखें निवाले ।
कितीयेक सामग्रिया सीध केल्या । कपीनाथबीभीषणा पाठवील्या ॥१७॥
पुन्हा राम बोले वसीष्ठा वरीष्टा । किजे मंगळस्नान हो सर्व श्रेष्ठां ।
पुढें जनन्नीलागि देवाधिदेवें । ह्मणे मंगळस्नान तुह्मी करावें ॥ १८ ॥
समस्ती येथासांग अभेंग केलें । पुन्हा देव तो भ्रातयालागि बोले ।
सखे बोलती स्वामि देवाधिदेवा । तुह्मी सांग अभेंग आधीं करावा ॥
बहूतांपरी प्रार्थिलें बांधवासी । कितीयेक ते सीध जाले विळासी ।
उभी मंडळी कूशळां नापिकाची । तींहीं मांडिली सांग सेवा प्रभूची ॥
समेश्रू क्रमें जाहलीं त्या प्रसंगें । नखें काढिलीं नीळ रंगें तरंगें ।
जटाजूट ते मोकळे सर्व केले । स्नेहें घालितां रम्य चक्षू निवाले ॥२१
पुढें दर्पणीं पाहिलें रूप रामें । प्रसंगीं तये कोटिकंदर्पधामें ।
कळा बाणली भव्य लावण्यगात्रीं । असंभाव्य सुंदर्य राजीवनेत्रीं ॥२२
जळें पादप्रक्षाळणा सर्व जाली । पदीं लागतां सर्व गंगा निवाली ।
पदांगुष्ठभागीरथी वोघ जाला । जनमज्जनें लोक निर्दोष केला ॥ २३ ॥
पुढें तीर्थ वंदूनि बंधुजनानें । निवाले पवीत्रोदकें तीर्थपानें ।
बहू लाविलें लोचना आवडीनें । मनीं मानिलें सौख्य त्या बांधवानें ॥
बहूसाल आयुष्य हो कल्पकोडी । वडावी सदा सर्वदा भक्तिजोडी ।
सुगंधें फुलेलें चबाबीत माथां । महां मस्तकीं मर्दिती लोकनाथा ॥२५॥
बहू मर्दना सांग नानापरीची । लिळा काढिली ते मळी निर्मळाची ।
जळें निर्मळें घालिती उष्ण धारा । मुखें बोलती तोय आणीक सारा ॥

१ उटणी. २ भरतबंधु राम. ३ स्नानाबद्दल स्थान पडलें असावें. ४ श्मश्रु. ५ मळें त्यागिलीं सर्व सुस्नात जालें । असा चरण होता त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचा चरण केलेला आहे.

सिरीं घालिती तोय नेटें घळाळां । नद्या वाहती उष्ण वोघें खळाळां ।
सुगंधेंचि दोहीं तिरीं पंक जाला । असंभाव्य तो भृंग तेथें मिळाला॥२७
येथासांग अभ्यांग केलें भुपाळें । पुढें रम्य दिव्यांबरें सीघ्र काळें ।
महां तेजपुंजाळ ते लागवेगीं । चिरें वल्कलें त्यागिली ते प्रसंगीं ॥२८॥
प्रसंगी तये रत्नमंडीत मानें । पुढें पादुका ठेविल्या बांधवानें ।
वसीष्ठासि रामें नमस्कार केला । महां वीर तो बैसला स्वस्त जाला॥२९॥
बहू कस्तुरी केशरें तेंचि काळीं । रुसी राम वीलेपनें भव्य भाळीं ।
बहू भूषणें रत्नमंडीत रामें । अमोल्यें सुखें घातलीं पूर्णकामें ॥३०॥
उटी घेतली घातल्या पुष्पमाळा । बहूतांपरींच्या बहू रत्नमाळा ।
महां मस्तकीं हेममूकूट साजे । असंभाव्य तो तेजकल्लोळ मांजे ॥३१॥
वरी कीरटी कुंडलें वैजयेंती । अळंकार नानापरी ढाळ देती ।
चिरें सुंदरें घातल्या भव्य धाटा । कटी कींकिणी नागेरा क्षुद्र घंटा ॥३२॥
बरीं कंकणें मुद्रिका च्यापपाणी । त्रिदें घातलीं अंदुवांकीं झणाणी ।
महीमंडळीं सर्वही येक जाले । रघूनायेका भव्य लावण्य आलें ॥३३॥
पहातां नसे तूळणाही तुळाया । विराजे बहू भूषणी दिव्य काया ।
रुसी राजबंधु सखे आणी माता । सुखें पाहती राम तो सौख्यदाता ॥३४॥
प्रितीनें सुखें बोलता राम जाला । ह्मणे स्नान कीजे तया बांधवाला ।
स्नेहेउतरें ऐकतां सीघ्र तैसें । किजे मंगळस्नान नाना विळासें ॥३५॥
जटाजूट ते मोकळे सर्व केले । मळें त्यागिलीं सर्व सुस्नात जाले ।
सुगंधे उटी घातल्या पुष्पमाळा । अळंकार दिव्यांबरें रत्नमाळा ॥३६॥
प्रसंगें समस्तांसि अभ्येंग जालें । सभेते सखे आत सर्वे मिळाले ।
अळंकार दिव्यांबरें दिव्य माता । सुखें पाहाती राघवा त्या समस्ता ॥३७॥
फळें खाद्य नैवेद्य नानापरीचे । फळाहार ते आणिले कूसरीचे ।
बहूतांपरींचे बहू उंच मेवे । ह्मणे राम सर्वांसही पाठवावे ॥३८॥

---

१ नागर = चांगलें. २ सर्व भूमंडळींचें लावण्य एकवटून तें रघुनायकाचे ठिकाणीं प्राप्त झालें.

समस्तांसि ऊदंड ते पाठवीलें । फळें सेवितां लोक संतुष्ट जाले ।
स्वइछा स्वयें सेविलें अल्प कांहीं । जनीं सेवितां तूळया त्यास नाहीं ॥३९
जळें निर्मळें आच्मनें शुध केलीं । समस्तांसि पानें बहू पाठवीलीं ।
विडे घेतले सर्वही स्वस्त जाले । असंभाव्य ते पाकही सीध केले ॥४०॥
पुढें मंडळी सेवकांची मिळाली । विशाळें स्छळें सर्वही सीध केलीं ।
बहू चित्रशाळा बहू होमशाळा । सडे सींपिती घालिती रंगमाळा ॥४१॥
बहू रत्नमंडीत मोठीं अचाटें । दुंकंठीं बहू मांडिली दिव्य ताटें ।
कितीयेक तें बत्तिसां वाटियांचीं । कितीयेक विस्तीर्ण नानापरीचीं ॥४२
असंभाव्य तें रम्य चित्रें विचीत्रें । बहूतांपरीचीं बहू तोयपात्रें ।
बहू आसनें दीव्य नानापरीचीं । असंभाव्य तें घातलीं कूसरीचीं ॥४३
बहूवर्ण दिव्यांबरें पटकूळें । बहूरंग नानापरीचीं दुकूळें ।
असंभाव्य तीं सोवळीं सीध केलीं । कितीयेक दिव्यांबरें आणवीलीं ॥
पुंढें भोजना सर्वही सीध जाले । कितीयेक ते लक्ष कोटी मिळाले ।
मिळाली रुसी मंडळी ब्राह्मणाची । बहू भव्य मार्तंड जैसे विरंची ॥४५॥
वयें धाकुटे सर्व कोट्यानकोटी । स्थळें रूधिलीं जाहली थोर दाटी ।
बहूसाल संतोषला राम तोषें । असंभाव्य ते गर्जती नामघोषें ॥४६॥
बहूसाल गंधाक्षता पुष्पमाळा । बरीं धोत्र पात्रें दिल्हा रत्नमाळा ।
विरें सुंदरें रम्य यज्ञोपवीतें । धनें चंदनें दीधलीं ब्राह्मणातें ॥ ४७ ॥
पुढें वाढिते जाहले सीघ्र काळीं । बहू दाटल्या त्या असंभाव्य वोळीं ।
महांमंडपीं बैसला रामराजा । रुसी मुख्य बंधु सखे आप्त वोजो ॥४८॥
बहू रत्न झान्या बहूसाल चंबु । सुवासें तयामाजि संपूर्ण अंबु ।
स्छळें सर्वही सीध पूर्वींच केलीं । असंभाव्य आन्नें बहू आणवीली ॥
कपीनाथ सुग्रींव बीभीषणाला । बहू धाडिलीं दिव्य अंनें तयाला ।
रसें पूर्ण त्या कावडी लक्ष कोटी । पथीमाजि ते जाहली थोर दाटी ॥५०॥

---

१ दुतर्फा (?) २ उत्तम.

पुढें वाढिते जाहले पात्रधारी । असंभाव्य ते चालिले येक हारी ।
रुची रायेतीं लोणचीं रम्य बोळी । बहू स्वाद शाखावळी सीघ्र काळीं ॥
वरी वाढिला वोदनु तो सुवासें । वरान्नें क्षिरी शर्करा पंच भक्षें ।
कीतीयेक आणीक नानापरीचीं । बहू वाढिलीं भिन्नभिन्ना रुचीचीं ॥५२
सुगंधें तुपें वाढिलीं तें खळाळां । पयें वाढिती थोर नेटें घळाळां ।
पुढें दीव्य नाना रसें पूर्णपात्रें । सभा शोभली भव्य राजीवनेत्रें ॥५३॥
बहूसाल संतोष नाना सुवासें । रुसी मंडळी गर्जती नामघोंषें ।
पुढें सर्व आरोगिती सावकाशें । सुखें जेविती सर्व नाना विळासें ॥५४
गिरीसारिखे वोदनु शुभ्रवर्णे । बहू भक्षिती भक्ष संपूर्ण पूर्णें ।
कथी मागती सांगती येकमेकां । असंभाव्य ते तृप्ति जाली अनेकां ॥
कढी वर्पती आवडीनें फरारां । रुसी जेविती ढेंकरीती डरारां ।
पुरे हो पुरे आन्न ऊदंड जालें । बहू भोजनें कंठमर्याद आलें ॥ ५६ ॥
पुढें सीघ्र दध्योदनें लागवेगीं । बहू वाढिते जाहले ते प्रसंगीं ।
रुसी राम बंधू सखे आणि माता । मुखें बोलती सर्व संतृप्ति आतां ॥
सुवासें रुचीचीं असंभाव्य तक्रें । कदाही कधीं नेणिजे स्वाद शेक्रें ।
मुखें सेविती जेविती लोक इछा । येथासांग संपूर्ण जालें स्वइछा ॥५८
येथासांग तें भोजनें सर्व जालीं । खळाळां बरीं आचमनें शुध केलीं ।
सुपारी विडे घेतले कर्पुरांचे । बहू शुभ्र ते चूँर्ण मुक्तांफळांचें ॥ ५९ ॥
सुवासें चतुर्भाग मागोन घेती । सुखी जाहल्या सर्वही वेदमूर्ती ।
बहूसाल मंत्राक्षता मंत्रघोंषें । मुखें बोलती सर्वही विप्र तोषें ॥ ६० ॥
कपी रीस ते सर्वही तृप्त जाले । बहू भक्षिलें अन्न सूखें निवाले ।
गिरीसारिखीं राहिलीं सर्व आन्नें । विडे घ्यावया धाडिलीं त्यांसि पानें ॥

---

१ ओदन, भात. २ आरोगणें=भक्षण करणें. ३ ताकतई. ४ दहीभात. ५ तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ।. ६ कर्पुरयुक्त. ७ चुना. ८ मोत्यांचा. ९ विड्याला आ-वश्यक असलेले चार पदार्थ पान, सुपारी, चुना व कात.

येथासांग सर्वांसि संतृति जाली । सभामंडपीं मंडळी ते मिळाली ।
पुढें ब्राह्मणीं मांडिली धर्मचर्चा । मुखें बोलती धन्य दीनू सुखाचा ॥
पुढें दीन तो चालिला अस्तमाना । नमायासि आली असंभाव्य सेना ।
कितीयेक त्या दीवट्यांचीं अचाटें । सभामंडपीं चालिलीं दाट थाटें ॥
प्रसंगीं तये वाद्यकल्लोळ जाला । दुरस्ता बहू लोक सूखें मिळाला ।
विराजे सभेमाजि तो रामराजा । पुढें चालिल्या त्या कळावंत फौजा ॥
झणाणीत वीणे मनोरम्य नादें । दणाणीत मृदांग गंभीर शब्दें ।
अळापें कळा दाविती रागमाळा । स्वरें सुस्वरें भाजली रंग वेळा ॥६५॥
बहू ताळ कल्लोळ वाजे खणाणा । विणे वाजती तंतनादें झणाणा ।
बहू गीत संगीत वेळा सुखाची । भले जाणती ते घडी अंबृताची ॥
असंभाव्य तो नृत्यकल्लोळ जाला । मुखें पाहती शुधि नाहीं जनाला ।
गुंणी मातले रातले गायनानें । तदाकार ते वस्ति केली मनानें ॥६७॥
अळंकार चीरें पुढें ढीग केले । कळावंत ते सर्व संतुष्ट जाले ।
बिसर्जी सभा तो पुढें रामराजा । निरोपेंचि गेल्या बहू लोकफौजा ॥
समस्तीं घडी येक विश्रांति केली । अकस्मात प्रभात ते प्रात जाली ।
पुढें सारिते जाहले नित्य नेमें । महां वीर ते आपुलाल्या स्वधर्में ॥६९
सभे बैसिजे राम देवाधिदेवें । ह्मणे आजि वेगीं अयोध्येसि जावें ।
पुरी सर्व शृंघारमंडीत केली । असंभाव्य ते सर्व सेना निघाली ॥७०॥
महीमंडळीं मुख्य आधीं पुराणी । मुखें बोलिजेते रवीवौंश खाणी ।
अयोध्यापुरी धन्य हे पुण्यरासी । किती राहिले तापसी तीर्थवासी॥७१॥
मुनी संत योगी सदा वीतरागी । उदासीन साधू परोंचे विभागी ।
रुसी मंडळी सात्विकां सज्जनाची । महां योग्य वित्पन्न विद्वज्जनाची॥७२

---

१ "अंबृतानंदवेळा" असा पाठ होता, त्यास हरताळ लावून "भाजली रंगवेळा" असा पाठ केला आहे. २ तज्ज्ञ, मर्मज्ञ. ३ दंग झाले. ४ रत झाले. ५ मोक्षाचे.

कितीयेक ते मंडळी प्रेमळांची । कितीयेक ते ब्राह्मणा सूसिळांची ।
मनस्वी किती ते इती ब्रह्मचारी । बहूतांपरींचे बहू वेषधारी ॥७३॥
सदा सर्वदा योगध्यानस्त जाले । कितीयेक ते काळ होऊनि गेले ।
भुंयेरी मठ्या त्या बहूतांपरींच्या । नदीचे तैरीं पर्णशाळा मठांच्या ॥७४॥
प्रभू देव हा सर्व ब्रह्मादिकांचा । जया वर्णितां सीणली वेदवाचा ।
स्वयें वास जेथें जगंन्नायकाचा । महीमा वदे कोण हो त्या स्थळाचा ॥
कितीयेक ते राहिले भक्तज्ञानी । कृपाळू भले मुख्य नामाभिधानी ।
बहू सुकृती सूर्य जैसे तपाचे । सदा धर्मचर्चा अखंडीत वाचे ॥७६॥
नदी चालिली भव्य ते पूर्णतोया । जनालागि आधार आली उपाया ।
सिवॉल्यें बहू बांधली थोरथोरें । ध्वजा देउळें सीखरें तें अपारें ॥ ७७ ॥
तडागें जळें निर्मळें कूप बावी । सदा सर्वदा राहिजे मानुभोवीं ।
स्थळें निर्मळें निर्मिलीं पावनानें । किती येक कल्पतरूचीं उद्यानें ॥७८॥
कितीयेक त्या लागल्या वृक्षजाती । वनें वाटिका जीवनें पुष्पयाती ।
अयोध्यापुरी रम्य लावण्य नावें । महां भव्य विस्तीर्ण तें वीस गावें ॥७९॥
गृहें बांधलीं तें असंभाव्य उंची । कितीयेक ते पंच सप्तां खणाची ।
सजे चौक दामोदरें थोरथोरें । विशाळें विचित्रें गवाक्षें अपारें ॥ ८० ॥
बिदी हाट बाजार चौबार कुंचे । असंभाव्य ते भव्य नानापरीचे ।
कितीयेक तें सारिखीं दीसताती । महां धूर्त तेही बळें भ्रांत होती ॥८१
महां गोपुरांचा बहू दाट खेटा । हुडे माडिया ऊपऱ्या त्या अचाटा ।
महद्भाग्य श्रीमंत ते लोक तेथें । सदा सर्वदा दाटणी थोर पंथें ॥ ८२ ॥
सदानंद उदेगें नाहीं जनाला । नव्हे वृध ना मृत्य नाहीं तयाला ।
कुरूपी महां मूर्ख तेथें असेना । सुखाचें जिणें दैन्यवाणें दिसेना ॥८३॥
बहू नीति न्यायें विवेकें उपायें । कदाही तया बाधिजेना अपायें ।
बहूतां धनाचे उदारा मनाचे । विशेषा गुणाचे गुणी सज्जनाचे ॥८४॥

यती. २ तिरीं. ३ पाण्यानें तुडुंब भरलेली. ४ शिवालयें. ५ महानुभाव, साधु. ६ उपरी=माडी. ७ उद्वेग, दुःख.

पुरीमाजि ते सर्वही लोक कैसे । सुवर्णाचळीं नांदती देव जैसे ।
प्रतापी बळाचे सदा सत्यवाचे । पुरीमाजि लावण्यदेहे जनाचे ॥८५॥
पुरीमाजि तें सर्व च्यातुर्य मोठें । कदाही मनीं नावडे त्यास खोटें ।
विळासें वसे ते रमा आणि विद्या । कळा सर्व साधारणा सर्व सद्या ॥
अळंकार दिव्यांबरें सर्व लोकां । सदा प्रीतिनें बोलती येकमेकां ।
महां वैभवाचे बहू सुकृताचे । पुरीमाजि ते लोक नाना गुणाचे ॥८७॥
पुरीमाजि आरोग्य ते लोकभारीं । मुलें लेंकुरें थोरलीं आणि नारी ।
करंटे तयामाजि कोण्हीच नाहीं । नसे दोष ना मछरु सर्व कांहीं ॥८८
पुरीमाजि ते दाटणी मंदिरांची । रिकामी भूमी ते रहाव्यासि कैची ।
तया मध्यभागीं असंभाव्य तेथें । महां भूवनें उंच आकाशपंथें ॥८९॥
गृहें गोपुरें निर्मिली कांचनाचीं । बहूसाल विश्रांतिदाती मनाची ।
महां रत्नमंडीत तें थोरथोरें । किती धाकुटीं भव्य मोठीं अपारें ॥ ९० ॥
भुमी बांधल्या पाचबंदी विशाळा । मनोरम्य त्या रेखिल्या चित्रशाळा ।
कितीयेक द्वारें लघू थोरथोरें । स्छळें दिव्य तें पाहतां सौख्यकारें ॥९१॥
किती अन्नशाळा किती वस्त्रशाळा । कितीयेक विस्तीर्ण त्या होमशाळा ।
किती नाट्यशाळा किती रत्नशाळा । कितीयेक त्या धर्मशाळा विशाळा ॥
गृहें रम्य अंतर्गृहें हाटकाचीं । बहू हांसळ्या पूतळ्या नाटकाची ।
भुयेरीं घरें वीवरें गुप्तद्वारें । स्छळें भव्य बैसावया थोरथोरें ॥९३॥
सभामंडपीं ते असंभाव्य शोभा । बहू शोभतो हेमकल्लोळगाभा ।
फुलोरे बहू लाविले माणिकांचे । कितीयेक ते घोस मुक्तांफळांचे ॥९४॥
महींमंडळीं तेजपुंजाळ जालें । असंभाव्य तें भव्य लावण्य आलें ।
विशाळा स्थुळा निर्मिल्या भव्य भिंती । निळे पाच गोमेद ते ढाळ देती ॥
बहू रत्न पुंजाळले ज्वाळ जैसे । असंभाव्य हारी उभे स्तंभ तैसे ।
विशाळें स्छळें निर्मिलीं जाड कैसी । सुवर्णाचळामाजि विस्तीर्ण जैसीं ॥

---

१ सामान्य. २ सद्यः प्रतीति देणाऱ्या. ३ "बहू" असा पाठ प्रथम होता. ४ सुवर्णरसाच्या तरंगांनीं जणूं युक्त असा अंतर्भाग.

विचित्रा कळा कूसरी लेखनाच्या । बहू रत्नमंडीत त्या कांचनाच्या ।
सभामंडपीं फांकल्या रत्नकीळा । दिसे रंग तेथें निराळा निराळा॥९७॥
कितीयेक तीं फांकलीं भव्य कीर्णें । बहूतांपरींची बहू रंगवर्णें ।
कितीयेक हेलावती हेमपर्णें । कितीयेक घंटावळी त्या सुवर्णें ॥९८॥
स्थळें शोभती रम्य बैसावयाचीं । बहूमाळ तें भीन्न भीन्ना परीचीं ।
कितीयेक तें रत्नमंडीत यानें । कितीयेक सीह्मासनें तें विमानें ॥९९॥
बहू बैसका रम्य दिव्यांबरांच्या । विचित्रा बहू रंग नानापरींच्या ।
वरी लोंबती घोंस मुक्तांफळाचे । कितीयेक माळावळी जाळियाचे ॥
कितीयेक रत्नावळी रम्य कैशा । कितीयेक मुक्तावळी शुक्र जैशा ।
प्रभेचे बहू घोंस हेलावताती । बहूतांपरीच्या बहू रत्नजोती ॥१०१॥
स्थळं निर्मिलीं रम्य विस्तीर्ण नाना । कितीयेक बैसावया सर्व सेना ।
कितीयेक वीस्तीर्ण राजांगणें तें । भुमी पाचबंदी महा रम्य तेथें ॥१०२
हुडे कोठ माड्या सजे मोठमोठे । उभें राहिलें भव्य ब्रह्मांड वाटे ।
असंभाव्य चर्या लघू पंथहारी । नभा भासवी रूप नाना विकारी ॥
झरोके कितीयेक त्या गुप्त वाटा । किती ऊपऱ्या अंतराळीं अचाटा ।
कितीयेक त्या भक्तिसंख्यों रसांच्या । कितीयेक त्या उंच तेरा खणाच्या ॥
वरी रत्नकळसांचिया रम्य वोळी । रवीकीर्ण तैशा कळा अंतराळीं ।
वरी लागल्या सर्व नक्षत्रमाळा । मनीं भासती फांकती दीव्य कीळा ॥
रवीवंशीचे स्वर्गविख्यात राजे । जयांच्या प्रतापें विधीगोळ गाजे ।
करी कोण संख्या तया वैभवाची । उणी वर्णितां बुधि ब्रह्मादिकांची ॥
किती कोण लेखा मला मानवाला । मतीमंद मी काय वर्णू तयाला ।
ह्मणे दास त्या अल्पशा भक्तिभावें । प्रभू बोबड्या उत्तरीं तोषवावें ॥

इति श्री युध्यकांड रामायण शत द्वादश॥ १२०० ॥

---

१ नऊ. २ नवरसाइतक्या उंच ह्मणजे नऊ मजले. ३ ब्रह्मगोल, ब्रह्मांड.

१३

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पुरी वर्णिली हो येथासांग येथें । परी पाहतां दीसती अल्प तेथें ।
मनीं संशयो श्रोतयां प्राप्त जाला । प्रतीउतरें काय दिल्हीं तयाला ॥१॥
अयोध्यापुरी स्वर्गलोकासि गेली । पुढें वोस होतांचि ते भग्न जाली ।
असेना जना राहणें वस्ति जेथें । खडे माणिकें कोण ठेवील तेथें ॥ २ ॥
पुरें पटणें वोस होती कितेकें । पुढें पाहतां दीसती सर्व टेकें ।
युगें लोटतांही वसे अल्प कांहीं । असंभाव्य हें तूं विचारूनि पाही ॥३
असो तूटला संशयो श्रोतयांचा । पुढें राहिला वोघ जातां कथेचा ।
अयोध्यापुरा चालिले वीरजेठी । निघाले असंभाव्य कोट्यानकोटी ॥४॥
रुसी राम ते चालिले राजभारें । दळें चालिलीं पुष्टिभागीं अपारें ।
सिबीका पुढें चालती दीव्य हारी । सखेलोकबंधूमधें रावणारी ॥ ५ ॥
पुढें दाटले भार माहां विरांचे । दळीं घोंप जाले गजां घोडियांचे ।
गिरीतुल्य सेना रिसांवानरांची । बहू राक्षसीं दाटि लंकापतीची ॥ ६ ॥
पुरी पावतां रूधिल्या सर्व वाटा । असंभाव्य तो जाहला दाट खेटा ।
शतांचीं शतें धांवती वेत्रधारी । दळें माजलीं कोण कोण्हास वारी ॥७॥
कितीयेक ग्रामस्त मधेंचि गेले । कितीयेक ते चूकले भ्रांत जाले ।
अयोध्यापुरीमाजि ऊभी अचाटें । गृहीं गोपुरीं पाहती दाट थाटें ॥ ८ ॥
करीं रत्नताटें कितीयेक हारी । असंभाव्य त्या चालिल्या दिव्य नारी ।
बहूसाल नीरांजनें लक्षकोटी । पुरींतूनि येतां पुढें थोर दाटी ॥९॥

---

१ मागील शतांत अयोध्यापुरीचें जें वर्णन केलें आहे तसें आज तर कांहीं अयोध्येंत दिसत नाहीं, अशी श्रोत्याला शंका आली ! २ डोंगर. ३ " वानरांची " पाठ होता त्याला हरताळ लावून "पुष्टिभागीं" असा पाठ केला.

रुपें राजसा सुंदरा त्या प्रितीनें । रघूनाथ वोवाळिती आवडीनें ।
मनामाजि ते लागलीसे अवस्ता । सुखें पाहती येकपत्नीव्रतस्ता ॥१०॥
करीती बहू सुंदरा अक्षवाणें । कितीयेक वोवाळिती नींबलोणें ।
असंभाव्य थोवे तया नायेकांचे । मुखें गर्जती भाट वेताळ वाचे ॥११
पताका निशाणें बहू रंगवर्णें । महां तेजपुंजाळ मार्तंडपर्णें ।
वरी दाटलीं तें असंभाव्य छेत्रें । भ्रमों लागलीं दीव्य चित्रें विचीत्रें ॥
पहा हो पहा पैल तो राम आला । असंभाव्य हा वीरमेळा मिळाला ।
दिसेना पुढें पाहतां गर्द जाला । समस्तीं करें ताळिकाघोंष केला ॥
पुढें सर्वही भूवनामाजि गेले । महांवीर ते बैसले स्वस्त जाले ।
पुरीमाजि सर्वांसि आनंद जाला । उभें राहिलें भाग्य हां राम आला ॥१४
रुसी सांगती हे बरी शुध वेळा । त्वरें बैस भद्रासनीं तूं भुपाळा ।
समस्तांसि आनंद राज्याभिशेशें । रुसी अक्षता टाकिती मंत्रघोंषें ॥
विधीयुक्त भद्रासनीं रामराजा । येथायोग्य संपादिली सांग पूजा ।
कितीयेक पुष्पांजुळी ते वहाती । सदानंद आनंद सूखें पहाती ॥१६॥
असंभाव्य नानापरी दान केलें । बहूतांपरीं याचकां तोषवीलें ।
गिरीचे परी शर्कराढीग केले । कितेकीं समस्तासिं ते पाठवीले ॥ १७॥
नभीं दाटलीं मेघडंब्रें अपारें । कितीयेक तें च्यामरें थोरथोरें ।
असंभाव्य हेलावती मछपुछें । बहू डोलती उन्मतें शक्रतुछें ॥ १८ ॥
सुचित्रें विचित्रें रवीतेजपत्रें । असंभाव्य तीं दाटली भव्य छेत्रें ।
विशाळा पताका सतेजें निशाणें । वरी सर्व आछयादिलें व्योम तेणें ॥
असंभाव्य ते दाटली भीमसेना । प्रसंगें विरीं घाव केला निशाणा ।
महां दीव्य सीव्हांसनीं रामराजा । पहाव्या भ्रमों लागल्या वीरफौजा ॥

---

१ "राज" चें "नाथ" केलें. २ अशा रामाला. ३ "मुखें बोलती हो मुखें राम आला" असा चरण होता त्यास हरताळ लावून प्रस्तुतचा चरण घातला आहे. ४ घुमट. ५ इंद्राच्या वैभवाला तुच्छ करणारीं.

वरी रामराज्यें गुढी ऊभवीली । गंजबें सुखें लोकमांदी मिळाली ।
ध्वजा घालिती राम पाहावयाला । समस्तां मनीं थोर आनंद जाला ॥२१
पुरीमाजि तीं वैभवाचीं अचाटें । दुताळीं तिताळीं उभीं लोकथाटें ।
खुणा दाविती सांगती येकमेकां । बहूवेध तो राम वेधीं अनेकां ॥२२॥
दमामे धमामा दडाडां धडाडां । बहू वाजती चंड भेरी भडाडां ।
तुतारे नगारे बहू शंख शृंगें । किती चौंवडे ढोलकर्णे बुरुंगें ॥ २३ ॥
तुरें गंभिरें सुंदरें गर्जताती । कितीयेक पांवे मुखें वोशवाती ।
नफेऱ्यो बहू दुदुंभीघोष जाला । असंभाव्य तो वाद्यमेळा मिळाला ॥
कितीयेक ते चौंडके वाजताती । कितीयेक ते बागडे नाचताती ।
कितीयेक ते मागुते मेळ आले । कितीयेक ते वेषधारी मिळाले ॥२५॥
कितीयेक थोवे कळावंत गाती । हरीदास ते कीर्तनीं गर्जताती ।
'कितेकीं गुणी नाचणी नृत्यरंगें । अळापें कळारागरंगें तरंगें ॥ २६ ॥
कितीयेक वाखाणिती भाट ब्रींदें । कितीयेक तें छंद नाना विनोदें ।
दंडीगाण तें मांडिलें वासुदेवीं । बहू कान्न्या लोधले लोकजीवीं ॥२७॥
कितीयेक ते भैरवांचे मिळाले । कर्मीचें कितीयेक घेऊनि आले ।
कितीयेक ते नाचताती धबाबां । सुखें डोलती वाजवीती रबाबा ॥२८
कितीयेक ते गारडी नाचताती । गळे फूगले घागऱ्या घोळ घेती ।
कितीयेक ते लोक नाना गुणाचे । ब्रिदें[11] अंकुशें लाविले भार कुंचे ॥
कितीयेक ते भोंवती भेद नाना । भ्रमों लागले पाय भूमि थिरेना ।
कितीयेक ते टीपरीं घालिताती । मिळाले समेळें[12] बहू वाजताती ॥३०
घनें सुस्वरें नादकल्लोळ जाला । बहूतांपरींचा बहू लोक आला ।
महद्भूत ते माजली रंगवेळा । दणाणी मही नाद गेला भुगोळा ॥३१॥

---

१ गजबजून. २ "चौडकें" असा पाठ होता. गोंधळी लोकांजवळ जी एकतारी असते तिला चवंडकें ह्मणतात. ३ बुरग ह्मगून एक वाद्यविशेष आहे. ४ वंशवाती, अलगूज. ५ (?) ६ एकतारी. ७ दिंडीगाण. ८ मोराच्या पिसाऱ्याचा मुगुट घालून पहाटेच्या प्रहरीं जे भिक्षेकरी येतात त्यांना वासुदेव ह्मणतात. ९ भैरावदीक्षा घेतलेले. १० (?). ११ (?). १२ संबळ.

निसी प्राप्त जाली असंभाव्य दाटी । बहू दीवट्या लक्ष कोट्यानकोटी ।
कितीयेक ते उंच नेले उमाळे । नळे जाळितां घोंष तैसे उफाळे ॥
सरारां फुलें धांवती अंतराळीं । कडाडीत घोषें निराळीं निराळीं ।
भरारां हवाया कितीयेक वेळा । पहाती बळें उर्ध्व नक्षत्रमाळा ॥ ३३ ॥
बहू औषधें दीव्य नानापरीचीं । कितीयेक तें जाळिती कूसरीचीं ।
घडीनें घडी तेजपुंजाळ होती । उजेडेंचि ते लोक लोकां पहाती ॥३४
पुढें ऊठिला राम तो ते प्रसंगीं । प्रभू चालिले भूवनामाजि वेगीं ।
समस्तांस आरोगणा सांग केली । विडे कर्पुरें घेतले तृप्ति जाली ॥३५॥
गृहें दीधलीं रम्य दीव्यांबराचीं । दळें स्वस्त जालीं रिसांवानरांची ।
कपी वीर राक्षेस सूखें निजेले । । सुपुप्तीचिया भूवनामाजि गेले ॥३६॥
सुवर्णाचिया मंचकीं मृद शैया । वरी सूमने सेज त्या देवराया ।
सभामंडपीं ते निसी अर्ध गेली । प्रभूनें येथासांग विश्रांति केली ॥३७
निजेले रुसी रात्र ते बंधु माता । येथायोग्य विश्रांति जाली समस्तां ।
कितीयेक त्या वीरफौजा समस्ती । असंभाव्य तो वाद्यकल्लोळ गस्ती ॥
प्रभातेचि ऊठोनियां नित्य नेमें । किजे स्नानसंध्यादिकें सांग कर्मे ।
कितीयेक दानें कितेकां रसांचीं । धनें कांचनें भव्य नानापरीची ॥३९॥
अळंकार मुक्ताफळें मुक्तमाळा । कितीयेक दीव्यांबरें रत्नमाळा ।
कितीयेक धोत्रें कितीयेक पात्रें । दिल्हीं ब्राह्मणा दान राजीवनेत्रें ॥ ४०
कितीयेक कोट्यावधी गौतमीचीं । कितीयेक लक्षावधी कुंजरांचीं ।
बळाचे बहू अश्व ते पाखरीले । धनेंसी द्विजां ब्राह्मणा दान केले ॥३१॥
रुसी बांधवीं सारिलीं स्नानदानें । येथायोग्य उंचासनें स्थानमानें ।
सभेमाजि तो बैसला रामराजा । निघाल्या कपीवीर राक्षेसफौजा ॥४२॥
कपीनाथ तो अंगदु जांबुवंतु । कुमोदु गजु वीनतु वीर्यवंतु ।
महां वीर लंकापती मारुती तो । सुमूखु द्विवीधु कपी केशरी तो ॥ ४३

---

१ रात्र. २ आगीचे लोट. ३ भोजन. ४ गायींची. ५ पाखर=घोड्याची झालर.

प्रमाथी गवायु निळु हेमकूटु । सुखेणु नळु मैद मोठा अचाटु ।
कपी कृथनु रुषभु आणि रंभु । गवाक्षु दधीमूख खेदु शरभु ॥ ४४ ॥
कपी रीस राक्षेस कोट्यानकोटी । असंभाव्य ते चालिले रामभेटी ।
समस्ती प्रभूला नमस्कार केले । पुढें सर्वही हात जोडून ठेले ॥ ४५ ॥
समस्तीं शिरीं राम गुणागराला । बहू प्रार्थिलें त्या दयासागराला ।
समस्तांसि देवें निरोपासि द्यावें । ह्मणे राम तो सीघ्र जेऊनि जावें ॥
नमस्कार केले तया विश्ववंद्या । पुढें सीघ्र संपादिल्या स्नानसंध्या ।
असंभाव्य तें दिव्य अन्नें सुवासें । बहू पंगती घातल्या सावकासें ॥४७
कसी राम ते सर्वही बंधुवर्गीं । कीतीयेक तें बैसिजे आप्तवर्गीं ।
प्रभा फांकली दिव्यरत्नी अनर्घी । कपीवीर ते बैसले जेवि सर्गीं ॥४८॥
कपी रुक्ष राक्षेस सर्व मिळाले । असंभाव्य ते भोजनालागि आले ।
बहू पाकनिष्पत्ति नानापरींची । प्रकारें रसाळें कळा कूसरीची ॥४९॥
जगजंन्नी जानकी वाढिताहे । सुवासें महां सौख्य तें होत आहे ।
यथासांग संपूर्ण तें अन्न जालें । पुढें सीघ्र तें शर्करा अज्य आलें ॥५०,
पयादीक नाना रसें पूर्णपात्रें । त्वरें घेतले ग्रास राजीवनेत्रें ।
समस्तांसि अज्ञापिले देवधीशें । कपी गर्जले सर्वही नामघोषें ॥ ५१ ॥
तया जेवितां जेवितां भक्ष जालें । पुन्हा मागुतें सर्व ऊदंड आलें ।
घृतें वाढितां वाढितां बोध गेले । असंभाव्य नाना रसें तृप्त केले ॥५२
अपेक्षी तया मागती सर्व शाखा । कीतीयेक ते आणवीती कथीका ।
क्षिरी लोणचीं रायेतीं भातभक्षें । खुणा दाविती मागती येक लक्षें ॥
जळें सीतळें सर्वही सेविताती । पुन्हा मागुते वीर ते जेविताती ।
समस्तांसि तें सांग संपूर्ण जाली । पुढें सीघ्र दध्योदनें आणवीलीं ॥५४
बहू जेवितां जेवितां येक मधें । प्रतापें मुखें बोलती श्लोक गद्यें ।
मनीं भासती अर्थ नानापरींचे । मुखें रामनामें महद्घोष वाचे ॥ ५५ ॥

---

१ अमूल्य, २ तत्काळ, वरचेवर. ३ कढी.

समस्तांसि तें सांग संपूर्ण जालें । महां तृप्तिनें चीत सूखें निवालें ।
वरीं आच्मनें शुद्ध केलीं खळाळां । कितीयेक तें तोय घेती घळाळां ॥
सभामंडपीं सर्वही स्वस्त जाले । सुगंधें विडे सीघ्र ते आणवीले ।
समस्तांसि संपूर्ण नाना सुवासें । कपी पूजिले सर्व नाना विळासें ॥५७
समस्तीं विडे घेतले पीतवर्णे । सुपारी बरी कर्पुरें मुक्तचूर्णे ।
बहू व्येळ लोंगा सुवासें खेदीरें । किती जाति कंकोळ नानाप्रकारें ॥
अळंकार चीरें बहू सीध केलीं । असंभाव्य दीव्यांबरें आणवीलीं ।
बहू भूषणाचे बहू ढीग केले । जगज्जनकें ते कपी गौरवीले ॥ ५९ ॥
तुरे लाविले घातल्या पुष्पमाळा । कितीयेक त्या रत्नमाळा सुढाळा ।
करीं कंकणें मुद्रिका लेववीली । येथासांग संपूर्ण सर्वांग केलीं ॥ ६० ॥
सभामंडपीं फांकल्या रत्नकीळा । समस्तांसि ते जाहली सौख्य वेळा ।
कितीयेक सांगीतल्या सौख्यगोष्टी । महां वीर आनंदले सर्व सृष्टी ॥६१॥
स्तुतीउत्तरें सर्व लावण्यखाणी । मुखें बोलिला राम कारुण्यवाणी ।
तुह्मी कष्ट केले जिवें सर्व भावें । तुह्मालागि उत्तीर्ण म्या काय व्हावें ॥
कपी सुग्रिवां अंगदा जांबुवंता । गजा मारुता आणि नैरुत्यनाथा ।
समस्तांसि सन्मानिलें रामचंद्रें । सुधाउत्तरीं तोषवीलें नरेंद्रें ॥ ६३ ॥
मुखें बोलिजे वैद्यराजासी देवें । कपी तूज ऊचीत म्यां काय द्यावें ।
वरू दीधला रामचंद्रें उचीती । तुझ्या दर्शनें लोक आरोग्य होती ॥६४
समस्तांकडे पाहिलें राघवानें । तया सर्व रोमांच आले स्फुराणें ।
नमस्कारिले स्वामि देवाधिदेवा । ह्मणे राम तो लोभ आतां असावा ॥
असंभाव्य केली स्तुती राघवाची । वदों लागली मंडळी प्रेमळांची ।
कपी बोलती सर्व कारुण्यवाचा । स्तुती ऐकतो राम सिंधु सुखाचा ॥
गिरीकंदरामाजि आह्मी असावें । नरीं देखतां वानरीं सीघ्र जावें ।
समर्थें सवे लागिली मर्कटांला । महां सुकृता पार नाहीं सुखाला ॥६७॥

---

१ मोत्याचा चुना. २ वेलची, वेलदोडा. ३ कात.

प्रभू बोलणें चालणें काय जाणों । बरें बोखटें सर्व कांहींच नेणों ।
बहूतांपरीं चालवीलें दयाळें । तुम्हा योग्य हें आमुचें तोंड काळें ॥६८
कृपाळूपणें राघवें थोर केलें । बरें बोखटें सर्व साहोनि नेलें ।
बहू देखिलें सौख्य नानापरींचें । प्रभू श्वापदांलागि हें प्राप्त कैचें ॥६९॥
सभाग्याचिये संगतीनें असावें । बहूतांपरींचें बहू सौख्य घ्यावें ।
तयासारिखें सर्व आह्मासि जालें । महां वैभवें चीत सूखें निवालें ॥७०॥
नव्हे भेटि नानापरी योगयागें । नव्हे भेटि नानापरी भोगत्यागें ।
नव्हे भेटि ब्रह्मादिकां सीघ्र काळें । त्रिकूटांचळीं दाखवीलें भुपाळें ॥७१॥
कपी रीस ते बोलती दैन्यवाणे । कृपासागरू जीविचा भाव जाणे ।
तयाच्या सिणें देव तो सीणताहे । बहूतांपरीं राम संमोखिताहे ॥७२॥
सवे लागली राघवाची सुटेना । प्रिती गुंतली तोडितांही तुटेना ।
बहू दीस गेले सुखाचेनि योगें । अकस्मात तें दुख जालें वियोगें॥७३॥
प्रभू संगतीची सवे दृढ केली । अकस्मात कां सर्व छेदूनि नेली ।
तया बोलता जाहला रावणारी । तुझा भेटि देईन कृष्णावतारीं ॥७४॥
दयाळासि तेहीं नमस्कार केले । प्रभू सव्य घालूनि तैसे निघाले ।
समस्ती समस्तांस वंदून वेगी । पुढें नीघते जाहले ते प्रसंगीं ॥ ७५ ॥
मनें वीकळें भक्तपाळें भुपाळें । मनामाजि ते खंति केली दयाळें ।
जनीं सेवकांलागि देखोनि ऊगें । बहू कष्ट घेऊनियां सौख्य देणें ॥७६॥
मनीं भावना भक्तलोकांसि जैसी । तयासारिखी देवरायांसि तैसी ।
जनीं सेवकांकारणें जन्म घेणें । महद्भाग्य सांडूनियां नीच होणें ॥
पडे सांकडें सर्वदा सेवकांचें । दिनानाथ हें ब्रीद विख्यात साचें ।
मनामाजि ते जैसजैसी अपेक्षा । करीना कदा राम त्यांची उपेक्षा ॥७८

१ आमचें काय तोंड काळें आहे, ह्मणजे आह्मी वाईट आहोंत पण तुह्मी आमचें चालविलें हें तुह्मांस योग्यच आहे. २ विकल, व्याकूळ, विव्हळ. ३ ये यथा मां प्रपद्यन्ते । तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥

असंभाव्य अन्याय तो आठवीना । बहू चूकतां देव कांहीं सिणेना ।
तया मानसीं लागली प्रेममाया । करी सेवकालागि नाना उपाया ॥ ७९
सदा सर्वदा देव दासाभिमानी । कृपा भाकितां सीघ्र पावे निदानी ।
तया अंतरीं थोर लाहान नाहीं । परी पाहिजे दृढ भावार्थ कांहीं ॥८०
जया अंतरीं भाव होईल जैसा । तयालागि तो देव पावेल तैसा ।
यदर्थी कदा संशयोही असेना । अभावें तरी देव तो पालटेना ॥ ८१
कितीयेक अन्याय कोट्यानकोटी । भ्रमें होये नानापरी बुधि खोटी ।
तऱ्हीं पाहतां लोभ त्याचा सरेना । कृपासागरू तो कदा वोसरेना ॥
दयाळुपणें देव राजाधिराजें । सिरीं वाहिजे सर्वही भक्तवोझें ।
जनीं दास देखोनियां दैन्यवाणा । मनामाजि वोसावतो देवराणा ॥८३॥
बहूसाल हें बोलणें काय कीती । स्वयें जाणतीं ज्यां असे सप्रचीती ।
अयोध्यापुरीमाजि तो रामराजा । कृपाळू सुखें राहिला भक्तकाजा ॥८४
कपीवीर गेले स्थळें जेथजेथें । प्रिती मारुती राहिला राम तेथें ।
रघूनाथ सीता तये बंधुवर्गी । उभें राहिजे सेवकें पूर्वभागीं ॥ ८५ ॥
समस्तांसि पूजूनि नाना विळासें । नमस्कारिले सर्वदा सानुदासें ।
उदासीन श्रोतीं कदाहीं न कीजे । बहू भेद भाषा क्षमा सर्व कीजे ॥
मनामाजि ऊपासना रामध्यानी । जनीं दास नीवेदनी ब्रह्मज्ञानी ।
अखंडीत या राघवाच्या प्रतापें । विवेकें विचारें समाधान सोपें ॥८७॥
पदीं लागतां निर्गुणी भक्त जाले । बहूसंग नीसंग होऊनी गेले ।
विवेकें बरें पाहतां ध्येय ध्याता । विचारें बरें शोधितां ज्ञेय ज्ञाता ॥८८॥
विवंचून तो साधकू साध्य जाला । असंभाव्य तो ब्रह्मबोधें बुडाला ।
पुसावें कळेना तरी सज्जनाला । धरूनी तजावें विदेहीपणाला ॥ ८९ ॥

---

१ ये यथा मां प्रपद्यन्ते । तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥. २ आत्मनिवेदन भक्ति करणारा. ३ सगुणाची उपासना करितां करितां भक्त निर्गुणस्थितीला पोंचले. ४ अनेक उपाधी असूनहि विरक्त झाले. ५ ध्येय आणि ध्याता व ज्ञेय आणि ज्ञाता हीं विचार करून पाहातां एकच आहेत.

असो हें जनीं प्राप्त तेणें धरावें । अनुर्वाच्य तें वाच्य कैसें ह्मणावें ।
सदा नित्य नीरूपणीं वीवरावें । नुरावें परी कीर्तिरूपें उरावें ॥ ९० ॥
असो जाणत्याला कळे सर्व कांहीं । जनीं नेणता त्यास कांहींच नाहीं ।
नसे ज्ञान तें सर्वही वेर्थ गेलें । जळों पंचभूतीक हें काय केलें ॥९१॥
असो हे कथा बोलिली राघवाची । जनीं सर्वदा ऐकती धन्यँ त्यांची ।
कथा ऐकतां ते महां दोष जाती । दुखें नासती लोक ते धन्य होती ॥९२
चारित्रें बरीं उत्तमें राघवाचीं । असंभाव्य विस्तारली पावनाची ।
कितीयेक तें पाहतां कोटि होती । जनीं येक येकाक्षरें दोष जाती ॥९३॥
शतांचीं शतें पूर्ण आरंभ संधी । कळाया कथा हेतसंकेत सिधी ।
पुढें बोलिलें तें बरें वीवरावें । पुसायासि हें गद्य पोटीं धरावें ॥ ९४ ॥
मुळारंभ ते स्तूति नानापरींची । गिरीवर्णना जाहली सागराची ।
पहीले शतीं भेटि बिभीषणाची । पुढें सेवटीं सेज दर्भासनाची ॥९५॥
द्वितीये शतीं राम क्रोधासि आला । कथेलागि तेथूनि आरंभ जाला ।
बळें सींधु पाल्हाणिला शूक गेला । अपेक्षा मनीं शृंग पाहावयाला ॥९६
तृतीये शतीं शृंग पाहों निघाले । रिपूलागि तो सिष्ट जाऊनि बोले ।
बहू वीर राक्षेस युधीं निमाले । कपी सर्वही नागफांसीं निजेले ॥९७॥
रणें दाखवीलीं तये जानकीला । तृतीये विरेंसीं प्रहस्तु निमाला ।
प्रसंगेंचि मंदोदरी नीति सांगे । निघाला दशग्रीव तो लागवेगें ॥९८॥
चतुर्थे शतीं युध्य त्या रावणानें । रघूनायकें सोडिला जीवदानें ।
पुढें कुंभकर्णासि संव्हार केला । समूदाव तो कूमराचा निमाला ॥९९ ॥
कितीयेक ते वीर मोहोदरेंसीं । प्रतापें रणामाजि ते प्रेतरासी ।
पुढें इंद्रजीतें कपी भग्न केले । महां वीर ते बाणजाळें निमाले ॥१००॥

---

१ " निर्विकारीं भरावें " असा पाठ होता. २ असंभाव्य विस्तारली पावनाची । असा पाठ होता. ३ जनीं सर्वदा ऐकती धन्य त्यांची । असा पाठ येथें होता. ४ चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ॥ रामरक्षा.

शता पांचव्यालागि आरंभ जाला । कपीवीर द्रोणाचळामाजि गेला ।
महां वीर ते ऊठिले स्वस्त जाले । त्रिकूटाचळू सर्व जाळूं निघाले ॥१॥
कपी क्षोभले काळयुधीं निघाले । कितीयेक राक्षेस युधीं निमाले ।
नभींहूनि तो रावणी वीर आला । समस्तांसि भेदूनियां सीघ्र गेला ॥२॥
सहावे शतीं रावणू दुख सांगे । त्रिकूटाचळीं रावणी लागवेगें ।
पुन्हा इंद्रजीतू रणामाजि आला । विरीं वानरीं होम तो भग्न केला ॥३
शतीं सातवे त्या विरें इंद्रजीतें । रणामाजि केलीं असंभाव्य प्रेतें ।
सुमीत्रासुतें मारिला बाणघातें । येथासांग तो वन्हि सुलोचनेतें ॥ ४ ॥
शतीं आठवे वीर घायाळ गेले । कीतीयेक राक्षेस युधीं निमाले ।
सुमीत्रासुता रावणें घात केला । गिरी द्रोण आणूनिया सीध जाला ॥५
नवांमाजि रामासि सोमीत्र सांगे । बळें भंगिला होम तो लागवेगें ।
रघूनायकें घोर संग्राम केला । रणामाजि तो मुख्य शत्रू निमाला ॥६॥
दहावे शतीं शोक अंतापुराचा । प्रसंगें मोहोछाव बीभीषणाचा ।
रघूनायेकें जानकी आणवीली । समस्तां सुरां राघवा भेटि जाली ॥७॥
शतीं येक येकादसी राघवाची । असंभाव्य ते स्तूति ब्रह्मादिकांची ।
महां पुष्पकारूढ होऊनि गेले । पुढें भ्रातया भेटले स्वस्त जाले ॥८॥
पुढें द्वादसी मंदिरें त्या विरांचीं । येथायोग्य स्नानें समस्तां जणाचीं ।
पुजा भोजनें सांग सर्वांस जाली । पुरी वर्णितां मानसें तें निवाली ॥९॥
शतीं अष्टपंची पुरीमाजि गेले । रघूराज भद्रासनीं बैसवीले ।
मोहोछाह उछाह नानापरीचा । समूदाव तो बोळवीला कपीचा ॥१०॥
करी राम तो राज्य नाना विळासीं । जनामाजि ऊपासना रामदासीं ।
येथासांग तेरा शतें श्लोक जाले । गुणी ऐकतां चीत सूखें निवाले ॥
इति श्रीयुध्यकांडरामायेण श्लोकबध शत त्रयोदश ॥ १३०० ॥
येकूण संख्या चौदासें बासेष्टी ॥ सुपूर्णमस्तु ॥

---

१ सुंदरकांड शत एक व युद्धकांड शतें तेरा मिळून एकंदर १४६२ श्लोक होतात. श्रीसमर्थांच्या नांवावर जें किंष्किंधाकांड कोणी प्रसिद्ध केलें आहे ते श्रीसमर्थकृत नाहीं झाला हा एक पुरावा आहे.

ओव्या.

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

वोवीचे आरंभीं वंदू विनायेक ।
बुद्धीचा दायेक लोकामध्यें ॥ १ ॥
लोकामध्यें बुद्धीविण कामा नये ।
बुद्धीचा उपाय सर्वत्रांसी ॥ २ ॥
सर्वत्रांसी बुद्धि देतो गणनाथ ।
करीतो सनाथ अनाथांसी ॥ ३ ॥
अनाथांचा नाथ कळे जयाचेनी ।
तो हा धरा मनीं लंबोदर ॥ ४ ॥
लंबोदर विद्यावैभवें पुरता ।
दास ह्मणे माता सरस्वती ॥ ५ ॥

१

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

नमन योगीराया स्वामी दत्तात्रया । गार्‍हाण वोवीया संसारीच्या ॥ १ ॥
संसारीचे दुःख आठवलें मनीं । मागें नाना योनी भोगीलीया ॥ २ ॥
भोगीलीया परी नाहीं आठवण । दुःख तें कठीण विसरलों ॥ ३ ॥
विसरलों राम चित्तीं दृढ काम । तेणें गुणें श्रम थोर जाला ॥ ४ ॥
जालो कासावीस थोर गर्भवासी । नको त्या दुःखासी सांगवेना ॥ ५ ॥
सांगवेना सीण आत्यंत कटीण । रामा तुजवीण दुःख जाले ॥ ६ ॥

दुःख जालें भारी मातेचे उदरीं । नवमास वरी कोंडियेले ॥ ७ ॥
कोंडियेलें मज आत्यंत सांकडी । रामा कोण सोडी तुजवीण ॥ ८ ॥
तुजविणें मज जाहालें बंधन । जठरीं शयन जननीचे ॥ ९ ॥
जननीजठर संकोचित थोर । विष्ठा आणी मूत्र नाकीं तोंडीं ॥ १० ॥
नाकीं तोंडीं जंत वांति आणी पित्त । निर्भुजलें चित्त वायो नाहीं ॥११॥
वायो नाहीं तेथें[1] वन्हीचा उबारा । तेणें या शरीरा दुःख होये॥ १२ ॥
दुःख होये थोर सर्वांग आहाळे[2] । तेणें गुणें पोळे अस्तीमौंश॥ १३ ॥
अस्तीचा पंजर सिरीं वेटाळीला । नाडीं गुंडाळीला मेदमौंशें ॥ १४ ॥
मेदमौंश कृमी कुश्चिळ कातडीं । गळती आंतडीं लवथवीत ॥ १५ ॥
ऐसें आमंगळ आत्यंत कुश्चीळ । प्राण हा व्याकूळ होये दुःखें ॥ १६ ॥
दुःखें आला त्रास तेणें कोंडे स्वास । कोंडीलें उ[3]स घेतां नये ॥ १७॥
नये नये येतां सर्वथा बाहेरी । ऐसीये दा[4]थरीं उकडीलें ॥ १८ ॥
उकडीतां प्राणी करी तळमळ । तंव जन्मकाळ आला पुढें ॥ १९ ॥
आलें पुढें अंतकाळाचें संकट । कष्टांवरी कष्ट थोर जाले ॥ २० ॥
थोर जाले कष्ट मातेचा उदरीं । सीणलों श्रीहरी दास तुझा ॥ २१ ॥
दास्य मी करीन ऐसें होतें ध्यान । जन्मकाळीं प्राण गेला माझा ॥२२॥
गेला माझा प्राण जालें विस्मरण । स्वामीचें चरण विसरलों ॥ २३ ॥
विसरलों सोहं मग ह्मणे कोहं । जन्मकाळीं बहु दुःख जालें ॥ २४ ॥
दुःखें दुखवलों मग ह्मणे आहा । जन ह्मणे टाहा फोडियेला ॥ २५ ॥
फोडियेला टाहो पडतां भुमीवरी । दिवसेंदिवस हरी विसरलों ॥ २६ ॥
विसरलों बुद्धि स्वहिताची शुद्धि । अज्ञानाची वृद्धि होत आहे ॥ २७ ॥
होत आहे वृद्धी दृढ देहेबुद्धि । तुज कृपानिधी अंतरलों ॥ २८ ॥
अंतरलों सुख तुज विसरतां । विषयो भोगितां दुःख जालें ॥ २९ ॥
दुःख जालें फार ऐसा हा संसार । पुढें षड्विकार उद्भवले ॥ ३० ॥
उद्भवले तेणें सुख दुःख कळे । प्राण हा आंदोळे दुःख होतां ॥ ३१ ॥

---

१ "तेणें" ला हरताळ लावून "तेथें" केलें. २ पोळे. ३ हुंदका. ४ उकाडा.

दु:ख होय देहीं माता नेणे कांहीं । मज वाचा नाहीं काय करूं॥३२॥
काये करूं दु:खें पोळें आभ्यांतर । मातेसी अंतर जाणवेना ॥ ३३ ॥
जाणवेना माझें दु:ख मी अज्ञान । मग मी रुदन करीं देवा ॥ ३४ ॥
करीं देवा आतां माझी सोडवण । दु:ख हें दारुण भोगवेना ॥ ३५ ॥
भोगवेना दु:ख संसारीचें आतां । धांवें बा आनंता पावें वेगीं ॥ ३६ ॥
पावें वेगीं दास सोडवीं आपुले । लोभें वाहवले मायाजाळीं ॥ ३७ ॥
मायाजाळीं दृढ जालें माझें माझें । रामा नाम तुझें आठवेना ॥ ३८ ॥
आठवेना चित्तीं स्वहितांचें ज्ञान । मायबापीं लग्न केलें लोभें ॥ ३९ ॥
लोभें लग्न केलें मानिली आवडी । पांईं घोली बेडी बंधनाची ॥ ४० ॥
बंधनाची बेडी प्रबळला काम । मग कैचा राम आठवेल ॥ ४१ ॥
आठवेना राम स्वामी त्रीलोक्याचा । जालों कुटुंबाचा भारवाही ॥४२॥
भारवाही जालों रामा अंतरलों । बंधनीं पडीलों काये करूं ॥ ४३ ॥
काय करूं मज कामाचें सांकडें । संसाराचें कोडें उगवेना ॥ ४४ ॥
उगवेना मन आठवे कांचन । सर्वकाळ ध्यान प्रपंचाचें ॥ ४५ ॥
प्रपंचाचें ध्यान लागलें मानसीं । चित्त आहीर्णेसी दुश्चंचळ ॥ ४६ ॥
चंचळ मानस संसारउदेगें । क्षणक्षणा भंगे चित्तोवृत्ती ॥ ४७ ॥
वृत्ती कांता धन पाहे जनमान । इच्छेचें बंधन दृढावलें ॥ ४८ ॥
दृढावलें वोझें प्रपंचाचें माथां । तेणें गुणें वेथा थोर होये ॥ ४९ ॥
थोर होये वेथा तारुण्याच्या भरें । कामाचें काबीरें आवरेना ॥ ५० ॥
आवरेना क्रोध तेणें होये खेद । वृत्तीचा उछेद करूं पाहे ॥ ५१ ॥
करूं पाहे घात थोर पुढिलांचा । मार्ग स्वहिताचा अंतरलों ॥ ५२ ॥
अंतरलों भक्ती टाकेना विरक्ती । देवा तुझी प्राप्ती केवी घडे ॥ ५३ ॥
केवी घडे प्राप्ती मज पतितासी । जाल्या पापरासी सांगों कीती ॥५४॥
सांगों किती दोष जाले लक्ष कोटी । पुण्य माझें गांठीं आडळेना ॥ ५५
आडळेना पुण्य पापाचे डोंगर । करीतां संसार माझें माझें ॥ ५६ ॥
माझी माता पिता माझे बंधुजन । पुत्र कांता धन सर्व माझें ॥ ५७ ॥

सर्व माझें ऐसें मानिला भर्वसा । तुज जगदीशा विसरलों ॥ ५८ ॥
विसरलों तुज वैभवाकरितां । सेखीं माता पिता राम जाली ॥ ५९ ॥
राम जाली माता देखत देखतां । तऱ्ही ह्मणे कांता पुत्र माझे ॥ ६० ॥
माझे पुत्र माझे स्वजन सोईरे । दृढ देहीं भरे अहंभाव ॥ ६१ ॥
अहंभाव मनीं दुःख आछयादुनी । वर्ततसे जनीं अभिमानें ॥ ६२ ॥
अभिमान माथां वाहे कुटुंबाचा । अंतरीं सुखाचा लेश नाहीं ॥ ६३ ॥
नाहीं नाहीं सुख संसारीं पाहातां । पुरे देवा आतां जन्म नको ॥ ६४ ॥
नको नको आतां घालूं या संसारीं । पोळलों अंतरीं काये करूं ॥६५॥
काय करूं माझें नेणती स्वहित । आपुलालें हित पाहतील ॥ ६६ ॥
पाहतील हित वैभवाचीं सखीं । कोण्ही मज सेखीं कामा नये ॥ ६७ ॥
कामा नये कोण्ही तुजवीणें रामा । नेईं निजधामा माहियेरा ॥ ६८ ॥
माहियेर माझें अंतरलें दूरी । लोभें दुराचारी गोवियेलें ॥ ६९ ॥
गोवियेलें मज आपुलाल्या हिता । माझी कोण्ही चिंता केली नाहीं ॥७०॥
केलि नाहीं चिंता लोभें गुंडाळीलें । पिळून घेतलें सर्व माझें ॥७१॥
सर्व माझें गेलें जालों निःकारण । स्वामीचें चरण अंतरलों ॥ ७२ ॥
अंतरलों देवा आयुष्य वेचलें । अंतर पडिलें काय करूं ॥ ७३ ॥
काय करूं आतां शरीर खंगलें । मज वोसंडिलें जिवलगीं ॥ ७४ ॥
जिवलगीं मज वोसांडिलें देवा । काय करूं ठेवा प्रालब्धाचा ॥ ७५ ॥
प्रालब्धाचा ठेवा प्रपंचीं रंगला । देहे ही खंगला वृधपणीं ॥ ७६ ॥
वृधपणीं माझें चळलें शरीर । श्रवण बधीर नेत्र गेले ॥ ७७ ॥
नेत्र गेले मज पाहातां दिसेना । स्वयें उठवेना पाय गेले ॥ ७८ ॥
पाय गेले तेणें दुःख होये भारीं । तेथेंचि बाहेरी जाववेना ॥ ७९ ॥
जाववेना तेणें जालें आमंगळ । आत्यंत कुश्चीळ वांती पीत ॥ ८० ॥
वांति पीत जन देखोनि पळती । दुर्गंधीं गळती नवनाळीं ॥ ८१ ॥
नवनाळीं वाहे दुर्गंधी न साहे । वांति होऊं पाहे देखतांची ॥ ८२ ॥
देखती सकळ सुटले पाझर । मळमूत्रीं धर धरवेना ॥ ८३ ॥

धरवेना तृषा क्षुधा आणी दिशा । पराधेन आशा प्रबळली ॥ ८४ ॥
प्रबळली आशा जाली अनावर । चित्तीं तृष्णातुर सर्वकाळ ॥ ८५ ॥
सर्वकाळ चित्तीं थोर लोलंगता । खायासी मागतां नेंदी कोण्ही ॥८६॥
नेंदी कोण्ही कांहीं क्षीण जालों देहीं । जिवलगीं तेहीं वोसंडीलें ॥८७॥
वोसंडीलें मज वैभव गेलियां । देहे खंगलीयां दुःख जालें ॥ ८८ ॥
दुःख जालें थोर क्षुधा आवरेना । अन्न हि जिरेना वांती होये॥ ८९ ॥
वांती होये तेणें निर्बुजे वासना । स्वाधीष्ट चावेना दांत गेले ॥ ९० ॥
दांत गेले तेणें जिव्हेची बोबडी । कंठ गडगडी बोलवेना ॥ ९१ ॥
बोलवेना अंतकाळींच्या विपत्ती । सर्वही ह्मणती मरेना कां ॥ ९२ ॥
मरेना कां आतां कासया वांचला । देव विसरला नेणों यासी ॥ ९३ ॥
नेणों याची नाहीं मर्यादा खुंटली । सकळां लागली चिंता मनीं ॥ ९४ ॥
चिंता मनीं वाटे मृत्याची सकळां । सर्वांसी कंटाळा आला थोर ॥ ९५॥
आला थोर त्रास जिवलग बोलती । देवा याची माती उचलावी ॥ ९६॥
उचलावी माती सर्वांचे अंतरीं । सुखाचीं सोईरीं दूरी ठेलीं ॥ ९७ ॥
दूरी ठेलीं सर्व सुखाचीं चोरटीं । कोण्हीच सेवटीं सोडवीना ॥ ९८ ॥
सोडवीना कोण्ही श्रीरामावांचूनि । संकटीं धांवणी राम करी ॥ ९९ ॥
राम करीतसे दासांचा सांभाळ । भक्तांचा स्नेहाळ राम येक ॥ १०० ॥

२

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

संसाराची कथा आतां सांगईन । सुखासाठीं लग्न आरंभीलें ॥ १ ॥
आरंभीलें लग्न आणिली नोवरी । रिणें घरोघरीं मागतसे ॥ २ ॥
मागतसे त्यासी कोण्हीच देईना । अन्नही मिळेना खावयासी ॥ ३ ॥
खावयासी नाहीं लेवयासी नाहीं । अन्न वस्त्र नाहीं सर्वकाळ ॥ ४ ॥
सर्वकाळ गेला चिंताचि करीतां । आखंड दुश्चीता श्वास सांडी ॥ ५ ॥

सांडी स्नानसंध्या सांडी नित्यनेम । रात्रंदिवस काम संसाराचें ॥ ६ ॥
संसाराचें काम पुरेना उदंड । दीसेंदीस भंडे आरंभलें ॥ ७ ॥
आरंभीं नोवरी ह्मणे आणा आणा । रात्रदिस आणा आरंभील्या ॥ ८ ॥
आरंभलें घर मांडला संसार । नित्य करकर भांडणाची ॥ ९ ॥
तेलमीठ आणा भाजीपालें आणा । धान्य घरा आणा कांहीं तरी ॥१०॥
कांहीं तऱ्हीं सेणी सर्पण जळण । पात्र सांठवण करावया ॥ ११ ॥
करावया स्वंपाक सांठवणी । गाडीगे वेळणी पैरियेळ ॥ १२ ॥
घालावया धुण पाहिजे माधण । फुटके राझण धड आणा ॥ १३ ॥
धड आणा डेरे भौंचरी मडकीं । कुंडाले आणिखी घागरी त्या ॥१४॥
घागरी दुधाणी सेंदावया पाणी । आणी चिंचवणी घालावया ॥ १५ ॥
घालावया सुठी हिंग जीरें मीरें । सेणेरें पोतेरें पाहिजे कीं ॥ १६ ॥
गोठे दौंरवठे चौकटी आर्गळा । कड्या कोंड्या खिळा ठांई ठांई ॥१७॥
ठांई पडे आन्न तरी हा भाग्याचा । धोका संसाराचा रात्रंदीस ॥१८॥
दिसा धोका करी रात्रीं चिंता करी । दुःख परोपरीं संसारीचें ॥१९॥
संसारीचें दुःख कांहीं येक सुख । सर्वकाळ धाक वाहातसे ॥ २० ॥
वाहातसे धाका धाकतसे लोका । तोंडावरी थुंका पडेना कीं ॥ २१ ॥
पडेना कीं घर मोडलेंसें आढें । रोकडेंसें घोडें हारपलें ॥ २२ ॥
हारपलें आतां पाहों कोणे वाटे । मोडताती कांटे आणी ठेंचा ॥२३॥
ठेंचा तिडका दाव्या मुमेळीं सोसाव्या । रात्रंदिस सीव्या देती लोका॥२४॥
लोक लाता देती चुकतां मारिती । रिणकरी घेती वेंटाळूनि ॥२५॥
वेंटाळुनी घेती मुलें घरभरी । आन्न पोटभरी मिळेना कीं ॥२६॥
मिळेना कीं आन्न कोरडें भोजन । पोरें वणवण करीताती ॥२७॥
कारिताती चिंता तें अस्त्रीपुरुषें । आहा जगदीशें काय केलें ॥२८॥

---

१ फजीती. २ परळ, परात. ३ मांदण, रुंद मुखाचें पात्रविशेष. ४ (?) ५ कुंडा. ६ दूध तापवावयाचें भांडें. ७ उंबरठे. ८ "रोडकेसें" बद्दल हस्तदोषानें रोकडेंसें तर पडलें नसावें ? ९ (?)

केलें थोर पाप सीणावरी सीण । संसार कठीण कळों आला ॥२९॥
आला गेला लोक पाहेना विचार । पाहुण्यानीं घर बुडविलें ॥३०॥
बुडविलें घर ते आणा घालिती । येती काकुलती दोघजणें ॥३१॥
दोघेंजणें होतीं बहुजणें जालीं । भीकेसी लागलीं दारोदारीं ॥३२॥
दारोदारीं दोघे मागती उसीणें । रिणें केलें दुणें देया नाहीं ॥३३॥
नाहीं सुप पांटी पोळीं काथवटी । कांहीं हाटवटी मागतसे ॥ ३४ ॥
मागतसे मॉलें नागवणेसाठीं । ह्मणे देशा कांठी घेउनी जावें ॥ ३५ ॥
जावें आतां देशीं कामा नये कदा । भोगाव्या आपदा किती ह्मणूं॥३६॥
किती ह्मणूं सीण करावा हव्यास । चित्ता कासावीस रात्रंदिस ॥ ३७ ॥
करीतसे येत्न होउनी येईना । आहा रे प्राक्ताना काये करूं ॥ ३८ ॥
काय करूं आतां कर्म बळीवंत । आह्मा भगवंत कोठें गेला ॥ ३९ ॥
गेला हा लोकीक आतां राहे कैसा । ऐसा दाही दिशा येकवटी ॥४०॥
येकवटी सेण गोवऱ्या कराया । आणी पेटवाया सेणकाड्या ॥ ४१ ॥
सेणकाड्या त्रुण पानें पत्रावळी । कोण्ही नाहीं वळी गुरे खासा ॥४२॥
खासा वेगा ताणी खासा आणी पाणी । मागुती ऑईणी बोलतसे॥४३॥
बोलतसे येक चालतसे येक । मागें पुढें लोक हांसताती ॥ ४४ ॥
हांसताती त्यांसीं भांडावया उठतो । भांडतां तुटतो ठांई ठांई ॥ ४५ ॥
ठांई ठांई पोरें हागती मुतती । खोंकिती वोकिती चहुंकडे ॥ ४६ ॥
चहुंकडे केर दाटला उकीर । नित्य करकर भांडणाची ॥ ४७ ॥
भांडतां भांडतां निघोनियां गेला । जाउनियां आला किती वेळ ॥ ४८ ॥
कितीवेळ वेथा वांचला मागुता । वेथेवरी वेथा उद्भवल्या ॥ ४९ ॥
उद्भवल्या वेथा रोग परोपरीं । तेथेंचि बाहेरी बैसतसे ॥ ५० ॥
बैसतसे चोर पोर जाला थोर । मारमारूं बुरें काढीतसे ॥ ५१ ॥

---

१ पाळें, वाडगा. २ काथवट=कटोरा. ३ हटवट=भाजीचा बाजार. ४ मालें मागणें=जप्त झालेली जमीन किंवा तुरुंगांत पडलेला आप्त सोडविण्यासाठीं किंवा जमीनसारा देण्यासाठीं गळ्यांत नांगर अडकवून भिक्षा मागणें. ५ स्वतः. ६ मत्त. ७ बूर काढितसे=पिट्टा पाडितसे.

काढीतसे बुर त्या दोघां जणांचा । पाळिला पोरांचा पोरवडा ॥ ५२ ॥
पोरवडा जाला कामा नाहीं आला । आदृष्ट पोराला काये बोल ॥ ५३ ॥
बोलतां बोलतां लाविला गळफांस । आम्ही कासावीस होत असे ॥ ५४
होत असे भंड त्या दोघां जणाचें । सुख संसाराचें बरें पाहा ॥ ५५ ॥
बरें पाहा मनीं जाणते लोकहो । वायांवीण मोहो धरीतसा ॥ ५६ ॥
धरीतसा मोहो देवेंवीण वायां । अंतीं आयां बायां चावळता ॥ ५७ ॥
चावळता कां रे देव वोळखाना । धुंडूनि काढाना कोठें तन्हीं ॥ ५८ ॥
कोठें तऱ्हीं देव पावेल निर्वाणी । नित्य निरूपणी संतसंगें ॥ ५९ ॥
संतसंगें दोष नासती विशेष । आणी जगदीश ठांई पडे ॥ ६० ॥
ठांई पडे तेव्हां जीणें धन्य जालें । सार्थकचि केलें संसाराचें ॥ ६१ ॥
संसाराचें कोण शाश्वत मानावें । ह्मणोनि जाणावें परब्रह्म ॥ ६२ ॥
निरंजनीं जन जनीं निरंजन । जाणती सज्जन विवेकाचे ॥ ६३ ॥
विवेकाचे जन मिळतां संकट । वेर्थ खटपट ठांई ठांई ॥ ६४ ॥
ठांई ठांई बंडें मांडलीं पापांडें । सांगती उदंडें पोटासाठीं ॥ ६५ ॥
पोटासाठीं रडे कष्टती बापुडे । त्यासी कोणेकडे परलोक ॥ ६६ ॥
परलोक घडे बहुत सायासें । तेथें ऐसें कैसें बाह्याकारें ॥ ६७ ॥
बाह्याकारें वांयां वेर्थचि सीणावें । ह्मणोनि जाणावें परब्रह्म ॥ ६८ ॥
परब्रह्म येक तें नव्हे आनेक । पाहातां विवेक नित्यानित्य ॥ ६९ ॥
नित्यानित्य जाणे तो साधु जाणावा । उगवील गोवा बहुतांचा ॥ ७० ॥
बहुतांचा बंद सोडी निरूपणें । उत्तमें लक्षणें विवेकाचीं ॥ ७१ ॥
विवेकाचें वाक्य विवेकी जाणती । ज्ञानी वोळखती पूर्ण ब्रह्म ॥ ७२ ॥
पूर्ण ब्रह्म येक निर्मळ निश्चळ । भ्रांतीचें आभाळ तेथें नाहीं ॥ ७३ ॥
तेथें नाहीं जन्ममरणयातना । पूर्ण सनातना वोळखतां ॥ ७४ ॥
वोळखतां देव वोळखतां भक्त । वोळखतां मुक्त होत असे ॥ ७५ ॥
होत असे मुक्त संसारापासूनि । देहे विवरूनि तत्वज्ञानी ॥ ७६ ॥

---

१ नशीब.

तत्वज्ञानी जरी तत्वें तत्व झडे । तरी ठांई पडे परब्रह्म ॥ ७७ ॥
परब्रह्म येक नित्य निराकार । धरीते जोजार मूळमाया ॥ ७८ ॥
मूळमाया देव चंचळ ईश्वर । विधीहरीहर तेथुनियां ॥ ७९ ॥
तेथुनियां पंचभूतें हें निर्माण । उत्पत्तीलक्षण इछारूप ॥ ८० ॥
इछारूप वृत्ती कल्पना कामना । जया पुन्हःपुन्हा गर्भवास ॥ ८१ ॥
गर्भवास जाण विवेकें नासती । विवेकी आसती जन्म नाहीं ॥ ८२ ॥
जन्म नाहीं ऐसें कैसेंम्ति जाणावें । विवेकें बाणावें समाधान ॥ ८३ ।
समाधान जालें मीपण शोधीतां । वस्तुसी बोधीतां वस्तुरूप ॥ ८४ ॥
वस्तु रूप नाहीं वस्तु नाम नाहीं । आकाराचि नाहीं विवंचीतां ॥ ८५॥
विवंचावें माहांवाक्याचें अंतर । नित्य निरंतर जैसें तैसें ॥ ८६ ॥
तैसेंचि असावें मीपण सांडूनि । पाहों जातां मनीं मन नाहीं ॥ ८७ ॥
मन नाहीं तेथें उन्मन हि नाहीं । आतां कांहीं कांहीं उमजलें ॥ ८८ ॥
उमजलें मज मीच आडळेना । मीपणें कळेना सर्व कांहीं ॥ ८९ ॥
सर्व कांहीं मिथ्या मीपणही गेलें । आपण राहिलें पूर्णपणें ॥ ९० ॥
पूर्ण बोध जाला संदेहे तुटला । संसारी सुटला येणे रीती ॥ ९१॥ ॥
येणे रीती आतां समाधान जालें । शरीर लागलें भजनासी ॥ ९२ ॥
भजन रामाचें त्रैलोक्य पावन । करीतो चिंतन शूळपाणी ॥ ९३ ॥
शूळपाणी चिंती तें करा चिंतन । माझें तनमन दाशरथी ॥ ९४ ॥
दाशरथी देव देवांचा कैपक्षी । सर्व काळ रक्षी भक्तजना ॥ ९५ ॥
भक्तजन लीन जाले रामपदीं । सज्जन संवादीं विवरतां ॥ ९६ ॥
विवरतां जड चंचळ निश्चळ । तुटे खळखळ मीपणाची ॥ ९७ ॥
मीपण हें रामपदीं निवेदीलें । समाधान जालें रामदासीं ॥ ९८ ॥

३

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

संताचे संगती काये प्राप्त होतें । तें आतां नीरुतें सांगईन ॥१॥
सांगईन परी मानसीं धरावें । मग उधरावें संवसारीं ॥२॥
संवसारीं सार जया नाश नाहीं । तेंचि पडे ठांई संतसंगें ॥३॥
संतसंगें तुटे जननीजठर । दुस्तर संसार मायाजाळ ॥४॥
मायाजाळ तुटे तरी देव भेटे । संतसंगें आटे भवसिंधु ॥५॥
भव भयानक बुडवी सकळां । त्याहुनी वेगळा संतसंग ॥६॥
संतसंगें साधीं असाध्य वस्तुसी । जेथें अहंतेसी ठाव नाहीं ॥७॥
ठाव नाहीं जेथें जावया इतरां । अभाविकां नरां पापबुधी ॥८॥
पापबुद्धि झडे संतांचे संगती । नाहीं अधोगती गर्भवास ॥९॥
गर्भवास संतसंगें मुक्त होये । वेगीं धरीं सोये आलया रे ॥१०॥
आलया संसारीं स्वहित विचारीं । येक भावें धरीं संतसंग ॥११॥
संतसंग धरी धन्य तो संसारीं । बोलिले श्रीहरि भागवतीं ॥१२॥
भागवतगीतासारनिरूपण । त्याचें विवरण संतसंगें ॥ १३ ॥
संतसंगें कळे सर्व शास्त्रभाग । आणी ज्ञानयोग आप्रयासें ॥ १४ ॥
प्रयासें साधीतां कदा नये हाता । तें लाभे तत्वता साधुसंगें ॥१५॥
साधुचेनि संगें अलभ्याचा लाभ । मुक्ती हे सुल्लभ होत आहे ॥ १६ ॥
आहे येक देव परी तो कळेना । जयासी मिळेना संतसंग ॥ १७ ॥
संतसंग नाहीं जयालागी जनी । तया कां जननी प्रसवली ॥ १८ ॥
प्रसवली माता सीणचि उरला । पुत्र नाहीं जाला हरीभक्त ॥ १९ ॥
हरीभक्त नर वौंशाचें मंडण । दोषाचें खंडण करीतसे ॥२०॥
करितसे भक्ती संताचे संगती । सायोज्यता मुक्ती पावावया ॥ २१ ॥
पावावया मुक्ती हरीचें भजन । श्रवण मनन सर्वकाळ ॥२२॥

---

१ खरें, निश्चयेंकरून.

सर्वकाळ होये सार्थक श्रवणें । ब्रह्मनिरूपणें संतसंगें ॥ २३ ॥
संतसंगें ब्रह्मपद वोळखावें । विवेकें पावावें निरंजना ॥ २४ ॥
निरंजना जातां नाहीं जन वन । अंत्राळीं गमन येकायेकी ॥ २५ ॥
येकायेकी देव निर्मळ निश्चळ । आतुडे प्रांजळ दुजेंवीण ॥ २६ ॥
दुजेंवीण देव येकला येकट । उभा घनदाट मागें पुढें ॥ २७ ॥
मागें पुढें सर्व देवांचा नायेक । सांपडे विवेक जालीयानें ॥ २८ ॥
जालीयानें कृपा संतसज्जनाची । मग विवेकाची वाट फुटे ॥ २९ ॥
वाट आवघड पाहातां दिसेना । जेथें नाहीं मना समागम ॥ ३० ॥
समागमें जातां वाटचि फुटेना । संशयो तुटेना बहुविधा ॥ ३१ ॥
बहुविध पंथ कोण तो धरावा । दुजेपणें देवा पावीजेना ॥ ३२ ॥
पाविजेना देव संतसंगेंवीण । मार्ग हा कठीण विवेकाचा ॥ ३३ ॥
विवेकाचा मार्ग विवेकें चालावा । मनाचा त्यागावा सर्वसंग ॥ ३४ ॥
संगत्याग करी पावसी श्रीहरी । परी येक धरी संतसंग ॥ ३५ ॥
संतसंगेंवीण त्याग हा घडेना । श्रीहरी पडेना कदा ठांई ॥ ३६ ॥
ठाव सज्जनाचा सज्जन जाणती । तेथें नाहीं गती मीपणाची ॥ ३७ ॥
मीपणाची गती संगाचें लक्षण । ठाउकी हे खूण सज्जनासी ॥ ३८ ॥
सज्जनाचें वर्म सज्जना आतुडे । इतरां कुवाडें मायाजाळ ॥ ३९ ॥
मायाजाळ पाहों जातां आडळेना । सर्वथा कळेना न पाहातां ॥ ४० ॥
पाहातां संसार माईक वेव्हार । परी निरंतर लागलासे ॥ ४१ ॥
लागला दिसेना परी निरसेना । माईक वासना साच जाली ॥ ४२ ॥
साच जाली असे विवेकें निरसे । निरसोनि वसे जवळीच ॥ ४३ ॥
जवळीच आहे अंतरीं चोरटा । आतां कोणें वाटा धांवसील ॥ ४४ ॥
धांवसील परी वासना सरेना । सर्वथा मरेना साधुवीण ॥ ४५ ॥
साधुविणें प्राणी पडती आटणी । तपीं तीर्थाटणी नानाकर्मी ॥ ४६ ॥
नानाकर्मी देव चुकोनी राहीला । सज्जनी पाहिला अनुभवें ॥ ४७ ॥
अनुभव सर्व देहीं वेगळाले । कोण जाणे भले संतजन ॥ ४८ ॥

संतजन कोणे परी वोळखावे । कैसे ते जाणावे संतजन ॥ ४९ ॥
संतांची वोळखी साधु वोळखेल । येर भांबावेल मायाधारी ॥ ५० ॥
मायाधारी प्राणी जवळी चुकले । नाहीं वोळखीले संतजन ॥ ५१ ॥
संतजन कोण कैसी वोळखण । तेंचि निरूपण सांगीतलें ॥ ५२ ॥
सांगितलें आहे मागें थोरथोरीं । तेंचि आवधारी आलया रे ॥ ५३ ॥
आलया रे साधु जाणावा कवणें । तयाचीं लक्षणें असंख्यातें ॥ ५४ ॥
असंख्यातें परी वोळखीकारणें । साधु धूर्तपणें सारिखाची ॥ ५५ ॥
सारिखाची दिसे जनाचियेपरी । परी तो अंतरीं वेगळाची ॥ ५६ ॥
वेगळाची ज्ञानें पूर्ण सामाधानें । सस्त्ररूपीं मनें वस्ती केली ॥ ५७ ॥
वस्ती केली मनें निर्गुणीं सर्वदा । मीपणें आपदा तया नाहीं ॥ ५८ ॥
तया नाहीं काम तया नाहीं क्रोध । जया नाहीं खेद स्वार्थबुधी॥५९॥
बुद्धि निश्चयाची स्वरूपीं जयाची । कल्पना ठांईची निर्विकल्प ॥ ६० ॥
निर्विकल्प मद मछर सारिला । आणि संव्हारिला लोभ दंभ ॥ ६१ ॥
दंभ हा लोकिकीं विवेकें सारीला । दुरी वोसंडीला अहंकार ॥ ६२ ॥
अहंकार नाहीं दुराशा अंतरीं । ममताहे दुरी मोकलीली ॥ ६३ ॥
मोकलीली भ्रांती शरीर संपती । वैभव संतती लोलंगता ॥ ६४ ॥
लोलंगता नसे ज्ञानें धालेपणें । ऐसीं हें लक्षणें सज्जनाचीं ॥ ६५ ॥
सज्जनलक्षणें सांगेन पुढती । आर्थी चीतोवृत्ती लांचावली ६६ ॥
लांचावली वृत्ती सज्जन सांगतां । होये सार्थकता जयाचेनी ॥ ६७ ॥
जयाचेनि ज्ञानें तरती आज्ञानें । साधु समाधानें समाधानी ॥ ६८ ॥
समाधान शांती क्षमा आणी दया । रंका आणी राया सारिखाची॥६९॥
सारिखाचि बोध तेथें नाहीं खेद । सर्वांसी आभेद सर्वकाळ ॥ ७० ॥
सर्वकाळ गेला श्रवणमननें । सत्क्रीया भजने हरीभक्ती ॥ ७१ ॥
हरिभक्ती करी जन तरावया । स्वधर्म विलया जाऊं नेंदी ॥ ७२ ॥
जाऊं नेंदि भक्ती जाऊं नेंदी ज्ञान । आनुतापीं मन निरंतर ॥ ७३ ॥
निरंतर भाव सगुणभजन । येणें बहुजन उधरती ॥ ७४ ॥

उधरती जन करितां साधन । क्रियेचें बंधन आचरतां ॥ ७५ ॥
आचरतां साधुजना होये बोधु । लागतसे वेधु भक्तिभावें ॥ ७६ ॥
भक्तिभावें देवप्रतिष्टापूजन । कथा निरूपण मोहछाव ॥ ७७ ॥
मोहछाव साधु भक्तीचें लक्षण । करी तीर्थाटण आदरेंसीं ॥ ७८ ॥
आदरेंसीं विधी करणें उपाधी । लोकिकीं सुबुधी लागावया ॥ ७९ ॥
लागावया भावें सत्क्रिया भजन । करीतो सज्जन मुक्तिदाता ॥ ८० ॥
मुक्तिदाता साधु तोचि तो जाणावा । जेणें संपादावा लोकाचार ॥८१॥
लोकाचार करी तो जना उधरी । ज्ञाता आनाचारी कामा नये ॥ ८२ ॥
नये नये निंदूं जनीं जनार्दन । ह्मणोनि सज्जन क्रियावंत ॥ ८३ ॥
क्रियावंत साधु विरक्त विवेकी । तोचि तो लोकिकीं मान्य आहे ॥८४॥
मान्यता सत्क्रिया लोकीक सोडील । तोचि उधरेल जन नाहीं ॥ ८५ ॥
जना नाहीं मान्य तो सर्व आमान्य । ह्मणोनियां धन्य क्रियावंत ॥८६॥
क्रियाभ्रष्ट तेणें लोकिकां सोडावें । आणी वसवावें ब्रह्मारण्य ॥ ८७ ॥
ब्रह्मारण्य सेवी तो साधु येकला । जना नाहीं आला उपेगासी ॥ ८८॥
उपेगासी येणें जना पूर्णपणें । तयाचीं लक्षणें निरोपीलीं ॥ ८९ ॥
निरोपिलीं येणें लक्षणें जाणावा । साधु वोळखावा मुमुक्षानें ॥ ९० ॥
मुमुक्षानें गुरु क्रियाभ्रष्ट केला । तरी अंतरला दोंहीं पक्षीं ॥ ९१ ॥
दोंहीं पक्षीं शुद्ध तया ज्ञानबोध । येर ते आबध आनाचारी ॥ ९२ ॥
आनाचार करी कोण आहे जनी । परी निरूपणी बोलिजे तें ॥ ९३ ॥
बोलिजे साचार सत्य निरूपणीं । घडे ते करणीं सुखें करूं ॥ ९४ ॥
करूं नये कदा मिथ्या निरूपण । करितां दूषण लागों पाहे ॥ ९५ ॥
पाहें पाहें बापा सत्य ते शोधुनी । ठाकेना ह्मणोनि निंदूं नको ॥ ९६ ॥
निंदुं नको शास्त्र निंदूं नको वेद । तरीच स्वानंद पावसील ॥ ९७ ॥
पावसील राम जिवांचा विश्राम । अहंतेचा श्रम सांडितांची ॥ ९८ ॥
सांडितां विवेकें मिथ्या आभिमान । तरी समाधान पावसील ॥ ९९ ॥
पावसील गती शुद्ध निरूपणें । रामदास ह्मणे क्षमा करीं ॥ १०० ॥

४

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

उपदेशपद्धती आतां सांगईन । होई सावधान आल्या रे ॥ १ ॥
आल्या रे सांग तूं कोण आहेसी । वेगीं आपणासी ठांई पाडी ॥ २ ॥
ठांई पाडी तुज तूंचि चुकलासी । देह्याचा धरीसी आभिमान ॥ ३ ॥
आभिमान देहीं कोण्या आविवाचा । पांचा पंचकांचा स्थुळ देहे ॥ ४ ॥
स्थुळ देहे दृश्य याचा तूं जाणता । देहे मी ह्मणतां जीवदशा ॥ ५ ॥
जीवदशा गेली साक्षत्वें वर्ततां । ईश्वरु तत्वता याचें नांव ॥ ६ ॥
नांव रूप देही साक्षी तो विदेही । या विवेकें नाहीं देहेबुधी ॥ ७ ॥
देहेबुधी गेली या स्थुळ देह्याची । उरी संदेह्याची लिंग देहे ॥ ८ ॥
लिंग देहीं मन वासनेची वृत्ती । होतसे निवृत्ती साक्षरूपें ॥ ९ ॥
साक्षरूपें पांच पंचकें राहिलीं । जाणोनि सांडिलीं कर्णादिकें ॥ १० ॥
कर्ण प्राण आणी विषय पंचक । इंद्रियेंदशक पंचवीस ॥ ११ ॥
पंचवीस तत्वें या लिंग देह्याचीं । साक्षी वेगळाचि आनुभवें ॥ १२ ॥
आनुभवें साक्षी स्थूळसुक्ष्माचा । जागृती स्वप्नाचा जाणता तूं ॥१३॥
जाणता तूं कोण सांग वोळखण । नेणें मी आपण आपणासी ॥ १४ ॥
आपणासी नेणें स्वामीनें सांगावें । आज्ञान जाणावें रूप तुझें ॥ १५ ॥
तुझें तूंचि बा रे नेणें ह्मणतोसी । तेंचि निश्चयेंसी रूप तुझें ॥ १६ ॥
तुझें रूप तुज दृश्य होत आहे । नेणपण पाहे साक्षरूप ॥ १७ ॥
साक्षरूप मज कळेना ह्मणसी । तो तूं निश्चयेंसी वेगळाची ॥ १८ ॥
वेगळाचि तींहीं देहा विलक्षण । वर्ततो आपण साक्षरूपें ॥ १९ ॥
साक्षरूप सर्व पदार्थ जाणता । तो कांहीं तत्वता आत्मा नव्हे ॥ २० ॥
आत्मा नव्हे जाण जाणे अंतःकर्ण । नाहीं जाणपण आत्मरूपीं ॥२१
आत्मरूप मन बुधी आगोचर । आठव विसर जेथें नाहीं ॥ २२ ॥
जेथें नाहीं वृत्ति सर्वहि निवृत्ती । जाणती नेणती वृत्ति बापा ॥ २३ ॥

वृत्तिरूप आत्मा हें कई घडावें । तेव्हां विघडावें निवृत्तीसी ॥ २४ ॥
निवृत्ती उन्मनी निःशब्द विज्ञान । ऐसें समाधान आनुर्वाच्य ॥ २५ ॥
अनुर्वाच्य तेथें नाहीं जाणपण । आपुलें आपण पुरातन ॥ २६ ॥
पुरातन येक प्रपंच माईक । मिथ्याचि आनेक भासमात्र ॥ २७ ॥
भासमात्र कांहीं नसोनियां आहे । विचारुनि पांहें अनुभवें ॥ २८ ॥
अनुभवेंवीण उठ जाणपण । जाणपणें सीण वाउगाची ॥ २९ ॥
वाउगाची सीण करीतसे मन । आत्मा ज्ञानघन ह्मणोनियां ॥ ३० ॥
ह्मणोनियां मुळीं अज्ञानची नाहीं । तेथें ज्ञान काई वाउगेंची ॥ ३१ ॥
वाउगेंची ज्ञान मनाची कल्पना । निर्विकल्प जाणा कल्पूं पाहे ॥ ३२ ॥
कल्पूं पाहे मन कल्पनाविषयें । तरी आत्मा काये विषयां ऐसा ॥ ३३ ॥
ऐसा नव्हे आत्मा मनासी नाकळे । मनची मावळे पाहों जातां ॥३४॥
पाहों जातां त्यासी क्षयो पाहात्यासी । ह्मणोनि मनासी आगोचर ॥३५
आगोचर मना तें कैसें पाहावें । मीपणासी ठावें कदा नव्हे ॥ ३६ ॥
नव्हे जाणीजेसें ऐसेंची जाणावें । मग होये ठावें समाधान ॥ ३७ ॥
समाधान तें तूं वाक्य तत्वमसी । सोहं हंसा ऐसी मात आहे ॥ ३८ ॥
पाहे अहं ब्रह्म ऐसेंचि वचन । ब्रह्म सनातन तूंचि बापा ॥ ३९ ॥
तूंचि येक ब्रह्म येर सर्व भ्रम । दृढ धरीं वर्म अंतरींचें ॥ ४० ॥
अतरींचें वर्म अंतरीं धरावें । विचारें करावें दृढोत्तर ॥ ४१ ॥
दृढोत्तर होये श्रवण मननें । अद्वैतचि मनें विवरावें ॥ ४२ ॥
विवरावें जरी भक्तीचें लक्षण । वैराग्य तें कोण कैसें आहे ॥ ४३ ॥
आहे भक्ति ऐसी विवेकें जाणावी । आवडी धरावी शाश्वताची ॥४४॥
शाश्वताची प्रीति विषयीं विरक्ति । नासिवंत चित्तीं जाणोनियां ॥ ४५ ॥
जाणोनियां सर्व नासिवंत ऐसें । शाश्वतीं विश्वासे मन बुधी ॥ ४६ ॥
बुधीचा निश्चयो स्वरूप जाहाला । प्राणी विश्वासला सस्वरूपीं ॥४७॥
स्वरूपीं आसक्ति याचें नांव भक्ति । पाहातां विभक्ति जेथें नाहीं ॥४८॥
जेथें नाहीं देहेबुधीचें अज्ञान । तया नांव ज्ञान बोलिजेतें ॥ ४९ ॥

बोलिजेतें ज्ञान सर्वसाक्षभूत । जाणावें अद्वैत तेंचि ज्ञान ॥ ५० ॥
ज्ञान आणी भक्ति येकचि आसती । वैराग्याची स्थिती बोलिजेल ॥५१
बोलिजे वैराग्य त्यागाचें लक्षण । साक्षी विलक्षण जाणोनियां ॥ ५२ ॥
जाणोनी माईक सर्वहि त्यागिलें । मन सुखावलें संगत्यागें ॥ ५३ ॥
संगत्याग केला निसंग राहिला । सर्वहि येकला येकरूप ॥ ५४ ॥
येकरूप जाले भक्ति आणि ज्ञान । वैराग्यहि जाण येकरूप ॥ ५५ ॥
येकरूप जाले भक्ति आणि ज्ञान । बुडालें साधन वैराग्याचें ॥ ५६ ॥
वैराग्यावांचूनि सर्व खंडे ज्ञान । त्यागाचें लक्षण तेथें नाहीं ॥ ५७ ॥
नाहीं भक्ति भाव सगुणाचा ठाई । शब्दज्ञान काई बोलोनियां ॥ ५८ ॥
बोलोनियां मुखें तैसी क्रिया करी । धन्य तो संसारीं ब्रह्मज्ञानी ॥५९॥
ब्रह्मज्ञानी भला वर्तुणुकेपासीं । कोरड्या शब्दासी कोण पुसे ॥ ६० ॥
कोण पुसे बापा ज्ञान हें शाब्दिक । क्रिया आलोलीक सत्य जाण ॥६१
सत्य जाण भक्ति शरीरें करावी । आवडी धरावी सगुणाची ॥ ६२ ॥
सगुणी आदरें देह झीजवावें । भजन करावें नवद्मीधा ॥ ६३ ॥
नववीधा म्हूण श्रवण कीर्तन । नामाचें स्मरण सर्वकाळ ॥ ६४ ॥
सर्वांचें जीवन तें पादसेवन । करावें पूजन येथासांग ॥ ६५ ॥
येथासांग पूजा देवां ब्राह्मणाची । प्रीती वंदनाची सर्वकाळ ॥ ६६ ॥
सर्वकाळ दास्य मानसीं आवडे । सख्यची रोकडें सर्वां भूतीं ॥ ६७ ॥
सर्वां भूतीं मन आत्मनिवेदन । ऐसें हें भजन नवविधा ॥ ६८ ॥
नवविधा भक्ति हा देहे चालतां । करावी सर्वथा सर्व भावें ॥ ६९ ॥
सर्वभावें सदा सगुणी भजावें । कोरडें त्यागावें शब्दज्ञान ॥ ७० ॥
शब्दज्ञान भक्ति संसारीं आसक्ती । त्या नावं विभक्ति सत्य जाण ॥७१॥
सत्य जाण मनें आधार घेतला । सुखें सुखावला विषयांच्या ॥ ७२ ॥
विषयांचें सुख चोरूनि अंतरीं । त्याग दुराचारी उछेदीतो ॥ ७३ ॥
उछेदित आहे भक्ति सगुणाची । वाट साधनाची मोडतसे ॥ ७४ ॥
मोडतो आचार कर्म कुळाचार । करी भ्रष्टाकार पापरूपी ॥ ७५ ॥

पापरूपी नर जाणावा साचार । करी येकंकार शब्दज्ञानें ॥ ७६ ॥
शब्दज्ञानगाथा अहंतेच्या माथा । तेणें तो सर्वथा आवरेना ॥ ७७ ॥
आवरेना तोंडीं धरितां पाषांडी । वेदज्ञाहि मोडी आंगबळें ॥ ७८ ॥
तोंडबळें बापा क्रिया न संडावी । आसक्ति दंडावी वीतरागें ॥ ७९ ॥
वीतरागें मन मोकळें करावें । सुख न धरावें संसाराचें ॥ ८० ॥
संसारीचें सुख नासिवंत आहे । जाईजणें पाहे विचारूनी ॥ ८१ ॥
विचारूनि पाहीं आसक्ति मनाची । दुर्दशा ज्ञानाची करूं नको ॥ ८२
करूं नये मुक्तक्रियेचा निश्चयो । तेणें होतो क्षयो साधनाचा ॥ ८३ ॥
साधन सोडितां सिधपण गेलें । साधनेंसीं भलें सिधपण ॥ ८४ ॥
सिधपण आंगीं आदळों नेदावें । जाणपण यावें सोडुनियां ॥ ८५ ॥
सोडूनी जाणीव जाणोनि नेणता । सिधपणें स्वता साधक तो ॥ ८६ ॥
साधक तो आहे ब्रह्माविष्णुहर । साधनीं तत्पर सर्वकाळ ॥ ८७ ॥
सर्वकाळ त्याग करूनि उदास । योगीये तापस दीगंबर ॥ ८८ ॥
दीगंबर हर साधनीं तत्पर । त्याहूनि हे थोर जीव काये ॥ ८९ ॥
काये ते चुकले उदासीन जाले । त्याहूनि हे भले शब्दज्ञानी ॥ ९० ॥
शब्दज्ञानी भला तोचि तो जाणावा । स्वयें पालटावा जालेपणें ॥९१॥
जालेपणें भावें भजावें सगुणा । भक्ति उपासना जप ध्यान ॥ ९२ ॥
जप ध्यान मन भोगीं उदासीन । स्वधर्मरक्षण येथाशक्ति ॥ ९३ ॥
शक्तिहूनी वाड ज्ञान बोलों नये । सांडूं नये सोये सगुणाची ॥ ९४ ॥
सगुणाची सोये सांडूं नये कदा । तीर्थ क्षेत्रें सदा आवडावीं ॥ ९५ ॥
आवडावें सदा स्वयें निरूपण । श्रवण मनन निजध्यास ॥ ९६ ॥
निजध्यासें होये अंतरीचा त्याग । बाह्य वीतराग उदासीन ॥ ९७ ॥
उदासीन वृत्ति कोठें गुंडाळेना । उपाधी जडेना बाह्याकारीं ॥ ९८ ॥
बाह्यअभ्यांतरीं त्याग निरंतरीं । वैराग्य यापरी आचरावें ॥ ९९ ॥
आचरावें कर्म ज्याचा जो स्वधर्म । आणि नित्यनेम साधनाचा॥१००॥
साधनाची वाट वोस पाडूं नये । बोलावी हे सोये निरूपणीं ॥ १०१ ॥

निरूपणीं सत्य तेंचि प्रतिष्ठावें । मग आचरावें येथाशक्ति ॥ १०२ ॥
शक्तिसार स्वयें जैसा आचरतो । तेचि प्रतिष्ठीतो मूढ जन ॥ १०३ ॥
मूढ जन तरे साधनीं लागतां । पाविजे आनंता भक्तिपंथें ॥ १०४ ॥
भक्तिपंथें जातां होये सायोज्यता । निश्चयो तत्वता दास ह्मणे ॥१०५॥

॥ शत ४०० ॥

५

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पृथ्वी आप तेज वायु तें आकाश । ऐसें सर्व दृश्य नासिवंत ॥ १ ॥
नासिवंत सृष्टि पाहे ज्ञानदृष्टी । सांगतों मी गोष्टी शास्त्रमतें ॥ २ ॥
शास्त्रमतीं सृष्टि प्रळय बोलिला । विचारें पाहिला संतजनी ॥ ३ ॥
संतजनी नित्यानित्य विचारूनी । सत्य वोळखोनि सुखी जाले ॥ ४ ॥
सुखी जाले संत शोधितां अनंत । कल्पनेचा प्रांत परब्रह्म ॥ ५ ॥
परब्रह्म संतसंगें वोळखावें । बोधें विवरावें सस्वरूपीं ॥ ६ ॥
सस्वरूपीं पंचभूतें नासिवंत । देव तो शाश्वत सत्य जाण ॥ ७ ॥
सत्य मिथ्या ऐसा करावा विचार । सत्याचा निर्धार निसंदेहे ॥ ८ ॥
निसंदेहे भक्ति केल्यां होये मुक्ति । दास ह्मणे युक्ति सावधान ॥ ९ ॥
सावधान आतां हे वृत्ति करावी । भक्ति वोळखावी नवधा ॥ १० ॥
नवविधा भक्ति सांगईन आतां । श्रवणी दुश्चिता राहों नको ॥ ११ ॥
राहों नको कदा श्रवणावांचुनी । सर्वकाळ मनी विचारणा ॥ १२ ॥
विचारणा करी श्रवण मनन । ध्यासें समाधान पाविजेतें ॥ १३ ॥
पाविजेतें सर्व केलिया श्रवण । भक्तीचें लक्षण हेंचि बापा ॥ १४ ॥
हेचि बापा भक्ति प्रथम जाणावी । दुजी वोळखावी हरीकथा ॥ १५ ॥
हरीकथा भक्ति थोर कलयुगीं । कीर्तनाचे रंगीं देव आहे ॥ १६ ॥

देव आहे सदा तिष्ठत कीर्तनीं । भक्ति श्रेष्ट जनी हरीकथा ॥ १७ ॥
हरीकथा भक्ति श्रवण कीर्तन । येणें बहुजन उधरती ॥ १८ ॥
उद्धरले श्रोते वक्ते नेणों किती । दढ धरा चित्तीं हरीकथा ॥ १९ ॥
कथानिरूपण श्रवण करावें । येणें उधरावें सर्वसारीं ॥ २० ॥
संसारीं सुटीजे केल्यानें श्रवण । कदा विस्मरण पडों नये ॥ २१ ॥
पडों नये भ्रांति नामस्मरणाची । त्रितीये भक्तीची वोळखण ॥ २२ ॥
वोळखण होये नाम उच्चारितां । उधार बहुतां रामनामें ॥ २३ ॥
रामनामें गती प्राणियासी अंतीं । सांगे उमापती माहादेव ॥ २४ ॥
माहादेव स्वयें निवाला अंतरीं । ह्मणोनियां धरीं रामंनाम ॥ २५ ॥
रामंनामें मुक्त क्षेत्र वाराणसी । सीव उपदेसी रामन्नाम ॥ २६ ॥
रामंनाम वाणी त्या नाहीं जाचणी । नामें बहु प्राणी उधरले ॥ २७ ॥
उधरले संत सज्जन शोधीतां । हेंचि जाण आतां चौथी भक्ति ॥२८॥
भक्ति सज्जनाची हे वाट मुक्तीची । येथें संदेह्याची उरी नाहीं ॥२९॥
उरी नाहीं दोषा सज्जन सेवितां । मुक्ति सायोज्यता पाठीं लागे ॥३०॥
पाठी लागे मुक्ति संतांचे संगती । उधरले किती सांगों आतां ॥ ३१ ॥
सांगों आतां भक्ति पांचवी आर्चन । तें पूजाविधान विधीयुक्त ॥ ३२ ॥
विधीयुक्त पूजा देवांब्राह्मणाची । संतसज्जनाची सर्वकाळ ॥ ३३ ॥
सर्वकाळ गोडी आर्चनी आवडी । येणें होये जोडी ईश्वराची ॥ ३४ ॥
ईश्वराची जोडी आर्चनें होतसे । बहु जन ऐसे उधरले ॥ ३५ ॥
उधरले देवांब्राह्मणा वंदितां । साहावी ते आतां भक्ति जाण ॥ ३६ ॥
भक्ति जाण सार सर्वां नमस्कार । घाली आधिकार पाहोनियां ॥ ३७ ॥
पाहोनियां सर्व आचरतां सुख । मूर्खपणें दुख होत आहे ॥ ३८ ॥
आहे आतां भक्ति सातवी ते कैसी । सेवा सर्वश्वेसीं दास्य जाण ॥३९॥
दास्य करूनियां देवासी पावले । ऐसे उधरले नेणों किती ॥ ४० ॥
नेणों किती जन या रिती तरले । दास्यें उत्तरले भवसींधु ॥ ४१ ॥
भवसींधु नाहीं हरीच्या दासांसी । दासा रुसीकेशी उपेक्षीना ॥ ४२ ॥

उपेक्षीना देव हें सत्यवचन । आष्टमी ते जाण सख्य भक्ति ॥ ४३ ॥
सख्यत्व देवाचें भाग्येंवीण कैचें । सांगावें जीवीचें देवापासीं ॥ ४४ ॥
देवापासी सुखदु:ख तें सांगावें । कैवारी करावें ईश्वरासी ॥ ४५ ॥
इश्वरीं टाकितां संसारीचा भार । मग हा संसार सुखरूप ॥ ४६ ॥
सुखरूप भक्ति आठवी बोलिली । ऐसी गती जाली बहुतांसीं ॥ ४७ ॥
बहुतांची भक्ति पावे नारायेण । नववें लक्षण सांगईन ॥ ४८ ॥
सांगईन भक्ति सर्वांमधें सार । पावती साचार मुक्ति जेणें ॥ ४९ ॥
मुक्ति जेणें होये ते भक्ति नवमी । जेथें नाना उर्मी मावळती ॥ ५० ॥
मावळे अज्ञान होये शुध ज्ञान । आत्मनिवेदन भक्ति सार ॥ ५१ ॥
भक्ति सार आहे जेथें द्वैत राहे । संतसंगें लाहे निजभक्ति ॥ ५२ ॥
निजभक्ति जेथें विभक्ति नाढळे । ऐक्यरूपें कळे ज्ञान होतां ॥ ५३ ॥
ज्ञान होतां तुटे संसारबंधन । नाहीं समाधान ज्ञानेंवीण ॥ ५४ ॥
ज्ञानेवीण सीण सर्वथा नाथिला । नाहीं वोळखीला साच देव ॥ ५५ ॥
साच देव कळे संतांचे संगती । चुके आधोगती गर्भवास ॥ ५६ ॥
गर्भवास चुके यातना येमाची । जरी शाश्वताची सोये लागे ॥ ५७ ॥
सोये लागे मनीं तोचि धन्य जनी । आत्मनिवेदनी तदाकार ॥ ५८ ॥
तदाकार होणें आत्मनिवेदनें । मग येणें जाणें निरसलें ॥ ५९ ॥
निरसलें दृश्य विवेकें पाहातां । स्वरूपीं राहातां स्वरूपची ॥ ६० ॥
स्वरूपची असे येर सर्व नासे । ऐसें हें विश्वासे गुरुमुखें ॥ ६१ ॥
गुरुवाक्यें ज्ञान होये समाधान । आत्मनिवेदन याचें नांव ॥ ६२ ॥
नांवरूप धरी ते माया सुंदरी । तये अभ्यांतरी सस्वरूप ॥ ६३ ॥
स्वरूपाची प्राप्ती संताचे संगती । बोलिली हे भक्ति नवविधा ॥ ६४ ॥
नवविधा भक्ति केल्यां होये मुक्ति । चळेना कल्पांतीं सायोज्यता ॥ ६५ ॥
सायोज्यता मुक्ती चिरंजीव आहे । येरी सर्व पाहे नासिवंत ॥ ६६ ॥
नासिवंत मुक्ति जाण चतुर्विधा । तया अनुवादा चित्त देई ॥ ६७ ॥
चित्त देई येकी मुक्ति सलोकता । दुजी समीपता सत्य जाण ॥ ६८ ॥

सत्य जाण मुक्ति तिजी स्वरूपता । चौथी सायोज्यता मुक्ती जाण॥६९॥
मुक्ती जाण बापा सर्व नासिवंत । मांडतां कल्पांत भस्म होती ॥ ७० ॥
भस्म होती मुक्ती सर्व कोणेपरी । तेहि आवधारीं सांगईन ॥ ७१ ॥
सांगईन बापा तेथें चित्त द्यावें । मग तूं स्वभावें बुझसील ॥ ७२ ॥
बुझसिल आतां मुक्ति सलोकता । वैकुंठीं तत्वता ठाव होये ॥ ७३ ॥
ठाव हा स्वलोकीं तेचि मुक्ति येकी । दुजी समीप कीं समीपता ॥७४॥
समीपता मुक्ति समीप असावें । स्वरूपता व्हावें स्वरूपची ॥ ७५ ॥
स्वरूप सगुण होईजे आपण । श्रीवछलांछन तेथें नाहीं ॥ ७६ ॥
नाहीं मुख्य रमा तेचि स्वरूपता । आतां सायोज्यता सांगईन ॥ ७७ ॥
सायोज्यता मुक्ति ज्ञानाचेनि द्वारें । आपण निर्धारें सस्वरूप ॥ ७८ ॥
सस्वरूपीं नाहीं पुर्वीचें बंधन । तेथें मुक्ति कोण कासयासी ॥ ७९ ॥
कासयासी मुक्ति बंधनावांचूनि । मुक्तिदाता जनी आपणची ॥ ८० ॥
आपणचि स्वयें आचळ आढळ । निर्मळ निश्चळ आपणची ॥ ८१ ॥
आपणची होणें मुक्ति द्यावी कोणें । मुक्ति येणें गुणें नासिवंत ॥ ८२ ॥
नासिवंत मुक्ति सज्जन जाणती । स्वरूपाची स्थिती आनुर्वाच्य ॥८३॥
आनुर्वाच्य ब्रह्मी मुक्ति नासिवंता । प्रळयहि आतां सांगईन ॥ ८४ ॥
सांगईन आतां सृष्टीचा संव्हार । तेणें तूं निर्धार पावसील ॥ ८५ ॥
पावसील खूण निखळ निर्गुण । तेंचि निरूपण प्रळयाचें ॥ ८६ ॥
प्रळयाचे काळीं शत संवत्छर । अनावृष्टी थोर वोढवेल ॥ ८७ ॥
वोढवे प्रळय सूर्य बारा कळी । तेणें होये होळी वसुंधरा ॥ ८८ ॥
वसुंधरा बुडे प्रळयउदकीं । जालें येकायेकी जळमय ॥ ८९ ॥
जळमय जालें तें तेजें सोखीलें । तेज झडपीलें समीरानें ॥ ९० ॥
समीर आकाशीं सर्व वितुळला । त्याचा नाश केला तमोगुणें ॥ ९१ ॥
तमोगुणा रज ग्रासुनियां जाये । रजोगुणा खाये सत्वगुण ॥ ९२ ॥
सत्वगुणा माया माये मूळमाया । गुणसाम्य तिया निर्दाळील ॥ ९३ ॥
निर्दाळील गुणसाम्य तें निर्गुणी । ऐसी संव्हारणी विवेकाची ॥ ९४ ॥

विवेकें पाहातां सर्व सृष्टी नासे । तेथें लोक कैसे वांचतील ॥ ९५ ॥
वांचती ना लोक ते माहांप्रळईं । तेथें मुक्ती काई साच होती ॥ ९६ ॥
साच होती मुक्ती हें कई घडावें । सर्व विघडावें प्रळयानें ॥ ९७ ॥
प्रळयाचे अंतीं देवची नासती । तेथें कैच्या मुक्ती राहातील ॥ ९८ ॥
राहातील ज्ञानी आत्मनिवेदनी । पूर्ण समाधानी सस्वरूपीं ॥ ९९ ॥
सस्वरूपीं ऐक्यरूप चिरंजीवी । जाणे अनुभवी अनुभवें ॥ ॥ १००॥
अनुभवी ज्ञानी तेचि समाधानी । आत्मनिवेदनी रामदास ॥ १०१ ॥
शत ५ ॥

६

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

देवासी सांडूनि देउळ पुजीती । लोकिकांची रीती काये सांगों ॥ १ ॥
काये सांगों आतां देखतदेखतां । देव पांहों जातां जेथें तेथें ॥ २ ॥
जेथें तेथें देव लोक वोळखेना । विचार पाहीना कांहीं केल्यां ॥ ३ ॥
कांहीं केल्यां तरी देव सांपडेना । संसारें घडेना समाधान ॥ ४ ॥
समाधान नाहीं देवावांचुनियां । सर्व कर्म वांया निरर्थक ॥ ५ ॥
निरार्थक तीर्थें व्रतें तपें दानें । येका ब्रह्मज्ञानें वांचूनीयां ॥ ६ ॥
वांचुनियां ज्ञान तें पशुसमान । अज्ञानें पतन पाविजेतें ॥ ७ ॥
पाविजेतें दुख विचार नसतां । कर्म करूं जातां कासाविस ॥ ८ ॥
कासाविस कर्में होईजे भ्रमिष्ट । देव सर्व श्रेष्ठ अंतरला ॥ ९ ॥
अंतरला देव सर्वांचें कारण । सर्व निःकारण सहजचि ॥ १० ॥
सहजचि जालें कर्म भोगें केलें । वाताहात जालें सर्व कांहीं ॥ ११ ॥
सर्वकांहीं नाहीं येका देवेंवीण । शाश्वताची खूण वेगळीच ॥ १२ ॥
वेगळीच खूण सज्जन जाणती । खुणेसी बाणती संतजन ॥ १३ ॥

संतजन बोधीं जाहाले सज्जन । त्यांचा अनुमान दुऱ्हावला ॥ १४ ॥
दुऱ्हावला देव दुरी सांडूं नये । धरावा उपाय साधुसंग ॥ १५ ॥
साधुसंगें साधा सद्वस्तु विवेकें । तुह्मासी लोकीकें काय काज ॥ १६ ॥
काय काज आहे परलोका जातां । लोकीक तत्वता येहि लोकीं ॥ १७ ॥
येहि लोकीं करा लोकसंपादणी । त्रैलोक्याचा धणी वोळखावा ॥ १८ ॥
वोळखावा देव नित्य निरंजन । तया जन वन सारीखेंचि ॥ १९ ॥
सारीखेंचि ब्रह्म आहे सर्वां ठांई । संतां शरण जाई आलया रे ॥ २० ॥
आलया रे तुज देवचि कळेना । जेणें केले नाना सृष्टीभाव ॥ २१ ॥
सृष्टीभाव कोणें केले हें पाहावें । पाहोनि राहावें समाधानें ॥ २२ ॥
समाधान केलें संसार करीतां । देवासी नेणतां जन्म गेला ॥ २३ ॥
जन्म गेला सर्व केला खटाटोप । उदंड आटोप आटोपीला ॥ २४ ॥
आटोपीला परी देव अंतरला । आभाग्या काशाला जन्मलासी ॥२५॥
जन्मलासी वांया जननी कष्टली । नाहीं उधरीली कुळवल्ली ॥ २६ ॥
कुळाचें मंडण ब्रह्मज्ञानी जन । जया सनातन प्रगटला ॥ २७ ॥
प्रगटला देव जयाचे अंतरीं । धन्य सृष्टीवरी तोचि येक ॥ २८ ॥
तोचि येक धन्य ब्रह्मादिकां मान्य । निर्गुणी आनन्य सर्वकाळ ॥ २९ ॥
सर्वकाळ गेला कथानिरूपणें । आध्यात्मश्रवणें निजध्यासें ॥ ३० ॥
निजध्यास जया लागला स्वरूपीं । जाले ब्रह्मरूपीं ब्रह्मरूप ॥ ३१ ॥
ब्रह्मरूप तेथें ब्रह्मचि नाडळे । विवेकानें गळे अहंभाव ॥ ३२ ॥
अहंभाव गळे ब्रह्मआनुसंधानें । आत्मनिवेदनें आनन्यता ॥ ३३ ॥
आनन्यता जोडे ऐसे ज्ञाते थोडे । ज्यांचेनि निवडे सारासार ॥ ३४ ॥
सारासार पाहे तो साधु पुरता । जाणे आनन्यता भक्ती करूं ॥ ३५ ॥
भक्ति करूनियां मुक्ति पाविजेते । विवेकें आईतें ब्रह्मरूप ॥ ३६ ॥
ब्रह्मरूप जाले लोकिकीं वर्तले । साधु वोळखिले साधु जनीं ॥ ३७ ॥
साधु जनीं साधु ऐसा जाणिजेतो । इतरां जना तो चोजवेना ॥३८॥
चोजवेना लीळा कैसी अंतर्कळा । आसोनि निराळा जनामधें ॥ ३९ ॥

जनामधें आहे जनासी कळेना । जैसा आकळेना निरंजन ॥ ४० ॥
निरंजन जनी कळेना आसोनी । तैसा साधु जनी निरंजन ॥ ४१ ॥
निरंजन नाहीं आणिला प्रचीती । तया जना गती कोण ह्मणे ॥४२॥
कोण ह्मणे धन्य ते प्राणी जघंन्यं । जयासी आनन्य भक्ती नाहीं ॥४३॥
भक्ती नाहीं मनी त्या नांवं आभक्त । संसारीं आशक्त जन्मवरी ॥४४॥
जन्मवरी लोभें सर्व स्वार्थ केला । अंतीं प्राणी गेला येकलाची ॥४५॥
येकलाचि गेला दुख भोगूनीयां । कन्या पुत्र जायां सांडूनीयां ॥ ४६ ॥
सांडूनी स्वजन गेला जन्मोजन्मी । आज्ञानाची उर्मी निरसेना ॥४७॥
निरसेना उर्मी अंतर्देहेधर्मी । प्राणी परब्रह्मी अंतरला ॥ ४८ ॥
अंतरला दुरी असोनि अंतरीं । तया कोण करी सावधान ॥ ४९ ॥
सावधान व्हावें आपलें आपण । सृष्टीचें कारण वोळखावें ॥ ५० ॥
वोळखावें ब्रह्म तेणें तुटे भ्रम । आणी मुख्य वर्म आज्ञानाचें ॥ ५१ ॥
आज्ञानाचें वर्म अंतरीं निरसे । जरी मनीं वसे विचारणा ॥ ५२ ॥
विचारें पाहातां सर्वत्रांचें मूळ । तेणें तें निर्मूळें ब्रह्म भासे ॥ ५३ ॥
ब्रह्म भासे ऐसें कदा ह्मणों नये । परंतु उपाय श्रवणाचा ॥ ५४ ॥
श्रवणाचा आर्थ येथातथ्य काढी । ऐसा कोण गडी सावधान ॥ ५५ ॥
सावधान मन करूनी मनन । मनाचें उन्मन होत आहे ॥ ५६ ॥
होत आहे परी केलेंची पाहिजे । विचारें लाहिजे मोक्षपद ॥ ५७ ॥
मोक्षपद कैसें कोणासी ह्मणावें । विवेकें जाणावें हेंचि येक ॥ ५८ ॥
हेंचि येक बरें पाहातां सुटीका । संसार लटीका बंधनाचा ॥ ५९ ॥
बंधनाचा भाव ज्ञानें केला वाव । मोक्षाचा उपाव विचारणा ॥ ६० ॥
विचारणा करी धन्य तो संसारीं । संदेहे अंतरीं आडळेना ॥ ६१ ॥
आडळेना देहो काईसा संदेहो । नित्य निसंदेहो संतजन ॥ ६२ ॥

---

१ "जनी" असें मूळ होतें पण त्याऐवजीं समासांत "नाहीं" असा पाठ केला आहे. २ अधम, लौकीक. ३ आसक्त. ४ ऊकार खोडून "निर्मळ" पाठ केलेला दिसतो.

संतजन जेथें धन्य जन तेथें । सार्थकची होतें आकस्मात ॥ ६३ ॥
आकस्मात देव सांपडे उदंड । दशाचें थोतांड नासीवंत ॥ ६४ ॥
नासीवंत काये विचारें पाहावें । तें सर्व राहावें सांडूनीयां ॥ ६५ ॥
सांडूनीयां दृश्य आणि मनोभास । मग जगदीश वोळखावा ॥ ६६ ॥
वोळखावें तया असावें आनन्य । तरी संतमान्य होईजेतें ॥ ६७ ॥
होईजेतें कैसें ज्याचें त्यास कळे । जो कोण्ही निवळे मनामधें ॥६८॥
मनामधें मन जनामधें जन । निर्गुणी अनन्य निर्गुणची ॥ ६९ ॥
निर्गुणची नव्हे जो कोण्ही चांडाळ । त्यासी सर्वकाळ जन्ममृत्य ॥
जन्ममृत्ययेमयातना दारुण । चुकवील कोण ज्ञानेंवीण ॥ ७१ ॥
ज्ञानेंवीण जीणें वेर्थ दैन्यवाणें । वाचितो पुराणें पोटासाठीं ॥ ७२ ॥
पोटासाठीं लोकां करी नमस्कार । होतसे किंकर किंकराचा ॥ ७३ ॥
किंकराचा दास भूषण मिरवी । सृष्टीचा गोसावी वोळखेना ॥ ७४ ॥
वोळखेना देव वोळखेना भक्त । वोळखेना संत मानुभाव ॥ ७५ ॥
मानुभाव देव कांहींच कळेना । मन ही वळेना पुण्यमार्गें ॥ ७६ ॥
पुण्यमार्ग कैसा पाप आहे कैसें । कळेना विश्वासेंवीण कांहीं ॥ ७७ ॥
कांहीं तरी येक पाहावा विचार । कैसा पैलपार पावीजेतो ॥ ७८ ॥
पावीजेतो पार होतसे उधार । सर्व ही ईश्वर सनेधानें ॥ ७९ ॥
सनेधान ज्याचें ईश्वरीं सर्वदा । संसार आपदा तया नाहीं ॥ ८० ॥
तया नाहीं जन्ममरणाची बाधा । मिळाले संवादा संतांचिया ॥ ८१ ॥
संतांचिया गुणा जे गुणग्राहिक । तया नाहीं नर्क येरां बाधी ॥ ८२ ॥
बाधीतसे येरा सर्वहि संसार । ज्ञानी पैलपार उत्तरले ॥ ८३ ॥
उत्तरले पार सर्व माईकाचा । धन्य विवेकाचा उपकार ॥ ८४ ॥
उपकार जाला थोर या शब्दांचा । मार्ग निर्गुणाचा सांपडला ॥ ८५ ॥
सांपडला मार्ग धन्य सांख्ययोग । फळासी विहंग पावे जैसा ॥ ८६ ॥
पावे जैसा पक्षी फळीं आकस्मात । तैसा आकल्पीत ज्ञानमार्ग ॥ ८७ ॥
ज्ञानमार्ग सव मार्गामधें श्रेष्ठ । बाळिले वरिष्ठ ठांई ठांई ॥ ८८ ॥

ठाईं ठाइं देव मांडूनि बैसती । तेणें कांहीं मुक्ती पावीजेना ॥ ८९ ॥
पावेजेना मुक्ती भक्तिवांचुनीयां । भक्तीवीण वायां गेल लोक ॥ ९० ॥
लोक गेले वायां भक्ती न करीतां । देवासी नेणतां जाणपणें ॥ ९१ ॥
जाणपण मूर्वे आणिकें जायाचें । जैसें भांडें काचें मृत्तिकेचें ॥ ९२ ॥
मृत्तिकेचें भांडें वळेना वांकेना । सेवटीं तगेना कांहीं केल्यां ॥ ९३ ॥
कांहीं केल्यां लोक करीना सार्थक । होये निरार्थक सर्व कांहीं ॥ ९४ ॥
सर्व कांहीं जातें प्रचीतीस येतें । भ्रमलें मागुतें मायाजाळीं ॥ ९५ ॥
मायाजाळ तुटे जरी देव भेटे । परीसेंसीं झगटे लोहो जैसा ॥ ९६ ॥
लोहो जैसा रूपें पालटे सर्वांगीं । तैसा जाण योगी योगीसंगें ॥ ९७ ॥
योग्याचे संगती सर्वकाळ योग । कैचा मां वियोग परब्रह्मीं ॥ ९८ ॥
परब्रह्मी लोक प्रतक्ष वागती । परी त्यांची गती चोजवेना ॥ ९९ ॥
चोजवेना गती गुरुमुखेंवीण । रामदास खूण सांगतसे ॥ १०० ॥

शत साहवें ॥६००

७

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

आहो जना तुह्मी भजा निरंजना । चुकती यातना संसारीच्या ॥ १ ॥
संसारीची माया सर्व बोरंगेल । देहे हा खंगेल अंतकाळीं ॥ २ ॥
अंतकाळीं करी कोण सोडवण । सोईरे पिसुण दुन्हावले ॥ ३ ॥
दुन्हावले सर्व आपुले पारीखे । तेथें कोण राखे जीवलग ॥ ४ ॥
जीवलगें जाती फिरोनिया घरा । मग तुज दारा पुत्र कैचे ॥ ५ ॥
कैचे पुत्र जन आपुले पारिखे । सर्वहि सारीखे कळों आले ॥ ६ ॥
कळों आले परि आयुष्य वेचलें । चुकोनियां गेलें सर्व कांहिं ॥ ७ ॥
सर्व कांहिं होतें संचिलें वैभव । रात्रदिस जीव लाउनीयां ॥ ८ ॥

लाउनीयां जीव जीवें मेळविलें । तें घरीं राहिलें सर्व कांहिं ॥ ९ ॥
सर्व कांहीं नये तुज समागमे । ह्मणोनियां भ्रमें भुलों नको ॥ १० ॥
भुलों नको भ्रमें संसारीं आलया । कैसी आहे माया वोळखावी ॥ ११ ॥
वोळखावी माया आणी परब्रह्म । तेणें तुझा भ्रम नासईल ॥ १२ ॥
नासईल भ्रम श्रवण करितां । विचारें पाहातां सारासार ॥ १३ ॥
सारासार जवं नाहीं विचारणा । तंवं तुं कारणा चुकलासी ॥ १४ ॥
चुकलासी देव देखत देखतां । मुक्ती सायोज्यता अंतरली ॥ १५ ॥
अंतरली मुक्ती जाली आधोगती । निरंजन चितीं न धरितां ॥ १६ ॥
न धरितां दृढ सोये शाश्वताची । सीण वाउगाचि नाना कर्मीं ॥ १७ ॥
नाना कर्मीं तुज काये प्राप्त जालें । उगवे पेरिलें निश्चयेंसीं ॥ १८ ॥
निश्चयेंसीं देव धुंडितां पाविजे । येर सर्व कीजे निरार्थक ॥ १९ ॥
निरार्थक देव नेणतां सर्वहि । येथें कांहीं नांहीं अनुमान ॥ २० ॥
अनुमानें केलें तें तें वेर्थ गेलें । प्रचितीनें जालें समाधान ॥ २१ ॥
समाधान घडे सज्जनसंगतीं । चुके आधोगती गर्भवास ॥ २२ ॥
गर्भवास चुके सद्गुरु करितां । विवेकें धरितां नित्यानित्य ॥ २३ ॥
नित्यानित्य जंवं नांहिं विचारीलें । तंव काये केलें आलया रे ॥ २४ ॥
आलया रे पुन्हां कासया सिणावें । विवेकें पाहावें मोक्षपद ॥ २५ ॥
मोक्षपद कैसें हेंचि विचारावें । श्रवण करावें निरंतर ॥ २६ ॥
निरंतर जेथें श्रवण मनन । निजध्यासें जाण साक्षात्कार ॥ २७ ॥
साक्षात्कार जवं सिध पाविजेना । तरी हे यातना चुके केवी ॥ २८ ॥
केवी चुके जन्ममृत्य अनुमानें । केलें संदेह्यानें कासावीस ॥ २९ ॥
कासावीस होतें समाधान जातें । तें जोडे मागुतें विवरतां ॥ ३० ॥
विवरतां ब्रह्म जीव माया भ्रम । देव भक्त वर्म वोळखावें ॥ ३१ ॥
वोळखावें वर्म हें मीतुंपणाचें । नित्य निर्गुणाचें निरूपण ॥ ३२ ॥
निरूपणेंवीण जें कांहीं साधन । तेंचि तें बंधन निश्चयेंसीं ॥ ३३ ॥
निश्चयेंसीं बरा करावा निवाडा । तत्वें तत्वझाडा सप्रचीत ॥ ३४ ॥

सप्रचीत झाडा होतां माईकांचा । मग कोण कैचा आपण तो ॥३५॥
आपण तो जाला विवेकानें केला । भ्रमचि उडाला सर्व कांहीं ॥ ३६ ॥
सर्व कांहिं कळे विवेकें निवळे । आपेंआप गळे मीतुंपण ॥ ३७ ॥
मीतुंपण कैचें कोठें आपणासी । होतें येके दिसीं हारपलें ॥ ३८ ॥
हारपलें जैसें आकाशीं आभाळ । तैसें तें केवळ सर्व कांहीं ॥ ३९ ॥
सर्व कांहिं मिथ्या प्रचीतीस येतें । निर्गुणानें होतें समाधान ॥ ४० ॥
समाधान जालें मीपण बुडालें । प्रबोधें उडालें सर्व कांहीं ॥ ४१ ॥
सर्व कांहिं नाहीं विवेकें पाहातां । बाणलें तें आतां पालटेना ॥ ४२ ॥
पालटेना ब्रह्मस्थिती हे आपुली । जऱ्ही कांहिं केली उठाठेवी ॥ ४३ ॥
उठाठेवी गेली शरीराच्या माथा । आपण तत्वता वस्तुरूप ॥ ४४ ॥
वस्तुरूप तो मी सज्जन सांगती । तीन्हि हि प्रचिती आणुनियां ॥४५॥
आणुनियां केला वस्तुचा निश्चये । आतां हा संशय कोण धरी ॥ ४६ ॥
कोण धरी मिथ्या साच सांडूनियां । वोझें कांरे वांयां मीपणाचें ॥ ४७ ॥
मीपणाचें मूळ शोधीतां सुटलें । विवेकें तुटलें मायाजाळ ॥ ४८ ॥
मायाजाळ जालें पांचाजणी केलें । तें मज लाविलें कोणेपरी ॥४९ ॥
कोणेपरी कैसें येतें अनुमाना । साधकु दिसेना साध्य जाला ॥ ५० ॥
साध्य जाला बोधें जाहाला साधक । तयासी बाधक कोण करी ॥५१॥
कोण करी सर्व तें तरी पाहावें । पाहोनि राहावें समाधानें ॥ ५२ ॥
समाधान कर्ता कोण सर्व धर्ता । कर्तुत्वाची वार्ता कोठें लागे ॥ ५३ ॥
कोठें लागे वार्ता कर्ता जगदीश । तया केवि दोष लागों शके ॥५४ ॥
लागों शके दोष हें कई घडावें । सर्व केलें देवें हें तों खरें ॥ ५५ ॥
खरें आलें केलें देवाचिया मांथां । मज काये आतां समंधु हा ॥५६॥
समंधु हा जाला या पांचा भुतांचा । आष्टधा मायेचा खेळ जाला ॥५७
खेळ ऐसा जाला प्रकुतीनें केला । लावितां मजला कोणे परि ॥ ५८ ॥
कोण परी न्याय अन्याय सारिखा । ह्मणोनियां देखा गुप्त जालों ॥५९॥
गुप्त जालों आतां पाहातां दिसेना । नये अनुमाना ब्रह्मादिकां ॥ ६० ॥

ब्रह्मादिकां माझा पडिला संदेहो । तुह्मीं कां वेडीं हो वोळखाना ॥ ६१॥
वोळखाना कर्ता कोणाला लाविता । शाहाणें दिसता ऐसे कैसे ॥६२॥
ऐसे कैसे तुह्मी येकाचें येकासी । लावितां कोणासी कर्तेपण ॥ ६३ ॥
कर्तेपण बरें शोधुनी पाहारे । मग तुह्मी व्हारे कपावीस ॥ ६४ ॥
कासावीस जाले किती येक गेले । कर्तुत्व बोलिलें निर्गुणासी ॥ ६५ ॥
निर्गुणासी गुण हें कई घडावें । संदेहीं पडावें मीपणाचे ॥ ६६ ॥
तयावीण सीण कासया करिता । संदेह धरिता निर्गुणाचा ॥ ६७ ॥
निर्गुणाचा अंत पाहातां अनंत । तेथें अंतवंत लाऊं नका ॥ ६८ ॥
नका नका तुह्मी बोलों अनुमानें । तत्वें थानमानें बरीं शोधा ॥ ६९ ॥
बरें शोधूं जातां देव माया जीव । या तिघां कर्तुत्व आडळेना ॥ ७० ॥
आडळेना भुतीं कर्तुत्व पाहातां । कोणीकडे आतां धुंडाळावें ॥ ७१ ॥
धुंडाळावें परी कोठेंचि लागेना । कासावीस मना होत आहे ॥ ७२ ॥
होत असे परी तें पींडीं पाहावें । देहे प्राणें जीवें किंवा ब्रह्में ॥ ७३ ॥
ब्रह्म निर्विकार त्या नाहीं आकार । जीव तो साचार अंश त्याचा॥ ७४
त्याचा अंश देहे समंध कल्पिलें । ब्रह्मांशानें केलें हें घडेना ॥ ७५ ॥
घडेना कीं प्राण कर्ता आप्रमाण । स्वासोस्वासो जाण कर्णें त्याचें ॥
त्याचें करणें नव्हे स्थुळ अचेतन । अत:कर्ण मन जाणतेंचि ॥ ७७ ॥
जाणतेंचि परी तें कांहीं करीना । वायो तो जाणेना कांहीं केल्यां ॥
कांहीं केल्यां कर्ता ठांईंच न पडे । आतां कोणेकडे कर्तेपण ॥ ७९ ॥
कर्तेपण नांहीं येकाचे मस्तकीं । हें बरें विवेकीं वोळखावें ॥ ८० ॥
वोळखावें कर्णें आहे समस्तांचें । त्रिगुग भुतांचें विचारावें ॥ ८१ ॥
विचारावें जालें बहुतांचें केलें । तें मज लाविलें कोणेपरी ॥ ८२ ॥
कोणेपरी येकावीण येक घडे । कांहींच न घडे सर्वेविण ॥ ८३ ॥
सर्वत्रांचें केलें सर्वांस लागलें । तें तुह्मी लाविलें मज कैसें ॥ ८४ ॥
कैसें माझें रूप मज सांपडेना । कांहींच घडेना माझा ठांई ॥ ८५ ॥
माझा ठांई मज ठावाचि नाडळे । रूप हें नाकळे माझें मज ॥ ८६ ॥

माझें मज नाहीं पाहातां मीपण । तेथें कर्तेपण वाव जालें ॥ ८७ ॥
वाव जालें बरें हिसेबीं पाहातां । विवेकें राहातां समाधान ॥ ८८ ॥
समाधान देहीं आसोनि विदेही । कर्तुत्वाचा नाहीं अभिमान ॥ ८९ ॥
साभिमान कैचा मेळ हा भुतांचा । भुतें त्रिगुणाचा सृष्टीभाव ॥ ९० ॥
सृष्टीभाव जाला भुतांचा उद्भव । देव निरावेव जैसा तैसा ॥ ९१ ॥
जैसा तैसा देव जाण अनुभवें । दृश्य हें स्वभावें होत जातें ॥ ९२ ॥
होत जात जीव सर्व भावाभाव । कळों आली माव माईकांची ॥ ९३ ॥
माईकांची माव संतीं निरोपिली । प्रत्ययासी आली जेथें तेथें ॥ ९४ ॥
जेथें तेथें राम आत्मा पूर्णकाम । योगीयांचें धाम निरंतर ॥ ९५ ॥
निरंतर देव अंतरेना कदा । तुटली आपदा मीपणाची ॥ ९६ ॥
मीपणाची बुंथी[1] बोधें उगवली । जन्माची जाहाली सार्थकता ॥ ९७ ॥
सार्थकता जाली रामासी भजतां । दृढ धरूं आतां उपासना ॥ ९८ ॥
उपासना भक्त होऊनि करीन । ज्ञानें उधरीन आज्ञानासी ॥ ९९ ॥
आज्ञानासी ज्ञान रामाचें करणें । सीघ्र उधरणें रामदासीं ॥ १०० ॥

शत ७ ॥

८

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

करीं च्यापबाण माहेश्वरी ठाण । रूप हें सगुण राघवाचें ॥ १ ॥
राघवाचें रूप निर्गुण जाणावें । सगुण स्वभावें नासीवंत ॥ २ ॥
नासीवंत देव कदा ह्मणों नये । निर्गुणासी काये पाहासील ॥ ३ ॥
पाहातां निर्गुण देवासी दुल्लभ । याचा होये लाभ पूर्वपुण्यें ॥ ४ ॥
पूर्वपुण्यें लाभ ब्रह्मादिकां जाला । कैवारी जोडला रामचंद्र ॥ ५ ॥

---

१ घुंगट, पांघरूण.

रामचंद्र रूप नाम हें माईक । बोलिला विवेक वेदशास्त्रीं ॥ ६ ॥
वेदशास्त्रीं भक्ती राघवाची सार । तेणें पैलपार पाविजेतो ॥ ७ ॥
पाविजेतो पार आत्मनिवेदनें । भक्तीचीं लक्षणें नवविधा ॥ ८ ॥
नवविधा भक्ति करितां तरले । जीव उधरले नेणों किती ॥ ९ ॥
नेणोनियां देव माईक भजतां । मुक्ति सायोज्यता अंतरली ॥ १० ॥
अंतरली भक्ति मुक्ति मार्गें धांवे । राघवाच्या नावें निरंतर ॥ ११ ॥
निरंतर देव अंतरीं नेंदावा । विवेक पाहावा सज्जनाचा ॥ १२ ॥
सज्जनसंगती चुके आधोगती । राम सीतापतीचेनि नामें ॥ १३ ॥
नाम ज्याचें ध्यावें त्यासी वोळखावें । देवासी धुंडावें आदरेंसीं ॥ १४ ॥
आदरेंसी जपे रामनाम वाणी । स्वयें शूळपाणी माहादेव ॥ १५ ॥
माहादेवें गुरुगीता निरोपिली । तेथें मन घाली आलया रे ॥ १६ ॥
आलया संसारीं रामनाम तारी । दुजें पृथ्वीवरी आडळेना ॥ १७ ॥
आडळेना परी संतसंग धरीं । तणें तुं अंतरीं निवसील ॥ १८ ॥
निवालें अंतर रामासी भजतां । दुजें कांहीं आतां आडळेना ॥ १९ ॥
आडळेना जया संतांची संगती । तया अधोगती गर्भवास ॥ २० ॥
गर्भवास माझे राम चुकवील । मज सोडवील अनाथासी ॥ २१ ॥
अनाथांचा नाथ पतीतपावन । तया संतजन दाखविती ॥ २२ ॥
दाखविती वाट संत निजधामी । माझें मन रामीं विश्वासलें ॥ २३ ॥
विश्वासलें परी रामासी नेणवे । तो राम जाणवे संतसंगें ॥ २४ ॥
संतसंगें करीं निःसंग होईजे । मग तो जाणीजे राम केवी ॥ २५ ॥
रामासी मिळतां संतांचे मिळणी । मग दुजेपणी उरी नाहीं ॥ २६ ॥
उरी या रामाची जन्मोजन्मी असो । मन हें विश्वासो रामपांई ॥२७॥
रामपांई मन होतसे उन्मन । तेथे भिन्नाभिन्न ऐक्यरूप ॥ २८ ॥
ऐक्यरूप ज्ञान तें मज नावडे । गाईन पवाडे राघवाचे ॥ २९ ॥
राघवासी गुण नाहीं तो निर्गुण । ठांई पडे खुण संतसंगें ॥ ३० ॥
संतसंगतीचा निर्गुण पवाड । मज वाटे गोड रामकथा ॥ ३१ ॥

कथानिरूपण श्रवण मनन । होये समाधान संतसंगें ॥ ३२ ॥
संतसंगें बोध होये निर्गुणाचा । मोडे सगुणाचा भक्तिभाव ॥ ३३ ॥
भक्ति भावें करी निर्गुण पावावें । मग काये व्हावें सांग बापा ॥३४॥
बापमाये राम विश्वाचा आधार । भक्तां निरंतर सांभाळीतो ॥ ३५ ॥
सांभाळीतो काये प्रालब्ध वेगळें । होणार न टळे ब्रह्मादिकां ॥ ३६ ॥
ब्रह्मादिकां मान्य तो नव्हे सामान्य । असावें अनन्य सगुणासीं ॥३७॥
सगुणासी उरी उरेना कल्पांतीं । ह्मणोनि सांगती संतजन ॥ ३८ ॥
संतजन ज्ञानी पूर्ण समाधानी । तेही जपध्यानी सर्वकाळ ॥ ३९॥
सर्वकाळ ध्यान करिती सज्जन । परी तें निर्गुण ध्यान त्यांचें ॥ ४० ॥
ध्यानी आकळेना मनासी कळेना । तयासी कल्पना केवी धरी ॥ ४१ ॥
धरिला विश्वास साधुचे वचनी । आवस्ता उन्मनी तेणें गुणें ॥ ४२ ॥
गुणेंची निर्गुण कळे सर्व खुण । ह्मणोनी सगुण देव धरीं ॥ ४३ ॥
धरावा सगुण निर्गुणाकारणें । तयावीण येणें चाड नाहीं ॥ ४४ ॥
चाड नाहीं ऐसें कासया ह्मणावें । सगुणें पावावें निर्गुणासी ॥ ४५ ॥
निर्गुणासी पावे सगुणाकारितां । सगुण पाहातां तेथें नाहीं ॥ ४६ ॥
नाहीं कां म्हणसी सद्गुरु सगुण । आणि निरूपण बहुविधा ॥ ४७ ॥
बहुविध रूप नव्हे सद्गुरुचें । निर्गुण ठांईचें जाण बापा ॥ ४८ ॥
जाण बापा आतां तुं तरी सगुण । जालासी शरण सद्गुरुसी ॥ ४९ ॥
सद्गुरुसी गेला जो कोण्ही शरण । तयासी सगुण कोण ह्मणे ॥ ५० ॥
ह्मणसील काये सगुणावांचुनी । सर्वहि करणी सगुणाची ॥ ५१ ॥
सगुणाची नव्हे निर्गुणाची सत्ता । निर्गुणाकरितां सर्व जालें ॥ ५२ ॥
सर्व ज्ञालें जेव्हां निर्गुणाकरितां । तेव्हां सगुणता निर्गुणासी ॥ ५३ ॥
निर्गुण हें सर्व करूनि वेगळा । ऐसी आहे लीळा निर्गुणाची ॥ ५४ ॥
निर्गुणाची लिळा वांजेची कुमरी । बोलतां चतुरीं मानिजेना ॥ ५५ ॥
मानिजेना तरी सृष्टीसी रचिलें । सर्व कोणे केलें तयाविण ॥ ५६ ॥
तयाविणें दुजें काये सत्य आहे । आनुभवें पाहे आल्या रे ॥ ५७ ॥

आपुला विचार निर्गुणी सर्वदा । निर्गुणासी कदा विसंभेना ॥ ५८ ॥
विसंभणें घडे सत्संग नसतां । संग विचारितां सगुण कीं ॥ ५९ ॥
सगुणाचा संग ज्ञानियांसी नाहीं । ज्ञानियां विदेही पुरातन ॥ ६० ॥
पुरातन देहीं तरीच विदेही । देह्याविण नांहीं विदेहता ॥ ६१ ॥
विदेहता बोली स्वभावें लागली । निर्गुणाची खोली कोण जाणे ॥ ६२
जाणे सुख दुख जाणे गुणागुण । तयासी निर्गुण बोलवेना ॥ ६३ ॥
बोलवेना परी निर्गुण कळावें । विवेकें मिळावें निर्गुणासी ॥ ६४ ॥
निर्गुणासी गुण मिळतां संकट । वेर्थ खटपट कां करीसी ॥ ६५ ॥
कां करीसी भक्ती सगुण देवाची । तुज निर्गुणाची शुधि नाहीं ॥६६॥
शुधि नाहीं जाली जया आनंदाची । तया वेवादाची उरी आहे ॥ ६७ ॥
उरी नाहीं कदा निर्गुणी भजतां । निर्गुण सर्वथा सार आहे ॥ ६८ ॥
सार तें आकार भक्तीचा निर्धार । भक्ति पूर्वापर सगुणाची ॥ ६९ ॥
सगुणाची भक्ती आज्ञानें करावी । सज्ञानें करावी निर्गुणाची ॥ ७० ॥
निर्गुणाची भक्ती या नांव आभक्ती । आवेक्तासी वेक्ती लाऊं नये॥७१॥
लाऊं नये भाव सगुण देवासी । वेर्थ पाषाणासी काय काज ॥ ७२ ॥
काज कारण हा विवेक पाहिजे । भावार्थें लाहिजे सर्व कांहीं ॥ ७३ ॥
सर्व कांहिं नाहीं जैसें मृगजळ । वांया खळखळ कां करीसी ॥ ७४ ॥
कां करीसी सर्व देह्याचा समंध । जरी जाला बोध निर्गुणाचा ॥ ७५ ॥
निर्गुणाचा बोध संसार निरसी । तेथें आज्ञानासी रीग नाहीं ॥ ७६ ॥
रीग नाहीं जया भावार्थभजनी । तया हृदयसुनी सुन्याकार ॥ ७७ ॥
सुन्याकार होये विवेकें वासना । मग समाधाना काये उणें ॥ ७८ ॥
उणें जालें दुणें निर्गुणाच्या गुणें । आभाविकां कोणें उधरावें ॥ ७९ ॥
उधरावें येका सज्जनसंगती । ऐसें वेद श्रुती बोलताती ॥ ८० ॥
बोलताती परी नाहीं आठवण । ह्मणोनि सगुण आवडेना ॥ ८१ ॥
आवडेना मिथ्या माईक भजन । असत्यासी मन विश्वासेना ॥८२ ॥
विश्वासेना मन सगुणासी जरी । तयासी कैवारी देव कैचा ॥ ८३ ॥

कैचा देव भक्त कल्पना आपुली । ते सर्व नाथिली ज्ञानियांसी ॥८४॥
ज्ञानियांसी देव दुरी अंतरला । संदेह पडिला अंतकाळीं ॥ ८५ ॥
अंतकाळ कैचा अनंत ठांईचा । संदेह देहाचा मिथ्याभूत ॥ ८६ ॥
मिथ्या शब्दज्ञानें माया वोसरेना । आभक्त तरेना मायापुरीं ॥ ८७ ॥
माया मोहोपुर दुस्तर संसार । अद्वैत विचार जंवं नाहीं ॥ ८८ ॥
जंवं नाहीं भावें श्रीहरी अर्चिला । तंवं नव्हे भला ज्ञानगर्वी ॥ ८९ ॥
ज्ञानगर्वी नव्हे ज्ञानियां सुलभ । जयाचेनि लाभ स्वरूपाचा ॥ ९० ॥
स्वरूप रामाचें मनीं आठवावें । नाम उच्चारावें रात्रंदिस ॥ ९१ ॥
दिस ना रजनी मन ना उन्मनी । ज्ञाता जनीं वनीं सारिखाची ॥९२ ॥
सारिखाची भाव तया भेटे देव । येर सर्व वाव शब्दज्ञान ॥ ९२ ॥
ज्ञानेंवीण सर्व वेर्थची जाणावें । जंवं नाहीं ठावें आत्मज्ञान ॥ ९४ ॥
ज्ञानदाता हरी मनीं दृढ धरी । तोचि येमपुरी चुकवील ॥ ९५ ॥
चुकवील ज्ञान सर्वहि आज्ञान । पाविजे विज्ञान संतसंगें ॥ ९६ ॥
संतसंगें धरी सगुणभजन । स्वधर्म साधन क्रिया कर्म ॥ ९७ ॥
क्रिया कर्म कैचें ज्ञानियांचे आंगीं । मुक्त ज्ञानी जगीं विचारितां ॥९८
विचारितां देही तो किजे सर्वहि । क्रिया कर्म कांहीं सांडूं नये ॥ ९९ ॥
सांडूं नये भक्ती स्वधर्म विरक्ती । ब्रह्मज्ञानप्राप्ती रामदासीं ॥ १०० ॥
रामदास ह्मणे राम उपासकां । भक्ती सांडूं नका राघवाची ॥ १०१ ॥

शत अष्टम ॥ ८००

९

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

जें जें कांहीं दिसे तें तें सर्व नासे । सर्वातीत असे परब्रह्म ॥ १ ॥
परब्रह्म आहे सर्व विस्तारलें । आकारासी आलें तेंचि येक ॥ २ ॥

तयावीण बापा सर्व ही माईक । जाण हा विवेक योगीयांचा ॥ ५५ ॥
योगीयांचा भाव योगीच जाणती । सर्व ही देखती ब्रह्मरूप ॥ ५६ ॥
ब्रह्मरूप होतां भावचि मोडला । आत्मा हा जोडला आत्मरूपें ॥ ५७
रूपें ब्रह्म जाला तया सर्व ब्रह्म । भ्रमीष्टासी भ्रम भासतसे ॥ ५८ ॥
भासतसे भास तया आहे नाश । धरीं हा विश्वास शास्त्रमत्तें ॥ ५९ ॥
शास्त्रमत्तें सर्व ब्रह्मची बोलीलें । दृष्टीसी पडीलें जें जें कांहीं ॥ ६० ॥
जें जें कांहिं आहे दृष्टीचें देखणें । तें तें मिथ्या कोणें जाणीजेना ॥६१॥
जाणीजेना सर्व ब्रह्म ऐसी खूण । तयासी संपूर्ण ज्ञान कैचें ॥ ६२ ॥
ज्ञान कैचें आतां सर्व ब्रह्म जालें । साधन बुडालें साधकाचें ॥ ६३ ॥
साधक साधन कैचें दुजेंपण । ऐक्यरूप जाण सर्व कांहीं ॥ ६४ ॥
सर्व कांहीं भिन्न भिन्न आकारलें । ऐक्यरूप जालें कोणेपरी ॥ ६५॥
कोणेपरी कार्य कारण भिन्नत्व । सिधचि येकत्व भिन्नपणें ॥ ६६ ॥
भिन्नपणें येक हें कई घडावें । संदेहीं पडावें वाउगेंची ॥ ६७ ॥
वाउगा संदेह कासया धरावा । कासवा आवेवा भेद नाहीं ॥ ६८ ॥
भेद नाहीं जया तेंचि नासीवंत । दृढत्वाचा हेत लागों नेदी ॥ ६९ ॥
लागेना विवेक पूर्ण ब्रह्मस्थिति । येकदेसी किती सांगसील ॥ ७० ॥
सांगसील सदा सर्व ब्रह्म ऐसा । स्वर्ग नर्क कैसा ऐक्यरूप ॥ ७१ ॥
ऐक्यरूपें जया बाणला विश्वास । तया भेद भास आडळेना ॥ ७२ ॥
आडळेना भास तेथें सर्व कैचें । वाउगें केव्हांचें बोलतोसी ॥ ७३ ॥
बोलतोसी परी नाहीं समाधान । तुज हें अज्ञान मागें पुढें ॥ ७४ ॥
मागें पुढें मज ब्रह्मचि आघवे । भासाचिया नावें सुन्याकार ॥ ७५ ॥
सुन्याकार जालें तुझें आभ्यांतर । नव्हे तें साचार पूर्ण ब्रह्म ॥ ७६ ॥
पूर्ण ब्रह्म दृश्य पदार्थ जाणसी । वांयां वोसणसी जाणपणें ॥ ७७ ॥
जाणपणें सर्व माईक ह्मणावें । दृश्य हें जाणावें कोणेपरी ॥ ७८ ॥
कोणेपरी तुझें जालें समाधान । मिथ्या सावपण लावीतोसी ॥ ७९ ॥
लावितोसी कैसी अद्वैतीं कल्पना । द्वैत हे तुटेना जन्मवरी ॥ ८० ॥

जन्मवरी सर्व आभेद ह्मणसी । भेदची लाविसी सर्वकाळ ॥ ८१ ॥
सर्वकाळ गेला मिथ्या ह्मणतांचि । दृश्य आसतांची जैसें तैसें ॥ ८२ ॥
जैसें तैसें आहे विवेकें जाणसी । वायांची ह्मणसी सर्व ब्रह्म ॥ ८३ ॥
सर्व ब्रह्म ऐसें वेद बोलीयेला । नेणसी कां तुला ठावें नाहीं ॥ ८४ ॥
ठावें नाहीं तुज वेदाचें वचन । सर्व मिथ्याभान नेति नेति ॥ ८५ ॥
नेति नेति श्रुति वेदा आगोचर । तें हें विश्वाकार विस्तारलें ॥ ८६ ॥
विस्तारलें सर्व मायेचें स्वरूप । माया मिथ्यारूप जाण बापा ॥ ८७ ॥
जाण बापा सर्व ब्रह्माचें स्वरूप । माया मिथ्यारूप कल्पना हे ॥ ८८ ॥
कल्पनेची सृष्टी दिसताहे दृष्टी । सांडीं माझी गोष्टी वायकोळें ॥ ८९ ॥
वायकोळ नव्हे सर्व तेंची पाहे । दुजें कोण आहे तयावीण ॥ ९० ॥
तयावीण नाहीं तें दिसों लागलें । तेंची ब्रह्म जालें मंदमती ॥ ९१ ॥
मंदमती नव्हे सर्वां भूतीं भाव । भुतें आणी देव भिन्न नाहीं ॥ ९२ ॥
भिन्न नाहीं जरी भुतें आणी देव । तरी भावाभाव कासयासी ॥ ९३ ॥
कासयासी माया मिथ्या हे ह्मणावी । ब्रह्मची जाणावी सर्व कांहिं ॥९४॥
सर्व कांहिं मिथ्या मग सर्व ब्रह्म । दृश्यातीत वर्म आनुर्वाच्य ॥ ९५ ॥
आनुर्वाच्य ब्रह्म वितरेकें जाण । आन्वयाची खूण सर्व ब्रह्म ॥ ९६ ॥
सर्व ब्रह्म पूर्वपक्षाचें बोलणें । सिधांतासी येणें चाड नाहीं ॥ ९७ ॥
चाड नाहीं तेथें सिधांत आलक्ष । तेथें दोन्ही पक्ष आटतील ॥ ९८ ॥
आटतील परी सारासार आहे । दृश्य हें न साहे निर्मळासी ॥ ९९ ॥
निर्मळासी तेथें कांहिंच न लागे । शब्द तोहि भंगे निशब्देंसीं ॥१००॥
निशब्देंसीं शब्द जे ठांई आटला । सर्व ब्रह्म बोला कोण पूसे ॥१०१
कोण पूसे तेथं तूझ्या निर्मळासी । कैंचा मा शब्दासी ठाव आधीं ॥
आधीं सर्व मिथ्या होउनीयां गेलें । मग पुढें जालें अनुर्वाच्य ॥१०३॥
अनुर्वाच्य जालें ब्रह्म बोलों नये । न्यून पूर्ण काये पाहासील ॥ १०४ ॥

---

१ वायकळ, वायफट.

पाहाणें खुंटलें बोलणें तुटलें । सस्वरूपीं जालें ऐक्यरूप ॥ १०५ ॥
ऐक्यरूपें रामीं रामदासीं जालें । बोलणें खुंटलें तेथुनीयां ॥ १०६ ॥
शत नवम ॥ ९००

१०

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पृथ्वी आप तेज वायु तें आकाश । ऐसें सर्व दृश्य कोणें केलें ॥ १ ॥
केलें हें देवानें सर्व चराचर । आपण ईश्वर वेगळाचि ॥ २ ॥
वेगळाचि आहे त्याचें रूप कैसें । हें आह्मा कळेसें निरोपावें ॥ ३ ॥
निरोपावें काये बोलिलें न जाये । अनुमाना नये पूर्ण ब्रह्म ॥ ४ ॥
पूर्ण ब्रह्म जरी तुह्मी निरोपाना । तरी काये जना पुसावें हें ॥ ५ ॥
पुसावें हें सर्व आपुल्या गुरूसी । वेर्थ कासावीसी जेथें तेथें ॥ ६ ॥
जेथें तेथें नाहीं संतासी पुसावें । पुसतां सांगावें संतजनी ॥ ७ ॥
संतजनी काये कोणासी सांगावें । लोक कुडभावें पुसताती ॥ ८ ॥
पुसताती लोक कळेना ह्मणोनी । तया संतजनी निरोपावें ॥ ९ ॥
निरोपावें जैसें तें तया मानेना । वेवाद सरेना जन्मवरी ॥ १० ॥
जन्मवरी आह्मा कोण्हीच सांगेना । नये अनुमाना सर्व कांहीं ॥ ११ ॥
सर्व कांहिं बापा उमजेना तुला । तरी गुरु केला कासयासी ॥ १२ ॥
कासयासी केला ऐसें न ह्मणावें । पुसतां सांगावें साधुजनी ॥ १३ ॥
साधुजनी काये ह्मणोनि सांगावें । प्रत्ययाच्या नांवें सुन्याकार ॥ १४ ॥
सुन्याकार सर्व साधूनें मोडावें । विवेकें जोडावे परब्रह्म ॥ १५ ॥
परब्रह्म कैसें निरोपिलें तुज । सांग गुह्य गुज अंतरीचे ॥ १६ ॥
अंतरीचें गुज शाश्वत जाणावें । संतांसीं भजावें गुरुरूपें ॥ १७ ॥
गुरुचिया रूपें कोणासी भजावें । संदेहीं पडावें जन्मवरी ॥ १८ ॥

जन्मवरी संत साधुसी भजतां । मग संदेहेता कोठें राहे ॥ १९ ॥
कोठें राहे भाव भिन्न समाधानें । साधूचीं वचनें वेगळालीं ॥ २० ॥
वेगळालीं परी अनुभवी येक । पूर्व पक्ष लोक पाहाताती ॥ २१ ॥
पाहाताती लोक बहुधा निश्चयें । तेणें गुणें होये कासावीस ॥ २२ ॥
कासावीस कैचें संताचे संगती । संतसंगें गती सीघ्र काळें ॥ २३ ॥
सीघ्र काळें गती हें कैसी प्रचीति । समाधान चित्तीं कोण कैसें ॥ २४
कैसें समाधान ज्याचें तोची जाणे । गुज तें सांगणें कोणेपरी ॥ २५ ॥
कोणेपरी कळे खरें किंवा खोटें । खोटें तेंची मोठें वाटतसे ॥ २६ ॥
वाटतसें मनीं संतांसी पुसावें । सर्वही त्यजावें वागजाळ ॥ २७ ॥
वागजाळ जनी त्यागणेंचि तुज । तरी गुह्य गुज अंतरलें ॥ २८ ॥
अंतरलें गुज हातासी चढेल । जरी ते घडेल संतसेवा ॥ २९ ॥
संतसेवा करी विवेक अंतरीं । पाहातां संसारीं तरीजेल ॥ ३० ॥
तरीजेल सर्व कांहीं न करीतां । संतांसीं भजतां सर्व काळ ॥ ३१ ॥
सर्व काळ तुंवां भजनची केलें । परी नाहीं जालें समाधान ॥ ३२ ॥
समाधान माझें सज्जनाचा पाईं । माझे मनीं नाहीं दुजाभाव ॥ ३३ ॥
दुजाभाव नाहीं संतांचे चरणीं । तरी कां वचनीं आविश्वास ॥ ३४ ॥
आविश्वासें कदा भजन घडेना । प्रत्ययोचि येना कदा काळीं ॥ ३५ ॥
कदा काळीं प्राणी जरी विवरेना । तरी तें घडेना समाधान ॥ ३६ ॥
समाधान धेरे हें तुह्मी करावें । मज विवरावें ज्ञानमार्गीं ॥ ३७ ॥
ज्ञानमार्गीं तुझें मनचि निघेना । तेथें विवंचना पाहिजे ते ॥ ३८ ॥
पाहिजे ते परी मज निरोपावी । चिंताचि असावी अनाथांची ॥ ३९ ॥
अनाथाची चिंता श्रीराम करील । विचार देईल सेवकांसी ॥ ४० ॥
सेवक मी सेवा आल्प करूं जाणें । सर्व कांहिं नेणें ज्ञानमार्ग ॥ ४१ ॥
ज्ञानमार्गेंवीण सर्वकाळ सीण । संसार कठीण चुकेना कीं ॥ ४२ ॥
चुकेना संसार हे लज्या तुह्मासी । मज पतितासी कोण पुसे ॥ ४३ ॥

---

१ वागजाळ.

कोण पुसे तुज माझी लज्या मज । ह्मणोनियां गुज सांगतसें ॥ ४४ ॥
सांगतसें माझा सर्व आभिप्राव । आतां अंतर्भाव वोळखावा ॥ ४५ ॥
वोळखावा ऐसा जरी ह्मणतोसी । तरी तुं मानसी सावधान ॥ ४६ ॥
सावधानपणें म्यां काये करावें । हें मज सांगावें निश्चयेंसीं ॥ ४७ ॥
निश्चयेंसीं देव आधीं वोळखावा । निश्चयो राखावा मनामधें ॥ ४८ ॥
मनामधें कोण करावा निश्चये । आणी मनोजये कैसा घडे ॥ ४९ ॥
घडे मनोजये मनासी जाणतां । निश्चयो तत्वता परब्रह्म ॥ ५० ॥
परब्रह्म कोणे परी वोळखावें । मनांत राखावें कोणे रीती ॥ ५१ ॥
रीती या ब्रह्माची निरूपणीं कळे । सर्वही नीवळे समाधान ॥ ५२ ॥
समाधान जनी कैसें वोळखावें । जीवेंसीं धरावें काये आतां ॥ ५३ ॥
काये आहे ऐसें हें मज कळेना । नये अनुमाना माझें मज ॥ ५४ ॥
माझें मज कळे हें कांहीं पाहावें । स्वरूपीं राहावें निरंतर ॥ ५५ ॥
निरंतर कैसे स्वरूपीं राहावें । निर्गुणी पाहावें काये आतां ॥ ५६ ॥
आतां येक करी तत्वविचारणा । तेणें निज खुणा पावसील ॥ ५७ ॥
पावसील खूण ऐसें ही ह्मणतां । तत्वें पाहों जातां वेगळालीं ॥ ५८ ॥
वेगळालीं तत्वें परी तो तुं कोण । पाहें वोळखण निश्चयाची ॥ ५९ ॥
निश्चयाची गोष्टी तत्वरूप सृष्टी । जनालागी वेष्टी तत्वें तत्व ॥ ६० ॥
तत्वझाडा होतां उरतें तें काये । वेगी धरीं सोये मीपणाची ॥६१॥
मीपणाची सोये पाहातां दिसेना । तत्वीं आडळेना कांहिं केल्यां ॥६२॥
कांहिं केल्यां तुज दिसेना मीपण । तरी कर्ता कोण सांग आतां ॥६३॥
आतां काये सांगों मीपण नाडळे । विचारितां गळे तत्वें तत्व ॥ ६४ ॥
तत्वें तत्व झाडा करूनी पाहावें । मीपणाच्या नावें सुन्याकार ॥ ६५॥
सुन्याकार जालें हें माझें मीपण । आतां मी तो कोण निरोपावें ॥६६॥
निरोपावें तरी तुं वस्तु आहेसी । वेंगी आपणासी विभांडावें[1] ॥ ६७ ॥
विभांडावें कोण तेंचि तें मीपण । तरी आतां खूण कैसी पावों ॥६८॥

---

१ जिंकावें.

केसी पावों ऐसें जरी ह्मणतोसी । तरी त्या हेतूसी वोळखावें ॥ ६९ ॥
वोळखतां हेतु अंतःकर्ण आहे । विचारितां राहे तत्वामधें ॥ ७० ॥
तत्वामधें राहे पाहे सर्व कांहिं । तरी तुज नाहीं मीतुंपण ॥ ७१ ॥
मीतुंपण नाहीं विचारें पाहातां । मज वाटे आतां समाधान ॥ ७२ ॥
समध्यान आहे संगत्याग होतां । हेतूनें दुश्चीता होऊं नको ॥ ७३ ॥
नको देवा आतां हेतूची संगती । वेथे आधोगती हेतुसंगें ॥ ७४ ॥
हेतुसंग सदा लागला हेतूसी । तो तुं निश्चयेंसीं वस्तुरूप ॥ ७५ ॥
वस्तुरूप होतां कृत्याकृत्य जालों । प्रत्यये पावलों समाधान ॥ ७६ ॥
समाधान पाहे आहे तैसें आहे । निश्चय न राहे सर्वकाळ ॥ ७७ ॥
सर्वकाळ मज साधूची संगती । विचारानें गती पावईन ॥ ७८ ॥
पावईन गती हा तुझा उधार । गतीचा निर्धार होउनी पाहें ॥७९ ॥
होउर्नायां गेला प्रचीतीस येतें । संशय धरीतें पुन्हा मन ॥ ८० ॥
मनाचा संशयो मनाचा निश्चयो । मनें मनजयो कामा नये ॥ ८१ ॥
कामा नये तरी मनेंवीण कैसें । मनेंची विश्वासें पाविजेतें ॥ ८२ ॥
पाविजेतें परी वृत्ती शून्य होतां । हेतु आठवितां आस्माधान[1] ॥ ८३ ॥
आस्माधान घडे ऐसें न करावें । देवें उधरावें भक्तजना ॥ ८४ ॥
भक्त जन मुळीं विभक्त नाहींत । आस्माधान तेथ आडळेना ॥ ८५ ॥
आडळेना कांहिं स्वरूपीं पाहातां । संसारीं राहातां दिसों लागे ॥ ८६ ॥
दिसों लागे कोण तुं तरी निर्गुण । निर्गुणासी गुण लाऊं नको ॥ ८७
लाऊं नको गुग हें तुझी ह्मणता । देहेसंगें वेथा बाधीतसे ॥ ८८ ॥
बाधीतसे वेथा देह्याच्या समंधें । विचारप्रबोधें समाधान ॥ ८९ ॥
समाधान माझें मीपण सांडीतां । हें तों मज आतां कळों आलें ॥ ९०
कळों आलें तुज तत्वविवरण । माहांवाक्यखूण पावसील ॥ ९१ ॥
पावसील मज देवा दीनानाथा । संसाराची वेथा दुरी केली ॥ ९२ ॥
दुरी केली वेथा ब्रह्मनिरूपणें । आतां विवरण सर्व काळ ॥ ९३ ॥

---

[1] असमाधान.

सर्व काळ आतां सार्थक जाहाला । भला कळों आला नरदेहे ॥ ९४ ॥
नरदेहीं ज्ञान पाहातां सुटीजे । येर सर्व कीजे निरार्थक ॥ ९५ ॥
निरार्थक काया कारणीं लागली । विवेकें भंगली देहेबुधी ॥ ९६ ॥
देहेबुधी गेली आत्मबुधी होतां । कर्त्यासी धुंडितां कार्य नाहीं ॥ ९७ ॥
कार्य नाहीं खरें कारणी पाहातां । तद्रप हें आतां समाधान ॥ ९८ ॥
समाधान रामी रामदासीं जालें । विचारानें केलें संगातीत ॥ ९९ ॥
शत दहावें

११

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

वैराग्यापरतें आनु नाहीं भाग्य । धन्य तें वैराग्य ज्ञानीयांसी ॥ १ ॥
ज्ञानीयांसी काये करावें वैराग्य । ज्ञानीयांस भाग्य तत्त्वबोधें ॥ २ ॥
तत्त्वबोधें होये शब्दज्ञान सोपें । परी अनुतापें त्याग घडे ॥ ३ ॥
त्यागावें तें काये सर्व तेंचि आहे । विचारूनि पाहे आलया रे ॥ ४ ॥
आलया संसारीं अनुतापेंवीण । शब्दज्ञान सीण बाउगाची ॥ ५ ॥
बाउगाची बापा कासया सीणसी । जाण निश्चयेंसीं सर्व सार ॥ ६ ॥
सार जाणोनियां असार त्यागावें । तरीच भोगावें मुक्तीपद ॥ ७ ॥
पद ये मुक्तीचें तत्त्वज्ञानें जोडे । बोडके उघडे कासयासी ॥ ८ ॥
कासया करावें वैराग्याचें डंभे । सुखाचें स्वयंभ मोक्ष पद ॥ ९ ॥
मोक्षपदीं काये सांडावें मांडावें । वेर्थचि हिंडावें वनांतरीं ॥ १० ॥
वनांतरीं हिंडे तोचि येक भला । येक तो बांधला मायाजाळीं ॥ ११ ॥
मायाजाळीं कैचें कोण्हासी बंधन । ज्ञानी समाधान आत्मज्ञानें ॥ १२ ॥
आत्मज्ञानें त्याग सर्वांचा करावा । मग उधरावा विश्व जन ॥ १३ ॥

---

१ " बंद " होतें त्याचें " डंभ " केलें आहे.

विश्व जनी भोग तोचि राजयोग । भोगितांचि त्याग ज्ञानीयांसी ॥१४
ज्ञानीयांसी भोग तोचि भवरोग । नव्हे राजयोग विटंबणा ॥ १५ ॥
विटंबणा भ्रमें होये मूढ जना । ज्ञानी तो लिंपेना करुनीयां ॥ १६ ॥
करुनीयां काये मिथ्या शब्दज्ञान । नाहीं समाधान त्यागेंवीण ॥ १७ ॥
त्यागितांचि भोग भोगितांचि त्याग । ऐसा ज्ञानयोग जाण बापा ॥ १८
जणतील सर्व त्याग करवेना । मनीं धरवेना अनुताप ॥ १९ ॥
अनुताप आहे संतापाचें फळ । वायां तळमळ कां करावी ॥ २० ॥
करावी आदरें वृत्ती उदासीन । तेणें तुटे ध्यान विषयांचें ॥ २१ ॥
विषयांचें ध्यान देहाचें जीवन । सोडी ऐसा कोण सांग बापा ॥ २२ ॥
सांग बापा कोण विषईं तरला । कोण उधरला भोगितांचि ॥ २३ ॥
भोगितांचि सर्व सज्जन तरले । विषय भोगिले पंचविधा ॥ २४ ॥
पंचही विषय त्यागुनी बाधक । शुद्ध तो साधक सेविताती ॥ २५ ॥
सेविताती सर्व त्यागी कोण आहे । विचारूनि पांहें आल्या रे ॥२६॥
आलया रे त्यागी तयासी ह्मणावें । जेणें हें जिणावें शिश्नोदर ॥२७॥
उदर सुटेना कामाची कल्पना । आतां त्याग जना कोठें आहे ॥२८॥
आहे त्याग बापा रसना जिंकावी । कल्पना मोडावी संतसंगें ॥ २९ ॥
संतसंगें त्याग अंतरींचा होये । बाह्याकार काये करुंनीयां ॥ ३० ॥
करुंनियां त्याग देहाचें दंडण । होतसे खंडण माहां दोषा ॥ ३१ ॥
माहां दोष कैचे संतांचे संगती । पतीतांसी गती संतसंगें ॥ ३२ ॥
संतसंगें बाणे विवेक वैराग्य । योगियांचें भाग्य पाठीं लागे ॥ ३३ ॥
लागतो विवेक अंतरीं धरावा । संसार करावा सुखेंनांवें ॥ ३४ ॥
नावडे संसार दुःखाचे डोंगर । वासनाविस्तार आवरेना ॥ ३५ ॥
आवरेना तरी श्रवण करावें । परी न फिरावें दारोदारीं ॥ ३६ ॥
दारोदार थोर थोर पूर्वापर । योगी रुसेश्वर भिक्षाटणें ॥ ३७ ॥

---

१ सुखेनैव. २ "तीर्थाटणे" चें "भिक्षाटणें" केलेलें आहे.

भिक्षाटण बायां कासया करावें । आश्रमीं भजावें अतीतासी ॥ ३८ ॥
अतीतासी भजे हें कहीं घडावें । आश्रमीं पडावें मायाजाळीं ॥ ३९ ॥
मायाजाळीं धर्म कांहीं तरी घडे । फिरे चहुंकडे उदासीन ॥ ४० ॥
उदासीन रूप देवाचें स्वरूप । होईजे निःपाप तयाचेनी ॥ ४१ ॥
तयाचेनी काये होणार होईल । तो काये देईल दातयासी ॥ ४२ ॥
दातयाचा दाता तो येक मागता । नेणिजे अतीता सवंसारीं ॥ ४३ ॥
सवंसारीं आतां सर्व कांहीं घडे । सिणती बापुडे उदासीन ॥ ४४ ॥
उदासीन ज्ञाता नाहीं पराधेन । विचारें स्वाधेन तीर्थाटण ॥ ४५ ॥
तीर्थाटण काये पाहासील मूढा । पाणी आणि धोंडा जेथें तेथें ॥ ४६ ॥
तेथें होत आहे पापाची बोहेरी । केली थोर थोरीं तीर्थाटणें ॥ ४७ ॥
तीर्थाटणें सदा इछिती साधूसी । तीर्थें साधूपासीं शुध होती ॥ ४८ ॥
होती परी साधु कोण्हासी दिसेना । साधु तो असेना मायाधारी ॥ ४९ ॥
मायाधारी साधु जनासी दिसतो । परी जाणावा तो पद्मपत्र ॥ ५० ॥
पद्मपत्रा ऐसें संसारीं असती । हें कदा कल्पांतीं सत्य नव्हे ॥ ५१ ॥
सत्य नव्हे कैसे देवास श्रीपती । आणी चक्रवती जनक येक ॥ ५२ ॥
जनक येकला दृष्टांतासी आला । नवलाव जाला येक दोनी ॥ ५३ ॥
येक दोनी नव्हे भक्त थोरथोर । तरले संसार करूनीयां ॥ ५४ ॥
करूनी संसार सुखें देशधडी । भक्ती सुखें गुढी उभारीली ॥ ५५ ॥
उभारीली गुढी संसार करीतां । तया निस्पृहता कोठें होती ॥ ५६ ॥
होती निस्पृहता तेचि जाले मान्य । येर ते जघन्य लोलंगता ॥ ५७ ॥
लोलंगता नाहीं ऐसा कोण असे । कांहीं तरी असे मनामध्यें ॥ ५८ ॥
मनामधें वसे जैसें संसारीकां । तैसा नाहीं लेखा तापसाचा ॥ ५९ ॥
तापसांचा वास वनामधें घडे । विषयांचे सडे कामबुधी ॥ ६० ॥
कामबुधी ज्याची तया बाट तेची । दोषिया दोषची दिसतसे ॥ ६१ ॥
दिसताहे तैसें बोलावें लागतें । मन हें मागतें विषयांसी ॥ ६२ ॥

---

१ भस्म. २ दुर्वास.

विषयांसी मागे मन हें चंचळ । देईल तो खळ पापरूपी ॥ ६३ ॥
पापरूपी मनीं परस्त्री चिंतीतो । संसारी भोगितो आपुलीच ॥ ६४ ॥
आपुलेंची शस्त्र उरीं हाणों जातां । मरेल तत्त्वता निश्चयेंसीं ॥ ६५ ॥
निश्चयो चळतो योगीतापसांचा । मग तया कैचा परलोक ॥ ६६ ॥
परलोकीं योगी पावोनी राहिले । मिथ्या देहे चाले प्रालब्धानें ॥ ६७ ॥
प्रारब्धानें देहे सर्वांचा चालतो । तेथें योगीया तो सारीखाची ॥ ६८ ॥
सारीखाचि योगी आणी सवंसारी । बोलतां अंतरीं लाज नाहीं ॥ ६९ ॥
नाहीं तो आश्रमी साक्ष सर्व कर्मी । तया नाहीं उर्मी अज्ञानाची ॥७०
अज्ञानाची उर्मी लोभाचें गुंडाळें । आसक्तीच्या बळें शब्दब्रह्म ॥ ७१ ॥
ब्रह्मचि होऊनी संसारी असावें । परी न लिंपावें कर्ममेळीं ॥ ७२ ॥
कर्माचा मेळावा पातकांचें फळ । तरी मायाजाळ गोड वाटे ॥ ७३ ॥
गोड वाटे जया सर्व ब्रह्म माया । जन वन तया सारीखेंची ॥ ७४ ॥
सारीखेंची नव्हे सारासार आहे । अनुभवें पाहे गुरुमुखें ॥ ७५ ॥
गुरुमुखें जालें ज्याचें समाधान । त्यासी वणवण कदा नाहीं ॥ ७६ ॥
नाहीं जया आला संसाराचा वीट । तया मोक्षवाट सांपडेना ॥ ७७ ॥
सांपडेना मोक्ष जें मन चंचळ । यालागी निश्चळ मन करीं ॥ ७८ ॥
करीं बापा आतां संसाराची सोडी । धरूं नको गोडी आश्रमाची ॥७९
आश्रमाची गोडी कासया सांडावी । उपाधी मोडावी कासयासी ॥८०॥
सिकवितां ने घे तया कोण सांगे । सांगतां न लागे वीतराग ॥ ८१ ॥
वीतराग ऐसें कासया ह्मणावें । हें येक जाणावें निश्चयेंसीं ॥ ८२ ॥
निश्चयो कळला तो कदा राहेना । वैभव पाहेना कदा काळीं ॥ ८३ ॥
कदा काळीं प्राप्त भोगावें सुटेना । देहाची भावना वेगळाली ॥ ८४ ॥
वेगळालें प्राप्त तैसेंची भोगावें । परी निरोपावें वीतरागा ॥ ८५ ॥
वीतरागें देहेसमंध घडेना । वैभव सोडीना कांहीं केल्या ॥ ८६ ॥
केलीयानें होतें केलेंची पाहिजे । जें मनीं धरीजे तेंची होतें ॥ ८७॥
होतो प्रेत्न खरा प्रारब्धासारिखा । कांहीं पूर्वरेखा पाहिजेते ॥ ८८ ॥

पाहिजे तो येत्न आदरेंसीं केला । मग प्राप्तव्याला शब्द घडे ॥ ८९ ॥
घडे तो प्रेत्न होणारासारिखा । नाहीं तरी देखा आठवेना ॥ ९० ॥
आठवेना तरी आलस्य नसावा । आलस्याचा हेवा करूं नये ॥ ९१ ॥
करूं नये ऐसें बोलणें बोलावें । होणार स्वभावें होत जातें ॥ ९२ ॥
होत जात परी प्रेत्नेंवीण नाहीं । आधीं प्रेत्न कांहीं पाहिजेतो ॥ ९३॥
पाहिजेतो परी घडोनी येईना । मनाची वासना पूर्ण नव्हे ॥ ९४ ॥
नव्हे समाधान साधनावांचूनी । वांयां शब्दज्ञान वाउगेंची ॥ ९५ ॥
वाऊगें साधन कासया करावें । स्वरूप स्वभावें सीध आहे ॥ ९६ ॥
सीध आहे तरी अंतरीं बाणेना । संशयो जाणेना निश्चयेंसीं ॥ ९७ ॥
निश्चयाचें ज्ञान विवेकें संपन्न । तया हें अज्ञान बाधी केवी ॥ ९८ ॥
केवी बाधिजेना आसक्तीच्या मुळें । मायाजाळें काळें वोढीयेलें ॥ ९९ ॥
वोढीयेलें काळें अभक्त नरासी । नाहीं जयापासीं भक्तीभाव ॥ १०० ॥
भक्तीभाव क्रिया मोक्षाचें साधन । वीतरागी मन सर्व काळ ॥
सर्व काळ जेथें कथानिरूपण । श्रवण मनन निजध्यास ॥ १०२ ॥
निजध्यास मन वृत्ती उदासीन । नावडे कांचन आणि कांता ॥ १०३
कातां पुत्र धन वैभव स्वजन । रामेंवीण आन्न आवडेना ॥ १०४ ॥
आवडेना भार नाथीला संसार । रामदासीं सार रामदास्य ॥ १०५ ॥
शत येकादश ॥ ११००

१२

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

प्रेत्न आहे थोर पाहावा विचार । येणें पैलपार पाविजेतो ॥ १ ॥
पाविजेतो पार प्रारब्धेंकरूनी । येत्न केल्यां जनीं होत नाहीं ॥ २ ॥

---

१ समासांत " प्रेयत्न " लिहिलें आहे. २ अन्य.

होत नाहीं प्रेत्नें ऐसें काये आहे । विचारूनी पाहें आलया रे ॥ ३ ॥
आलया रे प्रेत्न करितां फळेना । होणार टळेना कांहीं केल्यां ॥ ४ ॥
कांहीं तरी केलें पाहिजे संसारीं । कांहीं च न करी ऐसा कोण ॥ ५ ॥
ऐसा कोण आहे प्रारब्धावेगळा । होणाराची कळा वेगळी ते ॥ ६ ॥
वेगळीच कळा जाण जाणत्याची । केल्यां हि होतेचि विंचना ॥ ७ ॥
विंचना नाना प्रकारें धांवती । होणाराची गती भिन्न आहे ॥ ८ ॥
भिन्न आहे कळा धूर्त मनुष्याची । तूर्त प्रेत्नाची फळश्रुती ॥ ९ ॥
फळश्रुती कैंची पूर्वदत्तावीण । वाउगाचि सीण होत असे ॥ १० ॥
वेर्थ होतो सीण शोधिल्यावांचुनी । कांहीं केल्यां जनीं होत नाहीं ॥ ११
होत नाहीं परी अदृष्ट पाहिजे । तरीच लाहिजे सर्व कांहीं ॥ १२ ॥
सर्व कांहीं प्रेत्न केलियानें होतो । आळसी पडतो सावकास ॥ १३ ॥
सावकास जरी आळसी पडिला । होणार तें त्याला होत आहे ॥ १४ ॥
होत आहे परी प्रेत्नवीण नसे । केल्यावीण कैसे भोग होती ॥ १५ ॥
भोग हे होताती पाठीं लागताती । येत्नेंवीण होती आकस्मात ॥ १६ ॥
आकस्मात तरी प्रेत्नीच भोगील । आळसी पडेल सावकास ॥ १७ ॥
सावकास पडे तेथेंचि होईल । होणारें येईल पूर्वदत्तें ॥ १८ ॥
पूर्वदत केलें प्रेत्न करूनियां । वाउगेंचि वांयां बोलतोसी ॥ १९ ॥
बोलतोसी परी प्रारब्ध सोडीना । धांवतीनें जना होत नाहीं ॥ २० ॥
होत नांहीं जरी कां येत्न करिसी । खातो जेवितोसि कासयासी ॥ २१
कासयासी आतां वाउगें बोलणें । खाणें हो जेवणें पूर्वरेखा ॥ २२ ॥
पूर्वरेखा कोणें लिहिली आदर्षी । हेंचि येक गोष्टी बरी पांहें ॥ २३ ॥
पाहील कवण संचितावांचून । देहे कर्माधेन चालतसे ॥ २४ ॥
चालतसे परी चालवावें लागे । कांहीं तरी मागे कोणी येक ॥ २५ ॥
कोणी येक मागे तो कैचें देईल ॥ होणार होईल निश्चयेंसीं ॥ २६ ॥
निश्चयेंसी आतां होणार ह्मणसी । कांहींच येत्नासी करूं नको ॥ २७ ॥
करूं नको ऐसे वेर्थचि उत्तर । पूर्वीच होणार होउनी गेलें ॥ २८ ॥

होउनी गेलें आतां तरी कां करावें । उगेंचि राहावें पडोनियां ॥ २९ ॥
पडावें मरावें कपाळासारिखें । कपाळीचें चुके ऐसें नाहीं ॥ ३० ॥
नाहिं नाहिं ऐसें तां तरी देखिलें । कपाळ वाचीलें कोणेपरी ॥ ३१ ॥
कोणेपरी आतां नवें होईना कीं । निर्मिलें लोकिकीं होत आहे ॥ ३२ ॥
होत आहे तो गे तोचि प्रेत्न जाण । प्रेत्नेंवीण कोण जन्मा आला ॥३३॥
जन्मा आला नादाबिंदा भेटी जाली । विधीनें लिहिली बोळी तेव्हां ॥३४॥
तेव्हां विधी कोणे स्थळीं उभा होता । काशानें लिहिता होये तेथें ॥३५॥
तेथें काये होतें हें कळे कोणासी । मानवी जिवांसी काये ठावें ॥ ३६ ॥
ठावें नाहीं तरी ऐकेनासी कैसा । नेणोनि बळसा करितोसी ॥ ३७ ॥
करितोसी वांयां वेर्थ खटपट । लिहिलें आदृष्ट पालटेना ॥ ३८ ॥
पालटेना तरी करंटें जाणावें । पापी पालटावें कोणेपरी ॥ ३९ ॥
कोणेपरी आतां आदृष्ट चुकतें । न पेरितां होतें धान्य कैसें ॥ ४० ॥
कैसें हातें आतां पेरिल्यावांचून । बोलिलें वचन सांडूं नको ॥ ४१ ॥
सांडुं नको ऐसें पालटतें कैसें । सांगतां तें कैसें कोणेपरी ॥ ४२ ॥
कोणेपरी आतां तुजसीं बोलावें । निश्चयाच्या नांवें सुन्याकार ॥ ४३ ॥
सुन्याकार जाला प्रारब्धानें केला । पालटितो याला कोण आतां ॥४४॥
कोण आतां करी सैदेवं नैर्देवं । ब्रह्मादिक देव जोपारिले ॥ ४५ ॥
जोपारिले कैसे आहे तें बोलतों । कर्मे पालटितो ऐसा कोण ॥ ४६ ॥
ऐसा कोण आहे जे वर्ते विचारें । मूर्ख अविचारें वर्ततातो ॥ ४७ ॥
वर्ततातो काये करिती प्रारब्धा । त्यासी बोल कदा ठेऊं नये ॥ ४८ ॥
ठेऊं नये ऐसें कोणासी ह्मणावें । मुढ लोक देवें निंदियेलें ॥ ४९ ॥
निंद्य आणी वंद्य प्रारब्धाचा ठेवा । बोल काय देवा ठेउनीयां ॥ ५० ॥
ठेउनीयां बोल देवासी भजावें । पाषांड तर्जावें विषयांचें ॥ ५१ ॥
विषयो सोडुनी भजावें देवाला । देव होणाराला पालटीना ॥ ५२ ॥

---

१ सदैव. २ दुर्दैव. ३ तुच्छ केले. ४ त्यजावें.

पाल्टीना देव ऐसें ह्मणों नये । देवचि उपाय भक्तजना ॥ ५३ ॥
भक्तजन कष्टी होउनीयां गेले । देवें सोडविले नाहींत कीं ॥ ५४ ॥
नाहीं तें बोलतां अभक्त होईजे । यातना भोगिजे परोपरीं ॥ ५५ ॥
परोपरीं मज का भय सांगतां । कर्में विघडितां देव कैचा ॥ ५६ ॥
कैचा देव ऐसें आह्मा ऐकों नये । प्राप्त होती ठाये रवरवाचे ॥ ५७ ॥
रौरवाचे ठाये आपुली करणी । कर्मआचरणी ब्रह्मप्राप्ती ॥ ५८ ॥
ब्रह्म प्राप्त होतें संतांचें संगती । येरां अधोगती गर्भवास ॥ ५९ ॥
गर्भवास होती पूर्वींच्या संचीतें । आतां कांहीं येथें येत्न नाहीं ॥ ६० ॥
येत्न नाहीं कोणा ज्या नाहीं कैपक्षी । भक्तजना रक्षी देवराणा ॥ ६१ ॥
देवराणा रक्षी हें कई घडावें । संचीत जाणावें आपुलेंची ॥ ६२ ॥
आपुलालें पाप देव सोडविता । जाण हें तत्वता निश्चयेंसीं ॥ ६३ ॥
निश्चयेंसीं देव प्रारब्धा आधीन । येथें भक्तजन काये करी ॥ ६४ ॥
काय करितोसी भक्ताचा कंटाळा । आहा रे चांडाळा कर्मबधा ॥६५॥
कर्माचे बांधले हरीहरादिक । मानवी हें रंक केवी सुटे ॥ ६६ ॥
केवी सुटे मूढ अभाविक जन । अपार पावन देवें केले ॥ ६७ ॥
देवासी बंधन तें कर्मा लागले । बंद सोडविले देवें कैसे ॥ ६८ ॥
कैसें बोलतोसी मर्यादा सांडुनी । रावण मारूनि मुक्त देव ॥ ६९ ॥
देव मुक्त केले या रघुनाथेंकें । रावण कौतुकें रक्षियेलें ॥ ७० ॥
राक्षियेलें तेणें दोघेंची बुडाला । पुरुषार्थ गेला येकायेकी ॥ ७१ ॥
येकायेकी जातो उपजला प्राणी । कर्माची करणी ऐसी आहे ॥ ७२ ॥
आहे येत्न कर्म तोडावयालागी । मुक्तीचे विभागी भक्त जन ॥ ७३ ॥
भक्त जन दोनी प्रारब्धापासुनी । प्रारब्धावांचुनी थोर नाहीं ॥ ७४ ॥
थोर नाहीं ऐसें कैसेनि जाणावें । रूप वोळखावें उभयांचें ॥ ७५ ॥
उभयता कोण प्रारब्ध प्रयेत्न । आधीं जे निर्माण तेंचि थोर ॥ ७६ ॥
थोर मूळमाया निराकारीं जाली । प्रारब्धीची वोळी तेथें नाहीं ॥ ७७ ॥
नाहीं क्रियमाण तै शब्दस्फुरण । जें माहांकारण ब्रह्मांडीचें ॥ ७८ ॥

ब्रह्मांडीचें माहांकारण शरीर । मूळ निराकार परब्रह्म ॥ ७९ ॥
परब्रह्मी जाली मुळी मूळमाया । पुढें गुणमाया गुण करी ॥ ८० ॥
गुण सत्त्व रज तम हें जाणावें । तेथुनी स्वभावें पंचभूत ॥ ८१ ॥
आकाशीं पवन पवनीं तो अग्न । आपोनारायण तेथूनियां ॥ ८२ ॥
तेथूनियां पुढें अवनी जाहाली । पुढें नाना वल्ली भुमीपोटीं ॥ ८३ ॥
भुमीपोटीं जाल्या औषधी निर्माण । तेथूनियां अन्न प्रगटलें ॥ ८४ ॥
प्रगटलें अन्न प्रगटलें रेत । तेथुनी जीवित्व पुरुषाचें ॥ ८५ ॥
पुरुषापासूनी उत्पत्ती वाढली । वेदशास्त्रीं बोली ऐसी आहे ॥ ८६ ॥
ऐसी बोली सत्य वेदशास्त्र वाणी । पुढें च्यारी खाणी प्रगटल्या ॥८७॥
प्रगटल्या खाणी तयांची प्रारब्धें । पुढें नाना भेदें जीवसृष्टी ॥ ८८ ॥
जीवसृष्टी जाली उत्पत्ती संव्हार । प्रारब्ध वेव्हार ऐलीकडे ॥ ८९ ॥
ऐलीकडे कर्म मुळीचा तो प्रेत्न । श्रोतीं सावधान विवरावें ॥ ९० ॥
विवरावें आधीं प्रेत्न कीं प्रारब्ध । शास्त्रांतरीं भेद ऐसा आहे ॥ ९१ ॥
आहे निराकार निर्मळ निश्चळ । तेथुनी चंचळ प्रेत्न जाला ॥ ९२ ॥
प्रेत्न जाला आधीं ह्मणोनियां थोर । प्रारब्धविचार ऐलीकडे ॥ ९३ ॥
ऐलीकडे कर्म पाहातां भूतळीं । प्रेत्न अंतराळीं मुळारंभ ॥ ९४ ॥
आरंभापासुनी सर्व हि शोधावें । कर्म पडे ठावें विवरतां ॥ ९५ ॥
विवरतां सर्व आशंका फिटली । जाण तया भली विवंचना ॥ ९६ ॥
विवंचना अष्ट देहाची करितां । होये सार्थकता ज्ञानबोधें ॥ ९७ ॥
ज्ञानबोधें स्थूळ सूक्ष्म कारण । तो माहांकारण चौथा देहे ॥ ९८ ॥
विराट हिरण्य आव्याकृती जाण । मुळमाया ह्मूण आष्ट देहे ॥ ९९ ॥
आष्ट देहे ऐसे पिंडब्रह्मांडीचे । निर्सितां विवंचे दृश्य माया ॥ १०० ॥
दृश्य माया मिथ्या साच परब्रह्म । दास ह्मणे भ्रम मावळला ॥ १०१ ॥
मावळला भ्रम रामगुण गातां । उपासना आतां सोडूं नये ॥ १०२ ॥

शत द्वादश॥ १२००

१३

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

नमू येकदंता माता ब्रह्मसुता । सद्गुरु समर्था दंडवत ॥ १ ॥
दंडवत माझें संतसज्जनासी । भाविक जनासी आळिंगन ॥ २ ॥
आळंगीला राम सबाहे अंतरीं । संसारसागरीं तरावया ॥ ३ ॥
तरावया रामनामाची सांगडी । साधनें बापुडी सिणावया ॥ ४ ॥
सिणावया मूळ लोभचि केवळ । जाहाला चांडाळ वाल्हा कोळी ॥ ५ ॥
वाल्हा कोळी लोभ सांडुनी बैसला । नामें उधरला रामाचेनि ॥ ६ ॥
रामाचेनि नामें वाल्हा तो वाल्मीक । तया ब्रह्मादिक जाणतील ॥ ७ ॥
जाणतील शत कोटि रामायेण । भविष्य कवण दुजा करी ॥ ८ ॥
दुजा करी ऐसा नाहीं हो जन्मला । स्वयें निववीला सदासीव ॥ ९ ॥
सदासीव जाणे कवित्वाचा पार । नेणती इतर थोर थोर ॥ १० ॥
थोर थोर जरी जाले नामांकित । उपमा उचित देतां नये ॥ ११ ॥
देतां नये रामनामाचें चरित्र । जैसी ते पवित्र गोदावरी ॥ १२ ॥
गोदावरीकथा कीर्ति या रामाची । संसारश्रमाची विश्रामता ॥ १३ ॥
विश्रामता जाली रामउपासकां । जैसी ते चातका जळवृष्टी ॥ १४ ॥
जळवृष्टी केली वाल्मीक रुसीनें । तयांचीं वचनें सांगईन ॥ १५ ॥
सांगईन रामचरित्र निर्मळ । जैसें तें मंडळ मार्तंडाचें ॥ १६ ॥
मार्तंडाचे कुळीं राघव जन्मला । भाग्योदयो जाला विबुधांचा ॥ १७ ॥
विबुधांचा राव आला सोडवणें । आह्मा तेणें गुणें जोडी जाली ॥१८॥
जोड जाली थोर रुसी संतोषले । येज्ञ सिद्धी नेले रामचंद्रें ॥ १९ ॥
रामचंद्रें बाणीं ताटिका पिटिली । सीळा उधरीली हेळामात्रें ॥ २० ॥
हेळामात्रें रामें त्रींबक भंगीलें । आणी प्रणीयेलें जानकीसी ॥ २१ ॥
जानकीसी रामें केला वनवास । पीतयाची भाष मुक्त केली ॥ २२ ॥
मुक्त करावया त्रिदश देवासी । रामें वैभवासी सोडीयेलें ॥ २३ ॥

सोडीयेलें सर्व जाहाला तापसी । पंचवटीकेसी वास केला ॥ २४ ॥
वास केला रामें मारीले राक्षेस । खरदूषणास संव्हारीले ॥ २५ ॥
संव्हारीले दैत्य कुरंगा पिटीले । तवं मागें नेलें जानकीसी ॥ २६ ॥
जानकीसी नेलें रावणें चोरूनि । बंधु दोघे वनीं पाहाताती ॥ २७ ॥
पाहाताती पुढें जटायु भेटला । रामें मुक्त केला निज हस्तें ॥ २८ ॥
निज हस्तें वनीं कबंधा मारीलें । रामें मुक्त केलें निज दासां ॥ २९ ॥
दासांचें मंडण पंपा सरोवरीं । भेटला तो हरी राघवासी ॥ ३० ॥
राघवासी भावें भेटला मारुती । रामचंद्र चित्तीं संतोषले ॥ ३१ ॥
संतोषला राम बोले आशिर्वाद । काया हे अभेद राहो तुझी ॥ ३२ ॥
राहो तुझी काया सदा चिरंजीवी । तुष्टले गोसावी निज दासां ॥३३॥
निज दास रामें सुग्रीव रक्षीला । वाळी वधीयेला दुष्टबुधी ॥ ३४ ॥
दुष्टांचा संव्हार धर्माची स्थापना । जानकीजीवना राघवासी ॥ ३५ ॥
राघवासी तया किस्कींदा पर्वतीं । मिळाले जुत्पती असंख्यात ॥ ३६ ॥
असंख्यात कपी सुग्रीवें आणिले । जैसें उचलले कुळाचळ ॥ ३७ ॥
कुळाचळा ऐसे मिळाले वानर । लंकेवरी भार चालीयेले ॥ ३८ ॥
लंकेवरी कपीदळभार आला । सिंधु पाल्हाणिला रामचंद्रें ॥ ३९ ॥
रामचंद्रें आपंगिला[1] बिभीषण । पुढें कपीगण धांविंनले ॥ ४० ॥
धांविंनले तेंहीं वेढीलें त्रिकूट । राक्षसांचें थाट चालीयेलें ॥ ४१ ॥
चालीले राक्षस भिडती वानर । दैत्यांचा संव्हार आरंभीला ॥ ४२ ॥
आरंभीं वधीला प्रहस्त प्रधान । रणीं जीवदान रावणासी ॥ ४३ ॥
रावणासी रामें दिल्हें जीवदान । मग कुंभकर्ण वधीयेला ॥ ४४ ॥
वधिला इंद्रजी आणि अतिकाया । पुरुषार्थी राया लक्षमणें ॥ ४५ ॥
लक्षमणें वीर इंद्रोजी दारुण । मारिला रावण रामचंद्रें ॥ ४६ ॥
रामचंद्रें सर्व दैत्य निर्दाळिले । पुर तुंबळले श्रोणीताचे ॥ ४७ ॥
श्रोणीताचे पुर वाहाती खळाळा । रामें बंदिशाळा फोडीयेल्या ॥ ४८ ॥

---

१ आश्रय दिला.

फोडीयेल्या रामें सर्व बंदीशाळा । आपुलाल्या स्छळा देव गेले ॥४९॥
देव गेले सर्व मारिला रावण । लंके बिभीषण स्छापीयेला ॥ ५० ॥
स्छापीयेला रामें जानकी आणिली । आग्नीतूनि आली दिव्यरूप ॥५१॥
दिव्यरूप सीता राघवा भेटली । पुष्पीवृष्टि केली सुरवरीं ॥ ५२ ॥
सुरवरां मुक्त केलें राघवानें । गगनीं विमानें झळकती ॥ ५३ ॥
झळकती विमानें दिव्य माहां थोर । बैसले वान्नर तयामधें ॥ ५४ ॥
तयामध्यें मुख्य राम लक्षमण । सीता सुलक्षण पतिव्रता ॥ ५५ ॥
पतिव्रता रामें वामांकीं घेतली । तेथें आज्ञा जाली सुरवरां ॥ ५६ ॥
सुरवरां आज्ञा देऊनि निघाले । आश्रमासी आले रुसीचीया ॥ ५७ ॥
रुसीचे आश्रमीं राम स्तीरावले । सामोरें धाडीलें हनुमंत ॥ ५८ ॥
हनुमंता जाणें भरथाकारणें । नाहीं तरी प्राण वेचईल ॥ ५९ ॥
वेचईल प्राण भरथ प्रेमळ । न लवितां वेळ राम आले ॥ ६० ॥
राम आले सीघ्र भेटों भरथासी । मात आयोध्येसी जाणवली ॥ ६१ ॥
जाणवली मात जाहाला आनंद । आनंदाचा कंद राम आला ॥ ६२ ॥
राम आला तेणें सुख सर्व लोकां । गुढीया पताका उभविल्या ॥ ६३ ॥
उभविलीं छेत्रें बांधिलीं तोरणें । वाद्यें सुलक्षणें वाजिंनलीं ॥६४॥
वाजींनलीं वाद्यें आल्या नरनारी । आरतीया करीं घेउनीयां ॥ ६५ ॥
घेउनीयां करीं रत्नदीपताटें । वोवाळीती थाटें वनितांचीं ॥ ६६ ॥
वनितांचीं थाटें पाहाती श्रीराम । भरतासी क्षेम दिल्हें आहे ॥ ६७ ॥
दिल्हें आहे क्षेम जाहालें आभिन्न । आनुक्रमें जन सुखी केले ॥ ६८ ॥
सुखी केल्या माता कौसल्या सुमैत्रा । कैकै सुंदरा सुखी केली ॥ ६९ ॥
सुखी केले रामें संत रुसी मुनि । मंत्रघोंषध्वनी आशिर्वाद ॥ ७० ॥
आशिर्वादीं राम पूजिला ब्राह्मणीं । मग सींह्मासनीं आरूढला ॥ ७१ ॥
आरूढला राम दिव्य सींह्मासनीं । छेत्रीं सुकासनीं दाटी जाली ॥७२॥
दाटी जाली थोर मिळाले वानर । तेणें राजद्वार कोंदाटलें ॥ ७३ ॥
कोंदाटली बहु छेत्रें सूर्यापानें । पताका निशाणें मेघडंब्रें ॥ ७४ ॥

मेघडंब्रावरी मछ तळपती । वाद्यें वाजताती नाना वर्णें ॥ ७५ ॥
नाना वर्णें घन सुस्वर सुंदर । वाजती गंभीर शंख भेरी ॥ ७६ ॥
शंख भेरीनाद न माये अंबरीं । सीह्यांसनावरी देवराणा ॥ ७७ ॥
रामराणा धीर उदार सुंदर । पाहुणे वानर तयां घरीं ॥ ७८ ॥
तयां घरीं नळ नीळ जांबुवंत । सुखेण मारुत बिभीषण ॥ ७९ ॥
बिभीषण आणी वाळीचा कुमर । कपी थोर थोर नामाथीले ॥ ८० ॥
नामाथीले कपी सहपरिवारें । गौरवी आदरें देवराणा ॥ ८१ ॥
देवरायें वस्त्रें भूषणें आणिलीं । भांडारें फोडिलीं अमोलीकें ॥ ८२ ॥
अमोलीकें रामें फोडिलीं भांडारें । आवडी वानरें श्रृंघारीलीं ॥ ८३ ॥
श्रृंघारिले सर्व आनंद भरीत । राम बोळवीत वानरांसी ॥ ८४ ॥
वानरांसी रामवियोग साहेना । उँमड भरेना कंठ दाटे ॥ ८५ ॥
कंठ दाटे तेणें आक्रंदती थोर । नयनीं पाझर पाझरती ॥८६ ॥
पाझरती सर्व दीनरूप जाले । पोटेंसीं धरीले मायेबापें ॥ ८७ ॥
मायेबापें रामें सर्व सुखी केले । मग बोळवीले निजदास ॥ ८८ ॥
निजदास कपी संन्नीध राहीला । तोहि गौरविला स्तुतिवाक्यें ॥८९॥
स्तुतिवाक्य काये सांगों श्रीरामाचें । होये विश्रामाचें निजसुख ॥९०॥
निजसुख जनीं नाहीं वृधपण । कोणासी मरण तेंहि नाहीं ॥९१ ॥
नाहीं नाहीं जनीं बंधनाचें पाप । सुखीं सुखरूप रामराज्य ॥ ९२ ॥
रामराज्यीं नाहीं जनासी ताडण । धर्मसंरक्षण राम येक ॥ ९३ ॥
राम येकबाण येकची वचन । साधूचें पाळण राम येक ॥ ९४ ॥
राम येक राजा पुण्यपरायेण । गोपीका ब्राह्मण भक्ती करी ॥ ९५ ॥
भक्ती करी राम गाई ब्राह्मणाची । सीमा मर्यादेची उलंघीना ॥ ९६ ॥
उलंघीना सीमा रामगुण गातां । राघव तत्वता निःकपटी ॥ ९७ ॥
निःकपटी राम निर्दोष अंतरीं । आक्रा सहस्त्रवरी राज्य केलें ॥ ९८ ॥

---

१ निर्देशिलें. २ उमाळा, गहिंवर.

राज्य केलें रामें सुख सर्व जना । वैकुंठभुवना पुरी नेली ॥ ९९ ॥
पुरी नेली रामें सकळांसहित । करावया मुक्त निजदासा ॥ १०० ॥
निजदास रामें मारुती ठेविला । चिरंजीव केला कल्प कोडी ॥१०१॥
कल्प कोडी ऐसा देउनियां वर । निघाले सत्वर वैकुंठासी ॥ १०२ ॥
कल्प कोटी रामें केला निजरूप । माझेंचि स्वरूप तूंचि येक ॥१०३॥
वैकुंठासी राम गेले विश्रांतीये । जनासी उपाये हनुमंत ॥ १०४ ॥
हनुमंतीं राम आहे निश्चयेंसीं । रामीं रामदासीं ऐक्यभाव ॥ १०५ ॥

॥ शत तेरावें ॥ ॥ १३००

१४

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

नमस्कार माझा विघ्नविनाशना । शारदा आननामाजी राहो ॥ १ ॥
राहो सर्वकाळ गोविंदाचें नाम । कीर्तन उत्तम यादवांचें ॥ २ ॥
यादवाचे कुळीं गोकुळीं गोविंद । आनंदाचा कंद आवतरला ॥ ३ ॥
आवतरला पूर्ण अच्युत अनंत । अयुधें मंडीत चतुर्भुज ॥ ४ ॥
चतुर्भुज हरी डोळस सांवळा । वैजयेती माळा पीतांबर ॥ ५ ॥
पीतांबरधारी प्रगटे मुरारी । मथुरेमाझारी कारागृहीं ॥ ६ ॥
कारागृहीं माता पिता वसुदेव । तेथें आले देव सोडवणें ॥ ७ ॥
सोडवणें आला वैकुंठीचा राव । येतांची लाघव थोर केलें ॥ ८ ॥
थोर वर्म केलें सर्वा भुलवीले । स्वयें आछयादिलें निजरूप ॥ ९ ॥
निजरूप देवें सांडूनी कौतुक । जाहाला बाळक नंदजीचें ॥ १० ॥
नंदजीचें बाळ करी पंथ मोकळा । जावया गोकुळा विश्रांतीये ॥११॥
विश्रांतीसी आले स्तळ पालटीलें । तंवं जाणवलें कौसराया ॥ १२ ॥
कौसराव जाये मारूं आपटूनी । मणकट मोडुनी उसळली ॥ १३ ॥

उसळली ह्मणे कौंसा तुझा वैरी । गोकुळामाझारी वाढतसे ॥ १४ ॥
वाढतसे वैरी नंदाचिये घरीं । बोलोनी अंबरीं गुप्त जाली ॥ १५ ॥
जाली तळमळ ऐकोनी कौंसासी । लागली मानसीं थोर चिंता ॥१६॥
थोर चिंता करी ह्मणे माझा वैरी । वाढतसे मारी कोण आतां ॥१७॥
कोण आतां तरी करावा उपाव । वैरियां अपाव होये जेणें ॥ १८ ॥
होये जेणें मृत्य तया बाळकासी । तंव आले जोसी माभळभट ॥ १९॥
माभळभट आले रायें संन्मानिले । तयाप्रती बोले कांहि येक ॥२०॥
कांहिं येक भटो मांडलें संकट । तवं येरें पट उकलीला ॥ २१ ॥
उकलीला पट पाहिला मुहूर्त । ह्मणे चिंता वेर्थ कां करीता ॥ २२ ॥
कां करीता चिंता तया बाळकाची । वधूनी सीघ्रची येतों आतां॥२३॥
येतों आतां ऐसें बोलोनी वचन । सीघ्रची गमन आरंभीलें ॥ २४ ॥
आरंभीलें तेणें ब्राह्मणें गमन । पावला भुवन नंदजीचें ॥ २५ ॥
नंदजीचें बाळ आलें मुळावरी । बैसउनी नारी सांगतसे ॥ २६ ॥
सांगतसे ह्मणे हें तुह्मा वाईट । कुळाचा सेवट करूं आले ॥ २७ ॥
करूं आलें घात सर्वांचें आन्हीत । वोखटें बहुत दिसतसे ॥ २८ ॥
दिसतसे दुष्ट सांगतों मी पष्ट । बुधीनें वरिष्ट आहा तुह्मी ॥ २९ ॥
आहा तुह्मी माझी सखीं येजमानें । ह्मणोनि सांगणें लागे तुह्मा ॥३०॥
लागे तुह्मा शब्द ऐसें न करावें । सत्वर वधावें लेंकुरासी ॥ ३१ ॥
लेंकुरासी क्रोध ऐकोनी वचन । मग पीढेदान आरंभीलें ॥ ३२ ॥
आरंभीलें थोर कठीण द्विजासी । उठोनी त्वरेसी पळतसे ॥ ३३ ॥
पळतसे पुढें मागे पीढेदान । पुष्टीचें कंदन होत असे ॥ ३४ ॥
होतसे ताडण काष्टें चहुंकुण । कष्टला ब्राह्मण पळतसे ॥ ३५ ॥
पळतसे भय भरलें अंतरीं । ह्मणे हरी हरी नारायेणा ॥ ३६ ॥
नारायेणा मज रक्षीलें जीवेंसीं । दावी रायापासी पुष्टीभाग ॥ ३७ ॥
पुष्टीभागीं थोर जाहालें ताडण । भटो बहु सीण पावलेती ॥ ३८ ॥
पावली पूतना ह्मणे काये जालें । बाळकें मारीलें ब्राह्मणासी ॥ ३९ ॥

ब्राह्मणासी जेणें दिल्हें पीडेदान । तयासी मारीन सीघ्र काळें ॥ ४० ॥
सीघ्र काळें वीषें भरिले पयोधर । पावली मंदीर पूतना ते ॥ ४१ ॥
पूतना माउसी होये गोविंदासी । ह्मणोनी वेगेंसीं पांहों आली ॥ ४२ ॥
पाहों आली परी कपट अंतरीं । भाव वरीवरी दावितसे ॥ ४३ ॥
दावीतसे भाव शब्दाचें लाघव । जाणीतली भाव बाळकानें ॥ ४४ ॥
बाळकासी पुढें घेऊनी चुंबन । देते स्तनपान आदरेंसीं ॥ ४५ ॥
आदरेंसीं हरी स्तनपान करी । पूतना अंतरीं जाजावली ॥ ४६ ॥
जाजावली म्हणे पुरे बापा आतां । जाऊं दे अनंता सोडी वेगीं ॥४७॥
सोडी वेगीं आतां लोटीलें श्रीमुख । निवेना बाळक सोखीतसे ॥४८॥
सोखीली पूतना आक्रंदे मानसीं । मुकली प्राणासी कृष्णमुखें ॥ ४९ ॥
कृष्णमुखें रीठासुर रगडीला । लाता विघडीला सगटासुर ॥ ५० ॥
सगटासुरा लाता हाणे बाळपणीं । वृक्ष उन्मळुनी रांगतसे ॥ ५१ ॥
रांगतां रांगतां देव गिळियेला । उदरीं दाविला विश्वलोकु ॥ ५२ ॥
विश्वलोक नांदे जयाचे उदरीं । गाई राखे हरी गौळीयांच्या ॥ ५३ ॥
गौळीयांच्या गाई राखतां पावळीं[1] । खेळे चेंडुफळी गोपाळांसीं ॥५४॥
गोपाळासीं चेंडु खेळतां उडाला । जाउनी बुडाला डोहामधें ॥ ५५ ॥
डोहामधें कृष्णें टाकियेली उडी । पाहाताती थडीं संवंगडे ॥ ५६ ॥
संवंगडे गेले सांगों नंदापासीं । येशोदे मातेसी सांगताती ॥ ५७ ॥
सांगताती कृष्ण बुडाला तुमचा । जेथें काळयाचा डोहो आहे ॥५८ ॥
डोहो आहे तेथें दाविती गोपाळ । मिळाले सकळ विश्वजन ॥ ५९ ॥
विश्वजन सर्वे पाहाती गोविंदा । आक्रंदे येशोदा दीनरूप ॥ ६० ॥
दीनरूप माता करीते रुदन । संमोखीती जन येशोदेसी ॥ ६१ ॥
यशोदेसी ठाव दाविला गोपाळीं । मोडली डाहाळी कळंब्राची ॥६२॥
कळंबाची छयाया दिसे जळावरी । बुडाला श्रीहरी तये ठाईं ॥ ६३ ॥

---

१ पावळ=झरा.

तये ठाई माता घाळूं पाहे उडी । धरिली देवढी नगरलोकीं ॥६४॥
नगरलोक सर्व गोपाळ रुदती । गाई हुंबरती कृष्णालागी ॥ ६५ ॥
कृष्णालागी जन सर्व आक्रंदले । मग संमोखीलें येरयेरां ॥ ६६ ॥
येरयेरां संमोखुनीयां निघाले । कृष्णें काये केलें डोहामाजी ॥ ६७ ॥
डोहामाजी क्रूर काळया विखार । परस्परें थोर युध्य जालें ॥ ६८ ॥
युध्य जालें थोर काळया नाथीला । गोकुळासी आला कृष्णनाथ॥६९॥
कृष्णनाथें कगा बगा विदारीलें । धेनुका मारीलें आपटुनी ॥ ७० ॥
आपटुनी मांडी खेळती गोपाळ । घुमरी कल्लोळ पावंयांचें ॥ ७१ ॥
पांवयाचे नाद बाजती मोहरी । तेणें नरनारी लुब्ध होती ॥ ७२ ॥
लुब्ध होती नर पक्षी तृणचर । यमुनेचें तीर तुंबळलें ॥ ७३ ॥
तुंबळ गोपाळ लागला वणवा । गिळुनीयां अश्वा वधीयेलें ॥ ७४ ॥
वधीयेलें कृष्णें पन्नगा आवर्ता । दुष्ट तृणावर्ता मारीयेलें ॥ ७५ ॥
मारीयेला थोर गर्व ब्रह्मयांचा । जाहाला सर्वांचा समुदाव ॥ ७६ ॥
समुदाव सर्व गोपाळ स्वजन । बळें गोवर्धन उचलीला ॥ ७७ ॥
उचलीला तळीं राखीलें गोकूळ । इंद्राचा सर्व गर्व नेला ॥ ७८ ॥
नेलें मथुरेसीं आक्रुरें कृष्णासी । मल्ल चाणुरासी वधीयेलें ॥ ७९ ॥
वधियेला कौस घातलें आसन । तेथें उग्रसेन बैसविला ॥ ८० ॥
बैसविला उग्रसेन नृपासनीं । चैद्यादि त्रासुनी मारीयेले ॥ ८१ ॥
मारीला सुस्पाळ आणी भेस्मासुर । मारीला असुर जरासंध ॥ ८२ ॥
जरासंध काळ येवन हा क्रूर । मारीले असुर थोरथोर ॥ ८३ ॥
थोर ख्याती केली अर्जुना रक्षीलें । सर्व सांहें केलें पांडवांचें ॥ ८४ ॥
पांडवांचा सखा सर्व साहाकारी । संकटी कैवारी द्रपदीचा ॥ ८५ ॥
द्रपदीचा सखा द्वारकेभीतरीं । सोळा सहस्र नारी गोपांगना ॥ ८६ ॥
गोपांगना राधा रुक्मिणी सुंदरी । सुखें राज्य करी यादवेंसीं ॥ ८७ ॥
यादवांसी श्राप दिल्हा रुसेश्वेरीं । मांडली बोहरी तेणें मीसें ॥ ८८ ॥

तेणें मीसें सर्व आटले यादव । ते काळीं उधव उपदेसीला ॥ ८९ ॥
उपदेसीला दास श्रीकृष्णें आपुला । अवतार जाला पूर्ण आतां ॥९०॥
॥ १४०० ॥

स्फुट ओव्या

१

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

राम माझा स्वामी राव आयोध्येचा । त्रिदश देवांचा कैवारी ॥ १ ॥
कैवारी थोर सामर्थ्यें आगळा । तारीलें चांडाळा वाल्मीकासी ॥ २ ॥
वाल्मीकासी फळ जाहालें नामाचें । चरित्र रामाचें शतकोटी ॥ ३ ॥
शतकोटी रामचरित्र बोलीला । अवतार जाला नाहीं तोंचीं ॥ ४ ॥
नाहीं तोंचीं रामचरित्र बोलीला । श्रवण वधीला दशरथें ॥ ५ ॥
दशरथ राजा तया पुत्र नाहीं । पुत्रशोक पाहीं शाप त्यासी ॥ ६ ॥
शापाचा आनंद थोर तया जाला । तेणें पोटा आला रामचंद्र ॥ ७ ॥
रामचंद्रें वनीं ताटीका वधीली । सर्व सुखी केलीं रुसीकुळीं ॥ ८ ॥
रुसी संतोषले कार्य सिधी जालें । तंव पत्र आलें जनकाचें ॥ ९ ॥
जनकाचे घरीं मांडलें सैवर । तेथें रुसेश्वेर पाचारीले ॥ १० ॥
पाचारीले तेथें मार्गीं आवलीळा । रामें चंडसीळा उधरीली ॥ ११ ॥
उधरीली रामें गौतमाची वधु । पुढें कृपासिंधु स्वयेंवर ॥ १२ ॥
स्वयेंवर पण त्रींबक कठीण । राम सुलक्षण सकुमार ॥ १३ ॥
सकुमार बाळा जनकनंदिनी । राम चिंती मनीं आहिर्णेसीं ॥१४॥

आहिर्नीसीं पाहे राम जगजेठी । राजे लक्ष कोटी सांडूनीयां १५ ॥
सांडूनी विक्रम सर्वहि नीवांत । धनुष्य अद्भूत देखीयेलें ॥ १६ ॥
देखीयेलें कोण्ही कोण्हासी न बोले । तंवं राव बोले धीकारूनी ॥१७॥
धीकारूनी बोले जनक सर्वांसी । ह्मणे पृथ्वीयेसी वीर नाहीं ॥१८॥
वीर नाहीं ऐसें विदेही बोलीला । ऐकोनी उठीला लक्ष्मुमण ॥ १९ ॥
लक्ष्मुमण उभा सर्वांगें वीरश्री । तंवं रुसेश्वेरीं वारीयेलें ॥ २० ॥
वारीयेलें मग दैत्य क्रूरबुद्धी । क्रोधें गर्वनिधी उकावला ॥ २१ ॥
उकावला थोर गर्वें लंकापती । भ्रष्टला हासती सर्व राजे ॥ २२ ॥
राजे राजेश्वेर पाहाती समस्त । रावणा देह्यांत काळ आला ॥ २३ ॥
काळ आला थोर धनुष्य वाहातां । मग कृपावंता उठविलें ॥ २४ ॥
उठविती रुसी ते काळीं रामासी । देई रावणासी जीवदान ॥ २५ ॥
दान देई ऐसें रुसी बोलीयेले । मग उचलीलें वामांगुष्टीं ॥ २६ ॥
वामांगुष्टें धनुष्य काढुनी टाकीलें । मग चढउनी वाईयेलें ॥ २७ ॥
वाईयेलें बळें वोढितां कडाडी । पर्वत घडाडी मेरुशृंग ॥ २८ ॥
मेरुश्रृंगीं थोर कडकविझाला । सैंवरी जिंकीला पण रामें ॥ २९ ॥
रामें भग्न केलें धनुष्य कठोर । सर्व रुसेश्वेर संतोषले ॥ ३० ॥
संतोषला राव मांडिला उछाव । सर्व समुदाव आनंदला ॥ ३१ ॥
आनंदले सर्व वाद्य येक वेळां । माळ घाली बाळा जनकाची ॥ ३२ ॥
जनकाची बाळा सैंवर सोहळा । सीघ्र रघुकुळा मूळ गेलें ॥ ३३ ॥
मूळ गेलें सीघ्र पाचारूं विव्हाया । लगबग राया जनकासी ॥ ३४ ॥
जनकासी थोर आनंद जाहाला । जावाई जोडला रामराणा ॥ ३५ ॥
रामराणा शोभे सर्वांगें सुंदर । वामे सकुमार भुमीबाळा ॥ ३६ ॥
भुमीबाळा राम शोभे सीह्यांसनीं । विप्र वेदध्वनी गर्जताती ॥ ३७ ॥
गर्जताती भाट ब्रीदें वाखाणीती । बासींगी फांकती रत्नकीळा ॥ ३८ ॥
रत्नेंकीळा बहू भूषणें सुंदरें । दिव्य मकाराकारें तळपताती ॥ ३९ ॥

तळपताती माळा पदक्रीं रत्नकीळा । कासे सोनेसळा कासीयेला ॥४०॥
कासीयेली कास कींकीणी वाजटा । वरी क्षुद्र घंटा झणत्कार ॥ ४१ ॥
झणत्कार वांकीं मुर्डींव नेंपुरें । गर्जती गजरें आंदु पाई ॥ ४२ ॥
पांई चंडसीळा जाली दिव्य नारी । जानकी न करी दंडवत ॥ ४३ ॥
दंडवंती होती बहुसाल बाळा । म्हणोनी भांगटीळा कांढीयेला ॥४४॥
काढीयेला मग केला नमस्कार । लावण्य वोहर रम्य शोभा ॥ ४५ ॥
रम्य शोभा आली मंडपीं वोहरें । च्यारी मनोहरें शोभताती ॥ ४६ ॥
शोभती मंडपीं मुक्ताफळ घोश । माळा बहुवस कुसुमाच्या ॥ ४७ ॥
कुसुमाचे हार शोभती अपार । परिमळ धुशर पुष्पयाती ॥ ४८ ॥
पुष्पयाती दिव्य चंपक मालती । जाई जुई सेवती पारीयात ॥ ४९ ॥
पारियात गर्भ केतकी कोंवळें । मोगरे नव्हाळे बकुळ पुष्पें ॥ ५० ॥
पुष्पें सुवर्णाचीं कॅरवीर कमळांची । परिमळ द्रव्यांची दिव्य गंधें ॥
दिव्य गंधें माळा सर्वांस सोहळा । सुरंग आगळा तुषाराचा ॥ ५२ ॥
दिव्यान्नें भोजनें तृप्त सर्वा जना । सर्वांसी पूजन उपचार ॥ ५३ ॥
उपचार जाले अंबरी पूजीले । रायें नीरवीले दुहितेसी ॥ ५४ ॥
सर्व येकसरें निघाले गजरें । अंबरें धुशरें पूर्ण जाले ॥ ५५ ॥
पूर्ण चंद्राकारें त्राहाटीलीं छत्रें । थरकती आपारें मेघडंब्रें ॥ ५६ ॥
मेघडंब्रें माही निशाणें थरकती । रोमांच फरकती देखतांची ॥ ५७ ॥
देखतांची मार्गें जातां गजभार । निशाणीं अंबर आछयादीलें ॥५८ ॥
आछयादिलें मार्गें जातां भूमंडळ । रथत्रारुदळभार चाले ॥ ५९ ॥
भार चाले पुढें दिव्य सुखासनें । सीबीका आंदणें चौर डोल ॥ ६० ॥
चौर डोल जाती मांलती कुंजरें । हिंसती गजरें तुरंगम ॥ ६१ ॥
तुरंग उसाळें जाती अंतराळें । उफाळती बळें दोंची पांई ॥ ६२ ॥
दोनी दळें मार्गें जातांची थोकलीं । तेथें आज्ञा जाली विदेहासी ॥६३॥

---

१ सोनसळा, पीतांबर. २ वधुवर (हंसकोश). ३ गुच्छ. ४ सिद्ध केली.

रायें लोटांगण घालुनी समस्तां । ह्मणे माझी सीता तुह्मापासीं ॥६४॥
ऐसें बोलोनीयां उद्वेगला चित्तीं । वियोगें गळती अश्रुपात ॥ ६५ ॥

२

काया माया छयाया हे कांहिं तगेना । वैभव जगेना जन्मवरी ॥ १ ॥
जन्मवरी लोक देखत आहेती । किती येक जाती सांडुनीयां ॥ २ ॥
सांडुनीयां जाती कन्या पुत्र धन । सर्व साभीमान लोकीकांचा ॥ ३ ॥
लोकीकांचा भाव लोकिकीं राहिला । प्राणीमात्र गेला येकलाची ॥ ४ ॥
येकलाची येतो येकलाची जातो । मध्येंची भुलतो मायाजाळें ॥ ५ ॥
मायाजाळ माया हें कांहिं सुटेना । नाचवी वासना अनावर ॥ ६ ॥
अनावर मन कदा आवरेना । धरितां धरेना अनुमानें ॥ ७ ॥
अनुमानें कांहिं नव्हे समाधान । जवं आत्मज्ञान पाविजेना ॥ ८ ॥
पाविजेना मोक्ष तुटेना बंधन । श्रवण मनन जेथें नाहिं ॥ ९ ॥
जेथे नाहिं सारासार विचारणा । या जन्ममरणा ठाव तेथें ॥ १० ॥
तेथें ठाव जाला देहे संदेह्यासी । होती पापरासी अनुमानें ॥ ११ ॥
अनुमानें पाप अनुमानें पुण्य । अनुमानें धन्य होईजेना ॥ १२ ॥
होईजेना धन्य विचारणेवीण । लोकीकाचा सीण वेर्थ जातो ॥ १३ ॥
वेर्थ जातो सीण देखत देखतां । लोकीक तत्वता राखवेना ॥ १४ ॥
राखवेना परी राखीला पाहिजे । मनामधें कीजे विचारणा ॥ १५ ॥
वीचारणा कीजे या देवांभक्तांची । कर्ता कोण तोची वोळखावा ॥१६॥
वोळखावा कर्ता सर्वत्र सृष्टीचा । मी तो कोण कैचा धुंडाळावें॥ ॥१७॥
धुंडाळावें माहांवाक्य पंचीकर्ण । तत्वांचें विवर्ण येथासांग ॥ १८ ॥
येथासांग वेंग पडोंची नेंदावें । आत्यंतची व्हावें सावधान ॥ १९ ॥
सावधानपणें देवासी पाहाणें । नासीवंत जाणें सांडुनीयां ॥ २० ॥
सांडुनीयां सर्व अष्टधा प्रकुर्ती । विवेकाची गती वोळखावी ॥ २१ ॥

वोळखावी मुख्य सज्जनाची कृपा । तेणें पुण्यपापा नातळावें ॥ २२ ॥
नातळावें कदा दृश्य पदार्थासी । असोनी देह्यासी लिंपों नये ॥ २३ ॥
लिंपों नये जैसें पद्मिणीचें पत्र । देहे डिंबमात्र चालतसे ॥ २४ ॥
चालतसे सर्व तत्वांचें गांठोडें । तेथें काये वेडें गुंडाळतें ॥ २५ ॥
गुंडाळतें वेडे देहेसमंधासी । भ्रमें विवेकासी सांडुनीयां ॥ २६ ॥
सांडुनीयां सार घेईल असार । ऐसा अनावर भ्रम आहे ॥ २७ ॥
भ्रम आहे जया अंतरीं माजला । तोचि तो गांजला सवंसारीं ॥ २८ ॥
संवसारी येक सुटोनीयां गेले । येक ते बांधले संकल्पानें ॥ २९ ॥
संकल्पानें सुटे ऐसा कोण आहे । ईश्वरासी पाहे शोधुनीयां ॥ ३० ॥
शोधुनीयां पाहे तोची देव लाहे । येर तो न राहे देवापासीं ॥ ३१ ॥
देवापासीं राहे बहुतां सुकृतें । लोकीकांसी भुतें झडपीती ॥ ३२ ॥
झडपीती भुतें सत्यची मानीतां । देव पाहों जातां भुतें मिथ्या ॥ ३३ ॥
भुतें मिथ्या ऐसें ह्रदईं बिंबलें । तेव्हांची जाहालें समाधान ॥ ३४ ॥
समाधान आहे मायातीत होतां । नाथिली अहंता घेऊं नये ॥ ३५ ॥
घेऊं नये पक्ष कदा असत्याचा । वेगीं या सत्याचा पंथ धरा ॥ ३६ ॥
पंथ धरा जेणें परत्र पाविजे । देवासीं लाविजे सनेंधान ॥ ३७ ॥
संनेधानेमात्रें तरे बहुजन । पावनें पावन होईजेतें ॥ ३८ ॥
होईजे पावन तेंची तें स्वहीत । सोडीतां पतीत होईजेतें ॥ ३९ ॥
होईजेतें कष्टी तेंचि कां धरावें । वेगीं उधरावें आपणासी ॥ ४० ॥
आपणासीं वैर कदा करूं नये । अंतीं सर्व जाये निघोनीयां ॥ ४१ ॥
निघोनीयां जाये त्याचें घेसी काये । वेगीं धरीं सोये शाश्वताची ॥४२॥
शाश्वताची सोये सांडुनी करंटा । येथ बारा वाटा धांवतसे ॥ ४३ ॥
धांवतसे चहुंकडे अनुमानें । तया समाधानें मोकलीले ॥ ४४ ॥
मोकलीलें मन ऐसें हीं कळेना । मातला वळेना मनासंगें ॥ ४५ ॥

---

१ स्पर्श नये, २ आभासमय.

मनासंगें कदा नीसंगता नये । अपायें उपायें मानीतसे ॥ ४६ ॥
मानीतसे मनें जें जें वोळखीलें । स्वरूप राहिलें मनातीत ॥ ४७ ॥
मनातीत होतां होये सार्थकता । मनासवें जातां अधोगतो ॥ ४८ ॥
अधोगती चुके तें कांहिं करावें । मनासवें व्हावें कासावीस ॥ ४९ ॥
कासावीस पंचभुतिकीं राहातां । भुतासी पाहातां भुतलोक ॥ ५० ॥
भुत लोक वेगीं सांडुनीयां जावें । विचारें पाहावें परब्रह्म ॥ ५१ ॥
परब्रह्म तें चि आपणची आहें । दास ह्मणे पांहें अनुभवें ॥ ५२ ॥

३

अज्ञान जनाचे देव नानापरी । त्यांची संख्या करी कोणआतां ॥ १ ॥
कोण आतां देव पावेल तयासी । जन्ममरणासी चुकवीता ॥ २ ॥
चुकविला देव पाहातां दिसेना । निश्चयो असेना येके ठांई ॥ ३ ॥
येके ठांई भाव येके ठांई देव । चुकला उपाव सार्थकाचा ॥ ४ ॥
सार्थकाचा देव तरीच सांपडे । जरी कांहिं घडे संतसेवा ॥ ५ ॥
संतसेवा भावें करितां तरले । जन उधरले नेणों किती ॥ ६ ॥
नेणों किती जन साधूचे संगती । आपुले प्रचीती मुक्त जाले ॥ ७ ॥
मुक्त जाले ज्ञानें विचारें पाहातां । स्वरूपीं राहातां निरंतन ॥ ८ ॥
निरंतर देव फुटेना तुटेना । चळेना ढळेना कदा काळीं ॥ ९ ॥
कदा काळीं देव रचेना खचेना । येईना जाईना निरंजन ॥ १० ॥
निरंजन देव पाहातां दिसेना । परी तो नासेना कल्पकोटी ॥ ११ ॥
कल्पकोडी गेले देवासी नेणतां । यातना भोगितां जन्मोजन्मी ॥ १२ ॥
जन्मोजन्मी देव जवळी चुकला । प्राणी भांबावला मायाजाळीं ॥ १३॥
मायाजाळें कांहिं उमजत नाहीं । देव ठांईं ठांईं कल्पनेचे ॥ १४ ॥
कल्पनेचे देव कल्पांतीं नासती । ऐसें वेदश्रुती बोलतसे ॥ १५ ॥

बोलतसे श्रुती दृश्य नासिवंत । जाणिजे शाश्वत परब्रह्म ॥ १६ ॥
परब्रह्म आहे सर्वत्र व्यापक । तेंचि पाहें येक गुरुमुखें ॥ १७ ॥
गुरुमुखें ब्रह्मविचार पाहावा । निश्चयो राहावा निर्गुणाचा ॥ १८ ॥
निर्गुणाचा ध्यास निर्गुण करील । मग उधरील आपणासी ॥ १९ ॥
आपणासी पाहे जो कोण्ही शोधूनी । तो जन्मापासुनी मुक्त जाला ॥२०॥
मुक्त जाला देहेसमंध सोडीतां । निर्गुण धुंडीतां निर्गुणची ॥ २१ ॥
निर्गुणची स्वयें जो कोण्ही जाहाला । तोचि येक भला समाधानी ॥२२
समाधानी साधु जोडतां संकट । मिथ्या खटपट जेथें तेथें ॥ २३ ॥
जेथें नाहिं माया जो मायेवेगळा । ऐसा तो विरुळा संतजन ॥ २४ ॥
संतजन तोचि जो स्वयें देवची । तेथें ये मायेची वार्ता नाहीं ॥ २५ ॥
वार्ता नाहिं ऐसें सज्ञान जाणती । अज्ञान नेणती कांहिं केल्यां ॥२६॥
कांहिं केल्यां पापी पुण्य आचरेना । संसार सरेना दुखमूळ ॥ २७ ॥
दुखमूळ जन्म ज्ञानें नीरसावा । विवेकें पाहावा सारासार ॥ २८ ॥
सार निराकार आसार आकार । निराकारें पार पाविजेतो ॥ २९ ॥
पाविजेतो परी अर्थीं विवरावें । विवेकें विरावें सस्वरूपीं ॥३०॥
सस्वरूपीं ज्ञाते जे कोण्ही विराले । स्वरूपची जाले आत्मबोधें ॥ ३१ ॥
आत्मबोधस्थिति बाणलीसे जया । मग तया माया आतळेना ॥ ३२ ॥
आतळेना माया ममता अंतरीं । नित्य निरंतरीं निरंतर ॥ ३३ ॥
निरंतर असे परी तो न दिसे । गुप्त जाला भासे भासमात्र ॥ ३४ ॥
भासमात्र देहे तया ज्ञानियांचा । अंतरीं सुखाचा सुखमूर्ती ॥ ३५ ॥
सुखमूर्ती सुख दुखाविरहीत । बोलियेलों हेत कळावया ॥ ३६ ॥
कळावया हेतु शब्द निशब्दाची । लक्षें आलक्षाची सोये लागे ॥३७॥
सोये लागे तेथें लक्ष ना आलक्ष । देहे पूर्वपक्ष बोलीयेला ॥ ३८ ॥
बोलियेलों शब्द अनुर्वाच्य वाचे । जाणती मुक्तीचे वांटेकरी ॥ ३९ ॥
वांटेकरी जाले आवस्तेवेगळे । श्रुतीसी ना कळे पार ज्यांचा ॥ ४० ॥
पार ज्याचा नाहीं आपार विदेही । देह्यातीत पांहीं समाधान ॥ ४१ ॥

समाधान राहे निसंग राहांतां । संग पाहों जातां कासावीस ॥ ४२ ॥
कासावीस जाले संगाचेनी गुणें । निसंगची होणें सर्वकाळ ॥ ४३ ॥
सर्वकाळ संग सोडावा आपुला । मीपणाच्या बोला लागों नये ॥४४॥
लागों नये कदा मना मार्गेमार्गे । कल्पनेच्या त्यागें समाधान ॥ ४५ ॥
समाधान राहे संतांचे संगती । वस्तुची प्रचीती वस्तुरूप ॥ ४६ ॥
वस्तुरूप जाला जो कोण्ही साधक । धन्य तोचि येक लोकामधें ॥४७॥
लोकामधें परलोकचि साधावा । भगवंत शोधावा नानापरी ॥ ४८ ॥
नानापरी सांगे रामीरामदास । भाविकें विश्वास सोडूं नये ॥ ४९ ॥

४

संसार करितां होय सायोज्यतां । ऐसें कांहीं आतां सांगा स्वामी ॥ १ ॥
सांगा स्वामी कोण स्थिती जनकाची । राज्य करीतांची मुक्त कैसा ॥२
मुक्त कैसा होता देहींच विदेही । कैसा लिप्त नाहीं करुनीयां ॥ ३ ॥
करुनीयां सर्व आपण वेगळा । सांगा तेचि कळा आह्मांलागी ॥ ४ ॥
आह्मांलागी सांगा त्याचें समाधान । रामदास खुण पुसतसे ॥ ५ ॥
पुसतसे आतां पाहिजे बोलिलें । कैसें राज्य केलें विदेह्यानें ॥ ६ ॥
विदेह्यानें सत्य स्वामीचें वचन । तेथें विस्वासोन वर्ततसे ॥ ७ ॥
वर्ततसे जनीं अहंता सांडुनी । आदीकारणी प्रकुर्ती हें ॥ ८ ॥
प्रकुर्तीचा प्रांत आद्य मद्य अंत । तेंचि तें निवांत रूप तुझें ॥ ९ ॥
रूप तुझें सदा सर्वदा संचलें । वेदाचेनि बोलें माहांवाक्य ॥ १० ॥
माहांवाक्य तें तु स्वरूप आहेसी । जाण निश्चयेंसीं आपणासी ॥११॥
आपणा पाहातां जाली तन्मयता । सोहं हें तत्वता मनीं धरीं ॥ १२ ॥
मनीं धरीं सोहं आत्मा हें वचन । तेणें समाधान पावसील ॥ १३ ॥
पावसील निज स्वरूप आपुलें । जरी विस्वासलें मन तेथें ॥ १४ ॥
मन तेथें जाये वचनासरीसें । तवं मनिं नसे मनपण ॥ १५ ॥

मनपण गेलें स्वरूप पाहातां । तैसेंची राहातां समाधान ॥ १६ ॥
समाधान बाणे त्यागितां संगासी । जनकें शुकासी सांगीतलें ॥ १७ ॥
सांगीतलें संग त्येगत्वा सुखी भेव[1] । मग अनुभव शुक पाहे ॥ १८ ॥
शुक पाहे संग काये म्या धरीला । विवरों लागला सस्वरूपीं ॥ १९ ॥
सस्वरूपीं शुक नामरूप नाहीं । जनक विदेही आडळेना ॥ २० ॥
आडळेना तुटी तेथें कैची भेटी । आठवण पोटीं स्वरूपाची ॥ २१ ॥
स्वरूपीं आठवि आपुला विसरु । शुक योगेश्वेरु संगातीत ॥ २२ ॥
संगातीत जाला निसंगा पाहातां । येणें रीती आतां समाधान ॥ २३ ॥
समाधान बाणे सज्जनसंगती । तिन्ही हि प्रचीती ऐक्यरूप ॥ २४ ॥
ऐक्यरूप वेद स्वामीचें वचन । आपुलेंहि मन सत्य मानी ॥ २५ ॥
सत्य मानी ब्रह्म येर सर्व भ्रम । अहंतेची सीम वोलांडीली ॥ २६ ॥
वोलांडीली सीमा देहेसमंधाची । जालें असतांचि स्वप्न जैसें ॥ २७ ॥
स्वप्न जैसें मनीं जागृती आठवे । परी ते जाणावें मिथ्याभूत ॥ २८ ॥
मिथ्याभूत माया सद्गुरुवचनें । देहे प्रारब्धानें वर्ततसे ॥ २९ ॥
वर्ततसे परी देहे तुं नव्हेसी । विस्वास मानसीं दृढ धरीं ॥ ३० ॥
दृढ धरीं अहं ब्रह्म ऐसी खुण । देहाचें कारण प्रकुतींचें ॥ ३१ ॥
प्रकुतींचें रूप नव्हे तुं स्वरूप ॥ पुण्य आणि पाप देहेसंगें ॥ ३२ ॥
देहेसंग बापा निसंगासी कैचा । वृतीनिवृतीचा सुन्याकार ॥ ३३ ॥
सुन्याकार देहो काईसा संदेहो । वृतीसुन्य पाहो संतजन ॥ ३४ ॥
संतजन तेणें सुखें सुखावले । तेंचि हें बोलीले वोवीमीसें ॥ ३५ ॥
वोवीमीसें गुप्त पंथ हा सांपडे । गुज ठाईं पडे योगीयांचें ॥ ३६ ॥
योगींयांचें गुज योगीच जाणती । जेथें नेति नेति वेद बोले ॥ ३७ ॥
वेद बोलियेला त्रिविध वचन । कर्म उपासना आणि ज्ञान ॥ ३८ ॥
ज्ञानाचा निश्चयो बोलीला वेदांतीं । आणि शास्त्रमतीं बहुसाल ॥३९॥
बहुसाल शास्त्रें पाहातां सरेना । आयुष्य पुरेना जन्मवरी ॥ ४० ॥

---

१ संगं त्यक्त्वा सुखी भव ।

जन्मवरी वांया संदेहीं पडावें । केधवां घडावें समाधान ॥ ४१ ॥
समाधान घडे साधूचे संगती । गीता भागवतीं हेंची आहे ॥ ४२ ॥
हेंची आहे सार जाणावें साचार । करावा विचार शाश्वताचा ॥ ४३ ॥
शाश्वताचा भाव सर्व ठांई पडे । जरी भावें घडे संतसंग ॥ ४४ ॥
संतसंगें देव पाविजे तत्वता । शास्त्रें धांडोळितां आडळेना ॥ ४५ ॥
आडळेना जनीं दिसेना लोचनीं । तें या साधुचेनी पावीजेतें ॥ ४६ ॥
पाविजेतें निज स्वरूप आपुलें । मन भांबावलें जये ठांई ॥४७॥
जये ठाईं तुटे सर्वही आशंका । तेंचि लाभे येका गुरुमुखें ॥ ४८ ॥
गुरुमुखें सत्य मानावें अंतरीं । वेगीं सोये धरीं आलया रे ॥ ४९ ॥
आलया रे संग साधूचा धरावा । संसार तरावा साधुसंगें ॥ ५० ॥
साधुसंगें ज्ञान रामदासीं जालें । शरीर लागलें भक्तीमार्गें ॥ ५१ ॥

छ छ छ

९

गणेश नमावा आणी सरस्वती । मारुती गभस्ती चंद्रमौळी ॥ १ ॥
विष्णु खंडेराव भगवती भैरव । पांडुरंगीं भाव शामराज ॥ २ ॥
हरीदिनीं निऱ्हार पापाचा संव्हार । व्रतें सोमवार थोर आहे ॥ ३ ॥
गोमुख गोकर्ण गोमय गोमुत्र । गोशृंग पवित्र तर्पणासी ॥ ४ ॥
तुळसी काळोत्री बेल गंगावती । रुद्राक्ष विभूती पाप नासी ॥ ५ ॥
विष्णु द्वारावती तुळसीच्या माळा । पाहिजे गोपाळ दहिंभात ॥ ६ ॥
आशाडी कार्तीकीं आंवळीचीं बनें । घालावीं भोजनें ब्राह्मणासीं ॥ ७ ।
ब्राह्मणाच्या तीर्थें पापक्षय होतो । जन उधरतो विप्रवाक्यें ॥ ८ ॥
लिंगाची लाखोली लिंगा आभिशेक । येणें ही विवेक पाविजेतो ॥ ९ ॥
आश्वथाची पूजा आणि प्रदक्षणा । ध्यात्रा क्षणक्षणा नारायेण ॥१०॥
शालीग्रामी पुण्य बहुतची जोडे । नरमदे रोकडे हनुमंत ॥ ११ ॥
बाण चक्रांगित सोमसूर्यकांत । तांदळे दुरित नासिताती ॥ १२ ॥

आंन्न ब्रह्म आहे विचारूनि पाहे । शरीर हें राहे तयाचेनी ।। १३ ॥
आपोनारायेण सकळांचें जीवन । कारण प्रजेन्य पाहिजे तो ।। १४ ॥
चंदनाचीं काष्टें आणी बेलकाष्टें । थोर दंड काष्टें पळसांचीं ॥ १५ ॥
मृगाचें कातडें डुकराचे केश । कमळाक्ष भद्राक्ष पुण्यमाळा ॥ १६ ॥
भूमंडळीं तीर्थें तें किती सांगावीं । सर्व हि फिरावीं कोण्ही येकें ॥१७॥
आघाडा दुरुवा कोमळा अपूर्वा । तेणें चि पूजावा लंबोदर ॥ १८ ॥
रुई मांदाराचीं फुलें कनेराचीं । आणि जास्विनीची आरंगुंद ॥ १९ ॥
भूमंडळावरी थोर सीळोदकें । नासती पातकें ततक्षणी ॥ २० ॥
कांउंजी भींउंजी पैठोरेपीठोरे । हेती गा पुजा रे येक भावें ॥ २१ ॥
डांउते आनंत थोर शाकाव्रत । द्विदळे नेमस्त सेऊं नये ॥ २२ ॥
भोजनाचे वेळे येकवाढी करा । आणी मौन्य धरा स्वंपाकी हो ॥२३॥
स्नानसंध्या प्रदक्षणा नमस्कार । श्राध पक्ष थोर सांडूं नये ॥ २४ ॥
ब्राह्मणासी वैश्यदेव उपासना । करावें तर्पण आदरेंसीं ॥ २५ ॥
करावीं औलोड्यें वेद आणी शास्त्रें । मंत्र स्तुतीस्तोत्रें नानापरी॥ २६ ॥
तपें पुन्हश्चर्णें ध्यानस्त बैसावें । सांग संपादावें देवार्चनें ॥ २७ ॥
धरणी पारणी नित्य उपोशणें । तेणें होती क्षीण माहों दोष ॥ २८ ॥
काव्यें अभ्यासावीं पुराणें सांगावीं । कवित्वें करावीं सावकास ॥ २९ ॥
फाल्गुणमाहात्में तेंहिं संपादावीं । देवकें पुजावीं बीलगटें ॥ ३० ॥
मांगिणी जोगिणी राहोंण गोंधळ । डांकाचे कुल्हाळ जेऊं घालावे ॥३१॥
बुलगावा मुंज्या नरसीयां झोटिंग । पूजा कीजे सांग देवतांची ॥३२॥
देवतें तें भूतें सिधसीवकोळा । पुजावा आगळा पंचाक्षरी ॥ ३३ ॥
नाना तीर्थें व्रतें सांग संपादावीं । अघोरें करावीं नाना कर्में ॥ ३४ ॥
बगाडें कुलुपें राडी आणी बेडी । कामना रोकडी पुरतसे ॥ ३५ ॥

---

१ (?). २ श्रावण शुद्ध प्रतिपदेला चौसष्ट योगिणींचीं चित्रें काढून जी पूजा करितात ती. ३ पारंगत. ४ अंगांत दैवत आणवून बोलवणें त्याचें नांव. ५ (?).

गळहिं टोंचावें नीबही नेसावें । खोडेही घालावें हांती पांई ॥ ३६ ॥
गुगुळ जाळावे पोतही खेळावे । जोगी ते पुजावे भैरवांचे ॥ ३७ ॥
दया दानधर्म करावा स्वधर्म । चुकवावें वर्म संसाराचें ॥ ३८ ॥
संसाराचें वर्म तोडीतां तुटेना । मार्गची फुटेना विवेकाचा ॥ ३९ ॥
विवेकाचा मार्ग संतसंगें कळे । उदंड निवळे विवेकानें ॥ ४० ॥
भ्रष्ट शाक्त मुक्त अविवेकी नसावा । कवळ दंडावा अनाचारु ॥ ४१ ॥
आनाचारें ज्ञान कदा निवळेना । यहलोक कळेना परलोक ॥ ४२ ॥
परलोक माया सांडूनी पाहावा । आष्टधेचा गोवा घालूं नये ॥ ४३ ॥
घालूं नये वाद वाउगा वेवाद । तेणें गुणें खेद होत आहे ॥ ४४ ॥
होत आहे पुढें जयास कल्पांत । सर्व नासींवंत सांडा मागें ॥ ४५ ॥
सांडा मागें बंड पाशांड थोतांड । चिंतावा आखंड गुणातीत ॥ ४६ ॥
गुणातीत देव त्रिगुणापरता । तेथें तुं सरता होईं बापा ॥ ४७ ॥
बापमाये सखे कोण्ही कामा नये । धुंडाळावी सोये मुळाकडे ॥ ४८ ॥
मुळाकडे फळ फळाकडे मूळ । मूळचि निर्मूळ भक्तियोगें ॥ ४९ ॥
भक्तियोगें ज्ञान वैराग्य पाहिजे । परत्र लाहिजे दास ह्मणे ॥ ५० ॥

६

पहिले प्रथम मुळीं परब्रह्म । व्यापक सुक्षम जेथें तेथें ॥ १ ॥
जेथें तेथें वस्तु आहे निराकार । शुध व्योमाकार प्रगटीत ॥ २ ॥
प्रगटीत आहे दिसेना ना नासे । विचारें विलसे ज्ञानीयांसी ॥ ३ ॥
ज्ञानीयांसी ज्ञान कळे निरंजन । आणी जन वन सारीखेंचीं ॥ ४ ॥
सारीखेंची आहे देवा वोळखतां । जेथें तेथें जातां देव भासे ॥ ५ ॥
देव भासे मनीं नित्य निरंतर । बाह्याभ्यांतर व्यापुनीयां ॥ ६ ॥
व्यापुनीयां आहे सर्वांचें अंतरीं । अनुभवें हरी वोळखावा ॥ ७ ॥

वोळखावा परी वोळखतां नये । ह्मणोनी उपाये साधुसंग ॥ ८ ॥
साधुसंग धरी श्रवण विवरी । सारासार करी विचारणा ॥ ९ ॥
विचारणा करी देवां ब्राह्मणाची । आणी सगुणाची उपासना ॥ १० ॥
उपासना कर्म हें आधीं पाळावें । मग सांभाळावें ब्रह्मज्ञान ॥ ११ ॥
ब्रह्मज्ञान नसे ते जन आंधळे । सन्मार्गीं पांगुळे क्रियाभ्रष्ट ॥ १२ ॥
क्रियाभ्रष्ट कर्म उपासनेवीण । नेणतां निर्गुण सर्व मिथ्या ॥ १३ ॥
सर्व मिथ्या जंवं ब्रह्मज्ञान नाहीं । क्रिया कर्म कांहीं सोडवीना ॥ १४ ॥
सोडवीना कर्म या कर्मापासुनी । भगवंतांवांचुनी तारांबळी ॥ १५ ॥
तारांबळी जाली देवासी नेणतां । कर्मीं गुंडाळतां देव कैचा ॥ १६ ॥
देव कैचा भेटे कर्म उफराटें । संशयोची वाटे सर्व काळ ॥ १७ ॥
सर्व काळ गेला संशईं पडतां । नित्य चोखाळितां कळीवर ॥ १८ ॥
कळीवर काये नित्य धुत गेला । लावितो कोणाला उपकार ॥ १९ ॥
उपकार कैचा सेवक देह्याचा । आणी कुटुंबाचा भारवाही ॥ २० ॥
भारवाही जाला देवासी चुकला । लोकीकची केला जन्मवरी ॥ २१ ॥
जन्मवरी केलें अंतीं वेर्थ गेलें । कासावीस जालें वांयांवीण ॥ २२ ॥
वांयांवीण काळ गेला कीं निर्फळ । कर्म हें सबळ सुटेना कीं ॥ २३ ॥
सुटेना कीं कर्म कोण सोडविता । सांडुनी आनंता कर्म केलें ॥ २४ ॥
कर्म केलें देहे चालतां निर्मळ । खंगतां वोंगळ देहे जालें ॥ २५ ॥
देहे जाला क्षीण सदा हागवण । मृत्तीकेचा सीण कोण करी ॥ २६ ॥
कोण करी तेव्हां कर्माचें पाळण । जाली भणभण शरीराची ॥ २७ ॥
शरीराची जाली जेव्हां भणभण । तेव्हां नारायेण भजों पाहे ॥ २८ ॥
भजों पाहे तेव्हां नारायेण कैचा । गेला अभाग्याचा सर्व काळ ॥२९॥
सर्व काळ गेला देवा न भजतां । देहे चोखाळीतां चोखाळेना ॥ ३० ॥
चोखाळेना देहे वाढवी संदेहे । अंतकाळीं पाहे दैन्यवाणा ॥ ३१ ॥
दैन्यवाणा देहे देवा न भजतां । लेटतुला आतां कोण सोडी ॥ ३२ ॥

१ निजून राहाणाराला (?).

कोण सोडी देव धुंडिल्यावांचुनी । ह्मणोनी भजनीं सावधान ॥ ३३ ॥
सावधानपणें देवासी शोधावें । तेणें ची साधावें परलोक ॥ ३४ ॥
परलोक साधे संतांचे संगती । चुके अधोगती गर्भवास ॥ ३५ ॥
गर्भवास चुके ज्ञान अभ्यासितां । वस्तुसी पाहातां वस्तुरूप ॥ ३६ ॥
वस्तुरूप होणें विवेकाच्या गुणें । नित्य निरूपणें सारासार ॥ ३७ ॥
सारासारें घडे असाराचा त्याग । येगिये निसंग सहजची ॥ ३८ ॥
सहजची कर्मापासुनी सुटला । बोध निवटला परब्रह्मीं ॥ ३९ ॥
परब्रह्मीं हेतु लागतां अहेतु । देही देह्यातीतु रामदास ॥ ४० ॥

७

देव निराकार त्या नाहीं आकार । आकारा संव्हार होत आहे ॥ १ ॥
होत आहे जें जें तें सर्व जाणार । जाणार होणार सर्व माया ॥ २ ॥
सर्व माया दीसे हें पंचभुतीक । आत्मा आहे येक नीरंजन ॥ ३ ॥
नीरंजनीं जन वन कांहिं नसे । दृश्य भास भासे कल्पनेसी ॥ ४ ॥
कल्पनेसी भासे तें सर्व कल्पीतां । कल्पनेरहित परब्रह्म ॥ ५ ॥
परब्रह्म नाहीं ऐसा ठाव कैचा । धन्य तो दैवांचा आत्मज्ञानी ॥ ६ ॥
आत्मज्ञानी नर पाहे सारासार । पुढें तदाकार होत आहे ॥ ७ ॥
होत असे जन्म सार्थक तयाचा । जेथें सज्जनाचा अनुग्रहो ॥ ८ ॥
अनुग्रह घडे बहुतां सुकृतें । साक्षात्कार जेथें रोकडाची ॥ ९ ॥
रोकडाची मोक्ष साधूचे संगती । चुके आधोगती आत्मज्ञानें ॥ १० ॥
आत्मज्ञानें होतें आत्मनीवेदन । भक्तीचें लक्षण नववीधा ॥ ११ ॥
नववीधा भक्ति श्रवणें करावी । धारणा धरावी श्रवणाची ॥ १२ ॥
श्रवणाची स्थीती ब्रह्मनीरूपण । श्रवण मनन नीजध्यास ॥ १३ ॥
नीजध्यास जनीं वस्तूचा धरावा । विचार करावा आपुलाची ॥ १४ ॥

आपुलाची ठाव ज्ञानें होतो वाव । जाणीजे उपाव श्रवणाचा ॥ १५ ॥
श्रवणाचा भाव जाणते जाणती । तिन्हीहि प्रचीती ऐक्यरूप ॥ १६ ॥
ऐक्यरूप देव भक्त नामांकीत । आनन्या आनंत जैसा तैसा ॥ १७ ॥
तैसा आहे लाभ श्रवणभक्तीचा । जेथें विभक्तीचा ठाव नाहीं ॥ १८ ॥
ठाव नाहीं ऐसें श्रवणें जाणावें । कीर्तन करावें हेंची आतां ॥ १९ ॥
हेंची हें कीर्तन नित्य निरंतर । ग्रंथाचें अंतर विवरावें ॥ २० ॥
विवरावें जेणें तोचि तो जाहाला । रंक तो पावला राज्यपद ॥ २१ ॥
पदीं पद प्राप्त जालें संतसंगें । सत्य अंतरंगें समाधान ॥ २२ ॥
समाधान जालें श्रवणकीर्तनें । रामाच्या स्मरणें चित्तशुधी ॥ २३ ॥
चित्तशुधी जाली तेणें तें धरावें । सेवन करावें सद्गुरूचें ॥ २४ ॥
सद्गुरु करावा तें पादसेवन । सद्गुरूनें ज्ञान होत आहे ॥ २५ ॥
होत आहे ज्ञान सद्गुरु करीतां । होये सार्थकता गुरुचेनी ॥ २६ ॥
गुरुचेनी परलोक ठाई पडे । सार तें निवडे प्रत्ययेंसीं ॥ २७ ॥
प्रत्ययेंसीं बोले तेंचि तें बोलणें । आर्चन करणें गुरुदेवा ॥ २८ ॥
गुरुदेवालागीं करा नमस्कार । साहावा विचार भक्ति ऐसी ॥ २९ ॥
सर्व दास्य कीजे ते भक्ति सातवी । सख्य ते आठवी भक्ति जाण ॥ ३० ॥
नौमीचें लक्षण आत्मनिवेदन । सर्वदा आभिन्न परब्रह्मीं ॥ ३१ ॥
परब्रह्म स्वयें आपणची होणें । ऐसी हे लक्षणें सार्थकाचीं ॥ ३२ ॥
सार्थक भजन आत्मनिवेदन । विवेकें आभिन्न देव भक्त ॥ ३३ ॥
देव भक्त कैसे हें आधीं पाहावें । स्थीतीनें राहावें सर्व काळ ॥ ३४ ॥
सर्व काळ वस्तु आहे जैसी तैसी । देहेप्रालब्धासी समर्पीला ॥ ३५ ॥
समर्पीला त्यासी होणार होईल । जाणार जाईल पंचभूत ॥ ३६
पंचभूत माया माईक दीसते । होते आणि जाते स्वप्नाकार ॥ ३७ ॥
स्वप्नाकार माया आपण वेगळा । असोनि निराळा सर्वांमधें ॥ ३८ ॥
सर्वांमधें आहे त्यासी सर्व पाहे । आहे तैसा आहे सदोदित ॥ ३९ ॥
सदोदित वस्तु तेचि ते आपण । रामदास म्हूण सांगतसे ॥ ४० ॥

८

सप्रचीत वळी मिथ्या कोण करी । धन्य तो विवरी विवेकानें ॥ १ ॥
विवेकाचे जन भेटतां संकट । ज्याचीं खटपट सुखरूप ॥ २ ॥
सुखरूप संत सत्य साभिमानी । तयासीच मानी येरां नाहीं ॥ ३ ॥
येरां नाहीं गती सत्यावांचुनीया । असत्याचा पायां कोण पडे ॥ ४ ॥
कोण पडे आतां संदेह्याचे डोहीं । कोणावीण नाहीं चाड आह्मा ॥५॥
आह्मा नाहीं चाड ते कोणीं येकाची । दृढ राघवाची कास धरूं ॥६॥
कास धरूं जेणें पावनची केलें । तेथें माझें जालें समाधान ॥ ७ ॥
समाधान जालें प्रत्ययासी आलें । धन्य तें पाउलें राघवाचीं ॥ ८ ॥
राघवाचीं पदें मानसीं धरीन । विश्व उधरीन हेळामात्रें ॥ ९ ॥
हेळामात्रें मुक्त करीन या जना । तरीच पावना राघवाचा ॥ १० ॥
राघवाचा दास मी जालों पावन । पतीत तो कोण उरों शके ॥ ११ ॥
उरों शके ऐसें कल्पांतीं घडेना । जो कोण्ही पुसेना त्यासी उणें ॥१२॥
उणें न संगतां माझ्या सूर्यवौंशा । कोण्हाची दुराशा नाहीं आह्मा ॥१३॥
आह्मा नाहीं उणें राघवाच्या गुणें । ब्रीदची राखणें पावनाचें ॥ १४ ॥
पावनाचें ब्रीद आह्मा प्राप्त जालें । प्रचीतीस आलें कितीयेक ॥ १५ ॥
कितीयेक जन ज्ञानें उधरीले । कृत्याकृत्य जाले तत्काळची ॥ १६ ॥
तत्काळची मोक्ष हें ब्रीद रामाचें । होत आहे साचें येणें काळें ॥ १७ ॥
येणें काळें[1] मोक्ष जरी मी देईना । दास ह्मणवीना राघवाचा ॥ १८ ॥
राघवाचा वर पावलों सत्वर । जनाचा उधार करावया ॥ १९ ॥
कराया समर्थ राम सूर्यवौंसी । मज कासयासी रागेजता ॥ २० ॥
रागेजतां राग येईल समर्था । हे तों कांहिं सत्ता माझी नव्हे ॥ २१ ॥
माझी सर्व चिंता जानकीजीवना । आतां मी लेखीना ब्रह्मादिकां ॥२२॥

---

१ हा शब्द लागत नाहीं. मुळांत "स" वरती अनुस्वार असून उडालेला असावा असें वाटतें. संगतां ह्मणजे सांगतां.

ब्रह्मादिक माये जानकीपासूनी । तयासी व्यापूनी राम आहे ॥ २३ ॥
राम आहे जनीं राम आहे वनीं । राम नीरंजनी सारीखाची ॥ २४ ॥
सारीखाची राम सृष्टी पाहों जातां । तोची पाहा आतां निरंतर ॥२५॥
निरंतर राम कांहो अंतरीतां । सोडुनीयां जातां येकेकडे ॥ २६ ॥
येकीकडे जातां तेथें हि तो राम । सांडुनीयां भ्रम बरें पाहा ॥ २७ ॥
बरें पाहा तुह्मी आतांची पात्राल । पात्रनची व्हाल रामरूप ॥ २८ ॥
रामरूपें सर्व रूपें निवारलीं । आसतची जालीं नाहीं ऐसी ॥ २९ ॥
नाहीं ऐसीं रूपें भींती चित्राकार । तैसा हा आकार स्वप्न जैसें ॥ ३० ॥
स्वप्नीचा आकार कल्पनेसी भासे । रामरूप असे निर्विकल्प ॥ ३१ ॥
निर्विकल्प राम कल्पितां होईजे । मिळोनी जाईजे रामरूपीं ॥ ३२ ॥
रामरूपीं सर्व समाधान जालें । पावनची केलें पावनानें ॥ ३३ ॥
पावन हा राम जो कोण्ही पावेल । रामची होईल निजध्यासें ॥ ३४ ॥
निजध्यास नीज वस्तूचा धरावा । श्रवणें करावा साक्षात्कार ॥ ३५ ॥
साक्षात्कार होतां सत्य निर्गुणाचा । मग या गुणाचा पांग नाहीं ॥३६॥
पांग नाहीं ऐसें नेमस्त जाणीजे । सीघ्रची सुटीजे संवसारीं ॥ ३७ ॥
सांसारीं सुटीजे संसार करीतां । सर्वही भोगीतां भोगातीत ॥ ३८ ॥
भोगातीत जैसा श्रीकृष्ण दुर्वास । आत्मज्ञानी तैसा सर्वकाळ ॥ ३९ ॥
सर्वकाळ देही असतां विदेही । रामदासीं नाहीं जन्म मृत्य ॥ ४० ॥

९

सर्वांगें सुंदरु कासे पीतांबरु । विद्येचा सागरु वंदियेला ॥ १ ॥
वंदियेली मनीं सरस्वती माता । सद्गुरु समर्था दंडवत ॥ २ ॥
दंडवत माझें संतसज्जनासी । भाविक जनासी आळींगन ॥ ३ ॥

---

१ भिंत.

आलिंगनीं माझें नीवालें सर्वांग । भावीकांचा संग देई देवा ॥ ४ ॥
देई देवा तुझें नाम आहीर्णेसीं । आठवे मानसीं रूप तुझें ॥ ५ ॥
तुझाची आधार मज अनाथासी । झणी अव्हेरीसी मायेबापा ॥ ६ ॥
मायेबाप बंधु स्वजन सांगाती । तुंची आदि अंतीं माहियेर ॥ ७ ॥
माहिर माझें पुण्यपरायेण । योगीयां मंडण स्वामी माझा ॥ ८ ॥
स्वामी माझा राम अंतरला दुरी । आवस्ता अंतरीं वाटतसे ॥ ९ ॥
वाटतसे खंती सर्वकाळ चित्तीं । केव्हां कृपामूर्ति भेटईल ॥ १० ॥
भेटईल केव्हां राम माझी माता । जीव हा दुश्चीता सर्वकाळ ॥ ११ ॥
सर्वकाळ माझे मनीं आठवण । युगांसम क्षण जात आहे ॥ १२ ॥
जात आहे वय वेचोनीयां माझें । रूप रामा तुझें दिसेना कीं ॥ १३ ॥
दिसेना कीं रूप सांवळें सुंदर । कासे पीतांबर कासीयेला ॥ १४ ॥
कासीयेली आंगीं चंदनाची उटी । मुक्तमाळा कंठीं डोल देती ॥ १५ ॥
डोल देती माळा पदकि रत्नकीळा । मृग नाभीं टीळा रेखीयेला ॥ १६ ॥
रेखियेलें भाळीं सुगंध परीमळ । लोधले आळीकुळ झुंकारती ॥ १७ ॥
झुंकारती वास घेती सावकाश । राम राजाधीश शोभतसे ॥ १८ ॥
शोभतसे माथां मुगट रत्नकीळ । कीरटी तेजाळ रम्य शोभा ॥ १९ ॥
रम्य नीमासुर[1] श्रीमुख साजीरें । दिव्य मकराकारें तळपताती ॥ २० ॥
तळपती कुंडलें बाहीं बाहुंवटे । दोर्दंड गोमटे च्याप बाण ॥ २१ ॥
च्याप बाण करीं नवरत्नें भूषण । आणी वीरकंकण कीर्तिमुखें ॥ २२ ॥
मुख मुरडुनी सीह्य जाती वनीं । जवन देखोनी संकोचले ॥ २३ ॥
संकोचले दैत्य पुतळे तोडरीं । गर्जती गजरीं अंदू वांकीं ॥ २४ ॥
आंदु वांकीं पाईं शोभे वीरासन । माझे मनीं ध्यान आठवलें ॥ २५ ॥
आठवलें रामचंद्रध्यान चित्तीं । सन्मुख मारुती उभा असे ॥ २६ ॥
उभा असे सर्व बंधु समुदाव । त्रिकुटीचा राव बिभीषण ॥ २७ ॥
बिभीषण आणी किस्कींदेचा राव । सर्व समुदाव वान्नरांचा ॥ २८ ॥

---

१ सुरेख.

वानरांसहीत राम आयोध्येसी । आनंद जनासी थोर जाला ॥ २९ ॥
जाला येशवंत राम सूर्यवौंसी । रामी रामदासीं भेटी जाली ॥ ३० ॥

१०

काये सांगों मी या मारुतीचें बळ । गिळीलें मंडळ मार्तंडाचें ॥ १ ॥
मार्तंड गीळीला येणें बाळपणीं । देवादीकां रणीं पींटीयेलें ॥ २ ॥
पीटीले राक्षेस विर्ध्वसिलें बन । लंकेचें दहन क्षणमात्रें ॥ ३ ॥
क्षणमात्रें आला जानकी शोधुनी । सिंधु वोलांडूनी आवलीळा ॥ ४ ॥
आवलीळा जेणें द्रोणाद्री आणीला । राक्षेस वधिला काळनेमी ॥ ५ ॥
काळनेमी आणी मारिली विवसी । उधार तयेसी जीवदान ॥ ६ ॥
जीवदान दिल्हें तया लक्षमणा । आणी कपीगणा सकळीकां ॥ ७ ॥
सकळीकां कपीकुळांचें मंडण । वांचविले प्राण बहुतांचें ॥ ८ ॥
बहुतां मधुनी तया राघवासी । नेलें पाताळासी निशाचरीं ॥ ९ ॥
निशाचरीं राम पाताळासी नेला । मागें धाविन्नला हनुमंत ॥ १० ॥
हनुमंतें उडी घातली संकटीं । सोडीलें सेवटीं स्वामीयांसी ॥ ११ ॥
स्वामीयांसी सोडी धन्य तो सेवक । कीर्ति आलोलीक मारुतीची ॥१२॥
मारुतीनें तये जानकीकारणें । नगरची नेणें उचलुनि ॥ १३ ॥
उचलुनि माथां तये जानकीसी । वाटे कुंभकासी वधावया ॥ १४ ॥
वधुनीया कुंभकर्णाचा नंदनु । पुन्हा बिभीषणु राजीं वैसे ॥ १५ ॥
बैसला मारुती तये सिंधुतीरीं । हुंडारीलें दुरी गरुडासी ॥ १६ ॥
गरुडाची हावं सर्वही यादव । फेडियेला गर्व येकसरा ॥ १७ ॥
येकसरा नामें रूपें पालटीला । मग रक्षीयेला कृष्णनाथ ॥ १८ ॥
कृष्णनाथ रूपें जाहाला ब्राह्मण । वांचविले प्राण अर्जुनाचे ॥ १९ ॥
आर्जुनाचें शैन्य रोमावळीअंत । माहांनदीप्रांत उत्तरीलें ॥ २० ॥

१ मुळांतील हा शब्द बरोबर लागला नाहीं.

उत्तरीलें येणें आर्जुनादिकांतें । गेले दुंदुभीतें वधावया ॥ २१ ॥
वधावया गेले तेणें हुंडारीलें । सागरीं राखीले मारुतीनें ॥ २२ ॥
मारुतीचें बळ वर्णितां सबळ । वाचा हे विबळे होत आहे ॥ २३ ॥
होत आहे साना होत आहे थोर । कोण जाणे पार स्वरूपाचा ॥२४॥
रूप वज्रदेही पुछय वज्र ते हिं । रामदासीं नाहीं जन्म मृत्य ॥ २५ ॥

११

ब्रह्म हें निर्गुण मुळीं निराकार । तेथें चराचर कैसें जालें ॥ १ ॥
जालें निराकारीं अहंतास्फुरण । येकीं येकपण प्रगटलें ॥ २ ॥
प्रगटलें येक आकार नसतां । निर्गुणीं अहंता कोणें केली ॥ ३ ॥
कोण्ही नाहीं केली सर्व ही माईक । निर्गुण तें येक जैसें तैसें ॥ ४ ॥
जैसें तैसें सर्व माईक रचलें । निराकारीं जालें कोणेपरी ॥ ५ ॥
परी हे नाथीली साच मानूं नये । नाहीं त्यासी काये पुससील ॥ ६ ॥
पुससील काये वांजेचीं लेंकुरें । मृगजळपुरें वाहावसी ॥ ७ ॥
वाहावसी वांया मुळाकडे पाहीं । मुळीं तेथें कांहीं जालें नाहीं ॥ ८ ॥
नाहीं कां ह्मणतां प्रतक्ष दीसतें । सत्यत्वें भासतें चराचर ॥ ९ ॥
चराचर सत्य हें कई घडेल । आंधारीं बुडेल रविबींब ॥ १० ॥
बिंबताहे मनीं दीसतें लोचनीं । तें कैसें वचनीं मिथ्या होये ॥ ११ ॥
मिथ्या होये स्वप्न जागृती आलीयां । तेंची निजेलीयां सत्य वाटे ॥१२
सत्य वाटे मिथ्या मिथ्या वाटे सत्य । ऐसें आहे कृत्य आविद्येचें ॥१३॥
आविद्येचें कृत्य तुह्मीच सांगतां । मागुतें ह्मणता जाली नाहीं ॥ १४ ॥
नाहीं जालें कांहिं दृष्टीचें बंधन । तैसें हें आज्ञान बाधीतसे ॥ १५ ॥
बाधीतसे परी सर्व ही नाथीलें । कांहिं नाहिं जालें ज्ञानीयांसी ॥१६॥

---

१ "सांगतां" चे " वर्णितां " केलें आहे. २ "ब" कीं "व" आहे नक्की लागत नाहीं. विवळ=विठ्ठल. विबळ ह्मणजे विफल (?)

ज्ञानीयांसी दृश्य दिसते कीं नाहीं । देहींच विदेही कैसे जाले ॥ १७ ॥
जाली विदेहता देहींच असतां । दिसतें पाहातां सर्व मिथ्या ॥१८॥
मिथ्या हें सकळ मज हें वाटेना । संशयो तुटेना अंतरीचा ॥१९॥
अंतरीं संशयो तुटे संतसंगें । कृपेचेनि योगें दास ह्मणे ॥२० ॥

१२

जें पंचभुतीक तें सर्व माईक । बोलती[1] विवेक संतजन ॥ १ ॥
संतजनीं सर्व माईक बोलावें । तरी कां फिरावें तीर्थाटण ॥ २ ॥
तीर्थाटण देव माईकाचे पोटीं । तरी आटाआटी कां करावी ॥ ३ ॥
कां करावी पूजा सांडुनी परमात्मा । मूर्खस्य प्रतिमा हें वचन ॥ ४ ॥
हें वचन मिथ्या कैसें हो करावें । काये हो धरावें आतां आह्मी ॥५॥
आतां आह्मी वाक्य मिथ्या ह्मणों नये । देव धर्म काये मोकलावे ॥६॥
मोकलावा देव ऐसें ह्मणों नये । तरी वाक्य काये मिथ्या आहे ॥ ७ ॥
मिथ्या नव्हे वाक्य मिथ्या नव्हे देहे । पडिला संदेह काय कीजे ॥८॥
कीजे दृढभाव सगुणदेवासी । जवं कल्पनेसी उरी आहे ॥ ९ ॥
कल्पनेचें रूप विवेकें विरालें । मग सर्व जालें गंगाजळ ॥ १० ॥
गंगाजळ जालें निर्विकल्पें केलें । सगुण राहिलें सहजची ॥ ११ ॥
सहज तेंचि कीजे उपाधी न कीजे । येकांतीं बोलीजे गुरुगम्य ॥१२॥
गुरुगम्य आहे कल्पनेवेगळें । कल्पनेच्या मुळें वाद उठे ॥ १३ ॥
वाद उठे जनीं ऐसें न करावें । त्रिकांड जाणावें वेदवाक्य ॥ १४ ॥
वेदवाक्य बोले कर्म उपासना । औती शुध ज्ञाना बोलीयेला ॥ १५ ॥
बोलीयेला पूर्वपक्ष तो सिधांत । केला निश्चितार्थ संतजनीं ॥ १६ ॥
संतजनीं दृढ विश्वास धरावा । मग विसरावा संदेह तो ॥ १७ ॥
संदेह धरीती कल्पना आपुली । निर्विकल्प केली संतजनीं ॥ १८ ॥

---

1 अंतीं.

संतजनीं केला निश्चयो धरावा । तेथें अहंभावा उरी नाहीं ॥ १९ ॥
उरी नाहीं संतसंगें संदेह्यासी । रामी रामदासीं नीसंदेहे ॥ २० ॥

१३

नमस्कार आतां देवा गणनाथा । चरणकमळीं माथा ठेउनीयां ॥ १ ॥
शारदा सुंदरी ते ब्रह्मकुमरी । राजहंसावरी शोभतसे ॥ २ ॥
उमा महेश्वेर शंभूचें शिखर । येती निरंतर विश्वजन ॥ ३ ॥
विश्वासी आधार सुरेनारायेण । तया पंचप्राण वोवाळीन ॥ ४ ॥
स्तंभ फोडुनीयां आला गडगडीत । भक्तांसी रक्षीत नरहरी ॥ ५ ॥
नाना पूजा नाना नवेद्य विळास । नांदे त्रिमलेश वेंकटेश ॥ ६ ॥
कटावरी कर उभा निरंतर । भक्तांसी आधार पांडुरंग ॥ ७ ॥
तुळजापुरीं माझें कुळींचें दैवत । तुळजा विख्यात भूमंडळीं ॥ ८ ॥
कासीपूरीमध्यें विश्वनाथ राजा । अंतकाळीं वोजा रक्षीतसे ॥ ९ ॥
न करी अव्हेरु कृपेचा सागरु । जानकीचा वरु रामराजा ॥ १० ॥
द्वारकेचा कृष्ण पांडवांचा सखा । बंधु पाठीराखा द्रपदीचा ॥ ११ ॥
उधळलें भंडार पाली पेबरीस । नित्य मलारीस हळदी लागे ॥ १२ ॥
साटीपत्र शांखा होये शाखांबरी । ते बनशंकरी भक्तमाता ॥ १३ ॥
आउदीये माई मातापुरा गेली । चंडिका देखीली सप्तशृंगीं ॥ १४ ॥
रासीनीरासाई आंबा जोगेश्वेरी । नांदे कोल्हापुरीं माहांलक्षुमी ॥ १५ ॥
स्वांमीयांचे यात्रे विश्वजन जाती । सप्त जन्म होती भाग्यवंत ॥ १६ ॥
पंचवटीकेसी रामसीतापती । देव हा मारुती जेथें तेथें ॥ १७ ॥
कावेरीचें तीरीं नांदे रंगनाथ । वोड्या जगंनाथ पूर्वभागीं ॥ १८ ॥
उडुपेचा कृष्ण बद्रीनारायेण । भगवंत आपण बारसीचा ॥ १९ ॥
वैकुंठीचा विष्णू कैलासीं शंकर । मुख्य निराकार परब्रह्म ॥ २० ॥

१४

प्रथम लिहीणें दुसरें वाचणें । तिसरें सांगणें अर्थांतर ॥ १ ॥
आशंकानिवृत्ति ऐसी चौथी स्थीती । पांचवी प्रचीती अनुभवें ॥ २ ॥
साहावें तें गाणें सातवें नाचणें । टाळी वाजवणें आठवें तें ॥ ३ ॥
नवां अर्थभेद दाहावा प्रबंद । आक्रांवां प्रबोध प्रचीतीसीं ॥ ४ ॥
बारावें वैराग्य तेरावा विवेक । चौदावा तो लोक राजी राखे ॥ ५ ॥
पंध्रावें लक्षण तें राजकारण । सोळावें तें जाण अवेग्रता ॥ ६ ॥
प्रसंग जाणावा हा गुण सत्रावा । काळ समजावा सर्वां ठांई ॥ ७ ॥
आठ्रावें लक्षण वृत्ती उदासीन । लोलंगता जाण तेथें नाहीं ॥ ८ ॥
येकोणीसावें चींन्ह सर्वांसी समान । राखे समाधान ज्याचें त्याचें ॥ ९ ॥
विसावें लक्षण रामउपासना । वेध लावी जना भक्तीरंगें ॥ १० ॥
भक्तीरंगें देव देवाल्यें शिखरें । वोटे मनोहरें वृंदावनें ॥ ११ ॥
बावी पोखरणी रम्य सरोवरें । मंडप वीवरें धर्मशाळा ॥ १२ ॥
धर्मशाळा नाना नाना दीपमाळा । तेथें रविकुळा वाखाणावें ॥ १३ ॥
तरुवर पुष्पवाटीका जीवनें । पावनें भुवनें होमशाळा ॥ १४ ॥
उदंड ब्राह्मण ब्रह्मसंतर्पण । पुराणश्रवण आध्यात्मीक ॥ १५ ॥
जन्मासी येउनी आध्यात्म साधावें । नित्य विवरावें सारासार ॥ १६ ॥
असार संसार येणें साधे सार । पाविजेतो पार भवासिंधु ॥ १७ ॥
आयुष्य हें थोडें फार आटाआटी । कठीण सेवटीं वृधपण ॥ १८ ॥
येकलेंची यावें येकलेंची जावें । मधेंची स्वभावें मायाजाळ ॥ १९ ॥
मायाजाळ तुटे तरी देव भेटे । दास ह्मणे खोटें भक्तीहीण ॥ २० ॥

१५

बहु काळ गेले देवासी धुंडीतां । देवे पाहों जातां जवळीच ॥ १ ॥
जवळीच असे पाहातां न दिसे । संनीधची वसे रात्रदिस ॥ २ ॥

---

१ द. १६.२. पहा.

रात्रदिस देव बाह्यआभ्यांतरी । जीवा क्षणभरी विसंभेना ॥ ३ ॥
विसंभेना परी जीव हे नेणती । जाती आधोगती ह्मणोनीयां ॥ ४ ॥
ह्मणोनीयां सदा सावध असावें । विमुख नसावें राघवेंसीं ॥ ५ ॥
राम पूर्वपुण्यें जालीयां संन्मुख । मग तो विमुख होउं नेणें ॥ ६ ॥
होउं नेणे राम सर्वांगें सुंदर । नित्य निरंतर मागें पुढें ॥ ७ ॥
मागें पुढें सन्मुखची चहुंकडे । भेटी हे निवाडें राघवाची ॥ ८ ॥
राघवाची भेटी जाल्यां नाहीं तुटी । मग कल्पकोटी चिरंजीव ॥ ९ ॥
चिरंजीव होये राघवीं मिळतां । तेथें पाहों जातां मृत्य नाहीं ॥ १० ॥
नाहीं जन्म मृत्य नाहीं येणें जाणें । स्वरूपीं राहाणें सर्व काळ ॥ ११ ॥
सर्व काळ मन तदाकार होये । जरी राहे सोये श्रवणाची ॥ १२ ॥
श्रवणाची सोये संतांचेनि संगें । विचारें विभागे आहंभाव ॥ १३ ॥
अहंभावें राम भेटला न जाये । जवळीच होये दुरी कैसा ॥ १४ ॥
दुरी कैसा होये अहंभावें करी । जवळीच चोरी आपणासी ॥ १५ ॥
आपणासी चोरी सबाह्यअंतरीं । आणी सृष्टीभरी नांदतसे ॥ १६ ॥
नांदतसे अंत नाहीं तो आनंत । जाणतील संत अनुभवी ॥ १७ ॥
अनुभवी जाणे येथीचीये खुणे । येरां वीटवाणें वाटईल ॥ १८ ॥
वाटईल सुख संत सज्जनासी । रामी रामदासीं भेटी जाली ॥ १९ ॥

१६

माझें थोरपण वेद वाखाणीती । ऐसी हे प्रचीती सीध आतां ॥ १ ॥
सीध आतां बोध देखतदेखतां । होते सार्थकता सीघ्र काळें ॥ २ ॥
सीघ्र काळें काळ सर्व संव्हारला । अनुभव आला रोकडाची ॥ ३ ॥
रोकडाची आतां तुह्मी तऱ्हीं पाहा । विवेकानें आहा काये नेणों ॥ ४ ॥
नेणों महिमान विवेकी जनाचें । होये सज्जनाचें मूळ स्थान ॥ ५ ॥
मूळ स्थान मूळ होईजे केवळ । कोण रे चांडाळ मिथ्या बोले ॥ ६ ॥

मिथ्या बोलवेना पाहा विवंचना । सीध अनुमाना कैसें येतें ॥ ७ ॥
कैसें येतें आत्मप्रचीती आपण । मी तुं ऐसें कोण सांग बापा ॥ ८ ॥
सांग बापा मनीं बरें विचारूनी । तत्वाची झाडणी करुनीयां ॥ ९ ॥
करुनीयां पंचीकर्ण विवरण । पुढें मीतुंपण कोठें आहे ॥ १० ॥
आहे तैसें आहे प्रत्ययें जाणावें । कोणासी ह्मणावें काये आतां ॥ ११ ॥
काये आतां होतें बहु बोलोनीयां । घेतलेंसे जायां सर्व कांहीं ॥ १२ ॥
सर्व कांहीं आहे दृश्य जाईजणें । माझें मींच जाणें कोणा सांगों ॥ १३ ॥
कोणा सांगों आतां हें कोण घेईल । वायांची जाईल अभिमानें ॥ १४ ॥
अभिमानें सत्य राम कोपताहे । सीधची न लाहे आत्मरूप ॥ १५ ॥
आत्मरूप स्वयें आपण नंव्हीजे[1] । तरी वायां कीजे रामदास्य ॥ १६ ॥
रामदास्य आणी हें वाक्य जाईल । ऐसें न घडेल कदा काळीं ॥ १७ ॥
कदा काळीं राम दासां उपेक्षीना । रामउपासना ऐसी आहे ॥ १८ ॥
ऐसी आहे सार राघवाची भक्ती । विभक्तीची भक्ती तेथें नाहीं ॥ १९ ॥
तेथें नाहीं कांहीं वाउगें माईक । रामउपासक रामदास ॥ २० ॥

१७

संसार करावा जीवें सर्व भावें । तुज विसंभावें अंतरंगा ॥ १ ॥
ऐसें मज नको करूं रे राघवा । माझा सावाधावा तूंची येक ॥ २ ॥
स्वयें माहां पापी पापची वर्तावें । सज्जना निंदावें सावकास ॥ ३ ॥
दोष राहाटणें या पोटाकारणें । सज्जनाचें उणें काढूं पाहे ॥ ४ ॥
कर्म करवेना धारणा धरवेना । भक्ती उपासना अंतरली ॥ ५ ॥
विषयांचें ध्यान लागलें अंतरीं । दंभ लोकाचारीं खटाटोप ॥ ६ ॥
निष्ठा भ्रष्ट जाली स्नानसंध्या गेली । दुराशा लागली कांचनाची ॥ ७ ॥
देव धर्म घडे ते ठांई वेचीना । पुण्य तें सांचीना कदाकाळीं ॥ ८ ॥

---

१ न होईजे.

स्वधर्म बुडाला परिग्रहें नेला । वेवादी दादुला भंडरूपी ॥ ९ ॥
आशक्त दुर्जन पाहे परन्यून । अभिळासी मन गुंतलेंसें ॥ १० ॥
कीर्तनीं बैसला पाहे परनारी । परद्रव्यावरी मन गेलें ॥ ११ ॥
न दिसे अंतरीं देवाची आवडी । पापरूपी जोडी पापरासी ॥ १२ ॥
काम क्रोध दंभ लोभ मोहो माया । कीर्तनाच्या ठाया समागम ॥ १३॥
घातला उदकीं न भीजे पाषाण । हृदय कठीण तयापरी ॥ १४ ॥
स्वयें नेणे हित श्रवणीं दुश्चीत । चंचळ हे चित्त स्थीर नाहीं ॥ १५ ॥
तुझीये रंगणीं राहे अभीमान । नाहीं समाधान दास ह्मणे ॥ १६ ॥

१८

देहे हें आसार कृमीचें कोठार । परी येणें सार पाविजेतें ॥ १ ॥
लागवेग करी लागवेग करी । स्वहित विचारी आलया रे ॥ २ ॥
देहेसंगें घडे संसारयातना । परी हा भजन मूळ देहो ॥ ३ ॥
देह्याचेनि संगें हिंपुटी होईजे । विचारें पाविजे मोक्षपद ॥ ४ ॥
जन्मास कारण मूळ देहेबुधी । परी ज्ञानसिधी देहेसंगें ॥ ५ ॥
देहेसंगें वाटे स्वयें आभिमान । आणी समाधान देहेसंगें ॥ ६ ॥
देहेसंगें उठे स्वयातीमछर । आणी पैलपार देहेसंगें ॥ ७ ॥
देहेसंगें जीव होतसे चांडाळ । आणी पुण्यसीळ देहेसंगें ॥ ८ ॥
देहेसंगें प्राणी आधोगती जाती । आणी धन्य होती देहेसंगें ॥ ९ ॥
देहेसंगें बध देहेसंगें मुक्त । देहेसंगें भक्त होत असे ॥ १० ॥
देहेसंगें देव आणी भावाभाव । पाप पुण्य सर्व देहेसंगें ॥ ११ ॥
देहेसंगें वृत्ती होतसे निवृत्ती । गती आवगती देहेसंगें ॥ १२ ॥
देहेसंगें भोग देहेसंगें रोग । देहेसंगें योग साधनाचा ॥ १३ ॥
देहेसंगें देही विदेही संसारी । सद्भाव अंतरीं देहेसंगें ॥ १४ ॥

देहेसंगें तारी देहेसंगें मारी । संतसंग धरी देहेसंगें ॥ १५ ॥
देहेसंगें गती रामदासीं जाली । संगती जोडली राघवाची ॥ १६ ॥

१९

संसार करीतां ह्मणती हा दोषी । न करीतां आळसी पोटपोसा ॥१॥
ऐसा हा लोकीक कदा राखवेना । पतितपावना देवराया ॥ २ ॥
भक्ती करूं जातां ह्मणती हा पसारा । न करीतां नरा निंदीताती ॥३॥
आचारें आसतां ह्मणती नाक धरी । येर आनाचारी पापरूपी ॥ ४ ॥
सत्संग धरीतां ह्मणती हा उपदेसी । येर आभाग्यासी ज्ञान कैचें ॥५॥
आभाग्यासी ह्मणती ठाईंचा करंटा । समर्थासी ताठा लावीतसे ॥ ६ ॥
बहु बोलों जातां ह्मणती हा वाचाळ । न बोलतां सकळ ह्मणती गर्वी ॥७॥
भेटीस नवजातां ह्मणती हा निष्ठुर । जातां ह्मणती घर बुडवीलें ॥८॥
धर्म न करीतां ह्मणती हा सांचीतो । करीतां काढीतो दिवाळें कीं॥९॥
लग्न करूं जातां ह्मणती हा मातला । न करीतां जाला नपुशक ॥१०॥
निपुत्रिकां ह्मणती पोहां हा चांडाळ । पातकांचें फळ पोरवडा ॥ ११ ॥
मुखें नाम घेतां करीती टवाळी । ने घतां ढवोळी सर्वकाळ ॥ १२ ॥
दिसा मरों नये रात्री मरों नये । कदां सरों नये मागांपुढां ॥ १३ ॥
मर्यादा धरीतां लाजाळु चोखट । न धरीतां धीट ह्मणती लोक ॥ १४ ॥
लोक जैसा वोक धरीतां धरेना । अभक्ती सरेना अंतरीची ॥ १५ ॥
दास ह्मणे मज तुझाची आधार । दुस्तर संसार तरीजेल ॥ १६ ॥

॥ ७ ॥ ७ ॥

२०

आरंभीं वंदीन विघ्नविनायेक । जया ब्रह्मादीक वंदितील ॥ १ ॥
वंदितील संत कवी रुसी मुनी । मग त्रिभुवनीं कार्यसिधी ॥ २ ॥

---

१ मुळांत"पा"नाहीं, हस्तदोषानें गाळला गेला असावा असें वाटतें २ भक्त

कार्यसिधी होये जयासी चिंतीतां । त्याचें रूप आतां सांगईन ॥ ३ ॥
सांगईन रूप सर्वांगें सुंदर । विद्येचा विस्तार तेथुनीयां ॥ ४ ॥
तेथुनीयां विद्या सर्व प्रगटती । ते हे विद्यामूर्ती धरा मनीं ॥ ५ ॥
मनीं धरा देव भक्तांचा कैवारी । संकटीं निवारी आलीं विघ्नें ॥ ६ ॥
आलीं विघ्नें त्याचा करीतो संव्हार । नामें विघ्नहर ह्मणोनीयां ॥ ७ ॥
ह्मणोनीयां आधीं स्तवन करावें । मग प्रवर्तावें साधनासी ॥ ८ ॥
साधनाचें मूळ जेणें लाभे फळ । तोची हा केवळ गजानन ॥ ९ ॥
गजाननें देहे धरीलें नराचें । मुख कुंजराचें शोभतसे ॥ १० ॥
शोभतसे चतुर्भुज त्रिनयनु । तीक्षण दशनु भव्यरूप ॥ ११ ॥
भव्यरूप त्याचें पाहातां प्रचंड । चर्चीलें उदंड सेंदुरेंसीं ॥ १२ ॥
सेंदुरें चर्चीला वरीं दिव्यांबरें । नाना आळंकारें शोभतसे ॥ १३ ॥
शोभतसे करीं फरश कमळ । येके करीं गोळ मोदकाचे ॥ १४ ॥
मोदकाचा गोळ येके करीं माळ । नागबंदी व्याळ शोभतसे ॥ १५ ॥
शोभतसे तेज फांकलें सर्वांगीं । उभ्या दोंहीं भागी सिधी बुधी ॥१६॥
सिधी बुधी कांता ब्रह्मयांची सुता । सुंदरी तत्वता दोघीजणी ॥ १७ ॥
दोघीजणीमधें रूप मनोहर । नाना पुष्पेंहार चंपकाचे ॥ १८ ॥
चंपकांचे हार रुळती आपार । ब्रीदांचा तोडर वांकीं पाई ॥ १९ ॥
वांकीं मुरडीवां तें अंदु नेपुरें । गर्जती गजरें झणत्कारें ॥ २० ॥
झणत्कारें घंटा कींकीणी वाजटा । कट तटीं धाटा पीतांबरु ॥ २१ ॥
पीतांबर कासे कासीला सुंदर । वस्त्रें अळंकार दिव्यरूप ॥ २२ ॥
दिव्यरूप माहां शोभे सींह्यासनीं । मुशकवहनी गणाधीश ॥ २३ ॥
गणाधीश माझें कुळींचें दैवत । सर्व मनोरथ पूर्ण करी ॥ २४ ॥
पूर्ण करी ज्ञान तेणें समाधान । आत्मनिवेदन रामदासीं ॥ २५ ॥

॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

२१

होणार तें कांहीं आतां पालटेना । तरी चिंता मना कां करीसी ॥ १ ॥
नादा बिंदा भेटी जाली जये काळीं । तेव्हांची कपाळीं लीहीयेलें ॥२॥
हाणी मृत्य लाभ होणार जाणार । सर्वही संसार संचीताचा ॥ ३ ॥
लल्लाटीं लीहिलें होउनियां गेलें । संचीत भोगीलें पाहिजे तें ॥ ४ ॥
त्यागुनीयां देश सेवीला विदेश । तरी सावकास भोगप्राप्ती ॥ ५ ॥
सुखाचा आनंद दुखें होये खेद । ऐसे दोनी भेद पुरातन ॥ ६ ॥
देह्याचें नीमील्य चुकावितां नये । आतां चिंता काये करुनियां ॥ ७ ॥
त्रैलोक्य त्यागावें तऱ्हीं तें भोगावें । प्रोश्चीत्र सांगावें कोणापासीं ॥ ८ ॥
प्रालब्ध चुकेना ब्रह्मादिकांचेनी । सर्व देवयानि भोगीयेलें ॥ ९ ॥
भोगीयेलें देव दानव मानव । कीन्नर गंधर्व लोकपाळ ॥ १० ॥
प्राप्त पालटाया बहु प्रेत्न केले । परी पालटीले नाहींत कीं ॥ ११ ॥
रावण वोहरे आणी कौंसासुर । परी तें होणार होत आहे ॥ १२ ॥
पुत्राचेनी सळें जालीं नागकुळें । सुटेना कपाळें परीक्षीती ॥ १३ ॥
ऐसे थोर थोर सांगतां आपार । भोगीलें साचार होणारातें ॥ १४ ॥
होणार तें आहे देह्याचा समंध । रामदासीं बोध देहातीत ॥ १५ ॥

॥ छ ॥ छ ॥

२२

अस्तीचा वीटाळ होतां स्नान केलें । चुडे दांतवळें कासयाचीं ॥ १ ॥
आच्मन करावें शुद्राच्या वीटाळें । हाटांचें चौढाळें कोण जाणे ॥ २ ॥
नदीचे प्रवाहीं अंत पाहों नये । स्नानसंध्या होये आग्रोदकें ॥ ३ ॥

---

१ प्रायश्चित्त (?) २ वधुवर, दंपत्य ३ हाट=बाजार ४ चौढाळ=गर्दी, खेचाखेची.

बोलें चर्मी शुध होत आहे हींग । स्वयंपाकी सांग सेवीताती ॥ ४ ॥
रामदास ह्मणे हें कोण्ही न पाहे । देहे मुळीं आहे वीटाळाचा ॥ ५ ॥
वीटाळाचा देहे वीटाळें वाढला । तुवां शुध केला कोणेपरी ॥ ६ ॥
पातकाचा देहे पातकें जाहाला । विचारितां आला प्रत्ययासी ॥ ७ ॥
अस्तीचा पंजर चर्मी गुंडाळीला । वीष्टेनें भरला मळमूत्रें ॥ ८ ॥
जंत कीडे वोक आंतडीं कातडीं । बाह्याकारें वेडी भादरीती ॥ ९ ॥
भादरीले केंश मागुते नीघती । पुन्हा भादरिती लागवेगें ॥ १० ॥
भादरीली डोई पळाला विटाळ । मागुती चांडाळ भादरीतो ॥ ११ ॥
भादरीली डोई घेतले प्राश्चीत । आपानि घासीत मृत्तीकेनें ॥ १२ ॥
बरा शुध केला पुन्हा पापी जाला । पुन्हा भादरिला सावकास ॥ १३ ॥
सावकास कांहिं विचार पाहावा । जेणें करीं देवा पाविजेतें ॥ १४ ॥
पाविजेतें देवा भक्ती निवेदनें । शुध ब्रह्मज्ञानें रामंदासीं ॥ १५ ॥

॥ छ ॥ छ ॥

२३

शौच्य केला तेणें सुचीर्भुत जाला । जळस्नानें केला मळत्याग ॥ १ ॥
मळत्यागें जालें शरीरें नीर्मळ । अंतरीचा मळ कैसा जातो ॥ २ ॥
कैसा जातो काम लोभ आणी दंभ । नांदती स्वयंभ अंतर्यामीं ॥ ३ ॥
अंतर्यामीं आधीं होईजे नीर्मळ । तेणें तुटे मूळ संसारिचें ॥ ४ ॥
संसाराचें मूळ सुक्षमीं गुंतलें । मन वींगुतलें वीभ्रमासी ॥ ५ ॥
विभ्रमासी बरें शोधुनी पाहावें । अंतरीं राहावें निष्ठावंत ॥ ६ ॥
निष्ठावंत ज्ञान पूर्ण समाधान । मग संध्यास्नान सफळीत ॥ ७ ॥
सफळीत संध्या संदेह नसतां । नीसंदेह होतां समाधान ॥ ८ ॥
समाधान नाहिं स्नानसंध्या काई । लोकीकांचे ठांई लोकलाज ॥ ९ ॥
लोकलाज सर्व लोकीकची केला । देव दुन्हावला वरपंगें ॥ १० ॥

बरपंगें देव कदा सांपडेना । निष्ठेचा घडेना भक्तीभाव ॥ ११ ॥
भक्ती ते मावेची भाव तो जायांचा । कर्म लोकीकांचा खटाटोप ॥१२॥
खटाटोपें कदा देव पावीजेना । निश्चयो घडेना शाश्वताचा ॥ १३ ॥
शाश्वतांचा शोध अंतरीं असतां । सर्वही पाहातां निरार्थक ॥ १४ ॥
निरार्थक तीर्थे निरार्थक व्रतें । दास ह्मणे जेथें ज्ञान नाहिं ॥ १५ ॥

॥ छ ॥ छ ॥

२४

नाना रंग सेखीं होताती वोरंग । सर्वदा सुरंग रामरंग ॥ १ ॥
रामरंग कदा काळीं वोरंगेना । तेथें राहें मना रंगोनीयां ॥ २ ॥
रंगोनियां राहें तद्रूप होउनी । मग जनीं वनीं समाधान ॥ ३ ॥
समाधान घडे राघवीं मिळतां । मग दुर्मिळता कदा नाहीं ॥ ४ ॥
कदा नाहीं खेद सर्वेही आनंद । सुखांचा संवाद तेथें कैचा ॥ ५ ॥
संतसंगें जन्म सार्थक जाहाला । राम सांपडला जवळीच ॥ ६ ॥
जवळीच राम असोनि चुकलों । थोर भांबावलों माईकांसीं ॥ ७ ॥
माईकांसी प्राणी सत्यचि मानीती । सत्य तें नेणती जाणपणें ॥ ८ ॥
जाणपणें मनीं अज्ञान थारलें । तेंचि विस्तारलें ज्ञानरूपें ॥ ९ ॥
ज्ञानरूपें भ्रांती समावली चित्तीं । संशयोनिवृत्ती नव्हे जेणें ॥ १० ॥
नव्हे तेणें रूप ठाउकें रामाचें । जें कां विश्रामाचें माहियेर ॥ ११ ॥
माहियेरें घडे संशयनिवृत्ती । राम सीतापतीचेनि नामें ॥ १२ ॥
रामंनामरूप सर्वेहि निरसे । जो कोण्ही विश्वासे रामनामीं ॥ १३ ॥
रामंनामीं चित्त ठेउनी असावें । दुश्चीत नसावें सर्व काळ ॥ १४ ॥
सर्व काळ गेला सार्थकीं जयाचा । धन्य तो दैवांचा दास ह्मणे ॥१५॥

॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

---

१ समासांत 'सु' बद्दल 'दु' लिहिलें आहे. २ " कैचा " खोडून "नाहीं" केलें आहे.

२५

कोणाचें हें घर कोणाचा संसार । सांडुनी जोजार जाणें लागे ॥ १ ॥
जाणें लागे अंतीं येकलें सेवट । वेर्थ खटपट सांडुनीयां ॥ २ ॥
जन्मवरी देहे संसारीं गोविलें । नाहिं कांहिंये केलें आत्महित ॥ ३ ॥
आत्महित गेलें संसाराचे वोढी । अंतीं कोण सोडी रामेंवीण ॥ ४ ॥
रामेंवीण कोण्ही सोडविना अंतीं । वायांची रडती जीवलगें ॥ ५ ॥
जीवलगीं राम दुरी दुऱ्हाविला । विचार आपुला जाणवेना ॥ ६ ॥
जाणवेना पूर्व सुकृतावांचुनी । पापीयाचे मनीं राम कैचा ॥ ७ ॥
राम कैचा तया लोकिकांची चाड । पुरविती कोड संसाराचें ॥ ८ ॥
संसाराचें कोड तेंचि वाटे गोड । जया नाहिं वाड अनुताप ॥ ९ ॥
अनुतापी जाले संसारीं सुटले । राजे राज्य गेले सांडुनीयां ॥ १० ॥
सांडुनीयां गेले वैभव संपती । पुढें यातायातीचेनि भेणें ॥ ११ ॥
भेणें ते शरण रीघाले देवासी । नेले वैकुंठासी भक्तराज ॥ १२ ॥
भक्तराज भावें भेटले देवासी । रामीरामदासीं धन्य वेळा ॥ १३ ॥

२६

वृक्षेंविण छाया गुणेंविणें माया । बींबेवीण वायां प्रतीबींब ॥ १ ॥
प्रतिबींब सरी सींधुविण लहरी । सोनेवीण परी आळंकार ॥ २ ॥
आळंकार कृत्य कर्त्याविण केवि । कैची गथागोवी निर्गुणासी ॥ ३ ॥
निर्गुणासी गुण हेंची मूर्खपण । दश्येंविण खूण दृष्टांताची ॥ ४ ॥
दृष्टांताची खूण परब्रह्मी घडे । वेदां मोन्य पडे कासयासी ॥ ५ ॥
कासयासी तेव्हां आद्वैत पाहावें । द्वैतची स्वभावें ब्रह्म जालें ॥ ६ ॥
जालें परब्रह्म आत्यंत सुगम[1] । ब्रह्म आणी भ्रम येकरूप ॥ ७ ॥

---

१ "सुगम" चें 'सुक्ष्म' केलें आहे.

येकरूप आहे दुध आणी ताक । [1]हंसेंवीणें काक बोलताती ॥ ८ ॥
बोलताती सर्व ब्रह्म ऐसें बंड । वेर्थची थोतांड सत्य जाण ॥ ९ ॥
सत्य जाण ब्रह्म निर्मळ निश्चळ । मायेचा विटाळ जेथें नाहिं ॥ १० ॥
जेथें नाहिं गुण त्या नांवं निर्गुण । गुरुमुखें खूण ठाई पाडीं ॥ ११ ॥
ठाई पाडीं सत्य स्वरूप शाश्वत । मग आपेंआप बुझसील ॥ १२ ॥
बुझसील साच धरीतां विस्वास । वेवि रामदास गात असे ॥ १३ ॥

२७

पृथ्वी आप तेज वायु तें आकाश । पांचाचे हे औंश पंचविस ॥ १ ॥
अस्ती मौंश त्वचा नाडी आणी रोम । आपाचेंहि वर्म सांगईन ॥ २ ॥
शुक्लीत श्रोणीत लाळ आणी मुत्र । श्वेद हें नीश्चीत पांच तत्वें ॥ ३ ॥
क्षुधा त्रुषा जाण आलश्य शयन । पांचवें मैथुन तेज साचें ॥ ४ ॥
चळण वळण आणी प्रासारण । वायोनीरोधन आक्रोचन ॥ ५ ॥
काम क्रोध शोक मोहो आणी भये । स्थुळ देह्यान्वय पंचविस ॥ ६ ॥
पंचविस तत्विं स्थुळ देहे वर्तत । ऐकें सावचीत लींगदेहे ॥ ७ ॥
अतःकर्ण मन बुधी आणी चीत । पांचवा नीश्चीत अहंकार ॥ ८ ॥
प्राण आणी आपान व्यान आणी उदान । समान हे जाण पंच वायो ॥९
चक्षु श्रोत्र जींन्हा घ्राण आणी त्वचा । अंश हा तेजाचा ज्ञानईद्रीयें ॥१०
वाचा पाणी पाद सीस्न आणी गुद । आपची प्रसीध कर्मेंद्रीयें ॥ ११ ॥
शब्द स्परुश रूप रस आणी गंध । पांचहि प्रसीध विषये हे ॥ १२ ॥
ऐसे पंचवीस लींग देहीं औंश । हेंची पंचवीस तत्वें जालीं ॥ १३ ॥

२८

संगसंगें मज काये प्राप्त जालें । सांगतों वहिलें तुजपासीं ॥ १ ॥
मंत्र हा तारक रामंन्नाम येक । गुज हरादिक चींतीताती ॥ २ ॥

---

१ "वीणें" खोडून 'आणी' केलें आहे.

ज्ञानें समाधान सगुणाचें ध्यान । निर्गुण आभीन्न आपणची ॥ ३ ॥
दृश्य आवाहन दृश्य विसर्जन । तेथें पिंडज्ञान आडळेना ॥ ४ ॥
उपासना हरी मुद्रा आगोचरी । सीधासनावरी समाधान ॥ ५ ॥
पंचीकर्ण पींड ब्रह्मांड आवर्ण । साक्ष तो आपण वेगळाची ॥ ६ ॥
जीव शिव ऐक्य जाले येणे रीती । प्रकृतीचा प्रांतीं द्वैत कैचें ॥ ७ ॥
आष्ट देहे स्थुळ सुक्षम कारण । चौथा देहे जाण माहांकारण ॥ ८ ॥
विराट हिरण्य आणी आव्याकृती । आठवा प्रकुर्ती मूळमाया ॥ ९ ॥
येक तत्व जाणा त्याचें नांवं भक्ती । जाणावी विरक्ती संतसंगें ॥ १० ॥
सायोज्यता मुक्ती तेची ते आचळ । साधकाचें मूळ गुरुदास्य ॥ ११ ॥
गुरुदास्यें चुके संसारयातना । अनुभवी खुणा जाणतील ॥ १२ ॥
अनुभवेंवीण जाण सर्व सीण । नीरसले प्रेस्न दास ह्मणे ॥ १३ ॥

२९

अनुमानें रान घेतसे वाजट । तयासी चावट कोण बोले ॥ १ ॥
बोलतां बोलतां सीणची होतसे । संतोष जातसे अंतरीचा ॥ २ ॥
अंतरीचा देहे अंतरीं पाहावा । मीपण हें देवा समर्पावें ॥ ३ ॥
समर्पावें भावें तन मन धन । आत्मनीवेदन कैसें आहे ॥ ४ ॥
कैसे आहे सोहं कैसे आहे हंसा । वाक्यार्थ आमासा वोळखावा ॥ ५ ॥
वोळखतां तेथें तत्वेंची सरती । नाहीं अहंकृती कांहिं येक ॥ ६ ॥
कांहिं तरी येक वृत्ती कामा नये । घडतो आपाय बहुविध ॥ ७ ॥
बहुविध आग्र करावा येकाग्र । सुक्षम समग्र विवंचावें ॥ ८ ॥
विवंचावे चळ चंचळ सर्वदा । तूटती आपदा संसारीच्या ॥ ९ ॥
संसारीक लोक त्या नाहिं विवेक । मुख्य देव येक विसरलीं ॥ १० ॥
विसरलीं तेणें पुनरागमन । श्रवण मनन केलें नाहिं ॥ ११ ॥
केलें नाहिं हित आपुलें स्वहित । सर्व अंतवंत लोकिक हा ॥ १२ ॥

१ अंमळसा.

लोकिकाकरितां कांहिंच घडेना । अंतरीं जडेना समाधान ॥ १३ ॥
समाधान होये साधुचे संगती । पाविजेते गति दास ह्मणे ॥ १४ ॥

३०

अनाथांचा नाथ भक्तांचा कैवारी । सिह्यांसनावरी शोभताहे ॥ १ ॥
शोभतसे राम प्रतापें आगळा । दिसे सौम्यलीळा सत्वगुणी ॥ २
सत्वगुणी होणें सात्विकाकारणें । कोपें संव्हारणें दुर्जनासी ॥ ३ ॥
दुर्जना संव्हार सज्जना आधार । भाविकासी पार पाववितो ॥ ४ ॥
पाववितो पार या भवसींधुचा । राघव दिनाचा दिनानाथ ॥ ५ ॥
दिनानाथ हरि पतीतपावन । योगींयां जीवन योगलीळा ॥ ६ ॥
लीळा वेषधारी भक्तांचें माहेर । ध्यानीं गौरीहर चिंतीतसे ॥ ७ ॥
चिंतीतसे रामनाम पूर्ण काम । पावला विश्राम रामनामें ॥ ८ ॥
रामनामें हरु विश्रांती पावला । हें तों समस्तांला श्रृत आहे ॥ ९ ॥
श्रृत आहे राम योगाचें मंडण । संसारखंडण माहांभये ॥ १० ॥
माहां भय कैचें रामासी भजतां । हें जाण अन्यथा वाक्य नव्हे ॥ ११॥
नव्हे सोडवण रामनामेंवीण । रामदास ह्मण सांगतसे ॥ १२ ॥

३१

आकाराचें सुख निराकारा नये । निराकारीं काये पाहासील ॥ १ ॥
पाहासील सुख सुखामागें दुख । शोक आवशक आंगीं वाजे ॥ २ ॥
आंगीं वाजे शोक येखादिये वेळे । सुख सर्वकाळ सगुणाचें ॥ ३ ॥
सगुणाचें सुख नासोनी जाईल । सगुण होईल नाहिं ऐसें ॥ ४ ॥
नाहिं ऐसें येक निर्गुण दीसतें । राकडेंची तेथें कांहीं नाहीं ॥ ५ ॥
कांहीं नाहीं ऐसें आहे घनदाट । सर्वांचा सेवट परब्रह्म ॥ ६ ॥
परब्रह्मी येरी पाहातां दीसेना । नये अनुमाना कांहिं केल्यां ॥ ७
कांहिं केल्यां नव्हे पाषाणाचें सोनें । तैसें हें अज्ञानें जाणीजेना ॥ ८ ॥

जाणीजेना जंवं निज परब्रह्म । तंवं कैसा भ्रम जांउं पाहे ॥ ९ ॥
जांउं पाहे मन ब्रह्मासी पाहाया । तंवं तेथें माया दिसतसे ॥ १० ॥
दिसतसे माया तया निगुन्यांसी[1] । येरवि मायेसी ठाव कैचा ॥ ११ ॥
कैचा ठाव माया तया ज्ञानियांसी । रामीरामदासी संतसंग ॥ १२ ॥

३२

देव सर्व जेणें घातले बांदोडीं । त्याची मुरकुंडी रणांगणीं ॥ १ ॥
ऐसा काळ आहे सर्वां गीळीताहे । विचारूनि पांहें आलया रे ॥ २ ॥
इंद्रजीतनामें इंद्रासी जिंकीलें । त्याचें सीर नेलें गोलांगुळीं ॥ ३ ॥
देवां दैत्या वाळी बळी भूमंडळीं । तया येका काळीं मृत्य आला ॥ ४ ॥
देवासी पिटीलें तया जाळांधरें । तोडीलें शंकरें सीर त्याचें ॥ ५ ॥
करें भस्म करी नामें भस्मासुर । तयाचा संव्हार विष्णु करी ॥ ६ ॥
प्रल्हादाचा पिता चिरंजीव होता । नृसिंह्य मारिता त्यासी होये ॥ ७ ॥
वैरोचनाघरीं विष्णु जाला नारी । तया येमपुरी दाखविली ॥ ८ ॥
गजासुर गेला दुंदुंभी निमाला । प्रताप राहिला वैभवाचा ॥ ९ ॥
ऐसे थोर थोर प्रतापी अपार । गेले कळीवर सांडुनीयां ॥ १० ॥
शरीर संपत्ती सर्व गेली अंतीं । सोसील्या विपत्ती येकायेकी ॥ ११ ॥
ह्मणोनि वैभवा कदा भुलों नये । क्षणा होये काये तें कळेना ॥१२॥
रामदास ह्मणे स्वहित करणें । निर्धारें मरणें मागें पुढें ॥ १३ ॥

३३

क्षण येक राम आठवितां चीत्तीं । तेणें उधरती कोटि कुळें ॥ १ ॥
कोटि कुळें वाट पाहाती तयाची । आवडी जयाची रामनामीं ॥ २ ॥
रामनामें तुटे कुळाचें बंधन । पुत्र तो निधान हरिभक्त ॥ ३ ॥
हरिभक्त येक जाहाला प्रल्हाद । जयाचा गोविंद कैवारि ॥ ४ ॥

---

१ निगुन्या = गुरुविरहित.

कैवारि हरि राखे नानापरी । ऐसा भाव धरिं आलया रे ॥
आलया रे हित विचारिं आपुलें । सर्वेहि नाथीलें मायाजाळ ॥ ६ ॥
मायाजाळ दीसे दृष्टीचें बंधन । जाणती सज्ञान अनुभवी ॥ ७ ॥
अनुभवि संत सज्जन देखसी । तेथें राघवासी ठांई पाडीं ॥ ८ ॥
ठांई पाडीं राम जीवांचा विश्राम । तेणें सर्व काम पूर्ण होती ॥ ९ ॥
पूर्ण होती सर्व तुझे मनोरथ । राघवाचा स्वार्थ मनीं धरिं ॥ १० ॥
मनीं धरिं सर्व देवांचा कैवारि । ध्यातसे अंतरीं माहादेव ॥ ११ ॥
माहादेव सर्व जना उपदेसी । रामीरामदासीं दृढ भाव ॥ १२ ॥

३४

दृश्य हे काशाचें कोणें उभारिलें । मज निरोपीलें पाहिजे हें ॥ १ ॥
पाहिजे हें दृश्य भूत पंचकाचें । उभारलें साचें मायादेवी ॥ २ ॥
मायादेवी कैसी कोण वोळखावी । आणी हे त्यागावी कोणेपरि ॥ ३ ॥
परि हे मायेची कैसी वोळखावी । जाणोनि त्यागावि ज्ञानबोधें ॥ ४ ॥
ज्ञानबोधें माया जाणोनि त्यागीली । परी नाहीं गेली काय किजे ॥ ५ ॥
किजे निरूपण संतांचे संगतीं । तेणें शुध मती होत असे ॥ ६ ॥
होत असे परी तैसेंचि असेना । निश्चयो वसेना मनामधें ॥ ७ ॥
मनामध्यें सदा विवेक धरावा । निश्चयो करावा येणे रिती ॥ ८ ॥
रिती विवेकाची पाहातां घडीची । जातसे सर्वेची निघोनीयां ॥ ९ ॥
निघोनीयां जाये विवेक आघवा । तो संग त्यागावा साधकानें ॥१०॥
साधकानें संग कोणाचा त्यागावा । सदृढ धरावा कोण संग ॥ ११ ॥
संग हा आदरें धरिं सज्जनाचा । त्यागीं दुर्जनाचा दास ह्मणे ॥ १२ ॥

३५

आपुल्या भजनें पोटही भरेना । लागे उपार्जना दुसऱ्याची ॥ १ ॥
दुसऱ्याची सेवा करितां वेतन । पाविजेतें आन्न लोकामधें ॥ २ ॥

लोकामधें उपासितां देहे दारा । मागावा मुशारा कोणापासीं ॥ ३ ॥
कोणापासीं कोणें काये हो सांगावें । कैसेनि मागावें वेतनासी ॥ ४ ॥
वेतनासी जनीं तरीच पाविजे । जरी सेवा कीजे स्वामीयांची ॥ ५ ॥
स्वामीयांची सेवा करितां उत्पन्न । स्वामी सुप्रसंन्न होत असे ॥ ६ ॥
होत असे देव संतुष्ट भजतां । मुक्ति सायोज्यता तेणें लाभे ॥ ७ ॥
लाभे नवविधा तेणें चतुर्विधा । पुसावें सुबुद्धा सज्जनासी ॥ ८ ॥
सज्जनासी पुसा देह्यासी भजतां । भार भगवंता कैसा पडे ॥ ९ ॥
कैसा पडे भार देह्याच्या भजनें । भक्तीचेनि गुणें देव पावे ॥ १० ॥
देव पावतसे भजतां देवासी । सेवितां देह्यासी देव कैचा ॥ ११ ॥
देव कैचा देव सेविल्यावांचुनि । तत्वविवंचनी दास ह्मणे ॥ १२ ॥

३६

कराळें विक्राळें भुतें नानापरी । तेथें क्रीडा करी माहादेव ॥ १ ॥
आमंगळ सीळा तो नये कंटाळा । डोलतसे भोळा चक्रवती ॥ २ ॥
भुतें मौंश खाती रक्त तोंडीं हातीं । वडीती झोंबतीं येकमेकां ॥ ३ ॥
कैचे भारेभार चालीले अपार । फुपाती विखार आंगावरी ॥ ४ ॥
लवथविती वोलीं हतीचीं कातडीं । गळती अंतडी लवथवित ॥ ५ ॥
साजुक सीसाळें टोंचुनी दोरीसी । रुंडमाळ ऐसी हेलावते ॥ ६ ॥
वन्हीनें पोळला विषें जाजावला । घामें थबथबीला सावकाश ॥ ७ ॥
घामावरी रक्त रक्तावरी राख । राखेवरी वीख वाहातसे ॥ ८ ॥
भुतफौजा ऐशा भणभणीती माशा । नंदीच्या गोमाशा भारेंभार ॥ ९ ॥
बेल राख आणी धोतऱ्याचीं फुलें । पुजेलागी मुलें धांवताती ॥ १० ॥
सिधीची उपेक्षा भयानक दीक्षा । अभक्तांसी सीक्षा लावितसे ॥ ११ ॥
दास ह्मणे हर तो भोळा शंकर । भक्तांसी आभेर करीतसे ॥ १२ ॥

---

१ अभर, संतुष्ट.

१७

येतां संसारासी जाल्या दुःखरासी । कोणाला असोसी कासयाची ॥१॥
पात्र कोण्ही येक भरला वमक । खायाचा विवेक तेथें कैचा ॥ २ ॥
विषय नासका कळला असेका । सुख नाहीं येका देवेंविण ॥ ३॥
देवेंवीण येका सर्व कांहिं फोल । वासना गुंतेल कोणे ठांई ॥ ४ ॥
कोणे ठांई आतां असोसी राहिली । वासना गुंतली रामपांई ॥ ५ ॥
रामपांई जन्म मृत्य आडळेना । दास ह्मणे मना सावधान ॥ ६ ॥
सावधानपणें कांहिंच नुरावें । त्वरें उधरावें कोण्ही येकें ॥ ७ ॥
कोण्ही येक ईछया देवाची मानावी । आपुली नाणावी वासना हे ॥८॥
वासनेसी मनापासुनि कंटाळा । जन्मासी वेगळा सहजची ॥ ९ ॥
सहजची आतां मन कंटाळलें । पोचट वाटलें सर्व कांहिं ॥ १० ॥
सर्व कांहिं दीसे मिथ्या वोडंबरी । साचाचीये परी कोण मानी ॥ ११ ॥
मानेसेंहि नाहीं असोसीही नाहीं । दास कांहिं नाहिं राम येक ॥ १२ ॥

१८

सर्व कांहि चिंता केली भगवंतानें । आपुले चिंतेनें काये होतें ॥ १ ॥
काये होतें देव कांहीं कां करीना । विश्वासानें मना उर्धगती ॥ २ ॥
उर्धगती हे तों बुधीच्या वैभवें । उत्तराई व्हावें काये आतां ॥ ३ ॥
काय आतां यावें काय आहे माझें । मीपणाचें वोझें कासयासी ॥ ४ ॥
कासयासी चीत्त दुश्चीत्त करावें । संसारीं तरावें देवाचेनि ॥ ५ ॥
देवाचेनि नामें हरतील कर्मे । परी नित्य नेमें जप ध्यान ॥ ६ ॥
जप ध्यान पुजा आखंड करावी । बुधी विवरावी देवदेर्णे ॥ ७ ॥
देवदेणें बुधी तेणें सर्व सीधी । गती निरावधी होत असे ॥ ८ ॥
होत असे गती देवीं विश्वासतां । चिंता नाहीं आतां कासयाची ॥ ९ ॥

---

१ ह्याव, इच्छा. २ सर्व.

कासयाची चिंता कासया करावी । भक्ती हे धरावी राघवाची ॥ १० ॥
राघवाची भक्ती तेणें होये मुक्ती । भक्तीविण युक्ती कामा नये ॥ ११ ॥
कामा नये युक्ती धरावा विश्वास । सांगतसे दास प्रचितीनें ॥ १२ ॥

३९

नमु वेदमाता नमु त्या अनंता । प्रस्न सांगों आतां श्रोतयांचे ॥ १ ॥
श्रोतयांचे प्रस्न जीव हा अज्ञान । जया सर्वज्ञान तोची सीव ॥ २ ॥
सीवपर आत्मा त्यापर परमात्मा । बोलिजे अनात्मा आनुर्वाच्य ॥ ३ ॥
वाच्य हा प्रपंच माइक जाणावा । घडमोडी देवापासुनियां ॥ ४ ॥
विषय अविद्या त्यागावी ते विद्या । निर्वीकल्प आद्याचें स्वरूप ॥ ५ ॥
कल्पना हे माया तत्व मूळमाया । यासी चालावया चैतन्यचि ॥ ६ ॥
नकार तें सुन्य व्यापक चैतन्य । ईश्वर अनन्य समाधान ॥ ७ ॥
जीव हा जन्मला जीवा मृत्य आला । बधमुक्त जाला तोचि जीव ॥८॥
ईश्वर जाणता ईश्वराची सत्ता । मोक्ष हा तत्वता ईश्वरची ॥ ९ ॥
ईश्वर निर्गुण चेष्टवी सगुण । हेची ब्रह्मखूण दास ह्मणे ॥ १० ॥
दास ह्मणे सर्व मायेचें करणें । मिथ्यारूप जाणे अनुभवी ॥ ११ ॥

४०

करावें तें काये तेणें होतें काये । अनुमानें काये प्राप्त होतें ॥ १ ॥
प्राप्त होतें काये ऐसेंही कळेना । नये अनुमाना सर्व कांहिं ॥ २ ॥
सर्व कांहिं येका आत्मज्ञानेंविण । दिसताहे सीण वाउगाची ॥ ३ ॥
वाउगाची लाभ प्रचीतीवेगळा । उगाचि आगळा दीसताहे ॥ ४ ॥
दिसताहे फळ लोकचि ह्मणती । आपुली प्राचिती कांहिं नाहिं ॥ ५ ॥
कांहिं नाहिं पूर्वजन्माचें स्मरण । होये विस्मरण सर्व कांहिं ॥ ६ ॥
सर्व कांहिं मागें जाहालें कळेना । ह्मणोनी फळेना केलें कर्म ॥ ७ ॥

केलें कर्म कोणें कोणासी पुसावें । अनुमानें व्हावें कासावीस ॥ ८ ॥
कासावीस जाला कर्में जाजावला । वेर्थ भ्रमें गेला अंतकाळीं ॥ ९ ॥
अंतकाळीं गेला सर्व सांडुनीयां । भ्रमला प्राणीयां विस्मरणें ॥ १० ॥
विस्मरण जाये सद्गुरुकरितां । दास ह्मणे आतां गुरु करिं ॥ ११ ॥

४१.

संशयाचें कर्म संशई पडीला । तो कोणें सोडीला ज्ञानेंविण ॥ १ ॥
ज्ञानेंविण देव कैचा ठांई पडे । अज्ञानें बापुडे गुंडाळले ॥ २ ॥
गुंडाळले सर्व लोकीक करितां । लोकिक पाहातां उधरीना ॥ ३ ॥
उद्धरीना लोक हा कोण्ही कोण्हासी । वेर्थचि देवासी अंतरावें ॥ ४ ॥
अंतरावें व्हावें बहुतां आधेन । बहुतांचें मन राखवेना ॥ ५ ॥
राखवेना मन या बहु जनाचें । आणी सज्जनाचें वर्म चुके ॥ ६ ॥
वर्म चुके कर्म आडवेंची आलें । नाहिं वोळखीले आत्मयांसी ॥ ७ ॥
आत्मयांसी जाणे तोची येक भला । संसारीं सुटला विवेकानें ॥ ८ ॥
विवेकानें लाभ पावावा आपुला । लोकिकें देवाला सोडुं नये ॥ ९ ॥
सोडुं नये ज्ञान सगुणभजन । भक्ती निवेदन वोळखावी ॥ १० ॥
वोळखावी भक्ती सायोज्यता मुक्ती । येणें होये गती दास ह्मणे ॥११॥

४२

आतांची ये देहीं मुक्ति पाविजेना । तरी कां सज्जना शरण जावें ॥१॥
शरण जातां भावें सज्जनचि व्हावें । सीघ्र उधरावें निरूपणीं ॥ २ ॥
निरूपणें निज स्वरूप सांपडे । गुज ठांई पडे आकस्मात ॥ ३ ॥
आकस्मात ठाव न दिसे आपुला । निरंजनि जाला निरंजन ॥ ४ ॥
निरंजन जाला ये लोकीं असोनी । उन्मनीगीन्मनी[1] नाडळती ॥ ५ ॥
नाडळती जेथें कांहिं देहेभाव । तत्वज्ञानें वाव देहेबुधी ॥ ६ ॥

---

१ (?).

देहेबुधी गेली देखत देखतां । मी हें कोण आतां सांपडेना ॥ ७ ॥
सांपडेना शुधी मीपण पाहातां । मीपण तें जातां वस्तुरूप ॥ ८ ॥
वस्तुरूप बोधें अरूप होईजे । विवेकेंचि कीजे वीचारणा ॥ ९ ॥
विचारणा जाली रामीरामदासीं । आतां या जन्मासी ठाव नाहिं ॥ १०॥
ठाव नाहिं ऐसें राघवाचें देणें । थोराहुनि होणें थोर स्वयें ॥ ११ ॥

४३

माईकाची भक्ती उधाराची मुक्ती । तैसी नाहिं स्थीती राघवाचि ॥ १॥
राघवाची कृपा सद्य मोक्षफळ । तुटे तळमळ चमत्कारें ॥ २ ॥
चमत्कार आता जो कोण्ही पाहेना । त्याचा पंथ उणा कोटिगुणें ॥३॥
कोटिगुणें उणें जीणें त्या नरांचें । जेथें विचाराचें वोस घर ॥ ४ ॥
वोस घरीं वाण कासयासी द्यावें । वेर्थची सिणावें कामेंविण ॥ ५ ॥
कामेंविण काम तो हा आत्माराम । तेथेंची विश्राम पाविजेल ॥ ६ ॥
पाविजेल परि विवरत जावें । सर्वहि सांडावें वोळखोनि ॥ ७ ॥
वोळखतां त्याग सर्वांचा घडेल । मार्ग सांपडेल योगीयांचा ॥ ८ ॥
योगीयांचा पंथ योगीच जाणती । तीन्हीही प्रचीती ऐक्यरूप ॥ ९ ॥
ऐक्यरूप आत्मशास्त्रगुरुवाक्य । हेंची माहांवाक्य विवरोनी ॥ १० ॥
विवरोनी ब्रह्मी ब्रह्म अहमास्मी । राम आहे रामीरामदासीं ॥ ११ ॥

४४

ऐसा हेहे जाण तो नव्हे भूषण । याचा अभिमान कामा नये ॥ १ ॥
देहेसंगें नाना अळंकार भूषणें । होताती मळिणें दिव्यांबरें ॥ २ ॥
नाना परिमळ देह्यासी लावितां । क्षणा पाहों जातां घाणी सुटे ॥ ३ ॥
देहेसंगें शुध भागीर्थीचें जळ । होतसे तत्काळ लघुशंका ॥ ४ ॥
अन्न ब्रह्म ऐसें बोलती सकळ । त्याचा होये मळ देहेसंगें ॥ ५ ॥
अन्न हें निर्मळ देहीं साटवितां । क्षणा पांहों जातां वोक जाला ॥ ६ ॥

देह्याचा समंध ज्ञानियां लागला । तेणें ज्ञानी जाला अभिमानी ॥ ७ ॥
देह्याच्या समंधें सत्य हारपलें । मिथ्या तेंची जालें साच ऐसें ॥ ८ ॥
देह्याचा समंधु संदेह उठवी । जन्म मृत्य दावी सर्व काळ ॥ ९ ॥
देह्याचा समंधु येकसरा तुटे । जरी भाग्यें भेटे संत जन ॥ १० ॥
संत जन तोडी देह्याचा समंधु । रामदासीं बोधु निर्गुणाचा ॥ ११ ॥

४५

नीधन्याचें परी लोक मारीताती । तुज गणपती [1]ईरे नाहिं ॥ १ ॥
ईरे नाहिं कैसी आपुल्या यांनाची[2] । जेथें तेथें ची ची मारामारी ॥ २ ॥
मारामारी होते तुझ्या आश्रितासी । देवा ऐसी कैसी विचारणा ॥ ३ ॥
विचारणा करी तुरंगा आवरिं । त्याग तरी करी येकायेकी ॥ ४ ॥
येकायेकी त्याग करितां हांसती । नीतीनें ठेविती कोणी तरी ॥ ५ ॥
कोणी तरी पशु पीडे स्वामी दोशु । तुज सर्वज्ञासु काये सांगों ॥ ६ ॥
काये सांगों आतां विघ्नासी मारीसी । तुझीं तुज कैसीं जड जाली ॥७॥
जड जाली तरी द्यावी मोकलुनि । परी हे करणी ऐसी नव्हे ॥ ८ ॥
ऐसें नव्हे आमर्यादेचें बोलणें । समर्थासी कोणं सीकवावें ॥ ९ ॥
सीकवितां जनीं वाईट दिसतें । आश्रितें समर्थें सांभाळावीं ॥ १० ॥
सांभाळावी ऐसें बोलीयेलों तुह्मा । दास ह्मणे क्षमा करीं देवा ॥ ११ ॥

४६

प्रात:काळ जाल्या राम आठवावा । ह्रदंई धरावा क्षण येक ॥ १ ॥
क्षण येक राम ह्रदंई धरीजे । संसारीं तरीजे हेळामात्रें ॥ २ ॥
हेळामात्रें रामनामें होये गती । भाग्यवंत घेती सर्व काळ ॥ ३ ॥
सर्व काळ राम मानसीं धरावा । वाचे उच्चारावा नामघोष ॥ ४ ॥
नामघोष वाचे श्रवण कीर्तन । चरणीं गमन देवाळया ॥ ५ ॥

---

१ जोर, शक्ती, चाड. २ वाहनाची. गणपतीचे वाहन उंदीर, तेव्हां श्री समर्थांचे वेळीं हि उंदरांवर कांहीं धाड आली होती की काय?

देवाळयां जातां सार्थक जाहालें । कारणी लागलें कळीवर ॥ ६ ॥
कळीवर त्वचा जोडुनी हस्तक । ठेवावा मस्तक रामपांई ॥ ७ ॥
रामपांई सीळा जाली दीव्य बाळा । तैसाची सोहळा मानवांसीं ॥८॥
मानवांसी अंतीं रामनामें गती । सांगे उमापती माहादेव ॥ ९ ॥
माहादेव सांगे जप पार्वतीस । तोची तो विस्वास रामदासीं ॥ १० ॥

४७

धन्य त्याचें कुळ धन्य त्याचा वौंश । जे कुळीं हरीदास आवतरला ॥१
धन्य ते जननी धन्य तीची कुसी । जे हरीप्रीयासी प्रसवली ॥ २ ॥
धन्य ते सगंधी संतांचे सोईरे । संसर्गें उधरे कुळ त्यांचें ॥ ३ ॥
धन्य तो पै ग्राम धन्य तो पै देश । जेथें हरीवास वैष्णवाचा ॥ ४ ॥
धन्य त्यांचे सखे वैष्णवी सर्वदा । ते सर्व गोविंदा जीवलग ॥ ५ ॥
धन्य ते भाविक वंदिती हरिदास । तया रुसीकेश वंदितसे ॥ ६ ॥
धन्य ते निंदक निंदिती सज्जन । येणें भावें ध्यान घडे त्यांचें ॥ ७ ॥
धन्य दास दासी सज्जनसेवेसी । ते सुरवरांसी वंद्य होती ॥ ८ ॥
धन्य पशु स्वान वैष्णवा गृंहिंचें । कळीकाळ त्यांचे पाय वंदी ॥ ९ ॥
रामदास ह्मणे तरीच धन्य होणें । जरी संग लाधणें सज्जनाचा ॥१०॥

४८

रामाचें चरीत्र सांगतां आपार । जाहाला विस्तार तींहीं लोकीं ॥१॥
तींहीं लोकीं हरें वांटुनी दीधलें । तें आह्मा लाधलें कांहिं येक ॥ २ ॥
कांहिं येक भाग्य होतें पूर्वजांचें । पापीयासी कैचें रामनाम ॥ ३ ॥
रामन्नामें कोटी कुळें उधरती । संशय धरीती तेचि पापी ॥ ४ ॥
पापीयाचें पाप जळे येकसरें । जरी मनीं धरे रामन्नाम ॥ ५ ॥
रामनाम कासी सीव उपदेसी । आधार सर्वांसी सर्व जाणे ॥ ६ ॥
सर्व जाणे अंतीं रामन्नामें गती । आणी वेदश्रुती गर्जताती ॥ ७ ॥
गर्जती पुराणें आणी संत जन । करावें भजन राघवाचें ॥ ८ ॥

राघवाचें ध्यान आवडे कीर्तन । तोची तो पावन लोकामधें ॥ ९ ॥
लोकामधें तरे आणी जना तारी । धन्य तो संसारी दास ह्मणे ॥१०॥

४९

नाम घेतां रामरूप ठाई पडे । गुज तें सांपडे योगीयांचें ॥ १ ॥
योगीयाचें गुज सर्वांठाई असे । परी तें न दिसे ज्ञानेंविण ॥ २ ॥
ज्ञानेंविण योग ज्ञानेंवीण याग । ज्ञानेंविण त्याग वाउगाची ॥ ३ ॥
वाउगाची धर्म वाउगेंची कर्म । गर्भगीता वर्म बोलीयेली ॥ ४ ॥
बोलीयेली वर्म ज्ञान हें सार्थक । येर निरर्थक सर्वधर्म ॥ ५ ॥
सर्वधर्म त्यागीं मज शरण येईं । अष्ट दशोध्यांई बोलीयेले ॥ ६ ॥
बोलीयेले ज्ञान आगमी नीगमी । ज्ञानेंवीण उर्मी नीरसेना ॥ ७ ॥
निरसेना उर्मी आत्मज्ञानेंवीण । ज्ञानाचें लक्षण निरूपण ॥ ८ ॥
निरूपणीं ज्ञान अंतरीं प्रकासे । विवेकें निरसे मायाजाळ ॥ ९ ॥
मायाजाळीं जन आत्मज्ञानी जाले । दास ह्मणे गेले सुटोनियां ॥ १० ॥

५०

कण सांडुनीयां घेउं नये भुस । गर्भेविणें फणस खाउं नये ॥ १ ॥
खाउं नये नारीकेळाचें करोटें । सालपट खोटें दाळींबाचें ॥ २ ॥
दाळींबाची त्वचा चोवड उंसाचा । स्तंभ कर्दळीचा खाता नये ॥ ३ ॥
खातां नये नाना फळांची आंठोळी । असो हे वाचाळी वाउगीच ॥४॥
वाउगें सांडुनी सार तेंची घ्यावें । येर तें सांडावें मिथ्याभूत ॥ ५ ॥
मिथ्याभूत जें जें तत्व दृष्टी पडे । ह्मणोनियां घडे त्याग त्याचा ॥ ६ ॥
त्याग त्याचा कीजे जें मनें कल्पावें । मग अनुभवें जाणीजेल ॥ ७ ॥
जाणीजेल सार त्यागीतां असार । बोलावा विस्तार कासयासी ॥ ८ ॥
कासयासी आतां धरावा संदेहो । कल्पनेचा देहो नासीवंत ॥ ९ ॥
नासीवंत आहे नांवं आणी रूप । पाहें आपेंआप दास ह्मणे ॥ १० ॥

---

१ सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥ भगवद्गीता १८×६६ दासबोध १३-७-२३ पहा. २ गऱ्यावांचून.

५१

ऐसें आत्मज्ञान उधरी जगासी । पाहेना तयासी काय करुं ॥ १ ॥
काय करुं जना जन विवरेना । नेणतां सरेना जन्म मृत्य ॥ २ ॥
जन्म मृत्य बाधी मानीना तयासी । कल्पतरु ज्यासी तुछे वाटे ॥ ३ ॥
तुछे वाटे देव तोची तो नेर्देवं । तयासी सदेवं कोण करी ॥ ४ ॥
कोण करी येका राघवा वांचुनी । राम धरा मनीं सर्व काळ ॥ ५ ॥
सर्व काळ गेला दरीद्र भोगीतां । वैराग्य पाहातां तेथें नाहिं ॥ ६ ॥
नाहिं भक्ती ज्ञान परमार्थाचें सुख । संसारींही दुख दरीद्राचें ॥ ७ ॥
दरीद्राचें दुख केलें देशधडी । रामराज्यगुढी उभविली ॥ ८ ॥
उभविली गुढी भक्तीपंथें जावें । सीघ्रची पावावें समाधान ॥ ९ ॥
समाधान रामी रामदासीं जालें । सार्थकानें केलें सार्थकची ॥ १० ॥

५२

रावणा सारिखी कोणाची संपत्ती । तोहि गेला अंतीं येकलाची ॥ १ ॥
येकलाचि गेला तो वाळी वानर । कपी थोर थोर तेहि गेले ॥ २ ॥
गेले चक्रवती थोर वैभवांचे । फारा आयुष्याचे रुसेस्वर ॥ ३ ॥
रुसेश्वर गेले मार्कंडीसारीखे । बहुतांचे लेखे कोण करी ॥ ४ ॥
कोण करी सर्व शाश्वत आपुलें । सर्व राज्य गेलें कौरवांचें ॥ ५ ॥
कौरवं निमालें पांडव गळाले । यादवहि गेले येकसरें ॥ ६ ॥
येकसरां गेले राजे थोर थोर । आणीक श्रीधर भाग्यवंत ॥ ७ ॥
भाग्यवंत गेले येकामागें येक । हरीश्चंद्रादिक पुण्यसीळ ॥ ८ ॥
पुण्यसीळ गेले कीर्ती ठेउनीयां । पापी गेले वायां अधोगती ॥ ९ ॥
अधोगती गेले देवा न भजतां । संसारीं असतां माझें माझें ॥ १० ॥
माझें माझें ह्मणे साचाचीयेपरी । सेखीं दुराचारी येकलाची ॥ ११ ॥
येकलाची येतां येकलाची जातां । मर्वेची दुश्चीता मायाजाळीं ॥ १२ ॥

---

१ दुर्दैवी.

मायाजाळें पापी जन गुंडाळले । पुण्यसीळ गेले सुटोनियां ॥ १३ ॥
सुटोनीयां गेले सायोज्यपदासी । रामीरामदासी चीरंजीव ॥ १४ ॥

५३

चंदनसंगती चंदनची होती । होये काळी माती कस्तुरीका ॥ १ ॥
कस्तुरीका होये कस्तुरीच्या योगें । साधुचेनि संगें साधुजन ॥ २ ॥
साधुजन होती संगती धरीतां । मीळणी मीळतां गंगा जेवि ॥ ३ ॥
जेवितां आमृत आमर होईजे । आचळ पाविजे साधुसंगें ॥ ४ ॥
साधुसंगें देव आपणची होणें । अद्वैत लक्षणें बाणलींयां ॥ ५ ॥
बाणलींयां तया निसंगाचा संग । होईजे निसंग आपणची ॥ ६ ॥
आपणची ध्यानी बैसला आसनी । जनि आणी वनी देव भासे ॥ ७ ॥
देव भासे तेणें आपण भुलला । तेणें गुणें जाला देव आंगें ॥ ८ ॥
देवाचे संगती देवची होईजे । चतुर्भुज राजे वैकुंठीचे ॥ ९ ॥
वैकुंठीचे राजे ध्याती आहीर्नीसीं । वंदिती साधुसी दास ह्मणे ॥१०॥

५४

दुर्जनसंगती कदां धरूं नये । घडती आपाय बहुविधा ॥ १ ॥
बहुविधा जाले आपाय बहुतां । तेची सांगों आतां सावकास ॥ २ ॥
कुसंग हे माया धरीतां संगती । गेले अधोगती नेणों कीती ॥ ३ ॥
चांडाळसंगती होईजे चांडाळ । होये पुण्यसीळ साधुसंगें ॥ ४ ॥
बहुविध रत्न फुटोनियां गेलें । संगतीनें केलें रुधीराचे ॥ ५ ॥
कुरुंदसंगती झीजला चंदन । कुसंगें जीवन नासतसे ॥ ६ ॥
खाराचे संगती नासे मुक्ताफळ । होतसे तत्काळ कळाहिण ॥ ७ ॥
लाखेचे संगती सोनें होये उणें । दुध हें लवणें नासतसे ॥ ८ ॥
दुर्जनसंगती सज्जन ढांसळे । क्रोध हा प्रबळे आकस्मात ॥ ९ ॥
दास ह्मणे संग त्यागा दुर्जनाचा । धरा सज्जनाचा आदरेंसीं ॥ १० ॥

५५

सुन्यापासुनीयां जन्म आकाशासी । आकाश वायोसी प्रसवलें ॥ १ ॥
प्रसवला वायो तेथें तेज जालें । तेजाचीया आलें पोटा आप ॥ २ ॥
आपापासुनीयां सृष्टी हे जन्मली । ऐसी विस्तारली मायादेवी ॥ ३ ॥
मायादेवी वळे सुन्याकडे पळे । ते काळीं खवळे पंचभूत ॥ ४ ॥
जें जयासी व्यालें तें तेणें भक्षीलें । अंतीं तें उरलें सुन्य येक ॥ ५ ॥
सुन्याचें स्वरूप पाहातां कांहिं नाहिं । तें सुन्य सर्वहि जेथें आटे ॥६॥
आहे हें आटले त्याचें सुन्य जालें । सुन्यहि राहिलें सस्वरूपीं ॥ ७ ॥
स्वरूप पाहिल्यां काळ वेळ गेली । निजठेवि लाधली प्राणीयांसी ॥८॥
प्राणीयांसी लुलुं सुटेना लोभाची । तुटेना पांईची इछाबेडी ॥ ९ ॥
इछाबेडी तोडी श्रीरामसमर्थ । पूर्ण मनोरथ रामदासीं ॥ १० ॥

५६

आनावृष्टी धरा शत सवछर । तेणें जीवमात्र संव्हारती ॥ १ ॥
संव्हारती कोण्ही नसे भुमंडळीं । सुर्य बाराकळी तपईल ॥ २ ॥
तपईल तेणें जळेल धरणी । कां द्रव्याचे फणी पोळईल ॥ ३ ॥
पोळईल तेणें विषांचे हळाळ । मार्तंडाचे ज्वाळ येक होती ॥ ४ ॥
होती गिरीशृंगे सर्व भस्मरूप । तयालागी आप बुडवील ॥ ५ ॥
बुडईल धरा जळची नीखळ । तयासी आनळ सोखुं पाहे ॥ ६ ॥
सोखुं पाहे जळ उरला आनळ । तयासी आनीळ विझविता ॥ ७ ॥
विझविता होये वायो त्या वन्हीसी । विश्रांती वायोसी नभापोटीं ॥ ८ ॥
नभापोटीं च्यारीं भुतें समावली । नभाकार जाली वृत्ती तेव्हां ॥९॥
वृत्ती नभा ऐसा नाडळे अन्वये । पांचवा प्रळय दास ह्मणे ॥ १० ॥

५७

रत्नपारखीया रत्नेंची परिक्षीं । आलक्षातें लक्षी ऐसा नाहिं ॥ १ ॥
नाहिं ऐसा कोण्ही देवाचा पारखी । आपुली वोळखी ठाईं पाडी ॥२॥

---

१ शून्यापासून. २ लो, छंद.

ठाई पाडी नीज स्वरूप आपुलें । आसोनि चोरलें जवळिच ॥ ३ ॥
जवळी ना दुरी पाताळी ना वरी । सबाहेअंतरीं कोंदाटलें ॥ ४ ॥
कोंदाटलें असे परि तें न दिसें । जवळीच कैसें आडळेना ॥ ५ ॥
आडळेना आंगीं पाहातां सर्वांगीं । जयालागी योगी धुंडीताती ॥ ६ ॥
धुंडीताती कडां कपाटीं सीखरिं । समागमें हरि चोजवेना ॥ ७ ॥
चोजवेना येका सद्गुरुवांचुनि । निश्चयो हा मनि पाहिजे तो ॥ ८ ॥
पाहिजे निश्चयो दृढ स्वरूपाचा । तींहिं प्रचीतीचा ऐक्य भाव ॥ ९ ॥
ऐक्य भावें भक्ती रामीरामदासीं । विभक्ती विश्वासी दुरी ठेली ॥ १० ॥

५८

पांचहि प्रळय सांगईन आतां । जाणीजे तत्वता दोनी पींडीं ॥ १ ॥
दोनी पींडीं दोनी ब्रह्मांडीं प्रळये । पाचवा आन्वय विवेकाचा ॥ २ ॥
विवेकाचा पंथ विवेकीं जाणावा । योगीयांचा ठेवा निरूपणीं ॥ ३ ॥
निरूपणीं निद्राप्रळय बोलीला । दुजा मृत्य जाला प्राणीयांसी ॥४॥
प्राणीयांसीं पींडीं हे दोनि प्रळय । ब्रह्मनिद्रा क्षय ब्रह्मयांचा ॥ ५ ॥
ब्रह्मयांचा क्षय तो ब्रह्मप्रळय । वीतरेकान्वये विवेकाचा ॥ ६ ॥
विवेकाचा आर्थ माईक सर्वहि । सस्वरूपी नाहीं चराचर ॥ ७ ॥
चराचर पंचभुतीक माईक । सीध हा विवेक सज्जनाचा ॥ ८ ॥
सज्जनाचा भाव सर्व दृश्य वाव । दृश्यातीत देव जैसा तैसा ॥ ९ ॥
जैसा तैसा देव तोची वोळखावा । प्रळय पांचवा दास ह्मणे ॥ १० ॥

५९

नमन लंबोदरा शारदा सुंदरा । सद्गुरु माहेरा संतजना ॥ १ ॥
संतसंगें करी निसंग होईजे । स्वरूप पाविजे आपुलेंची ॥ २ ॥
आपुलें स्वरूप आपणा नेणवे । तयासी जाणवे राम केवी ॥ ३ ॥
राम केवि कळे न कळे वेदासीं । संगे तयापासीं पाविजेना ॥ ४ ॥
पाविजेना जंव हा देहेसमंध । राघवाचा बोध देहातीत ॥ ५ ॥

देह्यातीत संत जाणती आनंत । प्रकुर्तीचा प्रांत निजानंद ॥ ६ ॥
निजानंद पूर्वपक्षाचें बोलणें । सीधांतासी उणें आणीयेलें ॥ ७ ॥
आणीयेलें उणें शब्द समुद्रासी । निशब्दातें ग्रासी मौन्य मुद्रा ॥ ८ ॥
मौन्यमुद्रा ध्यान आसन समाधी । अविद्या उपाधी मावळली ॥ ९ ॥
मावळली सर्व दासांची आशंका । जानकीनायेका देखतांची ॥ १० ॥

६०

प्रथम नमन संतसाधुजन । जया आत्मज्ञान प्रांजळीत ॥ १ ॥
प्रांजळीत ज्ञान आत्मनिवेदन । हेंची समाधान योगीयांचें ॥ २ ॥
योगीयांचें गुज तेंची सर्व बीज । येकची सहज आदिअंतीं ॥ ३ ॥
आदिअंतीं सदा निर्मळ नीश्चळ । जैसें तें केवळ चीदाकाश ॥ ४ ॥
चीदाकाश बाह्येअंतरीं कोंदलें । तैसें तें येकलें सस्वरूप ॥ ५ ॥
सस्वरूपीं मीथ्या मायेचें चडंळ[1] । जैसें तें आभाळ नाथीलेंची ॥ ६ ॥
नाथीलेंची दीसे साचाचिये परी । जैसी बाजीगरी सत्य वाटे ॥ ७ ॥
सत्य वाटे स्वप्न जैसें निजेलीयां । तेंची चेईलीयां मिथ्याभूत ॥ ८ ॥
मिथ्याभूत माया साच तो ईश्वर । श्रोतीं हा विचार विचारावा ॥ ९ ॥
विचारावा ऐसें रामदास ह्मणे । सद्गुरुवचनें चोजवेल ॥ १० ॥

६१

जाणे सुखदुख राम माझा येक । येर तें माईक वैभवाची ॥ १ ॥
वैभवाचीं सखीं वोरंगोनि जाती । आत्माराम अंतीं जीवलग ॥ २ ॥
जीवलग नाहिं श्रीरामावांचुनी । हाची माझे मनिं दृढ भाव ॥ ३ ॥
भाव आनेत्रांचा[2] आहे वरपंगाचा । रामेंवीण कैचा अंतरंग ॥ ४ ॥
अंतरीची वेथा श्रीरामा समर्था । जाणवल्या चिंता दुरी करी ॥ ५ ॥
करी प्रतीपाळ शरण आलीयांचा । राम त्रैलोक्याचा मायबाप ॥ ६ ॥
मायबाप धन सज्जन सोयरा । येका रघुविरावीण नाहिं ॥ ७ ॥

---

१ चंडळ, भिंत, अडथळा. २ अन्यत्रांचा, इतरांचा.

नाहिं मज चींता श्रीराम असतां । संकटीं बोहोतां उडी घाली ॥ ८ ॥
उडी घाली मज अनाथा कारणें । राम सर्व जाणे अंतरीचें ॥ ९ ॥
अंतरीचें गुज राम सर्व बीज । रामदासीं नीज प्रगटलें ॥ १० ॥

६२

ऐका नव रस सुंदर सरस । जेणें होये रस सर्व काळ ॥ १ ॥
प्रथम शृंघार दुसरा तो हास्य । तिसरा तो रस करुणेचा ॥ २ ॥
रौद्र तो चतुर्थ वीर तो पांचवा । रस तो साहावा भयानक ॥ ३ ॥
मोहो तो सातवा वीभछे आठवा । लज्या तो नववा रस जाण ॥४॥
रसीक बोलणें रसीकची गाणें । रसीक वाचणें प्रसंगीत ॥ ५ ॥
ज्याचें त्याचें परी आवडीसारीखें । बोलतां औरीखें लुब्ध होती ॥६॥
लुब्ध होती तरी मृदची बोलावें । नेमस्त चालावें नीतिन्यायें ॥ ७ ॥
नीतिन्यायें बहुतेकांसी मानतो । व्याप करील तो भाग्यवंत ॥ ८ ॥
भाग्यवंत नर येत्नासी तत्पर । अखंड विचार चाळणेचा ॥ ९ ॥
चाळणेचा येत्न येत्नाची चाळणा । अखंड शहाणा तोची येक ॥१०॥
प्रैउत्ती निर्वुत्ती चाळणा पाहिजे । दास ह्मणे कीजे विचारणा ॥११॥

६३

संतसंगें तुज काये प्राप्त जालें । सांग पा वहिलें मजपासीं ॥ १ ॥
मजपासीं सांगें कोण मंत्र तुज । काये आहे गुज अंतरीचें ॥ २ ॥
अंतरीचें गुज काये समाधान । मंत्र जपध्यान कैसें आहे ॥ ३ ॥
कैसें आवाहन कैसें वीसर्जन । कैसें पींडज्ञान सांगें मज ॥ ४ ॥
सांगें मज मनें काय उपासनें । मुद्रा तें आसनें सांग आतां ॥ ५ ॥
सांग पंचीकर्ण चित्तचतुष्टये । कैसे ते आद्वय जीवसीव ॥ ६ ॥
जीवसीव ऐक्य जाले कोणे रीती । सांग मजप्रती आष्टदेहे ॥ ७ ॥
आष्टदेहे पींडब्रह्मांडरचना । तत्वविवंचना सांग मज ॥ ८ ॥

---

१ धांवा करितां. २ आर्ष. ३ प्रवृत्ति. ४ निवृत्ति.

सांग मज भक्ती कैसी ते विरक्ती । सायोज्यता मुक्ती ते कवण ॥ ९ ॥
कोण तें साधन कोणाचें भजन । ऐसे केले प्रष्ण रामदासें ॥ १० ॥

६४

नमु वागेश्वेरी शारदा सुंदरी । श्रोता प्रष्ण करी वक्तयांसी ॥ १ ॥
वक्तयासी पुसे जीव हा कवण । सीवाचें लक्षण सांगा स्वामी ॥ २ ॥
सांगा स्वामी आत्मा कैसा तो परमात्मा । बोलीजे अनात्मा तो कवण ॥३
कवण प्रपंच कोणें केला संच । मागुता विसंच कोण करी ॥ ४ ॥
कोण ते अविद्या सांगीजे जी विद्या। कैसें आहे आद्याचें स्वरूप ॥ ५ ॥
स्वरूप तें माया वोरी मूळमाया । ईस चाळावया कोण आहे ॥ ६ ॥
आहे कैसें सुन्य कैसें तें चैतन्य । समाधान अन्य तें कवण ॥ ७ ॥
कवण जन्मला कोणा मृत्य आला । बध मुक्त जाला तो कवण ॥ ८ ॥
कवण जाणता कोणाची हे सत्ता । मोक्ष हा तत्वता कोण सांग ॥९॥
सांग ब्रह्मखूण सगुण निर्गुण । पंचेवीस प्रेष्ण ऐसे केले ॥ १० ॥

६५

सत्य राम येक सर्वेहि माईक । जाणावा विवेक योगीयांचा ॥ १ ॥
योगीयांचा देव तया नाहिं खेवें । जेथें जीवसीव ऐक्यरूप ॥ २ ॥
ऐक्यरूप जेथें हें पींडब्रह्मांड । तें ब्रह्म आखंड नीराकार ॥ ३ ॥
नीराकार ब्रह्म बोलताती श्रुती । आद्य मद्य अंतीं सारीखेंची ॥ ४ ॥
सारीखेंची ब्रह्म नभाचीये परी । सबाह्य अंतरीं कोंदलेंसे ॥ ५ ॥
कोंदलेंसे परी पाहातां दीसेना । साधुवीण येना अनुभवा ॥ ६ ॥
अनुभवा येना ब्रह्म हें नीश्चळ । जया तळमळ संसाराची ॥ ७ ॥
संसाराचें दुख सर्वेहि विसरे । जरी मन भरे सस्वरूपीं ॥ ८ ॥
सस्वरूपीं नाहिं सुख आणी दुख । धन्य हा विवेक जयापासीं ॥ ९ ॥
जयापासीं ज्ञान पूर्ण समाधान । त्यांची आठवण दास करी ॥ १० ॥

---

१ वरील प्रश्न बरोबर पंचवीसच आहेत. २ अपाय, घोर.

६६

रीसाचीयेपरी व्हावें सावचीत । ध्यानीं भगवंत सोडुं नये ॥ १ ॥
सोडुं नये सर्व काळ नीजध्यास । श्रवण आभ्यास असों द्यावा ॥ २ ॥
असों द्यावा सदा संन्निध विवेक । तेणें देव येक चोजवेल ॥ ३ ॥
चोजवेल देव श्रवणमननें । कुबुधी साधनें पालटावी ॥ ४ ॥
पालटावि सर्व देह्याची अहंता । शोधावी तत्वता देहेबुधी ॥ ५ ॥
देहेबुधी सर्व ज्ञानें शोधुं जातां । नीसंगा अनंता भेटी होये ॥ ६ ॥
भेटी होये ज्ञानें निर्गुण देवाची । मग नाहिं ची ची संसाराची ॥ ६ ॥
संसाराची ची ची यातना येमाची । चुकविद्रा तोची धन्य येक ॥ ७ ॥
धन्य येक जनीं तोची तो पाहातां । मुक्ती सायोज्यता जया लाभे ॥ ९ ॥
जया लाभे मुक्ती सगुणाची भक्ती । दास ह्मणे शक्ती आगळा तो ॥ १०

६७

वोवीचेनि मीसें देव आठवावा । ह्रदईं धरावा सर्व काळ ॥ १ ॥
सर्व काळ मनीं स्वरूपाचा वेधु । तेणें भवसींधु तुटईल ॥ २ ॥
तुटईल व्याधी या जन्मकर्माची । जरी राघवाची भक्ती घडे ॥ ३ ॥
भक्ती घडे भावें सगुण देवाची । संगती देह्याची जंवं आहे ॥ ४ ॥
आहे देहे तंवं सगुणी भजावें । सस्वरूप व्हावें आपणची ॥ ५ ॥
आपणची देव आपणची भक्त । संतसंगें मुक्त आपणची ॥ ६ ॥
आपणची सर्व आपणची वाव । मीपणाचा ठाव आपणची ॥ ७ ॥
आपण तूंपण जंवरी अंतरीं । तंवं भक्ती करीं सगुणाची ॥ ८ ॥
सगुणाची भक्ती लोभाची वीरक्ती । नीर्गुणाची मुक्ती सायोज्यता ॥ ९ ॥
सायोज्यता मुक्ती तुटला संदेहो । बंधनची वाव दास ह्मणे ॥ १० ॥

६८

जंवं तुज आहे देह्याचा समंध । तंवं नव्हे बोध राघवाचा ॥ १ ॥
राघवाचा बोध या देह्यावेगळा । देहेकळवळा तेथें नाहिं ॥ २ ॥

नाहिं सुखदुख नाहिं येणें जाणें । चीरंजीव होणें रामरूपीं ॥ ३ ॥
रामरूपीं होये जन्ममृत्य वाव । विश्रांतीचा ठाव राम येक ॥ ४ ॥
राम येकरूपी सर्वी रूपीं आहे । अनुभवें पाहे आपुलीया ॥ ५ ॥
आपुल्या अंतरीं बाह्य निरंतरी । सर्व सृष्टीभरी नांदतसे ॥ ६ ॥
नांदतसे सदा जवळी कळेना । कदा आकळेना साधुविण ॥ ७ ॥
साधुविण राम धांडोळीतां श्रम । नव्हेची विश्राम साधुविण ॥ ८ ॥
साधुविण राम कदा आकळेना । संदेहे तुटेना कांहिं केल्यां ॥ ९ ॥
कांहिं केल्यां नव्हे साधुसंताविण । रामदास ह्मण सांगतसे ॥ १० ॥

६९

पाहातां दिसेना तेंचि बरें पाहें । तेथें रूप आहे राघवाचें ॥ १ ॥
राघवाचें रूप जाणावें आरूप । सीध सस्वरूप निराकार ॥ २ ॥
निराकार राम देखतां विश्राम । दुरी ठाके श्रम संसारीचा ॥ ३ ॥
संसारीचा श्रम राघवीं असेना । परी तो दीसेना राम डोळां ॥ ४ ॥
राम डोळां आहे अनुभवें पाहे । मीपण न साहे रामरूपीं ॥ ५ ॥
रामरूपी राम हेंही दोनि नाहिं । तेथें मना राहें सर्व काळ ॥ ६ ॥
सर्व काळ रामदर्शन होतसे । नीर्गुणी विस्वासे मन माझें ॥ ७ ॥
मन माझे रामरूपीं हें संचरे । तेणें देहीं भरे विदेहता ॥ ८ ॥
विदेहता देहीं आलक्ष लक्षावें । नीशब्द बोलावें संतसंगें ॥ ९ ॥
संतसंगें घडे निसंगाचा संग । राघवाचा योग रामदासीं ॥ १० ॥

७०

कर्मे चित्तशुधी होउनीयां गेली । मग उपासीली उपासना ॥ १ ॥
उपासनामीसें देव ठाई पडे । संदेहची उडे येकसरा ॥ २ ॥
येकसरा पंथ सांपडे सुगम । जैसा वीहगम फळावरी ॥ ३ ॥
फळावरी झड जातां आनयासीं । नीर्फळ आसोसी वायांवीण ॥ ४ ॥
वायांवीण सीण कासया करावा । नीर्फळ जाणावा संसार हा ॥ ५ ॥
संसाराचा सोस कर्मी नीजध्यास । तेणें जगदीश अंतरला ॥ ६ ॥

अंतरला देव अंतरों नेदावा । विवेक पाहावा सज्जनाचा ॥ ७ ॥
सज्जनाचा योग सर्वांचा वियोग । आनीत्याचा त्याग चमत्कारें ॥८॥
चमत्कारें त्याग तत्वविवरणें । सीघ्रची पावणें मोक्षपद ॥ ९ ॥
मोक्षपद ज्ञानें रामदासीं जालें । बंधन तुटले संसाराचें ॥ १० ॥

७१

ऐसा हा मछर लागलासे पाठीं । देवा तुझी भेटी केवि घडे ॥ १ ॥
भक्तांसी निंदीती आभक्त दुर्जन । दुर्जनासी जन निंदीताती ॥ २ ॥
भिन्न उपासना भिन्न संप्रदाव । येकमेकां सर्व निंदीताती ॥ ३ ॥
क्रियेसी निंदीती क्रियाभ्रष्ट ज्ञानी । क्रियाभ्रष्टां जनीं निंदीताती ॥ ४ ॥
निस्पृहां निंदीती संसारीक जन । संसारीकां जन निंदीताती ॥ ५ ॥
पंडितां पंडितां वेवाद लागला । पुराणिकां जाला कळहो थोर ॥ ६ ॥
वैदिकां वैदिक भांडती नीकुरें । । योगी परस्परें भांडताती ॥ ७ ॥
प्रपंचीं परमार्थी भांडण तुटेना । लोभ हा सुटेना तेणें गुणें ॥ ८ ॥
स्मार्थ ते वैष्णव शाक्त आणी शैव । निंदीताती सर्व परस्परें ॥ ९ ॥
स्वजाती विजाती भांडण लागलें । दास ह्मणें केलें आभिमानें ॥ १० ॥

७२

बहुसाल सीण होतसे कठीण । देवासी जतन करावया ॥ १ ॥
करावया भक्ती भावें मोहछाव । देवासाठीं राव वोळगावा ॥ २ ॥
वोळगावा राव राखावया देव । देवासी उपाव मनुष्याचा ॥ ३ ॥
मनुष्याचा देव पूजीतां कष्टलों । कासावीस जालों वाउगाची ॥ ४ ॥
वाउगाची देव पाषाणाचा केला । भाव हा लागला तयापासीं ॥ ५ ॥
तयापासीं मन आखंड लागलें । तों तया फोडीलें कोण्ही येकें ॥ ६ ॥
कोण्ही येकें बरा विवेक पाहावा । देवाआदिदेवा वोळखावें ॥ ७ ॥
वोळखावें देवा निर्मळा निश्चळा । निर्गुणा केवळा निरंजना ॥ ८ ॥
निरंजना देवा कोण्ही उछेदीना । फुटेना तुटेना कदाकाळीं ॥ ९ ॥
कदाकाळीं देव पडेना झडेना । दढ उपासना रामदासीं ॥ १० ॥

७३

वोकीतां वोकीतां मन कंटाळलें । राखेनें झांकीलें सावकाश ॥ १ ॥
सावकाश तया कोण अभीळासी । कोणाला असोसी कासयाची ॥ २ ॥
कासयाची आतां वासना धरावी । गोडी विवरावी विषयांची ॥ ३ ॥
विषयांची गोडी कंटाळलें मन । नागवले जन असोसीचे ॥ ४ ॥
असोसीचे जन ते जन्म घेईल । जीवची देईल विपयांसी ॥ ५ ॥
विषयांसी वीट मनापासुनीयां । निर्वासना तया जन्म नाहिं ॥ ६ ॥
जन्म नाहिं ऐसें केलें देवरायें । वासना उपायें सोडविली ॥ ७ ॥
सोडविली देव धन्य दयानिधी । तुटली उपाधी सर्व कांहिं ॥ ८ ॥
सर्व कांहिं नाहिं हेंची हें प्रमाण । दास ह्मणे खूण देव जाणे ॥ ९ ॥
देव जाणे सर्व राहिला विकार । ब्रह्म निर्विकार दास ह्मणे ॥ १० ॥

७४

ब्रीद साच केलें भक्तां उधरीलें । प्रचीतीस आलें मनाचीये ॥ १ ॥
मनाची प्रचीती जाली निर्वासना । लेशहि असेना विषयांचा ॥ २ ॥
विषयांचा लेश संसारदायेक । जानकीनायेक चुकवीतो ॥ ३ ॥
चुकवितो जन्म मृत्य सेवकांचा । विचार हा काचा कदा नव्हे ॥ ४ ॥
कदा नव्हे कांहिं वाक्य आप्रमाण । धरावे चरण राघवाचे ॥ ५ ॥
राघवाचे दास सर्वस्वें उदास । तोडी आशापाश देवराणा ॥ ६ ॥
देवराणा भाग्यें जालीयां कैपक्षी । नानापरी रक्षी सेवकांसी ॥ ७ ॥
सेवकांसी कांहिं नलगे साधन । करितो पावन ब्रीदासाठीं ॥ ८ ॥
ब्रीदासाठीं भक्त तारिले आपार । आतां वारंवार किती सांगों ॥ ९ ॥
किती सांगों देव पतीतपावन । करावें भजन दास ह्मणे ॥ १० ॥

७५

धन्य सूर्यवौंश पुण्यपरायेण । सर्वहि सगुण समुदाव ॥ १ ॥
समुदाये काये सांगों श्रीरामाचा । अंतरीं कामाचा लेश नाहिं ॥ २ ॥

लेश नाहिं तया बंधु भरथासी । सर्वहि राज्यासी त्यागीयेलें ॥ ३ ॥
त्यागीयेलें अन्न केलें उपोषण । धन्य लक्ष्मण ब्रह्मच्यारी ॥ ४ ॥
धन्य ब्रह्मच्यारी मारुती सेवक । श्रीरामीं सार्थक जन्म केला ॥ ५ ॥
धन्य जन्म केला वाल्मीक रुसीनें । धन्य तीं वचनें भविष्याचीं ॥ ६ ॥
भविष्य पाहातां धन्य बीभीषण । राघवीं शरण सर्व भावें ॥ ७ ॥
सर्व भावें सर्व शरण वानर । धन्य ते आवतार विबुधांचे ॥ ८ ॥
विबुधां मंडण राम सर्व गुण । आनन्य शरण रामदास ॥ ९ ॥

७६

सपनीच्या[1] सुखें सुखावला प्राणी । थोर जाली हाणी जागृतीसी ॥ १ ॥
जागृतीसी नाहिं सपनीचें सुख । तेणें जालें दुख बहुसाल ॥ २ ॥
बहुसाल खेद मानीला अंतरीं । वांयां झडकरी जागा जालों ॥ ३ ॥
जागा जालों ह्मणे वायां आवचीता । निजोनि मागुता सुख पाहे ॥ ४ ॥
सुख पाहे पुन्हा स्वप्नीचें न दिसे । भयानक दीसे प्राणीयांसी ॥ ५ ॥
प्राणीयांसी दुख जाहालें मागुतें । जागा जालीयातें सर्व मिथ्या ॥ ६ ॥
मिथ्या सुख दुख स्वप्नाचा वेव्हार । तैसा हा संसार नाथीलाची ॥ ७ ॥
नाथीलाचि जाय क्षण आनंदाचा । सर्वेची दुखाचा क्षण जाये ॥ ८ ॥
क्षण येक मना राघवीं सावध । तेणें नव्हे खेद दास ह्मणे ॥ ९ ॥

७७

मर्यादा सागरा आणी दिनकरा । अंतरीक्ष तारा जयाचेनि ॥ १ ॥
जयाचेनी मेघ पडे भुमंडळीं । पीके येथाकाळीं वसुंधरा ॥ २ ॥
वसुंधरा बहु रंगें विस्तारली । जीवसृष्टी जाली जयेचेनी ॥ ३ ॥
जयेचेनी सर्व सृष्टी चालताहे । तयालागी पाहे शोधुनियां ॥ ४ ॥
शोधुनीयां पाहें देव सर्व कर्ता । तरीजे वीवर्ता जयाचेनि ॥ ५ ॥
जयाचेनी भक्ती जयाचेनी मुक्ती । जयाचेनी युक्ती वाढतसे ॥ ६ ॥
वाढतसे ज्ञान स्वरूपीं पाहातां । जयाचेनी सत्ता चालतसे ॥ ७ ॥

---

१ स्वप्नीच्या.

चालतसे सत्ता ते मायारूपाची । शुध स्वरूपाची मात नव्हे ॥ ८ ॥
मात नव्हे श्रृत अनुभवेंवीण । रामदास खूण सांगतसे ॥ ९ ॥

७८

कल्पनेचे पोटीं आष्टविध सृष्टी । तेची आतां गोष्टी सांगईन ॥ १ ॥
सांगईन सृष्टी येक कल्पनेची । दुजी ते शब्दाची शब्दसृष्टी ॥ २ ॥
शब्दसृष्टी दुजी तीजी ते प्रतक्ष । चौथी जाण लक्ष चीत्रलेप ॥ ३ ॥
चित्रलेप चौथी पांचवि स्वप्नीची । सृष्टी गंधर्वाची साहावी ते ॥ ४ ॥
साहावी ते सृष्टी गंधर्वनगर । सातवी ते ज्वरसृष्टी जाण ॥ ५ ॥
सृष्टी जाण दृष्टीबंधन आठवी । सर्वेहि मानवी कल्पनीक ॥ ६ ॥
कल्पनीक आष्टसृष्टींचें स्वरूप । शुध सस्वरूप नीर्वीकल्प ॥ ७ ॥
नीर्वीकल्प देव्र कल्पनेरहित । जाणीजे स्वहित हेंची बापा ॥ ८ ॥
हेंची बापा बुझें संतांचे संगती । चुके आधोगती दास ह्मणे ॥ ९ ॥

७९

ज्ञानाचें लक्षण क्रीयासंरक्षण । वरी विशेषण रामनाम ॥ १ ॥
रामनाम वाचे विवेक अंतरीं । अनुताप वरी त्यागावया ॥ २ ॥
त्यागावया भेदा बाह्य लोलंगता । पाहीजे तत्वता अनुताप ॥ ३ ॥
अनुतापें त्याग बाह्याकार जाला । विवेकानें केला अंतरीचा ॥ ४ ॥
अंतरीचा त्याग विवेकें करावा । बाहेजे[२] धरावा अनुताप ॥ ५ ॥
अनुतापें भक्ती विवेक वैराग्य । घडे त्याचें भाग्य काय सांगों ॥ ६ ॥
काये सांगों भाग्य आचळ चळेना । महिमा कळेना ब्रह्मादिकां ॥ ७ ॥
ब्रह्मादिकां लाभ ज्ञानाचा दुल्लभ । तो होये सुलभ साधुसंगें ॥ ८ ॥
साधुसंगें साधु होईजे आपण । सांगतसे खूण रामदास ॥ ९ ॥

८०

देव हे समर्थ आणी देहेधारी । कष्टी परोपरीं ब्रह्मादिक ॥ १ ॥
ब्रह्मादिक तया रावणाचे बंदीं । दैत्य उणी संधी पाहाताती ॥ २ ॥

---

१ दासबोध द. ६-६-५०।५४. २ बाहेर (?)

पाहाताती येकीं केल्या हज्यामती । राशभें राखती येक देव ॥ ३ ॥
देवची गांदले बहु दगदले । कासाविस जाले कारागृहीं ॥ ४ ॥
कारागृहीं देहेसमंधानें होती । विवेकें राहाती देहातीत ॥ ५ ॥
देहातीत दुख सांडुनि संसार । येथें काये सार सांपडलें ॥ ६ ॥
सांपडलें नाहिं कष्ट जन्मवरी । दीनाचीयेपरी दैन्यवाणे ॥ ७ ॥
दैन्यवाणे देव जाले संवसारीं । मनुष्याचा करी कोण लेखा ॥ ८ ॥
लेखा नाहिं ऐसें कासया करावें । निश्चळची व्हावें दास ह्मणे ॥ ९ ॥

८१

दुल्लभ हा जन्म विशेष नरदेहे । याहिवरी सोये राघवाची ॥ १ ॥
राघवाची सोये सद्भाव भजन । आणी संतजन समागमी ॥ २ ॥
समागमी संत श्रवणीं निवांत । आनंताचा अंत ठाई पाडी ॥ ३ ॥
ठाई पाडी देव संतसमागमें । आपुल्या स्वधर्मे पुण्यसीळ ॥ ४ ॥
पुण्यसीळ देहे ज्ञानें निसंदेहे । सर्व काळ राहे सस्वरूपीं ॥ ५ ॥
सस्वरूपीं मन गेलीयां उन्मन । मग मिथ्याभान आडळेना ॥ ६ ॥
आडळेना कदा मिथ्या मायाजाळ । तोची तो केवळ समाधानी ॥ ७ ॥
समाधान साधु जेथें ज्ञान बोधु । रामदासीं वेधु स्वरूपाचा ॥ ८ ॥

८२

स्वरूपाची भेटी तेथें नाहिं तुटी । वायांची हींपुटी होत असा ॥ १ ॥
होतसा हींपुटी नसतां बियोग । असतां संयोग सर्व काळ ॥ २ ॥
सर्व काळ ऐक्यरूप आळींगन । तेथें मीतुपण हारपलें ॥ ३ ॥
हारपलें दुःख द्वैताचें पाहातां । सस्वरूप आतां समाधान ॥ ४ ॥
समाधान चळे ऐसें न करावें । विवेकें भरावें सस्वरूपीं ॥ ५ ॥
सस्वरूपीं नाहिं संयोग वियोग । सर्व काळ योग सज्जनाचा ॥ ६ ॥
सज्जनाचा योग सज्जनाचो आहे । विचारुनी पाहें अनुभवें ॥ ७ ॥
अनुभवें जाली आह्मा तुह्मा भेटी । आतां नव्हे तुटी दास ह्मणे ॥ ८ ॥

---

१ गादणें=पीडावणें. २ "चा" खोडून समासांत "सी" केलें आहे.

८३

जीव येकदेसी सीवे येकदेसी । याचेनी सायासीं कांहिं नव्हे ॥ १ ॥
हित करवेना आपुलें आपण । त्यासी कर्तेपण घडे केवि ॥ २ ॥
देहे त्याचा त्याला न जाये राखीळा । नीमीत्यें भक्षीला आकस्मात ॥३॥
काळ आवर्षण पडतां कठीण । तेव्हां पंच प्राण सोडुं पाहे ॥ ४ ॥
जीवा जीवपण देता नारायेण । तयावीणें कोण करूं शके ॥ ५ ॥
राया करी रंक रंका करी राव । तेथें धरीं भाव आलया रे ॥ ६ ॥
आलया रे जना भावेंसीं कारण । येर निःकारण सर्व कांहिं ॥ ७ ॥
सर्वही हे देहे देवाची पासुनि । तयाचे भजनीं रामदास ॥ ८ ॥

८४

छेत्री[२] सुखासनी आयोध्येचा राजा । नांदतसे माझा मायेबाप ॥ १ ॥
माझा मायबाप त्रीलोकीं समर्थ । सर्व मनोरथ पूर्ण करी ॥ २ ॥
पूर्ण प्रतापाचा कैवारी देवांचा । नाथ अनाथांचा स्वामी माझा ॥ ३ ॥
स्वामी माझा राम योगीयां विश्राम । सांपडलें वर्म थोर भाग्य ॥ ४ ॥
थोर भाग्य ज्याचें राम त्याचें कुळीं । संकटीं सांभाळी भावबळें ॥५॥
भावबळें जेहीं धरीला अंतरीं । तया क्षणभरी विसंभेना ॥ ६ ॥
विसंभेना कदा आपुल्या दासासी । रामी रामदासीं कुळस्वामी ॥ ७ ॥

८५

विस्वासला जेथें कैळासीचा राव । तेथें येक भाव दृढ धरा ॥ १ ॥
दृढ धरा भाव वाल्मीकाचे परी । सर्व रुसेस्वेरीं जाणीजे तो ॥ २ ॥
जाणीजे वाल्मीक रुसी रामायेण । तारीले पाषाण रामंनामें ॥ ३ ॥
रामनामें उधराले ते गणीका । नेली देवलोका याच देहिं ॥ ४ ॥
याच देहिं गती पावली कुंटणी । रामंनामवाणी उच्चारीतां ॥ ५ ॥
उच्चारीतां रामनाम पूर्ण काम । संसारीचा श्रम दुरी जाये ॥ ६ ॥
दुरी जाये श्रम आनंद मानसीं । रामी रामदासीं दृढ भाव ॥ ७ ॥

---

१ "सी" खोडून समासांत "जी" लिहिली आहे. २ छत्रपति.

८६

सुपुत्र संसारीं कुळाचें मंडण । वौंशउधरण हरीभक्त ॥ १ ॥
भक्त तरे तारी बेताळिस कुळें । भक्तीचेनिमुळें जगोधार ॥ २ ॥
जगोद्धार करी सुपुत्र संसारीं । येर अनाचारी पापरूपी ॥ ३ ॥
पापरूपी नर आभक्त जाणावें । जयासी नेणवे देवराणा ॥ ४ ॥
देवराणा वोळे देखोनीयां भात्र । दास ह्मणे माव कामा नये ॥ ५ ॥

८७

मूर्ख तो संसारीं माझें माझें करी । मृत्यबरोबरी हींडतसे ॥ १ ॥
हिंडतसे काळ सांगतीसरीसा । मानी भरवसा नेणोनिया ॥ २ ॥
नेणोनीयां प्राणी संसारासी आला । आला तैसा गेला दैन्यवाणा ॥३॥
दैन्यवाणा गेला सर्वहि सांडुनी । ठेविले जोडुनि जनालागी ॥ ४ ॥
लागी हे लागली दोषाची सुटेना । आभक्ती तुटेना अंतरीची ॥ ५ ॥
अंतरीची मुर्ती अंतरली दुरी । कदाकाळीं हरी आठवेना ॥ ६ ॥
आठवेना अंतकाळीं रामेंवीण । धन्य तें मरण दास ह्मणे ॥ ७ ॥

८८

काया हे काळाची घेउनी जाणार । तुझेनी होणार काये बापा ॥ १ ॥
काये बापा ऐसें जाणोनि नेणसी । मी माझें ह्मणसी वांयांवीण ॥ २ ॥
वांयांवीण सीण केला जन्मवरी । दंभ लोकाचारी नागवण ॥ ३ ॥
नागवण आली परलोका जातां । लोकिक तत्वता येहीं लोकीं ॥ ४ ॥
केली नाहिं चींता नामीं कानकोंडें । आतां कोण्या तोंडें जात आहे ॥५॥
जात आहे सर्व सांडुनि करंटा । जन्मवरी ताठा धरुनीयां ॥ ६ ॥
धरुनीया ताठा कासया मरावें । भजन करावें दास ह्मणे ॥ ७ ॥

८९

पूर्ण समाधान इंद्रियेंदमन । श्रवण मनन निरंतर ॥ १ ॥
निरंतर ज्याचे ह्रदईं विवेक । उपासना येक तोची धन्य ॥ २ ॥

धन्य तोची येक संसारीं पाहातां । विवेकें अनंता ठांई पाडी ॥ ३ ॥
ठांई पाडी नीज स्वरूप आपुलें । असोनी चोरलें जन्मोजन्मीं ॥ ४ ॥
जन्मोजन्मी केलें पुण्य बहुसाल । तरीच घडेल संतसंग ॥ ५ ॥
संतसंग जया मानवा आवडे । तेणें गुणें घडे समाधान ॥ ६ ॥
समाधान घडे सज्जनाच्या संगें । स्वरूपाच्या योगें रामदासीं ॥ ७ ॥

९०

साधुसंगें साधु भोंदुसंगें भोंदु । वादासंगें वादु होत असे ॥ १ ॥
होत असे भला भल्यांचे संगती । जाय आधोगती दुष्टसंगें ॥ २ ॥
दुष्टसंगें दुष्ट जाला माहापापी । होतसे नीःपापी संतसंगें ॥ ३ ॥
संग जया जैसा लाभ तया तैसा । होतसे आपैसा आनयासें ॥ ४ ॥
आनयासें गती चुके आधोगती । धरीतां संगती सज्जनाची ॥ ५ ॥
सज्जनाची कृपा जयालागी होये । तया लागे सोये परत्रीची ॥ ६ ॥
परत्रीची सोये भक्तीचा उपाय । चुकती अपाय दास ह्मणे ॥ ७ ॥

९१

साधु आणी भक्त वीत्पन्न वीरक्त । तपोनीधी शांत आपुर्वता ॥ १ ॥
आपुर्वता जनी शुध समाधानी । जनाचे मीळणी मीळों जाणे ॥ २ ॥
मिळों जाणे जना निर्मळ वासना । अंतरिं असेना निंदा द्वेष ॥ ३ ॥
निंदा द्वेष नसे जनी लक्ष असे । जेथें कृपा वसे सर्व काळ ॥ ४ ॥
सर्व काळं जेणें सार्थकीं लाविला । वौंश उधरीला नामघोंशें ॥ ५ ॥
नामघोंश वाचे उच्चारीं सर्वदा । संताच्या संवादा वांटेकरी ॥ ६ ॥
वांटेकरी जाला सोयोज्यमुक्तीचा । धन्य तो दैवांचा दास ह्मणे ॥ ७ ॥

९२

ब्रह्म हें जाणावें आकाशासारीखें । माया हे वोळखे वायो ऐसी ॥ १ ॥
वायो ऐसी माया चंचळ चपळ । ब्रह्म तें निश्चळ निराकार ॥ २ ॥
निराकार ब्रह्म नाहिं आकारलें । रूप विस्तारलें मायादेवी ॥ ३ ॥

मायादेवी जाली नांवं आणी रूप । शुध सस्वरूप वेगळेंची ॥ ४ ॥
वेगळेंची परी आहे सर्वा ठायीं । रिता ठाव नाहिं तयाविणें ॥ ५ ॥
तयाविण ज्ञान तेंची तें अज्ञान । नाहिं समाधान ब्रह्मेंवीण ॥ ६ ॥
ब्रह्मेंवीण भक्ती तेंची पै अभक्ती । रामदासीं मुक्ती ब्रह्मज्ञानें ॥ ७ ॥

९३

विश्रांतीचें स्छळ स्वरूप केवळ । द्वैततळमळ जेथें नाहिं ॥ १ ॥
जेथें नाहिं काया नाहिं मोह माया । रंका आणी राया सारीखेंची ॥ २ ॥
सारीखेंची सदा सर्वदा स्वरूप । तेंची तुझें रूप जाण बापा ॥ ३ ॥
जाण बापा स्वयें तुंची आपणासी । सोहंस्मरणासी वीसरतां ॥ ४ ॥
वीसरतां सोहं स्मरण आपुलें । मग गुंडाळलें मायाजाळीं ॥ ५ ॥
मायाजाळीं तुझा तुची गुंतलासी । यातना भोगीसी नेणोनीया ॥ ६ ॥
ह्मणोनीयां होई सावध अंतरीं । सोहें दृढ धरी दास ह्मणे ॥ ७ ॥

९४

आह्मा तुह्मा मुळीं जाली नाहिं तुटी । तुटीवीण भेटी ईछीतसा ॥ १ ॥
ईछीतसा योग नसतां वियोग । तुह्मा आह्मा योग सर्व काळ ॥ २ ॥
सर्व काळ तुह्मी आह्मी येके स्छळीं । वायां मृगजळीं बुडों नये ॥ ३ ॥
बुडों नये आतां सावध असावें । रूप वोळखावें जवळीच ॥ ४ ॥
जवळीच आहे नका धरूं दुरी । बाह्यअभ्यांतरीं असोनीयां ॥ ५ ॥
असोनि संन्नीध वियोगाचा खेद नसोनीयां भेद लाउं नये ॥ ६ ॥
लाउं नये भेद माईक समंधी । रामदासीं बोधीं भेटी जाली ॥ ७ ॥

९५

तुह्मी आह्मी करूं देवाचा नीश्चयो । जया नाहीं ल्यो तोची देव ॥ १ ॥
देव हा अमर नित्य निरंतर । व्यापुनी अंतर देव आहे ॥ २ ॥
देव आहे सदा सबाह्य अंतरीं । जीवा क्षणभरी विसंभेना ॥ ६ ॥

---

१ समासांत "ने" चा "ह्म" केला आहे.

विसंभेना परी देवासी नेणवे । ह्मणोनियां धांवे नाना मती ॥ ४ ॥
नाना मती देव पाहातां दिसेना । जंवं तें वसेना ज्ञान देहीं ॥ ५ ॥
ज्ञान देहिं वसे तया देव दिसे । अंतरीं प्रकाशे ज्ञानदृष्टी ॥ ६ ॥
ज्ञानदृष्टी होतां पावीजे अनंता । हा शब्द तत्वता दास ह्मणे ॥ ७ ॥

९६

वोवीचेनी मीसें स्वरूपासी जावें । सत्वर पावावें समाधान ॥ १ ॥
समाधान नाहिं स्वरूपावांचुनी । ह्मणोनियां मनीं तेंची असे ॥ २ ॥
तेंची असे रूप निर्गुण रामाचें । सुखविश्रामाचें समाधान ॥ ३ ॥
समाधानी योगी तो हें सुख भोगी । मनीं वीतरागी याची सुखें ॥ ४ ॥
याची सुखें नर जो पांहीं निवाला । तोचि आहाळला फार दुखें ॥५॥
दुःख शोक नाहिं राम आठवितां । आमृत सेवितां मृत्य नाहिं ॥ ६ ॥
नाहिं जन्म मृत्य आभेद भक्तांसी । रामी रामदासीं अनुभव ॥ ७ ॥

९७

भयानक स्वप्न जया वाटे भय । तेणें निजों नये सर्व काळ ॥ १ ॥
सर्व काळ जागा विवेक संगती । तयासी कल्पांतीं भय नाहिं ॥ २ ॥
भय वाटे देहिं तुं तवं विदेही । देह्यातीत पांहीं आपणासी ॥ ३ ॥
आपणा नेणतां वाटे नाना चिंता । ह्मणोनी दुश्चीता राहों नको ॥ ४ ॥
राहों नको कदा या देहे समंधीं । मनीं धरीं शुधी स्वरूपाची ॥ ५ ॥
स्वरूपाची शुधी जया ठाईं पडे । तया नरा घडे समाधान ॥ ६ ॥
समाधान घडे देव आठवितां । रामदासीं चिंता दुरी ठेली ॥ ७ ॥

९८

तुंची ब्रह्म ऐसें वेदाचें वचन । तेंची संतजन दृढ करी ॥ १ ॥
दृढ करी साधु तुंची ब्रह्म ऐसें । तरि कां विस्वासें धरीजेना ॥ २ ॥
धरीजेना मनीं साधुचें वचन । वेदहि आमान्य कां करावा ॥ ३ ॥
करावा निश्चयो स्वयें शाश्वताचा । तींहीं प्रचीतीचा ऐक्यभाव ॥ ४ ॥

ऐक्यभावें जरी संतांचें वचन । तरी समाधान पावीजेळ ॥ ५ ॥
पावीजेल निजस्वरूप आपुलें । जरी विश्वासलें मन तेथें ॥ ६ ॥
मनाचा विश्राम तोची आत्माराम । रामदासीं वर्म संतसंगें ॥ ७ ॥

९९

अनंताचा अंत पाहावया गेलों । तेणें विसरलों आपणासि ॥ १ ॥
आपणा आपण पाहातां दिसेना । रूप गंवसेना दोहिंकडे ॥ २ ॥
दोंहींकडे देव अपणची आहे । संग हा न साहे माझा मज ॥ ३ ॥
माझा मज भार जाहाला बहुत । देखत आनंत कळों आला ॥ ४ ॥
कळों आला भार पाहिला विचार । पुढें सारासार विचारणा ॥ ५ ॥
विचारणा जाली रामी रामदासीं । सर्वही संगासी मुक्त केलें ॥ ६ ॥
मुक्त केलें मोक्षा मुक्तीची उपेक्षा । तुटली आपेक्षा कोणी येक ॥ ७ ॥

१००

पोट भरावया मांडिले उपास । जाला कासावीस लाभेंवीण ॥ १ ॥
राजा पावावया प्रजा धुंडाळीतो । कासावीस होता बाउगाची ॥ २ ॥
द्रव्य साधावया नीद्रव्याचा संग । तेथें कैचें मग द्रव्य मीळे ॥ ३ ॥
ब्रह्म साधावया कर्ममार्गें गेला । तंव कर्में केला कासावीस ॥ ४ ॥
सुटीका व्हावया बंधनची केलें । तेणें तें सुटलें केवी घडे ॥ ५ ॥
केवी घडे दृढ रोगें आरोग्यता । कुपथ्यानें वेथा वाढतसे ॥ ६ ॥
येक वेथा येक औषध घेतलें । दास ह्मणे जालें तयापरि ॥ ७ ॥

१०१

परीचेर्य[1] जेथें आत्यंत समंध । तेथें उठे खेद विकल्पाचा ॥ १ ॥
ह्मणोनियां मना निस्पृह असावें । सर्वथा नसावें येके ठांई ॥ २ ॥
येके ठांई वास करीतां तापस । पडती सायास विवेकाचे ॥ ३ ॥
विवेकाचे जन मिळतां संकट । लागे खटपट सर्व काळ ॥ ४ ॥

---

१ सेवा, चाकरी.

सर्व काळ गेला उद्वेगीं पडतां । कोणे वेळे आतां समाधान ॥ ५ ॥
समाधान चळे अहंता प्रबळे । तेणें गुणें पोळे आभ्यांतर ॥ ६ ॥
आभ्यांतर पोळे राम विसंभतां । दास ह्मणे आतां समाधान ॥ ७ ॥

१०२

पूर्वपक्ष भेद सिधांत अभेद । संवाद वेवाद समागमें ॥ १ ॥
समागमें आहे सर्व अनुमान । कल्पनेचें रान जेथें तेथें ॥ २ ॥
जेथें तेथें पूर्ण ब्रह्म कोंदाटलें । दृश्यहि दाटलें कल्पनेचें ॥ ३ ॥
कल्पनेचें दृश्य कारि कासाविस । नाहिं सहवास सज्जनाचा ॥ ४ ॥
सज्जनाचा वास संदेह्याचा नास । विचारें विळास जेथें तेथें ॥ ५ ॥
जेथें तेथें आहे देव निरंजन । तन मन धन त्यासी पावो ॥ ६ ॥
तन मन धन तो जगजीवन । आत्मनिवेदन रामदासीं ॥ ७ ॥

१०३

कोण्ही येकें आधीं देवासी भजावें । तेणें पडे ठावें सर्व कांहिं ॥ १ ॥
सर्व कांहिं चींता देवची करीतो । स्वयें उधरीतो सेवकासी ॥ २ ॥
सेवकांसी काये कळे देवेंविण । साधनाचा सीण वाउगाची ॥ ३ ॥
वाउगाची सीण हें आलें प्रचीती । देव आदिअंतीं सांभाळीतो ॥ ४ ॥
सांभाळीतो देव तेथें जाला भाव । देवची उपाव साधकांसी[1] ॥ ५ ॥
सेवकांसी कांहिं न चले उपाये । दाखविली सोये साभीमानें ॥ ६ ॥
साभीमानें सोये देव धन्य होये । सहज उपाये दास ह्मणे ॥ ७ ॥

१०४

देवा तां घेतला मछआवतार । कासव डुकर कासयासी ॥ १ ॥
कासयासी देवें कपट करावें । खुजटची व्हावें बळीचेथें ॥ २ ॥
बळीचेथें नाना कपट करावें । मातेसी मारावें कासयासी ॥ ३ ॥
कासयासी वाळी उगाची मारीला । मिथ्या शोक केला वनांतरीं ॥ ४ ॥
वनांतरीं शोक चोरी घरोघरीं । देव परद्वारी ह्मणताती ॥ ५ ॥

---

१ मागाहून "सेवकांसी" केलेलें आहे.

ह्मणताती बोध्य जाला नीसंगेळ । कलंकी दुर्ब्ळ दास ह्मणे ॥ ६ ॥

१०५

काये करावे ते संपत्तीचे लोक । जानकीनायेक जेथें नाहिं ॥ १ ॥
जेथें नाहिं माझा श्रीराम समर्थ । त्याचें जीणें वेर्थ कोटीगुणें ॥ २ ॥
कोटीगुणें वेर्थ जीणें त्या नराचें । जानकीवराचें नांव नाहिं ॥ ३ ॥
नाम नाहिं मनीं नाहिं जो कीर्तनीं । तया कां जननी प्रसवली ॥ ४ ॥
प्रसवली परी जाला भुमीभार । दुस्तर संसार उलंघेना ॥ ५ ॥
उलंघेना येक रामन्नामेंवीण । रामदास खूण सांगतसे ॥ ६ ॥

१०६

स्वप्न हा संसार माईक वेव्हार । ह्मणोनी साचार मानुं नये ॥ १ ॥
मानुं नये सर्व जांयांचें आपुलें । ज्याचें त्यानें नेलें दुख काये ॥ २ ॥
दुख काये आतां स्वप्नसुख जातां । साच तें तत्वता दृढ धरी ॥ ३ ॥
दृढ धरी मना जानकीजीवना । तेणें समाधाना पावसील ॥ ४ ॥
पावसील नीजस्वरूप आपुले । जरी तें घडलें रामदास्य ॥ ५ ॥
रामदास्य घडे बहुतां सुकृतें । कांहीं पुण्य होतें पूर्वजांचें ॥ ६ ॥

१०७

च्यारी देह पिंडीं चत्वार ब्रह्मांडीं । आष्ट देहे प्रोढी बोलीजेल ॥ १ ॥
बोलीजेल श्रोतीं अवधान्य द्यावें । दुश्चीत नसावें नीरूपणीं ॥ २ ॥
निरूपणीं आष्ट देहे ते कवण । स्थुळ लींग जाण कारण तो ॥ ३ ॥
चौथा देहे जाण तो माहांकारण । पांचवें लक्षण विराटाचें ॥ ४ ॥
हीरण्यगर्भ हेत आणी अव्याकृत । आठवा निश्चीत मूळमाया ॥ ५ ॥
जन्म अष्ट देही साक्षी तो विदेही । रामदासीं नाहिं जन्म मृत्य ॥ ६ ॥

१०८

निरूपणीं जनीं लाभे सर्व कांहिं । दुजें ऐसें नाहिं पाहों जातां ॥ १ ॥
साराचेंही सार वेदां आगोचर । ते लाभे साचार निरूपणें ॥ २ ॥

---

१ निर्लज्ज. २ (?).

दाखवीतां नये बोलीलें न जाये । त्याची कळे सोये निरूपणें ॥ ३ ॥
मनासी ना कळे मीपणा नाडळे । ते गुज निवळे निरूपणें ॥ ४ ॥
वित्पत्तीचें कोडें तर्काचें सांकडें । तें जोडे रोकडें निरूपणें ॥ ५ ॥
मन हें चंचळ तें होये नीश्चळ । साधनाचें फळ दास ह्मणे ॥ ६ ॥

१०९

येकदां जेवीतां नव्हे समाधान । प्रतीदीनी आन्न खाणें लागे ॥ १ ॥
तैसें निरूपण केलेंची करावें । परी न करावें उदासीन ॥ २ ॥
प्रतीदीनी आन्न प्रतीदीनी जीवन । देहे संवरक्षण करावया ॥ ३ ॥
प्रेतीही संसारीं बोलावें लागतें । कांहिं केलींया तें सुटेना कीं ॥ ४ ॥
प्रत्यहीं हा देहो पाहावा लागतो । शुध करावा तो रात्रदिस ॥ ५ ॥
प्रत्यहिं देह्यानें भोगीलें भोगावें । त्यागीलें त्यागावें दास ह्मणे ॥ ६ ॥

११०

तुं काये जालासी आगा निरंजना । आह्मा भक्तजना सांभाळावें ॥ १ ॥
सांभाळावें सदा बाह्यआभ्यांतरीं । आह्मा क्षणभरी सोडुं नये ॥ २ ॥
सोडु नको वायां गुप्त कां जालासि । देवा देखीलासी संतसंगें ॥ ३ ॥
संतसंगें गुप्त होउनी पाहिलें । संगत्यागें जालें दरुशण ॥ ४ ॥
दरुशण जालें तेची ते जाणती । नसोनी आसती कल्पकोडी ॥ ५ ॥
कल्पकोडी जोडी जाली निर्गुणाची । दास ह्मणे कैची देहेबुधी ॥ ६ ॥

१११

देव निराकार त्या नाहिं आकार । तरी हा विस्तार कोणें केला ॥ १ ॥
कोणें केला ऐसें शोधुनी पाहावें । पाहोनी राहावें समाधानें ॥ २ ॥
समाधान घडे विचार पाहातां । बुझोनी राहातां सर्व काळ ॥ ३ ॥
सर्व काळ पूर्वपक्षेंसीं सीधांत । वेदांत धादांत सप्रचीत ॥ ४ ॥
सप्रचीत तरी विकारीं विकार । देव निर्विकार जैसा तैसा ॥ ५ ॥
जैसा आहे तैसा विवेकें पाहावा । पडों नये गोवा दास ह्मणे ॥ ६ ॥

---

१ प्रत्यहीं.

११२

गुरुवीणें प्राणी त्या होये जाचणी । सत्य माझी वाणी मिथ्या नव्हे ॥१॥
मिथ्या नव्हे सत्य सांगतों तुह्माला । अंतीं येमघाला चुकेना कीं ॥ २ ॥
चुकेना कीं येमयातना या जना । वेगीं निरंजना ठाई पाडा ॥ ३ ॥
ठाई पाडा वेगीं देव निरंजन । लावा तनमन सद्गुरुसी ॥ ४ ॥
सद्गुरुसी नाहीं जयाला वोळखी । तया झोंकाझोंकी यातनेची ॥ ५ ॥
यातनेची चिंता चुके येकसरी । वेगीं गुरु करीं दास ह्मणे ॥ ६ ॥

११३

ज्याचेनि जीतोसी त्यासी चुकलासी । वेर्थ कां जालासी भुमीभार ॥१॥
भुमीभार जीणें तुझें गुरुवीणें । वचनें प्रमाणें जाण बापा ॥ २ ॥
जाण बापा गुरुवीण गती नाहिं । पडसी प्रवांहीं मायाजाळीं ॥ ३ ॥
मायाजाळीं वेर्थ गुंतलासी मुढा । जन्मवरी वोढा तडातोडी ॥ ४ ॥
कांहिं तडातोडी कांहिं राम जोडीं । आयुष्याची घडी ऐसी वेचीं ॥५॥
ऐसी वेचीं बापा आपुली वयसा । दास ह्मणे ऐसा काळ घालीं ॥ ६ ॥

११४

प्रपंचीं असोनि परमार्थ करावा । बरा विवरावा निरंजन ॥ १ ॥
निरंजन देव प्रगटे अंतरीं । मग भरोवेरी करीना कां ॥ २ ॥
करीना कां परी संसार बाधीना । परी तो साधीना काय करूं ॥ ३ ॥
काय करूं देवा लोकांसी उपाय । टाकवेना सोये विश्रांतीची ॥ ४ ॥
विश्रांतीची सोये समाधान होये । मोक्षाचा उपाय सद्गुरुची ॥ ५ ॥
सद्गुरुसंगती चुके आधोगती । दास ह्मणे मती पालटावी ॥ ६ ॥

११५

करुनी आकर्ते होउनीयां गेले । तेणें पंथें चाले तोची धन्य ॥ १ ॥
तोची धन्य जनीं पूर्ण समाधानी । जनीं आणी वनीं सारीखेंची ॥ २ ॥

---

१ श्रम.

सारीखाची जेथें तेथें पाल्टेना । नये अनुमाना कांहिं येक ॥ ३ ॥
कांहिं येक लोक देह्यांत पाहाती । अंतरिची गती कोण जाणे ॥ ४ ॥
कोण जाणे काये परावे मनीचें । जनासी जनिचें कळतसे ॥ ५ ॥
कळतसे परी अंतर शोधावें । मनासी बोधावें दास ह्मणे ॥ ६ ॥

११६

माणुसाचें ब्रह्म होतें कोणेपरी । ऐसें तुं विचारीं आलया रे ॥ १ ॥
आलया माणुस हें कोणा ह्मणावें । वरें हें जाणावें शोधुनियां ॥ २ ॥
शोधुनियां पाहातां स्थुळाचा चाळक । सुक्षमाचा येक मनप्राण ॥ ३ ॥
मनप्राणेंविण हें कांहिं घडेना । हेंची आणा मना विवेकी हो ॥ ४ ॥
विवेकी हो तुह्मी विवेक पाहावा । संसाराचा गोवा कोण करी ॥ ५ ॥
कोण करीतसे सर्वहि करणी । दास निरूपणीं सावधान ॥ ६ ॥

११७

सावधान व्हावें विवेका पाहावें । वायोच्या स्वभावें सर्व कांहिं ॥ १ ॥
सर्व कांहिं घडे वायोची करीतां । वायो पांहों जातां आडळेना ॥ २ ॥
आडळेना वायो आकाशीं विराला । कर्ता काय जाला अंतरीचा ॥ ३ ॥
अंतरीचा सर्व विवेक पाहातां । ब्रह्मरूप आतां सहजची ॥ ४ ॥
सहजची जालें विचारानें केलें । माणुस पाहीलें शोधुनीयां ॥ ५ ॥
शोधुनीयां जीत माणुस पाहावें । वर्म पडे ठावें दास ह्मणे ॥ ६ ॥

११८

आलभ्याचा लाभ आकस्मात जाला । देव हा वोळला येकायेकीं ॥ १ ॥
येकायेकीं सुख जाहालें येकट । वेर्थ खटपट साधनाची ॥ २ ॥
साधनाची चिंता तुटली पाहातां । वस्तुरूप होतां वेळ नाहिं ॥ ३ ॥
वेळ नाहिं मज देवदरुशणा । संन्मुखची जाणा चहुंकडे ॥ ४ ॥
चहुंकडे मज देवाचें स्वरूप । तेथें माझें रूप हारपलें ॥ ५ ॥
हारपलें चित्त देवासी चिंतीतां । दास ह्मणे आतां कोठें आहे ॥ ६ ॥

११९

तुजविण देवा मज कोण्हि नाहिं । माझी चिंता कांहिं असों द्यावी ॥१॥
वैराग्यें कनीष्ट आभावें वरीष्ट । माझे मनीं नष्ट संदेह तो ॥ २ ॥
विवेकें सांडीलें ज्ञानें वोसंडीलें । चित्त हे लागलें तुझा पाईं ॥ ३ ॥
विद्या ना वैभव नेणे हावभाव । परी माझा भाव तुझा पाईं ॥ ४ ॥
तुझें नाम वाचे उचारीत असें । अंतरीं विस्वासें धरीयेलें ॥ ५ ॥
रामदास ह्मणे मी तुझा अज्ञान । माझें समाधान करीं देवा ॥ ६ ॥

१२०

रामभक्तीवीण अनु नाहिं सार । साराचेंही सार रामनाम ॥ १ ॥
कल्पनाविस्तारु होतसे संव्हारु । आह्मा कल्पतरु चाड नाहिं ॥ २ ॥
कामनेलागुनि विटलासे मनु । तेथें कामधेनु कोण काज ॥ ३ ॥
चिंता नाहिं मनीं राम गातां गुणी । तेथें चिंतामणी कोण पुसे ॥ ४ ॥
कदा नाहीं नाश स्वरूप सुंदरें । तेथें काये हिरे नासीवंत ॥ ५ ॥
रामदास ह्मणे रामभक्तीविणें । जाणावें हें उणें सर्व कांहिं ॥ ६ ॥

१२१

नमुं वक्रतुंडा स्वरूपें प्रचंडा । स्थुळ हें ब्रह्मांडा विराटाचें ॥ १ ॥
विराटाचें सत्य पाताळीं चरण । तेथें आधिष्ठान त्रीविक्रमा ॥ २ ॥
त्रीविक्रम स्थुळ तें सप्तपाताळ । कट महितळ विराटाचें ॥ ३ ॥
विराटाचें रोम गुल्फ[1] लता द्रम । सर्व नद्या नेम नाडीचक्रें ॥ ४ ॥
नाडीचक्र नद्या सप्तही सागर । जाणावें उदर विराटाचें ॥ ५ ॥
विराटाचा पोटीं क्षुधेचा प्रबळ । तोची दावानळ सागरीचा ॥ ६ ॥

१२२

कर्ता येक देव तेणें केलें सर्व । तयापासीं गर्व कामा नये ॥ १ ॥

---

१ मुळांत "गुल्फ" स्पष्ट आहे. गुल्फ ह्मणजे मणगट, पण हा अर्थ येथें कांहींच लागत नाहीं. श्रीसमर्थ "गुल्म" ह्मणाले पण कल्याण स्वामींच्या हातानें "गुल्फ" लिहिलें असावें, असें वाटतें. गुल्म ह्मणजे झुडूप.

देहे हें देवाचें वित्त कुबेराचें । तेथें या जीवाचें काय आहे ॥ २ ॥
देला देवविता नेला नेवविता । कर्ता करविता जीव नव्हे ॥ ३ ॥
नीमील्याचा धणी केला असे प्राणी । पाहातां निर्वाणीं जीव कैचा ॥४॥
लक्षुमी देवाची सर्व सत्ता त्याची । त्याविण जीवाची उरी नाहिं ॥ ५ ॥
दास ह्मणे मना सावध असावें । दुश्चीत नसावें सर्व काळ ॥ ६ ॥

१२३

मनुष्याची आशा तेची पैं नैराशा । येका जगदीशावांचुनीयां ॥ १ ॥
वांचुनीयां राम सर्वहि विराम । नव्हे पूर्ण काम रामेंवीण ॥ २ ॥
रामेंवीण नव्हे हें कोण्ही कोण्हाचें । सर्वहि मावेचें जांईजणें[1] ॥ ३ ॥
जांईजणें ऐसें कोण्हासी नेणवे । वेळेसी जाणवे संकटीचे ॥ ४ ॥
संकटीचा सखा निजांचा सांगाती । राम आदीअंतीं रामदासीं ॥ ५ ॥

१२४

दासांची संपत्ती राम सीतापती । जीवाचा सांगाती राम येक ॥ १ ॥
राम येक माता राम येक पीता । राम सर्व भ्राता सोहदरु ॥ २ ॥
सोहदरु विद्या वैभव कांचन । सर्वहि स्वजन राम येक ॥ ३ ॥
राम येक स्वामी रामची कैवारी । लाभ तो संसारीं राम येक ॥ ४ ॥
राम येक ज्ञान राम येक ध्यान । रामें समाधान रामदासीं ॥ ५ ॥

१२५

धाकटाची धुरु तो नव्हे लेकरु । जया सर्वेस्वेरु प्रगटला ॥ १ ॥
प्रगटला देव तया उपमान्यां । भावार्थे अनन्या क्षीरसींधु ॥ २ ॥
क्षीरसींधुवासी स्वयें नारायेण । प्रल्हादा रक्षण करीतसे ॥ ३ ॥
करीतो रक्षण दासांसी संकटीं । त्याचें नाम कंठी असों द्यावें ॥ ४ ॥
असों द्यावें मनीं देवाचें चींतन । गजईंद्र पावन नाम घेतां ॥ ५ ॥

१२६

आल्या देवाची वाट चुकलासी । ह्मणोनी आलासी संवसारा ॥ १ ॥

---

१ नश्वर.

संवसारीं दुखें करीसी रुदन । चुकलें भजन राघवाचें ॥ २ ॥
राघवाची भक्ती नेणतां विपत्ती । तुज आधोगती जन्म जाला ॥ ३ ॥
जन्म जाला परी वेगी सोये धरीं । सत्वर संसारीं मोकळीक ॥ ४ ॥
मोकळीक होये भक्तीपंथें जातां । वाक्य हें तत्वता दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१२७

विषयरुदन सोडुनियां द्यावें । तां नीजीं निजावें संतसंगें ॥ १ ॥
संतसंगें बापा होईं रे नीश्चळ । मग तळमळ विसरसी ॥ २ ॥
विसरसी दुःख संतांचे संगती । चुके आधोगती गर्भवास ॥ ३ ॥
गर्भवास आतां चुकविं आपुले । धरावे पाउले राघवाचे ॥ ४ ॥
राघवाचे भक्त राघवीं मिळती । भेटे सीतापती दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१२८

माता पिता जन स्वजन कांचन । प्रीया पुत्री मन गोउं नको ॥ १ ॥
गोउं नको मन राघवेंवांचुनी । लोकलाज जनीं लागलीसे ॥ २
लागलीसे परी तुवा न धरावी । स्वहितें करावी रामभक्ती ॥ ३ ॥
रामभक्तीवीण होसील हिंपुटी । येकलें सेवटीं जाणें लागे ॥ ४ ॥
जाणें लागे अंतीं बाळा सुलक्षणा । ध्याई रामराणा दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१२९

माझें मनीं सर्व सुख व्हावें तुज । ह्मणोनियां गुज सांगतसे ॥ १ ॥
सांगतसें हीत तां जीवीं धरावें । भजन करावें राघवाचें ॥ २ ॥
राघवाचें प्रेम तें करी विश्राम । येर सर्व श्रम जाण बापा ॥ ३ ॥
जाण बा वचन हें माझें प्रमाण । वाहातसें आण राघवाची ॥ ४ ॥
राघवाची भक्ती ते माझी विश्रांती । असों द्यावी चित्तीं दास ह्मणे ॥५॥

१३०

राघवाचें नाम राखसील जरी । तुज राखे तरी देवराणा ॥ १ ॥
देवराणा माझे जीवीचें जीवन । आवडीनें खूण सांगतसें ॥ २ ॥
सांगतसें खूण माझे अंतरीची । सर्वेही सुखाची सुखमूर्ती ॥ ३ ॥

सुखमूर्ती राम सोडुं नको कदा । तुज तो आपदा लागों नेदि ॥ ४ ॥
लागों नेदि कष्ट आपुल्या दासांसी । रामी रामदासीं साहाकारी ॥ ५ ॥

१३१

रानीं वनीं मनीं राम असों द्यावा । करील कुढांवा सेवकांचा ॥ १ ॥
सेवकांचा भार घेतसे साचार । ह्मणोनि अंतर पडों नेंदी ॥ २ ॥
पडों नेंदी शब्द माझा भुमीवरी । दृढ चित्तीं धरीं देवराणा ॥ ३ ॥
देवराणा सर्वा देवां सोडविता । लागईल चिंता त्यासी तुझी ॥ ४ ॥
तुझी चिंता करी राव आयोध्येचा । कृपाळु दीनाचा दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१३२

आपुलीं पारखीं सर्व पारखीली । नाहिं कामा आलीं रामेंविण ॥ १ ॥
रामेंवीण जाण हें सर्व पीसुणें । मावेचें करणें नाथीलेंची ॥ २ ॥
नाथीलेंची आहे जनाचें सांजणें । तणाचें तापणें तयापरी ॥ ३ ॥
तयापरी ऐसा निश्चय जाणावा । सतीचा बोळांवा लोक आहे ॥ ४ ॥
लोक नाना रंग जाणोनि वोरंग । रामदासीं संग सोडीयेला ॥ ५ ॥

१३३

इंद्रासी उद्वेग सर्व काळ मनीं । माझें राज्य कोण्ही घेईना कीं ॥ १ ॥
घेईना कीं कोण्ही बळीया दानव । घालीना कीं देव काराग्रहिं ॥ २ ॥
काराग्रह देवादिकांचें चुकेना । तेथें काये जना चुकईल ॥ ३ ॥
चुकईल भोग हें कई घडावें । लागेल भोगावें केलें कर्म ॥ ४ ॥
केलें कर्म तुटे जरी भ्रांती फीटे । दास ह्मणे भेटे संतजन ॥ ५ ॥

१३४

वासनेची बेडी देहेबुधी वांकडी । वाजे हुडहुडी ममतेची ॥ १ ॥
वैराग्याचा वन्ही विझोनीयां गेला । संचीत खायाला पुण्य नाहिं ॥ २ ॥
भक्ती पांघरूण तें माझें सांडलें । मज वोसंडीलें संतजनीं ॥ ३ ॥

---

१ रक्षण. २ मैत्री. ३ तृणाचें. ४ बोळवणी.

नाम संजीवनी मुखीं नाहिं पाणी । निंदेची पोहाणी प्रबळली ॥ ४ ॥
रामदास ह्मणे ऐसीयाचें जीणें । सदा दैन्यवाणें रामेंविण ॥ ५ ॥

१३५

लोभाचे बरोडी कामीं घाली उडी । पायांची वेंगडी वळतसे ॥ १ ॥
सदा भक्तीविण जालें उपोषण । झड घाली अन्न खावयासी ॥ २ ॥
मायाजाळ आगी सुटली अंतरीं । परघरीं चोरी करीतसे ॥ ३ ॥
आंग हे चोरीतां आंगचीं सुजलें । नाहिं झीजविलें रामालागी ॥ ४ ॥
रामदास ह्मणे प्राणी भक्तीउणें । तयालागीं सुणें आतैळेना ॥ ५ ॥

१३६

रात्रदिस मन राघवीं असावें । चिंतन नसावें कांचनाचें ॥ १ ॥
कांचनाचें ध्यान परस्त्रीचिंतन । जन्मासी कारण हेंची दोनी ॥ २ ॥
दोनी नको धरूं नको निंदा करूं । तेणें हा संसारु तरसील ॥ ३ ॥
तरसील भवसागरीं बुडतां । सत्य या आनंताच्यानि नामें ॥ ४ ॥
नामरूपातीत जाणावा आनंत । दास ह्मणे संतसंग धरा ॥ ५ ॥

१३७

दुर्जनाचा संग होये मना भंग । सज्जनाचा योग सुखकारी ॥ १ ॥
सुखकारी संग संतसज्जनाचा । संताप मनाचा दुरी ठाके ॥ २ ॥
दुरि ठाके दुख सर्व होये सुख । पाहों जातां शोक आडळेना ॥ ३ ॥
आडळेना लोभ तेथें कैचा क्षोभ । आलभ्याचा लाभ संतसंगें ॥ ४ ॥
संतसंगें सुख रामी रामदासीं । देहेसमंधासी उरी नाहिं ॥ ५ ॥

१३८

ऐसा कोण संत जो दावि आनंत । संदेह्याचा घात करूं जाणे ॥ १ ॥
करूं जाणे साधकांचें समाधान । जया भीन्नाभीन्न आडळेना ॥ २ ॥
आडळेना जया आपुलें पारीखें । ऐक्यरूप मुखें सुखावला ॥ ३ ॥

---

१ प्रवाह (?). २ आश्चळभूत. ३ स्पर्श करीना.

सुखावला ज्याचे संगती साधक । साधु तोची येक धन्य जनीं ॥ ४ ॥
धन्य तेची जनीं जे गुणें बोधीले । धन्य ह्मणे जाले पुरुष ते ॥ ५ ॥

१३९

संताचेनी संगें देव पाठीं लागे । सांडुं जातां मागें सांडवेना ॥ १ ॥
सांडवेना देव सदा समागमी । बाह्य अंतर्यामीं सारीखाची ॥ २ ॥
सारीखाची कडां कपाटीं सीखरीं । ग्रहीं वनांतरीं सारीखाची ॥ ३ ॥
सारीखाची तीर्थी सारीखाची क्षत्रीं । दीवा आणी रात्रीं सारीखाची ॥४
सारीखाची अंत नाहिं तो आनंत । रामदासीं कींत मावळला ॥ ५ ॥

१४०

निर्गुण स्वरूपीं मूळमाया जाली । तीच्या पोटा आली गुणमाया ॥ १॥
गुणमाये पोटीं जाला सत्वगुण । सत्वीं रजोगुण उद्भवला ॥ २ ॥
उद्भवला रजोगुणीं तमोगुण । तमोगुणीं जाण व्योम जालें ॥ ३ ॥
व्योमा पोटीं वायो वायोपोटीं तेज । तेजीं तें सहज आप जालें ॥ ४ ॥
आपापासुनियां भुमंडळ होणें । शास्त्रींचीं वचनें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४१

पृथ्वीतळीं व्याळ व्याळातळीं जळ । त्या तळीं आनळ सत्य जाण ॥१॥
सत्य जाण तया तळीं तो आनीळ । त्या तळीं पोकळ व्योम आहे ॥२॥
व्योमातळीं अहंकार तो केवळ । तेणें ब्रह्मगोळ धरीयेला ॥ ३ ॥
धरीयेला पुढें महत्तत्व आसे । सप्तार्णव ऐसें निरोपीलें ॥४ ॥
दशगुण थोर येकाहुनी येक । हें सप्त कंचुक दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४२

कुमारीच्या पोटा ब्रह्मच्यारी आला । विचारीतां जाला तोची बाप ॥१॥
बापची पुरुष ते तों मायराणी । शब्द विचक्षणी विचारावा ॥ २ ॥
विचारितां होये नातुहि पणतु । प्रपींता हे मातु मिथ्या नव्हे ॥ ३ ॥

---

१ दासबोध द. ४–१०–११३.

मिथ्या नव्हे कदा हा देहेसमंधु । विस्तारें विवीधु सोईरीक ॥ ४ ॥
सोरीकसमंधु नाहिं त्या निर्गुणा । शाश्वताच्या खुणा दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४३

बाह्य नारीकेळ भीतरी करोटी । तैसी परी सृष्टी सस्वरूपीं ॥ १ ॥
सस्वरूपीं माया जैसी दर्मी छयाया । कां तें भासे वांया मृगजळ ॥ २ ॥
मृगजळ भासे मार्तंडाकरितां । स्वरूपीं पाहातां बींब नाहीं ॥ ३ ॥
नाहिं जेथें बींब कैचें प्रतीबींब । येकची स्वयंभ सस्वरूप ॥ ४ ॥
सस्वरूपीं भास नाथीला आभास । धरीजे विस्वास दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४४

काम क्रोध शोक मोहो आणी भये । पंचधा आन्वये आकाशाचा ॥ १ ॥
धावण चळण आणी आकोचन । वायो प्रासारण निरोधन ॥ २ ॥
क्षुधा तृषा निद्रा मैथुन आलस्य । तेजाचे हे अंश पंचविधा ॥ ३ ॥
लाळ मुत्र शुक्र रक्त आणी मज्या । आप जाण वोजा पंचविधा ॥ ४ ॥
आस्ती मौंश त्वचा नाडी रोम आंश । दास ह्मणे वास देहातीतें ॥ ५ ॥

१४५

अंतःकर्ण मन बुधी आणी चीत्त । दृढ सावचीत आहंकार ॥ १ ॥
व्यानु तो समानु उदानु तो प्राणु । पांचवा अपानु वायो जाण ॥ २ ॥
श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा आणी घ्राण । तेज अंश जाण पंचविधा ॥ ३ ॥
वाचा पाणी पाद सीष्ण आणी गुद । आपाचे प्रसीद्ध पंचगुण ॥ ४ ॥
शब्द स्परुश रूप रस आणी गंध । पृथ्वी हे विशद दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४६

विष्णु चंद्र ब्रह्मा नारायेण रुद्रें । आकाशाचे थोर औंश पाहे ॥ १ ॥
ब्रह्मांडीं व्यापक लोकार्क वरुण । रुद्र वायो जाण चाळक तो ॥ २ ॥
दिशा वायो रवि वरुणाचा हेत । आस्वीन देवत तेज औंश ॥ ३ ॥

---

१ दासबोध १७×८ व १७×९ पहा. २ दासबोध ९×५ पहा.

वन्ही ईंद्र तीजा जाणावा उपेंद्र । ब्रह्मा आपीं सार नैरुती तो ॥ ४ ॥
शब्द स्पर्श रूप रस आणी गंध । तंन्मात्रा विशद दास ह्मणे ॥५॥

१४७

विष्णु चंद्र जाण ब्रह्मा नारायेण । पार्वतीरमण सदासीव ॥ १ ॥
दिशा वायु सुर्ये ज्ञानईंद्रियान्वये । वरुण नीश्चये आरुण तो ॥ २ ॥
तोची ईंद्र वन्ही वामन प्रजापती । पांचवा नैरुती गुदस्थानी ॥ ३ ॥
स्थानें वायो येक विषयेंही येक । जाहालें कौतुक सुक्षमाचें ॥ ४ ॥
सुक्षमीं सुक्षम येक आत्माराम । रामदासीं वर्म सांपडलें ॥ ५ ॥

१४८

भुतपंचकांचे पंचवीस गुण । याचें स्थुळ जाण उभारलें ॥ १ ॥
उभारलें स्थुळ पांचा पंचकाचें । तेंची तु हें साचें केवि घडे ॥ २ ॥
केवी घडे द्रष्टा दृश्य येकरूप । द्रष्टयाचें स्वरूप वेगळेंची ॥ ३ ॥
वेगळेंची जाण अस्ती मौंश त्वचा । विस्तार भुतांचा जाणताहे ॥ ४ ॥
जाणताहे द्रष्टा स्थुळाचा जाणता । विदेही तत्वता दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१४९

कर्ण मनादिक सुक्षम पंचक । याचा साक्षी येक तुंची जाण ॥ १ ॥
जाणे पंचप्राण साक्षी विलक्षण । विषयांचा जाण तुंची येक ॥ २ ॥
तुंची येक साक्षी दशईंद्रीयांचा । पांचा पंचकांचा लींग देहे ॥ ३ ॥
लींग देहे दृश्य द्रष्टा तुंची येक । बोलीला विवेक सुक्षमाचा ॥ ४ ॥
सुक्षमाचा साक्षी सुक्षमावेगळा । दास अवलीळा देह्यातीत ॥ ५ ॥

१५०

देहेद्वयसाक्षी[1] नेणे आपणासी । कारण तयासी बोलीजेतें ॥ १ ॥
देहेद्वय जाणे आपणासी नेणे । पुसों जातां ह्मणे कळेना कीं ॥ २ ॥
कळेना कीं मज माझेंची स्वरूप । जाला साक्षरूप सहजची ॥ ३ ॥

---

१ स्थूळ आणि सूक्ष्म हे दोन देह जाणणारा आपण कोण हें जाणत नाहीं, याचें नांव कारण देह.

सहजची जाला कारणाचा साक्षी । स्वयें नेणण्यासी जाणताहे ॥ ४ ॥
जाणताहे स्थुळ सुक्षम कारण । साक्षी वीलक्षण दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१५१

विदेह्यासी कैचें देह्याचें बंधन । बोलीजे अज्ञानं नीरसाया ॥ १ ॥
निरसोनी माया वांजेची कुमरी । मृगजळपुरी उत्तरावें ॥ २ ॥
उत्तरावें विष स्वप्नीच्या सर्पाचे । आणी निसंगाचें संग दुख ॥ ३ ॥
संगदुख तुटे अजन्म्याचा जन्म । नाथीलाची भ्रम बाधीतसे ॥ ४ ॥
बाधीतसे भ्रम संतसंगेंवीण । रामदासीं ह्मण साधुसंगें ॥ ५ ॥

१५२

स्वरूप सांडुनी मीच देहे भावी । तो जीव रवरवीं पचईल ॥ १ ॥
पचईल नर्की देह्याच्या समंधें । सज्जनाच्या बोधें सांडवला ॥ २ ॥
सांडुनी विवेक वेदमाहांवाक्य । जीवासीवा ऐक्य जयाचेनी ॥ ३ ॥
जयाचेनी तुटे संसारबंधन । तयाचें वचन दृढ धरा ॥ ४ ॥
दृढ धरा मनीं अहं ब्रह्म ऐसें । सांगतो विस्वासें रामदास ॥ ५ ॥

१५३

मुक्त निसंदेहे बध तो संदेहे । संदेह्याचा देहे कामा नये ॥ १ ॥
कामा नये चीत्त दुश्चीत सर्वदा । लागली आपदा संशयाची ॥ २ ॥
संशयाच्या संगें समाधान भंगे । खेद आंगीं लागे आकस्मात ॥ ३ ॥
आकस्मात सुखदुख कालवलें । साधकांसी केलें संदेह्यानें ॥ ४ ॥
संदेह्याचा घात करी येकसरा । दास ह्मणे करा निरूपण ॥ ५ ॥

१५४

मीच ब्रह्म ऐसा अभिमान धरीं । जाणावा चतुरीं चौथा देहे ॥ १ ॥
चौथा देहिं सर्वसाक्षणी आवस्ता । ऐसी हे वेवस्ता चौ देह्याची ॥ २ ॥
चौ देह्यांची गाठी शोधीतां सुटली । विवेकें तुटली देहेबुधी ॥ ३ ॥

---

१ आपण जाणत नाहीं हें त्याला कळतें, यावरून जाणणारा साक्षी कोणी निराळाच आहे हें उघड आहे.

देहेबुधी नाहिं स्वरूपीं पाहातां । चौथा देहे आतां कोठें आहे ॥ ४ ॥
कोठें आहे अहं ब्रह्म ऐसा हेत । देहिं देह्यातीत रामदास ॥ ५ ॥

१५५

खोटें निवडितां खरें नाणें उरे । तैसेंचि विस्तारे तत्वज्ञान ॥ १ ॥
तत्वज्ञान खोटें जाणोनि त्यागावें । मग वोळखावें परब्रह्म ॥ २ ॥
परब्रह्म खरें संतसंगें कळे । विवेकें निवळे मार्ग कांहिं ॥ ३ ॥
मार्ग कांहिं कळे परीक्षा जाणतां । दिशाभुली होतां मार्ग चुके ॥ ४ ॥
मार्ग चुके मन ऐसें न करावें । सार्थक करावें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१५६

जें जें कांहि दिसे तें तें सर्व नासे । आविनाश असे आत्मरूप ॥ १ ॥
आत्मरूपीं दृष्टी घालीतां निवळे । आपेंआप कळे मिथ्या माया ॥ २ ॥
मिथ्या माया वाटे साचाचे सारीखी । स्वरूपीं वोळखी जंवं नाहिं ॥ ३ ॥
जवं नाहिं जाली संदेहनीवृती । तंव हे प्रचीती जाणवेना ॥ ४ ॥
जाणवेना मनीं निश्चयांवांचुनीं । निश्चयो श्रवणीं दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१५७

देहेबुधी बहु काळाची जुनाट । नवि आहे वाट सार्थकाचि ॥ १ ॥
सार्थकाची वाट भ्रांतीनें लोपली । जवळी चुकली असोनीयां ॥ २ ॥
असोनीयां देव जवळि चुकला । प्राणी भांबावला मायाजाळें ॥ ३ ॥
मायाजाळ दृश्य सुटे येकसरें । जरी मनीं धरे सस्वरूप ॥ ४ ॥
स्वरूपनिश्चयें समाधान होये । रामदासीं सोये स्वरूपाची ॥ ५ ॥

१५८

योगींयाचा देव मज सांपडला । थोर लाभ जाला येकायेकी ॥ १ ॥
येकायेकीं येक त्रलोक्यनायेक । देखिला सन्मुख चहुंकडे ॥ २ ॥
चहुंकडे देव नित्य निरंतर । व्यापुनी अंतर समागमें ॥ ३ ॥
समागम मज रामाचा जोडला । वियोग हा केला देशधडी ॥ ४ ॥
देशधडी केला विवेकें वियोग । रामदासीं योग सर्व काळ ॥ ५ ॥

१५९

जेथें जावें तेथें राम समागमी । आतां कासया मी खंती करूं ॥ १ ॥
खंती करूं ज्याची तो समागमेंची । पाहातां सुखाची घडी होये ॥ २ ॥
होये देव खरा भुमंडळवासी । जातां दिगांतासी सारीखाची ॥ ३ ॥
सारीखाची जनीं वनीं वनांतरीं । तो गिरीकंदरीं सारीखाची ॥ ४ ॥
सारीखाची कडां कपाटीं पाहातां । राम आठवितां दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१६०

विदेशासी जातां देशची लागला । पुढें सांपडला मायेबाप ॥ १ ॥
मायेबाप राम या विश्व लोकांचा । तो स्वामी आमुचा सर्व देशीं ॥ २ ॥
सर्व देशीं आहे विचारें पाहातां । जातांना राहातां सारीखाची ॥ ३ ॥
सारीखाची देव कदा पालटेना । राहे त्रिभुवना व्यापुनियां ॥ ४ ॥
व्यापुनियां दासां सनीधची असे । विचारें विलसे रामदासीं ॥ ५ ॥

१६१

रामेंविण देश तो जाण विदेश । विदेशाचा देश राम करी ॥ १ ॥
राम भेटे ज्यासी तो नव्हे विदेसी । सर्व देश त्यासी आपलेची ॥ २ ॥
आपलेची देश या रामाकरीतां । होये सार्थकता जेथें तेथें ॥ ३ ॥
जेथें तेथें राम देखतां विश्राम । संसारीचा श्रम आठवेना ॥ ४ ॥
आठवेना तेथें आठव विसर । दास निरंतर जैसा तेसा ॥ ५ ॥

१६२

कल्पनेचा प्रांत तो माझा येकांत । तेथें मी निवांत बैसईन ॥ १ ॥
बैसईन सुखरूप क्षण येक । पाहीन विवेक राघवाचा ॥ २ ॥
राघवाचा पार आनंत आपार । नाहिं पारावार स्वरूपासी ॥ ३ ॥
स्वरूप रामाचें अत्यंत कोमळ । जेथें नाहिं मळ माईकांचा ॥ ४ ॥
माईकांचा मळ जाये ततक्षणी । रामदरुशणीं रामदास ॥ ५ ॥

१६३

प्रथम नमन संत साधु जन । संवादाचें ज्ञान बोलावया ॥ १ ॥

बोलावया सार वस्तुचा विचार । जेणें निरंतर सुख वाटे ॥ २ ॥
सुख वाटे मनीं संवाद सजनी । तेणें ध्यानीं मनीं सस्वरूप ॥ ३ ॥
सस्वरूप मनें कदा आकळेना । सुलभ सज्जनाचेनि संगें ॥ ४ ॥
संगें साधुचीया समाधान जालें । स्वरूप लाधलें रामदासीं ॥ ५ ॥

१६४

आमुचे सज्जन संत साधुजन । होये समाधान तयाचेनि ॥ १ ॥
तयाचेनि संगें पाविजे विश्रांती । साधु आदि अंतीं सारीखाची ॥ २ ॥
सारीखेचि सदा संत समाधानी । ह्मणोनियां मनीं आवडती ॥ ३ ॥
आवडती सदा संत जीवलग । सुखरूप संग सज्जनाचा ॥ ४ ॥
सज्जनाचा संग पापातें संव्हारी । ह्मणोनियां धरी रामदास ॥ ५ ॥

१६५

संतसंगें जन्म चुकती यातना । आणी जनार्दना भेटीं होये ॥ १ ॥
भेटी होये संतसंगें राघवाची । आणीक भवाची शांती होये ॥ २ ॥
शांतीं होये काळ शांती होये वेळ । मन हें निर्मळ जरी होये ॥ ३ ॥
जरी राहे भाव राघवीं सर्वदा । संसारआपदा तया नाहिं ॥ ४ ॥
तया नाहिं दुख तया नाहिं शोक । दास ह्मणे येक राम ध्यातां ॥ ५ ॥

१६६

मन हे विवेकें विशाळ करावें । मग आठवावें परब्रह्म ॥ १ ॥
परब्रह्म मनीं तरीच निवळे । जरी बोधें गळे अहंकार ॥ २ ॥
अहंकार गळे संताचे संगती । मग आदि अंतीं समाधान ॥ ३ ॥
समाधान घडे स्वरूपीं राहातां । विवेक पाहातां निसंगाचा ॥ ४ ॥
निसंगाचा संग सदृढ धरावा । संसार तरावा दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१६७

ब्रह्म हें जाणावें निर्मळ निश्चळ । व्यापक पोकळ व्योमाकार ॥ १ ॥
व्योमाकार ब्रह्म बोलताती श्रुती । पाहों जातां मती तदाकार ॥ २ ॥
तदाकार मती श्रवणें होईल । संदेह जाईल अंतरीचा ॥ ३ ॥

अंतरींचा भाव निर्मळीं लागतां । होईजे तत्वता निर्मळाचि ॥ ४ ॥
निर्मळची होणें निर्मळाच्या गुणें । श्रवणें मननें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१६८

वें नमो आनंता तुंची मातापिता । तुझी सर्व सत्ता तुंची येक ॥ १ ॥
तुंची येक ऐसा निश्चय मानसीं । जालीयां मुक्तीसी काये उणें ॥ २ ॥
काये उणें मुक्ती जया तुझी भक्ती । संसारीं विरक्ती सर्व काळ ॥ ३ ॥
सर्व काळ जया श्रवणीं आवडी । साधका तांतडी तुझी देवा ॥ ४ ॥
तुझी देवा चाड त्यासी नाम गोड । पुरे सर्व कोड रामनामीं ॥ ५ ॥

१६९

सगुण हा देव धरावा निश्चीत । तरी नासीवंत विश्व बोले ॥ १ ॥
विश्व बोले येका भजावें निर्गुणा । परी लक्षवेना काय कीजे ॥ २ ॥
काय कीजे आतां निर्गुण दिसेना । सगुण असेना सर्व काळ ॥ ३ ॥
सर्व काळ गेला संदेहीं पडतां । कोणे वेळे आतां मोक्ष लाभे ॥ ४ ॥
मोक्ष लाभे येका सद्गुरुवचनें । आत्मनिवेदनें रामदासीं ॥ ५ ॥

१७०

मुक्तपणें नको रामाचा आव्हेरु । करी तो गव्हांरु मुक्त नव्हे ॥ १ ॥
मुक्त नव्हे काये स्वयें शूळपाणी । रामनाम वाणी उच्चारितो ॥ २ ॥
उच्चारितो सीव तेथें किती जीव । बापुडें मानव देहेधारी ॥ ३ ॥
देहेधारी नर धन्य तो साचार । वाचे निरंतर रामनाम ॥ ४ ॥
रामनाम वाचे रूप आभ्यांतरीं । धन्य तो संसारीं दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१७१

दर्पणीं पाहातां दिसतें सर्वांग । परी पुष्टीभाग आडळेना ॥ १ ॥
आपुलीच पाठी पाहातां न दिसे । ऐसें बोलतसे सर्व जन ॥ २ ॥
आपशुधी नेणे त्या काये परावें । ह्मणोनि जाणावें आपणासी ॥ ३ ॥

---

१ ॐ. २ मूर्ख.

आपणासी जाणे संताचे संगती । तया आधोगती जन्म नाहिं ॥ ४ ॥
नाहिं जन्ममृत्य नाहिं येणें जाणें । स्वरूपीं राहाणें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१७२

नित्य निरंतर सर्वांचे अंतर । तोची निराकार बोलीजेतो ॥ १ ॥
बोलीजेतो संत महंत जाणती । खुणेसी बाणती विवंचीतां ॥ २ ॥
विवंचीतां राम रामची होईजे । ये गोष्टीची कीजे विचारणा ॥ ३ ॥
विचारणा सार विचारें उधार । साधु योगेश्वर विचारेंची ॥ ४ ॥
विचारेंची जनीं होतसे सार्थक । धन्य हा विवेक दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१७३

माझा स्वामी आहे संकल्पापरता । शब्दीं कैसी आतां स्तुती करूं ॥१॥
स्तुती करूं जातां अंतरला दुरी । मीतुंपणा उरी उरों नेदी ॥ २ ॥
उरों नेंदी उरी स्वामीसेवकपण । येकाकी आपणा ऐसें केलें ॥ ३ ॥
केलें संघटण कापुरें अग्नीसी । तैसी भिन्नत्वासी उरी नाहीं ॥ ४ ॥
उरी नाहिं कदा रामी रामदासा । स्वयें होये ऐसा तोची धन्य ॥ ५ ॥

१७४

प्रउत्ती सासुरें नीवृती माहेर । तेथें निरंतर मन माझें ॥ १ ॥
माझे मनीं सदा माहेर सुटेना । सासुरें तुटेना काय करूं ॥ २ ॥
काय करूं मज लागला लोकीक । तेणें हा विवेक दुरी जाये ॥ ३ ॥
दुरी जाये हीत मजची देखतां । प्रेम करूं जातां होत नाहिं ॥ ४ ॥
होत नाहिं प्रेम संतसंगेंवीण । रामदास खूण सांगतसे ॥ ५ ॥

१७५

वस्तुचा निर्धार होये पारंपार । साधनाचें सार निरूपण ॥ १ ॥
निरूपणा ऐसें सार नाहिं दुजें । जेणें सर्व बीजें हाता येती ॥ २ ॥
हाता येती बीजें ज्ञानाचीं सहजें । निसंदेहे भोजें[1] नाचतसे ॥ ३ ॥

---

१ आवडीनें.

नाचतसे सदा विवेक अंतरीं । मायामोहोपुरीं बुडों नेदी ॥ ४ ॥
बुडों नेदी कदा काळीं निरूपण । रामदास खूण सांगतसे ॥ ५ ॥

१७६

निरूपण सार अद्वैत करावें । तेणें उधरावें निश्चयेंसीं ॥ १ ॥
निश्चयेंसीं पाहे आपुली वोळखी । तोची येक सुखी जनामधें ॥ २ ॥
जनामधें सुखी परत्र साधनें । संसारबंधनें तया नाहिं ॥ ३ ॥
तया नाहिं देहेबुधीची अहंता । देही विदेहता वस्तुरूप ॥ ४ ॥
वस्तुरूप आहे मीपण त्यागीतां । शाश्वत भोगीतां दास मुक्त ॥ ५ ॥

१७७

निरूपणें भक्ती निरूपणें ज्ञान । अनुताप पूर्ण निरूपणें ॥ १ ॥
निरूपणें योग योगाचा संयोग । निरूपणें त्याग घडतसे ॥ २ ॥
घडतसे सर्व कांहीं निरूपणें । बाणती लक्षणें सज्जनाचीं ॥ ३ ॥
सज्जनाचीं मतें सज्जन जाणती । येर ते नेणती जाणपणें ॥ ४ ॥
जाणत्या नेणत्या होये समाधान । करावें मनन संगातीत ॥ ५ ॥

१७८

सर्व समाधान होये निरूपणें । परी जाणपणें बुडविलें ॥ १ ॥
बुडविलें देह्यातीत समाधान । देहेअभिमान वाढविला ॥ २ ॥
वाढविला तर्क वायां निरूपणीं । जाणीवे पापीणी काये केलें ॥ ३ ॥
काय केलें ऐसें जाणत जाणतां । स्वरूपीं अहंता कामा नये ॥ ४ ॥
कामा नये देहेबुधीचें जाणणें । दास निरूपणें सावधान ॥ ५ ॥

१७९

गतीचें लक्षण हेंची हें प्रमाण । श्रवण मनन सर्व काळ ॥ १ ॥
सर्व काळ सारासारविचारणा । वस्तुची चाळणा निरंतर ॥ २ ॥
निरंतर ध्यास लागला अंतरीं । धारणा हे धरीं निर्गुणाची ॥ ३ ॥
निर्गुणसंगती निर्गुण होईजे । प्रत्यावृत्ती कीजे निरूपण ॥ ४ ॥
निरूपणें होये आलभ्याचा लाभ । साधन सुल्लभ दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१८०

निरूपणा ऐसें नाहिं समाधान । आणीक साधन आडळेना ॥ १ ॥
भक्तिज्ञान घडे वैराग्य ओंतुडे । भावार्थ सांपडे निरूपणें ॥ २ ॥
शांती क्षमा दया नैराशता मनीं । आवस्ता उन्मनी निरूपणें ॥ ३ ॥
रीधी सीधी दासी होती निरूपणें । श्रवणें मननें निजध्यासें ॥ ४ ॥
भ्रांतीचा संदेहे तुटे येकसरा । दास ह्मणे करा निरूपण ॥ ५ ॥

१८१

केलेंची करावें पुन्हा निरूपण । तरी बाणे खूण कांहिं येक ॥ १ ॥
कांहिं येक काळ निरूपणें गेला । तोची येक भला समाधानी ॥ २ ॥
समाधानी भला निरूपणें राहे । पाहिलेंची पाहे निरूपण ॥ ३ ॥
निरूपण पाहे श्रवण मनन । होये समाधान निजध्यासें ॥ ४ ॥
निजध्यास मनीं वस्तुचा करावा । संसार तरावा दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१८२

चित्त आहे कैसें मळीण तें कैसें । शुध होतें कैसें विचारावें ॥ १ ॥
वैद्य वोळखेना रोगहि कळेना । औषध मिळेना प्रचीतीचें ॥ २ ॥
अनुमानें देव अनुमानें भक्त । अनुमानें मुक्त अनुमानी ॥ ३ ॥
अनुमानें केलें अनुमानें कल्पीलें । निर्फळ जाहालें सर्व कांहिं ॥ ४ ॥
सर्व कांहिं वरें प्रचीत आलीयां । दास ह्मणे वांयां आप्रचीती ॥ ५ ॥

१८३

प्रचीतीचा देव सप्रचीत भाव । करावा उपाव सप्रचीत ॥ १ ॥
प्रचीतीचा वैद्य प्रचीतीची मात्रा । प्रचीतीच्या मंत्रा पाठ कीजे ॥ २ ॥
प्रचीतीनें कोण्ही येक तें पाहावें । जन वोळखावें प्रचीतीनें ॥ ३ ॥
प्रचीतीनें ईष्ट प्रचीतीनें मीत्र । प्रचीतीनें सुत्र कोण्ही येक ॥ ४ ॥
कोण्ही येक कार्ये प्रचीती उपाये । दास ह्मणे सोये प्रचीतीची ॥ ५ ॥

---

१ प्राप्त होतें.

१८४

श्रवण करावें जेथें ब्रह्मज्ञान । ज्ञानेंवीण सीण कामा नये ॥ १ ॥
कामा नये जेथें सारासार नाहिं । कथेचे प्रवांहिं कोण साध्य ॥ २ ॥
साध्य तेंची ध्यावें येर तें त्यागावें । विचाराच्या नावें जेथें सुन्य ॥ ३ ॥
जेथें सुन्य ज्ञान सर्व अनुमान । अनुमानें धन्य होईजेना ॥ ४ ॥
होईजेना धन्य निरंजनेंविण । रामदास खूण सांगतसे ॥ ५ ॥

१८५

राम कैसा आहे हें आधीं पाहावें । मग सुखीनावें दास्य करूं ॥ १ ॥
दास्य करूं जन देव वोळखोन । जालें ब्रह्मज्ञान दास्य कैचें ॥ २ ॥
दास्य कैचें घडे देवासी नेणतां । वाउगें सीणतां श्रम उरे ॥ ३ ॥
श्रम उरे साध्य तें कांहिं दिसेना । अंतरीं वसेना समाधान ॥ ४ ॥
समाधान देव पाहातां घडेल । येर वीघडेल दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१८६

शोधुनी पाहावें देवरुसीमूळ । निर्माण सकळ कोठुनीयां ॥ १ ॥
कोठुनीयां जाली सर्वहि उपाधी । बरी घ्यावी शुधी शाश्वताची ॥ २ ॥
शाश्वताची शुधी घेतां दढबुधी । घेउनी समाधी हाता चढे ॥ ३ ॥
हाता चढे सर्व वेदशास्त्रबीज । मुख्य गुह्य गुज योगींयांचें ॥ ४ ॥
योगींयांचें गुज सहजीं सहज । दास ह्मणे नीज ठांई पाडीं ॥ ५ ॥

१८७

देव तो कळेना राहिला चुकोनि । संसारा येउनी काये केलें ॥ १ ॥
काय केलें बापा आपुलें आन्हीत । देखत देखत चुकलासी ॥ २ ॥
चुकलासी धणी या भुमंडळाचा । सर्वहि देवांचा मुख्य देव ॥ ३ ॥
मुख्य देव आहे तो तुज कळेना । शाहाणा आपणा ह्मणविसी ॥ ४
ह्मणविसी परी दसऱ्याचें सोनें । उणें कोटिगुणें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

---

१ सुखेनैव.

१८८

शाहाणे दिसता ब्रह्मज्ञानेंविण । संसाराचा सीण करूनीयां ॥ १ ॥
करूनी संसार रात्रदिस धंदा । कैसे हो गोविंदा चुकलेती ॥ २ ॥
चुकलेती वांयां तुह्मी कां बध हो । अंतरीं संदेहो जन्मवरी ॥ ३ ॥
जन्मवरी वोझें वाहीलें वाउगें । वेर्थ कामरंगें रंगोनीयां ॥ ४ ॥
रंगोनियां कामीं अंतरावें रामीं । दास ह्मणे उर्मी कामा नये ॥ ५ ॥

१८९

नवस पुरवी तो देव पुजीला । लोभालागी जाला कासावीस ॥ १ ॥
कासावीस जाला प्रपंच करीतां । सर्व काळ चिंता प्रपंचाची ॥ २ ॥
प्रपंचाची चिंता करीतांची मेला । तो काय देवाला उपकार ॥ ३ ॥
उपकार जाला सर्व ज्यालागुनी । तें गेलीं मरोनी पाहातसे ॥ ४ ॥
पाहातसे पुढें आपणहि मेला । देवासी चुकला जन्मवरी ॥ ५ ॥

१९०

प्रचीतीवेगळें मिथ्या सर्व कांहीं । निर्फळची पांहीं आप्रचीती ॥ १ ॥
आप्रचीती जेथें फळ कैचें तेथें । निर्फळची स्वार्थें कासावीस ॥ २ ॥
प्रचीतीची वैरी जया आंगीं वसे । संग्रहाचें पीसें लाभेंवीण ॥ ३ ॥
लाभेंवीण लाभ मानीला सुलभ । लाभ नाहिं लोभ प्रगटला ॥ ४ ॥
प्रगटला लोभ केलें निरार्थक । प्रचीती सार्थक दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१९१

होतें आठवण तेंची अंतःकर्ण । आतां सावधान मन ऐका ॥ १ ॥
संकल्प विकल्प होये नव्हे वाटे । तेंची मन खोटें कल्पनिक ॥ २ ॥
होये नव्हे ऐसा अनुमान जाला । निश्चयोची केला तेची बुधी ॥ ३ ॥
निश्चयची केला याचेंची चिंतन । तेंची चित्त जाण निश्चयेंसीं ॥ ४ ॥
अहंकारासवें देहे चालताहे । दास ह्मणे पाहें अनुभवें ॥ ५ ॥

---

१ ठाव ठिकाण, २ दासबोध १७-८-४।९

१९२

प्रत्ययाचें ज्ञान तेंची तें प्रमाण । येर आप्रमाण सर्व कांहिं ॥ १ ॥
सर्व कांहिं धर्म आणी कर्माकर्म । चुकलीयां वर्म वेर्थ जाती ॥ २ ॥
वेर्थ जाती जन्म ज्ञानावांचुनीयां । केले कष्ट वायां निरार्थक ॥ ३ ॥
निरार्थक जन्म पशुचीये परी । जंवं तें अंतरीं ज्ञान नव्हे ॥ ४ ॥
ज्ञान नव्हे सोपें तें आधीं पाहावें । शाश्वत शोधावें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१९३

नमु रामकृष्णा आदिनारायेणा । तुह्मी त्या निर्गुणा दाखवावें ॥ १ ॥
दाखवावें नीज स्वरूप आपुलें । दिसेनासें जालें काये करूं ॥ २ ॥
काय करूं आतां देवा नरहरी । पंढरीमाझारी पांडुरंगा ॥ ३ ॥
पांडुरंगा देवा आगा माहादेवा । तुह्मी मज द्यावा ठाव ब्रह्मीं ॥ ४ ॥
ब्रह्मीं ब्रह्मरूप तें मज करावें । रामदास भावें प्रार्थीतसे ॥ ५ ॥

१९४

सुरेनारायेणा देवा नमस्कार । तुंवां निराकार दाखवावें ॥ १ ॥
दाखउनी द्यावें मज नीववावें । चंद्रा तुज भावें प्रार्थीतसें ॥ २ ॥
प्रार्थीतसें महि आणी अंतरिक्षा । तुह्मी त्या अलक्षा दाखवावें ॥ ३
दाखवावें मज आपोनारायेणें । ब्रह्मप्राप्ती जेणें तें करावें ॥ ४ ॥
करावें सनाथ आग्नीप्रभंजनें । नक्षत्रें वरंणें[1] दास ह्मणे ॥ ५ ॥

१९५

नमु वेदमाता जे कां सर्व सत्ता । ब्रह्मज्ञान आतां बोलों कांहिं ॥ १ ॥
बोलों कांहिं ब्रह्म जेणें तुटे भ्रम । आणी मुख्य वर्म ठांईं पडे ॥ २ ॥
ठांईं पडे देव आणी भावाभाव । प्रकुर्ती स्वभाव सर्व कांहिं ॥ ३ ॥
सर्व कांहिं कळे संदेह मावळे । अंतरीं निवळे साधकांचे ॥ ४ ॥
साधकांचें हित होये निरूपणें । श्रवणें मननें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

---

१ वरुणें.

१९६

लोभा नवसांचा तो देव बधांचा । आणी मुमुक्षांचा गुरु देव ॥ १ ॥
गुरु देव जाण तया मुमुक्षांचा । देव साधकांचा निरंजन ॥ २ ॥
निरंजन देव साधकांचे मनिं । सीध समाधानी देवरूप ॥ ३ ॥
देवरूप जाला संदेह तुटला । तोची येक भला भुमंडळीं ॥ ४ ॥
भुमंडळीं रामदास्य धन्य आहे । आनन्यता पाहे शोधुनियां ॥ ५ ॥

१९७

तुजला तुं थोर मजला मी थोर । मी थोर तुं थोर कामा नये ॥ १ ॥
कामा नये कोणा आंगीं मीतुंपण । पाहा थोरपण ईश्वराचें ॥ २ ॥
ईश्वराचें रूप पाहातां निवावें । मीतुंपण द्यावें सोडुनीयां ॥ ३ ॥
सोडुनीयां द्यावें तें काय आपणा । शाश्वताच्या खुणा पाहें बापा ॥ ४ ॥
पाहें बापा देव कोण निरावेव । दास ह्मणे भाव तेथें ठेविं ॥ ५ ॥

१९८

भाविला नवजाये तेथें भाव ठेविं । कैसे हो गोसावी सांगतसा ॥ १ ॥
सांगतसा परी नये अनुमाना । हें कांहिं कळेना आह्मालागी ॥ २ ॥
आह्मालागी कळे हें कांहिं सांगा हो । गोसाविं आहा हो भले तुह्मी ॥ ३
भले तुह्मी आहा मज उमजावें । उकलुनि द्यावें सर्व कांहिं ॥ ४ ॥
सर्व कांहिं कळे सद्गुरु करितां । दास ह्मणे आतां गुरु करी ॥ ५ ॥

१९९

सर्व काळ गेला संसार करीतां । तरी सार्थकता कैसी घडे ॥ १ ॥
कैसी घडे भक्ती कैसी घडे मुक्ती । ह्मणोनियां चित्तीं गोष्टी धरा ॥ २ ॥
गोष्टी धरा मनीं स्वहिता लागुनी । बैसा देवध्यानीं क्षण येक ॥ ३ ॥
क्षण येक गेला सुखाचा बोलतां । तेणें कांहिं चिंता वोसरेल ॥ ४ ॥
वोसरेल चिंता संसारीची माया । भजें रामराया दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२००

संसार करावा सुखें येथासांग । परी संतसंग मनीं धरा ॥ १ ॥

मनीं धरा संतसंगती विचारा । येणें पैलपार पाविजेतो ॥ २ ॥
पावीजेतो याची प्रचीत पाहावी । निरूपणीं व्हावी अती प्रीती ॥ ३ ॥
अती प्रीती तुह्मी निरूपणीं धरा । संसारीं उधरा असोनीयां ॥ ४ ॥
असोनियां नाहिं माया सर्व कांहिं । विवंचुनी पांहिं दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२०१

शरीराचीं तत्वें तत्वाचें शरीर । पाहावा विस्तार विस्तारूनि ॥ १ ॥
विस्तारूनि गुंती तत्वांचो मांडणी । सोधांतें झाडणी आरंभावि ॥ २ ॥
आरंभीतां तत्वें तत्व वेगळालें । मीपण गळालें विवेकानें ॥ ३ ॥
विवेकें पाहातां कोण्हीच नाडळे । समजतां कळे सर्व कांहिं ॥ ४ ॥
सर्व कांहिं लाभ होती निरूपणें । श्रवणमननें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२०२

माणुसाचें ब्रह्म शोधीतां होईल । प्रचीती येईल रोकडीच ॥ १ ॥
रोकडी प्रचीती होते गुरुमुखें । फुका सर्व सुखें हाता येती ॥ २ ॥
हाता येती बीजें सज्जनाचीं गुजें । प्रचीतीच्या भोजें[1] आनंदला ॥ ३ ॥
आनंदला प्राणी सज्जन सेवितां । क्षुधार्थी जेवीतां जेवि तृप्ती ॥ ४ ॥
तृप्त जाली बुधी निर्गुणाची शुधी । लागतां समाधी रामदासीं ॥ ५ ॥

२०३

आतां कीती बोलों धालों तृप्त जालों । विवेकें विरालों परब्रह्मीं ॥ १ ॥
परब्रह्मीं जातां ब्रह्मची तत्वता । विचारें पाहातां आपणची ॥ २ ॥
आपणची असे कोणीच न दिसे । संशयाचें पीसें वाव जालें ॥ ३ ॥
वाव जालें भय सर्व संसारीचें । लाधलें हरीचें निजधाम ॥ ४ ॥
निजधाम बोधें विवेकें पाहावे । दास जीवें भावें सांगतसे ॥ ५ ॥

२०४

ऐसा कोण आहे मुकीयाचा जाण । कळे वोळखण न संगतां ॥ १ ॥
न संगतां जाणे अंतरीचा हेत । पुरवी आरत सर्व कांहिं ॥ २ ॥

---

१ भोज=आवड, संतोष.

सर्व कांहिं जाणे चतुरांचा राणा । धन्य नारायेणा लीळा तुझी ॥ ३ ॥
तुझी लीळा जाणे ऐसा कोण आहे । विरंची तो राहे चाकाटला ॥ ४ ॥
चाकाटला मनु देवासी पाहातां । दास ह्मणे आतां हद जाली ॥ ५ ॥

२०५

स्वप्नीं जें देखीलें स्वप्नावारी गेलें । जागृतीनें केलें तेंची खरें ॥ १ ॥
तेंची खरें होतें येर सर्व जातें । तैसें ज्ञानीयांतें संसारीक ॥ २ ॥
संसारीची माया जाईल विळया । जाणाराची वायां चिंता काये ॥ ३ ॥
चिंता काय आतां स्वप्नीच्या सुखाची । सर्व चाले तोंची बरें दीसे ॥४॥
बरें दिसे तरी ज्ञाते न मनिती । दास ह्मणे स्थीती पालटेना ॥ ५ ॥

२०६

विटाळाचा देहे विटाळें जाणता । शुध करूं जातां कोणेपरी ॥ १ ॥
कोणेपरी आतां शुध हा होईल । विटाळ जाईल कैसा याचा ॥ २ ॥
याचा अर्थ घेतां या न ये शुधता । शुध करूं जातां पुन्हा पापी ॥ ३ ॥
पुन्हा पापी जालें पुन्हा शुध केलें । आयुष्य वेचलें ऐश्यापरी ॥ ४ ॥
ऐश्यापरी देहो सर्वदा मुंडीला । दास ह्मणे जाला कासावीस ॥ ५ ॥

२०७

मृत्तीकेचा शौच्य करी नानापरी । मागुता टरारी नर्क तेथें ॥ १ ॥
नर्क तेथें आहे तो कैसा काढावा । वेर्थ वाढवावा लोकाचार ॥ २ ॥
लोकाचार केला लोकीका देखतां । अंतरीं शुधता आडळेना ॥ ३ ॥
आडळेना ज्ञान पूर्ण समाधान । सर्वदा बंधन संदेह्याचें ॥ ४ ॥
संदेह्याचें पाप जालें वज्रलेप । विचारें निःपाप रामदासीं ॥ ५ ॥

२०८

जेथें तेथें देव नाहिं रिता ठाव । ऐसा माझा भाव अंतरीचा ॥ १ ॥
अंतरीचा देव अंतरीं जोडला । विकल्प मोडला येकसरा ॥ २ ॥
येकसरा जाला लाभ आकस्मात । ब्रह्म सदोदित सर्वां ठांई ॥ ३ ॥

सर्वा ठांई ब्रह्म पंचभूत भ्रम । साधुसंगें वर्म कळों आले ॥ ४ ॥
कळों आलें वर्म आत्मनिवेदनें । ज्ञानें समाधान रामदासीं ॥ ५ ॥

२०९

संसारींचें दुख बहुसाल होतें । तें जालें परतें विचारानें ॥ १ ॥
विचारानें सर्व संग वोरंगला । रामरंग जाला असंभाव्य ॥ २ ॥
असंभाव्य सुख मर्यादेवेगळें । विचाराच्या बळें तुंबळलें ॥ ३ ॥
तुंबळलें सर्व चंचळ निश्चळ । द्वैत तळमळ तेथें नाहिं ॥ ४ ॥
तेथें नाहिं दैन्य वस्तु सर्वमान्य । तयासी अनन्य देवदास ॥ ५ ॥

२१०

माया हे असार वस्तु आहे सार । कळे हा विचार साधुसंगें ॥ १ ॥
साधुसंगें संग भंगे साधकांचा । सीध साधकाचा होत आहे ॥ २ ॥
होतसे साधक बरें विवरतां । विवेकें थीरतां परब्रह्मीं ॥ ३ ॥
परब्रह्मीं माया पाहातां दिसेना । येर निरसेना कांहीं केल्यां ॥ ४ ॥
कांहिं केल्यां तरी कांहिं होत नाहिं । आत्मज्ञानें पाहिं दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२११

माझीया देह्याचें सांडणें करीन । तुज वोवाळीन च्यारी देहे ॥ १ ॥
च्यारी देहे त्यांची वेर्थ थानमानें । कुर्वंडी करणें देवराया ॥ २ ॥
देवराया जीवें प्राणें वोवाळीन । ह्रदईं धरीन रात्रदिस ॥ ३ ॥
रात्रदिस मज देवाची संगती । तेची मज गती सर्व काळ ॥ ४ ॥
सर्व काळ माझा सार्थक जाहाला । देव सांपडला भक्तपणें ॥ ५ ॥

२१२

माझा देहे तुज देखतां पडावा । आवडी हे जीवा फार आहे ॥ १ ॥
फार होती परी पुरली पाहातां । च्यारी देहे आतां हारपले ॥ २ ॥
हारपले माझे सत्य च्यारी देहे । आतां नीसंदेहे देह्यातीत ॥ ३ ॥
देह्यातीत जाले देवा देखतांची । चिंतीलें आतांची सीध जालें ॥ ४ ॥
सीध जालें माझे मनीचें कल्पीलें । दास ह्मणे आलें प्रत्ययासी ॥ ५ ॥

२१३

उतावेळ चीत्त भेटीचें आरत । पुरवीं मनोरथ मायबापा ॥ १ ॥
रात्रदिस जीव लागलासे झासा । उच्चाट मानसा वाटतसे ॥ २ ॥
पराधेन जीणें काये करूं रामा । नेईं नीजधामा माहीयेरा ॥ ३ ॥
तुजवीण रामा मज कोण आहे । विचारुनी पाहें मायबापा ॥ ४ ॥
रामी रामदास बहु निर्बुजला । मीतुपणा ठेला बोळउनी ॥ ५ ॥

२१४

नित्य निरंतर सर्वांचें अंतर । तोची निराकार बोलीजेतो ॥ १ ॥
बोलीजेतो संत महंत जाणती । खुणेसी बाणती विवंचीतां ॥ २ ॥
विवंचीतां राम रामची होईजे । ये गोष्टीची कीजे विचारणा ॥ ३ ॥
विचारणा सार विचारें उधार । साधु योगेश्वर विचारेंची ॥ ४ ॥
विचारेंची जनीं होतसे सार्थक । धन्य हा विवेक दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२१५

राघवाचें घरीं सदा निरूपण । श्रवण मनन निजध्यास ॥ १ ॥
निजध्यासें सत्य प्रचीत बाणली । साक्षात्कारें जाली सायोज्यता ॥ २ ॥
सायोज्यता मुक्ती विवेकें पाहावी । अंतरीं राहावी विचारणा ॥ ३ ॥
विचारणा सारासार थोर आहे । अनुभवें पाहें साधका रें ॥ ४ ॥
साधका रे साध्य तुंची तुं आहेसी । रामी रामदासीं समाधान ॥ ५ ॥

२१६

ज्ञाता ज्ञान ज्ञेये ध्याता ध्यान धेये । बोधें साध्य होये साधक तो ॥ १ ॥
साधकु तो वस्तु होउनी राहिला । दृश्य द्रष्टा गेला हारपोनी ॥ २ ॥
हारपोनी गेलें कार्य तें कारण । चुकलें मरण येणें जाणें ॥ ३ ॥
येणें जाणें गेलें निरूपणासरीसें । ब्रह्म निजध्यासें ब्रह्मरूप ॥ ४ ॥
ब्रह्म रूपातीत आचुत आनंत । दास ह्मणे संतसंग धरा ॥ ५ ॥

---

१ झासा लागणें=भीति घालणें, २ उतावीळपणा.

२१७

राजा सांडुनीयां प्रजांचा सेवक । त्यासी कोणी येक रागीजेल ॥ १ ॥
रागेजेना कोण्ही राव वोळगतां । तैसें भगवंता वोळगावें ॥ २ ॥
वोळगावें भावें देवा निर्गुणासी । भजतां गुणासी नाश आहे ॥ ३ ॥
नाश आहे गुणा पाहावें निर्गुणा । योगीयांच्या खुणा वोळखाव्या ॥ ४ ॥
वोळखतां खूण श्रवण मननें । आत्मनिवेदनें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२१८

सर्व धर्म कर्म हातीचें सांडावें । सत्वर धुंडावें शाश्वतासी ॥ १ ॥
शाश्वतासी ठांई पाडावें विवेकें । निरूपणें येकें साधुसंगें ॥ २ ॥
साधुसंगें बोध साधुनीयां घ्यावा । वेगर्चा करावा चमत्कार ॥ ३ ॥
चमत्कारें आतां प्रचीत बाणावी । स्थीती वोळखावी सज्जनाची ॥ ४ ॥
सज्जनाची स्थीती सज्जन जाणती । साधकांसी गती दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२१९

तीर्थें व्रतें तपें ज्यालागी सीणावें । त्यासी कां नेणावें विवेकानें ॥ १ ॥
विवेकानें अविवेकची करावा । निश्चयो धरावा बहुविधा ॥ २
बहुविध जरी बाणला निश्चयो । त्यासी होये लयो वेळ नाहिं ॥ ३ ॥
वेळ नाहिं बहु रूप संव्हारतां । शाश्वत पाहातां आडळेना ॥ ४ ॥
आडळेना जंव दिसेना लोचना । ठाउकें सज्जना दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२२०

सृष्टीची रचना सर्वत्र पाहाती । विवेकें राहाती ऐसे थोडे ॥ १ ॥
ऐसे थोडे जन जया आत्मज्ञान । नित्य निरंजन वोळखीला ॥ २ ॥
वोळखीला देव वोळखीला भक्त । वोळखीला मुक्त योगीराज ॥ ३ ॥
योगीयांसी योग आहे निरंतर । वियोगें इतर वर्तताती ॥ ४ ॥
वर्तताती ऐसें कदा न करावें । सार्थक करावें दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२२१

सृष्टी नांदताहे सर्व लोक पाहे । तयांतरीं आहे परब्रह्म ॥ १ ॥

परब्रह्म आहे निर्मळ निश्चळ । चंचळ चपळ सृष्टी नांदे ॥ २ ॥
सृष्टी नांदे तेंची शोधावें अंतर । नित्य निरंतर वोळखावें ॥ ३ ॥
वोळखावें नीज गुज वेदबीज । सहजीं सहज सदोदीत ॥ ४ ॥
सदोदित देव येर सर्व माव । ऐसा अभिप्राव दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२२२

माझा कुळस्वामी कैळासीचा राजा । भक्तांचीया काजा पावतसे ॥ १ ॥
पावतसे दश भुजा उचलून । माझा पंचानन कईवारी ॥ २ ॥
कैवारी देव व्याघ्राच्या स्वरूपें । भूमंडळ कोपें जाळुं शके ॥ ३ ॥
जाळुं शके सृष्टी उघडीतां दृष्टी । तेथें कोण गोष्टी इतरांची ॥ ४ ॥
इतरांची शक्ती शंकराखालती । वांचविली क्षिती दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२२३

आरंभी वंदीन आयोध्येचा राजा । भक्तांचीया काजा पावतसे ॥ १ ॥
पावतसे मांहा संकटीं निर्वाणीं । रामनाम वाणी उचारीतां ॥ २ ॥
उचारीतां राम होये पापक्षय । पुण्याचा निश्चये पुण्यभूमी ॥ ३ ॥
पुण्यभूमी पुण्यवंतांसी आठवे । पापीया नाठवे कांहिं केल्यां ॥ ४ ॥
कांहिं केल्यां तुझें मन पालटेना । दास ह्मणे जना सावधान ॥ ५ ॥

२२४

द्रव्य दारा जनी कदा नव्हे धणी । तैसें नाम वाणी असों द्यावें ॥१॥
रात्रदिवस द्रव्यदारेचें चिंतन । तैसें लावी मन राघवासी ॥ २ ॥
राघवासी मन लावितां आनंद । तेणें तुटे खेद संसारीचा ॥ ३ ॥
संसारीचा खेद संसारीकां होये । जया नाहिं सोये राघवाची ॥ ४ ॥
राघवाची सोये पूर्वपुण्यें होये । अंतीचा उपाय दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२२५

माझें सर्व जावें देवानें राहावें । देवासी पाहावें भक्तपणें ॥ १ ॥
भक्तपणें मज देवची जोडला । आभ्यास मोडला सर्व कांहिं ॥ २ ॥
सर्व कांहिं जावो येक देव राहो । माझा अंतर्भावो ऐसा आहे ॥ ३ ॥

जैसा हें अंतरीं तैसाची जाहाला । दिवस पाहाला कोण्ही येक ॥ ४ ॥
कोण्ही येक पुण्य जें होतें सांचीलें । दास ह्मणे जालें समाधान ॥ ५ ॥

२२६

देवाचीये पोटीं आयुष्याच्या कोटीं । ऐशा किती सृष्टी होती जाति ॥१॥
होती जाती किती रंक जीव जंतु । परी तो अनंतु जैसा तैसा ॥ २ ॥
जैसा तैसा देव आह्मां सांपडला । संदेह तुटला फुटायाचा ॥ ३ ॥
फुटायाचा भाव फुटोनियां गेला । थोर लाभ जाला शाश्वताचा ॥ ४ ॥
शाश्वताचा लाभ रामीं रामदासीं । कल्पांतीं तयासी भय नाहिं ॥ ५ ॥

२२७

धन्य माझें भाग्य जालें सफळीत । देव सप्रचीत जेथें तेथें ॥ १ ॥
जेथें तेथें देव येर सर्व माव । माझा अंतर्भाव नीवळला ॥ २ ॥
नीवळला भाव निर्गुणीं लागतां । विवेकें जाणतां नित्यानित्य ॥ ३ ॥
नित्यानित्य बरें शोधुनि पाहिलें । मन हें राहिलें समाधानें ॥ ४ ॥
समाधानें मन जाहालें उन्मन । शुध ब्रह्मज्ञान रामदासीं ॥ ५ ॥

२२८

माझें मीतुंपण विवेकानें नेलें । देवाजीनें केलें समाधान ॥ १ ॥
मी देहे ह्मणतां केल्या येरझारा । चुकविला फेरा चौऱ्यासीचा ॥ २ ॥
आपुल्या सुखाचा मज दिल्हा वांटा । वैकुंठीच्या वाटा कोण धांवे ॥३॥
देवासी नेणतां गेले बहु काळ । सार्थकाची वेळ येकायेकी ॥ ४ ॥
येकायेकी येक देव सांपडला । थोर लाभ जाला काये सांगों ॥ ५ ॥

२२९

कुग्रामीचा वास आयुष्याचा नाश । विदेचा अभ्यास तेथें कैचा ॥१॥
तेथें कैचा देव कैचा तेथें धर्म । कैसें कर्माकर्म कळेचीना ॥ २ ॥
कळेना परीक्षा च्यातुर्यमर्यादा । लागतसे सदा पोटधंदा ॥ ३ ॥

---

१ " जैसा हें अंतरीं " खोडून समासांत " आसे अंतर्भाव " लिहिलें आहे. २ विद्येचा.

पोटधंदा नीच जनाची संगति । तेथें कैची गती विवेकाची ॥ ४ ॥
विवेकाची गती सज्जनसंगती । दास ह्मणे स्थीती पालटावी ॥ ५ ॥

२३०

देवा तुझी पागा थोर देते दगा । धान्यें वस्त्रें की गा नासीयेलीं ॥१॥
नासीयेलीं घरें पाडिली विवरें । घरांत उकीरें ढीग केलें ॥ २ ॥
ढीग केले रानीं वनीं ते पर्वतीं । मोकाटें हिंडती चहुंकडे ॥ ३ ॥
चहुंकडे तया वेर्थ बाळगीसी । तुंहि लवंडसी क्षणक्षणा ॥ ४ ॥
क्षणक्षणा देवा रागाहि येतोसी । दास ह्मणे ऐसी स्थीती नव्हे ॥ ५ ॥

२३१

पींपळाची भक्ती केल्यां नव्हे मुक्ती । उगेची फिरती दुराशेनें ॥ १ ॥
दुराशेची फेरी घेती नानापरी । कामना अंतरीं धरूनीयां ॥ २ ॥
धरूनीयां भाव माईकाची माव । तेणें मुख्य देव अंतरला ॥ ३ ॥
अंतरला देव असोनी अंतरीं । दंभ लोकाचारी लोकलाज ॥ ४ ॥
लोकलाज कांहिं सेवट करीना । जन्म चुकवीना दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२३२

सीमग्याचा खेळ बोंबेचा सुकाळ । बोलणें बाष्कळ जेथें तेथें ॥ १ ॥
जेथें तेथें भंड उभंड वाचाळी । राख माती धुळी सेणकाला ॥ २ ॥
सेणकाला पाणी तडक मारिती । तेथें न्यायनीती कोठें आहे ॥ ३ ॥
आहे तेथें आहे विचारूनि पांहे । बाष्कळ न साहे नेमकासी ॥ ४ ॥
नेमकाचा संग भाग्याचा उदयो । दास ह्मणे जयो प्राप्त होतो ॥ ५ ॥

२३३

संसारासी आलें देवासी चुकलें । प्राणी आलें गेलें वायांविण ॥ १ ॥
वायांविण सीण केला जन्मवरी । मायामोहोपुरी वाहोनियां ॥ २ ॥
वाहोनियां जीवें भोगिली आपदा । आत्महित कदा केलें नाहिं ॥ ३ ॥
केलें नाहिं आतां ऐसें न करावें । विवेकें भरावें निरूपणीं ॥ ४ ॥
निरूपणीं सारासार विचारणें । दास ह्मणे येणें समाधान ॥ ५ ॥

२३४

कष्टी जाला जीव केली आठवण । पावलें किराण मारुतीचें ॥ १ ॥
संसारसागरीं आकांत वाटला । भुभुकार केला मारुतीनें ॥ २ ॥
मज कोण्ही नाहिं मारुतीवांचुनि । चिंतीतां निर्वाणीं उडी घाली ॥ ३ ॥
उडी घाली मज अनाथाकारणें । तेणें माझें केलें समाधान ॥ ४ ॥
उल्हासलें मन देखोनि स्वरूप । दास नव्हे रूप राघवाचें ॥ ५ ॥

२३५

श्रवण ह्मणीजे ऐकतची जावें । बरें विवरावें ग्रन्थांतरीं ॥ १ ॥
ग्रन्थांतरीं कळे तें मुखें बोलावें । कीर्तन जाणावें याचें नांवं ॥ २ ॥
नांव घ्यावें साचें सर्वदा देवाचें । तिसरे भक्तीचें लक्षण हे ॥ ३ ॥
लक्षण चौथीचें तें ऐसें जाणावें । पाउले सेवावे सद्गुरूचे ॥ ४ ॥
गुरुदेवपुजा तेची ते आर्चन । साहावें वंदन नमस्कार ॥ ५ ॥
नमस्कार कीजे सर्व दास्यभावें । भक्तीचें जाणावें लक्षण हें ॥ ६ ॥
लक्षण हें सख्य आठवे भक्तीचें । सांगावें जीवीचें देवापासीं ॥ ७ ॥
देवापासीं होतां उरेना मीपण । आत्मनिवेदन रामदासीं ॥ ८ ॥

२३६

आरंभीं वंदीन विघ्नविनायेक । मुख्य देव येक कळावया ॥ १ ॥
कळावया कांहिं आपुलें स्वहीत । सत्क्रिया विहित वेदाधारें ॥ २ ॥
वेदाधारें क्रिया ज्ञान प्रचीतीचें । तरीच मनाचें समाधान ॥ ३ ॥
समाधान होतें श्रवणमननें । सगुण भजनें अनुतापें ॥ ४ ॥
अनुतापें त्याग तोची येक योग । देवाचा संयोग दास ह्मणे ॥ ५ ॥

२३७

जाणावा तो ज्ञानी पूर्ण समाधानी । निसंदेह मनीं सर्व काळ ॥ १ ॥
मिथ्या देहेभान प्रारब्धा आधेन । राखे समाधान पूर्णपणें ॥ २ ॥
आवडीनें करी कर्म उपासना । सर्वकाळ ध्यानारूढ मन ॥ ३ ॥
जाणे ब्रह्मज्ञान स्वयें उदासीन । मानीतो वमन द्रव्यदारा ॥ ४ ॥

पदार्थाची हाणी होतां नये कोणी । जयाची करणी बोला ऐसी ॥ ५ ॥
दास ह्मणे धन्य सर्वांसी जो मान्य । जयाचा अनन्य समुदाव ॥ ६ ॥

२३८

जाणावा तो योगी सदा वीतरागी । अहंभाव त्यागी अंतरींचा ॥ १ ॥
स्वजन स्वदेश सांडुनि उदास । तेणें आशापाश तोडीयेला ॥ २ ॥
रमा स्वरस्वती वैभव वित्पत्ती । ज्ञानबळें चित्तीं चाड नाहीं ॥ ३ ॥
पूर्णी पूर्णकाम तेणें जो निःकाम । विषयांचा श्रम तुच्छ केला ॥ ४ ॥
विवेकाचें बळ जाहालें प्रबळ । बाह्य मायाजाळ त्यागीयेला ॥ ५ ॥
धन्य तो पैं दास संसारीं उदास । तया रामदास मानितसे ॥ ६ ॥

२३९

जाणावा तो नर देवची साचार । वाचे निरंतर राम नाम ॥ १ ॥
सगुणी सद्भाव नाहिं ज्ञानगर्व । तयालागी सर्व सारीखेंची ॥ २ ॥
निंदकां वंदकां संकटीं सांभाळी । मन सर्व काळीं पालटेना ॥ ३ ॥
पालटेना मनी परस्त्री कांचनी । निववी वचनी पुढीलांसी ॥ ४ ॥
पुढीलांसी नाना सुखें देत आहे । उपकारीं देहे लावितसे ॥ ५ ॥
लावितसे देहे रामभजनासी । रामीं रामदासीं हरीभक्ती ॥ ६ ॥

२४०

लाज हे पापिणी लागलीसे पाठीं । तेणें नव्हे भेटी राघवाची ॥ १ ॥
राघवाची भेटी तरीच लाहिजे । कीर्तनीं राहिजे क्षण येक ॥ २ ॥
क्षण येक मन राघवीं असावें । दुश्चीत्त नसावें सर्व काळ ॥ ३ ॥
सर्व काळ गेला देवा न भजतां । कैसे परी आतां परलोक ॥ ४ ॥
परलोकीं पुण्यसीळ होती धन्य । रामदासी मान्य हरीभक्ती ॥ ५ ॥

२४१

दुर्जना दुर्जना होये समाधान । येकांमेकां मानें भेटताती ॥ १ ॥
दुर्दंगा चालीला ईंद्रावना भेटी । काळकुट पोटीं भरुनियां ॥ २ ॥

१ क्लेश. २ गाईच्या दुधापासून वासरांना होणारा "दुधगा", नांवाचा एक रोग आहे. ३ वृंदावना.

आगीयाचे भेटी मिरगोड चालिलें । येकमेकां आलें प्रेम दुणें ॥ ३ ॥
आरांटीं बोरांटी रिंगणी सराटीं । काचकुहिरी भेटी भेटो आल्या ॥ ४ ॥
सेबी सागरगोटी निवडंग वाघांटी । कांटी आली भेटी दास ह्मणे ॥५॥

२४२

मेरुचीया माथां देउनियां पाव । जात असे राव कैळासिचा ॥ १ ॥
कैळासीचा राव आक्रांवां क्षोभला । देशधडी केला लंकनाथ ॥ २ ॥
लंकेच्या चोहटां मांडीयेला खेळ । आगीचे कल्लोळ घरोघरीं ॥ ३ ॥
जाळियेलीं घरें सुंदरें मंदिरें । पावला कैवारें जानकीच्या ॥ ४ ॥
जानकीचा शोक दुरी दुऱ्हाविला । येसवंत जाला निजदास ॥ ५ ॥

२४३

आई आदिपुरुष हेंची विचारावें । आपुलें करावें समाधान ॥ १ ॥
समाधान होये देव देखीलीयां । देवेंवीण वायां सीणों नये ॥ २ ॥
सीणों नये देव असोनि सर्वत्र । हें तों देहेयंत्र नासीवंत ॥ ३ ॥
नासीवंत देहो त्या नाहिं संदेहो । दास ह्मणे पाहो परब्रह्म ॥ ४ ॥

२४४

ज्याचें नाम घेसी तोची तुं आहेसी । पाहें आपणासी शोधुनियां ॥१॥
शोधीतां शोधीतां मीपणची नाहिं । मीपणाचें पांहि मूळ बरें ॥ २ ॥
मूळ बरें पाहा नसोनियां राहा । आहा तैसे आहा सर्वगत ॥ ३ ॥
सर्वगता आत्मा तोची तु परमात्मा । दास अहं आत्मा सांगतसे ॥ ४ ॥

२४५

सर्वांहुनि थोर देव निराकार । मग हा विस्तार विस्तारला ॥ १ ॥
विस्तारला जन हा नानापरीचा । निर्गुण पुर्वींचा देव आहे ॥ २ ॥
देव आहे सत्य येर हें आसत्य । जाण नित्यानित्य विचारणा ॥ ३ ॥
विचारणा करी धुंडी नानापरी । दास ह्मणे तरि तरसील ॥ ४ ॥

---

१ आक्रावा रुद्र ह्मणजे मारुती. २ चार रस्ते मिळतात तो चौक.

२४६

पतीत ह्मणीजे वेगळा पडीला । पावन तो जाला येकरूप ॥ १ ॥
येकरूप देव आरूप ठांईचा । तेथें दुजा कैचा कोण आहे ॥ २ ॥
कोण आहे दुजा स्वरूपीं पाहातां । विचारें राहातां सुख आहे ॥ ३ ॥
सुख आहे मूळ आपुलें शोधितां । मनासी बोधीतां रामदास ॥ ४ ॥

२४७

तुकाई येमाई नमु चेडाबाई । जाखाई जोखाई सटवाई ते ॥ १ ॥
सटवाई जगदंबा आदिशक्ती आंबा । तुह्मी त्या स्वयंभा दाखवावें ॥२॥
दाखवावें तुह्मां सर्वां पैलीकडे । देखतांची घडे मोक्षपद ॥ ३ ॥
मोक्षपद घडे मोक्षासी पाहातां । तद्रूपचि होतां दास ह्मणे ॥ ४ ॥

२४८

आत्मनिवेदन नवमें भजन । येणें संतजन समाधानि ॥ १ ॥
समाधानि संत आत्मनिवेदनें । ज्ञानें मीतुंपणें सांडवलें ॥ २ ॥
सांडवलें सर्व माईक संगासी । रामी रामदासीं निसंगता ॥ ३ ॥
निसंगता जाली विवेकानें केली । मुक्ती हे लाधली सायोज्यता ॥ ४ ॥

२४९

सोहं हंसा ह्मणीजे तो मी तो मी ऐसें । हें वाक्य विश्वासें विवरावें ॥१॥
विवरावें अहं ब्रह्मास्मि वचन । ब्रह्म सनातन तुंचि येक ॥ २ ॥
तुंची येक ब्रह्म हेंची माहांवाक्य । परब्रह्मीं ऐक्य अर्थबोध ॥ ३ ॥
अर्थबोध रामी रामदास जाला । निर्गुण जोडला निवेदनें ॥ ४ ॥

२५०

राघवाची कथा पतीतपावन । गाती भक्त जन आवडीनें ॥ १ ॥
राघवाच्या गुणा न दिसे तुळणा । कैळासीचा राणा लांचावला ॥ २ ॥
देवांचें मंडण भक्तांचें भूषण । धर्मसंरक्षण राम येक ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे धन्य त्यांचें जीणें । कथानिरूपणें जन्म गेला ॥ ४ ॥

२५१

संगती सज्जन कथानिरूपण । सगुणें निर्गुण पाविजेतें ॥ १ ॥
सगुणाची भक्ती केल्यां होये मुक्ती । ऐसें वेदश्रुती बोलतसे ॥ २ ॥
भक्तीविणें ज्ञान कदा पाविजेना । हें वाक्य सज्जना अंतरींचें ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे साराचें हि सार । सर्वांसी आधार भक्ती भाव ॥ ४ ॥

श्लोक

घडेना नसे भाव त्या भाक्ति कांहीं ।
नसे भक्ति त्या मुक्ति होणार नाहीं ॥
ह्मणोनी मना भक्ति ते सार आहे ।
विवेकें अती शांति होऊनि राहे ॥ १ ॥

२५२

भावेंविण भक्ती भक्तीविण मुक्ती । मुक्तीवीण शांति आडळेना ॥ १ ॥
भावें भक्ती सार भक्ती भावें सार । पावे पैलपार विश्वजन ॥ २ ॥
भावभक्तीविण उधरला कोण । यालागी सगुण भक्तीभाव ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे दक्ष ज्ञानी जाणे । भक्तीचीये खुणे पावईल ॥ ४ ॥

श्लोक

भजनरहित ज्ञानें मोक्ष होणार नाहीं
सकळ निगम त्यांचें सार शोधूनि पांहीं ॥
सगुण भजन मार्गें रक्षिलें थोरथोरीं ।
अधम नर तयांचें ज्ञान संदेहकारी ॥ १ ॥

२५३

भक्तीविण ज्ञान त्या नांवं अज्ञान । जाणती सज्ञान संत जन ॥ १ ॥
पायाविणें थोर केलें दामोदर । पावतां संव्हार वेळ नाहिं ॥ २ ॥
तारुविण नांव तो नव्हे उपाव । ठाकवेना ठाव पैलथडी ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे शुध उपासनें । विश्रांती पावणें केवी घडे ॥ ४ ॥

---

१ रत्नखचित मंदीर.

श्लोक

भजन रघुविराचें पाहतां सार आहे ।
अगणित तुळणा हें सर्व कांहीं न साहे ॥
भुषण हरिजनाचें ध्यान योगीजनाचें ।
स्वहित मुनिजनाचें गूज हें सज्जनाचें ॥ १ ॥

२५४

राघवाची भक्ती ज्ञानाचें मंडण । भक्तांचें भूषण राम येक ॥ १ ॥
नलगे पिंडज्ञान नलगे तत्त्वज्ञान । राघवाचें ध्यान आठवितां ॥ २ ॥
शब्दज्ञान पोथी वाचितां प्रबळे । मागुतें मावळे क्षण येका ॥ ३ ॥
रामी रामदासी राघवाची भक्ती । तेथें च्यारी मुक्ती वोळगती ॥ ४ ॥

श्लोक

स्मरण [1]स्मररिपूचें वीषहर्तें वपूचें
निज बिज [2]निगमाचें सार सर्वागमाचें[3] ।
मथन त्रिभुवनाचें गूज योगीजनाचें
जिवन जड जिवांचें नाम या राघवाचें ॥ १ ॥

२५५

त्रैलोक्याचें सार वेदा अगोचर । मथुनी साचार काढियेलें ॥ १ ॥
ते हे संत जन सांगती सज्जन । अन्यथा वचन मानूं नये ॥ २ ॥
जें या विश्वजना उपेगासी आलें । बहुतांचें जालें समाधान ॥ ३ ॥
रामी रामदासीं राघवीं विश्वास । तेणें गर्भवास दुरी ठेला ॥ ४ ॥

श्लोक

नको गद्यपद्यादिकें शब्दज्ञानें
नको तर्क साहित्य देहाभिमानें ।
नको मंत्र यंत्रादि पूजा विधानें
नको योगयागादिकें धूम्रपानें ॥ १ ॥

---

१ मदनारि शंकराचें. २ वेदांचें. ३ सर्व आगमांचें म्हणजे शास्त्रांचें.

चढे वैभवें फुंज ज्ञातेपणाचा
तेणें अंतरें स्वामि लोकत्रयांचा ।
ह्मणोनी बहू आवडी त्या जनाची
जेथें सावडी भक्ति सर्वोत्तमाची ॥ २ ॥

२५६

तत्वमसि माहांवाक्याचा उपदेश । पाहिला निरास चौं देह्यांचा ॥ १ ॥
तयामधें सार मानली साचार । भक्ती निरंतर राघवाची ॥ २ ॥
कुंडलणी गोल्हाट श्रीहट त्रिकुट । आणि मूळपीठ ब्रह्मरंध्र ॥ ३ ॥
मंत्र तंत्र मुद्रा आसन समाधी । दास ह्मणे बुधी देखण्याची ॥ ४ ॥

२५७

ठकारीचें ठाण करीं च्यापबाण । माझें ब्रह्मज्ञान ऐसें आहे ॥ १ ॥
रामरूप देहो जाला निसंदेहो । माझे मनीं राहो निरंतर ॥ २ ॥
मुखीं रामनाम चित्तीं घनशाम । होतसे विश्राम आठवितां ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे रामरूपावरी । भावें मुक्ती च्यारी वोवाळीन ॥ ४ ॥

२५८

जीव सीव पींड ब्रह्मांड रचना । उभारुनी पुन्हां संव्हाराची ॥ १ ॥
सर्व खटपट सांडुनियां मागें । भक्तांचेनि योगें समाधान ॥ २ ॥
वेदीं कर्मकांड बोलीलें उदंड । आटणीचें दंड आटाआटी ॥ ३ ॥
व्रतें तपें दानें योग धूम्रपानें । नाना तीर्थाटणें दास ह्मणे ॥ ४ ॥

२५९

ब्रह्मादिक देव ब्रह्मज्ञाना आड । करीती पवाँड विघ्नरूपें ॥ १ ॥
यालागी सगुण भावें उपासना । करीजे निर्गुणा पावावया ॥ २ ॥
सगुणाकारितां इंद्राचा आघात । होती वाताहात येकसरां ॥ ३ ॥
रामी रामदासी विश्वासी सगुण । सगुणें निर्गुण कळों आलें ॥ ४ ॥

---

१ चमत्काराची, मौजेची. २ मनोहराचें. ३ विस्तार.

२६०

सगुणाकरीतां निर्गुण पाविजे । भक्तीविण दुजें सार नाहिं ॥ १ ॥
साराचेंहि सार ज्ञानाचा निर्धार । पाविजे साचार भक्तीयोगें ॥ २ ॥
वेदशास्त्रीं अर्थ शोधुनि पाहिला । तोहि निर्धारीला भक्तीभाव ॥ ३ ॥
रामी रामदासीं भक्तीच मानली । मनें वस्ती केली रामरूपीं ॥ ४ ॥

श्लोक

इंद्रनीळरंग राम शाम धाम योगियां ।
नाम पूर्णकाम सार फार भवरोगियां ॥

२६१

रामाचें भजन तेंची माझें ज्ञान । तेणें समाधान पावईन ॥ १ ॥
रामासी वर्णितां देहीं विदेहता । जाली तन्मयता सहजची ॥ २ ॥
राघवाचें रूप तें माझें स्वरूप । तेणें सुखरूप निरंतर ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे मज येणें गती । राम सीतापतीच्यानी नामें ॥ ४ ॥

२६२

संसारीचें दुख मज वाटे सुख । राघवाचें मुख पाहातांचि ॥ १ ॥
माझें सुख माझ्या राघवाच्या पाईं । तेणें मी ह्रदईं निवईन ॥ २ ॥
आह्मा नाहिं चिंता संसारीं असतां । वाचे गुण गातां राघवाचे ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे राम सीतापती । तेथें मी विश्रांती पावईन ॥ ४ ॥

श्लोक

जगीं धन्य ओ रामसूखें निवाला
कथा ऐकतां सर्व तल्लीन जाला ।
देहेभावना रामबोधें उडाली
मनोवासना रामरूपीं बुडाली ॥ १ ॥[1]

२६३

ध्यान करूं जातां मन हारपलें । सगुणीं जाहालें गुणातीत ॥ १ ॥
जेथें पाहे तेथें राघवाचें ठाण । करीं चापबाण शोभतसे ॥ २ ॥

---

१ मनाच्या श्लोकांपैकी १२७ वा हाच श्लोक आहे.

रामरूपीं दृष्टी जाऊनी बैसली । सुखें सुखावली न्याहाळीतां ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे लांचावलें मन । जेथें तेथें ध्यान दीसतसे ॥ ४ ॥

२६४

कथानिरूपणें समाधी लागली । वासना त्यागिली अंतरीची ॥ १ ॥
नाहिं आपपर कीर्तनीं तत्पर । मनीं सारासारविचारणा ॥ २ ॥
अर्थारूढ मन श्रवण मनन । होये समाधान निजध्यास ॥ ३ ॥
रामी रामदासीं कथेची आवडी । लागलीसे गोडी नीच नवी ॥ ४ ॥

२६५

रामनामकथा श्रवणीं पडतां । होये सार्थकता श्रवणाची ॥ १ ॥
मुखें नाम घेतां रुप आठवलें । प्रेम दुणावलें पाहावया ॥ २ ॥
राम माझे मनीं शोभे सींह्मासनि । येकायेकी ध्यानीं सांपडला ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे विश्रांती मागेन । जीवीचें सांगेन राघवासी ॥ ४ ॥

२६६

अंतरीचा भाव अंतरें जाणावा । देव वोळखावा सर्वां घटीं ॥ १ ॥
सर्वां घटीं देव येकलाची पुरे । पुरोनी वावरे वायोचक्रीं ॥ २ ॥
वायोचक्रीं दृश्य सर्वेही सांडुनि । हरी निरंजनी येकलाची ॥ ३ ॥
येकलाची हरी कोठें पावाडला । दास ह्मणे जाला निरंजन ॥ ४ ॥

२६७

देव दैत्य बंधु लागला विरोधु । तैसाची समंधु गोत्रजांसीं ॥ १ ॥
ऐसा हा मछर लागलासे पाठीं । देवा तुझी भेटी केवी घडे ॥ २ ॥
ब्राह्मणा येवना लागलासे कळहो । आस्त्रियां विग्रहो लागलासे ॥ ३ ॥
लागलासे कळहो सर्वत्र जीवांसी । नाहिं सज्जानासी दास ह्मणे ॥ ४ ॥

२६८

बहुरूपी दिसती बहुरूपें दिसेना । खेळवीतो नाना बहुरूपें ॥ १ ॥
खेळ तो मांडिला उणें कांहिं नाहिं । खेळकार पांहीं आल्या रे ॥२॥

---

१ नित्य. २ स्त्रियांना.

बोलवी चालवी सोंगसंपादणी । जयाची करणी तो शोधावा ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे सोंगेंची दिसती । खेळ्याचे गती तोची जाणे ॥ ४ ॥

२६९

बहुरूप मांडलें यासी नाहिं जोडा । पाहाणार थोडा भुमंडळीं ॥ १ ॥
त्याग करवेना धारणा धरवेना । वृत्ती हे पुरवेना पाहावया ॥ २ ॥
आखंड तमासा पाहाना आमासा । वाउगी वयसा वेचीतसे ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे सर्वांचे अंतरीं । नित्य निरंतरीं वर्ततसे ॥ ४ ॥

२७०

समर्थाचें उणें सेवका मरण । तेणें गुणें सीण होत असे ॥ १ ॥
संसारीचें दुख सांडुनीया आतां । मज तुझी चिंता वाटतसे ॥ २ ॥
पतीतपावन नाम कैसें राहे । कासाविस होये जीव माझा ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे भलतें करावें । आधीं उधरावे सेवकासी ॥ ४ ॥

२७१

माझें सर्व जावो तुझें नाम राहो । हाची माझा भावो अंतरीचा ॥ १ ॥
पतीतपावन नाम हें जाईल । मग कोण राहिल तुजपासीं ॥ २ ॥
यालागी राघवें भक्तां उधरावें । आपुलें राखावें ब्रीद देवा ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे देवा तुझी आण । ब्रीदासाठीं प्राण देईजेतो ॥ ४ ॥

२७२

संभवामि युगे युगे हें वचन । येणें समाधान होत नाहिं ॥ १ ॥
होत नाहिं देवा श्लाघ्य येणें जीणें । कर्म हें भोगणें दीना ऐसें ॥ २ ॥
दीना ऐसें कदाकाळीं हें न व्हावें । समर्थची व्हावें मुख्य पद ॥ ३ ॥
मुख्य पद दृढ धरुनीयां देवें । निश्चळची व्हावें दास ह्मणे ॥ ४ ॥

२७३

कां वो राम माये दुरी धरीयेलें । कठीण कैसें जालें चित्त तुझें ॥ १ ॥
देउनी आळींगन प्रीती पडीभरें[1] । कै मुख पीतांबरें पुससील ॥ २ ॥

---

१ मनसोक्त, पुष्कळ.

घेउनी कडीये धरूनी हनुवटी । कै गुजगोष्टी सांगसील ॥ ३ ॥
रामदास ह्मणे केव्हां संमोखीसी । प्रेमपान्हा देसी जननीये ॥ ४ ॥

२७४

सोडवी जो देव तोची देवराव । येर जाण नांव नाथीलेंची ॥ १ ॥
नाथीलेंची नांव लोकामधें पाहे । ठेवीजेत आहे प्रतापाचें ॥ २ ॥
प्रतापाचें नांव येक राघवासी । रामी रामदासीं देवराव ॥ ३ ॥

२७५

पुण्याचें माहेर सार्थकाचें घर । बहुतांचें छेत्र स्वामी माझा ॥ १ ॥
स्वामी माझा राम योगाचें मंडण । संसार खंडण माहांभयें ॥ २ ॥
माहांभय कैचें आभेद भक्तासी । रामी रामदासी धन्य वेळा ॥ ३ ॥

२७६

हरीभक्ती करी धन्य तो संसारीं । जयाचा कैवारी देवराणा ॥ १ ॥
देवराणा सदा सर्वदा मस्तकीं । तयास लोकिकीं चाड नाहिं ॥ २ ॥
चाड नाहिं जनीं राघवाच्या दासां । सार्थक वयसा रामदासीं ॥ ३ ॥

२७७

हरीभक्तीविणें जाउं नेंदी क्षण । या नांव लक्षण सार्थकाचें ॥ १ ॥
सार्थकाचें जीणें कथानिरूपणें । श्रवण मननें काळ गेला ॥ २ ॥
काळ गेला हरीभक्तीचेनी योगें । साधुचेनि संगें दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२७८

सुखाचे सांगाती सर्वहि मिळती । दुख होतां जाती निघोनियां ॥ १ ॥
निघोनियां जाती संकटीचे वेळे । सुख होतां मिळे समुदाव ॥ २ ॥
समुदाव सर्व देह्याचे समंधी । तुटली उपाधी रामदासीं ॥ ३ ॥

२७९

सुख पाहों जातां कोठेंची न दिसे । संसार हा असे दुखमूळ ॥ १ ॥

---

१ लटकें, असत्य. २ लोकांमध्यें प्रतापराव, इत्यादि नांवें असतात, पण प्रतापाच्या नांवानें शून्य असतें.

दुखमूळ जन्म नर आणी नारी । पाहातां संसारीं सुख नाहिं ॥ २ ॥
सुख नाहिं कदा शाश्वतावांचुनी । जाणतील ज्ञानी दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८०

आत्मीयांचें जीणें पराधेन जालें । पुरुषें विकीलें आपणासी ॥ १ ॥
आपणा विकीलें या पोटाकारणें । पराधेनपणें सहजची ॥ २ ॥
सहजची जाले सर्व पराधेन । सत्यची वचन दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८१

ब्रह्मा विष्णु रुद्र जयाचे अवतार । तोची देव थोर जाण बापा ॥ १ ॥
जाण बापा देव देवासी निर्मिता । तो येक तत्वता ठांई पाडीं ॥ २ ॥
ठांई पाडीं देव साधुचे संगती । दास ह्मणे गती पावसील ॥ ३ ॥

२८२

ज्याच्या निरूपणें संदेह पडती । त्यागा ते संगती दुर्जनाची ॥ १ ॥
दुर्जनाची कळा सज्जनाचे परी । मैंदाची सरी ब्राह्मणासी ॥ २ ॥
ब्राह्मणासी नाहिं सर्वदा मछर । शुध निरंतर दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८३

ज्या जैसी संगती त्या तैसीच गती । समागमें रीती सर्व कांहिं ॥ १ ॥
सर्व कांहिं घडे संगतीच्या गुणें । साधुचीं लक्षणें साधुसंगें ॥ २ ॥
साधुसंगें साधु होईजे आपण । देवदास खूण सांगतसे ॥ ३ ॥

२८४

दिसे तें नासेल सर्वत्र जाणती । या बोला वित्पत्ती काय काज ॥ १ ॥
काज कारण हा विवेक पाहिजे । तरीच लाहिजे शाश्वतासी ॥ २ ॥
शाश्वतासी येणें जाणें हें न घडे । आकार हा मोडे दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८५

मायेचें स्वरूप ब्रह्मीं उद्भवलें । तिच्या पोटा आलें महत्तत्व ॥ १ ॥
महत्तत्वीं सत्व सत्वीं रजोगुण । तिजा तमोगुण रजापोटीं ॥ २ ॥
पोटा पंचभूतें तयाचीया आलीं । दास ह्मणे जाली सृष्टी ऐसी ॥ ३ ॥

२८६

हीरियाचे पोटीं मांदुसाच्या कोटी । सुवर्णाचें ताटीं कांचखंडें ॥ १ ॥
कांचखंडें हेमीं तैसें दृश्य रामी । स्वरूप विश्रामी श्रम माया ॥ २ ॥
माया हे असार वस्तु आहे सार । पाहिला निर्धार रामदासीं ॥ ३ ॥

२८७

ताकहि पांढरें दुधहि पांढरें । चवि जेवणारें जाणीजेते ॥ १ ॥
जाणीजेते चवी गुळसाखरेची । पाहातां तेथेंची भेद आहे ॥ २ ॥
भेद आहे तैसा अभेदाचे परी । जाणीजे चतुरीं दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८८

जडत्व कठीण ते ते पृथ्वी जाण । मृद वोलेपण जळ आप ॥ १ ॥
आप नाना रस धातु बहुवस । उष्णता तेजस तेंची तेज ॥ २ ॥
वायु स्तब्ध चळ आकाश निश्चळ । माईक सकळ दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२८९

जोडलासी बापा धरीलासी भावें । आतां तुज जीवें विसंभेना ॥ १ ॥
विसंभेना देव नित्य निरंतर । मेलींया विसर पडों नेंदि ॥ २ ॥
पडों नेंदि वाचा रामनामेवीण । देव हा सगुण रामदासीं ॥ ३ ॥

२९०

दृश्य हें दिसेना अंधासी पाहातां । परी तया ज्ञाता ह्मणों नये ॥ १ ॥
ह्मणों नये तैसें अज्ञानची ज्ञान । पूर्ण समाधान वेगळेंची ॥ २ ॥
वेगळेंची कळे क्षीर नीर हंसा । दास ह्मणे तैसा अनुभव ॥ ३ ॥

२९१

वोळखतां ज्ञान वोळखी मोडली । भेटी हे जोडली आपणासी ॥ १ ॥
आपणासी भेटी जाली बहु दिसा । तुटला वळसा मीपणाचा ॥ २ ॥
मीपणाचा भाव भावें केला वाव । दास ह्मणे देव प्रगटला ॥ ३ ॥

२९२

प्रगटला देव जयाचें अंतरीं । तया नाहिं उरी मीपणाची ॥ १ ॥

मीपणाची उरी तुपणा भेटतां । आपणा पाहातां वाव जाली ॥ २ ॥
वाव जाली देव देखतां दाटणी । दास ह्मणे वाणी वेढांवली ॥ ३ ॥

२९३

वेढावली वाणी वेदाची बोलतां । देव बोलों जातां अनुर्वाच्य ॥ १ ॥
अनुर्वाच्य देव वाचा बोलों गेली । जिन्हा हे चिरली भुधराची ॥ २ ॥
भुधराची जिन्हा जाहाली कुंठीत । दास ह्मणे अंत अनंताचा ॥ ३ ॥

२९४

करी घेतां नये टाकितां न जाये । ऐसें रूप आहे राघवाचें ॥ १ ॥
राघवाचें रूप पाहातां न दिसे । डोळा भरलेंसे सर्व काळ ॥ २ ॥
सर्व काळ भेटी कदा नाहीं तुटी । रामदासीं लुटी स्वरूपाची ॥ ३ ॥

२९५

तत्वमसि आणी अहं ब्रह्म ऐसें । जाण हें विस्वासें माहांवाक्य ॥ १ ॥
अयमात्मा ब्रह्म आणी ज्ञानंब्रह्म । दास ह्मणे वर्म वेद्वाक्य ॥ २ ॥
वेदवाक्य रामी रामदास पाहे । मुख्य पद लाहे निवेदनें ॥ ३ ॥

२९६

गीता भागवतीं उपदेस केला । अर्जुना दाविला देव कृष्णें ॥ १ ॥
कृष्णें दाखविला देव तो वेगळा । बोलीजे आगळा सर्वांहुनि ॥ २ ॥
सर्वाहुनिसार देव तो साचार । दास ह्मणे पार कल्पनेचा ॥ ३ ॥

२९७

कल्पनेच्या देवा कल्पनेची पुजा । तेथें कोण्ही दुजा आडळेना ॥ १ ॥
आडळेना देव आडळेना भक्त । कल्पनेरहित काय आहे ॥ २ ॥
आहे तैसें आहे कल्पना न साहे । दास ह्मणे पाहें अनुभवें ॥ ३ ॥

२९८

अनुभव वाचे बोलीला न जाये । भावनेनें काये भाउं आतां ॥ १ ॥

---

१ वेडावली. २ " प्रज्ञानं ब्रह्म " हें ऋग्वेदांतील, " अहं ब्रह्मास्मि " हें यजुर्वेदांतील, " तत्त्वमसि " हें सामवेदीय व " अयमात्मा ब्रह्म " हें अथर्वणवेदीय अशीं चार महावाक्यें आहेत.

भाउं आतां देव कैसा निरावेव । ह्मणोनियां भाव सगुणासी ॥ २ ॥
सगुणासी भाव लावितां स्वभाव । पालटे अभाव दास ह्मणे ॥ ३ ॥

२९९

भावनेचा देव भावार्थे भाविला । देव भक्त जाला भावनेचा ॥ १ ॥
भावनेचा देव भावनेचा भक्त । भावनेनें मुक्त भावितसे ॥ २ ॥
भावितसे मन त्याहुनि तें भीन्न । दास ह्मणे ज्ञान वोळखावें ॥ ३ ॥

३००

प्रपंचीं तें भाग्य परमार्थी वैराग्य । दोन्ही येथायोग्य दोहिंकडे ॥ १ ॥
दोहिंकडे सांग होतां ते समर्थ । नाहिं तरी वेर्थ तारांबळी ॥ २ ॥
तारांबळी होते विचार नसतां । दास ह्मणे आतां सावधान ॥ ३ ॥

३०१

बधाचा मुमुक्षु प्रबोधें करावा । मग उधरावा ज्ञानमार्ग ॥ १ ॥
ज्ञानमार्गें ध्यावें सत्यसमाधानें । तरी मग जन पाठीं लागे ॥ २ ॥
पाठीं लागे त्याचें अंतर जाणावें । आपुलें ह्मणावें दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३०२

पतीत हे जन करावे पावन । तेथें अनुमान करूं नये ॥ १ ॥
करूं नये दोषगुणउठाठेवि । विवेकें लावावी बुधी जना ॥ २ ॥
बुधि सांगे जना त्या नांव सज्ञान । पतीतपावन दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३०३

माहां पापी लोक पुर्वी हे असती । तेची पालटती जयाचेनि ॥ १ ॥
जयाचेनि योगें होतसे उपाये । तुटती आपाय नानाविध ॥ २ ॥
नानाविध जन सुबुधची होती । साधुचे संगती दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३०४

लोखंडाचें सोनें परीसाच्या योगें । साधुचेनी संगें बध सीध ॥ १ ॥
बध सीध होती देखत देखतां । होये सार्थकता तत्काळची ॥ २ ॥
तत्काळची वाल्हा जाहाला वाल्मीक । दास पुण्यश्लोक रामनामें ॥ ३ ॥

३०५

पावन असतां पतीत जालासी । सोये चुकलासी राघवाची ॥ १ ॥
राघवाची सोये धरीतां अंतरीं । स्वरूप विचारी समाधान ॥ २ ॥
समाधान जालें पावनानें केलें । आत्म निवेदिलें दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३०६

मुख्य समाधान आत्मनिवेदन । निर्गुणी अनन्य होतां बरें ॥ १ ॥
होतां बरें वस्तुरूपची केवळ । दृश्य तळमळ जेथें नाहिं ॥ २ ॥
जेथें नाहिं चिंता होणाराची आतां । तोची तो तत्वता दास ह्मणे ॥ ३

३०७

पतीतपावना जानकीजीवना । वेगीं माझ्या मना पालटावें ॥ ध्रु ॥
मन हें चंचळ न राहे निश्चळ । निरूपणीं पळ स्थीरावेना ॥ १ ॥
सांडुनियां ध्यान विषयचिंतन । करितसे मन आवरेना ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे कथा निरूपणें । मनाचीं लक्षणें जैसीं तैसीं ॥ ३ ॥

३०८

पतीतपावना जानकीजीवना । वेगीं माझ्या मना पालटावें ॥ ध्रु ॥
वैराग्याचा लेश नाहिं माझा आंगीं । बोलतसें जगीं शब्दज्ञान ॥ १ ॥
देहे हें कारणीं लावावे नावडे । आळस आवडे सर्व काळ ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे लाज तुझी तुज । कोण पुसे मज अनाथासी ॥ ३ ॥

३०९

पतीतपावना जानकीजीवना । वेगीं माझ्या मना पालटावें ॥ ध्रु ॥
भक्तीची आवडी नाहिं निरंतर । कोरडें अंतर भावेंविण ॥ १ ॥
माझें मींतुंपण गेलें नाहिं देवा । काये करूं ठेवा संचीताचा ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे पतीताचें उणें । पतीतपावनें सांभाळावे ॥ ३ ॥

३१०

पतीतपावना जानकीजीवना । वेगीं माझ्या मना पालटावें ॥ ध्रु ॥
मुखें बोले ज्ञान पोटीं अभिमान । पाहे परन्युन्य सर्व काळ ॥ १ ॥

दृढ देहेबुधी तेणें नाहिं शुधी । जाहालों मी क्रोधी अनावर ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे ऐसा मी अज्ञान । सर्व ब्रह्मज्ञान बोलोनीयां ॥ ३ ॥

३११

पतीतपावना जानकीजीवना । वेगीं माझ्या मना पालटावें ॥ ध्रु ॥
मिथ्या शब्दज्ञानें तुज अंतरलों । संदेहीं पडलों मीपणाचे ॥ १ ॥
सदा खळखळ निर्गुणाची घडे । सगुण नावडे ज्ञानगर्वें ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे ऐसा मी पतीत । मीपणें अनंत पाहों जातां ॥ ३ ॥

३१२

मी खरा पतीत तुं खरा पावन । आतां अनुमान करूं नको ॥ ध्रु ॥
आतां मज कांहिं माझी चिंता नसे । तुझें नाम कैसें वांचईल ॥ १ ॥
समर्थें घेतला नांवालागी भार । मज उपकार कासयाचा ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे तुझें तुज उणें । सोईरीं पीसुणें हांसतील ॥ ३ ॥

३१३

देवा मज आतां वाटे तुझी चिंता । पवाडे वर्णितां हांसतील ॥ ध्रु ॥
नसतां लोकिकीं नामा ऐसी क्रिया । मग हांसावया काय उणें ॥ १ ॥
मेहुणा मंगळ हांसईल तुज । ह्मणोनियां लाज मज वाटे ॥ २ ॥
रामदास ह्मणे नाम जड जालें । ऐसें काये केलें देवराया ॥ ३ ॥

३१४

श्रोत्रीं अंतःकर्ण त्वचेमधें मन । चक्षुमधें जाण बुधी आहे ॥ १ ॥
जिन्हेमधें चित्त नाना स्वाद पाहे । घ्राणामधें आहे अहंकार ॥ २ ॥
सुक्षमाचें मूळ शोधुनि पाहावें । वर्म पडे ठावें दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३१५

राम माझी माये कै भेटईल । वोरसें देईल आलींगन ॥ १ ॥
संसारीचें दुख दाटलें मानसीं । तें मी तुजपासीं सांगईन ॥ २ ॥
उतावेळ चित्त उभारुनी बाहे । रामदास पाहे वाट तुझी ॥ ३ ॥

---

१ स्नेहभरित.

३१६

सोपें सुगम हें नाम राघवाचें । सर्वकाळ वाचे येवों द्यावें ॥ १ ॥
येवों द्यावें वाचे नाम निरंतर । तेणें हा संसार तरीजेल ॥ २ ॥
तरीजेल रामी रामदास ह्मणे । सावधान होणें रामनामीं ॥ ३ ॥

३१७

सरस्वती विद्या लक्षुमी अविद्या । याह्मोतीत आद्या सस्वरूप ॥ १ ॥
स्वरूपीं लक्षुमी नाहिं सरस्वती । संपत्ती विपत्ती दोनि नाहिं ॥ २ ॥
नाहिं सीवशक्ती नाहिं नरनारी । अंतरींचा हरी दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३१८

अर्थेवीण पाठ कासया करावें । वेर्थ कां मरावें घोकुनियां ॥ १ ॥
घोकुनीयां काय वेगीं अर्थ पाहें । अर्थरूप राहें होउनीयां ॥ २ ॥
होउनीयां अर्थ सार्थक करावें । रामदास भावें सांगतसे ॥ ३ ॥

३१९

स्वप्न वाटे सार तैसा हा संसार । पाहातां विचार कळों लागे ॥ १ ॥
स्वप्न वेगीं सरे संसार वोसरे । लालुचीच उरे दोहिंकडे ॥ २ ॥
दास ह्मणे निद्राकाळीं स्वप्न खरें । भ्रमीष्टासी बरें निद्रासुख ॥ ३ ॥

३२०

गर्भवासीं दुख होये वनितासीं । काय पुरुषासी दुख नाहिं ॥ १ ॥
दुख नाहिं नरा त्रिविध तापाचें । किंवा मरणाचें दुख नाहिं ॥ २ ॥
दुख नाहिं ऐसा कोण आहे जन । सर्व पराधेन दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३२१

सोरठीचा देव माणदेसा आला । भक्तीसी पावला सावकास ॥ १ ॥
सावकास जाती देवाचे यात्रेसी । होती पुण्यरासी भक्तीभावें ॥ २ ॥
भक्तीभावें देव संतुष्ट करावा । संसार तरावा दास ह्मणे ॥ ३ ॥

---

१ या दोह्मोंपासून अतीत. २ सोरटीसोमनाथ. ३ पंढरपुरास.

३२२

न करितां भजन होईल तर्जन । तेथें कोण जन सोडवील ॥ १ ॥
सोडवील देव अनाथांचा नाथ । तो येक समर्थ मनीं धरा ॥ २ ॥
मनीं धरा गोष्टी आपुल्या हिताची । भक्ती स्वहिताची दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३२३

दवा तुं समर्थ तुज येणें जाणें । नव्हे श्लाघ्यवाणें सर्वथाही ॥ १ ॥
सर्वथाही नाहीं श्लाघ्य दुख शोक । उणें पुरें लोक बोलताती ॥ २ ॥
बोलताती जे ते सर्वही सांडावें । निश्चळची व्हावें दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३२४

देखिला संसार तरी पाहे सार । यायां येरझार पाडुं नको ॥ १ ॥
पाडुं नको दुखसागरीं आपणा । वेगीं नारायेणा वोळखावें ॥ २ ॥
वोळखावें वेगीं आपआपणासी । संसारीं सुटसी दास ह्मणे ॥ ३ ॥

३२५

स्वानाचिया पुत्रें कोल्हाळ मांडीला । कळहो लागला येकसरा ॥ १ ॥
भुंकतां भुंकतां वासीताती तोंडें । वरतीं थोबाडें करुनीयां ॥ २ ॥
येक तें हांसती येक तें रडती । दास ह्मणे गती निंदकाची ॥ ३ ॥

३२६

मछराचें सुणें मछराचें सुणें । लाभेंवीण उणें भुंकतसे ॥ १ ॥
आपण गुंतलें विषई केकात । सज्जना भुंकत पाठीं लागे ॥ २ ॥
आशेचा टुकडा टाकितां लुडबुडी । दास ह्मणे वेडी जाती ऐसी ॥ ३ ॥

३२७

विचारें संसार होतो देशधडी । सोनयांची घडी जात असे ॥ १ ॥
डावा तास गेला मोक्षपंथें जातां । विवेक तत्वता याचे नांव ॥ २ ॥
देवा निर्गुणाचें चिंतन करीतां । दास ह्मणे चिंता दुरी होये ॥ ३ ॥

---

१ भीति, निंदा.

३२८

कर्माचिये वेळे ज्ञानी ह्मणवावें । ज्ञान मोकलावें भक्तपणें ॥ १ ॥
जाणावा तो लंड ज्ञानिया तैमुंड । शक्तीवीण तोंड वाजवीतो ॥ ध्रु ॥
स्वधर्माचे वेळे ज्ञानें झांकी डोळे । भोजनाचे वेळे सावधान ॥ २ ॥
भक्तीचे समई अद्वैत गोसावीं । पोटस्तें पोसावीं कन्यापुत्रें ॥ ३ ॥
विधीचिये वेळे निस्पृह वैरागी । पुढें द्रव्यालागी हिंडतसे ॥ ४ ॥
सर्व ब्रह्म ऐसा निश्चयो थावरी । मागें निंदा करी सज्जनाची ॥ ५ ॥
निरूपणीं त्याग जनासी सांगत । स्वयें लोलंगत तंबाखुचा ॥ ६ ॥
दास ह्मणे मना नको करूं वर्मे । प्राणीं केलीं कर्मे पावतील ॥ ७ ॥

शडरिपु

काम

भल्यासीं वैर कर्ताती । ते साहि वोळखा बरे ।
शडरिपु काम क्रोधादि । मद मछर डंभ तो ॥ १ ॥
प्रपंच साहावां वैरी । हे वैरी जिंकीतां बरें ।
भल्यासी लाविती वेढां । परत्र मार्ग रूधिला ॥ २ ॥
काम आरंभींचा वैरी । निःकाम बुडवी सदा ।
कामना लागली पाहीं । काम काम करी जनी ॥ ३ ॥
काम उत्पन्न होताहे । ते वेळे नात्रेरे जना ।
कामवेड जडे ज्याला । तो प्राणी आतमघातकी ॥ ४ ॥

---

१ हा अभंग श्रीकल्याणस्वामींच्या बाडांत आहे खरा, पण तो मागाहून दुसऱ्या कोणीतरी लिहिलेला दिसतो. शके १७१९त लिहिलेला डोमगांवचा जो "पोथा" आहे त्यांत हा अभंग याच ठिकाणीं दिलेला आहे. २ डोयखुपशा.

कीतेक योशेंतेसाठीं । कातैंरा मृत्य पावले ।
झडाच घालिती नेटें । भस्मती पतंगापरी ॥ ५ ॥
आपणा राखणें नाहिं । शुधी नाहिं ह्मणोनीयां ।
सभाग्य करंटे होती । वैशेसीं द्रव्य नासिती ॥ ६ ॥
कीतेक भोरंपी जाले । कीती गेले उठोनियां ।
बाटले भ्रष्टले मेले । बुडाले कामवेसनें ॥ ७ ॥
व्याधीनें नासती आंगें । नासीकें झडती जनीं ।
औषधें दंतहि जाती । रूपहाणीच होतसे ॥ ८ ॥
रूपहाणी शक्तीहाणी । द्रव्यहाणी परोपरीं ।
यातीहाणी कुळहाणी । सर्व हाणीच होतसे ॥ ९ ॥
कीतेक मातले भोगें । लोकलाजची सांडिली ।
शुभाशुभ नसे तेथें । नीचासीं उंच भ्रष्टती ॥ १० ॥
कामाच्या वेसनें गेले । मातले रातैले जनि ।
तारुण्य दो दिसांसाठीं । जन्म दुल्लभ नासिला ॥ ११ ॥
विधीनें विषयो घ्यावा । अविधी नस्तां बरें ।
आश्रमी न्यायनीतीनें । प्रपंच करणें सुखें ॥ १२ ॥
घुटक्यानें नासती काया । चेटकें तें परोपरीं ।
जारणामारणादिकें । नाटकें चेटकें बहु ॥ १३ ॥
चेडे कां देवतें भुतें । जन्महाणीच होतसे ।
ह्मणोनि काम हा वैरी । आकळावा परोपरीं ॥ १४ ॥
काम निरोपीला ऐसा । क्रोध तो जाणिजे पुढें ।
कोप तो तामसी प्राणी । तमोगुणें अधोगती ॥ १५ ॥

इति श्री कामनिरूपण प्रथम ॥

---

१ योषिता = वनिता. २ कातरा = भित्रा (?). ३ वेश्येबरोबर. ४ बहुरूपी. ५ रत झाले.

क्रोध

कोप आरोपणा खोटी । कोपें कोपची वाढतो ।
मोडतो मार्ग न्यायाचा । अन्याय प्रबळे बळें ॥ १ ॥
क्रोध हा खेद संपादी । जेथें तेथें चहुंकडे ।
विवेक पाहातां कैचा । शुधी तेथें असेचिना ॥ २ ॥
भृकुटी कुटिळा गाठी । काळीमां वदनीं चढे ।
कुर्कुरी बुर्बुरी रागें । हातपायची चोळीतो ॥ ३ ॥
कुशब्द वोखटे काढी । त्रासकें वचनें वदे ।
घेतसे बालटें ढालें । उणें काढी परोपरीं ॥ ४ ॥
बोलतां हींसळे थुंका । तांयेंतांयेंउकावतो ।
तांबडे जाहाले डोळे । रागें रागेंचि फुगला ॥ ५ ॥
कंठ ल्लहाटीच्या सीरा । फुगल्या घाम चालिला ।
थर्थरां कांपतो रागें । रूपें भुतची जाहाला ॥ ६ ॥
धर्ते लोक ते झींजाडी । सातपांचासी नावरे ।
लीथाडी पछयाडी कुस्ती । मारामारी धबाधबी ॥ ७ ॥
सुटलीं फीटलीं वस्त्रें । नागीवे दिसती जना ।
लाज ते अंतरीं नाहिं । मातले नीट धांवती ॥ ८ ॥
अनर्थ मांडला मोठा । लाता बुक्याच तप्रका ।
कोंपरें मारिती सीरीं । काष्ठ पाषाण आर्गळा ॥ ९ ॥
मुसळें मारिती काठ्या । सीळा डांगा[3] च ढेंकळें ।
डसती झोंबती आंगा । नीकुरें लाविती कळा ॥ १० ॥
येकानी धरिल्या सेंड्या । वृषणीं लाविती कळा ।
पाडीले दात भगाडें । मस्तकें फोडिलीं बळें ॥ ११ ॥

---

१ धारणा. २ (?) शद्ब कसे तोडावें व अर्थ काय करावा समजत नाहीं.
३ डांग = तंगडी. डांगा = कांठी.

ताडीले पाडीले पडले । रक्तबंबाळ जाहाले ।
घरींचीं मारिती हाका । हाका बोंबा परोपरीं ॥ १२ ॥
दिवाणामाजी ते नेले । मारिले दंड पावले ।
क्रोधानें करंटे केले । क्रोध चांडाळ जाणिजे ॥ १३ ॥
भल्यानि कोप सांडावा । शांतीनें आस्तां बरें ।
क्षुल्लकें कोप पाळावा । भल्यांचें काम तों नव्हे ॥ १४ ॥

इति क्रोधनिरूपण ॥ २

मद

क्रोध तो बोलिला मागें । मद तो ऐकिजे पुढें ।
मदाची गुप्त हें कामें । अंतरीचा कळेचिना ॥ १ ॥
मद हा वोखटा मोठा । मद हा खेदकारकु ।
मदानें पद लाभेना । मद शोक करी भला ॥ २ ॥
देह्याचा मद शक्तीचा । द्रव्याचा मद अंतरीं ।
विद्येचा मद भाग्याचा । मदरूप बहुविधा ॥ ३ ॥
मदानें थोकली[1] विद्या । पुढें आणीक होतसे ।
सर्व न मने मना येना । आपले होरटीकडे[2] ॥ ४ ॥
कळेना सृष्टि देवाची । बहुरत्न वसुंधरा ।
मदाला नावडे कांहिं । सर्वही तुछ्य होतसे ॥ ५ ॥
मदानें भुलला प्राणी । विचारें उमजेचिना ।
पराचें सत्य मानेना । विवरेना कदापिही ॥ ६ ॥
वेद हो शास्त्र हो चर्चा । नीती हो न्याय हो न हो ।
आपणा पाहाणें नाहिं । विरंची बोलीला तरी ॥ ७ ॥
इतरा कोण तो लेखा । संतसाधु महंत हो ।
आपणे न्याय केला तो । आपलें बोलणें बरें ॥ ८ ॥

---

१ थोकणें = बंद पडणें. २ होरटी = हट्ट.

चालणें थोर तें माझें । माझा मीच बहु भला ।
न्यायाची गोष्टी मानेना । नीतीनें कोप येतसे ॥ ९ ॥
आपणापरतें नाहिं । सर्व कांहिं भुमंडळीं ।
गुणग्राहिकता नाहिं । पराचें तुछ्य होतसे ॥ १० ॥
कैश्यानें उमजावा तो । आंधळें हेंकाड गुरूं ।
दिसेना कळेना कांहिं । वळीतां नवळे कदा ॥ ११ ॥
ऐशाचा संग तो खोटा । हीत तेथें असेचिना ।
स्वहित आपलें नाहीं । परहीत कैसें घडे ॥ १२ ॥
थोर आयुष्य मोलाचें । मदें वेर्थचि नासीलें ।
पापी हा उमजों नेंदी । सेवटीं दुरी होतसे ॥ १३ ॥
मरतां मद काशाचा । कोण पुसे तया मदा ।
पुर्वीच कळला नाहीं । तऱ्हेनें जन्म नासीला ॥ १४ ॥
देहे गेलें बळ गेलें । द्रव्य गेलें येकेकडे ।
बंड गेलें थोंबं गेलें । येकला जातसे खळु ॥ १५ ॥

इति श्री मद ॥ ३ ॥

मत्सर.

मद तो तिसरा शत्रु । चौथा मछर आईका ।
मछरें सत्य मानेना । सत्याचें लटिकें करी ॥ १ ॥
बऱ्याचें वोखटें सांगे । मज नाहिं ह्मणोनियां ।
पैसुन्य नस्तेंची कर्णे । नस्ताची कुंदें लावणें ॥ २ ॥
नस्तें नस्तें ढाल घेणें । ऐसी हे जाती मछरी ।
आपणु करंटा आहे । समर्था निंदीतो सदा ॥ ३ ॥
आपणु टोणपा आहे । सर्वज्ञा न मनी कदा ।
आपणु तामसी आहे । पुण्यवंतां पडेचिना ॥ ४ ॥

---

१ स्तोम(?). २ (?) दोष देणें.

आपणु कुकर्मी प्राणी । सत्कर्मासी उच्छेदितो ।
आपणु चोरटा आहे । सकळांसीं चोरटें करी ॥ ५ ॥
आपणु भ्रष्टला आहे । भल्यांला भ्रष्ट भावितो ।
आपणु घातकी मोठा । पराला घातकी ह्मणे ॥ ६ ॥
पोटीचा कपटी मोठा । जनाला कपटी ह्मणे ।
आपणा भक्ती ठाकेना । हरीभक्तां उच्छेदितो ॥ ७ ॥
आपणु नीच कुळींचा । कुळवंत मना न ये ।
आपणु ठाईंचा लंडी । रणशूरांसी हांसतो ॥ ८ ॥
आपणु भ्याड ठाईंचा । धारीष्टां कर्कशु ह्मणे ।
आपणु बोंगेळु आहे । नीर्मळां कर्मठु ह्मणे ॥ ९ ॥
आपणु लालची मोठा । वैराग्याची उडावणी ।
करवेना देखवेना हि । ऐसा तो मछरी नर ॥ १० ॥
आपणु कर्म भोगीतो । पराला कर्म लावितो ।
जें कांहिं आपणा नाहिं । तें सर्व उडवीतसे ॥ ११ ॥
तोंडेंची भांडतें वेडें । भकाध्या करीतें जनिं ।
आखंड जनासीं भांडे । तंडे तंडे उदंडसा ॥ १२ ॥
धीट तोंडाळ तो प्राणी । कांहिं केल्यां विटेचिना ।
लंड तो कोटींगों मोठा । लाज त्याला असेचिना ॥ १३ ॥
मछेंरें भाग्यहि गेलें । मछेंरें बुधी नासिली ।
भक्ती ना ज्ञान ना कांहिं । आत्र परत्र नसे ॥ १४ ॥
पाहातां सौख्य तों नाहिं । लौंद लाताड उधटु ।
मछेंरें लाविलें वेढा । ज्याचे त्याला कळेचिना ॥ १५ ॥

इति श्री मछर ॥ ४ ॥

---

१ बोंगळ. २ तिरस्कार, नाकारणें. ३ बहकावणें. ४ कोटगा, कोडगा.

दंभ

दंभ हा पांचवा जाणा । माहा शत्रु कळेचिना ।
यालागी भांडणें लोकां । येकमेकां पडेच्चिना ॥ १ ॥
दंभ डांभा[1] बरा वाटे । परंतु मिळतो कसा ।
भांडती मरती जाती । डंभालागी निघोनियां ॥ २ ॥
सकळां पाहिजे डांभा । परंतु मिळतो कसा ।
यालागी चुर्मुरीताती । बुडाले दुःखसागरीं ॥ ३ ॥
स्वार्थ हा वेर्थ जाणावा । परंतु जन आंधळें ।
दंभानें आंधळें केलें । ऐसा हा दंभ तश्करु ॥ ४ ॥
शरीर मुख्य जांयांचें । दंभाची कोण ते कथा ।
सद्यची उमजेना किं । वैर साधी परोपरीं ॥ ५ ॥
देह्याचा दंभ तो खोटा । परंतु आवडे जना ।
विवेकें पाहातां नाहिं । दुखी होती ह्मणोनियां ॥ ६ ॥
ज्ञानीयां दंभ बाधीना । येकायेकी खडाखडी ।
उठोनी चालिला योगी । दंभ तो कुतरें किती ॥ ७ ॥
वैराग्य पाहिजे आंगीं । उदास फिरती लीळा ।
दंभ तो उडाला तेथें । लोलंगताचि खुंटली ॥ ८ ॥
निस्पृहा दंभ बाधीना । निस्पृह पाहिजे बरा ।
अंतरें अंतरा भेदी । तेथें दंभचि नाडळे ॥ ९ ॥
दंभ तो चोर जाणावा । लालची कारिती मुढें ।
सेवटीं सर्वहि जातें । प्रेत होते भुमंडळीं ॥ १० ॥
मद्याला कासया व्हावें । जाणावें पहिलेंची ही ।
लावावें कारणीं देहो । दंभ कैचा उरेल तो ॥ ११ ॥
आखंड आठवावें रे । मरणांचें[2] ध्यान अंतरीं ।
तेव्हांची वैराग्य उठे । दंभ लोटे परोपरीं ॥ १२ ॥

---

१ दांभिकाला (?). २ मरणाचें स्मरण असावें। दासबोध १२$\frac{१०}{१३}$.

मासाचा मोधळा याचा । दंभ तो कोण तो किती ।
सावघा दंभ बाधीना । दुश्चीताला पछयाडितो ॥ १३ ॥
धन्य तो विवेकी राजा । वैराग्य बळ आगळें ।
भक्तीचा वोळला सींधु । दंभ तेथें दिसेचिना ॥ १४ ॥

इति श्री दंभनिरूपण ॥ ५ ॥

प्रपंच

प्रपंचें साहावां वैरी । परत्र अंतरी दुरी ।
आवघा तोचि तो जाला । तेणें देव दुऱ्हाविला ॥ १ ॥
पदार्थी बैसली बुधी । शुधी नाहिं परत्रीची ।
सेवटीं प्रपंच कैचा । गेला देहेच हातीचा ॥ २ ॥
देव तो राहिला दुरी । ऐसा वैरी प्रपंच हा ।
बाळत्वीं छेंद मायेचा । खेळ तो राहिला दुरी ॥ ३ ॥
लागतां छेंद पोरांचा । क्षणक्षणा चुकावितो ।
सांगते माय मानेना । लीहीना ना घरीं नसे ॥ ४ ॥
हाणती मारिती पोरें । रडतो पडतो बहु ।
सोसितो आपुल्या जीवें । खेळांसाठीं मुलांकडे ॥ ५ ॥
कांहिंसा शाहाणा जाला । सीकविला परोपरीं ।
लोभानें लग्नहि केलें । वोढला सासुऱ्यांकडे ॥ ६ ॥
नोवरी आवडे जीवीं । नटावेंसे मनिं उठे ।
तारुण्य बाणतां आंगीं । काम लोभेंची भुलला ॥ ७ ॥
खेळ तो राहिला मागें । काम तो पडिला पुढें ।
मोहिला शक्तीनें प्राणी । तीजवांचुनी नावडे ॥ ८ ॥

---

१ गेला. २ शिवाजी राजे काय ? ३ दासबोध दशक ३ समास १ ते ५ यांचें सार यांत आहे.

उदंड जाहालीं पोरें । खर्च तो वाढला पुढें ।
उदेग लागला जीवा । मेळवितां मिळेचिना ॥ ९ ॥
उदंड करंटा जाला । हिंडे फिरे चहुंकडे ।
प्रीती ते राहिली मार्गे । आशक्त जाहाला बहु ॥ १० ॥
फिटेना रीण ते वाढे । ताडातोडी चहुंकडे ।
आन्न ना वस्त्र मिळेना । वृथापीं खंगला बहु ॥ ११ ॥
कष्टला सेवटीं मेला । गेला प्रपंच हातीचा ।
घातला मागुता जंन्मा । ऐसा वैरी प्रपंच हा ॥ १२ ॥
जन्मास घातलें देवें । काय येउनी साधिलें ।
भुललें चुकलें देवा । प्रपंच घातकी पाहा ॥ १३ ॥
आधींच सर्व जाणावें । काये येतें समागमें ।
निर्वाणीं अंतीचा देवो । कोण्ही येकें चुकों नये ॥ १४ ॥
घर गांव ठाव माझा । सेत वाडे मळे गुरें ।
कन्या पुत्र वधु माझी । सर्व सांडुनि चालिला ॥ १५ ॥
माझें माझें ह्मणे वेडा । स्वार्थबुधी बहुतसी ।
सर्व सांडुनि गेला रे । येकायेकी उठोनियां ॥ १६ ॥
प्रपंचें भुलला प्राणी । वेर्थ आयुष्य वेचलें ।
देव ना धर्म ना कांहिं । ऐसा हा साहावा रिपु ॥ १७ ॥
प्रपंचाकारणें कष्टी । सर्वस्वें वेचला जीवें ।
कांहिंच वेचीलें नाहिं । सेवटीं हात झाडिले ॥ १८ ॥
आपेसी सदाचां जाला । मायाजाळेंची भुलला ।
आपुलें मानिलें जें जें । तें तें सर्वत्र राहिलें ॥ १९ ॥
जाहाला खोतें पापाचा । सर्वांचें पाप घेतलें ।
यातना भोगणें लागे । चुकला शाहाणा कसा ॥ २० ॥

---

१ कोकणांतील खोत जसा शेतसारा वसूल करितो, तद्वत् प्रपंची मनुष्य सर्वांचें पाप आपल्याकडे घेतो.

आधींच जाणिजे सर्वे । विवेकी त्यासी बोलिजे ।
प्रपंच लाथलावा रे । वैरी हा सोडिला कसा ॥ २१ ॥
सर्वांस योग साधेना । पुण्य उदंड पाहिजे ।
सहस्रामाजी तो येकु । ज्ञान वैराग्य नेटकें ॥ २२ ॥
शडरिपु जींकीले जेणें । तोची ज्ञानी माहां भला ।
दीक्षेनें उधरी लोकां । वैरागी तो उदासीनु ॥ २३ ॥

इति श्री शडरीपु संपूर्णमस्तु ॥ ६ ॥

पंचीकर्णयोग

नमूं ते शारदा देवी । त्रैलोकी जाणती कळा ।
जगाची जाणती जोती । जगजोती ह्मणोनियां ॥ १ ॥
जीचेनि वर्तती सर्वे । देव गंधर्व मानवी ।
योगी रुसी मुनी ध्यानी । वर्तवीते अंतर्कळा ॥ २ ॥
चाळणा धारणा स्फुर्ती । मती युक्ती विचारणा ।
सद्बुधी सद्विया ते । भुक्ती मुक्ती सायोज्यता ॥ ३ ॥
खेचरां भूचरां सर्वै । मौन्यगर्भ विचारणा ।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी । बोलवी चालवी सदा ॥ ४ ॥
विवरीते विचारीते । प्रउर्तिनिउर्तीकडे ।
जागृती स्वप्न हो तुर्या । उन्मनी ह्मेणा बोलिजे ॥ ५ ॥
देव हो भक्त हो ज्ञानी । सीवशक्ती च आष्टधा ।
प्रकुर्तिपुरुषादिक । नाना नामें परोपरीं ॥ ६ ॥
विस्तार मूळमायेचा । किती ह्मणोनि सांगणें ।
नांवं रूप जयेचेनी । जाणति जाणते गुणी ॥ ७ ॥

गुणी हो निर्गुणी हो तें । सर्वहि सचराचरीं ।
देव देव्या जगद्वंद्या । पीपीलिकाची विहंगमु ॥ ८ ॥
आगमी निगमी आहे । नानारूपीं विराजती ।
वाढवी मोडवी पाळी । निर्दाळी आपआपणा ॥ ९ ॥
होतें जातें पुन्हा होतें । विचित्र न कळे कळा ।
ते कळा अंतरीं जागे । प्रतेक्ष न दिसे जना ॥ १० ॥
सर्व कर्तव्यता तेथें । येथें संदेह नाडळे ।
विरंची देव इंद्रादी । देव देव्या बहुविधा ॥ ११ ॥
तीवीण जाणता कैचा । पांहों जातां भुमंडळीं ।
सर्व शास्त्रमई देव्या । सद्विद्या ब्रह्मयोगिणी ॥ १२ ॥
कार्यकारणकर्तुत्वे । हेतु प्रकुर्ति जाणिजे ।
कर्म उपासना ज्ञानी । तत्त्वज्ञी योगधारणा ॥ १३ ॥
मुळीं ते येकली जाली । ईश्वरु बोलिजे तिये ।
देवत्रये जयेचेनि । पुढें ब्रह्मांड जाहाले ॥ १४ ॥
त्रैलोक्य सर्व ब्रह्मांडीं । उत्पत्ती होत जातसे ।
येकांशें पाळिते सर्वें । नाना स्थानि भुमंडळीं ॥ १५ ॥
कल्पना वासना काया । काया माया परोपरीं ।
नेणणें आडवें केलें । जेथें तेथें कळेच्चिना ॥ १६ ॥
द्रव्य तें भुमीचे पोटीं । उदंड दाटलें असे ।
लोक ते पावती मृत्य । द्रव्य तेथेंची राहिलें ॥ १७ ॥
भाग्यानुसार तें द्रव्य । भुमीभर्थेची ठेविलें ।
नेणणें आडवें केलें । दरीद्रें लोक पीडिले ॥ १८ ॥
पोटानें गांजिले प्राणी । मृत्यानें मारिले सदा ।
नेणती हीत तें कैसें । कांहीं केल्यां कळेच्चिना ॥ १९ ॥

---

१ दासबोध २०-४-११ पहा. २ दासबोध ६×९ पहा.

नेणणें आडवें केलें । ज्ञान पैलाड राहिलें ।
त्यासंगें भुललें प्राणी । बुधीयोग कळेचिना ॥ २० ॥
इति श्री पंचीकर्ण योग प्रथम ॥ १ ॥

संसार सांगणें किती । लोक सर्वत्र जाणती ।
नेणती देव तो कैसा । सिणती बहुतां परीं ॥ १ ॥
सर्व हि सांडणें मागें । आधीं देवासी धुंडणें ।
धुंडितां धुंडितां देवो । सत्संगें सांपडे जनीं ॥ २ ॥
देहपुरामधें आहे । पुरुष ह्मणती तया ।
देहे तो पंचभूतांचा । नरनारीनपुशकु ॥ ३ ॥
सर्वत्र चालवी देवो । अंतरीचा कळेचिना ।
तयासी नेणतां प्राणी । पुढें तीर्थासी धांवती ॥ ४ ॥
लोकिक लागला मोठा । लोकीकें लोक वर्तती ।
लोकिकें चालती कर्मे । देखोवेखी परस्परें ॥ ५ ॥
स्नान संध्या टिळे माळा । श्रीमुद्रा गोपीचंदनें ।
गवाळीं आसनें चंबु । सोंवळीं तें परोपरीं ॥ ६ ॥
नाना देवार्चनें ध्यानें । पूजनें मंत्र यंत्र ते ।
अत्र गंधादिकें सर्वै । विधुक्त सांग धारणा ॥ ७ ॥
नाना तपें पुन्हश्चर्णे । निग्रहें करिती किती ।
दिग्बंद आसनें मुद्रा । आष्टयोग देखणी ॥ ८ ॥
वेद पारायेणें चर्चा । पुराणें माहात्में किती ।
भुंयेरीं विवरें गुंफा । देवाल्यें पुष्पवाटिका ॥ ९ ॥
होमयागादिकें लिंगें । पूजणें देव देवता ।
कितेक आगमी क्रिया । वाम सव्य परोपरीं ॥ १० ॥

---

१ दासबोध २०-४-५।८ पहा. २ तंत्रमार्गानुसारी.

कर्माची निर्फळी त्रिया । उपासनाची कामना ।
ज्ञानेंचि जाणणें सर्वै । कर्माकर्म विवंचना ॥ ११ ॥
तें ज्ञान कोणतें कैसें । आभ्यासें पाविजे जनीं ।
श्रवणभक्तीच्या योगें । मुक्ती सायोज्य पाविजे ॥ १२ ॥
कर्म तो पीप्लीकां मार्गे । ज्ञानमार्ग विहंगमु ।
तात्काळ पाविजे ज्ञानें । कर्माकर्में हळु हळु ॥ १३ ॥
ज्ञानेंउपासनेमधें । भेद तो पाहातां नसे ।
मनेंची जाणिजे ज्ञान । मनरूप उपासना ॥ १४ ॥
सत्य संकल्प तो विष्णु । तेची ज्ञान उपासना ।
सर्वज्ञ बोलिजे देव । ज्ञान सर्वज्ञ होये कीं ॥ १५ ॥
ज्ञानेंची चालते सृष्टी । ज्ञान हें देव बोलिजे ।
ज्ञानेंची पाविजे सर्वै । ज्ञानरूप हरी पाहा ॥ १६ ॥
हरी तो अंतरीं नांदे । अंतःकर्णची जाणिजे ।
तो देव सकळां पाळी । आतां प्रतक्ष रोकडा ॥ १७ ॥
हरिर्दाता हरिर्भोक्ता । हरिरन्नं प्रजापती ।
येकांशें चालवी सर्वै । त्रैलोक्य सचराचरी ॥ १८ ॥
त्रिवराना विचाराना । उगेची सीणता कसे ।
देव सांडुनि देवाल्यें । ब्राह्याकारें पुजीतसा ॥ १९ ॥
गृहें ची पाहातां वेर्थें । गृहस्वामीसि पाहाणें ।
देवाल्य पुजीतां खोटें । आधीं देवासी पाहाणें ॥ २० ॥

योग दुसरा ॥ २ ॥

जन्मदुखं जरादुखं । नित्यदुखं न सोसवे ।
जन्म तो निर्सतो कैसा । हेंची शोधुनि पाहाणें ॥ १ ॥

---

१ पिपीलिका. दासबोध २०-२-१० पहा. २ दासबोध २० × ४ पहा.
३ दासबोध १७ × १ पहा

देहे चत्वार निर्सावे । उपरी आत्मस्थिती ते ।
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । सत्संगेंची सुटीका ॥ २ ॥
पंचीकर्ण पंचभूतें । येक येकांसी वाढलीं ।
तयाचा कर्दमु जाला । शास्त्राकारेंची बोलिला ॥ ३ ॥
चळेना ढळेना ब्रह्म । निर्विकारी च संचलें ।
सृष्टीपुर्वीळ या गोष्टी । पुढें सृष्टी उभरिली ॥ ४ ॥
निश्चळीं जाहाली माया । सत्य संकल्प जाणिजे ।
ईश्वरु बोलिजे त्याला । सर्वज्ञ आष्टधा मुळीं ॥ ५ ॥
त्रिगुण पंचभूतें तें । आष्टधा यासी बोलिजे ।
बीजाकारें मूळ माया । आधोमुखें विकारली ॥ ६ ॥
विकारी विकारें वाढे । निर्विकारी जसें तसें ।
घट घडे आणि मोडे । आकाश तें जसें तसें ॥ ७ ॥
निश्चळीं चळलें वारें । आलें गेलें पुन्हपुन्हा ।
तैसीच मूळ माया ते । आली गेली पुन्हपुन्हा ॥ ८ ॥
निर्मळीं मूळ माया ते । मिथ्यत्वें चालिली पुढें
कुमारी मूळमाया ते । गर्भिणी गुणक्षोभिणी ॥ ९ ॥
सत्व रज तमोगुण । तीजपासाव जाहाले ।
पृथ्वी आप तेज वायो । आकाश बोलिले कवि ॥ १० ॥
परंतु तो अंतरात्मा । पाचवें तत्त्व बोलिजे ।
चळतो तो अंतरात्मा । आकाश न चळे कदा ॥ ११ ॥
बोलणें हें प्रत्ययाचें । शाहाणे जाणती जीवीं ।
काम क्रोध शोक मोहो । आंतरात्म्यासी उठती ॥ १२ ॥
ब्रह्मांडीं पंचभूतें ते । पिंडीं प्रतेक्ष दिसती ।
ब्रह्मांडीचे च्यारी देहे । कल्पकल्पुनी सूचिले ॥ १३ ॥
माहांकारण मूळमाया । कारण ते अव्याकृति ।
सुक्षम तें हिरण्यगर्भ । स्थूळ विराट बोलिलें ॥ १४ ॥

पिंडावरुनी ब्रह्मांडीं । देहे चत्वार कल्पिले ।
तैसेंची बोलिजे आतां । लोकसंग्रहाकारणें ॥ १५ ॥
अंतःकर्ण जाणिजे विष्णु । मन चंद्रमा बोलिजे ।
बुधी तो विरंची तेथें । चित्त तोची नारायेणु ॥ १६ ॥
अहंता रुद्र जाणावा । शास्त्रकारें ची बोलिला ।
हे गुण अंतरात्म्याचे । आकाशीं बोलती जनीं ॥ १७ ॥
पृथ्वी आप तेज वायो । अंतरात्माचि पाचवें ।
अंतःकर्ण मन बुधी । चित्त अहंकार आत्मयां ॥ १८ ॥
महद्भूत अंतरात्मा । मुळींची जाणती कळा ।
वायो तेज आप पृथ्वी । हे तत्त्वें चालिलीं पुढें ॥ १९ ॥
येकाचें लाविती येकां । प्रतेक्ष जाणते कसे ।
पाहिल्याविण बोले जो । तो प्राणी आत्मघातकी ॥ २० ॥

इति श्री योग तिसरा ॥ ३ ॥

पंच प्राण ब्रह्मांडीं । पिंडावरुनी वोळखा ।
श्रोत्र दिशा त्वचा वायो । चक्षु सूर्य जिव्हा जळु ॥ १ ॥
वाचा वन्ही पाणी इंद्र । पादोपेंद्र सीस्न विधी ।
गुद नैरुत्य हें तत्त्वें । कल्पीत ब्रह्मांडीची ॥ २ ॥
पंच विषय तन्मात्रा । पिंड ब्रह्मांड येकची ।
ऐसा हा दुसरा देहो । ब्रह्मांडीचा निरोपिला ॥ ३ ॥
काम क्रोध शोक मोहो । भय काळ ब्रह्मांडीचे ।
हे गुण अंतरात्म्याचे । आकाशीं बोलिजे जनीं ॥ ४ ॥
चळणावळणादिक । विराटीं वायु जाणिजे ।
काळ क्षुधा तृषादिक । विराटीं तेज वोळखा ॥ ५ ॥

शुक्लीतें[1] मेघ जाणावा । श्रोणीतें[2] भूमिगर्भिचें ।
लाळ पाझर जाणावें । मूत्र क्षारसिंधु पाहा ॥ ६ ॥
स्वेद तें द्रव जाणावें । विराटीं आप बोलिजे ।
आस्ती धोंडे मौंश माती । त्वचा वायो नाडी नदी ॥ ७ ॥
रोम द्रुम लता पृथ्वी । ब्रह्मांडीं बोलती जनीं ।
स्थूळ विराट ब्रह्मांडी । पूर्वीं च्यारी निरोपिलें ॥ ८ ॥
कांहींसा प्रत्ययो येतो । कांहींसा प्रत्ययो नये ।
याकारणें पंच भूतें । मुळीं ऐलीकडे पाहा ॥ ९ ॥
पंच भूतें तीन गुण । पिंडब्रह्मांडऐक्यता ।
निश्चयो हाची जाणावा । येर संदेह वाढवी ॥ १० ॥
येक तत्त्व दोनि तत्त्वें । तीन तत्त्वेंची बोलती ।
च्यारीसा भांडती भेदे । पंचत्रीपांच पचके ॥ ११ ॥
मुळी तत्त्व मूळ माया । संकल्प मुळीचा मुळीं ।
सत्यसंकल्प तो देवो । स्वयें ची होत जातसे ॥ १२ ॥
सकळांसी निर्मिता देव । देवासी निर्मिता नसे ।
सर्वांसी मूळ तो देवो । देवासी मूळ नाडळे ॥ १३ ॥
जगाना ईश तो देवो । जगदीश ह्मणोनियां ।
ऐश्वर्य सर्वहि याचें । ईश्वरु याचकारणें ॥ १४ ॥
येकाचें लुटिती येक । भोक्ता तो येकला दिसे ।
सांडे फिटे[3] विटे नासे । तेथें तो देहधारकु ॥ १५ ॥
आन्नाचे ते भोक्ते लोक । तृणाचे ते भोक्ते पशु ।
भोगत्यागें ची जे जीती । ऐसे हे जीव वर्तती ॥ १६ ॥
केर पुंजा राख माती । नाना जीनस कुजकें ।
भोक्ता तो सर्व हि भोगी । नाना देहीं भरोनियां ॥ १७ ॥

---

१ रेत. २ रक्त. ३ क्षीण होणें.

वांयां जाउं नेदी कांहीं । बहुती बहुतांतरें ।
जातिभेदें देहेभेदें । सर्व हि मान्य होतसे ॥ १८ ॥
च्यारी खाणी च्यारी वाणी । शोधितां पाहातां कळे ।
ब्रह्मांडीं जितुके प्राणी । येका तत्वें चि वर्तती ॥ १९ ॥
तत्व तें येक जाणावें । विस्तार वाढला पुढें ।
त्रिगुण पांच हि भूतें । आष्टधावीण नाडळे ॥ २० ॥

योग ॥ ४ ॥

अंधारें काळिमा येना । उजेडें तें दिसेचिना ।
गोरजें धुळी लागेना । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ १ ॥
जळामधें भिजेना तें । अग्नीमधें जळेचिना ।
उडेना वायोच्या संगें । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ २ ॥
सीत नाहिं उष्ण नाहिं । नाहिं कठीण मृद तें ।
सुगंध दुर्गंध नाहिं । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ३ ॥
नित्य आहे पूर्ण आहे । स्थिर आहे चळेचिना ।
घन आहे गुप्त आहे । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ४ ॥
आकाशीं आभाळें येती । निर्गुणीं दृश्य दीसतें ।
आभ्रत्यागें दृश्यत्यागें । ऐसे निर्गुण जाणिजे ॥ ५ ॥
चळेना चंचळेना तें । गगनासारिखें असे ।
संन्नीध आडळेना तें । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ६ ॥
घेतां ना सांडितां येना । नाडळे जवळीं असे ।
सृष्टींत सृष्टि त्यामधें । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ७ ॥
विश्व हें बुडालें वाटे । परंतु कोरडें असे ।
सन्मुख सर्वदा आहे । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ८ ॥

---

१ आकाशाच्या ठिकाणीं जसें आभाळ तसें निर्गुणाच्या ठिकाणीं हें दृश्य. आभाळ आणि दृश्य यांचा त्याग केल्यावर आकाश आणि निर्गुण हीं जशींच्या तशींच असतात.

पृथ्वीतळीं पृथ्वीमर्ने । पृथ्वीवर्ते उदंड हि ।
सबाह्य अंतरीं आहे । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ ९ ॥
येती जातील आभाळें । व्योम तें संचलें असे ।
ये जाय अष्टधा माया । ऐसें निर्गुण जाणिजे ॥ १० ॥
श्रवणें सार शोधावें । मन तें भीजतां बरें ।
निजध्यासें कळे सर्वें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ ११ ॥
साधीतां तत्त्वता वस्तु । तत्त्वें भूतें निवारती ।
उत्पत्ती स्थिति ते मोठी । आत्मानिवेदनी क्रिया ॥ १२ ॥
वृत्ती ते ज्ञान जाणावें । निवृत्ती पाहाणें बरी ।
विज्ञानी उन्मनी लागे । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १३ ॥
शब्द निशब्द बोलावा । वाच्यांशें बहुतांपरीं ।
लक्षांशें हेत हि नाहीं । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १४ ॥
मी कोण शोधितां तत्त्वें । देहे चत्वार निरसती ।
जाणता राहिला जेथें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १५ ॥
कार्य कर्ता कारणेंसीं । दृश्य द्रष्टा दर्शनें ।
त्रिपुठी नाडळे जेथें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १६ ॥
ध्यय ना ध्यान ना ध्याता । ज्ञये ना ज्ञान नाडळे ।
वृत्तिशून्य माहांयोगी । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १७ ॥
मुक्तीनें मोकळें केलें । भक्तीनें भेद नासिला ।
अभेद भक्तीच्या योगें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १८ ॥
सोहं हंसा अहं ब्रह्म । माहांवाक्यार्थ जाणिजे ।
साधकु नाडळे जेथें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १९ ॥
आगमीं निगमीं शोधा । बुधी बोधा परोपरीं ।
जाणता भक्त तो देवो । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ २० ॥

इति श्री पंचीकर्ण योग संपूर्णमस्तु ॥ १०० ॥

चतुर्थमान

राम तो जाणिजे आत्मा । सर्वांतरात्मा तो चि तो ।
त्रैलोक्य चालवितो तो । आतां हि रोकडा पाहा ॥ १ ॥
देखवी ऐकवीतो तो । चाखवी दाखवी सदा ।
बोलवी चालवीतों तो । देहपुरासी वर्तवी ॥ २ ॥
कृतायुगीं त्रितायुगीं । द्वापारीं कलयुग हें ।
आद्यंत तोचि तो देवो । मायावी लाघवी पाहा ॥ ३ ॥
बहुदेहीं देह्याकारें । वर्ततो तो दिसेचिना ।
कळतो तोचि तो त्याला । जाणतो आपआपणा ॥ ४ ॥
कल्पितो तार्कितो नाना । सर्वेवांचुनी नाडळे ।
ब्रह्माविष्णुमहेशादि । इन्द्रादि देव सर्व ही ॥ ५ ॥
योगी रुसी मुनी ध्यानी । ध्याता धेय दोहिंकडे ।
दानवांमानवांदीक । जीती हारि स्वयेंचि हा ॥ ६ ॥
वंद्य निंद्य तयावीणें । सर्वथा न घडे जनीं ।
कर्तुत्व सर्वही तेथें । येथें काय वदों पुढें ॥ ७ ॥
विवरी तो हरी जाणा । येकदेसी नव्हे कदा ।
आत्मत्वें आत्मरूपी तो । आतां पाहेल तोचि तो ॥ ८ ॥
देहे धरी देहे त्यागी । नानारूपीं भरोनियां ।
बाळ तारुण्य वृधात्मा । नर नारी नपुशकु ॥ ९ ॥
कुरूपी सुंदरु जाला । पापात्मा पुण्यवंत तो ।
वंद्य तो निंद्य तो जाला । नाना देहीं भरोनियां ॥ १० ॥

---

१ ह्या प्रकरणाला श्रीकल्याणस्वामींच्या बाडांत नांव दिलेलें नाहीं. डोमगांवच्या मठांतील दुसऱ्या एका बाडांतून हें नांव घेतलें आहे. मान ह्मणजे परिमाण, प्रमाण, समास. २ स्वयें.

त्यावीण दुसरा कैचा । नाना देहे धरावया ।
कराव्या वोखटें बरें । तोचि तो आपआपणा ॥ ११ ॥
नाना मतांतरीं वर्ते । प्रवर्ते योगसाधनीं ।
भोगी त्यागी माहां योगी । संयोगी योगनास्तिकु ॥ १२ ॥
सुंदरु विपोरा[1] होतो । हांसतो आपआपणा ।
आशक्त शक्त तो होतो । कुटीतो आपआपणा ॥ १३ ॥
नरनारीदेहे होतो । भोगीतो आपआपणा ।
जीव सीवशक्ती जाला । श्रेष्ठ मधेस्त धाकुटा ॥ १४ ॥
किडा मुंगी स्वयें होतो । तुटतो पशुच्या पदें ।
हांसे रडे पडे कुंथे । सर्वही करी येकला ॥ १५ ॥
देह्याकारीं खबर्दारी । चोर मैंद वरपेकरी[2] ।
भला तो भक्त तो साधु । साधु भोंदु दोहिंकडे ॥ १६ ॥
वंद्य तो निंद्य तो होतो । पाहातां वेगळा दिसे ।
येकला येच[3] वेळे तो । जन्मतो मरतो किती ॥ १७ ॥
श्रीमंत करंटा होतो । भोग भोगी चहुंकडे ।
भासतो विवेकी लोकां । दिसतो हें वेडेचिना ॥ १८ ॥
वळवळी चळवळी देहीं । पळतो पीटितो बळें ।
मुरडतो हांसतो जातो । पडतो प्रेत होउनी ॥ १९ ॥
त्यावीण प्रेतसें होतें । नासतें देह नासकें ।
कळे तो हि कळेनाहि । मुरतो मधीच्यामधें ॥ २० ॥
विचित्र करितो काया । काया माया परोपरीं ।
बोलतां चालतां येना । उदंड तो ह्मणोनियां ॥ २१ ॥
द्रष्टा साक्षी तिंहिं लोकीं । मुळीचा मूळ ईश्वरु ।
गणेश शारदा जाला । मल्हारी क्षत्रपाळ तो ॥ २२ ॥

---

१ विरूप. २ लुटारु. ३ ह्याच, एकाच.

तुळजा काळिका चेंडी । लक्ष्मी तो नारायेणु ।
माहादेव बहु शक्ती । रामकृष्णादि भार्गउ ॥ २३ ॥
नाना क्षत्रें पूज्य स्थानें । देव भक्त दोहींकडे ।
प्रेमळु नाचतो गातो । किती ह्मणोनि सांगणें ॥ २४ ॥
सर्वेही करितो तो तो । किती ह्मणोनि सांगणें ।
बोलिलें कळायासाठीं । रामदास जनीं वसे ॥ २५ ॥

मान ॥ १ ॥

नादाचे शब्द होताती । शब्दाचा नाद होतसे ।
नाद शब्द मुळीं नाहि । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ १ ॥
रेखेचेनि सुन्यें होतें । सुन्यापासुनी येकडा ।
येक सुन्य मुळीं नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ २ ॥
अहंतेचे तीन गुण । पुढें भूतें विकारलीं ।
त्रिगुण अहंता नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ३ ॥
जड चंचळ हे माया । काया माया परोपरीं ।
मायातीत निर्विकारी । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ४ ॥
ब्रह्मांड पींडिचीं तत्वें । बहुरूपें विकारलीं ।
पींड ब्रह्मांड हि नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ५ ॥
उर्धमूळमधशाखा । पंत्रें पुष्पें बहुविधा ।
फळ मूळ तरु नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ६ ॥
जाणतां नेणतां प्राणी । जन्मतो मरतो सदा ।
जाणणें नेणणें नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ७ ॥
उगमु चालिला बोधें । बोधें बोध बळावला ।
बोध ना उगमु नाहिं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ८ ॥

---

१ दासबोध १२–५–१ पहा. २ एकटा, एक अंक ३ उर्ध्वमूलमधः- शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ भ. गीता १५+१

सृष्टीक्रमें सृष्टी जाली । संव्हारेंचि संव्हारली ।
सृष्टी संव्हारही नाहीं । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ९ ॥
सीधांत पूर्वपक्षेंसीं । ब्रह्मीं पक्षचि नाडळे ।
पक्षपात[1] घडे जेथें । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ १० ॥
जड चंचळ हे दोन्ही । वोढिती आपणाकडे ।
जड चंचळ यातीत । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ ११ ॥
जाणणें हें घडेना कीं । नेणणें दुरी राहिलें ॥
जाणण्यानेणण्यातीत । तें ब्रह्म जाणती भले ॥ १२ ॥
शब्देंचि शब्द जाणावा । मौन्य शब्देंचि तें कळे ।
शब्दची खुंटला तेथें । निशब्द याचिकारणें ॥ १३ ॥
वाच्यांशें बोलते वाचा । लक्ष्यांश हि वाचागुणें ।
ते वाचा खुंटली जेथें । निशब्द याचिकारणें ॥ १४ ॥
कळलें बोलतां येना । बोलिलें तें कळेचिना ।
येतो वाच्या निर्वर्तते[2] । निशब्द याचिकारणें ॥ १५ ॥
वृत्ति निवृत्ति होताहे । मनासी उन्मनी घडे ।
ज्ञान विज्ञान विचारें । निशब्द याचिकारणें ॥ १६ ॥
परेहुनि पर्ता जो । मनबुधीअगोचरु ।
हेत संकेतहि नाहिं । निशब्द याचिकारणें ॥ १७ ॥
कल्पितां कल्पना होते । तर्कितां तर्क फुटतो ।
अद्वैत दुसरें नाहिं । निशब्द याचिकारणें ॥ १८ ॥
शब्द ऐलीकडे जाला । शब्दसृष्टी उभारली ।
सृष्टीपुर्वील तें ब्रह्म । निशब्द याचिकारणें ॥ १९ ॥
नेत्रेंचि पाहावें सर्वें । नेत्रें नेत्राचि बिंबती ।
पाहाणें राहिलें जेथें । निशब्द याचिकारणें ॥ २० ॥

---

१ दासबोध १५$\frac{४}{६}$; पक्षपात=पक्षाचा नाश, पक्ष नाहींसे होणें. दासबोध ९$\frac{२}{२४}$. २ यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । श्रुति.

अभेदीं भेद कैचा रे । अदृश्यीं दृश्य नाडळे ।
अष्टधा आरती जाली । निशब्द याचिकारणें ॥ २१ ॥
निश्चळीं चेतना नाहिं । चंचळीं चेतना घडे ।
घडे तें विघडे सर्वै । निशब्द याचिकारणें ॥ २२ ॥
सारासार विचारावें । पींडब्रह्मांडानिर्शनी ।
संगातीत माहांयोगी । निशब्द याचिकारणें ॥ २३ ॥
वायोनें वितुळे मेघु । ज्ञानें ज्ञानी वितुळला ।
कोणांसी काय सांगावें । विवंचीता कोणे तरी ॥ २४ ॥
कर्पूर जाळिनो वन्ही । दोघां होते बराबरी ।
जाणावें काये बोलावें । आत्मनिवेदनापुढें ॥ २५ ॥

इति श्री मान दुसरें ॥ २ ॥

काम क्रोध कुटावा तो । लुटावा मदमछरु ।
तुटावा संशयो धोका । दंभ प्रपंच त्यागणें ॥ १ ॥
कुबुधी लोंथलावी[1] ते । सुबुधी धरणें बरी ।
अपकीर्ती दुरी घालावी । सत्कीर्ती राखणें सदा ॥ २ ॥
अहंता पापिणी मोठी । थोरथोरांसि सिंतरी ।
बुकालावी धुमालावी । लावावी भजनाकडे ॥ ३ ॥
भ्रष्टता नष्ट आहे हो । श्रेष्ठता दवडीतसे ।
नष्टवी कष्टवी प्राणी । भल्यांपासीं कामा नये ॥ ४ ॥
वासना वास पाहे रे । राहे रे अंतरीं सदा ।
वैराग्यें तोंड ठेंचावें । चेंपावे मत वाउगें ॥ ५ ॥
धारणा धरावी मोठी । विस्मृती हे कामा नये ।
आलस्य दुरी तो दौडा । साक्षपें येत्न पाहाणें ॥ ६ ॥
अभ्यास वाढवावा रे । येहलोकपरत्रीचा ।
जाणते नेणते राजी । राखावें बहुतांपरीं ॥ ७ ॥

---

१ ऐलीकडे. २ लाथळावी.

कर्कशें भुंकती श्वानें । तैसें वाक्य करूं नये ।
सर्वांसीं मृद बोलावें । चालावें सर्वमान्यसें ॥ ८ ॥
गुण देखोनी लोधावें । बेधावें उत्तमा गुणा ।
जयाचें त्या रिती जाणे । धन्य तो जाणता गुणी ॥ ९ ॥
प्रत्ययेवीण जो ज्ञानी । तो ज्ञानी आत्मघातकी ।
तो संग त्यागणें खोटा । निःसंग संग पाहाणें ॥ १० ॥
अर्थपुष्ट बरें गाणें । नाचणें समजोनियां ।
उगेंची भुंकणें खोटें । गधडे भुंकती जसें ॥ ११ ॥
प्रेमा प्रबंद हि नाहिं । ज्ञान ध्यान असेचिना ।
कळाही पुरती नाहिं । तें गाणें श्रम वाढवी ॥ १२ ॥
लक्ष्मीवंतापुढें तोरा । करंटें दाखवीतसे ।
रणशूरापुढें लंडी । उदंड बडबडीतसे ॥ १३ ॥
सुचिस्मंतापुढें भ्रष्ट । श्लाघ्यता न पवे कदा ।
पंडितापुढें तो हुंबा । काये बोलेल बाष्कळु ॥ १४ ॥
प्रत्ययासी अनुमानें । सहसा बोलतां नये ।
विचक्षणापुढें वेडें । काय बोलेल बापुडें ॥ १५ ॥
खऱ्या नाण्यापुढें खोटें । कोटें चि न चले जनीं ।
मूर्ख ते ठकती घेती । जाणते ते सिवेचिना ॥ १६ ॥
जाणतां दरिद्रें जाती । जाणतां रोग भंगती ।
जाणते जिंकिती युध्यें । नेणते मोडती सदा ॥ १७ ॥
जाणत्या जाणता व्हावा । नेणता वेर्थ काय तो ।
जाणतां सर्वहि सौख्यें । नेणतां घात होतसे ॥ १८ ॥
जाणतां चुकती जन्म । नेणतां भय होतसे ।
जाणता चकउं जाणे । नेणतें तें फांसां पडे ॥ १९ ॥

---

१ रव्या, रडका.

मुळींच जाणिवेचेनि । विधी प्रपंच वाढला ।
जाणतां आष्टहि देहे । विज्ञानें उन्मनी घडे ॥ २० ॥
मापटें मोजितें दाणें । तैसें सीकोन गातसे ।
आंतेजें वाहाती द्रव्यें । अर्थसमंध नाडळे ॥ २१ ॥
ईरसाल वाहाती आंबे । भोक्तव्य न घडे कदा ।
समजल्याविण तें वोझें । पोटासाठींच वाहाती ॥ २२ ॥
ठकोन करंटा जाला । तें दुःख न धरी मनीं ।
अहंता लागली पाठीं । करंटा ह्मणतां रडे ॥ २३ ॥
संचार होतसे तेव्हां । धांवतें भलतेकडे ।
निशंक नागिवें नाचे । ज्याचे त्याला कळेचिना ॥ २४ ॥
उम्जणें समजणें आधीं । प्रउर्तीनिवृतीकडे ।
भाग्यश्री मोक्षश्री होते । विरताविवरतां पुढें ॥ २५ ॥

॥ मान तृतीय ॥

कर्दळी थोर कर्पूरें । गर्भपत्रेंच केतकी ।
गुणेंचि मान्य या वल्ली । गुण सर्वत्र पाहिजे ॥ १ ॥
गुण जाणेल तो गुणी । पाहातां विरुळा दिसे ।
परीक्षेवीण तें खोटें । परीक्षा करितां बरें ॥ २ ॥
गीत वाद्य तानमान । ताळमिश्रीत नाचती ।
हस्तंन्यासें पदंन्यासें । नेत्रन्यासें विराजती ॥ ३ ॥
शंका ते घालवी पंका । रंका रंक करीतसे ।
निशंक वाचणें गाणें । आभ्यास याच कारणें ॥ ४ ॥

---

१ धान्य उदंड मोजिलें । परी त्या मापें नाहीं भक्षिलें ।
विवरल्याविण तैसें जालें । प्राणिमात्रांसी ॥ १८१. २ अंत्यज. ३ इर-साल=नजराणा. ४ शंकेच्या योगानें फजिती होते.

अर्थी अर्थ मनें व्हावें । जाणावें बहुतांपरीं ।
सौख्य उदंड तें होतें । राजी लोकांसी राखतां ॥ ५ ॥
अर्थ सर्वत्र शोधावा । रोधावा आपला मनु ।
लोक सर्वत्र बोधावा । येथातथ्य प्रचीतिनें ॥ ६ ॥
न्याय अन्याय जाणावा । बाणावा अंतरीं सदा ।
सत्य नेमस्त बोलावें । आचुक न चुके कदा ॥ ७ ॥
आरत्रीं हो परत्रीं हो । प्रत्ययो यासी पाहिजे ।
अन्याय सर्वही खोटा । न्याय सर्वांसी मान्य तो ॥ ८ ॥
सामान्य मान्य होताहे । मान्य सामान्य तो नव्हे ।
जाणत्या जाणता भेटे । येक ते जगदांतरें ॥ ९ ॥
अंतरें सार जाणावें । सारासारनिरूपणें ।
देवभक्तसिमा नाहिं । निवृत्तीपद पाहातां ॥ १० ॥
देहे माझें मन माझें । माझें अज्ञान निर्सिलें ।
अज्ञान विज्ञान ही नाहिं । वृत्तीसुन्य निरंजनु ॥ ११ ॥
अनंता अंत नाहिं रे । अलक्षा लक्षितां नये ।
अपार पार नाहिं रे । मायातीत निरंजनु ॥ १२ ॥
निर्मळा मळ लागेना । निश्चळा चळणा नसे ।
निसंगा संग तो नाहीं । निसंग तो निरंजनु ॥ १३ ॥
अतर्का तर्क लागेना । अनाम्या नाम नाडळे ।
अमूप तें काये मोजावें । अमूप तो निरंजनु ॥ १४ ॥
निर्गुणीं गुण कैचे हो । ग्यूण कोण्हासी दाखउं ।
उगवेना मावळेना । मायातीत निरंजनु ॥ १५ ॥
सत्य तें जाणिजे ब्रह्म । मिथ्या माईक दृश्य तें ।
दृश्य भास मुळीं नाहिं । मायातीत निरंजनु ॥ १६ ॥
उदंड हारपेना तें । पाहों जातां दिसेचिना ।
संन्मुख भोंवतें आहे । मायातीत निरंजनु ॥ १७ ॥

जनीं वनीं वीजनीं तें । व्योमाकारेंचि संचलें ।
संच विसंचहि नाहिं । मायातीत्त निरंजनु ॥ १८ ॥
जन्म ना मृत्य पावेना । रचेना खचेना कदा ।
येईना जाईना कोठें । मायातीत निरंजनु ॥ १९ ॥
संन्मुख पाहातां आहे । विमुख करितां नये ।
सबाह्य अंतरीं आतां । मायातीत निरंजनु ॥ २० ॥
त्यामधें सृष्टी आहे रे । सृष्टीमधेंचि तें वसे ।
विवेकें सार जाणाया । मायातीत निरंजनु ॥ २१ ॥
अभ्र धूम्र नभामधें । येतसे जातसे सदा ।
तैसीच अष्टधा माया । मायातीत निरंजनु ॥ २२ ॥
अवकाश गगना ऐसा । भकाश पैस मोकळा ।
धरितां सांडितां येना । मायातीत निरंजनु ॥ २३ ॥
जेथें जेथें मन जातें । तेथें तेथेंचि तेंचि तें ।
पदार्थावेगळें पाहे । मायातीत निरंजनु ॥ २४ ॥
थोर तत्व मूळमाया । तीहुनि पर तें असे ।
संपूर्ण सकळा ठाईं । मायातीत निरंजनु ॥ २५ ॥
इति श्री मान चतुर्थ ॥ संख्या १००

मानपंचक

श्रीराम

राम विश्राम देवांचा । राम भक्तांसी आश्रयो ।
राम योगी मुनी ध्यानीं । राम रक्षी रुसीकुळा ॥ १ ॥
राम ध्यातो चंद्रमौळी । राम राम सदा जपे ।
रामकथा ऐकतां हे । रामरूप निरंतरीं ॥ २ ॥

पार्वती पुसतां सांगे । राम जप अत्यादरें ।
सुंदरे दोनी अक्षरें । निवाली अंतरीं सुखें ॥ ३ ॥
जाळिलें पोळिलें वीषें । कर्कशें काळिमा चढे ।
उपाय बहुधा केले । रामनामें चि सुटीका ॥ ४ ॥
सव्य अपसव्य या नामें । तरले सुटले बहु ।
अंतकाळीं सर्व काळिं । सुटीका सकळै जना ॥ ५ ॥
कीर्ति या रघुनाथाची । पाहातां तुळणा नसे ।
येकबाणी येकवचनीं । येकपत्नी च धार्मिकु ॥ ६ ॥
राज्य या रघुनाथाचें । कळी काळासी नातुडे ।
बहु वृष्टी अनावृष्टी । हें कदा न घडे जनीं ॥ ७ ॥
उद्वेग पाहातां नाहिं । चिंतामात्र नसे जनीं ।
व्याधी नाहिं रोग नाहिं । लोक आरोग्य नांदती ॥ ८ ॥
युध्य नाहिंच आयोध्या । राग ना मछरु नसे ।
बंद निर्बंद ही नाहिं । दंड दोष कदा नसे ॥ ९ ॥
कुरूपी पाहातां नाहिं । जरा मृत्य असेचिना ।
आदरु सकळै लोका । सख्यप्रीती परस्परें ॥ १० ॥
बोलणें सत्य न्यायाचें । अन्याय सहसा नसे ।
अनेक वर्तती काया । येक जीव परस्परें ॥ ११ ॥
दरिद्री धुंडितां नाहीं । मूर्ख हा तो असेचिना ।
परोपकार तो मोठा । सर्वत्र लोकसंग्रहो ॥ १२ ॥
अद्भुत पीकती भूमी । वृक्ष देती सदा फळें ।
अखंड दुभती धेनु । आरोग्यें वाहातीं जळें ॥ १३ ॥
जळजें स्वापदें पक्षी । नाना जीव भुमंडळीं ।
आनंदरूप बोभाती । नाना स्वर परस्परें ॥ १४ ॥
नद्या सरोवरें बावी । डोल्ती नूतनें बनें ।
फळती फुलती झाडें । सुगंध वनवाटिका ॥ १५ ॥

उदंड वसती ग्रामें । नगरें पुरें चि पट्टणें ।
तीर्थें क्षत्रें नाना स्थानें । शिवालयें गोपुरें बरीं ॥ १६ ॥
मठ मढ्या पर्णशाळा । रुसीआश्रम साजिरे ।
वेदशास्त्रधर्मचर्चा । स्नान संध्या तपोनिधी ॥ १७ ॥
चढता वाढता प्रेमा । सुखानंद उचंबळे ।
संतोष समस्तै लोकां । रामराज्य भुमंडळीं ॥ १८ ॥
हरीदास नाचती रंगीं । गायनें कीर्तनें बरीं ।
रागरंग तानमानें । टाळबधें विराजती ॥ १९ ॥
प्रबंद कविता छेंदें । धाटी मुद्रा परोपरीं ।
आन्वय जाड दृष्टांतें । गद्यें पद्यें चि औघडें ॥ २० ॥
नाना युक्ती नाना बुधी । नाना विद्या नाना कळा ।
नाना संगीतसामर्थ्यें । नाना वाद्यें परोपरीं ॥ २१ ॥
संमार्जनें रंगमाळा । पुष्पमाळा बहुविधा ।
केशरें धुशरें गंधें । सुगंधें करताळिका ॥ २२ ॥
सर्व हि तोषले तोषें । नाम नामघोषेंची गर्जती ।
पुरेना दिन ना रात्रीं । यात्रा पर्वें हरीकथा ॥ २३ ॥
दीपीका चंद्रजोती त्या । आर्त्या नीरांजनें जनें ।
रामराजा दयासिंधु । बोळला सेवकांवरी ॥ २४ ॥
रामदासीं ब्रह्मज्ञान । सारासारविचारणा ।
धर्मस्थापनेसाठीं । कर्मकांड उपासना ॥ २५ ॥
इति श्री मानपंचक सारासारविवेकनाम मान प्रथम ॥ १ ॥

उपासना वोळखावी । कोण तो देव तो कसा ।
करावें भजन तें कैसें । कैसी आहे प्रसंन्नता ॥ १ ॥
उपासना वोळखिली । देव तो अंतरीं वसे ।
भजावें वोळखावें तें । बुधीयोगें प्रसंन्नता ॥ २ ॥

रायासीं वोळखी होतां । सेना हि वोळखी धरी ।
मुख्य सामर्थ्य रायाचें । सेनेमधें विभागलें ॥ ३ ॥
सेवकें सांडिला राजा । सेविल्या आदरें प्रजा ॥
तेणें सामर्थ्य हि गेलें । पराधेन विटंबणा ॥ ४ ॥
जनीं जनार्दन आहे । परंतु सज्जनीं वसे ।
जना आणी सज्जनाला । येकची करितां नये ॥ ५ ॥
जगामधें जगदात्मा । स्वामी सेवक वर्तवी ।
स्वामी सुखासनामधें । सेवकें वाहाती सदा ॥ ६ ॥
आदीक धारणा जेथें । नित्यानित्य विचारणा ।
तो स्वामी उधरी बधा । बधें बध सुटेचिना ॥ ७ ॥
वैद्य तो वांचवी रोग्या । रोग्या रोगी न वांचवी ।
तारकु बुडत्या तारी । बुडतें तारकु नव्हे ॥ ८ ॥
ज्ञातेया ज्ञान मागावें । अज्ञाना मागतां नये ।
सभाग्या सेवितां भाग्य । अभाग्या सेवितां नये ॥ ९ ॥
मोक्ष देतो प्रचीतीनें । तयासी तुळणा नसे ।
मुख्य तो सद्गुरु जाणा । यातना चुकवी जनीं ॥ १० ॥
जो वंद्य सर्व ही लोकां । तयासी वंदितां बरें ।
निंद्य तें वंदितां खोटें । समान करितां मुढें ॥ ११ ॥
देव दैत्य भले पाहीं । संतासंत भुमंडळीं ।
अमृत विष हें एक । कदापी मानितां नये ॥ १२ ॥
देवनामें माहां पापी । तरले उद्धरले किती ।
दैत्यनाम जपे ऐसा । येक ही नाडळे जनीं ॥ १३ ॥
भेदाभेदक्रिया देहीं । लागली हे सुटेचिना ।
जेथील विषयो तेथें । विपरीत करितां नये ॥ १४ ॥

---

१ दासबोध १८-४-३५।३८ पहा. २ ज्ञात्यापाशीं.

मुखेंची सेवितां आलें । आपानीं घालितां नये ।
अन्याय करिती तैसा । समान मानिती जनीं ॥ १५ ॥
विंचु सर्प दुखदाता । अंतरात्माच वर्तवी ।
परंतु हीत तें ध्यावें । समान वर्तितां नये ॥ १६ ॥
त्यागात्यागें देहे चाले । समान करितां पडे ।
अभागी उमजेना तो । पाषांडी राक्षसी क्रिया ॥ १७ ॥
समान देखणें आत्मा । समान करणें दया ।
वंद्य निंद्य विचारावें । हे मुख्य जाणती कळा ॥ १८ ॥
अन्नदाता प्राणदाता । बुधीदाता भुमंडळीं ।
तारकु मारकु येकु । ऐसें हें घडतें जनीं ॥ १९ ॥
सुख तें आवडे लोका । दुख तें नलगे कदा ।
पुण्य तें आदरें ध्यावें । पाप तें दुरी त्यागणें ॥ २० ॥
सद्बुधी अंगीकारावी । कुबुद्धी आत्मघातकी ।
अंन्मार्ग चुकवावा तो । संन्मार्ग हीतकारकु ॥ २१ ॥
यातीभ्रष्ट क्रियाभ्रष्ट । सर्वभ्रष्ट अनर्गळु ।
पाहातां पातकी दोषी । तो संग नर्क भोगवी ॥ २२ ॥
खरें खोटें समानत्वें । मानिती लोक ते कसे ।
गर्भांध वर्तती जैसे । तैसे ते आत्मघातकी ॥ २३ ॥
कुसंग पातकें लाभे । सत्संगें पुण्यसंग्रहो ।
जाणता पाहिजे ज्ञाता । तो रक्षी धर्मस्थापना ॥ २४ ॥
देह्यानें रक्षणें क्रीया । देह्यातीत विचारणा ।
शब्दें ची शब्द बोलावा । शब्दातीत विवंचना ॥ २५ ॥

इति श्री मानपंचक सारासारविवेक मान ॥ २ ॥

---

१ दासबोध १७-४-२७ पहा.

अर्थी तें करावें कर्म । कर्ममार्गें उपासना ।
उपासकां सांपडे ज्ञान । ज्ञानें मोक्षचि पावणें ॥ १ ॥
कर्म तें करावें कैसें । कर्मफळ तें कोणतें ।
विध्योक्त कर्म कर्णें । कर्मफळ उपासना ॥ २ ॥
उपासक देव धुंडाळि । सत्संगें देव सांपडे ।
देवाचा लागतां छेंद । वैराग्य सहजीं घडे ॥ ३ ॥
वैराग्यें त्यागीतां सर्वै । देव आपण येकला ।
देवाचें लागतां ध्यान । आपणासी ठाव ची नसे ॥ ४ ॥
अभेद भक्ती ते ऐसी । आत्मनिवेदनी स्थीती ।
वृत्ती ते बधता मोठी । निवृत्ती मोक्ष बोलिजे ॥ ५ ॥
आकाशासारिखें ब्रह्म । तेथें संकल्प उठीला ।
ईश्वरु बोलिजे त्याला । सीवशक्तीच आष्टधा ॥ ६ ॥
भावनेसारिखीं नावें. । उदंड ठेविलीं तया ।
निश्चळीं चंचळ आत्मा । मूळ मायेसी बोलिजे ॥ ७ ॥
पंचीकर्ण मूळमाया । माहांकारण बोलिजे ।
माहांकारण ब्रह्मांडीं । मूळ प्रकुर्ती जाणिजे ॥ ८ ॥
निर्शितां अष्ट ही काया । मूळ प्रकुर्ति निरसते ।
सर्वज्ञ जाणता ज्ञानी । अष्टदेह्यामधें वसे ॥ ९ ॥
निश्चळीं घालितां ज्ञान । विज्ञान होतसे पुढें ।
मनास उन्मनी लागे । वृत्ती निवृत्ती होतसे ॥ १० ॥
परेहूनि जो पर्ता । परात्पर ची बोलिजे ।
उंन्मेष ते परा वाचा । वाचातीत निरंजनु ॥ ११ ॥
निश्चळु तो चळेना कीं । चंचळ होत जातसे ।
उत्पत्ती स्थीती संव्हारु । चंचळासी पुन्हपुन्हा ॥ १२ ॥

---

१ स्फुरण.

कितेकां कितेक खातें । येकयेकांसी झोंबतें ।
येक तें चर्फडी प्राणी । येक तें क्रूर घातकी ॥ १३ ॥
यासी संदेह तों नाहीं । पाहातां दिसतें जनीं ।
प्रतक्षा प्रमाण काये । होत जातें क्षणक्षणा ॥ १४ ॥
नित्यानित्यविवेकानें । शोधितां अंतरीं कळे ।
क्षराक्षर विवंचावें । निर्गुण वेगळें असे ॥ १५ ॥
क्षरींच लागलें कर्म । अक्षरीं ज्ञान बोलिजे ।
आलक्षीं लावितां लक्ष । स्वयें आलक्ष होईजे ॥ १६ ॥
विकारें आकार जाला । विकारें ची विकारला ।
निर्गुण निर्विकारी तो । निर्विकारें ची संचला ॥ १७ ॥
निर्मळीं मळ लागेना । लावितां निर्मळीं मळु ।
निसंगीं संग लागेना । संग निसंग होतसे ॥ १८ ॥
कर्म तें जड-जाणावें । ज्ञान तें जाणती कळा ।
जाणते नेणते कांहिं । निर्गुणीं पाहातां नसे ॥ १९ ॥
वाच्यांश शब्द जाणावा । लक्षांश जाणती कळा ।
कळाची विकळा होती । आपेंआप निवारतां ॥ २० ॥
आपणा शोधितां तत्त्वें । तत्त्वें भूतें विकारलीं ।
दृश्यभास विवंचावा । निराभासीं असेचिना ॥ २१ ॥
भासला भास तो भासु । दृश्याला दृश्य दिसतें ।
दृश्यभास मुळीं नाहिं । मधेंची होत जातसे ॥ २२ ॥
गगनीं पाहातां जैसें । आभाळ वितुळे जुळे ।
निश्चळीं पाहातां तैसें । चंचळ होत जातसे ॥ २३ ॥
पिंड ब्रह्मांडीचे देहे । निर्शितां काय उरलें ।
विवरावें विचारावें । प्रत्ययो पाहातां कळे ॥ २४ ॥
पावकु शुध कर्पूरें । येकची होत जातसे ।
देव भक्त अंतरात्मा । येकची होत जातसे ॥ २५ ॥

मान ॥ ३ ॥ ७

कास या रघुनाथाची । धरितां सुख पावलों ।
इतर कष्टती प्राणी । थोर संसारसांकडीं ॥ १ ॥
सांकडीं तोडिलीं माझीं । राघवें करुणाळयें ।
पुर्वीच तुटली माया । दुख शोक विसंचला ॥ २ ॥
सेवकु मानवीयांचे । कष्टती बहुतांपरीं ।
सेविला देव देवांचा । तेणें मी धन्य जाहालों ॥ ३ ॥
नीच हे मानवी प्राणी । नीचाश्रय कामा नये ।
महत्कीर्ति श्रीरामाची । फावला महदाश्रयो ॥ ४ ॥
विबुधां आश्रय ज्याच्या । पावले बंदमोचने ।
सेवकु मारुती ऐसा । त्याचा मी ह्मणती जनीं ॥ ५ ॥
निवाला सीव ज्या नामें । ज्या नामें वाल्मीक रुसी ।
जें नाम सकळां तारी । तें नाम मज अंतरीं ॥ ६ ॥
कुळ या जगदीशाचें । धन्य वौंश भुमंडळिं ।
आपली वाटती सर्वें । धन्य तुं गा रघोत्तमा ॥ ७ ॥
देव हा सर्व अंतरात्मा । वात हा त्याजपासुनि ।
वातसुत हनुमंतु । रामसेवक हा जनीं ॥ ८ ॥
वन्ही हा जानकीपीता । सूर्य हा वौंशभूषणु ।
भुमी हे सीतेची माता । आजा आपोनारायणु ॥ ९ ॥
सीव तो राघवा ध्यातो । राम ध्यातो सदासीवा ।
सख्यत्वें चालती दोघे । प्रसीध टाउकें जनीं ॥ १० ॥
विरंची सुत विष्णूचा । पुराणें सांगती बहु ।
शारदा नाती देवांची । गणेश मित्रकुमरु ॥ ११ ॥
शक्ती ते शक्ती सीवाची । सीवशक्ती समागमें ।
औंश जे चंद्रमौळांचे । ते सर्व प्रभुचे सखे ॥ १२ ॥
येकची अंश विष्णूचे । देवमात्र भुमंडळीं ।
येकांशें चालती सर्वें । यालागी सर्व येकची ॥ १३ ॥

---

१ नासला, नाहींसा झाला.

चंद्र तो लक्षुमीबंधु । मंगळ मेहुणा नभीं ।
शरीरसमंधें सर्वै । त्रैलोक्यची उपासना ॥ १४ ॥
ऐकती येकमेकांचें । येकमेकांसी पाहाती ।
जन्मले जीव ते सर्वै । येक देवची वर्तवी ॥ १५ ॥
स्वर्गींचे देव इंद्रादि । मृत्यलोकीं समस्तही ।
पाताळीं पंन्नगादीक । सर्वत्र पाहातां सखे ॥ १६ ॥
रामउपासना ऐसी । ब्रह्मांडव्यापिनी पाहा ।
राम कर्ता राम भोक्ता । रामरूप वसुंधरा ॥ १७ ॥
कर्ता तो सर्व भोक्ता तो । प्रचीत पाहातां खरें ।
शरीरसमंधासाठीं । दुख संतोष पाहाणें ॥ १८ ॥
नित्य दर्शन देवाचें । चालतां बोलतां घडे ।
नाना लघु देहेधारी । भूमी पाहोन चालणें ॥ १९ ॥
विषयो जाहाला देवो । नाना सुखें विळासवी ।
नाना दुखें देव कर्ता । त्रासके शरीरें धरी ॥ २० ॥
भुजंगें डंखितां देव । देव जाला धन्वंतरी ।
तारिता मारिता देव । बोलती ते येणें रिती ॥ २१ ॥
येकासी येक तारीतो । ज्ञान होयें भुमंडळीं ।
येकासी येक मारीतो । नाना देहीं भरोनियां ॥ २२ ॥
शत्रु मित्रु देव जाला । सुखदुखें परोपरीं ।
येकासी हांसवी देवो । येकासी रडवीतसे ॥ २३ ॥
येकासी भाग्य दे देवो । येकासी करंटें करी ।
सर्व कर्तव्यता तेथें । येथें शब्दची खुंटला ॥ २४ ॥
शब्दज्ञान सरों आलें । ज्ञान सर्वत्र संचलें ।
जाणती जाणते ज्ञानी । मौन्यगर्भविचारणा ॥ २५ ॥

इति श्री मानपंचक सारासारउपासनानिरूपण मान चतुर्थ ॥४॥

जयासी दुःख सांगावें । तयापासीं दुणें वसे ।
दुणें हि तें चतुर्गुणें । बहुगुणें सरेचिना ॥ १ ॥
त्रैलोक्य व्यापिलें दुखें । ज्याचें त्याचें परोपरीं ।
उगेंची अनुमानेना । सांगतां सांगतां कळे ॥ २ ॥
दुःख जाणे पराव्याचें । ऐसा तो विरुळा गुणी ।
ऐकतां ऐकतां ऐके । तेणेंची आवडी दुणी ॥ ३ ॥
ऐकतां अंतरीं घेतां । क्षणक्षणा विचारितां ।
हळु हळु हळु होतें । पावतें सुख सगती ॥ ४ ॥
दुःख वांटून तें घ्यावें । काढावें ऐसीयापरी ।
देहेदुखें रोगव्याधी । औषधें परतें करी ॥ ५ ॥
सद्बुधी सांगणें लोकां । जेणें ते सुख पावती ।
प्रसंग राखणें आधीं । सोसावें बहुतांपरीं ॥ ६ ॥
न्याय अंन्याय सोसावा । सोसीतां हि विटों नये ।
न्युन्य पैशुन्य झांकावें । तेणें तें प्रस्तावां पडे ॥ ७ ॥
चुकतें मागुतें येतें । येतें जातें पुन्हपुन्हा ।
क्षमून हितकर्ता जो । तोची गंभीर जाणता ॥ ८ ॥
नेणता उमजे जेथें । जाणता तोची बोलिजे ।
नैराश ने घतां सांगे । निववी चंदनापरी ॥ ९ ॥
सांगणें नीती न्यायाचें । मानावें बहुतांपरीं ।
सर्वत्र मान्य तो ज्ञाता । प्रत्यय बोलतो खरें ॥ १० ॥
न्याय अंन्याय तो जाणे । अन्याय न करी कदा ।
नीती न्यायें मिळों जाणे । तोची तो लोकसंग्रही ॥ ११ ॥
मछर ने दखे दृष्टी । न पडे कातन्यांमधें ।
जाणते लोक नीतीचे । तेथें ची वास तो करी ॥ १२ ॥

---

१ पेंचांत.

मनेंची पारखी लोकां । परंतु नोव्हले[1] कदा ।
जाणते मिळती तेथें । नेणते वास पाहाती ॥ १३ ॥
जाणत्या नेणत्या लोकां । प्रसंगें वर्तवी जगीं ।
सामान्य तो नव्हे कांहीं । सर्वांसी पाहिजे सदा ॥ १४ ॥
प्रबोध जाणीजे ऐसा । आधीं प्रपंच शोधणें ।
आरत्र मानतां लोकां । परत्र सहजी घडे ॥ १५ ॥
अंतरें निवडं जाणे । जाणे जयातयापरी ।
धरावें अंतरें लोकां । बाह्याकारें धरेतिना ॥ १६ ॥
मनुष्यें राखतां राजी । दैवतें बहु माणसें ।
सुखची पावती जेथें । तेथे ते धांवती सदा ॥ १७ ॥
श्रेष्ठ जो तोची जाणावा । बहुतां मानतां मनीं ।
सकळांसी मिळों जाणे । बहुतांसीं बहुतांपरीं ॥ १८ ॥
तोची तो अंश देवाचा । मिळाला जगदांतरें ।
नैराश तापसी ज्ञानी । सर्वांसी पाहिजे सदा ॥ १९ ॥
हिंडतां हिंडतां लोकीं । आवडे नित्य नूतनु ।
पुण्यात्मा सुकृती धर्मी । भक्तराज भुमंडळीं ॥ २० ॥
कर्म उपासना राखे । राखे वैराग्य आदरें ।
ज्ञान तें प्रत्ययें राखे । नित्यानित्यविचारणा ॥ २१ ॥
काळ तो नेटका घाली । हरीकथानिरूपणें ।
विचारें प्रत्यया आणीं । धूर्त तार्कीक तीक्षणु ॥ २२ ॥
प्रबोध लागतां लोकीं । नेमस्त सुटीका घडे ।
पावनु तोची तो येकु । बद्ध लोकांसी सोडवी ॥ २३ ॥
बंधनें तोडिलीं रामें । योगधामें दयाळुवें ।
बुद्धीयोग प्रयोगानें । मुक्त भक्त ततक्षणीं ॥ २४ ॥

---

१ न बोले.

धन्य हा देव देवांचा । राम त्रैलोक्यनायकु ।
रामदास ह्मणे त्याचा । अनन्य शरणांगतु ॥ २५ ॥

इति श्रीमानपंचक सारासारविवेकानिरूपणनाम मान पांचवें ॥ १००[1]२५

पंचमान

गणनाथा गणाधीशा । गणेशा गणनायेका ।
गणेंद्रा गंभीरा गुणा । गणपती गजानना ॥ १ ॥
पद्माक्षी पद्मवदना । निगमागमनायेका ।
दायका सकळा विद्या । गायका नमिली मनीं ॥ २ ॥
राघवा राजसा रामा । रामचंद्रा रघोत्तमा ।
रत्नविभूषणा देवा । रम्यराजीवलोचना ॥ ३ ॥
कामरूपा कळारूपा । कूटस्ता कमळाकरा ।
केशवा कमळाकांता । कारणा कमळानना ॥ ४ ॥
परेशा पार्वतीकांता । पावना परमेश्वेरा ।
पापविध्वांस्ना देवा । पात्र पावकलोचना ॥ ५ ॥
मार्तंडमंडळा देवा । तेजोरासी प्रकाशका ।
तुझेनी वर्तती सर्वै । श्रीरामकुळभूषणा ॥ ६ ॥
जीवनें उत्पत्ति स्थिति । जीवनें जीव वांचती ।
तुझेन सर्वहि तीर्थे । धन्य आपोनारायणा ॥ ७ ॥
जठराग्नी समस्तां लोकां । वांचवी सर्वभक्षकु ।
सर्वत्र ब्राह्मणा पूजा । मुख्य देव हुताशनु ॥ ८ ॥
वर्तवी सकळै लोकां । प्राणरूप जगत्रई ।
ह्मणोनि धन्य तो वायु । चालवी जगडंबरु ॥ ९ ॥

---

1 ह्मणजे शंभराबर पंचवीस.

निर्मळा निश्चळानंता । निर्गुणा गुणव्यापका ।
निसंगा नित्य निकामा । निर्धूत परमेश्वरा ।। १० ।।
गणेश शारदा देवी । सिधी बुधीच मूशकु ।
नाना फणी मणीधर्ता । या ध्यानें मूर्ख तो भला ।। ११ ।।
ईश्वरु गिरजा गंगा । वीरंणा स्वामिकार्तिकु ।
सर्पकुळें नंदी बस्त्रा । या ध्यानें सुखसंपदा ।। १२ ।।
सर्वात्मा शेषशाई तो । श्रीहरी गरुडध्वजु ।
वैकुंठभुवनीं नांदे । या ध्यानें धारणा घडे ।। १३ ।।
गाईत्री सावित्री ब्रह्मा । इंद्रदेव रुसी मुनी ।
गंधर्वनारदादीक । या ध्यानें वैभवीं रती ।। १४ ।।
मछ कूर्म वऱ्हा तो । लक्षुमी नृसीहं वामनु ।
भार्गव भार फेडीतो । या ध्यानें पुण्यसंग्रहो ।। १५ ।।
वसीष्ठ ब्रह्मयोगी तो । राम सोमीत्र जानकी ।
भीम बिभीषणु मीत्रु । या ध्यानें बंदमोजने ।। १६ ।।
श्रीकृष्ण गोपिका सर्वै । गाई गोपाळ वांसुरें ।
वेणुनादीं क्रिडाछेंदीं । या ध्यानें उत्तमां गती ।। १७ ।।
बोध्य कलंकी पुढें आहे । पुराणें सांगती लिळा ।
मल्हारी भैरवो देवो । या ध्यानें दंडणा खळां ।। १८ ।।
तुळजा काळिका लक्षुमी । कामाक्षी बनशंकरी ।
चंडिका रेणुका माता । या ध्यानें मनकामना ।। १९ ।।
बारा लिंगें विष्णुमूर्ति । नाना देव भुमंडळीं ।
सीवशक्ती बहुरूपा । या ध्यानें श्रीहरी सुखी ।। २० ।।
गंगा भागीरथी कृष्णा । कावेरी मनकार्णिका ।
नर्मदा गंडिका नद्या । या ध्यानेंची पवित्रता ।। २१ ।।
तीर्थे क्षेत्रें झरे टांकीं । कूप बावी सरोवरें ।
नाना पुण्यभुमी श्रेष्टा । आटणें धर्मवासना ।। २२ ।।

खंडें द्वीपें सप्तसिंधु । भुंयेरीं देउळें स्छळें ।
नाना बनें वनारण्यें । या ध्यानें वृत्ति वावरे ॥ २३ ॥
कपाटें वीवरें गुंफा । पावनें गिरिकंदरें ।
या ध्यानें तापसीं होणें । दिशा दिग्गज दिग्पती ॥ २४ ॥
रवी शशी ग्रह तारा । ढग मेघ विदुल्लता ।
भुमी आपोनळो वायो । या ध्यानें तर्क नीवळे ॥ २५ ॥

मान ॥ १ ॥

वायोमधें देव नाना । वायोरूपेंची देवता ।
त्रैलोक्य चालवी वायो । वायोस्तुति न बोलवे ॥ १ ॥
निश्चळा वेगळा वायु । चंचळा वर्तवी सदा ।
देव तो हाची जाणावा । सर्व देह्यांतरीं वसे ॥ २ ॥
येकांगें पाहातां वायो । येकांगें पाहातां हरी ।
चंचळत्वें जग्गजोती । आत्मा त्यासीच बोलीजे ॥ ३ ॥
सर्वात्मा सर्व अंतरात्मा । सर्वसाक्षी सर्वोत्तमु ।
सर्वकर्ता सर्वभोक्ता । सर्वत्र देहधारकु ॥ ४ ॥
बहु देही बहु लीळा । बहु रूपी बहु कळा ।
बहु रंगी बहु संगी । बहु गुण बहु बहु ॥ ५ ॥
जगदीश जगदात्मा । जाणता जगजीवनु ।
जुनाट जर्जरी काया । धरी त्यागी परोपरीं ॥ ६ ॥
चालवितो दिसेना कीं । शरीरें चालती खरें ।
क्रीयेनें प्रत्यया येतें । रूप तें पाहातां नये ॥ ७ ॥
देहे हा आस्तीमांशाचा । त्यामधें प्राण वासना ।
वासना जाणते सर्वें । प्राण देह्यास चेतवी ॥ ८ ॥

---

१ दासबोध १०–३–९। १० पहा.

प्राण तों चेतना देहीं । प्राण जातां घडेचिना ।
तया प्राणांतरीं वर्ते । जाणती जगज्जोती हे ॥ ९ ॥
सुषुप्ती आवस्तेमधें । प्राण तों येत जातसे ।
परंतु नेणवे कांहिं । वेगळी जाणती कळा ॥ १० ॥
देह्यांतीं टाकितां देहो । मन प्राण समागमें ।
येक तें निवडेना कीं । तथापी भेदही कळे ॥ ११ ॥
कळे त्याला कळे सर्वें । कळेना त्या कळेचिना ।
ह्मणोनि सांडीजे हेंका । प्रत्ययो पाहाणें बरा ॥ १२ ॥
आंडजा जारजा खाणी । स्वेतजा उत्बीजादीका ।
नाना देह्यांतरीं वर्ते । द्रष्टा पाहे परस्परें ॥ १३ ॥
नाना परादिका वाणी । नाना देश भाषा रीती ।
नाना क्षत्रीं नाना स्थानीं । येकला नट नाटकु ॥ १४ ॥
ज्ञानघनु ची सर्वेज्ञु[1] । कांहीं येक पुरातनु ।
नाना विद्या कळा जाती । दक्ष धूर्त विचक्षणु ॥ १५ ॥
गुरु तो शिष्य तो जाला । शिष्य तोची पुढें गुरु ।
देव तो भक्त तो ज्ञानी । सर्व तो जगदांतरें ॥ १६ ॥
थोर तो धाकुटा मोठा । सर्वत्र वैश्वानरु ।
तथा बीजाकारें पाणी । येकहि भेदहि दिसे ॥ १७ ॥
बहु भाग्य सभागी तो । अभागी अल्पवैभवें ।
भाग्यांशें पाहातां येकु । थोड्या भाग्यें न मानिती ॥ १८ ॥
जाणणें ह्मणिजे ज्ञान । ज्ञानें सर्वत्र वर्तती ।
परंतु येक तो ज्ञानी । येक तो ज्ञानसाधकु ॥ १९ ॥
कीतेक देवतें भूतें । कीतेक ब्रह्मयोगिणी ।
कीतेक हरीहरादिक । सर्वत्र जाणती कळा ॥ २० ॥

---

१ "ज्ञु" च्या ठिकाणीं खोडाखोडी केलेली आहे. डोमगांवच्याच दुसऱ्या एका बाडांत "ज्ञ" स्पष्ट आहे व तिसऱ्या एकांत "ज्ञु" स्पष्ट आहे.

कल्पना कामनारूपें । वायोरूपें विराजती ।
कीतेक घुमती आंगीं । प्रचीत रोकडी जनीं ॥ २१ ॥
आपलाल्या साभिमानें । मीपणें वाद घालिती ।
शरीरभावना भिन्ना । भिन्नें क्षत्रें परोपरीं ॥ २२ ॥
वास घे वासना देवो । स्थुळेंवीण खातां नये ।
ह्मणोनी ब्राह्मणा द्यावें । विप्रमुखें संतृप्तता ॥ २३ ॥
निर्वैर सर्वभूतांसीं । वर्तणें न घडे कदा ।
उगेंची वेर्थ बोलावें । चालणें न घडे कदा ॥ २४ ॥
नेणतां नुमजे कांहीं । तारुणी मकरध्वजु ।
वृधाप्य आदळे आंगीं । दुःख ब्रह्मांड कोंसळे ॥ २५ ॥
मागील कोण तो जन्म । माता पिता कळेचिना ।
कन्या पुत्र वधु कोण । कोण ते जन्मभूमिका ॥ २६ ॥
मागील नाठवे आतां । आतांचें नाठवे पुढें ।
येकाकी येकलें जावें । मायाजाळें भ्रमे जनु ॥ २७ ॥
संचितासारिखे येती । प्राणी हे भोग भोगिती ।
भोगणें पुर्वींचा ठेवा । ह्मणोनि पुण्य पाहिजे ॥ २८ ॥
पुण्यमार्गें भले जाती । पापीष्टें पाप संचिती ।
पापयोगें माहां दुखें । पापयोगें दरीद्रता ॥ २९ ॥
पातकी दैन्यवाणा तो । निंदा द्वेष वसे मनीं ।
न्याय अन्याय तो नेणे । मातला मदमछरें ॥ ३० ॥
देव धर्म क्रिया नेणें । भ्रष्ट चांडाळ दुर्जनु ।
कुकर्मी घातकी दोषी । या लोका येमयातना ॥ ३१ ॥

इति श्रीपंचमाने स्वल्पसंकेते अंतरात्माविवरण नाम मान दुसरें ॥ २ ॥

धन्य ते योगीये साधु । पावले परमेश्वरा ।
आपुलें हीत तें केलें । तरले तारिले जना ॥ १ ॥

सत्कर्मे शोभती वेष । बोलणें मधुरा गिरा ।
पुण्यात्मे सुकृती न्याई । योजीती धर्मस्थापना ॥ २ ॥
विशाळा पावना बुधी । विशाळा सुखकारकी ।
परोपकारणी काया । परत्र लोकसंग्रहीं ॥ ३ ॥
यातना सेवका नाहिं । ते तवं ईश्वरी तनु ।
उपायें सोडवी लोकां । तो संग सुकृतें घडे ॥ ४ ॥
सन्मार्ग साधनालागी । संग तों पाहिजे बरा ।
सत्संग शोधितां नाहिं । सत्संग हीतकारकु ॥ ५ ॥
कुसंगें नासती प्राणी । सत्संगें पावती पदा ।
यांत मानेल तें घ्यावें । सर्वज्ञ जाणते तुह्मी ॥ ६ ॥
संसार पाहिला डोळां । रंग वोरंग होतसे ।
हांसती रुदती प्राणी । सुखदुखें परोपरीं ॥ ७ ॥
देखिलें चाखिलें मार्गे । जन्मदारभ्य आठवे ।
निशेष राहिल्या शक्ती । रोग व्याधी विटंबणा ॥ ८ ॥
दैन्यवाणा देहे जातो । ते काळीं हीत नाकळे ।
ह्मणोनि धन्य ते साधु । मायात्यागेंची सुटले ॥ ९ ॥
संपती संतती विद्या । शक्ती सामर्थ्यें जातसे ।
दक्ष ते जाणती आधीं । बावळीं भुलली मदें ॥ १० ॥
राहिला कोण ये लोकीं । संव्हार रावणादिकां ।
इतरां कोण तो लेखा । नेणती मूढ माणसें ॥ ११ ॥
मर्वेची झांकिली काया । येतां जातां दिगांबरी ।
जाणती तापसी योगी । संगत्यागें सदा सुखी ॥ १२ ॥
मी मोठा मी मोठा वाटे । न शोधितां वसुंधरा ।
चालिला गर्व कोणाचा । काळ हा घसरी जना ॥ १३ ॥
पाहाता रंक ते राजे । राजे रंक पुन्हपुन्हा ।
भर्वसा कोण मानावा । हाणी मृत्य समागमें ॥ १४ ॥

लाभ तो येक जाणावा । परमात्मा परमेश्वरु ।
भक्तीनें आपुला कीजे । विचक्षणें चुकों नये ॥ १५ ॥
चुकतां मुख्य देवासी । चुकेना येम यातना ।
ह्मणोनि सद्गुरु कीजे । न कीजे आवलक्षणु ॥ १६ ॥
शाक्त मुक्त अनाचारी । मंत्र येंत्र करामती ।
नाटकी चेटकी भोंदु । तो गुरु न मने मना ॥ १७ ॥
कर्मठु नित्य संदेही । ज्ञानहीण तमोगुणी ।
अवैरागी माहांडंभी । तो गुरु न मने मना ॥ १८ ॥
तीर्थें व्रतें तपें दानें । बहुधाशास्त्रनिश्चई ।
प्रत्ययो नाडळे जेथें । तो गुरु न मने मना ॥ १९ ॥
असार कोण तें नेणे । सार तें तों कळेचिना ।
सर्व सार वदे लोकां । तो गुरु न मने मना ॥ २० ॥
कर्ता कोण तो नेणे । नेणे चंचळ निश्चळु ।
त्रिगुण कोण ते नेणें । तो गुरु न मने मना ॥ २१ ॥
निष्ठाहीण अविश्वासी । वेसनी परघातकु ।
भ्रमिष्ट आळसी मंदु । तो शिष्य न पवे पदा ॥ २२ ॥
लालची तामसी वेडा । नष्ट भ्रष्ट बहुचकु[1] ।
प्रज्ञाहीण प्रेत्नहीण । तो शिष्य न पवे पदा ॥ २३ ॥
सुखवासी गोडग्रासी । निकामीच निसंगळु[2] ।
कदापी धारणा नाहिं । तो शिष्य न पवे पदा ॥ २४ ॥
विवरेना विचारीना । श्रवणीं मननीं कदा ।
प्रत्यय पाहिल्यावीण । तो शिष्य न पवे पदा ॥ २५ ॥
तत्वज्ञानें ब्रह्मज्ञानें । पिंडब्रह्मांडनायेकु ।
विवेकें चोजवीना जो । तो शिष्य न पवे पदा ॥ २६ ॥
इति श्रीपंचमाने स्वल्प संकेते ॥ गुरुशिष्यलक्षण नाम ॥ ३ ॥

---

१ बहुवाचक, बोचक. २ निर्लज्ज.

भाविकें सात्विकें भोळीं । त्या नामस्मरणें रती ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १ ॥
मंत्र येंत्र जप ध्यानें । भाविकें तोषती मनीं ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ २ ॥
तीर्थे व्रतें तपें दानें । भाविकां सुख होतसे ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ३ ॥
होम याग पुन्हश्चर्णें । स्वप्ननिष्टां स्वभाविकां ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ४ ॥
देखणी आसनें मुद्रा । जप होम विधी पुजा ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ५ ॥
भाविकां प्रतिमापूजा । पुराणें माहात्में शुभें ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ६ ॥
भाविकांला फळश्रुती । चमत्कारेंची निश्चयो ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ७ ॥
पिंगळे पाली सींकोटीं[1] । ग्रह मुहूर्त भाविकां ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ८ ॥
राजसें तामसें कर्मे । नाना नवस भाविकां ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ९ ॥
दंडणा कामना यात्रा । भाविकास उपोषणें ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १० ॥
भाविकें घालिती डांका[2] । भोग राहाण[3] गोंधळ ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ ११ ॥
भाविकां आगमी निष्ठा । शडचेक्र योगधारणा ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १२ ॥

---

१ सींकोटीं=शींक+उटी (महात्म्य) (?). २ मृताच्या बाराव्या दिवशीं करावयाचा एक विधी. ३ अंगांत दैवत घालण्याची क्रिया.

तीर्थी पर्व माहोछांई । भावीकें जीव लाविती ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १३ ॥
माळीदेकौळेकांकाले । भावीकें गळ टोंचिती ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १४ ॥
नाना नेम क्रिया निष्ठा । भावीकां बहु साधनें ।
विवेकी जाणते घेती । सारासारविचारणा ॥ १५ ॥
शोधितां आष्टही काया । पींडब्रह्मांडनायकु ।
तुटला थोर संदेहो । धोका येमयातनेचा ॥ १६ ॥
हें वर्म जाणती ज्ञानी । तत्वज्ञ जाणते जनीं ।
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । सारासारविचारणा ॥ १७ ॥
दक्ष ते पावती खुणें । बावळीं भुलली मदें ।
सोहं हंसा विचारावें । त्रिवीधा बंदमोचनें ॥ १८ ॥
ब्रह्मास्मी ब्रह्महमास्मी । अहं ब्रह्म विशेषता ।
येदर्थीच प्रवेशावें । आत्मनिवेदनी क्रिया ॥ १९ ॥
जाणतां चुकती जन्म । जाणतां पद पावणें ।
जाणतां सर्वहि सिधी । जाणणेंची विशेष हें ॥ २० ॥
नेणतां वेर्थ कष्टावें । नेणतां तामसी क्रिया ।
नेणतां निर्पळी[2] विद्या । नेणणें सर्व घातकी ॥ २१ ॥
आयुष्य वेचलें वांयां । तपें दानें तीर्थाटणें ।
देखणी आसनें मुद्रा । शडचक्र योगधारणा ॥ २२ ॥
धोती[3] पोथी[4] भुजंगी[5] ते । अष्टांग योगसाधनें ।
गोरांजेनें धूम्रपानें । पंचाग्नी हीमसोधनें ॥ २३ ॥

---

१ [?] २ निर्फळी ३ धूति ४ पूति. ५ [?] ६ स्वतःस जाळून घेणें ७ झाडास उलटें टांगून घेऊन खालीं धूर केलेला पिऊन तप करणें. ८ चोहोंकडे अग्नि पेटवून मध्यें बसणें व मस्तकीं सूर्यताप सोसणें. ९ पंचाग्नीसाधनाच्या उलट हिमसाधन.

उदास तापसी काया । अन्नवस्त्रविवर्जिता ।
उपोशनी पुन्हश्चर्णी । निरोधी हटनिग्रही ॥ २४ ॥
निरोधें गांदती काया । निरोधें कर वाळती ।
निरोधें सुकती गात्रें । निरोध भ्रमकारकु ॥ २५ ॥
निरोधी प्राण रोधीतो । निरोधी भूतसंग्रही ।
निरोधी आगमी क्रोधी । निरोध परघातकु ॥ २६ ॥

श्लोक

शैवशाक्तागमाद्या ये अन्ये च बहवो मताः ।
अपभ्रंशसमास्तेऽपि जीवानां भ्रांतचेतसाम्[१] ॥ १ ॥

चित्त हें मैळलें कांटें । चित्तशुधी घडेचिना ।
म्हणोनि चित्त शोधाया । नित्यानित्य विवेकु हा ॥ २७ ॥
नित्यानित्यविवेकानें । चुकती येमयातना ।
प्रत्ययो पाहाणें आतां । रोकडा ब्रह्मनिश्चयो ॥ २८ ॥
मी कोण हें चि शोधावें । मायातीत निरंजनु ।
नीसंग होईजे येणें । ज्ञानें मुक्ती सायोज्यता ॥ २९ ॥

इति श्री पंचमाने स्वल्पसंकेते सारासारविवेक मान ॥ ४ ॥

ज्ञानेंची चुकती जन्म । ज्ञानेंची सुटीका घडे ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ १ ॥
ज्ञानेंची ज्ञान शोधावें । ज्ञानें आज्ञान त्यागणें ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ २ ॥
ज्ञानेंची चालती कर्में । ज्ञानमार्ग उपासना ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ ३ ॥

---

१ पीडा देती. २ दासबोध ५×४ पहा. ३ कांट=मळ.

ज्ञानेंची प्रत्ययो येतो । ज्ञानें संदेह तुटती ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ ४ ॥
ज्ञानेंची वेद वेदांतीं । ज्ञानेंची सुटीका घडे ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ ५ ॥
ज्ञानेंची सर्वही सिधी । ज्ञानेंची सकळै कळा ।
ज्ञानेंची तिक्षणा बुधी । नित्यानित्य विवेकु हा ॥ ६ ॥
ज्ञानेंची धारणा धृती । ज्ञानेंची सर्वसाधनें ।
ज्ञानेंची पाविजे मुख्या । निर्गुणा परमेश्वेरा ॥ ७ ॥
सर्वारंभ तो ज्ञानें । ज्ञानें त्रैलोक्य चालतें ।
परंतु मुख्य तो ज्ञानी । परत्र पाववी जना ॥ ८ ॥
जेथुनी सर्वही जालें । पुन्हा तेथेंची आटलें ।
सीधांत तोची जाणावा । जेथें दृश्यची नाडले ॥ ९ ॥
चंचळीं जाणणें मोठें । निश्चळीं निश्चयात्मकु ।
आद्यंत येक तो देवो । तो देव ज्ञानसाधकु ॥ १० ॥
बरें पाहें आपणाला । शोधीतां नाडळे नसे ।
येक तो आडळे देवो । नित्य शाश्वत संचला ॥ ११ ॥
असत्य पाहातां नाहिं । सत्य सर्वत्र संचलें ।
पदार्थेवीण जें कांहिं । कदाकाळीं चळेचिना ॥ १२ ॥
तें ब्रह्म जाणिजे संतीं । जेथें विकार नाडळे ।
निर्गुण निर्विकारी जें । नित्य नूतन तेंची तें ॥ १३ ॥
चैतन्य चेतवितें तें । जाणते साक्ष बोलीजे ।
जाणावें चेतवावें तें । तेंची हें पाहातां नसे ॥ १४ ॥
या देह्याचेनी जें नावें । तें नांवं देहे तंवरी ।
नासतां सर्वहि देहो । ग्रामो नास्ति कुतो सीमा ॥ १५ ॥
अंत:करण जाणतें तें । प्राण चैतन्य बोलीजे ।
जडांश चेतवीतो सो । मुख्य प्राण देहे धरी ॥ १६ ॥

प्राण तों चालती काया । प्राण तों चेतना घडे ।
प्राण तों जाणणें सर्वै । प्राण जातां घडेचिना ॥ १७ ॥
पंचभूतीक हे काया । शोधितां पांच पंचके ।
कर्णपंचक तें जाणे । प्राणपंचक चेतवी ॥ १८ ॥
प्रचीत पाहाती ज्ञानी । प्रचीतीवेगळीं मुढें ।
तत्वार्थ प्रत्यया आणीं । धन्य तो ज्ञानसाधकु ॥ १९ ॥
तत्वार्थ शोधितां आतां । प्रचीत रोकडी घडे ।
मोक्ष तो हाची जाणावा । तत्वबंदविमोचनें ॥ २० ॥
वाच्यांश सांडणें मागें । लक्षांश पाहाणें बरा ।
आत्मनिवेदनी भक्ती । कृत्याकृत्यची होईजे ॥ २१ ॥
हें ज्ञान रामकृपेनें । धन्य रामउपासना ।
रामदास्य घडे ज्याला । ते सर्वत्र रामदास हो ॥ २२ ॥
येकसेंबतींसां श्लोकीं । साधकें पाहाणें बरें ।
आध्यात्म शोधणें सर्वै । दासबोधीं समाप्यते ॥ २३ ॥

इति श्रीपंचमाने स्वल्पसंकेते सारासारविचारानिरूपणनाम मान पांचवें ॥ ५ ॥ १००३२ ॥ येकूण संख्या ॥ ५००३० ॥

स्फुट प्रकरणें

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

मस्तसा हस्त किंकाटे । त्याहुनि मुशाकु बळी ।
पलीण साज घंटांचा । चवरें च्यामरें बरीं ॥ १ ॥
त्यावरी बैसला देवो । गणराज माहांबळी ।
झकाकी फैर्श तो मोठा । अंकुशीं तेज फांकलें ॥ २ ॥

---

१ खोगीर, २ परशु.

शेंदुरें घेतली उटी । पुष्पमाळा परोपरीं ।
आघाडे बाहिल्या दुर्वा । खाद्य नैवेद्य मोदकु ॥ ३ ॥
प्रशस्त पाहिला देवो । प्रचंड नरकुंजरु ।
चतुर्भुजु येकदंतु । लंबोदरु त्रिलोचनु ॥ ४ ॥
घागऱ्या वाजती वांकी । संगीत पाउलें बरीं ।
भक्तीनें नमस्कारावा । विद्याबुधीप्रदायकु ॥ ५ ॥

कुमारी शारदा देवी । सुंदरा गायनीकळा ।
हंसासनी चतुर्भुजा । वीणा पुस्तक नेटकें ॥ १ ॥
ब्रह्मीं जाली जगजोती । ब्रह्मसुता ह्मणोनिया ।
ब्रह्मसुता वेदमाता । वेद तेथुनि जाहाले ॥ २ ॥
जाणीव ह्मणिजे देव्या । जाणता देव बोलिजे ।
सीवशक्ती रत्नजोती । वेगळी करितां नये ॥ ३ ॥
सीवशक्ती बहुरूपा । नामरूपीं विलासते ।
दिसते नासते काया । माया ते अंतरीं वसे ॥ ४ ॥
ब्रह्मांडीची मूळमाया । पींडीची जाणिजे परा ।
परा ते मूळमाया ते । वेदमाता ह्मणोनियां ॥ ५ ॥

९.

येत्नाचा लोक भाग्याचा । येत्नेंवीण दरीद्रता ।
उमजला लोक तो धाला । उमजेना तो हपापिला ॥ १ ॥
हिंडतां शाहाणें होतें । बोलतां बोल सीकतें ।
वाचीतां लिहितां येतें । तेणें तें मान्य होतसे ॥ २ ॥
घरींच बैसतां खोटें । ब्राह्मणु हिंडतां बरा ।
आळसी घातघेणा तो । कष्टला ह्मणिजे बरा ॥ ३ ॥
मुकाळु ह्मणिजे खोटा । धीराचा पाहिजे नरु ।
तार्किक असावा प्राणी । सावधान चहुंकडे ॥ ४ ॥

प्रसंगें वर्ततां आलें । येथातथ्य चि सुचीलें ।
मनुष्य राखिलें राजी । तो प्राणी शाहाणा बरा ॥ ५ ॥
समई धीर सांडीना । येत्नीं येत्न बरा करी ।
हिंडतां पारखी लोकां । कार्यकर्ता जिवीं धरी ॥ ६ ॥
मैत्रीकीही विटों नेदी । सर्वांसी सारिखा दिसे ।
विचार जाणतो मोठा । दक्ष तो जाणता जनीं ॥ ७ ॥
उदंड वोळखी होतां । उदंड भाग्य होतसे ।
उदंड कळह होतां । उदंड लेथ खातसे ॥ ८ ॥
विचारें गोड बोलावें । बहुतां मान्यसें बरें ।
भांडतां पुरवेना कीं । मैत्रीकी करितां बरें ॥ ९ ॥
बोलावें उसीणें घ्यावें । वर्ततां उसीणें निघे ।
कुटितां कुटिती लोक । वोढतां वोढती जनीं ॥ १० ॥
करावें तेंची पावावें । हें आलें आपणाकडे ।
आपलें आपणापासीं । जनासीं काय बोल हा ॥ ११ ॥
आपला मीत्र कां शत्रु । जैसें करी तैसें घडे ।
दिसते गोष्टी ते ऐसी । पहिलवीं पडिलीं पाहा ॥ १२ ॥
झाडिल्यां झाडितां येना । झडेना गुण आपुला ।
आपणा विसरावेना । घडी घडी क्षणक्षणा ॥ १३ ॥
आपली चुकी जाणावी । सांडावी ते येकीकडे ।
विवेकें साजिरा जाला । येर उदंड मीळती ॥ १४ ॥
वेषानें कार्य साधेना । विवेकें कार्य साधतें ।
विवेकी मानिती ज्याला । धन्य तो ब्राह्मणु जनीं ॥ १५ ॥
पराचें कार्य कर्ता जो । त्याचें कार्य कसें नव्हे ।
तांतडी तांतडी धांवे । बरेपणें मनोगतें ॥ १६ ॥
पराचें कार्य कर्ता जो । उभाउभी खडाखडी ।
कळलें पाहिजे सर्वै । लिहितां वाचीतां कळे ॥ १७ ॥

---

१ लत, लत्ता. २ आपल्या पदरांत [?]

भल्याची संगती व्हावी । स्नानसंध्या पवित्रता ।
परोपकारणी काया । नित्यानित्यविचारणा ॥ १८ ॥
स्नानसंध्या टीळे माळा । उदास तापसी फिरे ।
उत्तमु तो नये वाव्या । जेथें तेथें विराजतो ॥ १९ ॥
येके स्थळीं स्थिरावेना । नित्य नूतन साजिरा ।
कीर्ति ते दिगांती धावे । नेमस्त राहातां जनीं ॥ २० ॥
श्लाघ्य दुर्लभ तें जाणें । कोड कौतुक होतसे ।
विख्यात होतसे योगी । धुंडितां सांपडो नये ॥ २१ ॥
येकांत सांपडे मोटा । बुधीयोग ठांई पडे ।
येहलोकपरलोकीं । बुधीयोग ची पाहिजे ॥ २२ ॥
बुधीयोगें देवयोगें । कर्मयोगें चुके जनीं ।
वियोगेंवीण जो योग । त्या योगें देव साधला ॥ २३ ॥
कृत्याकृत्य जिणें जालें । देव सांपडतां जनीं ।
धन्य तो कुळ तो जन्म । ज्ञानें सार्थक जाहाला ॥ २४ ॥

२

भाग्यासी काय उणें रे । येत्नावांचुनि राहिलें ।
येत्न तो करावा कैसा । हेंची आधीं कळेचिना ॥ १ ॥
मुख्य येत्न विचाराचा । त्यावरी बोलणें बरें ।
चालणें सत्य नेमाचें । नितीन्याय चुको नये ॥ २ ॥
गलबला[1] बुधी नासीतो । नाना निश्चये सांगती ।
ऐकावें कोणकोणाचें । बोलताहे बहुचकी ॥ ३ ॥
सांगोंची जाणती सर्वे । कर्ता कोण्ही दिसेचिना ।
जाणते नेणते सांगों । स्वभाव लागला जनीं ॥ ४ ॥
शास्त्र हो लोक हो कोण्ही । नीती हो न्याये हो न हो ।
दाटुनी सांगती वेडे । आदरें हो अनादरें ॥ ५ ॥

---

१ मतामतांचा गलबला ।

मिथ्याच सांगती वार्ता । नेटें[1] पोटें बळाविती ।
ऐसे हे लोक सृष्टीचे । प्रवाहीं पडिले पाहा ॥ ६ ॥
करंटे मिळाले सर्वै । जो तो बुधीच सांगतो ।
सांगावें तें आपणाला । आपणु करितां बरें ॥ ७ ॥
लोकांचे गोष्टीनें वर्ते । प्रत्यय पाहिल्याविणें ।
आळसें चाळणा नाहिं । स्वता बुधी कळेचिना ॥ ८ ॥
हीत ते आपुली बुधी । शोधुनि पाहाणें बरें ।
पाहिल्यावीण जो कर्ता । त्याचें कार्य बरें नव्हे ॥ ९ ॥
सांगती लोक ते कैसे । आपणु ऐकतो कसा ।
स्वयें जो परीक्षा नेणे। लोकांचें ऐकिलें करी ॥ १० ॥
श्वानासी लावितां लागे । तैसा तो जाणिजे नरु ।
खरें खोटें विचारीना । लोकांचें सिकविलें करी ॥ ११ ॥
हिसेबी कोण पाहातो । धामधूम चहुंकडे ।
नीती ते राहिली पर्ती । तेथें कैंची विवंचना ॥ १२ ॥
मोठें तें पाप लोकांचें । प्रभु तो जाणता नव्हे ।
वर्ततो सिकविल्या बोलें । तो काय हैसमंगळु ॥ १३ ॥
खचतें काम तें ऐसें । रचतें काम तें नव्हे ।
कारबार बुडाला तो । कोण कोणास पूसतें ॥ १४ ॥
लाच चोरी बहु जाली । घालाघाली परस्परें ।
धण्याला नेणत्रे कांहीं । बेदादी नगरी पहा ॥ १५ ॥
धणी तो राहिला मागें । कारबारीच नासिती ।
पाप हें थोर लोकांचें । सांगावें कवणापुढें ॥ १६ ॥
प्रपंच नासतो ऐसा । भाग्य जातें निघोनियां ।
यालागी सर्व सांभाळी । तो ची सैहेब नेटका ॥ १७ ॥

---

१ आग्रहानें २ अधिकारानें, प्रलंतरानें ३ मह ४ धनी.

खबर्दार बरा राजा । विवेकी सर्व साक्षपी ।
आज्ञेनें सर्व हि चाले । तेणें सौख्य बहु जना ॥ १८ ॥
पोरांला माय जाणेना । तें पोरें वाचतीं कशीं ।
गुराखा राखतो गुरें । धणी दोहींस पाळितो ॥ १९ ॥
अरत्र बोलिलें ऐसें । येणें न्यायें परत्र हि ।
प्रत्ययो शोध शोधावा । सावधान चहुंकडे ॥ २० ॥
सर्वत्र राखणें राजी । सुख दुःख जाणोनियां ।
सर्वांची वाहावी चिंता । बुधीवंत करावया ॥ २१ ॥
लोक ते शाहाणे केले । जन्मापासुनि सोडिले ।
प्रचीती समस्तां लोकां । भक्तीमार्ग प्रतिष्टिला ॥ २२ ॥

३

॥ श्रीराम ॥

लिहितां जोडितां येना । व्यासंग करितां नये ।
जड संसार सांडेना । चालिला सर्व सांडुनी ॥ १ ॥
स्वदेश राहिला मागें । विदेश लागला पुढें ।
आचार राखणें आधीं । स्नानसंध्या पवित्रता ॥ २ ॥
आचुक शुध ल्याहावें । वाचावें नीटनेटकें ।
साकल्य अर्थ सांगावा । येथातथ्य प्रचीतीनें ॥ ३ ॥
बोलावें न्यायनीतीनें । मर्यादा राखणें जनीं ।
आभ्यास करावा आधीं । ताळबध पाठांतरें ॥ ४ ॥
प्रसंग मान जाणावे । बाणावे बहुतांपरीं ।
भक्तीभाव असों द्यावा । घालावा भार ईश्वरीं ॥ ५ ॥
प्रत्यहीं मागणें भीक्षा । मिळाली न मिळे तरी ।
नित्य नूतन हिंडावें । धुंडावे भक्त प्रेमळ ॥ ६ ॥
कथा ते करावी आधीं । बाधी ते दुराशा नको ।
उपाधी आतळावे[1] ना । जावें ना वैभवाकडे ॥ ७ ॥

---

१ आतळणें=संबंध पडणें.

सर्वत्र लोक शोधावे । बोधावे भक्तीच्या गुणें ।
राहावें दुर्बळाचेयें । देवाल्यें कां नदीतिरीं ॥ ८ ॥
पर्वतीं उदकापासीं । संन्निधचीं येकीकडे ।
फार येकांत सेवावा । अभ्यास नित्य नूतनु ॥ ९ ॥
साहावीं सीतउष्णादि । पाहावीं रम्यसीं स्छळें ।
करावे आपण कष्ट । बांधावीं तें हळु हळु ॥ १० ॥
वोळखी कराव्या दाटा । येका ठाईं स्थिरों नये ।
वादवेवाद तो खोटा । दाटावा मद मछर ॥ ११ ॥
उधट बोलणें खोटें । बोलावीं मृद उत्तरें ।
नेटकी पाहिजे दीक्षा । रक्षावी भक्ति आदरें ॥ १२ ॥
वर्णावी कीर्तीचीं द्वारें । अद्भुत बहुतांपरीं ।
प्रबंद जाड बोलावे । चालावे योग्य मानसें ॥ १३ ॥
भक्ती ज्ञान असों द्यावें । शुध वैराग्य नेटकें ।
धरावीं कीर्तीचीं द्वारें । तरावीं भाविकें बहु ॥ १४ ॥
तगावें बहुतां ठाईं । उपाधी नस्तां बरें ।
सद्गुण सार घ्यावे ते । न घावे आवगुण ते ॥ १५ ॥
भक्तीस लोक लावावे । पावावे परपार ते ।
उपाधी पाहातां नाहिं । पाहों जातां उदंड ही ॥ १६ ॥
परंतु सर्व देवाचें । आपुलें तनहि नसे ।
मनांत वावरे देवो । देत्र देव चहुंकडे ॥ १७ ॥
अत्यंत साक्षपी व्हावें । न व्हावें आळसी कदा ।
घ्यावा या देह्याचा लाहो । जांयाचें हें ह्मणोनियां ॥ १८ ॥
मरोनि कीर्ति उरवावी । नुरवावी आपकीर्ति ते ।
धन्य धन्य ह्मणे लोक । सत्क्रिया करितां बरी ॥ १९ ॥
पुण्यमार्ग प्रतिष्ठावा । लावावी धर्मवासना ।
देवाल्यें करावीं मोठीं । वापी कूप सरोवरें ॥ २० ॥

---

१ तनु, देह. २ छंद. देह नश्वर जाणून तो कारणीं लावावा. ३ नश्वर.

वाटीका वृक्ष लावावे । पुष्पें फळें परोपरीं ।
करावीं कपाटें टाकीं । भुंयरीं विवरें गव्या ॥ २१ ॥
वृंदावनें दीपमाळा । धर्मशाळा बहुविधा ।
पाईन्या बोवन्या वोटे । यात्रा धबके हरीकथा ॥ २२ ॥
सावधु सकळां ठाई । न्यायनीती चळों नये ।
सकळांसीं सख्य राखावें । वर्तावें तें मनोगतें ॥ २३ ॥
वैभवें सर्व देवाचें । वाग्रें छेत्रें परोपरीं ।
किती ह्मणोनि सांगावीं । सांभाळावीं समस्तहि ॥ २४ ॥
दास्य तें करावें ऐसें । यामधें वडेल तसें ।
देव सांग करी सर्वे । भावार्थ पाहिजे बरा ॥ २५ ॥

४

नेणतां जन्मलों आह्मीं । चुकतां दुग्व पावलों ।
फावलों बहुतां लोकां । कावलों मनीचा मनीं ॥ १ ॥
स्वतंत्र ईश्वरु जाणा । पराधेन ची मानवी ।
विषयवासनेसाठीं । पराधेनची जाहाले ॥ २ ॥
सांगती सर्वहि कामें । आपुलालीं परोपरीं ।
उसंत घ्यावया नाहिं । चुकतां गांजिती सदा ॥ ३ ॥
गांजिती मारिती सर्वे । ज्याचें त्याचें किती करूं ।
कष्टलों भागलों माझें । दुःग्व कोणीच नेणती ॥ ४ ॥
धाकची वाहातां गेलें । वेर्थ आयुष्य वेचलें ।
विषयो पुरता नाहिं । मना ऐसें घडेचिना ॥ ५ ॥
विद्या नाहिं बुधी नाहिं । भाग्य नाहिंच देखिलें ।
वैभव संपदा कैची । अन्न वस्त्र मिळेचिना ॥ ६ ॥
बोलतां चालतां येना । विसर्णे चुकणें सदा ।
हारणें गाहाळे कांहीं । मारामारी धबाधबी ॥ ७ ॥

रडावें बोंबलावेना । लाता बुक्या परोपरीं ।
उदंड ताडणें होती । दुख शोक विटंबणा ॥ ८ ॥
आधार पाहातां नाहिं । कैंपक्षी तों असेचिना ।
देहेत्याग बरा वाटे । दुःख ब्रह्मांड जाहालें ॥ ९ ॥
सांगावें हें तरी कोणा । सख्य नाहिं भुमंडळीं ।
विसांवां सुटीका नाहिं । दुःख जालें परोपरीं ॥ १० ॥
ऐसी हें सोसिलीं दुखें । जन्मोजन्मीं बहुविधें ।
जन्मदुःख पुरे आतां । मायबापा रघोत्तमा ॥ ११ ॥
अनाथ रंक मी तुझें । जन्मापासुनि सोडवीं ।
पतीतपावना देवा । सांभाळी गा दयानिधी ॥ १२ ॥
तुं भक्तवछळा देवा । भक्ती हि करितां नये ।
कोंवेंसा सकळै लोकां । धांव पाव कुढावयैा ॥ १३ ॥
प्रल्हाद राक्षिला देवें । नाना विघ्नें निवारिलीं ।
गजींद्र सोडिला नेटें । येकायेकीच धावणी ॥ १४ ॥
आजामेळ माहांपापी । स्मरणें तारिले तया ।
रक्षिलें उदंडां भक्तां । दयाळु भक्तवछळु ॥ १५ ॥
ब्रीदें हि चालती तुझीं । पवाडे ऐकिले बहु ।
समर्थे पाहावी चिंता । मी तुझा शरणांगतु ॥ १६ ॥
संकटीं भर्वसा तुझा । भक्तांसी वज्रपंजरें ।
वोळला मेघ सुखाचा । आनंद सचराचरीं ॥ १७ ॥
बुधीनें शोधिला देवो । भावें तत्काळ पावला ।
पाहिली भक्ती हे नौमी । योगें वियोग तुटला ॥ १८ ॥
देवाचा योग तो योगी । वियोगी योगिया नव्हे ।
विभक्तीनें नव्हे भक्ती । जाणती भक्त जाणते ॥ १९ ॥

---

१ कैवारी २ आधार, आश्रय. ३ कुडावया, रक्षण करण्यास. ४ वज्राचा पिंजरा; बळकट आधार, आश्रय.

श्रीद तें प्रत्यया आलें । सत्य जालें प्रचीतीनें ।
धन्य गा पावना देवा । भावना उरली नसे ॥ २० ॥
बुधी देतो सेवकांला । बुधीनें पार पाववी ।
अनंत गुण देवाचे । पाहातां पार नाडळे ॥ २१ ॥
वेद विधी फणी नेणे । अनंत महिमा कसा ।
जाणतो तो चि तो देवो । त्यावीण जाणता नसे ॥ २२ ॥
ज्ञान तो जाणिजे देवो । ज्ञानें परत्र पावणें ।
प्रउर्ती निउर्ती ज्ञानें । ज्ञानें मोक्षची पाविजे ॥ २३ ॥
पीपूलिकामार्ग ठाकेना । सोपा मार्ग विहंगमु ।
अनन्य भक्तीच्या योगें । धंन्य धंन्यची होईजे ॥ २४ ॥

५

भक्तांचा देव लोभाळु । भक्तांचे मनीचें करी ।
हारद्र जीवीचें जाणे । राजा त्रीलोक्यनाथ कीं ॥ १ ॥
भक्तांसी त्याविणें नाहिं । त्यासहि भक्त दुल्लभु ।
विदेसी येक ते दोघे । वेगळे नव्हती कदा ॥ २ ॥
सांपडे भक्त जो जैसा । तैसा तो होतसे तया ।
सर्वहि आपणापासीं । मनासी पुसणें बरें ॥ ३ ॥
देव तो दयाळु मोठा । आन्याय क्षमणें बहु ।
भक्तांचा साभिमानी तो । बुधीदाता परोपरी ॥ ४ ॥
कोण रे चालवी ऐसें । नुन्य तें पुरतें करी ।
उभाची पाठीसि देवो । जेव्हां तेव्हां क्षणक्षणा ॥ ५ ॥
साहेब जाहाला मोठा । कोण वेळेसी पावतो ।
धणी ते लालची मोठे । चोरटे सेवक जनीं ॥ ६ ॥
विश्वास येकमेकाचा । कदापी न घडे जनीं ।
जपती येकमेकांला । परस्परेंची घातकी ॥ ७ ॥

मारिती वीष देताती । स्वामी सेवक ते पाहा ।
आडोन चालते सृष्टी । विपट पडिलें सदा ॥ ८ ॥
देवासी तुळणा कैची । पाहों जातां भुमंडळीं ।
भक्त होईल देवाचा । संसार सर्व सांडुनि ॥ ९
त्यास वोढेल हे सृष्टी । येदर्थी संशय नसे ।
प्रत्यय वाक्य नेमाचें । कीतेक जाणते जनीं ॥ १० ॥
भक्तांला काये उणें रे । देव त्रीलोक्य तर्तवी ।
तो देव आपुला जाला । वैभवा कोण पूसतें ॥ ११ ॥
टाकितां लावितो मागें । देव दाताची जाहाला ।
घ्यावें तें कोण तें कीती । त्रीलोक्य भरलें असे ॥ १२ ॥
आपण सर्व देवाचा । देवाचें आपणाकडे ।
कीती घ्यावें कीती न्यावें । भोगावें कोण तें किती ॥ १३ ॥
दाता अनंत भुजांचा । भडसा[1] पुरवीतसे ।
पुरे पुरे पुरे आतां । देव देतां विटेच्चिना ॥ १४ ॥
भक्त तो घेइना कांहीं । देवें त्रीलोक्य दीधलें ।
सर्वही सांडिलें दोघीं । येकमेकासी लाविती ॥ १५ ॥
ऐसी हे प्रीती दोघांची । चढती वाढती सदा ।
दोघेहि तापसी योगी । वियोगी नव्हती कधीं ॥ १६ ॥
भक्तानें अंतरीं देवो । जाणोनि धरिला बळें ।
देवहि विसंभेना कीं । सोडीना भक्तवछ्ळु ॥ १७ ॥
भक्तांचें नुन्य सोसीना । नुन्य तें पुरतें करी ।
भक्ताचा भारवाही तो । ब्रीदेंची चालिली असे ॥ १८ ॥
अभावें भर्वसा नाहिं । मूढाला निश्चय नसे ।
दया हे थोर देवाची । भक्ताला वज्रपंजरु ॥ १९ ॥

---

१ उत्कट इच्छा.

रामदास ह्मणे माझा । राम स्वामी दयानिधी ।
सोडिले बंद देवाचे । तो हा त्रयलोक्यनायेकु ॥ २० ॥

६

नक्रानें शक्र हातीचा । पानेडीं धरिला बळें ।
तत्काळ सोडिला देवें । चमत्कारेंची धांवणी ॥ १ ॥
आरीष्टें निर्मिलीं नाना । पिता पुत्रास मारवी ।
प्रल्हादाकारणें तेथें । चमत्कारेंची धांवणी ॥ २ ॥
कापट्य कौरवीं केलें । पंडुपुत्रासी जिंकिलें ।
द्रुपदीकारणें तेथें । चमत्कारेंची धांवणी ॥ ३ ॥
कोपली सापत्न माता । लेंकुरासी धीकारिलें ।
त्या ध्रुवाकारणें तेथें । चमत्कारेंची धांवणी ॥ ४ ॥
दुर्बळां दुग्ध मीळेना । दाखविलें देवाकडे ।
उपमान्याकारणें तेथें । चमत्कारेंची धांवणी ॥ ५ ॥

७

माझें माझें तुझें माझें । ऐसी हे मैत्रिकी जनीं ।
माझें तुझें तुझें तुझें । ऐसें हें न घडे कदा ॥ १ ॥
आशेची मैत्रिकी खोटी । दुराशा विटंबी पुढें ।
परोपकारणी मीत्री । ते मीत्री न विटे कदा ॥ २ ॥
अविश्वासें वस्ती केली । विश्वास ह्रदईं नसे ।
विकल्पें चालते मीत्री । ते मीत्री आत्मघातकी ॥ ३ ॥
मीत्र हो गोत्रजु बधु । आपलें पारिखें जनीं ।
विकल्पेंवीण जें सख्य । तें सख्य सुख दाखवी ॥ ४ ॥
आडोनी मीत्रीकी केली । ते मीत्री कार्यवादिणी ।
न होतां कार्य तें तुटे । तिरस्कारें सख्य मागुतें ॥ ५ ॥

---

१ गजेंद्र.

मीत्र ते मिळाले दोघे । दोघेहि शठ लालची ।
टोणपे तामसी वेडे । करंटे आळसी सदा ॥ ६ ॥
ऐसी ते काय ते मीत्री । वेर्थची वय वेचलें ।
आभ्यास नाडळे जेथें । मोठें पाप सरेचिना ॥ ७ ॥
मीत्र तो पाहिजे ज्ञानी । विवेकी जाणता भला ।
श्लाघ्यता पाहिजे तेथें । येहलोक परत्र हि ॥ ८ ॥
उगाची वेळ घालाया । नासके मीत्र पाहिले ।
कुबुधी कुकर्मी दोषी । त्याचें फळ भोगावया ॥ ९ ॥
सारीचे मीत्र नारीचे । चोरीचे चोरटे खवी ।
मस्तीचे चोरगस्तीचे । कोटेंगे लेंत पावती ॥ १० ॥
संगदोषें माहांदुखें । संगदोषें दरीद्रता ।
संगतीनें महद्भाग्य । प्राणी प्रतक्ष पावती ॥ ११ ॥
संग तो श्रेष्ठ शोधावा । नीच सांगात कामा नये ।
न्यायवंत गुणग्राही । येत्नाचा संग तो बरा ॥ १२ ॥

८

स्वप्नीचें सुख तें कीती । प्रतक्ष पाहातां नसे ।
तगेना विषयो तैसा । देहे हाहि तगेचिना ॥ १ ॥
असोसी राहाते पोटीं । तेची जन्मासी कारण ।
आसोसी सोसवेना रे । ध्यानीं देव धरा बरा ॥ २ ॥
ध्यान तें निर्गुणीं लागे । सगुणें दुख होतसे ।
सुख दुःख नसे जेथें । तें ब्रह्म शोधितां बरें ॥ ३ ॥
कल्पनातीत तो देवो । कल्पितां कल्पना नसे ।
तें सार जाणावें आधीं । आणावें प्रत्ययांतरीं ॥ ४ ॥

---

१ सारीपाटाचे, सोंगट्याचे. २ दुष्ट? ३ चोरगस्त=गुप्त फेरी. ४ कोळंगे
५ लत्ता. ६ आशा, वासना.

शोधा रे शोधिलें शोधा । बोधा रे बोधिलें बरें ।
रोधा रे रोधिलें रोधा । साधा साधा विचार हा ॥ ५ ॥

९

देह्याचा भर्वसा नाहिं । तारुण्य चळतें जनीं ।
वृधापीं विटंबे काया । रूप विद्रूप होतसे ॥ १ ॥
केंस ते रेसीमा ऐसे । पुढें बुर्कुल होतसें ।
टकलें पडती माथां । सेंडीचा ठाव जातसे ॥ २ ॥
दुरुनी ऐकिजे कानीं । ते कर्ण बधिरावले ।
दुरुनी न्याहाळे डोळां । ते डोळे मंद जाहाले ॥ ३ ॥
नासिकीं गळतें पाणी । जिव्हेची बोबडी वळे ।
दात ते सर्वहि गेले । मान हाले निरंतरीं ॥ ४ ॥
हाताच्या जाहाल्या कांबी । कोथळु पंजरु दिसे ।
वांसाड निघालें मागें । सर्वांगीं मास सुकलें ॥ ५ ॥
बर्गाड्या मोकळ्या जाल्या । पोटाची काचेरी वळे ।
कांटकें पोटऱ्या मांड्या । पायांची वेंगडी वळे ॥ ६ ॥
उदंड पाहिली पृथ्वी । उंबरा उंच जाहाला ।
पाळिलीं पोसिलीं होतीं । हांसती तेंची माणसें ॥ ७ ॥
सरतो धरेना वारा । मळमूत्र चहुंकडे ।
खोकितां वोकितां नाशी । नाना दुखें बळावलीं ॥ ८ ॥
मागील आठवे सर्वै । दुख वाटे क्षणक्षणा ।
आक्रंदे तो कंणे कुंथे । आयुष्य न सरे कदा ॥ ९ ॥
सर्व येकीकडे जाती । हांसती खेळती सुखें ।
पाहातां न येती कोण्ही । आपलाल्या कामाकडे ॥ १० ॥
ऐसें हें दुख वृधापीं । कळलें पाहिजे जना ।
परत्र साधणें आधीं । तारुणींच उठाउठी ॥ ११ ॥

१ उसरी, सुरकुत्या. २ आवळणें. ३ कण्हे.

जनांत दिसते काया । अंतरें मार्ग सुचीला ।
ब्रह्मांडाचरता गेला । राहिला तो निरंजनीं ॥ १२ ॥
निर्गुणी येकला जातो । जातो येतो पुन्हपुन्हा ।
भुमीका ते गतायाता । आध्यात्मीं बोलिलें असे ॥ १३ ॥
प्रपंचीं दुख तें मोठें । निर्गुणीं लीन होतसे ।
विश्रांती पावती तेथें । भुमीका हे सुलीनता ॥ १४ ॥
साधनें बोलिलीं नाना । इत्यादिक भुमीका बऱ्या ।
विचारें हेत तुटावा । हें मुख्य वर्म जाणिजे ॥ १५ ॥
पडेना वर्म जों ठाईं । तों कर्म चुकतें कसें ।
सर्व संग सुटे ज्याला । त्याला तो योग साधला ॥ १६ ॥

१०

पोलस्ती मस्त मस्तीचा । कुस्तीचा सुस्त पाडिला ।
कस्तीचा खस्त वेस्तीचा । गस्तीचा आस्त जाहाला ॥ १ ॥
मस्त ते बोलती मस्तें । आव्यावेस्तें आव्हासव्हा ।
नेमस्तें बुधी प्रशस्तें । नस्तें नस्तेंची सांडिजे ॥ २ ॥
मातंगें वासनात्यागें । विरायें योग साधिला ।
बाधिला बोधला ज्याला । कर्मभ्रष्ट अनावरु ॥ ३ ॥
मातले रातले गेले । भ्रष्टले बहुतांकडे ।
वांकडे तींकडे कांटे । ते वाटे जाये तस्करु ॥ ४ ॥
मानलें जयाचें त्याला । लोकांला न मने कदा ।
तेंची पाषांड जाणावें । प्रत्ययेंवीण अग्रही ॥ ५ ॥
आग्रहें निग्रहो लाहो । कां हो कां हो पुन्हपुन्हा ।
रोकडी सांकडी आली । निवाली वृत्ति हे कसी ॥ ६ ॥

११

आर्त तें पुर्त पुर्तें हो । पर्तें पर्तेंची होतसे ।
सर्तें पर्तें पाहा सर्तें । वर्तें वर्तेंचि मावळे ॥ १ ॥

---

१ (?) २ मांगानें.

दिसतें नासतें होतें । येतें जातें पुन्हपुन्हा ।
तें दृश्य जाणिजे मिथ्या । सत्य ब्रह्म नभापरी ॥ २ ॥
आकाश ह्मणिजे पैस । कोंदाटला चहुंकडे ।
तैसेंची ब्रह्म जाणावें । सदोदितची संचलें ॥ ३ ॥
रचेना खचेना ब्रह्म । फुटेना तुटेना कदा ।
चळेना ढळेना ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ ४ ॥
येईना जाईना ब्रह्म । उपजेना मरेना कदा ।
उडेना बुडेना ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ ५ ॥
न दिसे न भासे ब्रह्म । रुळेना मळेना कदा ।
आखंड न खंडे ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ ६ ॥
अंत ना पार ब्रह्माला । संन्मुखची चहुंकडे ।
धरितां टाकितां येना । सदोदितची संचलें ॥ ७ ॥
उष्ण ना थंड लागेना । वागेना तें चहुंकडे ।
सर्वदा सारिखें आहे । सदोदितची संचलें ॥ ८ ॥
काळें ना पींवळें निळें । तांबडें ना हिरवें नव्हे ।
वर्णवेक्ती तया नाहिं । सदोदीतची संचलें ॥ ९ ॥
सारिखें विदेसीं देसीं । आकासीं पाताळीं वसे ।
ब्रह्मांडा आंत बाहेरी । सदोदितची संचलें ॥ १० ॥
आलक्ष लक्षवेना तें । आतर्क्यें तार्कितां नये ।
आकारीं निर्विकारीं तें । सदोदितची संचलें ॥ ११ ॥
निर्गुण ब्रह्म आहे तें । गगनासारिखें पाहा ।
संकल्पविकल्पातीत । सदोदितची संचलें ॥ १२ ॥
त्यामाजी लोक लोकीं तें । संनिध चुकलें पाहा ।
पूर्णत्वें पूर्ण आहे रे । सदोदितची संचलें ॥ १३ ॥
उदंड चोरितां येना । फोडवेना कदापीही ।
झिजेना कुजेना ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ १४ ॥

वाच्यांशें बोलितां येना । लक्षांशें लक्षितां नये ।
पाहातां पक्ष नाहीं रे[1] । सदोदितची संचलें ॥ १५ ॥
घटाकाश मठाकाश । उपाधी कारितां सुचे ।
निरोपाधी गुणातीत । सदोदितची संचलें ॥ १५ ॥
कल्पांत मांडला जेव्हां । तेव्हां जैसें तैसें असे ।
मायातीत परब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ १६ ॥
ज्ञान ना ज्ञेय ना ज्ञाता । ध्यान ना ध्येये ना नसे ।
निःप्रपंच भयातीत । सदोदितची संचलें ॥ १७ ॥
सद्येची वेद वेदांती । सारासार विचारणा ।
सार विचार तें ब्रह्म । सदोदितची संचलें[2] ॥ १७ ॥
पिंड ब्रह्मांड हें तत्वें । जीव सीव ऐलीकडे ।
त्याहुनी पर तें ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ १८ ॥
ब्रह्मज्ञानी समाधानी । संगातीत माहांमुनी ।
मीपणातीत तें ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ १९ ॥
आत्मशास्त्रगुरुवाक्य । प्रचीत पाहाणें बरी ।
अहं ब्रह्म अहं ब्रह्म । सदोदितची संचलें ॥ २० ॥

१२

भुतेंची भासतीं झाडें । मुळी[3]च भासला फणी ।
पाषाण श्वापदा ऐसा । जाणतां भय तुटलें ॥ १ ॥
मार्गस्त तस्करा ऐसे । काजीवे व्याघ्रनेत्रसे ।
कांबळें रीससें वाटे । जाणतां भय तुटलें ॥ २ ॥
बाजीगरी खरी वाटे । विनोदीराय[4] भूलवी ।
वोडंबरी धाक सोडी । जाणतां भय तुटलें ॥ ३ ॥

---

१ ही ओवी मागाहून समासांत कोणी तरी लिहिलेली आहे. २ हीहि ओवी मागाहून समासांत कोणी तरी लिहिलेली आहे. ३ झाडाची मुळी. ४ बहुरूपी.

ऐकिली वोखटी वार्ता । वायहुली लुटालुटी ।
वायबोंब उठिली मोठी । जाणतां भय तुटलें ॥ ४ ॥
विनोदें भेडसावीती । लाविती नष्ट संशयो ।
अवचीता घोंश काशाचा । जाणतां भय तुटलें ॥ ५ ॥
कीड्यानें चाविलें लोकां । भुजंगभय सुटलें ।
वन्ही हा लागला वाटे । जाणतां भय तुटलें ॥ ६ ॥
दुस्वप्न देखिलें मोठें । वोसणातो परोपरीं ।
आक्रंदे मारितो हाका । जाणतां भय तुटलें ॥ ७ ॥
अज्ञानें निश्चय केला । मिथ्या सत्यची वाटला ।
विचारें वोळखों जातां । जाणतां भय तुटलें ॥ ८ ॥
बाउ बाउ मुलें भीती । जाणते नणते कसे ।
मी कोण हेंची जाणावें । जाणतां भय तुटलें ॥ ९ ॥
पडेसादेंची जो भ्याला । मृगजळीं बुडों ह्मणे ।
हेंची शोधुनी पाहावें । जाणतां भय तुटलें ॥ १० ॥

१२

वोरा वारा बहु वारा । सारा संशय वानकी ।
पातकी चमतकी इछा । चिकीछया तुछे होतसे ॥ १ ॥
धातमाता विधाता तो । जाणता बहुतांपरीं ।
नेणतो आपुल्या मूळा । निश्चळा निश्चळु ह्मणे ॥ २ ॥
काळाकोळा नये ताळा । वाचाळा वाचितां नये ।
वर्ता तो धूर्त जाणावा । नाणावा नेणता पुढें ॥ ३ ॥
वेस्तावेस्ता क्रिया वेस्ता । नेमस्ता नेम साक्षपु ।
आक्षेपु पाहातां नाहिं । कांहिं कांहिं क्वचीत हिं ॥ ४ ॥
कविता गवता ऐसी । उदंड वाढली असे ।
असेना दिसेना अर्थु । वेर्थ वेर्थची स्वार्थ तो ॥ ५ ॥

---

१ बरळतो. २ प्रतिध्वनीनें. ३ निवारा, सोडा (?). ४ काळांतरीं.

विक्राळ कराळा दाढा । कर्करां खातसे सदा ।
तो काळ चुकवावा रे । आरे बारे पुरे पुरे ॥ ६ ॥
१नाटकी चेटकी माया । नाना काया धरीतसे ।
असेना वसेना नासे । नीरसे तत्व शोधितां ॥ ७ ॥
शोधितां शोधितां शोधे । बोधितां बोधितां कळे ।
कळेना नीवळेना ना । नाना निश्चय पाहातां ॥ ८ ॥

१४

चुकतां होतसे वाखा । न चुकतां बहु बरें ।
आभ्यासें चुकी सांडावी । आचुक मान्य होतसे ॥ १ ॥
आखंड शब्द बोलावे । आखंड सावधानता ।
धारणा राहावी चित्तीं । रात्रदिस विवेचना ॥ २ ॥
चाळणा करावी सर्वै । येकांतीं राहातां बरें ।
येकांत मानला ज्याला । त्याला साधे हळु हळु ॥ ३ ॥
लोकिकीं गल्बला होतो । काळ जातो निरर्थकु ।
जाणता करीना ऐसें । आयुष्यें धांव घेतली ॥ ४ ॥
क्रमला काळ तो गेला । आभ्यासेंवीण वाउगा ।
साधकु बाधकु जाला । वेर्थची वय वेचलें ॥ ५ ॥
पाहातां सांपडे कांहीं । अश्रुत पदरीं पडे ।
लाभ तो वाढतो होतो । बहुश्रुत सर्वज्ञता ॥ ६ ॥
बोलतां बोलतां येतें । पुसतां पुसतां कळे ।
पुसणें सांगणें जाणें । येथातथ्य प्रचीतीनें ॥ ७ ॥
पुसतां छळणा नाहीं । सांगतां आग्रहो नसे ।
फड प्रसंग राखावा । चढता वाढता रसु ॥ ८ ॥

---

१ घोंटाळा. २ जयास येकांत मानला । आवघ्या आधीं कळे त्याला ।

दासबोध १८।१०।६.

मानेल तेंची बोलावें । आमान्य बोलणें नको ।
आग्रहो निग्रहो खोटा । हेंकाड भरला तऱ्हे ॥ ९ ॥
संवाद वेवाद होतां । वेवादें युध्य होतसे ।
ह्मणोनि लोक सोडावे । आरण्य धरितां बरें ॥ १० ॥
संगत्यागें सुखी व्हावें । वाचावें बहुतांपरीं ।
प्रत्ययो पाहातां पोटीं । साधकु सीध होतसे ॥ ११ ॥

१९

धन्य कर्तार तो गैबी[1] । पाहो जातां दिसेचिना ।
सर्व कर्तव्यता त्याची । जेथें तेथें चहुंकडे ॥ १ ॥
बहु गुण बहु रूपें । स्वभावें करितो लीळा ।
कर्ता तो भागला नाहिं । कीती ह्मणोनि पाहाणें ॥ २ ॥
पाहातां सरेसे नाहि । त्रैलोक्य भरलें असे ।
ऐकणें जाणणें आहे । जन्म थोडा पुरेचिना ॥ ३ ॥
येकला आवरी सर्वै । कोण्या येत्नें कळेचिना ।
अद्भुत तोचि तो जाणें । त्यावीण दुसरा नसे ॥ ४ ॥
आश्चीर्य कोणतें मानूं । चमत्कार क्षणाक्षणा ।
ज्ञानरूपी सदासाक्षी । पूर्वपक्ष सीधांत ही ॥ ५ ॥
शब्दभेद किती सांगों । आर्थभेद कळेचिना ।
स्पर्शभेद बहु नाना । रूपभेद आमूप ते ॥ ६ ॥
रसभेदें वासभेदें । कोण जीनस सांगणें ।
विवेकें तर्क सांगावे । प्रउर्तीनीउर्तीकडे ॥ ७ ॥
अनंत लाववी लीळा । त्यावीण दुसरा नसे ।
येक सूत्रें तिहीं लोकां । बोलवी चालवीतसे ॥ ८ ॥
त्यावीण प्रेत या काया । त्यावीण सुख नाडळे ।
सुख दुख दाखवी लोकां । चाळवी बहुतांपरीं ॥ ९ ॥

---

१ गुप्त, कूटस्थ.

त्यावीण भोगिती दुखें । त्याचेनि भाग्य भोगिती ।
आरत्रीं हो परत्रीं हो । तेणेंवीण घडेचिना ॥ १० ॥
तो देव देंव देवांचा । ज्ञानी ते जाणती तया ।
तूर्त तर्तीपंथी धर्णे । हितकर्ण हरीजनी ॥ ११ ॥

१६

॥ श्रीराम ॥

येकला सर्व कर्ता जो । तयासी तुळणा नसे ।
त्यावीण जाणता कैचा । पाहों जातां चराचरीं ॥ १ ॥
चळेना कळेना ब्रह्म । नित्य निश्चळ सर्वदा ।
वीकारी होत जातें तें । निर्विकारी जसें तसें ॥ २ ॥
कर्ता साक्षी अंतरात्मा । थोर तो हाचि जाणिजे ।
याहुनि पर तें कैचें । कोणी नाहिं कांहीं नसे ॥ ३ ॥
असें हें दृश्य जाणावें । नस्तें सुन्य जाणिजे ।
दोहींवेगळें तें ब्रह्म । आहे नाहिं घडेचिना ॥ ४ ॥

१७

कष्टी कष्टी बहु कष्टी । नष्ट संदेह कष्टवी ।
अष्टधा पष्ट जाणावी । श्रेष्ठ ते तुष्टती सदा ॥ १ ॥
क्षत्र क्षेत्रज्ञ तो कैसा । दक्ष ते लक्षती कळा ।
आलक्षीं पक्ष राहेना । भक्षी तो काळ तक्षकु ॥ २ ॥
आनन्य अन्यथा नाहिं । धन्य मान्य भुमंडळीं ।
सुन्य पैसुन्य तें नाहिं । पुण्य सामान्य हें नव्हे ॥ ३ ॥
नित्यानित्यविवेकानें । प्रत्ययें प्रत्ययो घडे ।
नित्य सत्य विचाराचें । सत्य सत्यास सांपडे ॥ ४ ॥
जगदाद्या जगद्वंद्या । सद्यासद्यास वोळखा ।
निंद्य निंद्य विसर्जावें । मग पद्य नको कदा ॥ ५ ॥

---

१ हितकारक असा हरिजनांचा तारक पंथ तूर्त स्विकारावा. २ सर्प.

तर्क तो आर्क जाणावा । नर्कसंपर्क चुकवी ।
कर्क तो मर्कटा हातीं । मूर्ख तैसाचि जाणिजे ॥ ६ ॥
प्रतक्ष प्रत्ययो येतो । प्रेत्न प्रतक्ष जाणिजे ।
प्रसीध प्राप्ति देवाची । प्रेत्न प्रांतांस पाववी ॥ ७ ॥
क्रूर तो क्रूरता दावी । क्रूर तो क्रूर त्यागणें ।
कृष्ण कृष्ण मनीं ध्यावा । कृत्यकृत्यचि होईजे ॥ ८ ॥
वृती वृंदावनीं लागो । वृती हे वृपभाध्वेजीं ।
वृती निवृती विज्ञानें । अज्ञान तो वृथा वृथा ॥ ९ ॥
ब्राह्मणु ब्रह्मवेत्ता तो । ब्राह्मणु ब्रह्मनिश्चई ।
ब्राह्मणु ब्रह्मस्थितीचा । ब्राह्मणु ह्मणिजे गती ॥ १० ॥
जेव्हां तेव्हां किती सांगों । व्हावें तें होय होय रे ।
केव्हां केव्हां कसें कैसें । आव्हासव्हा असेचिना ॥ ११ ॥
धृव तो पैल आकासीं । धृव तो कीर्तीचा नरु ।
धृवाचा धृव तो ज्ञानी । धृवपदें चळती खरें ॥ १२ ॥
त्रुषात्रुष्णानदी जाते । त्रिकाळें काळ नाशिते ।
त्रिपदा सार शोधावें । त्रैलोकीं मान्य तो नरु ॥ १३ ॥
खातो तो जेवितो तो । लेतो तो नेसतो जनीं ।
ऐकतो देखतो गातो । नाचतो बहुतांपरीं ॥ १४ ॥
विश्वकर्ता विश्वभर्ता । विश्वभोक्ता परोपरीं ।
दरिद्री वैभवी ज्ञाता । सर्व तो जगदांतरें ॥ १५ ॥

१८

॥ श्रीराम ॥

सामान्य देव केले ते । अंतरात्मा विशेप तो ।
परंतु सेवटीं जातो । धन्य देव निरंजनु ॥ १ ॥

---

* मागच्या ओवींत 'मग पद्य' ही छापण्याची चुकी आहे. त्या ठिकाणीं 'गद्य पद्य' वाचावें. १ मायेच्या पलिकडे. २ वृपभध्वजा, शंकराच्या ठिकाणीं.

चळेना ढळेना देवो । रुळेना मळेना कदा ।
तुटेना फुटेना कांहिं । आदीं अंतीं जसा तसा ॥ २ ॥
दोनी पुरुष ये लोकीं । क्षेराक्षेरची बोलिजे ।
क्षर तें सर्वही भूतें । साक्षी कूटस्त अक्षरु ॥ ३ ॥
उत्तमु ईश तो अन्य । परमात्मा बोलिजे तया ।
नाम रूप नसे तेथें । निर्विकारी गुणातीतु ॥ ४ ॥
छेदेना छेदितां शस्त्रें । जळेना पात्रकें कदा ।
उदकानें कालवेना तो । शोपेना वात लागतां ॥ ५ ॥
भुमी ना आप ना वन्ही । वायो चंचळ तो नव्हे ।
भुतें गुण अंतरात्मा । याहुनि वेगळा असे ॥ ६ ॥
देहे चत्वार ब्रह्मांडीं । पंचीकर्णची बोलिलें ।
ते देहेनिर्शनीं कैसें । कोण तें सार उरलें ॥ ७ ॥
निर्गुणीं गांठी घालावी । त्रिगुणी बरवें नसे ।
गुणातीत परब्रह्म । संतसंगेंचि पाविजे ॥ ८ ॥
सारासार विचारावें । नित्यानित्यविवेक हा ।
दृश्य हें नासतें जातें । क्षणक्षणा काळांतरी ॥ ९ ॥
आदृश्य दृश्य हें दोनी । निराभासीं न भासती ।
दृष्टीभासीं मनोभासीं । कल्पना कळहो करी ॥ १० ॥
निर्विकल्प परब्रह्मीं । कल्पना पाहातां नसे ।
कळेना आकळेना तें । आनुर्वाच्या ह्मणोनियां ॥ ११ ॥
जाणसी तितुकें मिथ्या । सांगसी तितुकें नव्हे ।
सर्वसंगपरित्यागें । वृत्तिशून्य माहांमुनी ॥ १२ ॥
निवृतीउन्मनीमधें । काय वाच्यांश बोलणें ।
लक्षांश कल्पनां लक्षी । निर्विकल्पीं असेचिना ॥ १३ ॥
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । देहे चत्वार निर्शनें ।
अहं सोहं नुरे तेथें । मुख्य स्थिती बरी पांहा ॥ १४ ॥

पाहाणें बोलणें कोणें । साधकु गुप्त जाहाला ।
बोलीजे कळायासाठीं । कळतां कळणें नसे ॥ १५ ॥
जड तें जाणती सर्वै । कोणी ते चंचळाकडे ।
निश्चळीं लक्ष लाविसा । विरुळा पाहातां जनीं ॥ १६ ॥
उत्तमु प्रत्ययज्ञानी । मध्यमु शास्त्रनिश्चई ।
आधमु लोकधाटीचा । पापांडी आधमोधमु ॥ १७ ॥
उत्तमु कल्पनातीतु । मध्यमु शब्दबोलिका ।
अधमु नेणता गर्वी । पापी तो अधमोधमु ॥ १८ ॥
उत्तमु मुख्य ज्ञानी तो । मध्यमु तो उपासकु ।
अधमु संशई कर्मी । कर्मभ्रष्ट अधमोधमु ॥ १९ ॥
धन्य जो सर्वही जाणे । सार शोधून घेतसे ।
प्रत्ययेंवीण मानीना । तो ज्ञाता दुल्लभु जनीं ॥ २० ॥
राम तो कोण तो जाणा । दास तो कोण तो कसा ।
भक्ती निवेदनी कैसी । ऐसें हें जाण साधका ॥ २१ ॥

१९

॥ श्रीराम ॥

देह्याचा भर्वसा नाहिं । वैभावाचा असेचिना ।
देश काळ वर्तमानें । सर्वही होत जातसे ॥ १ ॥
संगती चालिले सर्वै । मागें पुढें हळु हळु ।
देखतां देखतां होतें । कळतें न कळे कसें ॥ २ ॥
देसोदेसीचे राजे । नाना श्रीमंत जाणते ।
किती आले किती गेले । कोण जाणे कळेचिना ॥ ३ ॥
संसार नेटका वाटे । सत्य नेमस्त आपुला ।
पाहातां पाहातां पुढें । कळतां कळतां कळे ॥ ४ ॥
बोलतां चालतां जातें । सार आयुष्य वेंचतें ।
कळेना भुलवी माया । माझें माझें वृथा वृथा ॥ ५ ॥

सोडीना सोडवीना रे । कोण्हीही पाहातां जनीं ।
पुरता तुर्त चालावें । कोण्ही कोण्हा पुसों नये ॥ ६ ॥
ऐसें हें चालतें आतां । माया ही चालते सवें ।
धुर्त ते पावले खुणे । भ्रमिष्टें भुललीं जनीं ॥ ७ ॥
दिसतें काये सांगावें । लोक जाती मरोनियां ।
उपजलें वाढलें मेलें । आलें गेलें किती किती ॥ ८ ॥
संसार नासका आहे । विटंबे भलते सवा ।
मन तें सांवरेना कीं । उभाउभी खडाखडी ॥ ९ ॥
यालागी मोकळी वृत्ती । आसिली पाहिजे सदा ।
धन्य ते जाणती ज्ञानी । उदास गिरिकंदरीं ॥ १० ॥
आटाघाटी जनामधें । आरडा चीरडा निघे ।
उदासवृत्तिचा योगी । न लिंपे असतां जनीं ॥ ११ ॥

२०

॥ श्रीराम ॥

नेणतां जन्मती प्राणी । जाणतां जन्म चुकती ।
नेणतां जन्मदारिद्री । जाणतां भाग्य होतसे ॥ १ ॥
जाणणें जाणत्यापासीं । नेणत्याला कसें कळे ।
सावधी संग शोधावा । कळतां कळतां कळे ॥ २ ॥
जाणणें नीतीन्यायाचें । सत्य नेमस्त बोलणें ।
येत्नाचा साक्षपी प्राणी । तो येक भाग्य मेळवी ॥ ३ ॥
बुधीनें सर्वही होतें । बुधीदाता नारायेणु ।
आधीं तो आपुला कीजे । लक्षुमी चरणीं वसे ॥ ४ ॥
विष्णु तो कोण तो कैसा । पाळीतो कवणे परी ।
त्रयलोक्य पाळकु येकु । धन्य लीळा न वर्णवे ॥ ५ ॥

देहाच्या घेतल्या बुंथी[1] । प्राणीमात्रांसी वर्तवी ।
कर्तुत्व दिसतें डोळां । कर्ता कोठें ची नाडळे ॥ ६ ॥
धन्य रे धन्य कर्ता तो । रंगरूपें बहुगुणी ।
केलें तें पाहाविना कीं । ऐकिलें नवचे कदा ॥ ७ ॥
कोण कोणे घटीं कैसा । चालवी बोलवी पाहा ।
नाना विद्या कळा युक्ती । स्वयें देवचि जाणता ॥ ८ ॥
येकला पुर्वला कैसा । हेची येक आपुर्वता ।
अनंत भेद योनीचे । सांग साहित्य दाखवी ॥ ९ ॥
होये रे सूत्रधारी हा । नाना सूत्रें बहुविधा ।
नाचवी खेळवी सर्वै । त्रैलोक्य सचराचरीं ॥ १० ॥
तो देव वोळखावा रे । लोक हो विसरों नका ।
भक्त जो तो चि जाणावा । येदर्थीं संशय नसे ॥ ११ ॥

२१

॥ श्रीराम ॥

विघ्नघ्ना विघ्ननाशा रे । दोषघ्ना दोषहारका ।
तारका कारका विद्या । मध्या बुधीप्रदायेका ॥ १ ॥
कृत्या ते आकृत्या कृत्या । मृत्यापासुनी सोडवी ।
तोडवी कल्पना नृत्या । भृत्याभृत्य उदंडसे ॥ २ ॥
सद्गुरु सद्वस्तु दावी । सद्गुण सत्शास्त्रही ।
सन्मार्ग सच्चिदानंदें । आनंदें वृत्तिशून्य ही ॥ ३ ॥
सद्य सद्या जगद्वंद्या । प्रतीपद्या पुरातना ।
आलभ्या लभ्य सद्गुणें । साध्य साधक सीध तो ॥ ४ ॥
धुर्त तो पुर्त पुर्ता तो । आर्त कर्तव्यता बरी ।
वीवरी तोवरी वारी । मारामारी करातीला ॥ ५ ॥

---

१ घुंगट, आवरण.

२२

॥ श्रीराम ॥

विघ्नेशा विघ्ननाशा रे । लंबोदरा गजानना ।
विद्या बुधी कळा देतो । विख्यात तो त्रिभुवनीं ॥ १ ॥
शारदा वेदमाता हे । स्फूर्तीरूपा मनोरमा ।
नादभेद कळा जोती । धन्य ते गायेनी कळा ॥ २ ॥
ताळ मृदांग उपांगें । वीणे येंत्रें बहुविधा ।
झल्लरी घर्घरी पांवे । ढोल डुडुकयेवजु ॥ ३ ॥
सुंदरें सुस्वरें गाणें । पाटशक्ती परोपरी ।
प्राकृतें संस्कृतें शुधे । सबधें शोकहारकें ॥ ४ ॥
नाना मुद्रा नाना धाटीं । गद्य पद्यें बहुविधें ।
प्रबंद बंद शोधावे । साधावे आर्थ नेटके ॥ ५ ॥
अन्वये भक्ती ज्ञानाचे । ध्यानमूर्ति मनोहरा ।
साहित्य सत्य बोलावें । सर्वांला आवडेलसें ॥ ६ ॥
मान नेमस्त जाणावें । ह्मणावें प्रसंगें बरें ।
श्रोत्याचें चित्त शोधावें । वंदावें तदनंतरें ॥ ७ ॥
अर्थ पाहोनि जें गाणें । तें गाणें न विटे कदा ।
सुचीत साक्षपी श्रोता । जाणता भक्त प्रेमळु ॥ ८ ॥
दक्ष तीक्षण बुधीचा । पुण्यसीळ उदासिनु ।
धूर्त तार्किक नेमाचा । अर्तवंत विजक्षणु ॥ ९ ॥
श्रोता तो जाणिजे ऐसा । तेथें गातां बहु बरें ।
कळेना त्यापुढें गाणें । तें गाणें वेर्थ होतसे ॥ १० ॥
श्रोता तो नेटका आहे । वक्ता तो हैसमंगळु ।
श्रोत्यानें काय ऐकावें । वक्ता चाट तो मोकळा ॥ ११ ॥
जाणत्या जाणता भेटे । नीतीचा गुणग्राहिकु ।
अहंता नाडळे जेथें । तेथें आनंद होतसे ॥ १२ ॥

गीतवाद्य तानमानें । सर्व बदीस्त होतसे ।
रंग तो मातला तेथें । घमंड होतसे सदा ॥ १३ ॥
थोर हे गायनी विद्या । सर्वसद्या विळासवी ।
रामदास ह्मणे माझा । राम हा बुधीदायकु ॥ १४ ॥

२३

॥ श्रीराम ॥

युक्ती नाहिं बुधी नाहिं । विद्या नाहीं विवंचितां ।
नेणता भक्त मी तुझा । बुधी दे रघुनायेका ॥ १ ॥
मन हें आवरेना कीं । वासना वावडे सदा ।
कल्पना धांवते सैरा । बुधी दे रघुनायेका ॥ २ ॥
अन्न नाहिं वस्त्र नाहिं । सौख्य नाहिं जनामधें ।
आश्रयो पाहातां नाहिं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ३ ॥
बोलतां चालतां येना । कार्यभाग कळेचिना ।
बहुत पीडिलों लोकीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ४ ॥
तुझा मी टोणपा जालों । कष्टलों बहुतांपरीं ।
सौख्य तों पाहातां नाहिं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ५ ॥
नेटकें लिहितां येना । वाचीतां चुकतों सदा ।
अर्थ तों सांगतां येना । बुधी दे रघुनायेका ॥ ६ ॥
प्रसंग वेळ तर्केना । सुचेना दीर्घ सुचना ।
मैत्रिकी राखतां येना । बुधी दे रघुनायेका ॥ ७ ॥
संसारीं श्लाघ्यता नाहिं । सर्वहि लोक हासती ।
वीसरु पडतो पोटीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ८ ॥
चीत्त दुश्चीत होताहे । ताळ तंत्र कळेचीना ।
आळसु लागला पाठीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ९ ॥
कळेना स्फूर्ती होईना । आपदा लागली बहु ।
प्रत्यहीं पोट सोडीना । बुधी दे रघुनायेका ॥ १० ॥

संसार नेटका नाहिं । उदेग वाटतो जीवीं ।
परमार्थ आकळेना कीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ ११ ॥
देईना पुर्वीना कोण्ही । उगेची जन हांसती ।
वीसरु पडतो पोटीं[1] । बुधी दे रघुनायेका ॥ १२ ॥
पीसुणें वाटती सर्वै । कोणी ही मजला नसे ।
समर्था तुं दयासींधु । बुधी दे रघुनायेका ॥ १३ ॥
उदास वाटतें जीवीं । आतां जावें कोणेकडे ।
तुं भक्तवछळा देवा । बुधी दे रघुनायेका ॥ १४ ॥
कायावाचामनोभावें । तुझा मी ह्मणवीतसें ।
हे लाज तुजळा माझी । बुधी दे रघुनायेका ॥ १५ ॥
सोडविल्या देवकोटीं । भूभार फोडिला बळें ।
भक्तासी आश्रयो मोठा । बुधी दे रघुनायेका ॥ १६ ॥
भक्त उदंड तुह्माला । आह्माला कोण पुसतें ।
ब्रीद हें राखणें आधीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ १७ ॥
उदंड ऐकिली कीर्ती । पतीतपावना प्रभु ।
मी येक रंक निर्बुधी । बुधी दे रघुनायेका ॥ १८ ॥
आशा हे लागली मोठी । दयाळुवा दया करी ।
आणीक नलगे कांहिं । बुधी दे रघुनायेका ॥ १९ ॥
रामदास ह्मणे माझा । संसार तुज लागला ।
संशयो वाटतो पोटीं । बुधी दे रघुनायेका ॥ २० ॥

२४

॥ श्रीराम ॥

गणेश पुजावा आधीं । विद्याबुधीप्रदायेकु ।
पुजीतां तुटती चिंता । भजतां विघ्न नीरसे ॥ १ ॥

---

१ हरताळ लावून हा चरण घातलेला आहे. पूर्वीचा चरण उमगत नाहीं. दुसऱ्या एका बाडांत " लोकिक राखतां येना । " असा चरण आहे.

शारदा स्तवितां भावें । स्फूर्ति देती जनीं सदा।
परा पश्यंती मध्यमा । वैखरी ते अंतर्कळा ॥ २ ॥
ते कळा चेतवावी हो । विद्या बुधी शिकोनियां ।
उम्जतां उम्जतां सवैं । सम्जतां सम्जतां बरें ॥ ३ ॥
उर्मी तो करंटा होतो । बोलतां चालतां नये ।
बोलणें चालणें जाणें । कार्यभागीं चुकेचिना ॥ ४ ॥
चुकतां निकामी होतो । करंटा तो ह्मणोनियां ।
मूर्ख श्रेष्ठांस मानेना । दरिद्री साक्षपी नव्हे ॥ ५ ॥
शरीर आसुंदें राखे । कष्टवीना कदापिही ।
जेवणें खेळणें माने । हासणें नीजणें सदा ॥ ६ ॥
संगती मूर्ख पोरांची ! थोरां संन्मुख नाडळे ।
कामास चुकवी जो तो । गयाळी मोकळा सदा ॥ ७ ॥
खादाड गोडखा पापी । कळकटा चोरटा बहु ।
खोडी तो न संडी पापी । रडतां जन्म घालवी ॥ ८ ॥
भला तो खोडी सांडीतो । श्रीमंत सर्व साक्षपी ।
भल्यांस निवडूं जाणे । कार्यभाग परोपरीं ॥ ९ ॥
कामासी पाहिजे कामी । नीकामी नलगे जनीं ।
कार्यभाग करावा रे । कार्यकर्ताची धन्य तो ॥ १० ॥
कार्यभाग करूं जाणे । लोक राजी समस्तही ।
सर्वांसी पाहिजे ऐसा । आभ्यासें होतसे नरु ॥ ११ ॥

२५

॥ श्रीराम ॥

आभ्यास कोण तो कैसा । तो आतां बोलिला पुढें ।
वाचुनी जाणतां वर्ते । नेणता तो जसा तसा ॥ १ ॥

---

१ (?) न उमजणारा. २ आयतें, कष्टरहित.

ज्याचा जो आभ्यास जैसा । तैसा व्यापार पाहाणें ।
पाहातां पाहातां जाणे । जाणतां जाणतां कळे ॥ २ ॥
कळतां कळतां सीके । सीकतां सीकतां करी ।
करितां करितां वाढे । वाढतां वाढतां भला ॥ ३ ॥
ल्याहावें शुध वाचावें । जाणावें तदनंतरें ।
जाणतां कळतां बिंबे । बिंबतां स्फूर्ति होतसे ॥ ४ ॥
प्रत्यय बोलतां आलें । आचुक न चुके जनीं ।
सत्य मिथ्या कळों आलें । जाणता त्यास बोलिजे ॥ ५ ॥
चुकेना ठकेना कामीं । प्रसंग जाणता बरा ।
येथातत्थ त्वरा जाणे । ज्याचें त्याचें परोपरीं ॥ ६ ॥
कार्य तें नेमितां येना । प्रसंग बहुतांपरीं ।
ह्मणोनि जाणता व्हावा । जाणजाणों वर्तावया ॥ ७ ॥
उणीव येउं देना तो । कळहो न करी कटा ।
जनाचें मन तो राखे । युक्तीनें काम चालवी ॥ ८ ॥
युक्ती ते सांगतां येना । रीझतां भीजतां कळे ।
काळ तो विस्कटों नेदीं । भेदिते दीर्घ सुचना ॥ ९ ॥
सुचना चाळणा जाणे । बोलिका नित्य नूतनु ।
मानतां मानतां माने । सत्यवादीच नेमकु ॥ १० ॥
ऐसा तो शाहाणा लोकीं । तयाची संगती बरी ।
धरीतां सख्य होताहे । प्रउतींनिउर्तीकडे ॥ ११ ॥

२६

॥ श्रीराम ॥

नाना जीव किडा मुंगी । आंड्यापासुनी जन्मती ।
भुजंग विहंगमादिक । आंडजा खाणी बोलिजे ॥ १ ॥
नर वान्नर पश्वादी । जारापासुनी जन्मती ।
ऐसी हे जारजा खाणी । जारें गुंडाळली पडे ॥ २ ॥

पिंड ब्रह्मांडीच्या स्वेदें । स्वेदजु होत जातसे ।
फेणांत जन्मती कीती । नाना जीव परोपरीं ॥ ३ ॥
उगेंची होतसे कीती । रोग वायो लघु किडे ।
उदंड होत जातें तें । उत्बीज त्यास बोलिजे ॥ ४ ॥

२७

॥ श्रीराम ॥

कल्पना ते परा वाचा । मौन्यरूप ध्वनीतीता ।
अंतरीं चाळणा होते । गुप्त कांहीं कळेचिना ॥ १ ॥
जाणिजे ते परा वाचा । उलेख अंतरीं वसे ।
तर्कणें चिंतणें स्फूर्ति । द्रष्टा साक्षी विलक्षण ॥ २ ॥
मौन्य मुक्या परा वाचा । पश्यंती घोर पारवे ।
ध्वनी घोंष उठे घोरें । हुंकारें हुंबरे पशु ॥ ३ ॥
मध्यमा नाद होताहे । मात्रुका नसतां जसा ।
मयोरकोकीळादीक । मध्यमा कीकैळीरूपें ॥ ४ ॥
नाना शब्द बहु जाती । देव राक्षेस मानवी ।
मात्रुका शब्द बोलावे । वैखरी त्यासें बोलिजे ॥ ५ ॥

२८

॥ श्रीराम ॥

कटकटी खटखटी रागें । चटपटी वटवटी सदा ।
चुर्चुरी चुर्मुरी रागें । वेर्थ संसार जातसे ॥ १ ॥
संतापें चळचळां कांपे । विळापें विवळे सदा ।
अनर्थी घातकी मोठा । तो संग सोडितां बरें ॥ २ ॥
स्वार्थाची आंधळी दृष्टी । सृष्टी त्याला दिसेचिना ।
पुष्टीसीं येकही नाहिं । कष्टी कष्टी क्षणक्षणा ॥ ३ ॥

---

१ ध्वनि पश्यंतीच्या ठिकाणीं असतो, त्या ध्वनीपलीकडची स्फुरणरूप परा.
२ किंकळीरूपें. ३ दासबोध १२-५-७।९ पहा.

स्वार्थेंची भांडणें होतीं । स्वार्थ अनर्थ होतसे ।
नाहक स्वार्थ तो खोटा । नाहक नस्तां बरें ॥ ४ ॥

संख्या ३६५

२९

॥ श्रीराम ॥

विवेकें निश्चळु जाला । सर्व संदेह तुटला ।
मागुता संदेह बाधी । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ १ ॥
दृश्य मिथ्या कळों आलें । संगत्यागें निरंजनु ।
जनाच्या दंडकें भुले । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ २ ॥
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । निर्धारें मुक्त जाहाला ।
ढांसळे जनाच्या बोलें । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ३ ॥
शास्त्रें पाहातो वेडा । मागुता संशई पडे ।
पराधेन जिणें ज्याचें । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ४ ॥
विरागें त्याग होईना । बराडी बापुडा दिसे ।
सुची नाहिं कळा नाहिं । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ५ ॥
पोटासाठीं फिरे वेडा । बडबडी ज्ञान सर्वदा ।
प्रपंचीं हांसती ज्याला । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ६ ॥
मुळींचा श्रेष्ठ कुळींचा । आतांची भ्रष्टला दिसे ।
सांग तो नीच यातीचा । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ७ ॥
विपारा हांसतो लोकीं । हांसतां भांडतो जनीं ।
लालची तामसी वेडा । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ८ ॥
ग्रंथ नाहिं कथा नाहिं । नाहिं ज्ञान उपासना ।
निश्चय येक हि नाहिं । तो प्राणी ह्मैसमंगळु ॥ ९ ॥

---

१ विरूप.

३०

॥ श्रीराम ॥

बम्ही तो चेतवावा रे । चेतवितांच चेततो ।
विवेक जाणिजे तैसा । वाढवितांच वाढतो ॥ १ ॥
संग तो साक्षपीयाचा । धरीतां साक्षपु घडे ।
साक्षपें साक्षपु वाढे । पुरती मनकामना ॥ २ ॥
कष्टतां सौख्य मानावें । कष्टीं फळची पाविजे ।
आळसें सुख वाटे तें । दुःख ब्रह्मांड भोगवी ॥ ३ ॥
केल्यानें होत आहे रे । आधीं केलेंची पाहिजे ।
येत्न तो देव जाणावा । अंतरीं धरितां बरें ॥ ४ ॥
आचुक येत्न तो देवो । चुकणें दैत्य जाणिजे ।
न्याय तो देव जाणावा । अन्याय राक्षसी क्रिया ॥ ५ ॥
सावधु देव जाणावा । उन्मतु दैत्य बोलिजे ।
होरंध्या[1] दैत्य जाणावा । देव तो सौख्यदायकु ॥ ६ ॥
साक्षपी अंश देवाचे । आळसी वंश दानवी ।
राक्षसी दैत्य तो मोठा । अन्यायें दैत्य जाहाला ॥ ७ ॥
देव सर्वांस सांभाळी । तदांश जाणिजे तसा ।
दैत्य ते पीडिती लोकां । तदांश त्याचसारिखे ॥ ८ ॥
दंभ दर्प साभिमानें । कर्कशें वचनें मुखीं ।
कोपी ते दैत्य जाणावे । निष्ठुर परघातकी ॥ ९
हीत तें देव कर्ता तो । कृपाळु भक्तवछळु ।
पाळकु देव जाणावा । चाळकु जगदांतरें ॥ १० ॥
तो देव जाणिजे ज्ञानें । ज्ञानी त्यासीच बोलिजे ।
विज्ञानी ब्रह्मयोगी तो । वृतीसुन्य पुरातनु ॥ ११ ॥

---

१ वटवट करणारा किंवा हट्टी.

३१

॥ श्रीराम ॥

खर्बुजें तर्बुजें अंबें । नीबें सेबें कलांगडीं ।
कवीठें जांबळें बोरें । आंजीरे रायआंवळे ॥ १ ॥
खोबरें खारिका लाह्या । फुटाणे गुळ शर्करा ।
चारंब्या गोडंब्या खीर्ण्या । नारिंगें कम्रकेंतुतें ॥ २ ॥
नारेळे तुरंजे केळें । राताळें रायवल्लभें ।
आणसें फणसें पेरें[1] । दीपं[2]द्राक्षें सीताफळें ॥ ३ ॥
आक्रुटें बदामें द्राक्षें । युक्षदंड रातोमुळें ।
वाळकें कांकड्या सेंदा । सेंदण्या कंद चीबडें ॥ ४ ॥
खजूर खसखसा पोहे । मखाणे तुर्मुरे मुळे ।
वाटाणा फोलाणा हुर्डा । वोंब्या नीबुर हावळा ॥ ५ ॥

३२

॥ श्रीराम ॥

गीरीचे मस्तकीं गंगा । तेथुनि चालिली बळें ।
धबाबां लोटल्या धारा । धबाबां तोये आदळे ॥ १ ॥
गर्जतो मेघ तो सिंधु । ध्वनिकल्लोळ उठीला ।
कड्यासी आदळे धारा । वातआवर्त होतसे ॥ २ ॥
तुशार उठती रेणु । दुसरें रज मातलें ।
वातमिश्रीत ते रेणु । सीतमिश्रीत धुकटें ॥ ३ ॥
दराच तुटला मोठा । झाडखंडें परोपरीं ।
निबीड दाटली छयाया । त्यामधें वोघ वाहाती ॥ ४ ॥
गर्जती स्वापदें पक्षी । नाना स्वरें भयंकरें ।
गडद होतसे रात्रीं । ध्वनिकल्लोळ उठती ॥ ५ ॥
कर्दमु निवडेना तो । मनासीं सांकडें पडे ।
विशाळ लोटली धारा । तीखालें रम्य विवरें ॥ ६ ॥

---

१ (?) २ महाळुंग ३ पेरु.

कपाटें नेटक्या गुंफा । तापसी राहाती सदा ।
नेमस्त बांधली नाना । उत्तमें निर्मळें[1] स्थळें ॥ ७ ॥
विश्रांती वाटते तेथें । जावया पुण्य पाहिजे ।
कथा निरूपणें चर्चा । सार्थकें काळ जातसे ॥ ८ ॥
प्रचीत पाहातां मोठी । जन्म धन्यचि होतसे ।
सत्संग सेवणें आधीं । प्रचीत पाहाणें बरी ॥ ९ ॥
नित्यानित्य विवेकानें । विचारें जन्मसुटीका ।
जड चंचळ जाणावें । निश्चळाच्या ऐलीकडे ॥ १० ॥
देव भक्त कसें रूप । अंतरात्मा चहुंकडे ।
कर्ता तो येकला आहे । भक्त आनन्य होतसे ॥ ११ ॥

३३

॥ श्रीराम ॥

देखिली तुळजा माता । निवालों अंतरीं सुखें ।
तुटली सर्व हि चिंता । थोर आधार वाटला ॥ १ ॥
संसार पाहातां मागें । पाळिलें सर्वहि कुळां ।
प्रस्तुत प्रत्ययो आतां । रक्षिते बहुतांपरीं ॥ २ ॥
पुर्विते कामना सर्वै । ईछा पूर्ण मनोगतें ।
धन्य हा देव लोभाळु । सांभाळ करितो सदा ॥ ३ ॥
आघात संकटें वारी । निवारी दुष्ट दुर्जना ।
संकटीं भर्वसा मोठा । तत्काळ काम होतसे ॥ ४ ॥
लालची चुकतें वेडें । कृपाळु जननी खरी ।
लक्ष कीं कोटी अन्यायें । बहुत क्षमिले खरे ॥ ५ ॥
वन्ही हो सर्प हो विंचु । बाळकु घेतसे बळें ।
सर्वहि चुकवी माता । पोर लाबाड नेणतें ॥ ६ ॥

---

1 स्वच्छ

लोभाळु बायका माया । त्यामध्यें मुख्य जननी ।
बाळका वाढवी माता । मातेला मुख्य जननी ॥ ७ ॥
सर्वहि बाळकें जीचीं । त्रैलोक्यजननी पाहा ।
साक्षणी सर्व लोभाळु । मर्यादा कोण रे करी ॥ ८ ॥
अनंत रूपिणी माया । काया रक्षी परोपरीं ।
विचित्र महिमा आहे । कळला न वचे कदा ॥ ९ ॥
सर्वांचे मूळ हे माया । मूळमाया ह्मणोनियां ।
सृष्टीची आदि शक्ती हे । आदिशक्ती ह्मणोनियां ॥ १० ॥
रामउपासना आहे । हे रामवरदायेनी ।
सख्य तें चालतें सर्वे । प्रउर्तीनिवृतीकडे ॥ ११ ॥
धन्य हे वैष्णवी माया । अगाध महिमा लीळा ।
रामनौमी शक्तिनौमी । येकनाम दोहींकडे ॥ १२ ॥[1]

३४

॥ श्रीराम ॥

काळोत्री तुळसी धात्री[2] । बेलपत्री गंगावती ।
आघाडा दुर्वा धोत्रा । रुवीमांदार केतकी ॥ १ ॥
दवना मारुवा नाना । याती चंदन जास्विनी ।
समुद्रसोक पानें । पत्र पूजा परोपरीं ॥ २ ॥

३५

॥ श्रीराम ॥

मार्तंडमंडळा ऐसें । तेजस्वी पाहातां नसे ।
चळवळी चळचळाकारें । पाहातां दृष्टि झांकळे ॥ १ ॥
तेज विस्तीर्ण कीर्णांचें । चालिलें पश्चमेकडे ।
व्यापिल्या आष्ट हि दिशा । अधोर्ध नभमंडळीं ॥ २ ॥

---

१ बारावी ओवी समासांत मागाहून लिहिलेली आहे. २ आंवळी

उष्णता उष्ण दे लोकां । जीवमात्रांस वांचवी ।
पाहाती येकमेकांला । परीक्षा करिती बहु ॥ ३ ॥
बहुधा चालती कर्मे । शुभाशुभ भुमंडळीं ।
प्रउर्ती निउर्ती उष्णें । आनंदें लोक वर्तती ॥ ४ ॥
या सूर्यमंडळा खाल्यें । कितेक होत जातसे ।
औतारी वर्तले गेले । गेले दानव मानवी ॥ ५ ॥
दृष्टी हे मुख्य सूर्याची । दीवाभीत निशाचरें ।
अग्न तो अंश सूर्याचा । सूर्य तो वन्हिचा नव्हे ॥ ६ ॥
वर्तुळ धगधगीताहे । ब्रह्मांड शोभलें पाहा ।
सृष्टी हे पष्ट होताहे । रूप लावण्य वैभवें ॥ ७ ॥
विश्व वर्ते जयाचेनी । जाळिता पाळिता रवी ।
आज्ञा होते समर्थाची । तैसा तैसाची वर्ततो ॥ ८ ॥
तो देव अंतरीं वर्ते । सर्ते पुर्ते बरें पाहा ।
त्रैलोकीं पुरवला आहे । पाहे तो धन्य मानउ ॥ ९ ॥
सूर्य आत्मा वदे वेदु । प्रतेक्ष जाणता तुह्मी ।
धन्य देणें समर्थाचें । प्रकाश तितुका रवी ॥ १० ॥
मुळीचे अंश येकाचे । जीवमात्र भुमंडळीं ।
नेणती लोक ते काचे । दैवाचे जाणते गुणी ॥ ११ ॥
देव भक्त बरे पाहे । तो हि लाहे ततक्षणीं ।
धन्य हे भेटी देवाची । देव देव ह्मणा ह्मणा ॥ १२ ॥ ४३०

३६

प्रपंचीं आमचे कुळीं । तुळजा कुळदेवता ।
नेणतां ऐकिलें होतें । जाणतां स्मरलें मनीं ॥ १ ॥

---

१ हरताळ लावून " जाणता तुह्मी " लिहिलें आहे. मूळ उमजत नाहीं. २ प्रतापगडीं नवस फेडण्याकरितां श्रीसमर्थ गेले होते, त्या वेळीं त्यानीं केलेलें देवीचें हें स्तोत्र सांप्रदायिकांच्या नित्य पाठांत असावें.

श्रेष्ठांची कामना होती । पुर्विली मनकामना ।
नौस जो नौसिला होता । तो त्यापासुनि चुकला ॥ २ ॥
पुत्रची घेतला त्यांचा । जोगी करुनि सोडिला ।
ख्यानति दाविली मोठी । न्याय नीति चुकेचिना ॥ ३ ॥
वैराग्य घेतलें पोटीं । सर्व संसार सांडिला ।
तुझीया दर्शना आलों । कृपादृष्टी नवाजीलों ॥ ४ ॥
तुझा नवाजीला आहे । महंत ह्मणती जनीं ।
तुझेंची सर्व हि देणें । सर्व हि तुजपासुनि ॥ ५ ॥
संसारीं मोकळें केलें । आनंदीं ठाव दिधला ।
तोडिली सर्व हि चिंता । तुं माया सत्य जाहालें ॥ ६ ॥
पुर्विलें काय मी सांगों । ईछा पूर्ण परोपरीं ।
मागील आठवेनासें । केलें आश्चीर्य वाटलें ॥ ७ ॥
सदानंदीं उदो जाला । सुख संतोष्र फावला ।
पराधेनता गेली । सत्ता उदंड चालिली ॥ ८ ॥
उदंड ऐकिलें होतें । रामासी वरु दीधला ।
मी दास रघुनाथाचा । मज हि वरदायेनी ॥ ९ ॥
श्रेष्ठांचा नौस जो होता । तो मी फेडीनसें ह्मणें ।
पुष्प देउनि उतराई । ऐसें हें कल्पिलें मनीं ॥ १० ॥
तुळजापुर ठाकेना । चालिली पश्चमेकडे ।
पारघाटीं जगंन्माता । सद्य येउनी राहिली ॥ ११ ॥
ऐसें हें ऐकिलें होतें । हेत तेथेंची पावला ।
पुष्पाची कल्पना होती । तेथें पुष्प ची दिधलें ॥ १२ ॥
ऐसी तुं दयाळु माता । हेमपुष्पची घेतलें ।
संतुष्ट भक्तीभावानें । त्रैलोक्यजननी पाहा ॥ १३

१ ख्यात झालों. २ सोन्याचें फूल.

थोड्यानें श्लाघ्यता केली । थोर संतोष पावलों ।
उत्तीर्ण कायें म्या व्हावें । तुझे कृपेसी रोकडें ॥ १४ ॥
तुझें चि तुजला दील्हें । म्यां हें कोठुनि आणिलें ।
संकटें वारिलीं नाना । रक्षिलें बहुतांपरीं ॥ १५ ॥
जीवींचें जाणते माता । तुं माता मज रोकडी ।
लोकांच्या चुकती माता । आचुक जननी मला ॥ १६ ॥
येक[1] चि मागणें आतां । द्यावें तें मजकारणें ।
तुझा तुं वाढवीं रा[2]जा । सीघ्र आज्ञा चि देखतां ॥ १७ ॥
दुष्ट संव्हारिलें मागें । ऐसें उदंड ऐकतों ।
परंतु रोकडें कांहीं । मूळ सामर्थ्य दाखवी ॥ १८ ॥
देवाचीं राहिलीं सत्वें । तुं सत्व पाहासी किती ।
भक्तांसीं वाढवीं वेगीं । ईछा पूर्ण परोपरीं ॥ १९ ॥
रामदास ह्मणे माझें । सर्व आतुर बोलणें ।
क्षमावें तुळजे मातें । ईछा पूर्ण ची ते करी ॥ २० ॥

३७

बाळका वाढवी माता । जेथें तेथें परोपरीं ।
स्वभावें जीवींचें जाणे । अंतरीं विवरे सदा ॥ १ ॥
बाळका बोलतां येना । हीत तें हि कळेचिना ।
हेंकाड बावळें वेडें । मातेला प्रिय होत असे ॥ २ ॥
आन्याई आवगुणी खोडी । कुश्चीळ रडतें सदा ।
अंतरें माय लोभाळु । लोभें गुणासी वाढवी ॥ ३ ॥
नागिवें उघडें लोळे । हागे वोकी आन्हासन्हा ।
तैशास नेटकें दावी । लेववी नेसवी सदा ॥ ४ ॥
मातेचा कळवळा मोठा । लोभासी तुळणा नसे ।
आळसेना विसंभेना । कंटाळेना कदापीही ॥ ५ ॥

---

१ श्रीसमर्थांनीं देवीजवळ येथें जें एक च मागणें मागितलें आहे तें मनन करण्यासारखें आहे. २ श्रीशिवाजी महाराज.

त्रैलोक्य बाळका पाळी । वाढवी शाहाणें करी ।
कुळेंची पाळिलीं कीती । कुळदेव्या ह्मणोनियां ॥ ६ ॥
त्रीलोकीं पुरली आहे । त्रैलोक्यजननी पाहा ।
तेची हे तुळजामाता । भक्तांसी पाळिते सदा ॥ ७ ॥
वोळखी सांडिली बाळें । तीला तों सांडितां नये ।
लोमेंची पाळणें लागे । नानादेहीं भरोनियां ॥ ८ ॥
मात्रकुळ पित्रकुळ । सर्वांसी पाळिते सदा ।
आद्यंत ठाउकें आहे । कुळमूळाग्र सर्व ही ॥ ९ ॥
उपजली वाढली कोठें । हिंडलीं फिरलीं किती ।
भाग्याचे करंटे जाले । मूर्ख वित्पन्न सर्व ही ॥ १० ॥
विश्वाची साक्षणी माता । विश्वमाता ह्मणोनियां ।
श्रीमंत करंटें तीनें । रक्षिले पाळिले किती ॥ ११ ॥
तीचा लो[1] लागला आहे । त्रैलोक्य सकळै जना ।
तीवीण विषयो कैचा । जगजोती चहुंकडे ॥ १२ ॥
जीणें ती[2] लागलें आहे । ज्ञाते हो समजा बरें ।
शक्तीनें चालतो देहो । शक्ती नस्तां देहे पडे ॥ १३ ॥
शक्ती ते सर्व शक्ती ते । आदीशक्ती पुरातना ।
दासासी पाळते लीळा । ध्यानमूर्ति ठसावली ॥ १४ ॥

३८

मृदांग तुंबरे टाळा । वीणे झल्लरी घर्घरी ।
दमामे नगारे घंटा । शंख शृंगें परोपरीं ॥ १ ॥
किन्नरी चंग सारंगी । दंडी पांवे नागसरें ।
तुतारे काहाळा बाके । प्रचीत पाहाणें बरी ॥ २ ॥

---

१ छंद. २तिजकडे.

समेळ चौंडकें डांका । डौर डफडीयेवज्रु ।
कमाचें रबाबा हाते । खालुकर्णे च चौघडे ॥ ३ ॥
सनया ढोलई राणी । सुंदरें सारमंडळें ।
चीपोळ्या जेगटें तानें । डफ धुमुस टीपरीं ॥ ४ ॥
तुडुम दुंदुभी भेरी । उपांग नडगी सिळा ।
आवृत्या मुखविणे ते । चटक्या घोळ घागरी ॥ ५ ॥
घन तंत स्वरादिक । नाना वाद्यें परोपरीं ।
दळी ते गर्जती वाटे । कानोंडी हाक मारिती ॥ ६ ॥
गल्बली बडबडीताहे । हाटकीं तें वाटते सदा ।
आवचिता गुल्ले होताहे । शंकनाद परोपरीं ॥ ७ ॥
भयची वाटतें मोठें । ध्वनीकल्लोळ उठतां ।
हांसते रडते वाटे । हुंबरे थींकते सदा ॥ ८ ॥
बोलती चालती गाती । हांसती खेळती सदा ।[1]
सीजतें सेवितें वाटे । आलें रे आवचितें पुढें ॥ ९ ॥
खोंकितें हांसते वाटे । वोंकितें खोंकितें सदा ।
थोर आगोंज होताती । पाषाण पडला गमे ॥ १० ॥
शब्द तो उमजेना कीं । हाकची मारिली जरी ।
ध्वनी त्या वाजती जाणा । धाराकल्लोळ उठतां ॥ ११ ॥

३९

संगीत गायनी विद्या । सर्व सद्या मनोरथा ।
विदेश पाहातां नाहिं । धन्य ते गायनी कळा ॥ १ ॥
आवडी सकळै लोकां । प्रीतीनें भजती जनीं ।
इछिलें पुर्विती सर्वें । धन्य ते गायनी कळा ॥ २ ॥
वेधिली सर्व ही चित्तें । बोधिली लोक भाविकें ।
आद्भुत गुण देवाचे । धन्य ते गायनी कळा ॥ ३ ॥

---

१ आकर्ण धनुष्यदोरी. २ गलबला. ३ आवाज.

येकाकी महंती येते । उदंड कीर्ति वाढते ।
विख्यात सकळै लोकीं । धन्य ते गायनी कळा ॥ ४ ॥
राहाती लोक ते राजी । आवडी उपजे मनीं ।
वर्णितां कीर्ति देवाची । धन्य ते गायनी कळा ॥ ५ ॥
दुसरी भक्ती देवाची । जगोद्धार चि होइजे ।
घमंड गाजतें मोठें । धन्य ते गायनी कळा॥ ६ ॥
बारीक उठती कीळा । नाना तंत परोपरीं ।
ऐकतां गुदगुल्या होती । धन्य ते गायनी कळा ॥ ७ ॥
बाळकें स्वापदें पक्षी । लोधती वेधती मनीं ।
चित्त निश्चीत होताहे । धन्य ते गायनी कळा ॥ ८ ॥
संगीत मूर्छना[1] ताळें । मुर्कुंडी होतसे बळें ।
घीताळ पाहातां नाहिं । धन्य ते गायनी कळा ॥ ९ ॥
प्रबंदें कीर्ती देवाची । जाड दृष्टांत नेटके ।
रसाळ गौल्यता मोठी । धन्य ते गायनी कळा ॥ १० ॥
नाना प्रकारीचीं मानें । कीर्ती प्रताप होतसे ।
आतुळ तुळणा नाहिं । धन्य ते गायनी कळा ॥ ११ ॥
भक्तीची आवडी मोठी । करुणाकीर्तनें बरीं ।
भक्तांची आवडी भक्तां । धन्य ते गायनी कळा ॥ १२ ॥

४०

प्रपंच नेणतां वेडा । जाणता देव बोलिजे ।
चतुर ईतरां वाटे । ज्ञानी तो सर्व दुर्लभु ॥ १ ॥
उत्तमु जाणता ज्ञानी । मध्यमु जाणता भला ।
अधमु जाणता वेडा । मुर्ख सर्वत्र नेणती ॥ २ ॥
पुसतां सांगतां येना । बोलतां चालतां नये ।
जाणवेना सीकवेना । धारणा धरितां नये ॥ ३ ॥

---

१ गायनांत एकवीस स्वर तीन ग्रामाच्या धोरणानें होतात त्यांचें नांव.

मीळेना येकमेकांसी । बोलणें चुडु चांचडु ।
प्रचीतीवेगळीं आंधें । बोलती चालती कशी ॥ ४ ॥
नेणतें ऐकेना तें । नेणते वाद घालिती ।
सर्वांसी नीवंउं जाणे । धन्य तो जाणता गुणी ॥ ५ ॥
शस्त्र उंच मोलाचें । परंतु हाणतां उडे ।
बहुत नेटका ज्ञानी । पुसतां संकटीं पडे ॥ ६ ॥
प्रत्ययें बोलतां येना । बळेंची बंड वाढवी ।
भांडतें तंडतें वक्ते । श्रोते ही मूढ तामसी ॥ ७ ॥
बोलतां बोलतां तेथें । थोर कळहो उठीला ।
बळेंची मारिती हाका । मारामारीस उठीले ॥ ८ ॥
कुटिती येकमेकांला । शंकनाद परोपरीं ।
हांसती लोक संसारी । शुधी त्याला असेचिना ॥ ९ ॥
नेणतां बोलणें खोटें । नेणतां कळह उठे ।
नेणतां विस्कटे विद्या । नेणतां फस्कटे सभा ॥ १० ॥
मानेना त्यास सांगावें । हव्यास धरिला मनीं ।
बधीरासी बोधितां मुकें । बोधमीसें विटंब्रणा ॥ ११ ॥
आग्रहो निग्रहो होतो । निग्रहें वाद वाढतो ।
वादखेद उठे लोकीं । लोक ही खेदिती तया ॥ १२ ॥
प्रत्ययें बोधितां बोधे । विवेकें शोधितां कळे ।
कळतां निवळे विद्या । कुविद्या आत्मघातकी ॥ १३ ॥
ल्याहावें शुध वाचावें । शोधावें प्रत्ययें बरें ।
बोधावें विवेकें न्यायें । प्रचीत सकळां कळे ॥ १४ ॥
लीहिना वाचीना शोधी । अनुमानें चि बोधितो ।
पुसतां पुसतां क्रोधी । खेदितो सकळै जना ॥ १५ ॥
जग हें जगदीशाचें । जाणतें बहुतांपरीं ।
उगेंचि अनुमानेना । पाहिजे जाणती कळा ॥ १६ ॥

लोक हे राखतां राजी । सर्व राजीच होतसे ।
अंतरें चुकतां तेथें । सर्व भोंजी च होतसे ॥ १७ ॥
जन हें वोळतु जेथें । अंतरात्माचि वोळाला ।
जन हें खौळलें जेथें । अंतरात्माचि खौळला ॥ १८ ॥
करावें आपणासाठीं । बरें वाईट वोखटें ।
करावें तेंचि पावावें । घ्यावें द्यावें चि उसीणें ॥ १९ ॥
आरे कांरे आहो कांहो । बोलती सकळै जनीं ।
समजावें उमजावें । जाणावें मनिचे मनीं ॥ २० ॥
बऱ्यानें बरवें होतें । दुःखें दुःखचि वाढतें ।
सर्व हीं आपणापासीं । लोकांसीं ह्मणतां नये ॥ २१ ॥
तावितां तप्त होताहे । भांडतां भांडती बहु ।
मुखेंची सौख्य जोडावें । सौख्यें सौख्यची होतसे ॥ २२ ॥
ऐसीं हें वक्तयांपासीं । बोलावीं अमृतोत्तरें ।
प्रत्ययो नीती न्यायाचा । मर्यादेचा परोपरीं ॥ २३ ॥
स्तवावें बहुतां लोकां । मानावें बहुतापरीं ।
विध्योक्त विश्व वंदावें । निंदा हें आत्मघातकी ॥ २४ ॥
सत्याची राखतां सोये । सकळां मानतां बरें ।
असत्य नावडे लोकां । आधीकारेंचि वर्तणें ॥ २५ ॥
आधीकार सोडितां खोटें । अधीकार राखतां बरें ।
प्रसंग साधितां साधे । प्रसंग चुकतां कळे ॥ २६ ॥
विवेकीनें चुकावेंना । घडी घडी क्षणक्षणा ।
चुकतां साम्यता कैची । आरत्र हो परत्र हो ॥ २७ ॥
येकांत सेवितां आधीं । चाळणा करितां बरी ।
आभ्यासीं लावितां बुधि । आकस्मातची संभवे ॥ २८ ॥
सीकले शब्द ते थोडे । जींव्हाळा पाहिजे बरा ।
जींव्हाळ्यावीण तें आटे । जींव्हाळा आसतां तगे ॥ २९ ॥

---

१ घोंटाळा. २ विवेकी मनुष्यानें.

गलबला होंचि नेंदावा । गल्बला बुधि भ्रष्टवी ।
मुळींच नेणतें व्हावें । जाणत्यानेणत्यामधें ॥ ३० ॥
महत्व वेगळें आहे । महत्व जाणती कळा ।
नेणत्याला मिळों जाणे । पुढें सांगे हळु हळु ॥ ३१ ॥

* ४१

सुनावे गैबक्यां बातां । गैबी[2] मर्द उसे कहो ।
बडा सो पीर[3] सो वैली[4] । खुदाई[5] बाट[6] काहॅवी[7] ॥ १ ॥
खुदा सो कोण सो कैसा । बेगर्खातीर[8] ल्यावणा ।
आवणा ज्यावणा किसे । आज्यार[9] खुश लगता ॥ २ ॥
खुदा सो हक[10] हे आला । आलेख[11] लखणा[12] भला ।
लखे सो खुदाका प्यारा । पोंचमोतीरतौं[13]हवि ॥ ३ ॥
कुल[14] गौफील[15] सो गैरी[16] । फीरोंकुं[17] ज्यानता नहिं ।
नाहाक दोजेखी[18] गुमेरु[19] । आवणा ज्यावणा उसे ॥ ४ ॥
रंजीशें[20] खुश होताहे । रोताहे झुट लालची ।
आवता ज्यावता नंगा । बेतमा[24] रहता नहि ॥ ५ ॥
सुनावे गैबीक्यां बाता । गैबीमे ऐब[22] छुटतां[23] ।
सीस्तसुं भीस्तकुं ज्याणा । पीर होणा पुरा खवि ॥ ६ ॥
हक[25] नाहक[26] सो कैसा । कहुँ[27] आकल्ल देखणा ।
हक सो हकर्तोला[28] रे । नाहक उसथी जुदा ॥ ७ ॥

---

* श्रीसमर्थांचें हिंदुस्थानी पद असं हें पहिलेंच प्रसिद्ध होत आहे. १ ज्ञानाध्या. २ ईश्वरी. ३ ज्ञानवृद्ध. ४ वली=साधु. ५ ईश्वराची. ६ वाट. ७ सांगतो! ८ खातिर=अंतःकरण. ९ आज+यार. आज=आज. यार=मित्रा. ईश्वर कोण आहे, तो अंतःकरणावांचून कसा प्राप्त व्हावा? हे मित्रा, जन्ममरण हें कोणाला प्रिय आहे? १० सत्य. ११ अलक्ष. १२ पहावा. १३ ? पोंच=ज्ञान तीरता=स्थिरता. १४ पूर्ण. १५ असावध. १६ वाईट. १७ दुसऱ्या बाडांत "पोरोंकुं" आहे. १८ नर्कवासी. १९ रस्ता चुकलेला. २० वैराग्ययुक्त कष्टी २१ निराशी. २२ दुर्गुण. २३ झुटता. २४ बेहष्त=स्वर्ग. २५ सत्य. २६ असत्य. २७ अकलच्या उलट कल्ल? २८ ईश्वर.

कल्ह सो सीरंरीवाला । आकल्हमें सीररी नहिं ।
झुटा सो आवता ज्याता । हकसु चलतों नहिं ॥ ८ ॥
गैबी सो गैब है सारा । नजेरों दीसता झुटा ।
ईसमें है दगाबाजी । खबरदार हुशार बे ॥ ९ ॥
झुट सो झुट छोडो रे । सत्यें सो दीलमें धरो ।
बेगैबें झुटकुं परानैा । गैबीमें दीसता नहि ॥ १० ॥
गैबीमें गैब सो गैबी । धुंडतें फीरतें चेले ।
बड्याके बर्खसुं मीले । साच्या पीर पुरा गुरु ॥ ११ ॥
दुन्या तो ज्यायेगी सारी । रहेगा सो धंणी बडा ।
खुब खातीर ल्याणा बे । भीस्तंकी बाट हे बंडी ॥ १२ ॥
आकल्हथी देखणा आल्हा । खंबेमें बंदंगी करो ।
बेहुशारी खबर्दारी । ईसमें कोनसो बडी ॥ १३ ॥
भला तो येक है आल्हा । पंचभुतखाँना बुरा ।
फुटता तुटता नहि रे । आलखसुं लख लावणा ॥ १४ ॥
नाहक दुरी करो रे । हक सो बोलणा भला ।
हक आला हक आला । हक आल्हा हय ज्याबेंता ॥ १५ ॥
नजीक देखता नहि रे । चौफेर सामनें खुदा ।
आस्मान देख रे कैसा । वैसा वहि खुदा बडा ॥ १६ ॥
पुकार करतें सारे । खुदा तो बोलता नहि ।
गुमशुंध सबही लोकां । खुदाकुं ज्यानते नहिं ॥ १७ ॥
च्यामके पुतले कीये । बोलतें च्यालतें सबै ।
दगाबाजी बुरी है रे । देखो देखो बडे बडे ॥ १८ ॥

---

१ देहधारी (?) २ चलन, येणे जाणे. ३ यद्दृष्टं तन्नष्टं । ४ "सत्य" चें "सत" केलेलें दिसत आहे. ५ अज्ञान. ६ अज्ञान्याला. ७ प्राण. ८ बख्तसुं = दैवानें. ९ ईश्वर. १० स्वर्गाची. ११ अवघड. १२ ज्ञानांत. १३ सेवा. १४ पंचभूतात्मक शरीर. १५ ? १६ बेहुशार. १७ चामड्याचे.

आते ज्याते भी[1] भी आते । ईसमें कछु हि नहिं ।
धणी तो सबथी न्यारा । समज्यमें हक छेंपेडे ॥ १९ ॥
आवेगा ज्यावेगा झुटा । साच्या आता ज्याता नहिं ।
सल्लाम आलेख सबकु । बंदे[3] खुर्दायताला सहि ॥ २० ॥
बड्यानीलादियोंकर्णा । ईसमें कछु ही नहि ।
हय सो हय सो हय रे । नही सो नहि सो नहिं ॥ २१ ॥
चीप चीप बोलणाना । दील्लमें समज्यो बुझो ।
दील्लका दील्ल पछयाने । बोलणा सो खुशामती ॥ २२ ॥ ५४०

४२

फीरणें बहुतां ठाईं । संसार हा बहुचकु ।
बहुतांसी बोलणें लागे । गांवोगांवीं घरोवरीं ॥ १ ॥
घरीचीं माणसें राजी । राखावीं तीं परोपरी ।
भंगलें चीत्त जाणावें । रक्षावें बहुतांपरीं ॥ २ ॥
अंतरीं प्रीती राखावी । शब्दाशब्दीं परोपरीं ।
तुटली प्रीती ते खोटी । रक्षिली पाहिजे बरी ॥ ३ ॥
विपट पडिलें लोकीं । चालतें तें कळेचिना ।
शोधिलें पाहिजे लोकीं । जाणजाणोनि वर्तणें ॥ ४ ॥
वर्ततां येत नाहिं रे । वर्तणें न कळे जनीं ।
सकळांसी राखणें राजी । हे मुख्य भक्ती जाणिजे ॥ ५ ॥

४३

जनि ते अंजनी माता । जन्मली ईश्वरी तनु ।
तनु मनु तो पवनु । येकची पाहातां दिसे ॥ १ ॥
त्रैलोकीं पाहातां बाळें । ऐसें तों पाहातां नसे ।
आतुळ तुळणा नाहिं । मारुती वातनंदनु ॥ २ ॥

---

१ पुन्हःपुन्हा २ सांपडून घ्या. ३ दास. ४ ईश्वर. ५ ?

*चळे तें चंचळे नेटें । बाळ मोवाळ साजिरें ।
चळचळी चळवळिताहे । बाळ लोंबाळ गोजिरें ॥ ३ ॥
हात कीं पाय सांगावे । नखें बोटें परोपरीं ।
दृष्टीचें देखणें मोठें । लांगुळ ळळळळीतसे ॥ ४ ॥
खडी खारी दडे तैसा । पीळ पेंच परोपरीं ।
उडाण पाहातां मोठें । झेंपावे रविमंडळा ॥ ५ ॥
बाळानें गिळिला बाळु । स्वभावें खेळतां पाहा ।
आरक्त पीत वाटोळें । देखिलें धरणीवरी ॥ ६ ॥
पुर्वेसी देखतां तेथें । उडालें पावलें बळें ।
पाहिलें घेतलें हातीं । गिळिलें जाळिलें बहु ॥ ७ ॥
थुंकुनी टाकितां तेथें । युध्य जालें परोपरीं ।
उपरी ताडिला तेणें । येक नामचि पावला ॥ ८ ॥
हा गिरी तो गिरी पाहे । गुप्त राहे तरुवरीं ।
मागुता प्रगटे धांवे । झेंपावे गगनोदरीं ॥ ९ ॥
पळहि न राहे कोठें । बळेंची घालितो झडा ।
कडाडां मोडती झाडें । वाडें वाडें उलंडती ॥ १० ॥
पवनासारिखा धांवे । वावेर विवरे बहु ।
आपूर्व बाळलीळा हे । रामदास्य करी पुढें ॥ ११ ॥

४४

*पाणी पाणी बहु पाणी । निपाणी प्राशना नयें ।
येतें येतें बहु येतें । भूषणें भूषणाकडे ॥ १ ॥
उ हुं हुं हुं उ हुं हुं हु । हुं हुं हुं हुं हुं हुं उं हुं ।
हु हु हु हु हु हु हु हु । हु हु हु हु हु हु हु हु ॥ २ ॥

---

१ मृदु. * ही काय लीला आहे समजत नाही. शेवटच्या चार ओळी मारुतीसंबंधानें दिसतात. वर्ष दीड वर्षाच्या मुलाला लीलेनें बोलावयास श्रीसमर्थ शिकवीत आहेत कीं काय न कळे!

आगागा आगागा गागा । गा गा गा गा आगा आगा ।
उगागा उंगागा गागा । गा गा गा गा उगा उगा ॥ ३ ॥
काका काका आगा काका । आका आका उका उका ।
काकी काकी आगे काकी । काकी काकी उकी उकी ॥ ४ ॥
आई आई आगे आई । गाई गाई उई उई ।
आउ आउ आवो आउ । आया आया आया आया ॥ ५ ॥
आमामा आमामा मामा । मामा मामा आमा आमा ।
आमा मामी आमा मामी । मामी मामी आमा आमा ॥ ६ ॥
जिचीची चिचीची चिची । छि छि छछी छी छी छछी छी छी ।
जिजीजी जीजिजी जी जी । झीजाजी झीजाजी झीजा ॥ ७ ॥
चळाळी चळचळी चाळी । चाळी वाळी चळचळी ।
तरारी तर्तरी तारी । तारी मारी परोपरी ॥ ८ ॥
कडाडी कड्कडी घोषें । गडाडी घडाडी माहा ।
तडाडी थडाडी नेटें । दडाडी धडाडी बळें ॥ ९ ॥

४५

खंळेलें खेकटीं खव्रीं । खलखळा खंखरें खेरें ।
खबर्दारी खुसी खासा । जेथें तेथें विटेचिना ॥ १ ॥
धीर्धरा धीर्धरा तकवा । हडबडूं गडबडूं नका ।
काळ देखोनि वर्तावें । सांडावें भय पोटींचें ॥ २ ॥
धरावा धीर तो मोठा । विचारें पाहातां बरें ।
अधीर माणसें खोटीं । काम कांहीं कळेचिना ॥ ३ ॥
धाकेंची चळचळां कांपे । भेणेंची फळफळां मुते ।
बोबडी पडिली तोंडीं । घाबिरें चाचरें पडे ॥ ४ ॥

---

१ उद्दाम. २ त्रासदायक. ३ गर्विष्ठ. ४ त्रस्त. ५ दुःखदायक. ६ कठोर. ७ उद्दाम, त्रासदायक, गर्विष्ठ, त्रस्त. दुःखदायक, कठोर, (असें नसावें) सावध, समाधानी, प्रसन्नचित्त, अवीट (असें असावें). ८ धीर धरा.

खादाड आळसी मंदु । सुचना ते कळेचिना ।
प्रसंगीं चळचळां कांपे । तो प्राणी आत्मघातकी ॥ ५ ॥

४६

आरंभीं जन्मला प्राणी । त्यासी कांहीं कळेचिना ।
अत्यंत कोंवळी काया । तर्क जाणीव वासना ॥ १ ॥
तोंडांत घालणें कांहीं । बोलतां चालतां नये ।
उठतां बैसतां येना । लोळे आज्ञान बाळकु ॥ २ ॥
वाढतां वाढतां वाढे । शरीर वासना नवी ।
बैसतां रांगतां आलें । दंतही निघती पुढें ॥ ३ ॥
बोलतां चालतां आलें । वोळखों लागलें जना ।
वडीलें वाढवीताती । मायाजाळें करुनियां ॥ ४ ॥
वासना मायबापाची । रमतां येक जाहाली ।
आवडी राहिली पोटीं । रक्तरेतें तनु घडे ॥ ५ ॥
आदिक काम मातेचा । तेणें कन्याच होतसे ।
आधीक काम पित्याचा । तेणें नरची होतसे ॥ ६ ॥
स्थुळाचें बीज तें रेत । सुक्षमी बीज वासना ।
उभयता तनु वाढे । दिसेंदीस हळुहळु ॥ ७ ॥
चत्वार खाणीचे प्राणी । वाढती ते येणे रीती ।
न्युन्य पूर्ण नरनारी । समान काम नपुशकु ॥ ८ ॥
जे जे यातीमधें जन्म । ते ते तैसेची सीकती ।
सीकती सीकविताती । नाना येत्नें परोपरीं ॥ ९ ॥
येक ते सीकती विद्या । येक ते मूर्ख वाढती ।
तेणें ते करंटे होती । युक्ती बुधी कळेचिना ॥ १० ॥
जाणता लोक भाग्याचा । नेणता दारिद्री सदा ।
दरिद्री आळसी मोठा । भाग्याचा येत्न वाढवी ॥ ११ ॥

संगती सारिखे होती । नाना लोक भुमंडळीं ।
सुबुधी संगतीयोगें । कुबुद्धि संगतीगुणें ॥ १२ ॥
कर्मानुसार या लोकां । संगती सांपडे बरी ।
यहलोकपरलोकीं । सत्संग पाहिजे बरा ॥ १३ ॥
जन्मती करंट्यापोटीं । तें तों करंटे खरें ।
सेवितां लोक भाग्याचा । सेवनें भाग्य भोगिती ॥ १४ ॥
सेवकु येकयेकांचा । प्रतेक्ष दिसतें जनीं ।
यालागी संग भाग्याचा । प्रतक्ष भाग्य भोगवी ॥ १५ ॥
कीतेक लोक भाग्याचे । करंटें होतसे पुढें ।
बुद्धिचा भ्रंश होताहे । यालागी भाग्य जातसे ॥ १६ ॥
भाग्याचे करंटे होती । करंटे भाग्य भोगिती ।
प्रतक्ष दिसतें लोकीं । पाहातां पाहातां कळे ॥ १७ ॥
बुधीचे गुंथाडे मोठें । दक्ष धूर्त ची जाणती ।
जाणोनि काय होतें रे । वर्तणें खस्त पाहिजे ॥ १८ ॥
लोक हे लालची मोठे । गफ्लती होतसे सदा ।
भाग्य हें चुकतां जातें । आळसें काम नासतें ॥ १९ ॥
बुधी हे येहलोकीची । अल्पसी बोलिली असे ।
प्रचीत पाहातां आहे । जाणते जाणती गुणी ॥ २० ॥

॥ इति श्री यहलोक ॥ ७ ॥

४७

संसारें कष्टला प्राणी । त्रासला बहुतांपरीं ।
संगती चालिले गेले । वैराग्य भरलें मनीं ॥ १ ॥
तीर्थयात्रा करी नाना । ऐकिलें बहुतांपरीं ।
गुरुवीण मार्ग नाहिं । ह्मणोनि गुरु पाहिला ॥ २ ॥
गुरूची परीक्षा नेणे । येकाकी पडिला भसे ।
गुरु तो जाणता नाहिं । ज्ञानवैराग्यदुर्बळु ॥ ३ ॥

नेणतां ठकला तेथें । आतां तो सांडितां नये ।
लोकीक सांकडी मोटी । भावार्थे रक्षितो बळें ॥ ४ ॥
दरीद्रें पीडीला प्राणी । चाकरी ठेविला ठकें ।
पावेना सांडितां येना । दांत चाउन राहिला ॥ ५ ॥
साहेब जोडतां मोठा । भाग्य तत्काळ पाविजे ।
धणी तो करंटा आहे । सेवक रडतो सदा ॥ ६ ॥
तैसाची ज्ञानियां योगी । विश्वविख्यात पाहिजे ।
लाहिजे प्रत्ययो तेथें । नेमस्त परलोकीचा ॥ ७ ॥
बहुतां मान्य मानावें । बहुतां वंद्य वंदिजे ।
निंद्य तें वंदितां खोटें । हांसती सकळै जनी ॥ ८ ॥
जाणोनि घेईजे नाणें । खरें खोटें परीक्षुनी ।
परीक्षा नेणतां प्राणी । सहजें ठकला असे ॥ ९ ॥
नित्यानित्य विवेकानें । सारासार विचारणा ।
आत्मशास्त्रगुरुवाक्य । ऐक्यता घडतां बरें ॥ १० ॥
पिंडब्रह्मांडीचे देहे । तत्वें तत्व विवंचना ।
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । समाधानची पाविजे ॥ ११ ॥
विवरणें प्रत्यया येता । जनीं धन्यचि होईजे ।
सांडितां आष्टहि देहे । देहातीत चि होईजे ॥ १२ ॥
देहींच विदेही राजा । जनकु जगजंनकु ।
कर्ता ना आकर्ता तेथें । कृत्यकृत्याचि होईजे ॥ १३ ॥
श्रवणें सार शोधावें । मननें मन मावळे ।
निवळा निवळे सर्वे । साध्य साध्याचि होईजे ॥ १४ ॥
निसंग शोधितां आत्मा । स्वयें निसंग होईजे ।
उदास तापसी ज्ञानी । सर्वहि जाणता गुणी ॥ १५ ॥
देव तो सीव कां विष्णु । ईतर देव ते किती ।
सर्वही भजती सर्वा । आपुलाले येथामती ॥ १६ ॥

पांचवें भूत तें कैसें । त्रिगुणीं बरवें पाहा ।
त्रिगुणातीत जे वस्तु । मनरूप असेचिना ॥ १७ ॥
नाम रूप सांडितां मागें । पुढें कैसी विवंचना ।
वृतीसुन्य माहांयोगी । निश्चयो पावला मनीं ॥ १८ ॥
मुख्य ते नवमी भक्ती ! आत्मनिवेदनी कळा ।
कळाची विकळा होती । वाचातीत निरंजनु ॥ १९ ॥
दृश्य ना भास भासेना । साधकु साध्य जाहाला ।
देहे संदेह तो कैचा । मोक्ष मोक्षची जाहाला ॥ २० ॥

॥ इति श्री परलोक संपूर्णमस्तु ॥ ७ ॥

४८

मायची माय तीची हि । जंन्नी मात्रु जंन्नी ।
माता माता तीची माता । बोळी हे लांबली बहु ॥ १ ॥
माया माया बहु माया । मूळमाया मुळीं असे ।
जगाची मुळीची माता । जगंन्माता ह्मणोनिया ॥ २ ॥
त्रैलोकीं समस्ता माता । आंडजाजारजादिकां ।
सर्वांच्या लांबल्या बोळी । पाहों जातां मुळाकडे ॥ ३ ॥
जगंन्माता जगत्पिता । सीवशक्तीच जाणिजे ।
शक्ती ते शक्ती जाणावी । सीवशक्ती सदा वसे ॥ ४ ॥
शक्ती दोहींकडे आहे । सामर्थ्य याच कारणें ।
त्रैलोकीं सर्वहि देहे । शक्तीवीण अशक्त ते ॥ ५ ॥
सर्वांचीं पाळिलीं कुळें । कुळदेव्या ह्मणोनियां ।
दासांची शक्ती दासांला । बोळली कृपाळुपणें ॥ ६ ॥

४९

निश्चळीं चंचलु वारा । त्यामध्यें तानमान हो ।
ध्वनी विद्या कळा नाना । धन्य ते जाणते गुणी ॥ १ ॥

तंतघनस्वरादिक । नाना वाद्यें भुमंडळीं ।
संगीत ताळ वेळा हे । धन्य ते जाणते गुणी ॥ २ ॥
रागरंगें कळारंगें । ताळरंगेंची डोलती ।
आळाप मुर्छना मानें । धन्य ते जाणते गुणी ॥ ३ ॥
कवित्वें गद्यपद्याची । बंद प्रबंद साजिरे ।
सुक्षमें जाड अर्थाचीं । धन्य ते जाणते गुणी ॥ ४ ॥
शब्दभेद प्रबंदाचीं । गौल्य माधुर्य उत्तरें ।
सघनें जाड अर्थाचीं । धन्य ते जाणते गुणी ॥ ५ ॥
सारासारविचाराचा । प्रत्ययो पाहाणें बरा ।
विवेकी सांडिती तत्वें । धन्य ते जाणते गुणी ॥ ६ ॥ ६२३

५०

माहांबळी अतीबळी । भीम भैरी पराक्रमी ।
सुंदरा पंचगंगा त्या । कृष्णा वेण्या सरस्वती ॥ १ ॥
गाईत्री सावित्री ब्रह्मा । विष्णु रुद्र गरुडध्वजु ।
उमा महेश्वरा नंदी । सर्प मूषक पंचाननु ॥ २ ॥
उगमु पूर्व भागीं तो । गायमुखें मनोहरें ।
त्यातळीं सुंदरा बागा । नाना तरु परोपरीं ॥ ३ ॥
नारेळी पोफळी केळी । बाफळी बकुळी तुती ।
केतकी मालती धात्री । काळोत्री तुळसी बहु ॥ ४ ॥
शतपत्री सेदरी नाना । आरंगुदी जास्विनी बहु ।
पाडळी ढवळी दवनी । नीबोणी रायआंवळी ॥ ५ ॥
आनसी फणसी पेरी । खीरणी कविठी बहु ।
नारंगी बदरी सेबी । कर्वंदी तोरणी गुणी ॥ ६ ॥
खर्बुजी तर्बुजी सेदा । सेदण्या रायसेंदण्या ।
वाळकें कांकड्या तौसीं । चीबडें तुरंजें बहु ॥ ७ ॥
खजुरी द्राक्ष आंजीरी । बादामें आक्रुटें झटें ।
कलांगडी तारवटी केळें । नारेळें बहुजीनसी ॥ ८ ॥

हुर्डा वोंब्या उळा ढाळे । वाटाणे फोलाणे चणें ।
राताळें गाजरें वांगीं । दही दुध तक्र नेटकें ॥ ९ ॥
मोहळ कांदे मुळें सेंगा । मुग चौळे परोपरीं ।
उंस काळे काठे पुंडे । वेळा वाळाच शर्करा ॥ १० ॥

५१

कटकटी खटखटी रागें । चटपटी वटवटी सदा ।
चुचुरी चुर्मुरी रागें । वेर्थ संसार जातसे ॥ १ ॥
कर्करी खर्खरी रागें । गर्गरी भर्भरी मदें ।
पर्परी घर्घरी अंतीं । वेर्थ संसार जातसे ॥ २ ॥
फुंजती थिंकिती दुःखें । हांसती रडती सदा ।
बोंबलीती माहाजाळें । वेर्थ संसार जातसे ॥ ३ ॥
घडघडी तडपडी लोभें । मायाजाळें सुटेचिना ।
तळतळी तळमळी खेदें । वेर्थ संसार जातसे ॥ ४ ॥
हटाटे पटाटे मोठे । थोर संसार सांकडी ।
शोक चिंता अहिर्णेसीं । वेर्थ संसार जातसे ॥ ५ ॥
तीर्थ नाहिं यात्रा नाहिं । नाहिं कथा निरूपण ।
व्रत हे वासना नाहिं । वेर्थ संसार जातसे ॥ ६ ॥

५२

स्नानसंध्या टिळे माळा । अंतरनिष्ठ उपासना ।
नित्यानित्यविवेकानें । धन्य संसार होतसे ॥ १ ॥
मर्यादा न्यायनीतीची । अन्याय न घडे कदा ।
सन्मार्ग योग देवाचा । धन्य संसार होतसे ॥ २ ॥
देवाल्यें सीखरें रम्यें । धर्मशाळा परोपरीं ।
परत्र साधकां लोकां । धन्य संसार होतसे ॥ ३ ॥
अन्नोदकवस्त्रदानें । धन्य धन्य ब्राह्मणी भजे ।
उदास वृत्तीनें लोकीं । धन्य संसार होतसे ॥ ४ ॥

बावी सरोवरें टांकीं । मठवृक्ष परोपरीं ।
उपकार समस्तै लोकां । धन्य संसार होतसे ॥ ५ ॥
पराचें जीविचें जाणे । अस्ती नास्ती विचारणा ।
आत्यंत सर्व भूतांसीं । धन्य संसार होतसे ॥ ६ ॥
कदापी सत्य सोडीना । नित्य नेमस्त बोलणें ।
वोढतो बहुतां लोकीं । धन्य संसार होतसे ॥ ७ ॥
होम याग पुन्हश्चर्णें । निरूपणें हरीकथा ।
ब्रह्मसंतर्पणें यात्रा । धन्य संसार होतसे ॥ ८ ॥
वेदपारायणें चर्चा । पुराणें माहात्में शुभें ।
नित्य उछाव देवाचा । धन्य संसार होतसे ॥ ९ ॥
नवविधा भक्ती देवाची । मुख्य कोण विचारणें ।
आध्यात्म शोधितां सर्वें । धन्य संसार होतसे ॥ १० ॥
पंचीकर्ण माहांवाक्यें । श्रवणें मननें सदा ।
सत्संगें निसंग होतां । धन्य संसार होतसे ॥ ११ ॥
दासाचें बोलणें ऐसें । सर्वज्ञ जाणते तुह्मी ।
आह्मी तुह्मी विचारावें । धन्य संसार होतसे ॥ १२ ॥
शद्बेंची लाभती रत्नें । शब्दरत्नें आमोल्य कीं ।
कोंदणामाजी तें सोनें । तैसा अर्थ प्रवीतीचा ॥ १३ ॥

८३

सर्वारंभीं मुळारंभीं । वंदिजे गणनायेकु ।
विद्या सुबुधी देताहे । सर्वत्र तो भुमंडळीं ॥ १ ॥
चतुर्भुजा वेदमाता । वीणापुस्तकधारिणी ।
वंदितां अंतरीं वाढे । स्फुर्तीरूपें प्रकाशते ॥ २ ॥
मुळींची मूळमाया ते । आदिशक्ती परमेश्वेरी ।
आमुची कुळदैव्या ते । ह्मैसासुरासी मर्दनी ॥ ३ ॥

शक्तीरूपें जगंन्माता । वर्तते जगदांतरीं ।
त्रिलोकीं जितुके प्राणी । शक्तीविण वृथा वृथा ॥ ४ ॥
प्रसीध तुळजा माता । श्रीरामवरदायनी ।
कुळासी पाळिलें मुळीं । आतां आह्मासी पाळिते ॥ ५ ॥
चुकतां शक्ती नेताहे । सामर्थ्ये ते कैचें पुढें ।
कृपाळु जंननी बोळे । तत्काळ मनकामना ॥ ६ ॥
बहुतांचे कुळीं आहे । पाहा प्रचीती रोकडी ।
कृपेनें रंक ते राजे । सामर्थ्यें वर्तती जनीं ॥ ७ ॥
चुकतां क्षोभते नेटें । राजे रंक करी पुन्हा ।
आरोग्या रोग लावीते । फोडी सर्वांग खांडकें ॥ ८ ॥
थबथबां गळती काया । बोल्याकुष्टेंची नासती ।
शुभ्र सर्वांग होताहे । नायटे फुटती बळें ॥ ९ ॥
हात जाती पाय जाती । जींव्हा जाती फुटोनियां ।
बोळतां तुळजा माता । पुन्हा सर्वांग नेटकें ॥ १० ॥
श्रोत्र जाती नेत्र जाती । वाचा जाती न बोलवे ।
उदंड रोग व्याधी त्या । किती ह्मणोनि सांगणें ॥ ११ ॥
धडासी विघडी रागें । दयेनें नीट होतसे ।
संपंन्न मागती भीक्षा । चालेना तीजवेगळें ॥ १२ ॥
बोलिले चुकती प्राणी । त्यासी दंडी परोपरीं ।
पिशाच्यें खेळती आंगीं । फेंपरीं भरती बळें ॥ १३ ॥
प्रचीत ये चमत्कारें । तोषतां जगदेश्वेरी ।
नेसती नीबारे कीती । यती ते लोटांगणीं ॥ १४ ॥
बेंगाडें खेळती नौसें । जीव्हा कापुन वाहाती ।
कुलुपें घालिती तोंडीं । येक ते सीर वाहाती ॥ १५ ॥
पुन्हा ते लागती सीरें । जींव्हा येती करांगुळ्या ।
सामर्थ्ये जागतें मोठें । जागती जगजोती हे ॥ १६ ॥

---

१ खांबाला बांगून घेऊन हेलकावे खाणें याचें नांव.

कामनेसारिखी वाचा । गोविती बहुतांपरीं ।
तुष्टतां तुळजा माता । पुरती मनकामना ॥ १७ ॥
चुकतां दावितें साक्षी । कोण्हीयेकें चुकों नये ।
बाळका जननी पाळी । तैसी ते पाळिते जना ॥ १८ ॥
कृपाळु जननी मोठी । अन्याय क्षमणें बहु ।
मागिणी जोगिणी पत्रें । कुमारीं स्वासिणी बन्या ॥ १९ ॥
गोंधळ भोग घालावे । बोलिलें तें चुकों नये ।
असोनि वंचणें खोटें । अभावें बुडतीं घरें ॥ २० ॥
वौंशची बुडती लोकीं । ऐशा उदंड ख्यानती ।
देउं जाणे घेउं जाणे । भक्ती ते पाहिजे बरी ॥ २१ ॥
सीधकळा सीध देऱ्हारे । तेथें पुसोन पाहाणें ।
चुकलें पडतें ठाईं । सद्य प्रचीत रोकडी ॥ २२ ॥
आनंद वाढवी लोकीं । आनंदी याचकारणें ।
तुळजा बोळली ध्यावी । पुजावी बहुतांपरीं ॥ २३ ॥
वेसणी घालिती नाकीं । जावळीं जट राखती ।
लेकुरें वाहाती देवा । वैभवें बहुतांपरीं ॥ २४ ॥
पुजीतां तुळजा माता । तेणें सुखची होतसे ।
विध्योक्त होम विधानें । नौरात्र घटस्थापना ॥ २५ ॥
मेहुणें पुजीती भावें । नाना पदार्थ देउनी ।
संतुष्ट कुमारी कीजे । तेणें संतुष्ट होतसे ॥ २६ ॥
बोलके नेटके पक्षी । नाना रंगें नाना गुणी ।
तैसीची स्वापदें नाना । देवाळईं परोपरी ॥ २७ ॥
कुमरी कुमर द्रव्यें । नाना आळंकार नेटके ।
नाना रंगें नाना वस्त्रें । आमोल्यें बहुजिन्नसी ॥ २८ ॥
विळास भोग देवाचे । किती ह्मणोनि सांगणें ।
संगीत गीत वाद्यें तें । सुगंध बहुतांपरीं ॥ २९ ॥

तांबोल भोजनें नाना । नाना पुष्पें फळें बहु ।
उत्तमें शयनें यानें । वैभवा तुळणा नसे ॥ ३० ॥
रामदास ह्मणे माझी । माता हे जगदेश्वरी ।
ऐश्वर्य सर्वशक्तीचें । विवेकें प्रत्ययें पाहा ॥ ३१ ॥
शक्तीनें मिळतें सर्वे । शक्तीनें भोग होतसे ।
पुजीली बतीसां श्लोकीं । आदिशक्ती नारायणी ॥ ३२ ॥

५४

पाडवा आडवा आला । मन घाला आभ्यासितां ।
विवर्णे अंतःकर्णे हो । सांगणें अर्थ येथीचा ॥ १ ॥
गाळावें ना घालावें ना । पल्लवीचें कांहीं तरी ।
नेमस्त बोलिका कैचा । कळेसें सांगणें जना ॥ २ ॥
आभ्यासें होत आहे रे । आभ्यास करणें सदा ।
उदंड बोलणें लागे । येथातथ्य हळु हळु ॥ ३ ॥
तेव्हां ते समजती प्राणी । कोण्ही मानूं नये कदा ।
जीवांत जीव घालावा । चालावा भक्तीमार्ग हा ॥ ४ ॥
दुसऱ्यास कळेसें कर्णे । विवर्णे जाणती मनीं ।
ते लाभ मानिती मोठा । गांटा लोक गमाविती ॥ ५ ॥
सर्वहि पेरणें विद्या । लोकामधें हळु हळु ।
नेणते जाणते कर्णे । कथानीरूपणें सदा ॥ ६ ॥
निश्चय बिंबवावे ते । प्रत्यय सद्य रोकडे ।
उकलुनी सांगणें सोपें । क्षणक्षणा पुन्हपुन्हा ॥ ७ ॥
कंटाळा दुरी टाकावा । मनामधें त्रासों नये ।
सांगतां सांगतां हांसे । हांसे खेळे आहीर्निशीं ॥ ८ ॥
झिंजी हे सर्व लोकाची । चुकतां झीडकूं नये ।
मनापासुन वोढावें । ज्यासी त्यासी क्षणक्षणा ॥ ९ ॥

---

१ पदरनें. २ हट्ट.

लोक हे आभारें भारें । विचारें दाटले बहु ।
आखंड सर्वस्वें राजी । नवाजीतो मृदोत्तरें ॥ १० ॥
मीत्रीकी सर्व लोकांसीं । मनापासुन जाहाली ।
वेध हा लागला मोठा । लोक भाटचि जाहाले ॥ ११ ॥
अंतरीं लागली माया । परस्परें सुटेचिना ।
मीत्र ते जाहाले भागी । विभागी परलोकींचे ॥ १२ ॥
कंठेना येक येकाला । अंतरें मिळाली बरी ।
साक्षपी नेटके जाले । मानलें जगदांतरें ॥ १३ ॥
कथा निरूपणें चर्चा । थोरथोरास मानली ।
कंठेना लोक येताती । कोठ कोठुन चालिले ॥ १४ ॥
सर्वासी राखणें राजी । सर्वकाळ मृदोत्तरें ।
येकचि जीव सर्वाचा । कट्टबंद ढळेचिना ॥ १५ ॥
सर्वास सुख होताहे । ज्याचे त्याचे परी सदां ।
विचित्र साज सामे ते । किती ह्मणोनि सांगणें ॥ १६ ॥
सोईऱ्या धाईऱ्या लोकां । सवेचि लागली सदां ।
राजकी भोवते येती । तेहि त्यासीच मीळती ॥ १७ ॥
धाकुटी थोरली मुलें । वृद्ध तारुण्य सारिखें ।
उदंड वृद्ध ह्मातान्या । मुलें घेउन धांवती ॥ १८ ॥
सर्वत्र वोढती तेथें । विचित्र न कळे कळा ।
स्थळ तें माजलें मोठें । माजलें वाद्य गायना ॥ १९ ॥
भक्तीचा जिव्हाळा मोठा । खोटा मार्ग आसेचिनां ।
रामदास ह्मणे माझा । राम त्रैलोक्यनायेकु ॥ २० ॥

येकूण संख्या ॥ ७००४ ॥

---

१ जूट.

८५

आमुची वोळी देवाची । वाचीना त्या कळेचिना ।
रामउपासना माझी । त्रैलोक्य व्यापनी पाहा ॥ १ ॥
सोडिले देव बंदीचे । पापी राक्षेस मारिले ।
प्रताप पाहातां मोठा । ज्ञानी सर्वत्र जाणती ॥ २ ॥
ईतरां कळेना लोकां । जाणती कामना भरें ।
आदीनारायेणी माता । परमात्मा परमेश्वरी ॥ ३ ॥
मुळींची कुळदेव्या ते । कुमारी बहुरूपिणी ।
कुमारी आमुची माता । पिता ब्रह्मच्यारी सदा ॥ ४ ॥
ईश्वरु ह्मणती त्याला । षड्गुण खुण तें पाहा ।
माता पिता येक रूपी । पिंड ब्रह्मांड वोळखा ॥ ५ ॥
कल्पनारूप तें दोवें । कन्या निर्माण तीसरी ।
देवत्रयांची माता । ते गुणक्षोभिणी बोलिजे ॥ ६ ॥
ब्रह्माविष्णुमहेशादि । पुढें उत्पन्न जाहाले ।
विष्णुची वैष्णवी माया । भले सर्वज्ञ जाणती ॥ ७ ॥
विधी तो पुत्र विष्णुचा । शारदा ब्रह्मकुमरी ।
बोलिलें हें दासबोधीं[2] । मान[3]पंचकीं बरें पाहा ॥ ८ ॥
सृष्टीक्रमें सृष्टी जाली । आनुक्रमें बरें पाहा ।
देवता ते साभिमानें । साभिमान चहुंकडे ॥ ९ ॥
सर्व हि शास्त्र शोधावें । ज्ञानी वित्पन्न संगती ।
आध्यात्मीं तो गुरु व्हावा । वीतरागी विचक्षणु ॥ १० ॥
कर्म उपासना ज्ञानें । सर्व संदेह तुटती ।
संधेमधें पाहाना कां । गाईत्री पूज्य ब्राह्मणा ॥ ११ ॥

---

१ हा चरण खोडून समारांत "कीर्तीसी तुळणा नसे" असा चरण घातलेला आहे. २ दासबोध ७$^{१}_{१०}$, १२$^{६}_{८}$ वगैरे पहा. ३ मानपंचक मान ४ × ११ याच ग्रन्थांतील पान ३४१.

गाईत्री ते माहांवाक्यें । त्रीपदी आर्थ पाहाणें ।
आर्थार्थी लक्ष लावावें । प्रज्ञावंतची पाहिजे ॥ १२ ॥
वेद वेदांत सीधांतें । धादांत प्रचीत पाहा ।
वाच्यांशें लक्ष शोधावें । लक्ष्यांशीं शब्द खुंटला ॥ १३ ॥
पीप्लीकामार्ग लांबीचा । विहंगमेंचि धावणें ।
चर्मचक्षु बहु थोडे । ज्ञानचक्षु माहांबळी ॥ १४ ॥
सद्गुरु दृष्टी उघडीतो । पुढें फळची पावणें ।
पूर्व पक्षें लोक जाती । सिधांत ठाउका नव्हे ॥ १५ ॥
सिधांत पाहिल्याविणें । मोक्ष हा तों घडेचिना ।
वेदांती बोलिले सर्वै । पुढें मोन्यची राहिला ॥ १६ ॥
तो आर्थ पाहाणें आधीं । मोन्यगर्भविचारणा ।
तें वर्म सद्गुरुपासीं । वेदशास्त्रें कळेचिना ॥ १७ ॥
वेदानें रुधिलें लोकां । ज्ञानी पैलाड राहिला ।
लोकांला जाउं देईना । द्वारपाळ माहांबळी ॥ १८ ॥
बहुता शासना केली । बहुत लोक पीडिला ।
रायाला वर्जवेना कीं । वर्जितां स्थान भ्रष्टति ॥ १९ ॥
दंडिती बहुतां लोकां । राजा तो राजमंदिरीं ।
तैसाची विवेकी ज्ञाता । मुख्यपदासी पावला ॥ २० ॥
विधि निसीध[1] त्या कैचा । उदास पाहिजे भला ।
वैराग्येंवीण जो डांभा । तो डांभा भ्रष्टवी जना ॥ २१ ॥
सर्वसंगपरित्यागी । माहांयोगी विवंचला ।
जनांत पाहातां वर्ते । प्रतापें धर्मस्थापना ॥ २२ ॥
ईश्वरु बोलिजे त्याला । ऐश्वर्य सांडितो बळें ।
धुंडितां सांपडेना कीं । शडलक्षणी वोळखा ॥ २३ ॥
द्रष्टा साक्षीच सर्वज्ञ । सर्वांसी सारिखा असे ।
स्वतंत्र सांपडे कैचा । संगत्याग समागमी ॥ २४ ॥

---

१ निषेध.

नृपती सांडिती राज्यें । धुंडिती परमेश्वरा ।
ते वंद्य जाहाले शास्त्रीं । ज्ञानदेहीं विदेहता ॥ २५ ॥
संसार देखिला जेहीं । तेहीं आध्यात्म साधणें ।
आध्यात्म पाहिल्यावीण । चुकेना येमयातना ॥ २६ ॥
विवेकी दक्ष जो कोण्ही । पुरुषार्थी धर्मरक्षकु ।
आमोल्य जन्म हा तेणें । वेर्थचि दवडुं नये ॥ २७ ॥
संसारीं दोनि साधानीं । येहलोक परत्र ही ।
यहलोक साधिती सर्वै । शक्तीन्सार घरोघरीं ॥ २८ ॥
परलोक हातीचा गेला । कुटीला तो ह्मणोनियां ।
पर्लोक साधिल्यावीण । प्राणी गेले अधोगती ॥ २९ ॥
पाप उदंड जाहालें । जळेना सद्गुरुविणें ।
सद्गुरु पाहातां नाहिं । पुण्य उदंड पाहिजे ॥ ३० ॥
पुण्याचें रूप तें कैसें । हेंचि आर्धी कळेचिना ।
सर्वही निर्णय जेथें । तोचि ग्रंथ बरा पाहा ॥ ३१ ॥
कळेना ऐकिल्यावीण । येहलोक परत्र ही ।
परत्र पावना देवा । दीनानाथा रघोत्तमा ॥ ३२ ॥

५६

जगदात्मा जगदेश्वेरी । परमात्मा परमेश्वेरी ।
उमा लक्षुमी गाईत्री । सावित्री ते इंद्रायणी ॥ १ ॥
अहिल्या द्रपदी सीता । तारा मंदोदरी दरी ।
दमंती दुसरी तारा । गंगा भागीरथी उखा ॥ २ ॥
नाना प्रकुर्तीचीं नामें । पुलोमा रेणुका उखा ।
स्वर्गस्ता किन्नरी कोर्पा । गंधर्वी गायनी कळा ॥ ३ ॥
देव रुसी मुनी योगी । ज्ञानी भक्त बहुविधा ।
नारदु तुंबरादीक । भ्रुव प्रल्हाद आंबरूषी ॥ ४ ॥

---

१ श्रीमत् दासबोध १०-१०-५३।६६ पहा.

उपमन्या अन्य नामें । भक्त मुक्त माहां तपी ।
सर्वसंगपरीत्यागी । आगमी आघोरी हटी ॥ ५ ॥
दंडधारी जटाधारी । आधारी भस्मलेपनी ।
विलेपनें सुगंधें नाना । अष्ट भोग विलासती ॥ ६ ॥
सारंग नौरंग नाना । मानामानें स्वरास्वरें ।
ताळप्रबंदाचें गाणें । नाचणें वाद्य सर्वही ॥ ७ ॥
सिद्धची सर्व ही आहे । उमा रमा विलासती ।
पुजीती तुळजा माता । सदा आनंद गोंधळीं ॥ ८ ॥
त्रैलोक्य पुजनासाठीं । वाढती मोडती किती ।
रामवर्दायनी माता । हे माझी कुळस्वामिणी ॥ ९ ॥
पाळितो सर्वही क्षेत्रें । बंधु तो क्षत्रपाळ हा ।
विखार चिर्डिले सर्वै । काळसर्प परोपरीं ॥ १० ॥

५७

जगदीश जगदात्मा । जाणता जगजीवनु ।
जुनाटकुमारी काया । अर्धनारीनटेश्वरु ॥ १ ॥
प्रकुर्ती पुरुषें दोघें । अनादी येकरूप तें ।
परात्पर परमात्मा । परेश परमेश्वरी ॥ २ ॥
मुळींची स्फूर्ति जे सत्ता । अहंता गुणक्षोभिणी ।
देवत्रयांसी जे माता । ती नांवें गुणक्षोभिणी ॥ ३ ॥
सत्वरजतमोगुणी । विष्णु ब्रह्मा महेश्वरु ।
तयांचे अंगीची शक्ती । लक्षुमी सावित्री उमा ॥ ४ ॥
गणेश सीधी बुधी त्या । शारदा मुख्य कुमरी ।
रागरंगें तानमानें । गीत नृत्य करी सदा ॥ ५ ॥
स्वर्गीचे देव इंद्रादी । येम धर्म बृहस्पती ।
नारद तुंबरादीक । भक्तराज माहां भले ॥ ६ ॥
देव रुसी मुनी योगी । साधु सीध भले भले ।
येक्ष किन्नर गंधर्वै । विद्याधरश्च चारणें ॥ ७ ॥

नाना गुणी लोक चौदा । गुह्यको अष्टनायका ।
रंभा उर्वसी मुख्या । तीळोत्तमा ची मेणीका ॥ ८ ॥
नाना स्वर्गस्त कुटुंबें । आधीकारेंची राहिलें ।
त्रैलोक्य निर्मिलें देवीं । ब्रह्मा विष्णु महेश्वरें ॥ ९ ॥
स्वर्गस्त मृत्य ये लोकीं । सर्व येउनी राहिले ।
हरीचे अंश हे नाना । सीवशक्ती बहुविधा ॥ १० ॥
दश आवतार विष्णुचे । प्रगट ठाउके जनीं ।
मार्तंड भैरवो देवो । तुळजा आष्ट भैरवो ॥ ११ ॥
नौ चंडी काळिका काळी । कामाक्षा बनशंकरी ।
चंडिका रेणुका माता । जाग्वमाता जोगेश्वरी ॥ १२ ॥
सीवशक्ती बहुरूपा । आनपुर्णा माहेश्वरी ।
सर्वत्र देव तो देव्या । देव दास आनन्य तो ॥ १३ ॥
भक्त ते भक्तीनें ध्याती । आसक्त वेगळे सदा ।
आपलाली क्रियासीधी । यद्भावं तद्भविष्यति ॥ १४ ॥

५८

*

जन्मदुःखें जरादुखें । नित्य दुःखें पुन्हपुन्हा ।
संसार त्यागणें जाणें । आनंदवनभुवना ॥ १ ॥

---

* श्रीशिवाजीमहाराजांचा अवतार संपत आला, परंतु धर्मस्थापनेचें कार्य अजून बरेंच अपूर्ण राहिलें आहे, ते कसें पूर्ण व्हावें असा प्रश्न शके १६०१ माघ शु. १५ स उद्धवस्वामींनीं केल्यावरून श्रीसमर्थ म्हणाले कीं, "शिउबा हि आतांच पूर्व स्थळास जातो असें घडत नाहीं. पुन्हां याच कुळांत उत्पन्न होऊन म्लेंछांचें निवारण करून कांहीं दिवस ऐश्वर्य भोगून पुनरपि ब्राह्मण जन्म घेऊन बद्रिकाश्रमीं योगसाधन करून नंतर पूर्व स्थळास जाईल. यांत संशय नाहीं. आणि श्रीनीं हि नाशिकापासून करवीरपर्यंत राहण्याचें सांगितलें आहे. यास्तव या स्थानास 'आनंदवन भुवन' असें नांव दिलें आहे. आणि सांप्रत श्रीनीं पंचवटींत वास्तव्य धरिलें आहे. यास्तव या स्थानाचें आह्मीं पूर्वींच वर्णन करून ठेविलें आहे. + + + हें निःसंशय होणार यांत संशय नाहीं. हें ऐकणार ऐकतील व पाहणार पाहातील + + + तें एक."–हनुमंतस्वामीकृत श्रीसमर्थचरित्र.

वेधलें चीत्त जाणावें । रामवेधीं निरंतरीं ।
रागें हो वीतरागें हो । आनंदवनभुवना ॥ २ ॥
संसार वोढितां दुखें । ज्याचें त्यासीच ठाउकें ।
परंतु येकदां जावें । आनंदवनभुवना ॥ ३ ॥
न सोसे दुख तें होतें । दुख शोक परोपरीं ।
येकाकी येकदां जावें । आनंदवनभुवना ॥ ४ ॥
कष्टलों कष्टलों देवा । पुरे संसार जाहाला ।
देहेत्यागासी येणें हो । आनंदवनभुवना ॥ ५ ॥
जन्म ते सोसिले मोठे । आपाय बहुतांपरीं ।
उपायें धाडिलें देवें । आनंदवनभुवना ॥ ६ ॥
स्वप्नीं जें देखिलें रात्रीं । तें तें तैसेंची होतसे ।
हिंडतां फिरतां गेलों । आनंदवनभुवना ॥ ७ ॥
हे साक्ष देखिली दृष्टी । किती कल्लोळ उठीले ।
विघ्नघ्ना प्रार्थिलें गेलों । आनंदवनभूवना ॥ ८ ॥
स्वधर्माआड जें विघ्नें । तें तें सर्वत्र उठीलीं ।
लाटिलीं कुटिलीं देवें । दापिलीं कापिलीं बहु ॥ ९ ॥
विघ्नाच्या उठील्या फौजा । भीम त्यावरी लोटला ।
धर्डिलीं चिर्डिलीं रागें । रडविलीं बडविलीं बळें ॥ १० ॥
हाकिलीं टांकिलीं तेणें । आनंदवनभुवनीं ।
हांक बोंब बहु जाली । पुढें खतल्ल मांडिलें ॥ ११ ॥
खौळले लोक देवाचे । मुख्य देव ची उठीला ।
कळेना काय रे होतें । आनंदवनभूवनीं ॥ १२ ॥
स्वर्गीची लोटली जेथें । रामगंगा माहां नदी ।
तीर्थासी तुळणा नाहिं । आनंदवनभुवनीं ॥ १३ ॥
ग्रंथीं जे वर्णिली मागें । गुप्तगंगा माहां नदी ।
जळांत रोकडे प्राणी । आनंदवनभुवनीं ॥ १४ ॥

सकळ देवांची साक्षी । गुप्त उदंड भूवनें ।
सौख्य च पावणें जाणें । आनंदवनभुवना ॥ १५ ॥
त्रैलोक्य चालिलें तेथें । देव गंधर्व मानवी ।
ऋषी मुनी माहां योगी । आनंदवनभुवनीं ॥ १६ ॥
आक्रा आक्रा बहु आक्रा । काये आक्रा कळेचिना ।
गुप्त तें गुप्त जाणावें । आनंदवनभुवनीं ॥ १७ ॥
त्रैलोक्य चालिल्या फौजा । सौख्य बंदविमोचनें ।
मोहीम मांडली मोठी । आनंदवनभुवनीं ॥ १८ ॥
सुरेश उठिला आंगें । सुरसेना परोपरी ।
विकट कर्कशें यानें । शस्त्रपाणी माहां बळी ॥ १९ ॥
देव देव बहु देव । नाना देव परोपरीं ।
दाटणी जाहाली मोठी । आनंदवनभुवनीं ॥ २० ॥
दिग्पती चालिले सर्वे । नाना सेना परोपरीं ।
वेष्टीत चालिले सकळै । आनंदवनभूवनीं ॥ २१ ॥
मंगळें वाजती वाद्यें । माहांगणासमागमें ।
आरंभीं चालिला पुढें । आनंदवनभुवनीं ॥ २२ ॥
राशभें राखिलीं मागें । तेणें रागेंची चालिला ।
सर्वत्र पाठीसीं फौजा । आनंदवनभुवनीं ॥ २३ ॥
आनेक वाजती वाद्यें । ध्वनीकल्लोळ उठीला ।
छबीनें डोलती ढाला । आनंदवनभूवनीं ॥ २४ ॥
विजई दीस जो आहे । ते दीसीं सर्व उठती ।
आनर्थ मांडला मोठा । आनंदवनभूवनीं ॥ २५ ॥
देवची तुष्टला होता । त्याचे भक्तीस भुलला ।
मागुता क्षोभला दुखें । आनंदवनभुवनीं ॥ २६ ॥
कल्पांत मांडला मोठा । म्लेंचदैत्य बुडावया ।
कैपक्ष घेतला देवीं । आनंदवनभूवनीं ॥ २७ ॥

बुडाले सर्व ही पापी । हिंदुस्थान बळावलें ।
अभक्तांचा क्षयो जाला । आनंदवनभुवनीं ॥ २८ ॥
पूर्वी जे मारिले होते । ते ची आतां बळावले ।
कोपला देव देवांचा । आनंदवनभुवनीं ॥ २९ ॥
त्रैलोक्य गांजिलें मागें । ठाउकें विवेकीं जना ।
कैपक्ष घेतला रामें । आनंदवनभूवनीं ॥ ३० ॥
भीम ची धाडिला देवें । वैभवें धांव घेतली ।
लांगूळ चालिलें पुढें । आनंदवनभूवनीं ॥ ३१ ॥
येथून वाढला धर्मु । रमाधर्म समागमें ।
संतोष मांडला मोठा । आनंदवनभुवनीं ॥ ३२ ॥
बुडाला औरंग्या पापी । म्लेंचसंव्हार जाहाला ।
मोडलीं मांडलीं छेत्रें । आनंदवनभुवनीं ॥ ३३ ॥
बुडाले भेदवाही ते । नष्ट चांडाळ पातकी ।
ताडिले पाडिले देवें । आनंदवनभूवनीं ॥ ३४ ॥
गळाले पळाले मेले । जाले देशधडी पुढें ।
निर्मळ जाहाली पृथ्वी । आनंदवनभुवनीं ॥ ३५ ॥
उदंड जाहालें पाणी । स्नान संध्या करावया ।
जप तप अनुष्ठानें । आनंदवनभुवनीं ॥ ३६ ॥
नाना तपें पुन्हश्चरणें । नाना धर्म परोपरीं ।
गाजली भक्ती हे मोठी । आनंदवनभुवनीं ॥ ३७ ॥
लीहीला प्रत्ययो आला । मोठा आनंद जाहाला ।
चढता वाढता प्रेमा । आनंदवनभुवनीं ॥ ३८ ॥
बंड पाषांड उडालें । शुध आध्यात्म वाढलें ।
राम कर्ता राम भोक्ता । आनंदवनभुवनीं ॥ ३९ ॥
देवाळयें दीपमाळा । रंगमाळा बहुविधा ।
पुजीला देव देवांचा । आनंदवनभुवनीं ॥ ४० ॥

रामवरदायनी माता । गर्द घेउनी उठीली ।
मर्दिले पुर्वीचे पापी । आनंदवनभुवनीं ॥ ४१ ॥
प्रतेक्ष चालिली राया । मूळमाया समागमें ।
नष्ट चांडाळ ते खाया । आनंदवनभुवनीं ॥ ४२ ॥
भक्तांसी रक्षिलें मागें । आतां ही रक्षिते पाहा ।
भक्तांसी दीधलें सर्वे । आनंदवनभुवनीं ॥ ४३ ॥
आरोग्य जाहाली काया । वैभवें सांडिली सीमा ।
सार सर्वस्व देवाचें । आनंदवनभुवनीं ॥ ४४ ॥
देव सर्वस्व भक्तांचा । देव भक्त दुजें नसे ।
संदेह तुटला मोठा । आनंदवनभुवनीं ॥ ४५ ॥
देव भक्त येक जाले । मिळाले जीव सर्व हि ।
संतोष पावले तेथें । आनंदवनभूवनीं ॥ ४६ ॥
सामर्थ्ये येशकीर्तीचीं । प्रतापें सांडिली सीमा ।
ब्रीदेंची दीधलीं सर्वे । आनंदवनभुवनीं ॥ ४७ ॥
राम कर्ता राम भोक्ता । रामराज्य भुमंडळीं ।
सर्वस्व मीच देवाचा । माझा देव कसा ह्मणों ॥ ४८ ॥
हेंची शोधुनी पाहावें । राहावें निश्चळीं सदा ।
सार्थक श्रवणें होतें । आनंदवनभुवनीं ॥ ४९ ॥
वेद शास्त्र धर्मचर्चा । पुराणें माहात्में किती ।
कवित्वें नूतनें जीर्णें । आनंदवनभुवनीं ॥ ५० ॥
गीत संगीत सामर्थ्ये । वाद्यकल्लोळ उठीला ।
मिळाले सर्व आर्थार्थी । आनंदवनभूवनीं ॥ ५१ ॥
वेद तो मंद जाणावा । सीद्ध आनंदभूवनीं ।
आतुळ महिमा तेथें । आनंदवनभुवनीं ॥ ५२ ॥

---

१ महाराष्ट्रांत दुष्टांचा संहार करण्याकरितां श्रीशिवरायाबरोबर मूळमाया भवानी प्रत्यक्ष चालली.

मनासी प्रचीत आली । शब्दीं विश्वास वाटला ।
कामना पुरती सर्वै । आनंदवनभुवनीं ॥ ५३ ॥
येथुनी वांचती सर्वै । ते ते सर्वत्र देखती ।
सामर्थ्य काये बोलावें । आनंदवनभुवनीं ॥ ५४ ॥
उदंड ठेविलीं नामें । आपस्तुतीच मांडिली ।
ऐसें हें बोलणें नाहिं । आनंदवनभुवनीं ॥ ५५ ॥
बोलणें वाउगें होतें । चालणें पाहिजे बरें ।
पुढें घडेल तें खरें । आनंदवनभूवनीं ॥ ५६ ॥
स्मरलें लिहिलें आहे । बोलता चालता हरी ।
काये होईल पाहावें । आनंदवनभुवनीं ॥ ५७ ॥
महिमा तो वर्णवेना । विशेष बहुतांपरीं ।
विद्यापीठ तें आहे । आनंदवनभुवनीं ॥ ५८ ॥
सर्वसद्या कळा विद्या । न भूतो न भविष्यति ।
वैराग्य जाहालें सर्वै । आनंदवनभुवनीं ॥ ५९ ॥

॥ इति श्रीवनभुवनी नाम मान प्रथम ॥

५९

ध्वजा देवाळयें गुंफा । गोपुरें सीखरें बरीं ।
धर्मशाळा पडशाळा । होमशाळा बहुविधा ॥ १ ॥
चित्रशाळा नाट्यशाळा । नानाशाळा परोपरीं ।
भुंयेरीं वीवरें टांकीं । बावी कूप सरोवरें ॥ २ ॥

---

१ हें प्रकरण किती तरी महत्त्वाचें आहे. पुढें घडणाऱ्या गोष्टी श्रीसमर्थांनीं यांत आधीं च सांगितल्या आहेत ह्मणून यास कोणी श्रीसमर्थकृत "भविष्यपुराण" ह्मणतात; पुढें घडणाऱ्या गोष्टी जशा त्यांना "स्मरल्या" तशा त्या त्यांनीं लिहिल्या आहेत ह्मणून या प्रकरणास "समर्थस्मृति" असें नांव कोणी देतात; कोणी रामावतारापूर्वी वाल्मीकींनीं जसें रामायण गायिलें तद्वत् महाराष्ट्राचें भावी वृत्त श्रीसमर्थांनीं अगोदरच कथन करून ठेविलें ह्मणून त्यांना वाल्मीकांची उपमा देतात. तें कांहीं असो, इतकें खरें कीं या प्रकरणांतील प्रत्येक चरण विचार करण्यासारिखा आहे. तो प्रत्येक वाचक आपआपल्या मगदुराप्रमाणें करीलच.

तटाकें कालवे नाना । कारंजीं पुष्पवाटिका ।
नाना बनें घनें दाटें । नाना वृक्ष परोपरीं ॥ ३ ॥
गोपुरें चौतरे वोटे । पनाळया तुंब पाइऱ्या ।
जडीत मंडप चांदोवे । चित्रलेपें परोपरीं ॥ ४ ॥
ईटबंदी चिरेबंदी । लोहोबंदी बहुविधा ।
सीसबंदी काचबंदी । पाचबंदीच हाटकें ॥ ५ ॥
नाना मुक्तें हिरे खाणी । पाच प्रवाळ माणिकें ।
गोमेद वैडुर्य कीळा । इंद्रनीळ माहांमणी ॥ ६ ॥
विशाळ मंडपामधें । स्तंभवोळी विराजती ।
मिश्रीत फांकती कीर्णे । रंगसीळा राजांगणें ॥ ७ ॥
दीपजोती रत्नजोती । चंद्रजोती बहुविधा ।
चित्र विचित्र सुरंगें । शिल्पिशास्त्रें बहु कळा ॥ ८ ॥
तिकव्या वोळंबे सुत्रें । कमाना देउळया बऱ्या ।
दारवठे दीपमाळा । मठ कोठ जाळांधरें ॥ ९ ॥
आचाट उपऱ्या माड्या । सजे झर्झर साजिरे ।
भुमी त्या पाणसुताच्या । स्तंभ रंध्र सुतें पाहा ॥ १० ॥
निशाणें पताका ढाला । मछ पुछें चि उत्तमें ।
मेघडंब्रें माहीछेत्रें । सुर्यापानें परोपरीं ॥ ११ ॥
बांधलीं तोरणें गुढ्या । दिव्यांबरें झळकती ।
दमामे नगारे बांके । चोघडे भेरी काहाळा ॥ १२ ॥
नफेऱ्या तुतारे श्रृंगें । कर्णे खालुच संनया ।
समेळ चोंडकें जंगीं । पांवे डफडीं वाजांतरीं ॥ १३ ॥
रबाबा कमाचा वीणे । सारंग्या सारमंडळें ।
मृदांग ताळ तंबुरे । घर्घऱ्या झलुऱ्या बऱ्या ॥ १४ ॥
उपांग चिपोळया टीप्रीं । नामें ची करताळिका ।
येवज हुडुक डांका । चंग मृदंग वाजती ॥ १५ ॥

गर्जती ढोल त्या घुमीं । नागसरें मनोहरें ।
आनुहात ध्वनी नादें । संख डौर सीळा कीळा ॥ १६ ॥
आन्नदानें वस्त्रदानें । भुमीदानें उदंडसीं ।
आश्वदानें गजदानें । गोदानें लक्षकोटिसीं ॥ १७ ॥
हेमदानें रत्नदानें । नाना दानें परोपरीं ।
नाना धान्यें रसदानें । धातुदानें परोपरीं ॥ १८ ॥
आस्त्रीदानें कन्यादानें । पुत्रदानें नाना पशु ।
पात्रदानें घरदानें । नाना दानें बहुविधा ॥ १९ ॥
नाना यागादिकें कर्मे । शडकर्मे मुख्य ब्राह्मणा ।
नाना व्रतें आग्नहोत्रें । पुराणें माहात्में बरीं ॥ २० ॥

६०

आंधारें दिसती नाना । सेनारंग परोपरीं ।
छयायाचित्रें खांबसूत्रें । शोधावा सूत्रधारकु ॥ १ ॥
रणमल्ल भोरिपें थोरें । बाजीगरें बहुविधें ।
गौडबंगाळ कौउरें । आपारें साबडीं हटीं ॥ २ ॥
गांवगुंड गारुडें तें । देवतें भूतसृष्टिचीं ।
आंगारे भारीले दाणे । भूतें चेडें परोपरीं ॥ ३ ॥
मुद्रणें राहाणें डांका । समंध ब्रह्मराक्षेसें ।
सर्वही वारती विघ्नें । देव हा विघ्नहारकु ॥ ४ ॥
भ्यासुरें कर्कशें नाना । औठकोटी भुतावळी ।
वेताळ तयांचा राजा । तो राजा भीम आमुचा ॥ ५ ॥
नर्सी मंत्रें भुतें जातीं । कर्कशें त्रासकें माहा ।
बाळभैरी काळभैरी । आष्टभैरी माहांबळी ॥ ६ ॥
काउरी कामाक्षा माता । मंत्रसामर्थ्यें आगळें ।
मनुष्याचे पशु नाना । पशुचीं जनमाणसें ॥ ७ ॥

---

१ बहुरूपी २ वेड ३ नरसें = हेंकटपणा.

भुजंग खीळिती विंचु । मूशकें जंबुकें सुणीं ।
गुरें तें वांसरें पोरें । मार्जरें मुंगुसें घुसी ॥ ८ ॥
शुकादी पक्षिये नाना । डोळेचोरे बहु विधा ।
बांधती खिळिती मंत्रीं । आतां प्रतेक्ष रोकडी ॥ ९ ॥
नाना देहधारी होती । येकयेकांसी मारिती ।
येकांचा कैपक्ष घेती । लोक ते चेटकी पाहा ॥ १० ॥
पदार्थ चोरितां येना । चोरितां चढविती बळें ।
पोटांत भोंबळा नेला । जोगी प्रतक्ष मारिला ॥ ११ ॥

६१

कोपला रुद्र जे काळीं । ते काळीं पाहावेचिना ।
बोलणें चालणें कैचें । ब्रह्मकल्पांत मांडला ॥ १ ॥
ब्रह्मांडाहुनी जो मोठा । स्थुळ उंच भयानकु ।
पुछ्य तें मुर्डलें माथां । पावलें सुन्यमंडळा ॥ २ ॥
त्याहुनी उंच वज्रांचा । स्थुळ उंच भयानकु ।
त्यापुढें दुसरा कैचा । आद्भुत तुळणा नसे ॥ ३ ॥
मार्तंडमंडळा ऐसे । दोनी पींगाक्ष[१] ताविले ।
कर्करां घर्डिल्या दाढा । उभे रोमांच उठीले ॥ ४ ॥
आद्भुत गर्जना केली । मेघची चेवले भुमी ।
फुटले गिरीचे गाभे । तुटले सींधु आटले ॥ ५ ॥
आद्भुत वेश आवेशें । कोपला रणकर्कशु ।
धर्मस्थापनेसाठीं । दास तो उठीला बळें ॥ ६ ॥

६२

गणेश पुजावा भावें । येथासांग मनोगतें ।
तत्काळ देतसे बुधी । कार्यसीधीच होतसे ॥ १ ॥
उदंड कल्पिलें जीवीं । पुरतें मनकामना ।
विध्योक्त भक्तीभावार्थें । पुजीतां परमेश्वरा ॥ २ ॥

---

१ भोंपळा २ पिंगट डोळे.

तत्काळ पावतो देवो । देवा धीर धरेचिना ।
सरेना अंतरीं माया । जैसी धेनुच वोरसें ॥ ३ ॥
येहलोक करणें राजी । न्यायनीती चुकों नये ।
विश्वेश तुष्टला आहे । तेव्हां उदंड संपदा ॥ ४ ॥
संपतीच्या नरें कांहिं । आपलेंसें ह्मणों नयें ।
सर्व निर्माण देवाचें । देवची देत घेतसे ॥ ५ ॥
संपती संतती विद्या । सर्व सांडुनी जातसे ।
सर्वीहि राहाती येथें । तेथें कोण्ही असेचिना ॥ ६ ॥
सुकृती सुख भोगीतो । दुष्कृताची विटंबणा ।
येम ते जाचिती लोकां । क्रुर चांडाळ घातकीं ॥ ७ ॥
दयेचा लेश ही नाहिं । हाणती कठिणा करें ।
सर्वांग टोंचिती शुळें । सांडसें मौंश तोडिती ॥ ८ ॥
सिंधुरासारिखी भुमी । तप्त लोळ लोहो तसा ।
बळेंची लोळविती तेथें । पळतां मार होतसे ॥ ९ ॥
स्तंभ पोटाळविताती । नाना मार परोपरीं ।
झोंके कुंभपाकादि । होये उदंड यातना ॥ १० ॥
उदंड दंडिती राजे । नाना मार परोपरीं ।
पापीष्टां यातना मोठी । येममार नको नको ॥ ११ ॥
ऐसी हे यातनानावें । वेदशास्त्रेंच बोलिली ।
भोगिती सर्वही प्राणी । माहां पापी सुटेचिना ॥ १२ ॥
परत्र साधिलें जेंहीं । ते लोक सुकृती भले ।
येम ते रंक त्यांपुढें । भक्त देवची जाणिजे ॥ १३ ॥
येम ते दास देवाचे । देव तो आपुला असे ।
परत्रा हेंची जाणावें । ज्ञानें मोक्षची होतसे ॥ १४ ॥

---

१ वोरस = स्नेहभरित पान्हा.

ज्ञानगर्वी माहांडंभी । आन्याई लालची नर ।
सत्संगा तोची दुन्हावे । येके गांवीं येके घरीं ॥ १५ ॥

६३

संसारीं घातलें कोणें । कुळीच्या मूळ पुरुषा ।
वौंश तो वाढला पुढें । नाना याती भुमंडळीं ॥ १ ॥
रुसी हें मूळ विप्रांचें । गोत्रोचारेंची जाणिजे ।
रुषीचें मूळ तो ब्रह्मा । ब्रह्मा नाभींसी जन्मला ॥ २ ॥
ब्रह्माविष्णुमहेशादि । मायेपासुनी जाहाले ।
माया ते आष्टधा माया । नाना काया धरीतसे ॥ ३ ॥
मायातीता आनताला । अंतची पाहातां नसे ।
रचेना खचेना नाहि । जाणें ना मरणें नसे ॥ ४ ॥
दृश्य ना भास ना साक्षी । ज्ञानाज्ञान असेचिना ।
वृती निवृती ही नाहिं । शब्द मोन्य घडेचिना ॥ ५ ॥
सीधांत पूर्वपक्षेंसी । वाच्यांश लक्षहि नसे ।
विज्ञान बोलणें नाहिं । पीठीका ना विहंगमु ॥ ६ ॥
अहं सोह घडेना कीं । आत्मनिवेदनें पाहा ।
पाहाणें देखणें नाहिं । आस्ती नास्ती घडेचिना ॥ ७ ॥
विकारी ना निर्विकारी । गुण निर्गुण हीं नसे ।
कार्याकारण हें दोन्ही । येक होउन नासिली ॥ ८ ॥
सुटली आष्टधा काया । तुटली भेद गौंसणी ।
देहे संदेह कैचा रे । विचारें विवरा बरें ॥ ९ ॥
अस्तेंची शोधणें सर्वै । नस्तेंची भासलें सदा ।
कदापी संशयो नाहिं । मिथ्या माया समग्रही ॥ १० ॥
आग्रहो कासया आतां । निग्रहो करणें वृथा ।
स्वप्नींचें सर्वही मिथ्या । सत्यासत्यविवंचना ॥ ११ ॥

बाळकां लाविला बाउ । तेणें तें भय पावलें ।
जाणते जाणती बाउ । बाउ बाउ वृथा वृथा ॥ १२ ॥
कृपाळु देव हा त्राता । बुधीदाता रघोत्तमु ।
भक्त तो तुळीचा भक्तु । विभक्त सहसा नव्हे ॥ १३ ॥

६४

राम हा देव देवांचा । देव प्रतक्ष सोडिले ।
गाजली गोष्टी वैकुंठीं । माजली सचराचरीं ॥ १ ॥
बंदीचे सोडिले देव । आनंदीं घातले सदा ।
कष्टले लोक देवाचे । त्यावरी फीरला दिसे ॥ २ ॥
रावणु तर्टकु मोटा । त्रैलोक्य पीडिलें बळें ।
पीडिले पाळिले सर्वे । रामव्याघ्रपंचाननें ॥ ३ ॥
मातले हस्त ते मोठे । तुरंजें गोधनें बहु ।
चौताळला राम तेथें । वर्डाती राक्षसें किती ॥ ४ ॥
चपेटी लपेटी दाटी । लाटालाटी करीतसे ।
मातले दैत्य ते मोठे । आंन्याय करिती बहु ॥ ५ ॥
घार्डिले चिर्डिले राजे । गागातो रणदेवता ।
देव रुसी मुनी योगी । तापसी बहुतांपरीं ॥ ६ ॥
तुंबरु नारदादीक । देव मृदांग वाजवी ।
गाजवीतो ध्वनी नाना । दुर्जना लाजवीतसे ॥ ७ ॥
प्रस्तुत कोपला देवो । देवद्रोही पुरे पुरे ।
सर्वहि चालिल्या फौजा । सेनाभार परोपरीं ॥ ८ ॥
देव तो चेतला आहे । भर्डसा पुर्वीतसे ।
काये होईल पाहावें । राहावें सुखभुवनीं ॥ ९ ॥

---

१ तरढक, दोर्घसूत्री. २ ? ३ श्रीसमर्थकालीं ४ इच्छा ५ आनंदवन-भुवनीं, महाराष्ट्रांत.

६५

ताळें ताळें तिन्ही ताळें । नाना ताळें भुमंडळीं ।
ये दरी सुंदरी गुंफा । नेटकी गायनी कळा ॥ १ ॥
कळाची विकळा होती । नेणतां जगजीवना ।
जीवनें लोटलीं नेटें । धबांबां वाजती सदा ॥ २ ॥

६६

रामदासें भाक्तियोगें । आरत्री परत्रीं पाहा ।
घमंड साधिलें मोठें । वैभवें घातलीं पुढें ॥ १ ॥
त्रैलोक्य जिंकिलें जेणें । त्याचा संव्हार मांडिला ।
त्रैलोक्य सोडविलें कीं । राम त्रयलोक्यनायकु ॥ २ ॥
कळेना कळेना का रे । संनीध सचराचरीं ।
स्मरणें देव जाणावे । विसरु दैत्यकुळ हें ॥ ३ ॥
आठवाविसरासाठीं । येथा प्रपंच वाढला ।
वाढला वाढविला रे । कर्ता कोण बरें पाहा ॥ ४ ॥
कर्त्याचें वर्ततें वर्ता । प्रवर्ता येत्नसाधनीं ।
कळेना तुमचें तुह्मा । आह्मा वेर्थची वाटलें ॥ ५ ॥
वेर्थ तें वेर्थ जाणावें । त्रैलोक्य सचराचरीं ।
हंस तो वेढिला गीधीं । जंबुकीं व्याघ्र वेढिला ॥ ६ ॥
चंचळीं आकळेना रे । धांवा रे धांवतें कसें ।
येथें जो राहिला आहे । त्यामागें येम धांवती ॥ ७ ॥
मी नाहिं मी नाहि । आतां तुझा तुं मनमोहना ।
काय तें काय सांगावें । मागावें कवणापुढें ॥ ८ ॥
मागतां काय राहातें । पाहा तें दीनवछळ ।
भक्त हे गाजती तुझे । वाजती बहुतांपरीं ॥ ९ ॥

१ रामदास्यें २ स्मरण ह्मणिजे देव । विस्मरण ह्मणिजे दानव । स्मरणविस्मरणें मानव । वर्तती आतां ॥ दासबोध १५।३ ३ गृध्रानें, गिधाडानें. ४ गिधाडानें हंसाला किंवा कोल्ह्यानें वाघाला वेढा घालावा तद्वत् चंचळरूप प्रपंचानें निश्चळ स्वरूपाला वेढा घातला आहे. केवढें आश्चर्य !

रतीची प्रीती कोणाला । बाष्कळें भुललीं मदें ।
मदाचा निघतो चेंदा । चेंदाचेंदीच होतसे ॥ १० ॥

६७

*दुखदारिद्रउदेगें । लोक सर्वत्र पीडिले ।
मुळींची कुळदेव्या हे । संकटीं रक्षितें बळें ॥ १ ॥
रामउपासना माझी । त्रयलोक्य सुख पावलें ।
सोडिले देव ईंद्रादी । तोडिलीं बंधनें बळें ॥ २ ॥
कीर्तीसी तुळणा नाहिं । प्रतापें आगळा बहु ।
न्याय नेमस्त हे लीळा । न भूतो न भविष्याति ॥ ३ ॥
उन्मत्त रावणें येणें । त्रैलोक्य पीडिलें बळें ।
देव ते घातले बंदीं । कैपक्षी राम पावला ॥ ४ ॥
रावणें चोरिली सीता । मावैकापत्य साधिलें ।
धुंडितां धुंडितां सीता । शुधी कोठें न संपडे ॥ ५ ॥
रामसोमीत्र हे बंधु । उदार धाकुटे वयें ।
श्रीमंत लक्षणें मोठीं । दिसती मुख्य देवसे ॥ ६ ॥
मूर्ख ते नेणती चिन्हें । जाणत्यां वेदु लागला ।
दिसती थोर सामर्थे । श्रीहरी भगवान् ते ॥ ७ ॥
फिरती थोर आरण्यें । कर्कशें गिरिकंदरें ।
कैपाटें विवरें झांडीं । झोतेंवे दैर्कुटे कडे ॥ ८ ॥
आरण्या हिंडतां तेथें । कुमारी देखिली वनीं ।
कुमारी बाळलीळा ते । दिसे त्रैलोक्यजननी ॥ ९ ॥

---

* अध्यात्माचें हें सारभूत प्रकरण अप्रतिम आहे! १ अधिक, विशेष २ कैवारी ३ मायेचें कपट. ४ गुहा. ५ गुहा. ६ झोतावे = पाण्याचे लोट, धबधबे किंवा धबधब्याच्या खालील तुटलेले कडे. ७ पर्वताचे तट.

रूप तें नेटकी बाळा । लावण्य बाणलें असे ।
देदिप्य खेचरी लीळा । पार्वती लक्षुमी जसी ॥ १० ॥
यक्षिणी आपसरा देव्या । शेषगंधर्वकुमरी ।
काये कीं कोण कीं आहे । कांहीं केल्यां कळेचिना ॥ ११ ॥
चंचळा चमके नेटें । मोहनी मनमोहनी ।
ते सूर्यवौंसीचे राजे । विख्यात भुवनत्रई ॥ १२ ॥
नेमस्त न्यायनीतीचे । करिती धर्मस्छापना ।
परस्त्री नाणिती दृष्टी । ब्रह्मच्यारी फणीवरु ॥ १३ ॥
येकांतीं त्या वनामध्यें । देखिले त्या कुमारीनें ।
कुमारी देखिली त्यानीं । बोलती ते परस्परें ॥ १४ ॥
कैचीं तुं कोण तुंकाई । नाम तें कोणतें तुझें ।
ह्मणे रे मीच तुकाई । जा तुह्मां वर दीधला ॥ १५ ॥
मनाच्या कामना होती । सीताशुधी करा तुह्मी ।
सूर्यवौंसी माहांराजे । बोलती ते कुमारीसी ॥ १६ ॥
वरु तां दीधला आह्मा । सत्य कैसेनी जाणिजे ।
येथुन दाविसी लंका । तरीच वरु हा खरा ॥ १७ ॥
वृक्षारूढें सुमीत्रानें । लंका तों देखिली पुढें ।
झळकले कळस लंकेचे । हारीनें गोपुरें किती ॥ १८ ॥
झरोंके उंच माड्यांचे । झर्झर नभ रेखिलें ।
मार्तंडमंडळा ऐसी । दैयदेपे देखिली पुढें ॥ १९ ॥
झांपडी पडिली नेत्रीं । उदो उदो ह्मणे फणी ।
रामराजा माहांराजा । वरु हा दिधला तया ॥ २० ॥
जननी रामवरदानी । तधीपासुनी बोलिजे ।
उदंड ऐकिलें होतें । प्रचीत मजला नसे ॥ २१ ॥

---

१ भूतप्रेतादिक गगनसंचारी प्राण्याप्रमाणें. २ लक्ष्मण. ३ दैदीप्य. ४ उदब. ५ लक्ष्मण.

प्रतापगिरीचे ठाईं । आदिशक्ती विराजते ।
कामना पुरती तेथें । प्रचीती रोकड्या जनीं ॥ २२ ॥
तुळजापुरीची माता । प्रतापेंची प्रगटली ।
आदिशक्ती माहंमाया । कुळींची कुळस्वामिणी ॥ २३ ॥
कुळची पाळिलें आह्मां । रक्षिलें बहुतांपरीं ।
बाळकु काय मातेचें । उत्तीर्ण होउं पाहातें ॥ २४ ॥
तैसा मी किंकरु तीचा । विचारें ठावहि नसे ।
तीची ते वैष्णवी माया । तारिते मारिते जनीं ॥ २५ ॥
शक्तीनं पावती सुखें । शक्ती नस्तां विटंबणा ।
शक्तीनें नेटका प्राणी । वैभवें भोगितां दिसे ॥ २६ ॥
कोण पुसे अशक्ताला । रोगीसें बराडी दिसे ।
कळा नाहिं कांती नाहीं । युक्ती बुधी दुरावली ॥ २७ ॥
साजिरी शक्ती तों काया । काया माया ची वाढवी ।
शक्ती तों सर्वही सुखें । शक्ती आनंद भोगवी ॥ २८ ॥
सार संसार शक्तीनें । शक्तीनें शक्ती भोगिजे ।
शक्त तो सर्वहि भोगी । शक्तीवीण दरीद्रता ॥ २९ ॥
शक्तीनें मिळती राज्यें । युक्तीनें येत्न होतसे ।
शक्ती युक्ती जये ठाईं । तेथें श्रीमंत धांवती ॥ ३० ॥
युक्ती ते जाडकळा । विशक्तीसी तुळणा नसे ।
आचुक चुकेना कोठें । त्याचीं राज्यें समस्तहि ॥ ३१ ॥
युक्तीनें चालती सेना । युक्तीनें युक्ती वाढवी ।
संकटीं आपणा रक्षी । रक्षी सेना परोपरी ॥ ३२ ॥
उदंड खस्तीचीं कामें । मर्द मारुनि जातसे ।
नामर्द काय तें लंडी । सदा दुश्चीत लालची ॥ ३३ ॥

फित्यानें बुडती राज्यें । खबर्दारी असेचिना ।
युक्ती ना शक्ती ना बेगी । लोक राजी असेचिना ॥ ३४ ॥
बेदैादी बेकैद सेना । कारवारीच चोरटे ।
धण्यासी राखणें राजी । कदा काळीं घडेचिना ॥ ३५ ॥
चोरटी होरेटीं तुंदें । नासकें लांच इछिती ।
लैंढीचे दुरी घालावे । मारावे राजकारणें ॥ ३६ ॥
सेवकां आवरुं नेणें । तो राजा मूर्ख जाणिजे ।
मूर्खाचें राज्य राहेना । कोणाचें कोण ऐकतो ॥ ३७ ॥
लोकांसी राखणें राजी । तें राज्य प्रबळे बळें ।
बंद बेबंद जाणावे । तावे तावे परोपरी ॥ ३८ ॥
खैंळ खोंचर काढावें । तंदुळासारिखे खडे ।
खरें तें आदरें घ्यावें । खोटें सर्वत्र टाकिती ॥ ३९ ॥
सगट सारिखें जेथें । तेथें होते बराबरी ।
सार गार कळेना कीं । जाणते नेणते जनीं ॥ ४० ॥
कांहीं येक परीक्षावें । शोधावें बहुतांपरीं ।
नेटकें कार्य साधावें । रोधावें कुटिळा जना ॥ ४१ ॥
असो हें बोलणें जालें । युक्तीवीण कामा नये ।
युक्तीला पाहिजे शक्ती । तस्मात शक्ती प्रमाण हे ॥ ४२ ॥
मुक्त केल्या देवकोडी । सर्वेहि शक्तीच्या बळें ।
समर्थ भवानी माता । समर्था वरु दीधला ॥ ४३ ॥
मला तो प्रत्ययो नाहिं । मानेना याच कारणें ।
मानेना अनुमानेना । काय कैसें कळेचिना ॥ ४४ ॥
अंतरीं कल्पना केली । येकांतीं बोलिलों बहु ।
रक्षिता देव देवांचा । त्याचा उछाव इछिला ॥ ४५ ॥

१ वेळेला, त्वरित. २ दाद नाहीं अशी. ३ शिस्त नाहीं अशी. ४ हु-टवादी. ५ गर्विष्ठ, लब्धप्रतिष्ठ. ६ समुदाय. ७ खरळ खोंचर = छिद्रें, दोष. ८ सारगार = खरेंखोटें.

इछा पूर्ण करी माता । वाढवी बहुतांपरीं ।
दयाळु मयाळु माता । स्वभावें जाणती कळा ॥ ४६ ॥
जीवीचा पुरला हेतु । कामना मनकामना ।
घमंड जाहालें मोठें । घबाड साधलें बळें ॥ ४७ ॥
रामवरदायनी माता । दासें धुंडुन काढिली ।
वोळखी पाडितां ठाईं । भिन्न भेद असेचिना ॥ ४८ ॥
तुझा मी मी तुझा माते । ऐसें हें बोलणें नव्हे ।
तुझी तुं तुं तुझी माता । जगजोती कृपाळुवे ॥ ४९ ॥
उदो उदो तुझा उदो । जाहाला सचराचरीं ।
गोंधळु घातला देवीं । ब्रह्माविष्णुमहेश्वरीं ॥ ५० ॥
सख्य हें जाहालें मोठें । आवडी सांगतां नये ।
असो हें जीवीचें जीवीं । सुखानंद चहुंकडे ॥ ५१ ॥
वोळतां भवानी माता । महींद्र दास्य इछिती ।
बोलणें हें प्रचीतीचें । अन्यथा वाउगें नव्हे ॥ ५२ ॥
भक्त ते पावती खुणे । माता सर्वांस वाढवी ।
वाढवी आपल्या लोभें । मायाजाळें परोपरीं ॥ ५३ ॥
मुलांची लाज मातेला । सीकवी सरसें करी ।
लोभें लोभेंची शृंघारी । आपुलीं भूषणें तया ॥ ५४ ॥
जीव त्या बाळकापासीं । आखंड लाविला असे ।
स्वहीत कळेना त्याला । सीकवीते बहुबहु ॥ ५५ ॥
मातेसी काय चोरावें । सर्व हि ठाउकें तिला ।
उत्तीर्ण व्हावया नाहिं । ते ची ते सचराचरीं ॥ ५६ ॥
बोलणें चालणें तीचें । देखणें चाखणें सदा ।
आखंड खेळते आंगीं । प्राणीमात्रांचिये पाहा ॥ ५७ ॥

॥ इति श्री आध्यात्मसार ॥ ७ ॥

६८

देहेदेवाळयामधें । पाहाणें देव तो बरा ।
देव सांडुनी देवाल्यें । वर्णिती सर्व ही कवी ॥ १ ॥
कवीला सीकवी कोण । देवची वदतां बरें ।
देवाल्यें चालवी देवो । प्रतेक्ष सचराचरीं ॥ २ ॥
आतेरी वीवरी नाना । सद्य गद्य नव्हे कदा ।
देवळें चालवी नाना । तनाना होतसे पुढें ॥ ३ ॥
वदाना त्यास कां आधीं । तो देव येकला[1] दिसे ।
येकला बहुतां ठाईं । उंच नीच विभागला ॥ ४ ॥
दिसेना लोचनाला रे । चाला रे मन त्यामधें ।
येकला सर्व देवाली[2] । गुप्त नाना परीं वसे ॥ ५ ॥
आनंत कोटि देवाल्यें । त्यामधें येकला प्रभु ।
दीपानें दिसेना नाहिं । त्यानें त्यास ची पाहाणें ॥ ६ ॥
उजेडें दिसेना नाहिं । आंधारें गुप्त होय ना ।
कदा हातासी लागेना । सर्वथा पुजीतां नये ॥ ७ ॥
पुजीतां सर्व देवाल्यें । तेणें तो त्रुप्त होतसे ।
प्रतक्ष वर्ततें आतां । पाहा रे विवेकी तुह्मी ॥ ८ ॥
देवाल्यें वर्णितीं ज्ञाते । ते ज्ञाते नव्हती कदा ।
देव वर्णील तो ज्ञाता । ज्ञानें मोक्ष ची पावतो ॥ ९ ॥
थोर लाहान देवाल्यें । देव तो त्यामधें असे ।
देवदेवाळयेंवीण । कोणीच न दिसे जनीं ॥ १० ॥
देव तो येक देवाल्यें । आनेक दिसती पाहा ।
भेद देवाळयामधें । आभेद देव पाहातां ॥ ११ ॥
कोण कोणासी सांगावें । सर्व ही भ्रांत जाहाले ।
भ्रांत देवाळयासाठीं । देवची सांडितीं जनीं ॥ १२ ॥

---

१ अंतरीं २ देवाल्यां.

कळेना आणि ऐकेना । धांवती दीसत्याकडे ।
दीसतें नासतें जातें । दीसेना तें कळेचिना ॥ १३ ॥
कळेना वळेना कांहीं । कांहीं बांहीं तऱ्हीं करुं ।
देवाल्यें पुजीतां देवो । संतुष्ट होतसे सदा ॥ १४ ॥
आपदा ते चुकेना कीं । देवासीं चुकतां जनीं ।
गुप्त लिंग कळेना कीं । संन्नीध असतां सदा ॥ १५ ॥
मोडलीं जीर्ण देवाल्यें । तें ची लोकांसी मानती ।
भांडती देवळीसाठीं । देव चुकोनि राहिला ॥ १६ ॥
शरीरमात्र देवाल्यें । जीर्ण सांडुनी जातसे ।
नूतनें रम्य देवाल्यें । त्यामधें देव नाटकु ॥ १७ ॥
ठकु रे ठकु रे मोठा । ठकीतो जनमानवी ।
मानवी दानवी काया । काया माया पाहा बरी ॥ १८ ॥
थोर देवाल्य मुळींचें । ईश्वरु जगदेश्वरु ।
देवदेव्या बहुरूपा । अर्धनारीनटेश्वरु ॥ १९ ॥
त्यापुढें तीन देवाल्यें । ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु ।
तया आभ्यांतरीं देवो । तो देव सत्य जाणिजे ॥ २० ॥
तो ची जो तो हा जाणा । नाना देवाळयामधें ।
औतेरे[1] देवळामधें । त्यासी औतार बोलिजे ॥ २१ ॥
आतां म्या काये सांगावें । सांगावें त्या परमेश्वरा ।
आखंड अंतरीं ध्यावें । जांव रे निश्चळाकडे ॥ २२ ॥
जड तें सर्व देवाल्यें । देव तो चंचळ असे ।
निश्चळु निर्विकारी तो । मुख्य देवो निरंजनु ॥ २३ ॥
नांव रूप जया नाहिं । कार्य कारण तो नव्हे ।
माहांकारण ही खोटें । देवाल्य मुळींचें मुळीं ॥ २४ ॥

---

१ अवतरे.

तयासभोंवता देवो । सबाह्य अंतरीं वसे ।
वसेना उद्वसेना तो । काय बोलों कसें करुं ॥ २५ ॥
वाच्यांश बोलणें नाहिं । लक्षांश करणें नसे ।
स्वर्ग तो राहिला मागें । धन्य मार्ग विहंगमु ॥ २६ ॥
गुप्तार्थ मौन्यगर्भाचा । येथार्थ ह्मणिजे तया ।
रचे खचे घडे मोडे । तें सर्व चंचळाकडे ॥ २७ ॥
कल्पनातीत या गोष्टी । संकल्प सहसा नसे ।
विकल्प राहिला मागें । लागवेगें पुढें पाहा ॥ २८ ॥
पाहातां पुढें ना मागें । ओंधोर्ध ची चहुंकडे ।
उडाला भास जे ठाईं । ते ठाईं योग तो बरा ॥ २९ ॥
आनन्य दास देवाचा । वाचा रे मन घालुनि ।
पाहातां कोण तो कैचा । भेदाचा ठाव नाडळे ॥ ३० ॥

६०.

कदापी चुकणें नाहीं । माघारा तो फिरेचिना ।
पवनासारिखी वेगीं । जैसा योगी चळेचिना ॥ १ ॥
चपळांगें दृष्टी ते मोटी । भ्रांती खोटी असेचिना ।
मनाचें लाहाणें जाणे । बोलणें चालणें विधी ॥ २ ॥
दक्ष संपर्क तो जाणे । नाना तर्क परोपरीं ।
मनाची बाउली जाणे । दृष्टीचीं देखणी कळा ॥३॥

संख्या ९००३७

१ अधोर्ध्व, खालीं वर. २ आढळत नाहीं. ३ त्वरित. ४ लाभ. ५ बाहुली. ६ ९३७.

स्फुट श्लोक*

॥ श्रीराम ॥

१

सुरेंद्र चंद्रसेकरु[1] । अखंड ध्यातसे हरु ।
जनासि सांगतो खुणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ १ ॥
महेश पार्वतीप्रती । विशेष गूज सांगती ।
सलाभ होतसे दुणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ २ ॥
विषें बहुत जाळिलें । विशेष आंग पोळलें ।
प्रचीत माझया मना । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ३ ॥
विशाळ व्यांळ[2] वेस्तें[3] कीं । नदी खळाळ मस्तकीं ।
ऋषीभविष्यकारणा[4] । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ४ ॥
बहुत प्रेत्न पाहिले । परंतु सर्व राहिले ।
विबुधपक्षरक्षणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ५ ॥
अपाय होत चूकला । उपाय हा भला भला ।
नसे जयासि तूळणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ६ ॥
विरामधें विरोत्तमु । विशेष हा रघोत्तमु ।
सकाम काळ आंकणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ७ ॥
बहुत पाहिलें खरें । परंतु दोनि आक्षरें ।
चुकेल येमयातना । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ८ ॥
मनीं धरूनि साक्षपें । अखंड नाम [5]हें जपें ।
मनांतरीं क्षणक्षणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ ९ ॥

---

* येथून पुढें निरनिराळ्या वृत्तांतील श्लोकबद्ध स्फुट प्रकरणें सुरूं होतात. सूर्त "प्रमाणिका" वृत्तांतील श्लोक देऊन हा खंड पुरा करूं. १ चंद्रशेखर, शंकर. २ सर्प. ३ उलटें. ४ नियामक ? ५ "मी" खोडून 'हें" केलें आहे.

देहे धरूनि वानरी । अखंड दास्य मी करीं ।
विमुक्त राज्य रावणा । श्री राम राम हें ह्मणा ॥ १० ॥

२

नमु गणेश शारदा । प्रबंदेयोगिणी सदा ।
अनंत गुण लाघवी । प्रसंन्न होतसे कवी ॥ १ ॥
मृगांकमौळिचा मनीं । अखंड ध्यान चिंतनीं ।
तया रुपाकडे मना । बहुत भाव भावना ॥ २ ॥
अभंग ठाण बाणलें । गुणी धनुष्य ताणलें ।
सपीछय तें सणाणिलें । भुमंडळीं दणाणिलें ॥ ३ ॥
रघुविरा धरा मनीं । त्यजून काम कामिणी ।
पथी सगुण गामिनी । तडक मेघदामिणी ॥ ४ ॥
सुवर्णरत्नभूषणीं । विराजतो विभूषणीं ।
समर्थ राम देखिला । मयंक रंक शंकला ॥ ५ ॥
मुगुटकीरटीं वरी । हिरेकण्या परोपरीं ।
अनेक सार कुसरी । सरी नसेल दूसरी ॥ ६ ॥
विशाळ भाळ साजिरें । प्रचंड दंडलें बरें ।
सुगंध गंध लेपनी । सुरंग ते विलेपनी ॥ ७ ॥
धगधगीत कुंडलें । सतेज तेज दंडलें ।
रसाळ मुख सुख हो । महंत पावले मोहो ॥ ८ ॥
अनेक बीकं नासिकीं । रुपें रसाळ तें फिकीं ।
सुवास वास दाटला । बहुत भृंग लोटला ॥ ९ ॥
कृपावलोकनी भले । विशाळ नेत्र शोभले ।
सुवस्ति घेतली सुखें । नये चि बोलतां मुखें ॥ १० ॥

---

१ प्रबंधदेवता, वाग्देवता. २ चंद्रमौलि, शंकर. ३ च्या. ४ बाण मारावयाच्या वेळचें स्वरूप. ५ वीज. ६ चंद्र. ७ मुगुटकिरीट. ८ जोड, बरोबरी. ९ शोभलें. १० सौंदर्य, शोभा, तेज.

हिरे सुढोळ ते किती । विशेष दंतपंगती ।
परोपरीं मनोहरें । मधुर मृद उत्तरें ॥ ११ ॥
प्रचंड दंड दंडलें । वितंड दैत्य खंडले ।
विरश्रिया घडी घडी । धनुष्य बाण भातडी ॥ १२ ॥
सुगंध बाणली उटी । विशेष कास गोमटी ।
सुढाळ माळ साजिरी । विभूषणें परोपरीं ॥ १३ ॥
ब्रिदावळी पदीं वसे । विशेष दूसरा नसे ।
विबुधबंद तोडिले । अनंत जीव सोडिले ॥ १४॥
श्रीराम शामसुंदरु । समागमें फणीवरु ।
विराजते सिता सती । समोर दास मारुती ॥ १५ ॥

२

श्रीराम भक्तमूळ रे । प्रसंन्न सानकूळ रे ।
समर्थ तो तया गुणें । समस्त होय ठेंगणें ॥ १ ॥
प्रपंच संचितां हरी । विसंचितां बरोबरीं ।
दयाळ तो परोपरीं । विशाळ सेवकां करी ॥ २ ॥
समस्त ही पदें पदें । प्रभुपदें चि वीशदें ।
विचार सार जोडला । सदृश्यभास मोडला ॥ ३ ॥
तदुपरी विवंचना । विचार आणितां मना ।
मनास ठाव नाडळे । विशेष हेत ही गळे ॥ ४ ॥
विवेक हा भला भला । उदंड राम देखिला ।
पदीं अनन्य मीळणी । उरी नसे दुजेपणी ॥ ५ ॥
विचार सार सारसा । करील कोण फारसा ।
बळें बळें चि नीवळे । कळे कळे चि आकळे ॥ ६ ॥

---

१ सतेज. २ भाता, तूणीर. ३ लक्ष्मण.

४

वितंड रूप साजिरें । प्रचंड दंडलें बरें ।
धगधगीत सिंधुरें । गुणी समस्त किंकरें ॥ १ ॥
अनेक छेदें दाखवी । प्रबंद बंद तो कवी ।
कवी जनास तोषवी । विरंग रंग रोषवी ॥ २ ॥
सदा हरीकथा बरी । मृदांग टाळ झल्लरी ।
रबाब वाजवी बळें । कमार्च सारमंडळें ॥ ३ ॥
पदी प्रबंद साजिरे । रसाळ शब्द गोजिरे ।
तयामधें मनु भरे । प्रचड आर्थ वीवरे ॥ ४ ॥
कविप्रबंद पाहिजे । कवित्व जाड लाहिजे ।
पवाडे वाड उत्तरें । सखोल तें मनोहरें ॥ ५ ॥
मृदें कठीण भेदकें । अभेद भेद छेदकें ।
लघु विशाळ वेंकटें । मधुर थोर तीखटें ॥ ६ ॥
प्रसंग संग राखणें । कवित्वरंग चाखणें ।
सलक्षणें विलक्षणें । प्रवोध धूर्त तीक्षणें ॥ ७ ॥
अनेक शब्दभेद हा । प्रवीण हो बरें पाहा ।
अतर्क्य तर्कितां नये । निरूपणें प्रचीत ये ॥ ८ ॥
विळासवासिनी गिरा । सरस्वती मनीं धरा ।
विचार सार पाहाणें । निवेदनें चि राहाणें ॥ ९ ॥
अनेक भास भासतो । परंतु सर्व नासतो ।
प्रचीत आपुल्या मना । चळेल देहभावना ॥ १० ॥
उपाय तो अपाय रे । गुतें भजोन काय रे ।
भजा अनंत व्यापका । चतुर हो चळों नका ॥ ११ ॥

---

१ गणाधीश जो ईश सर्वां गुणाचा । मनाचे श्लोक (१). गणपतीला गणेश-पुराणांत गुणेश हि ह्मटलेलें आहे. गुण ह्मणजे त्रिगुण किंवा दयादि गुण हे ज्याचे किंकर आहेत. २ छंद. ३ सारंगीची एक तऱ्हा. ४ वाद्यविशेष. ५ मोठेपणा, कीर्ति.

भुतें समस्त वाव रे । प्रकुर्तिचा स्वभाव रे ।
अनंत संत वोळखा । मुळाकडे चुकों नका ॥ १२ ॥
अनन्य देव भाविजे । तरी तयास पाविजे ।
नुरेल तो भला भला । निसंग तोचि पावला ॥ १३ ॥
दिसे शरीर तों सवे । दिसोन काय तें नव्हे ।
असोनि वेगळावला । अखंड येक लाभला ॥ १४ ॥
जयास लाभ तों नसे । अभक्त भक्त वीलसे ।
न बोलतां च बोलणें । न चालतां च चालणें ॥ १५ ॥

५

विधीभुगोळ पाहिला । कवी रिझोनि राहिला ।
अनंत लाघवी भला । वहुत खेळ खेळला ॥ १ ॥
कविप्रबंद साजिरे । मधुर शब्द गोजिरे ।
सगुण तो मनीं धरा । अनंत गुण वीवरा ॥ २ ॥
कळोन ना कळे मना । गळीत देहभावना ।
ळळीत होतसे जना । मिळोनि जा निरंजना ॥ ३ ॥
अनंत संत शोधितां । सतंत संत बोधितां ।
अभेद भक्त नाडळे । विचार पाहातां कळे ॥ ४ ॥
पाहाल आपअपणा । राहाल जीविच्या खुणा ।
निसंग तो मनीं धरे । तरीच जन्म वोसरे ॥ ५ ॥
नसोन दास देखिला । जिवांत राम रेखिला ।
नुरेल तो भला भला । अलिप्त होय दादुला ॥ ६ ॥
मही किलाल पावकु । प्रभंजनु उपावकु ।
नभास भास नाडळे । भुतांस वास तो कळे ॥ ७ ॥
तुटे फुटेल तें नव्हे । रचे खचेल तें नव्हे ।
नसे वसेल तें नव्हे । असे दिसेल तें नव्हे ॥ ८ ॥

---

१ (?)

उदास अंतराळसें । उदंड साळमाळसें[1] ।
गुणारहीत टाळसें । दुजें नसे विटाळसें ॥ ९ ॥
गुणी गुणास नाडळे । भुतीं भुतांस नातळे ।
अतर्क्य तें कसें कळे । निरूपणेंचि नीवळे ॥ १० ॥
भले भले मधें पडा । असार सार नीवडा ।
चळेचिना ढळेचिना । कळेचिना ढळेचिना ॥ ११ ॥
चहाय हाय हाय रे । उदास हा उपाय रे ।
आहा जना आहा जना । पुसाचिना माहाजना ॥ १२ ॥

६

प्रचीत सप्रचीत रे । सुचीत सावचीत रे ।
तुलाचि तूं न भावसी । तरी प्रचीत पावसी ॥ १ ॥
समस्त संग सोडितां । प्रशस्त वस्त जोडितां ।
उरोन पाहासी किती । नुरोन राहासी रिती ॥ २ ॥
विकारवंत जाणसी । खुणेसि खुण बाणसी ।
तुझीच तूज भावना । विचार येउं दे मना ॥ ३ ॥
समस्त संग सोडणें । परंतु हेत जोडणें ।
मनास वृत्ति नाडळे । तरीच पाहातां कळे ॥ ४ ॥
मनें मनासि जाणिजे । मनें खुणेसि बाणिजे ।
मनें मनासि कल्पना । पुसोन घे विकल्पना[2] ॥ ५ ॥
उदास दृश्य वास तो । मनास भास भासतो ।
निसंग तो निरंजनी । मनास होय उन्मनी ॥ ६ ॥
न बोलणें न चालणें । न देखणें न चाखणें ।
न जाणतां न बाणतां । विकारवंत नेणतां ॥ ७ ॥
विकारवंत लक्षितो । विवेक त्यास भक्षितो ।
अनंत संत वीवेळा । विशाळ पंथ नीवळा ॥ ८ ॥

---

१ साळमाळ–अतिशय लांब. २ समजा.

विकारवंत हेत रे । अहेत तो अहेत रे ।
गुणें गुणासि वारिलें । मनें मनासि सारिलें ॥ ९ ॥
बळेंचि वारिलें गुणा । पाहावयासि निर्गुणा ।
गुणात हेत वारला । अभेद भक्त थोरला ॥ १० ॥
विचार घे तदुपरीं । नसेल दुसरी सरी ।
विवंचना परोपरीं । अनंत हेत वीवरीं ॥ ११ ॥
विवेक हा पळेंपळु । उदास दास वोकिळु ।
हरी पतीतपावनु । निरंजनी निरंजनु ॥ १२ ॥

७

आलेख[1] जागतो जनीं । निजों नका निरंजनीं ।
बहुत चोर वागतो । उदास दास सांगतो ॥ १ ॥
मनें मनीं झकाल रे । नका नका ठकाल रे ।
पडेल काळ काळ रे । घडेल हाल हाल रे ॥ २ ॥
गुणी असोनि गूज रे । कळेचिना च तूज रे ।
तयांत वागणें घडे । ह्मणोनि सांगणें पडे ॥ ३ ॥
चराचरीं अनंत रे । निरोपिताति संत रे ।
पाहा पाहा बरें पाहा । नसोनियां सुकें[2] राहा ॥ ४ ॥
प्रमाण जाण जाण रे । खुणे विशेष बाण रे ।
बरा विचार पावसी । तरीच तूज फावसी ॥ ५ ॥

८

अखंड सावधान रे । प्रयोग प्रेत्न मान रे ।
प्रसंग हा तुफान रे । नकोचि वेवधान रे ॥ १ ॥
मनीं धरूनि धारणा । करा बरी विचारणा ।
प्रेत्न मूळ कारणा । अतर्क्य ते विचारणा ॥ २ ॥

---

१ अलख, अलक्ष्य, ब्रह्म. २ सुखें.

बहु विधी विधान हो । परंतु सावधान हो ।
प्रमाण जाण उत्तरें । प्रश्नोत्तरें निरोत्तरें ॥ ३ ॥
आहो जना आहो जना । मनें मना विवंचना ।
आरत्र हो परत्र हो । प्रचीत पाववी मोहो ॥ ४ ॥
ह्मणे उदास दास हा । बरें पाहा बरें पाहा ।
करील प्रेत्न जीतुका । तयास लाभ तीतुका ॥ ५ ॥

९

सुगंध गौल्य साजिरीं । फळें रसाळ तें बरीं ।
जयांत त्यास मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ १ ॥
बहुत खाद्य घातलें । पुढें तयास ठेविलें ।
जयांत त्यास मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ २ ॥
सुवर्णरत्नभूषणें । परोपरीं विभूषणें ।
जयांत त्यास मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ३ ॥
सुवास द्रव्य खाद्य हो । बहु प्रकार गद्य हो ।
जयांत त्यास मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ४ ॥
गुणी गुणास पाहिजे । आगुण ते न पाहिजे ।
सगुण त्यास मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ५ ॥
अखंड राग रंग तो । विचार सार संग तो ।
समस्त मान्य पूरता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ६ ॥
वदोनि काय फारसें । जना प्रतक्ष हें दिसे ।
हरीकथेसि मान्यता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ७ ॥
सगुण तो भला भला । सगुण दास बोलिला ।
विशेष धन्य पूरता । वृथा पदार्थ तो रिता ॥ ८ ॥

१०

करील व्याप तो भला । बहुत भाग्य लाधला ।
नसेल व्याप तो हलु । पडेल रे पळेंपळु ॥ १ ॥

आरत्र हो परत्र हो । विचित्र काळसूत्र हो ।
अखंड सावधानता । सभाग्य तो नव्हे रिता ॥ २ ॥
अनेक भाव भावना । सदा मनीं विवंचना ।
विशेष धारणा धरीं । उदंड चाळणा करीं ॥ ३ ॥
सखोल तो कळेचिना । कदा लिळा तुळेचिना ।
परांतरासि जाणता । दिसे जनास नेणता ॥ ४ ॥
कवी ह्मणे बहु बरें । करील देव तें खरें ।
बरी धरूनु वासना । धरा मनीं उपासना ॥ ५ ॥

११

श्री राम राम राम रे । समर्थ योगधाम रे ।
दयाळ तो दया करी । कवी जनासि वीवरी ॥ १ ॥
कदापि जें घडेचिना । जनासि सांपडेचिना ।
करी तयापुढें दया । अपाय जाय वीलया ॥ २ ॥
धनुष्यबाणधारकु । हरी जनासि तारकु ।
प्रचंड ध्यान तें धरा । मनांतरींच वीवरा ॥ ३ ॥
अखंड पार्वतीपति । रघोत्तमासि चिंतिती ।
प्रचीत बाणली मना । उपाय सूचला जना ॥ ४ ॥
जसा तसाचि काळ हो । मनीं धरा दयाळ हो ।
तुह्मांसि तो दया करु । अनन्य भाव वीवरु ॥ ५ ॥

१२

महंत हो नका नका । बहुत वैभवें धका ।
उदास दास तापसी । फिरे लिळा जसी तसी ॥ १ ॥
विचार सार वीवरु । नव्हे विवेकु रुबरु[1] ।
नरु नव्हे खरा खरु । किती सिणेल पामरु ॥ २ ॥

---

१ प्रत्यक्ष.

प्रसंग हा तडतडी । करा विवेक तांतडी ।
सुचीत व्हा घडी घडी । प्रबोध घ्या खडाखडी ॥ ३ ॥
पाहा पाहा बरें बरें । करील देव तें खरें ।
अहंमती अनावरें । विवेकहीण पामरें ॥ ४ ॥
करील तो करील रे । तुह्मांसि काय बोल रे ।
उरों नका ह्मणे कवी । उदास दास सीकवी ॥ ५ ॥

१३

अनंत हेत अंतरीं । उकावती मनांतरीं ।
अहेत हेत तो बरा । विचार सारसा धरा ॥ १ ॥
कळेचिना कसें करुं । विशेष काय तें धरुं ।
अशेष तें विशेष रे । उरों नये चि लेश रे ॥ २ ॥
विवेक पाहातां मुरे । विवचितां नुरे नुरे ।
नुरेल तो उरेल रे । उरेल तो नुरेल रे ॥ ३ ॥
बहुत मेळ मात्रुका । विचार पाहातां फिका ।
असेल तो नसेल रे । नसेल तो असेल रे ॥ ४ ॥
अनंन्यया नव्हे नव्हे । नव्हेचि तो नव्हे नव्हे ।
चढेचिना पढेचिना । घडेचिना दडेचिना ॥ ५ ॥

१४

भुतें भुतासि भाविती । भुतें भुतासि दाविती ।
भुतें भुता विवंचिती । भुतें भुतासि विछिती ॥ १ ॥
भुतासि भावितां लये । अनंत भावितां नये ।
भुतें भुतांसि जाणती । भुतें सुणोसि बाणती ॥ २ ॥
भुतें समस्त वोळखा । उगाच संशयो नका ।
भुतें करूनि वावेर । पुढें कसा उपाव रे ॥ ३ ॥

१ स्फुरण पावती.

भुतें चि अंतवंत रे । भुतें असंत संत रे ।
भुतांत शब्द तीतुका । भुतें चि हो नका नका ॥ ४ ॥
समस्त बोलती खरें । परंतु सार वीवरे ।
अनन्य भाव तो कसा । प्रचीतिनें जसा तसा ॥ ५ ॥

१९

अनेक साधना करुं । अनेक धारणा धरुं ।
उरेल जीवभाव तो । नुरेल देव तो चि तो ॥ १ ॥
करील सर्व मीपणें । धरील तें दुजेपणें ।
उपाय रे भला भला । परंतु हेत चूकला ॥ २ ॥
चूकोनियां चुका पडे । घडोन भक्त वीघडे ।
अनन्य हो अनन्य हो । अनन्य होत धन्य हो ॥ ३ ॥
अनन्यता नसे तुला । तरीच देव चूकला ।
विभक्त भक्त तुं कसा । अहंपणें जसा तसा ॥ ४ ॥
कळोन ही कळेचिना । वळोन ही वळेचिना ।
कसें करूं कसें करूं । मनें मनासि वीवरूं ॥ ५ ॥
विवंचना घडी घडी । विचार कोण नीवडी ।
विवेक पूरता असे । तयास सर्व वीलसे ॥ ६ ॥
गुणें गुणासि खांडिजे । मनें मनासिं दंडिजे ।
नव्हेचि अंतवंत रे । अनंत तो अनंत रे ॥ ७ ॥
न बोलतांचि जाणता । खुणे खुणेसि बाणता ।
मिळेल कोण तो गुणी । कळेचिना क्षणी क्षणी ॥ ८ ॥
उगा उगा उगाचि रे । नव्हेचि वाउगाचि रे ।
नका नका वदों नका । विवेक होतसे फिका ॥ ९ ॥
अनन्य भावितां धुरे । नुरोनि दास उधरे ।
नसोन पावला खुणा । ह्मणाल तें सुखें ह्मणा ॥ १० ॥

१६

कितेक जीव जन्मती । कितेक मृत्य पावती ।
कितेक होत जातसे । मना प्रचीत येतसे ॥ १ ॥
कितेक वृक्ष वाढती । कितेक वृक्ष मोडती ।
कितेक पाहातां रचे । कितेक मागुतें खचे ॥ २ ॥
पुरें कितेक पट्टणें । कळे समस्त आट्टणें ।
कितेक होत दाटणी । स्थळें न येत वांटणी ॥ ३ ॥
रुणानबंद तों घडे । पुंन्हा सर्वे चि वीघडे ।
कितेक काळ तों वसे । सर्वे चि सर्व नीरसे ॥ ४ ॥
कितेक देश लागला । कितेक देश भंगला ।
कितेक नृपती भले । परंतु मृत्य पावले ॥ ५ ॥
कितेक उत्पती स्थिती । कितेक पावती गती ।
तुह्मी समस्त देखता । कठीण काळ धाकता ॥ ६ ॥
जना प्रतक्ष हें दिसे । तयासि संशयो नसे ।
रचेल तें खचेल रे । दिसेल नीरसेल रे ॥ ७ ॥
दिसेल भास तो भ्रमु । भ्रमें जनासि विभ्रमु ।
असार सार तें पाहा । कळोनिया सुखें रहा ॥ ८ ॥
स्वहित जाणतां खरें । न जाणतां नव्हे बरें ।
क्षराक्षरासि वीवरा । विचार हा बरा करा ॥ ९ ॥
असार सार वाड रे । क्षिरा निरा निवाड रे ।
करील राजहंस तो । जनामधें विशेष तो ॥ १० ॥
भुतें भुतासि पाहाती । भुतें भुतांत राहाती ।
भुतां सबाहे अंतरीं । विचार सार तो धरीं ॥ ११ ॥

---

१ हें सर्व तुह्मी पहात आहां, मग काळ कठीण आला ह्मणून धाक कसला मानता ?

अरे अनन्य भक्त हो । जना अतीत मुक्त हो ।
स धन्य धन्य धन्य रे । विचार सार मान्य रे ॥ १२

१७

कदा कळ्होचि लागला । मुतीं कळ्हो विभागला ।
अनंत पंथ आगमी । कळ्हो उदंड नीगमी ॥ १ ॥
प्रकुर्तिचा कळ्हो उठे । जनीं प्रकुर्ति वोहटे ।
प्रकुर्तिमूळ भांडणें । कळ्हो उदंड मीपणें ॥ २ ॥
कळ्हो अनादि हा असे । विवंचितां चि नीरसे ।
अहमतां विरेचिना । तरी कळ्हो सरेचिना ॥ ३ ॥
अभेद भक्तिचा ठसा । अनन्य भाव तो कसा ।
निवेदनेंचि वोळखा । अहंपणें झकों नका ॥ ४ ॥
विकारलेश जों उरे । अहंपणें भरीं भरे ।
तयासि पाहातां बरें । विरोन राहातां खरें ॥ ५ ॥
कदापि वीवरेचिना । तरी मनु थिरेचिना ।
अहंपणेंचि पातकी । उरेल तोचि घातकी ॥ ६ ॥
उरेल तो अभक्त रे । नुरेल तोचि भक्त रे ।
उगारला अहंपणें । तयासि काय सांगणें ॥ ७ ॥
बरें कळेल तें करा । परंतु हेत वीवरा ।
अहेत तो अहेत रे । धरूनि काय हेत रे ॥ ८ ॥
अनन्य भाव ही तरे । उरेल तो पतीत रे ।
प्रतक्ष वेगळा पडे । अहंपणेंचि नीवडे ॥ ९ ॥
धरून पक्ष काय रे । उपाय तो अपाय रे ।
तुह्मी तुह्मांस वीवरा । स्वहित तें मनीं धरा ॥ १० ॥
जनीं उदंड पाहिलें । कळ्हो करीत राहिलें ।
अनन्य देव भेटला । कळ्हो तयास तूटला ॥ ११ ॥

कळ्हो करील शब्द रे । अनंत तो निशब्द रे ।
तुह्मी अनंत कां न व्हा । वेवादतां अव्हासव्हा ॥ १२ ॥
अनंत ब्रह्म तें असे । तयास पक्ष ही नसे ।
संत संत संत रे । निवांत रे निवांत रे ॥ १३ ॥
स्वयें चि तो चि होइजे । पदीं मिळोनि जाइजे ।
उरेल तो कळ्हो करु । उदंड पंक्ष ही धरु ॥ १४ ॥
उदंड हो बरें बरें । तुह्मी ह्मणाल तें खरें ।
कळेल तें मुखें करा । धराल तें मुखें धरा ॥ १५ ॥
उडेल तो पडेल रे । पडेल तो रडेल रे ।
उडेचिना पडेचिना । रडेचिना दडेचिना ॥ १६ ॥
वितंड वाद चालणें । वितंड शब्द बोलणें ।
वितंड बंड ही नुरे । उरेल तें चि तें नुरे ॥ १७ ॥
अनेक शब्दभावना । किती करूं विवंचना ।
जनी ह्मणेल जें जसें । तयांसि मानिजे तसें ॥ १८ ॥
हितार्थ सांगणें घडे । विवंचिना तिढा पडे ।
जना प्रचीत नावडे । कुळाभिमान तो जडे ॥ १९ ॥
अनन्यता परोपरी । उदास दास वीवरी ।
कळ्हो जनासि वाटला । मनु बळें उचाटला ॥ २० ॥

१८

परीक्षवंत तो मिळे । तयास वोळखी कळे ।
बहुत लोक नेणता । करील काय जाणता ॥ १ ॥
असत्य तें चि सत्य रे । प्रचीतं ते असत्य रे ।
स्वधर्म तो अधर्म रे । अधर्म युगधर्म रे ॥ २ ॥
नसे च न्याय पाहातां । तयांत सीण राहातां ।
न ये चि आणि नायके । अहंपणं वृथा झके ॥ ३ ॥

आढंच साभिमानसा । आमानसा गुमानसा ।
प्रचीत वाउगी करी । बळें चि ते भरे भरीं ॥ ४ ॥
उगाच पक्ष घेतला । बळें चि वाद घातला ।
येथार्थ अर्थ वेर्थ रे । अनर्थ रे अनर्थ रे ॥ ५ ॥
करील काय तो भला । बहुकचीत येकला ।
विभक्त चोर फारसे । कचित साहुकारसे ॥ ६ ॥
सुधा परंतु वायसां । घडेल भोग कायसा ।
विवेकहीण त्या जना । घडे कसी विवंचना ॥ ७ ॥
प्रचीत न्याय वीलसे । दुराभिमान त्या नसे ।
विचार सार वीवरी । जनासि धन्य तो करी ॥ ८ ॥
प्रचीत सत्य सत्य रे । असत्य तें असत्य रे ।
निवेदनीं टळेचिना । बरी लिळा कळेचिना ॥ ९ ॥
विशेष संतसंग तो । विरंग रंग भंगतो ।
अनन्य हो मनीं धरा । विचारणा बरी करा ॥ १० ॥

१९

अचाट वाट उगमु । विहंगमु विहंगमु ।
विवेक येक सुगमु । घडेल उत्तमोत्तमु ॥ १ ॥
उकावतां पळेंपळु । उफाळतां चि वीमळु ।
मुळींहुनी उठावला । बळेंचि ऊर्ध पावला ॥ २ ॥
विवंचितो विचक्षणु । विशाळ धूर्त तीक्षणु ।
शरु नभांत संचरे । विवेक निर्गुणीं भरे ॥ ३ ॥
भरें भरें बहु भरें । पुरे पुरे सिमा पुरे ।
नुरे नुरे अनु नुरे । नुरोनि संत वावरे ॥ ४ ॥
अनन्य तो अनन्य रे । अनन्य धन्य धन्य रे ।
अभेद भक्त तो भला । निवेदला निवेदला ॥ ५ ॥

१ आढ्यं च. २ अमृत. ३ कावळ्याला.

२०

बहुत स्वप्नींचे सखे । परंतु कोण वोळखे ।
विशेष प्रीति संपदा । खरी नव्हे चि ते कदा ॥ १ ॥
कितेक नम्र बोलती । कितेक मृद चालती ।
कितेक लोक वैभवें । कितेक वोढती जिवें ॥ २ ॥
कितेक प्रीतिची मनें । कितेक भव्य भोजनें ।
कितेक वस्त्र भूषणें । परोपरीं विभूषणें ॥ ३ ॥
गुणें विशेष सुंदरा । दिसे बरी वसुंधरा ।
बहुत वर्तमानसें । मनीं गमे गुमानसें ॥ ४ ॥
कितेक सौख्य देखिलें । कितेक सौख्य चाखिलें ।
कितेक आठवे मना । बरी करा विवेचना ॥ ५ ॥
कितेक स्वप्नींच्या धना । मनीं धरूनि वेधना ।
बहुत लोक लोधले । धरूनि वेध खेदले ॥ ६ ॥
प्रपंच हा विसंचरे । तया परीच संचरे ।
भुलों नका भुलों नका । क्षणीक सर्व वोळखा ॥ ७ ॥
विचित्र भास भासतो । विवंचितां उदास तो ।
मनास बुधि सांगणें । जनास काय सांगणें ॥ ८ ॥
उगीच लागली सवे । विचार सारसा नव्हे ।
नव्हे नव्हे नव्हे चि रे । सवे सवे सवे चि रे ॥ ९ ॥
उदास दास उत्तरें । ह्मणे स्वरूप तें खरें ।
समस्त संग वाव रे । स्वभाव तो स्वभाव रे ॥ १० ॥

२१

झकाझकी झकों नका । ठकाठकी ठकों नका ।
नको भरीं भरों नको । विवंचितां उरों नको ॥ १ ॥
धिकारितां धिकारला । विकारितां विकारला ।
विसंचितां विसचला । पुन्हां सवेंचि संचला ॥ २ ॥

बहुत बोलिजे जनें । धरूनि काय तें मनें ।
जना जना पडेचिना । सुनिश्चयो घडेचिना ॥ ३ ॥
विवेक जाणतां मिळे । तरीच ज्ञान नीवळे ।
जनामधें बहुकची । कितेक लोक लालची ॥ ४ ॥
कळेचिना तरीं वदे । तयास कोण चीत्त दे ।
खटखटीत न्याय रे । कळेल तो उपाय रे ॥ ५ ॥

२२

विवंचितो क्षणक्षणां । मती बहुत तीक्षणा ।
कळेल त्या विचक्षणा । अलक्ष लक्ष लक्षणा ॥ १ ॥
घडी घडी पळेंपळु । नव्हे कदापि वीकळु ।
अखंड सावधान तो । वदे विधी विधान तो ॥ २ ॥
परेश जो परात्परु । गुणी तयास तत्परु ।
निरूपणीं भरीं भरे । बहुत वीवरे वरे ॥ ३ ॥
विचारणा बरी करी । बहुत धारणा धरी ।
विशेष मानिजे तया । परीक्षवंत श्रोतया ॥ ४ ॥
न दीसतें चि पाहाणें । नसोन सर्व राहाणें ।
वदेचि तो घडी घडी । असार सार नीवडी ॥ ५ ॥

२३

भला भला भला भरे । भरे भरे भरे चरे ।
चुका चुका चुका चुका । फुका फुका चुकों नका ॥ १ ॥

२४

नसोन जाणती कळा । कळा समस्त वीकळा ।
परांतरास नेणवे । तयास काये जाणवे ॥ १ ॥
परांतरासि जाणता । नसेल तो मुळीं रिता ।
सिकोन काये सीकलें । विकोन काय वीकलें ॥ २ ॥

भला भला विचक्षणु । प्रवीण योग्य तीक्षणु ।
खुणावितां खुणावला । मनें खुणेसि पावला ॥ ३ ॥
बहुत धूर्त तो भला । खुणेसि तूर्त पावला ।
न सांगतां जया कळे । निरोपितांचि नीवळे ॥ ४ ॥
अखंड हेत पाळटे । कळेचिना मनु विटे ।
सुरंग ना विरंगसें । उगें चि रंग भंगसें ॥ ५ ॥

२५

बहुत जाणती कळा । कळाचि होत वीकळा ।
कळोन ही कळेचिना । वळोन ही वळेचिना ॥ १ ॥
बहुत धूर्त काउळा । परी न ये चि राउळा ।
वरीष्ट याति पाहिजे । समस्त सौख्य लाहिजे ॥ २ ॥
अधीर तें उतावळें । उतावळें चि बावळें ।
सुचिस्मंत काउळें । तयास काय सोवळें ॥ ३ ॥

२६

अचेतनीं सचेतनीं । समस्तही जनीं वनीं ।
अखंड तो पुरातनु । निसंग तो निरंजनु ॥ १ ॥

२७

पाहा कितेक निर्मळें । भुतें भुतांसि वर्मिळें ।
अनेक रूप रंग हो । प्रकुर्ती पाववी मोहो ॥ १ ॥

२८

विचार सार शोधितां । प्रबोध बोध बोधितां ।
अखंड खंडता नसे । स्वयें प्रचीन वीलसे ॥ १ ॥
बरी विवंचितां तनु । दिसे प्रभंजनु मनु ।
परंतु येक रूप हो । जनास पाववी मोहो ॥ २ ॥
बहुत वात मातला । जनीं समस्त रातला ।
अनेक सृष्टि चाळकु । अनंत जीवपाळकु ॥ ३ ॥

मनांत जाणती कळा । चळे अखंड चंचळां ।
जनासि पाळितो सदा । सतंत हेत सर्वदा ॥ ४ ॥
सहेत वात येक रे । पुढें मिळे अनेक रे ।
परंतु सार तो चि तो । भला जनीं बुझेल तो ॥ ५ ॥
चळेल तो चि चाळकु । पळेल तो चि पाळकु ।
करील तो विकारला । विकारवंत हारला ॥ ६ ॥
अखंड देव निर्मळु । तयास काय रे मळु ।
अचंचळासि चंचळु । ह्मणेल कोण तो खळु ॥ ७ ॥
गुणारहित निर्गुणा । चुकोन सांगती खुणा ।
बळें चि गुण लाविती । सगुण ब्रह्म भाविती ॥ ८ ॥
समस्त कार्य मूळ हें । विकारलें समूह हें ।
अनंत निर्विकार तो । नव्हे चि रे विकार तो ॥ ९ ॥
अखंड येत जातसे । अखंड होत जातसे ।
अखंड जे विकारली । नसे कदापि थारली ॥ १० ॥
अतर्क तर्क वेचिना । अलक्ष लक्ष वेचिना ।
अनंत तो अनंत रे । प्रपंच अंतवंत रे ॥ ११ ॥
चळेचिना चि तो चळे । निरोपिताति आंधळे ।
उगेंचि शब्द वाउगे । वदोनि मूर्ख तें फुगे ॥ १२ ॥
कदा न येचि प्रत्ययो । तयास काय तो जयो ।
पतीत तो चि पातकी । विनाप्रचीत घातकी ॥ १३ ॥
नसे प्रचीत तें सुणें । उगेंचि काय भुंकणें ।
स्वयें प्रचीत तो वरु । उगाचि सिंतरु खरु ॥ १४ ॥
निरंजना ह्मणे करी । बळें चि गुण थावरी ।
अलीप्त त्यास भावना । करी ह्मणेल तो उणा ॥ १५ ॥
प्रचीत पुसतां कळे । चुकोन वेर्थ चावळे ।
मनु चहुंकडे पळे । कितेक लोक आंधळे ॥ १६ ॥

उदास दास राहातो । प्रचीत सत्य पाहातो ।
कळेल त्या सुखें कळो । वळेल त्या सुखें वळो ॥ १७ ॥

२९

देश काळ वर्तमान । सर्व ही अवेवधान ।
कोणतें विधी विधान । सावधान सावधान ॥ १ ॥
मनास लागली सवे । विधी विधान तें नव्हे ।
चुकोन हेत जातसे । जनांस घात होतसे ॥ २ ॥
उदंड धंड दंडिलें । उगेंचि मुड मुंडिलें ।
अनेक मत्त वेष हो । रिपूसि ही न हो न हो ॥ ३ ॥
शरीरवेष पालटे । परोपरीं नटे नटे ।
परंतु काय साधिलें । अगम्य कोण शोधिलें ॥ ४ ॥
उदंड हो नका नका । समस्त ही पडे चुका ।
ग्रहेंचि पाहातां वरी । परंतु कोण अंतरीं ॥ ५ ॥
बहु गृहांतरीं गृहें । शरीर नाम निग्रहें ।
परंतु कोण निगृही । उदंड मत्त अगृही ॥ ६ ॥
तया प्रभुसि नेणता । उगेचि वेर्थ सीणता ।
प्रसंग मान जाणिजे । तरी खुणेसि बाणिजे ॥ ७ ॥
शरीर मात्र तें भलें । तयांत कोण शोभलें ।
न जाणतां नव्हे भलें । सिणोन काय उगलें ॥ ८ ॥
समस्त देहधारकु । समस्त सौख्यकारकु ।
बहु तनूंत येकला । परोपरीं विभागला ॥ ९ ॥
कितेक ते भले भले । तयामधेंच गुंतले ।
विचार सार जागवा । तुह्मी तुह्मास उगवा ॥ १० ॥
कितेक दृश्य जुळलें । विचारितां वितुळलें ।
अलक्ष लक्षितां नये । अनन्यता मनोजये ॥ ११ ॥

समस्त मान मानिसी । तरी जनास मानसी ।
अलीकडे पलीकडे । विभक्त भक्त नावडे ॥ १२ ॥

३०

विना प्रचीत मर्गळी । तयास वेद अर्गळी ।
स्वयेंचि जो भुपाळ कां । तयास द्वारपाळ कां ॥ १ ॥
कितेक लोक आळिले । कितेक द्वार पाळिले ।
तयास ही नका नका । उठेल काय सेवका ॥ २ ॥
भ्रमें भुलेल चोर तो । तथा हारामखोर तो ।
तयास हाल हाल रे । झडेल बाल बाल रे ॥ ३ ॥
अनेक भास नावरी । मदार ठेविला सिरीं ।
खबाड अर्थ जातसे । भलाच भूस खातसे ॥ ४ ॥
आभास भूस भासलें । विचारितां विनासलें ।
विशेष मानवा रसु । भुसास खाय तो भुसु ॥ ५ ॥
अनेक देश हिंडतां । अनेक भास धुंडितां ।
सुशब्द तो अनेक रे । परंतु अर्थ येक रे ॥ ६ ॥
विचारितां विवंचना । विधी शरीर भावना ।
विचार पाहातां नसे । देहे विदेह नीरसे ॥ ७ ॥
निरास पंचभूतिकां । प्रपंच हा दिसे फिका ।
तयांत सर्व आटलें । परंतु दृश्य लोटलें ॥ ८ ॥
विधी विधान वर्ततां । जनामधें प्रवर्ततां ।
विचार सार अंतरीं । विधी नसे तदंतरीं ॥ ९ ॥
विधी विधान तो गुणा । घडेल कोण निर्गुणा ।
गुणांत गोविला गळा । विवेक पंथ मोकळा ॥ १० ॥

---

१ अडाणी २ अडसर, अडथळा, अवघड. ३ भरंसा, विश्वास

३१

तनास भेटलीं तनें । मनास चुकली मनें ।
चुकी चुकी बहु चुकी । परस्परें चुकामुकी ॥ १ ॥
मळ्यास भेटलें मढें । करील काय बापुडें ।
मनें मनाचिया खुणा । बुझेल लोभ त्या दुणा ॥ २ ॥
उगेंचि वेचलें वये । मनास भेटतां नये ।
मनें मनास राखणें । मुखें मुखास चाखणें ॥ ३ ॥
न संगतांच जाणणें । खुणेसि खुण बाणणें ।
प्रसंग मान पुरतें । कदापि तें नव्हे रितें ॥ ४ ॥
विकल्प दुरी तों कळे । अखंड न्याय नीवळे ।
प्रमाण खुण जाणतो । नव्हे चि अप्रमाण तो ॥ ५ ॥
प्रसंग धारणा धरे । मनें मनांत वीवरे ।
कदा भरीं भरेचिना । महत्व तें सरेचिना ॥ ६ ॥
क्षमा बहुत साहाणें । आळ्या तिळ्यांत राहाणें ।
जनामधें त्रिटेचिना । बरेपणें तुटेचिना ॥ ७ ॥
भरीं भरेल दुसरें । जना कळेल तें खरें ।
भलाचि तो भला भला । बहु जनास मानला ॥ ८ ॥
खरें चि तें सदा खरें । बरें चि तें बहु बरें ।
समस्त लोक जाणती । भले प्रमाण बाणती ॥ ९ ॥
प्रमाण तो भला भला । बहु जनांत शोभला ।
भले चि मानिती तया । विमूढ जाय वीलया ॥ १० ॥
बहु जनांत सीकती । तया गुणें चि वीकती ।
परंतु सीकतां नये । तयास लावणें नये ॥ ११ ॥
परांतरास राखणें । आचुक सुख चाखणें ।
परंतु संग तो मिळे । तरी जनास नीवळे ॥ १२

३२

अंतरींच सावधान । उत्तरीं अवेवधान ।
सांवरी प्रसंगमान । यावरी विधी विधान ॥ १ ॥
प्रेत्न पुरता करी । सदा विचार वीवरीं ।
चतुर तो परोपरीं । तया सरी मनोहरी ॥ २

३३

विवीध वर्म लोचनीं । कदा नसो वसे जनीं ।
दुःखास लागतां ढकां । पुरे पुरे नका नका ॥ १ ॥
बहु प्रकार बोलणें । बहु प्रकार चालणें ।
मनास लागतां ढका । पुरे पुरे नका नका ॥ २ ॥
परांतरास राखणें । समस्त सुख चाखणें ।
कदापि अंतरा पडे । तरीच सख्य वीघडे ॥ ३ ॥
गुणी मिळेल पुरता । वदेल मौन्य देवता ।
तयापरी परांतरें । चुकोन राहाती खरें ॥ ४ ॥
प्रवीण जे माहां भले । भले भले चि गुंतले ।
कवीस बोबडी वळे । पाहा चतुर चावळे ॥ ५ ॥

३४

तनें झिजेल त्या मने । मनें झिजेल त्या तनें ।
तनें मनें विशेषता । झिजेल तो चि पुरता ॥ १ ॥
मनें प्रसंग वीवरी । तनें प्रसंग जो करी ।
तनें मनें चुकेचिना । तया उणीव येचिना ॥ २ ॥
मनें बहुत चंचळें । विशेष गुण आडळे ।
प्रचीत मानली मना । तरीच आवडे जना ॥ ३ ॥
रुपें विशेषता दिसे । परंतु गुण तों नसे ।
तयास मानितीलसे । सभा समस्त वीलसे ॥ ४ ॥

उडेल पोंभळें बळें । गुणीस मोल आगळें ।
तगेल रंग तो खरा । बरे चतुर वीवरा ॥ ५ ॥
रुपें रसाळ तो गुणी । तयास आवडी दुणी ।
रुपें गुणें विशेषता । करील तोचि पुरता ॥ ६ ॥
विशेष वेष साजिरा । उदंड गुण तो बरा ।
प्रचीतिनें खराखरा । चढेल कोण दुसरा ॥ ७ ॥
उदास दास तो धरी । परोपरीं क्रिया करी ।
गुणें गुणी गुणाथिला । भला भला भला भला ॥ ८ ॥
प्रताप सूर्यसा तपे । तयास कोण रे जपे ।
अनंत गुण उत्तमा । कदा कळेचिना सिमा ॥ ९ ॥
करी न्योंहाल सेवका । समर्थ वीसरों नका ।
विशेष हा रघोत्तमु । भजेल उत्तमोत्तमु ॥ १० ॥

३५

चकोर चातकें दुखी । चतुर ही बहु दुखी ।
मना मना मिळेचिना । विशेष तें कळेचिना ॥ १ ॥
गुणाविषीं भला भला । परंतु हंस येकला ।
विशेष तो कळेचिना । विहंगमीं मिळेचिना ॥ २ ॥
गुणी गुणास जाणती । गुणी खुणेसि बाणती ।
उगाचि लोक आडळे । गुणी विशेष नाडळे ॥ ३ ॥
गुणासि गुणग्राहिकें । न मीळतां दिसे फिकें ।
विशेष वस्तु केंडली । सुवस्तिही नव्हे भली ॥ ४ ॥
विशेष पेंठ पाहाणें । तयमधें चि राहाणें ।
तरीच सुख पाविजे । अनंत गुण भाविजे ॥ ५ ॥

३६

मनें मनासिं मीळणी । तयासि मानिती गुणी ।
परांतरासवें भरे । प्रसंग मान वीवरे ॥ १ ॥

---

१ पाबळें = नाशिवंत, तुच्छ. २ संगोपन. ३ केंडणें = अवघळा करणें.

फुटेल वेगळाचि तो । सदा मिळेल तो चि तो ।
फुटेचिना तुटेचिना । मिळोन वेगळेचिना ॥ २ ॥
तदंश तो चि बोलिजे । प्रसंग मान जो भिजे ।
रिझेल त्यापरी रिझो । झिजेल त्यापरी झिजो ॥ ३ ॥
विभक्त दीसती खरें । परंतु येक अंतरें ।
अनन्य येकि धारणा । मिळों न जाये कारणा ॥ ४ ॥
मिळोन जाय अंतरा । तदंश तो चि तो खरा ।
विचार येक धारणा । मिळोन जाये कारणा ॥ ५ ॥

३७

गडीत औघडी असे । परीघ रीघती कसे ।
कजा कजा कळेचिना । मनांत घालवी मना ॥ १ ॥
जनांत चाळणा घडे । तयापरीचि वावडे ।
शरीर पाहातां घडे । उपाधि योग वीघडे ॥ २ ॥
बरी विचारणा सखी । परांतरास पारखी ।
समस्त हेत नीरखी । तयास नाडळे मखी ॥ ३ ॥
अखंड सावधानता । मनीं विधी विधानता ।
समस्त धारणा धरी । सदा विचारणा करी ॥ ४ ॥
प्रसंग चाळणा घडे । खऱ्याळ लोक तो दडे ।
सदा उणें हळु पडे । पदोपदींच सांपडे ॥ ५ ॥

३८

प्रसंग रंग भंगवी । सदा सभा विरंगवी ।
तया नराकडे कवी । हुशार खुण पालवी ॥ १ ॥
तुकेल तो चुकेल रे । चुकेल तो चुकेल रे ।
तुकेचिना चुकेचिना । चुकेचिना तुकेचिना ॥ २ ॥

---

१ ? २ पालविणें = खूण करणें.

नसोन मान जातसे । वसोन मान होतसे ।
प्रसंग संग पावती । तुकें तुकें बळावती ॥ ३ ॥
समस्त व्योम वीवळे । तरी जनांत नीवळे ।
अधोर्ध गुप्त होतसे । पदीं मिळोन जातसे ॥ ४ ॥
अखंड गुप्त पंथ हा । चतुर हो पाहा पाहा ।
मनें मनासि मीळणी । गुणास जाणती गुणी ॥ ५ ॥

३९

विना प्रचीत ते तुला । फळेल कायरे मुला ।
उगाच सीण वाउगा । बळेंच होतसे दगा ॥ १ ॥
खरेंचि द्रव्य तें खरें । प्रचीत औषधें बरें ।
खराचि निश्चयो खरा । धरा विवेक वीवरा ॥ २ ॥
जनीं जनाचिये परी । विचार सार अंतरीं ।
बहुत दाटले खडे । परीस त्यामधें दडे ॥ ३ ॥
परीक्षवंत जाणती । खुणेसि खुण बाणती ।
मनें मनास मीळणी । गुणास जाणती गुणी ॥ ४ ॥
विचार सार तो धरे । परांतरासि वीवरे ।
कवी ह्मणे भला भला । विवेक त्यास लाभला ॥ ५ ॥

४०

कळा कळाचि वीकळा । समर्थ जाणती कळा ।
कळेल त्या सुखें कळो । वळेल त्या सुखें वळो ॥ १ ॥
गुणीच गोविले गुणी । विशेष राजकारणी ।
बहुत रंग रंगिणी । तरंगिणी तरंगिणी ॥ २ ॥
कितेक व्यापिलें दिसे । रहित तें किती असे ।
बरा विचार ह्या करा । मनांतरींच वीवरा ॥ ३ ॥

मिळेल जाणता कधीं । शरीर हें निरावधी ।
प्रसंग हा कठीणसा । वदोन काय सीणसा ॥ ४ ॥
मना मनासि मीळणी । करील दक्ष तो गुणी ।
उगे राहा उगे राहा । न बोलतांच हें पाहा ॥ ५ ॥

४१

हळु हळुच बोलणें । हळु हळुच चालणें ।
विचारणें अबोलणें । अबोलणेंचि बोलणें ॥ १ ॥
उदास बोलणें करी । मनास दास वीवरी ।
जनास हें बळें कळे । जरी मनांत नीवळे ॥ २ ॥

४२

जिवामधील जाणती । कळाचि ते सरस्वती ।
मनांतरीं वसे सदा । प्रसन्न रूप शारदा ॥ १ ॥
कळा कळा चि वीकळा । समर्थ जाणती कळा ।
अचंचळा चि चंचळा । निचंचळा दुचंचळा ॥ २ ॥
अनेक सौख्यदायेका । अनेक लोकनायेका ।
अनेक धारणा धरी । अनेक चाळणा करी ॥ ३ ॥
अनेक पंथ चालवी । अनेक मत्त हालवी ।
निशब्द खूण पालवी । मनें मनास मालवी ॥ ४ ॥
उरेचिना सरेचिना । पुरेचिना धरेचिना ।
असेचिना नसेचिना । वसेचिना दिसेचिना ॥ ५ ॥
अगम्य गम्य गम्य रे । प्रणम्य नम्य नम्य रे ।
असो जसी तसी असो । मदांतरींच वीलसो ॥ ६ ॥
चतुर जाणते जनीं । करा विचारणा मनीं ।
सरस्वतीस वोळखा । उगे भरीं भरों नका ॥ ७ ॥
कसी कसी कितेकसी । पाहाचनाच कोणसी ।
आहाच पाहातां नये । विचारितां प्रचीत ये ॥ ८ ॥

---

१ सहज.

प्रचीति ये तिची तिला । उगाचि काये गल्बला ।
दुभाग भासतो पाहा । समस्त व्यापिनी माहां ॥ ९ ॥
असेल तें सुखें असो । नसेल तें सुखें नसो ।
कळेल त्या सुखें कळो । वळेल त्या सुखें वळो ॥ १० ॥
उदास दास बोलणें । उदास दास चालणें ।
उदास याचिकारणें । नव्हे मनासि पारणें ॥ ११ ॥
गणेश वेष पूजिती । गणांतरीं सरस्वती ।
जना उफारटें दिसे । परंतु सत्य हें असे ॥ १२ ॥
उफारटें सुफारटें । नटे विचार नीवटे ।
नसोन शारदा वदा । उगेंचि सीणता सदा ॥ १३ ॥
आहो जना ह्मणे कवि । तुह्मास कोण सीकवी ।
बहुत गुंतले दिसा । करा विचार नीरसा ॥ १४ ॥
तुह्मास कोण बोलवी । तुह्मास कोण चालवी ।
तुह्मास कोण हालवी । समस्त ही लव्हालवी ॥ १५ ॥
जनामधें प्रभंजनु । प्रभंजनामधें मनु ।
मनांतरींच शारदा । समस्त जाणते सदा ॥ १६ ॥
खडेच सार भूतळीं । पियूषसार ते जळीं ।
रवीच सार पावकीं । जनास हा उपाव कीं ॥ १७ ॥
प्रभंजनांत जाणती । कळाचि ते सरस्वती ।
नभांत ब्रह्म सार हो । करा बरा विचार हो ॥ १८ ॥
तनूंत मानवी तनु । तयांत सार आननु ।
सिरांत सार लोचनु । सुलोचनीं प्रभंजनु ॥ १९ ॥
प्रभंजनांत वासना । विचार येउं द्या मना ।
समस्त जाणती कळा । बरे चतुर नीवळा ॥ २० ॥
किती करूं विवंचना । हरीजनासि सूचना ।
समीर सर्व सार हो । तयांत ही विचार हो ॥ २१ ॥

विचाररूप जाणणें । खुणेसि खुण बाणणें ।
स्वभाव चालिला बळें । वदोन काये पावळें ॥ २२ ॥
मनास मानला जये । जनास कां कळों नये ।
वडील कोण माईका । कदापिही वदों नका ॥ २३ ॥
समस्त स्वप्न वोसरे । तरीच जागतें खरें ।
कळावयास बोलणें । विशेष तें अबोलणें ॥ २४ ॥
सगुण भक्ति वोळली । उपासना कलोळली ।
शरीर भावना भरें । जना समस्त हें खरें ॥ २९ ॥

४३

धिरे धिरे ह्मणे कवी । विशेष जन्म मानवी ।
तयांतही बहु तनु । विचारणा तनुमनु ॥ १ ॥
बहु मिळोनि भांडता । उगेचि वेर्थ तंडता ।
तनुगुणें चि वोळखा । उगे भरीं भरों नका ॥ २ ॥
बरा करा शमु दमु । गुणें समस्त कर्दमु ।
भरा भरा भरीं भरा । भरोनि सर्व वीवरा ॥ ३ ॥
भुतीं भुतें विळासती । गुणी गुणांत भासती ।
तयापरीच तीसरें । प्रचीतिनें खरें खरें ॥ ४ ॥
अगाध हा रघोत्तमु । न बोलवे पराक्रमु ।
कठीण काळ वीशमु । भ्रमुचि पाववी भ्रमु ॥ ५ ॥
प्रताप या रघोत्तमा । करील कोण रे सिमा ।
हिणे विळास पावती । सुखें सुखें बळावती ॥ ६ ॥
उदंड देव ही पाहा । समर्थ येक राम हा ।
समस्त देव तीं भुतें । सदा रघोत्तमीं रतें ॥ ७ ॥
विशेष आंगिची कळा । कदा कळेचिना लिळा ।
अनाम्य नाम्यधारकां । अनंत सुखकारकां ॥ ८ ॥

४४

कदा चुकेचिनापदा । जनांस लाधली सदा ।
उण्यासि धाक सोडिला । समर्थ राम जोडिला ॥ १ ॥
उडंड जंत्रकु फिरे । तयामधें चि वीवरे ।
पाहावयासि आप्रजा । विशेष स्फुरती भुजा ॥ २ ॥
अखंड प्रीतिच्या गुणा । कदा न सोसवे जना ।
प्रभु सदा परोपरी । उदास दुसरी सरी ॥ ३ ॥
अनुज सेवकापरी । बहु मनु तयावरी ।
मनोगतें चि बोलणें । मनोगतें चि चालणें ॥ ४ ॥
जिवीं जिवाचिया खुणा । बुझेल तो चि शाहाणा ।
प्रचीत वोलणें घडे । बरा विचार सांपडे ॥ ५ ॥
करूनि सर्व बावळा । उगावलाच फावला ।
मनें मनु बुझावला । जनास राम फावला ॥ ६ ॥

४५

प्रसंग हा कठीण हो । बहुत पावले मोहो ।
परंतु येत्न पाहाती । सुखें चि ते चि राहाती ॥ १ ॥
विवेक पाहाणें बरा । बरा विचार तो करा ।
उपासकांसि सुचना । उपासना उपासना ॥ २ ॥

४६

श्रीकृष्ण देव नाटकु । जनांत सींतरु ठकु ।
तयास बैसला धका । मनुष्य नेति गोपिका ॥ १ ॥
भुपाळ ही भले भले । जनीं उदंड जाहाले ।
हरासकाळ सेवटीं । विसंचितां लुटालुटी ॥ २ ॥
सभाग्य रावणादिकां । बहु कठीण काळ कां ।
महीवरी परोपरीं । उदंड हे भरोवरी ॥ ३ ॥

---

१ ऱ्हासकाळ.

भरे सर्वेचि मागुतें । उगोंचि होतसे रितें ।
कदापि नावरे जना । बरी करा विवंचना ॥ ४ ॥
नदी भरोन वोहरे । तळें भरोन तें फुटे ।
तयापरीच संपदा । जनीं न निश्चळे कदा ॥ ५ ॥
बहुत भोगिती जयें । भले न पाहाती तये ।
ठकी ठकून जातसे । सुरंग भंग होतसे ॥ ६ ॥
बहुत चाखती चवी । सुरेंद्र दैत्य मानवी ।
ह्मणे कवी नका नका । समस्त पावले धका ॥ ७ ॥

४७

रुणानुबंद तों घडे । पुढें समस्त वीघडे ।
पशु मनुष्य संपदा । घडोन वीघडे सदा ॥ १ ॥
भरोंच लागतां भरे । भरे कदापि नावरे ।
सवें चि वोसरे सरे । सरें चि तें कदा नुरे ॥ २ ॥
बरीच वेळ लागतां । घडोन ये न मागतां ।
उगाच काळ विषमु । पराक्रमुच तो श्रमु ॥ ३ ॥
बराचि काळ तो बरा । न मागतांचि ये घरा ।
बळेंचि लोक बोलती । सुखें सुखी कल्लोळती ॥ ४ ॥
उदास राहातां गती । भले विवेक सांगती ।
घडेल तें सुखें घडो । पडेल तें सुखें पडो ॥ ५ ॥

४८

बहुगळा रसागळा । विशेष रंग आगळा ।
कळा कळा चि कोकिळा । पशु स्वरें चि वीकळा ॥ १ ।
श्रीकृष्ण विष्णु माधवें । सुरेंद्र चंद्र यादवें ।
जनासि ब्रह्म बोधिलें । प्रकृत्तीभान शोधिलें ॥ २ ॥
प्रचीत सद्य प्रत्ययो । स्वहित गद्य हो जयो ।
विचार धन्य धन्य रे । विवेक विश्वमान्य रे ॥ ३ ॥

प्रशस्त मस्त हस्तसे । बहुत खस्त वेस्तसे ।
असंख्य संखितां नये । स्त्रीकुळोद्भवा जये ॥ ४ ॥
नव्हे जनासि गद्य रे । नव्हे चि गद्य पद्य रे ।
स्वरूप तें चि सद्य रे । प्रशस्तसें प्रपद्य रे ॥ ५ ॥

४९

नसोन जाणती कळा । कळा समस्त वीकळा ।
परांतरासि नेणवे । तयासि काय जाणवे ॥ १ ॥
परांतरासि जाणता । नसेल तो मुळीं रिता ।
सिकोन काय सीकलें । विकोन काये वीकलें ॥ २ ॥
भला भला विचक्षणु । प्रवीण योग्य तीक्षणु ।
खुणावितां खुणावला । मनें खुणेसि पावला ॥ ३ ॥
बहुत धूर्त तो भला । खुणेसि तूर्त पावला ।
न सांगतां जया कळे । निरोपितां चि नीवळे ॥ ४ ॥
अखंड हेत पालटे । कळेचिना मनु विटे ।
सुरंग ना विरंगसे । उगेंचि रंग भंगसे ॥ ५ ॥

५०

बहुत जाणती कळा । कळाचि होत वीकळा ।
कळोन हो कळेचिना । वळोन हो वळेचिना ॥ १ ॥

५१

प्रसन्न मुख सुंदरा । तुझेन हे वसुंधरा ।
धराधरें फणीवरें । तुलाचि भाविलें वरें ॥ १ ॥
कळेचिना तुझी कळा । श्रुती चतुर वीकळा ।
अनंत भाविनी लिळा । अगम्य तूचि नीवळा ॥ २ ॥
तुझेनि सर्व बोलणें । तुझेनि सर्व चालणें ।
तुझेनि योग धारणें । तुझेनि राजकारणें ॥ ३ ॥

तुझेनि नांव रूप हो । तुझें दिसे स्वरूप हो ।
विधी भुगोळचाळकें । अनंत लोकपाळकें ॥ ४ ॥
तुझीच चालते सता । बुझेल तोचि पुरता ।
तुझी करूनि आस तो । फिरे उदास दास तो ॥ ५ ॥

५२

प्रमाण बाण सोडिला । गिरी कठोर फोडिला ।
आराम रामतीर्थ हो । उदास पावले मोहो ॥ १ ॥
जळ मळीत निर्मळें । वरी जळें सुसीतळें ।
सतंत वोघ वाहाती । कितेक लोक पाहाती ॥ २ ॥
तरुवरी फळें फुलें । बहु निबीड दाटलें ।
रसाळ वृक्ष डोलती । अनेक जीव बोलती ॥ ३ ॥
सदा आनिळ सीतळु । सुखावला पळेंपळु ।
स्वयें करील धन्य तो । भला जनासि मान्य तो ॥ ४ ॥
कितेक जीव जन्मले । तयामधें भले भले ।
धनें समस्त वेचलें । विसचितां विसंचलें ॥ ५ ॥

५३

वदे उदंड उत्तरें । परंतु कोणतें खरें ।
उगोंचि वाउगेंचि तें । फटेल येर पोर तें ॥ १ ॥
विनोदिया भरें भरें । उदंड उंच उत्तरें ।
तुरंग हस्त आणितो । मुखें जना नवाजितो ॥ २ ॥
परंतु तें नव्हे खरें । उगीच पोच उत्तरें ।
विचार पाहातां कळे । भुलोनि जाति बावळे ॥ ३ ॥
धनेंचि निर्मितो कसा । दिसे बरा धर्णी तसा ।
पाहा पाहा बरें पाहा । भ्रमादिला प्रपंच हा ॥ ४ ॥
भ्रमासि भुलणें घडे । भलें चि वेसनीं पडे ।
विवेक शुध पाहिजे । तरीच देव लाहिजे ॥ ५ ॥

उगीच चाकरी करी । अव्हा सव्हा भरे भरीं ।
धण्याकडे न पाहाणें । उगेंचि वेर्थ राहाणें ॥ ६ ॥
उगाचि लौंद येरसा । निसंगळु गयाळसा ।
धणी निशाण चुकला । उदंड त्यास बुकला ॥ ७ ॥
धण्यासमागमें असे । मनोगतें चि वीलसे ।
कदापि तो चुकेचिना । बहु जनीं तुकेचिना ॥ ८ ॥
धणी उरेल येकला । तरी अखंड टीकला ।
कुडी गळेल बापुडी । मनची जाये तांतडी ॥ ९ ॥
धन्यासी वेगळा नसे । जना धणीचसा दिसे ।
अभेद भक्त जाणिजे । खुणेसि म्हूण बाणिजे ॥ १० ॥
उदंड देव ते भले । उदंड भक्त शोभले ।
विवेक भक्त तो भला । येथार्थ वाक्य शोभला ॥ ११ ॥

५४

बहुत ताप लागली । तनु विशेष भागली ।
सुरंग तो विरंगला । प्रसंग रंग भंगला ॥ १ ॥
कठीण वेळ पातली । तनु विशेष श्रांतली ।
तगबगीतसे मना । कराल भेटि जीवना ॥ २ ॥
सुगंध नीर गारसें । दिसेल काय फारसें ।
घळाळ घोटितां बरें । नये मनास दुसरें ॥ ३ ॥
कळकळीत हा पळु । कवी बहुत वीकळु ।
कळवळोनि पोळला । दयाळ राम बोळला ॥ ४ ॥

५५

त्रिकांड वेद बोलिला । उदंड अर्थ चालिला ।
बुझेल तो भला भला । जनीं महंत शोभला ॥ १ ॥

---

१ निर्लज्ज २ "वाद" होतें त्याचें "वाक्य" केलेलें आहे.

देह्यासि कर्म लागलें । विध्योक्त चालतां भलें ।
बहुत कर्म शोभलें । भलें तयास लाभलें ॥ २ ॥
प्रमीत शौच्य आच्मनें । विध्योक्त स्नान तर्पणें ।
त्रिकाळ सांग मार्जनें । दिनेपु वन्हि पूजनें ॥ ३ ॥
स्वधर्म कर्म सांग तें । नसे कदापि वेंग तें ।
चुकों नये चुकों नये । चुकीस प्रत्यवाय ये ॥ ४ ॥
स्वहा स्वधा परोपरीं । अखंड शास्त्र वीवरी ।
सुसीळ न्यायवंत तो । बहु जनासि मान्य तो ॥ ५ ॥
प्रयोग याग वेदिका । प्रसंग जाणता निका ।
येथाविधी परायणु । समर्थ तोचि ब्राह्मणु ॥ ६ ॥
येजन याजनादिकें । आधेन ते आध्यापकें ।
स्वदान हो पतिर्ग्रहो । विशेष नेम निग्रहो ॥ ७ ॥
उदंड शास्त्र संमती । बद पुराण वीत्पती ।
पाहातसे श्रुती स्मृती । आचुक धारणा धृती ॥ ८ ॥
सुमंत्र येंत्र जे जया । विपुत्र आगमी क्रिया ।
कितेक वायु धारणा । अगत्य कार्य कारणा ॥ ९ ॥
अपार कर्ममार्ग हा । घडेचिना च सांग हा ।
कचाट कर्म सूचना । पुढें असे उपासना ॥ १० ॥
स्वधर्म चूकतां जनु । हरी पतीतपावनु ।
दुजा जनीं असेचिना । ह्मणोनियां उपासना ॥ ११ ॥
उदंड देव देवता । जनीं बुझेल पुरता ।
रुणानबंद जीकडे । भजेल लोक तीकडे ॥ १२ ॥
उदंड देव ते जनीं । उदंड भक्त पूजनी ।
विधी विधान वेगळें । महात्म चालिलें बळें ॥ १३ ॥
अनेक मंत्र देवता । अनेक भक्त भाविता ।
स्वयेंच वेदें बोलिला । ह्मणोन लोक चालिला ॥ १४ ॥

---

१ नियमित. २ प्रतिग्रह ३ " देव " होते त्याचे " वेद " केलेले आहे.

जयास जें चि पाहिजे । तयास तें चि वाहिजे ।
फळें फुलें परोपरीं । नवेद्य खाद्य कुसरी ॥ १५ ॥
सुगंध गंध लेपनें । बहुविधा विलेपनें ।
तिथीच वार वांटले । जया तया विभागले ॥ १६ ॥
जयास जे सदा प्रिती । बहुत लोक नांसिती ।
भुमंडळीं परोपरीं । विधी विधान कुसरी ॥ १७ ॥
अनेक देव पूजनें । अनेक मंत्र सुमनें ।
अनेक नाम चिंतनें । अनेक तें उपांगणें ॥ १८ ॥
भुमंडळीं भले भले । बहुत देव स्थापिले ।
किती सगोन बोलणें । विधी विधान चालणें ॥ १९ ॥
उदंड वाम सव्य हा । विचार आगमी पाहा ।
द्वितीय कांड बोलिलें । उपासकां निरोपिलें ॥ २० ॥
समस्त देव ते मुळीं । बहुविधा भुमंडळीं ।
परंतु वासना छिळा । स्वभाव जाणती कळा ॥ २१ ॥
समस्त ही मनोगतीं । रुपें समर्थ वर्तती ।
विचित्र देह भावना । तथापरीच कल्पना ॥ २२ ॥
बहुत सुक्षमें रुपें । स्थुळें धरून साक्षेप ।
देहे कदा दिसेचिना । कितेक दाविती जना ॥ २३ ॥
बहुविधा परोपरीं । प्रचीत चालते खरी ।
उपाय कामना पुरे । जनांत देव वावरे ॥ २४ ॥
कितेक स्वप्न देखती । कितेक देव भाविती ।
कितेक लागती सळें । उदंड मागती बळें ॥ २५ ॥
न पावतांच यातना । परोपरीं बहु जना ।
कितेक देव धांवती । मनोगतें चि पावतें ॥ २६ ॥
कितेक ते भले भले । कितेक साक्ष पावले
पदोपदींच चालणें । पदोपदींच बोलणें ॥ २७ ॥

---

१ दासबोध १०-३-९।१० पहा. २ आग्रहानें. ३ मुळांतच "पावतें" आहे दुसऱ्या बाडांतून "पावती" आहे.

प्रतक्ष देव रक्षिती । प्रतक्ष देव भक्षिती ।
प्रतक्ष देव ते किती । उभाउभी करामती ॥ २८ ॥
बहु जनीं प्रसंन्नता । प्रतक्ष चालते सता ।
चुकों नये चुकों नये । चुकावितां महद्भये ॥ २९ ॥
कळे तया उदंड हें । ह्मणोन ज्ञानकांड हें ।
समूळ सर्व जाणणें । तयास ज्ञानसें ह्मणें ॥ ३० ॥
भजन तें बहुविधा । तयांत मुख्य नौविधा ।
तयांत हे निवेदनी । जनीं पतीतपावनी ॥ ३१ ॥
प्रचीतिनेंचि मुटिका । प्रबोध सांपडे निका ।
प्रपंच होतसे फिका । निशब्द गुज हें शिका ॥ ३२ ॥
विचार सार पाहातां । विवंचनेंत राहातां ।
पुढें समस्तही कळे । विशुद्ध बोध नीवळे ॥ ३३ ॥
विचार तत्व बोधितां । चतुर्य वाक्य शोधितां ।
सदृश्यत्वेंचि जातसे । भुतीक येर्थ होतसे ॥ ३४ ॥
देहेसमंध आष्टधा । कळे विचार पष्टधा ।
तनुचतुष्टनिर्शनें । अगम्य होत दर्शनें ॥ ३५ ॥
अचंचळीच चंचळा । बळें बळावली बळा ।
मुळींच कल्पना दिसे । विचारतांच नीरसे ॥ ३६ ॥
द्विधा तनुचतुष्ट ही । ब्रह्मांड पिंड आष्ट ही ।
शरीर निर्शनांतरें । उरेल काये तें खरें ॥ ३७ ॥
अनंत तें अपार तें । अलक्ष थोर सार तें ।
मनासि होय उन्मनी । अनन्य तो निरंजनी ॥ ३८ ॥
निशब्द शब्द खुंटला । वेवाद वाद तुटला ।
निवृत्ति वृत्तिसुन्य हो । नुरे चि पाप पुण्य हो ॥ ३९ ॥
तुटोनि मोक्ष बंधनें । अभेद भेद साधनें ।
न सीध रे न बध रे । विभक्त भक्त उधरे ॥ ४० ॥

---

१ चार वेदांतील चार महावाक्यें.

५६

अहो जना ह्मणे कवी । श्रीमंत हो पाहा गवी ।
समस्त लोक ते खवी । अखंड धारणा नवी ॥ १ ॥

५७

दाटले उदंड भार । रावणा गुमान फार ।
सांडिला सुधा विचार । गर्व फार मांडिला ॥ १ ॥
भार भार राजभार । भार दाटले अपार ।
चालिले कत्तार सार । वीर मार होतसे ॥ २ ॥
दिसती तुरंगभार । भार भार ते अपार ।
बोलती बहुत फार । कारबार नासिला ॥ ३ ॥
चालिलें तुफान मान । फुटलें अचाट रान ।
नावरेचि युध्यमान । प्राणहाणी होतसे ॥ ४ ॥
च्याप वोढिलें करार । बाण सोडिले सरार ।
पिछ्य वाजती भरार । आरपार होतसे ॥ ५ ॥
थाड फाड थाड फाड । युध्य होतसे भडाड ।
वाड वाड तें निवाड । ताड नाड तोडिती ॥ ६ ॥
सुटले अचाट हुंब । तुटले तडक तुंब ।
दाटले नसे विलंब । तुंब तुंब तुंबले ॥ ७ ॥
कोण कोण कोण कोण । येक घालिताति घोण ।
येक ते बहु मिळोन । वीर धीर सारती ॥ ८ ॥
हाय हाय हाय हाय । मांडला बहु उपाय ।
वाजती अचाट घाय । राय राय पाडिले ॥ ९ ॥
फुटतां तडक हांक । सुटतो विरासीं धाक ।
बोलताति राख राख । टाक टाक होतसे ॥ १० ॥

१ (?) २ (?) ३ कतार = रांग, विशेषतः उंटांची. पुढील प्रकरणांतील ५९ व ६१ या श्लोकांत हा शब्द याच अर्थी आला आहे.

५८

*

तनु वितंड चंडसी । प्रचंड शुंड दंडसी ।
सुरंग रंग रेखिला । ववघवीत देखिला ॥ १ ॥
नमु गणेश तो गुणी । विराजतो विभूषणीं ।
जनासि सौख्यकारकु । विशाळ विघ्नहारकु ॥ २ ॥
जनांत सुमती मती । नमुन ते सरस्वती ।
महंत संत श्रोतयां । वदोनिया गुणाळया ॥ ३ ॥
समस्त ही मनीं धरा । कथा करीनसें करा ।
लाहानसा कवी नवा । रघोत्तमासि वीनवा ॥ ४ ॥
श्रीराम राम राम हा । समर्थ पूर्णकाम[1] हा ।
प्रतापकीर्ण फांकलें । प्रचंड तेज झांकलें ॥ ५ ॥
प्रिती करूनि आदरें । भजोनियां दसासीरें ।
पुजून देव शंकरु । उदंड साधिला वरु ॥ ६ ॥
तया वरेंचि मातला । अधर्म कर्म रातला ।
भुमंडळीं नव्हे भला । बहुत लोक पीडिला ॥ ७ ॥
स्वधर्म सांडिला सळें । अधर्म मांडिला बळें ।
पिडावलीं रुसीकुळें । कितेक शोधिलीं मुळें ॥ ८ ॥
समस्त देव ते भले । परंतु बंद पावले ।
बहु ग्रहांसि निग्रहो । ग्रहासि भेटला ग्रहो ॥ ९ ॥
उदासली वसुंधरा । बहु भिती निशाचरा ।
अनीत्य[2] फारसी वसे । कदापि न्याय तो नसे ॥ १० ॥
नरेंद्र हो फणेंद्र हो । विधी सुरेंद्र चंद्र हो ।
वरुण वात पावकु । कुबेर येम धार्मिकु ॥ ११ ॥

---

* ह्या प्रकरणास चाफळमठांतील एका बाडांत "लघु रामायण" अशी संज्ञा दिलेली आहे. १ "योगधाम" चें "पूर्णकाम" केलें आहे. २ अनीति.

प्रचंड दंड दंडिका । सटी गणेश चंडिका ।
समस्त ही विरोधली । बहु बळें निरोधली ॥ १२ ॥
समीर लोटितो खडे । वरुण घालितो सडे ।
मयंक साउली धरी । मळीण पावकु हरी ॥ १३ ॥
विधी विधीस धाकतो । सुरेंद्र बाग राखतो ।
करावयास निग्रहो । भुमंडळासि विग्रहो ॥ १४ ॥
अखंड चाकरी करी । सदा वरुची भादरी ।
सटी ओरंधळी दळी । गणेश गाढवें वळी ॥ १५ ॥
परोपरीं विटंबणा । वदेल कोण रावणा ।
उदंड देव पीडिले । मदें पदामि खंडिलें ॥ १६ ॥
बहु कठीण काळ हो । समस्त पावले मोहो ।
हिणादिनाचियापरी । सदा गळीत अंतरी ॥ १७ ॥
समस्त केश लांबले । कितेक वेस्त लोंबले ।
नखेंचि योग साधले । समस्त देव गांदले ॥ १८ ॥
निशाचरें बहु वसे । कठीण वर्तमानसें ।
ह्मणोनि राम पावला । बहु बळें उठावला ॥ १९ ॥
निमील्य मात्र ते सिता । विबुधपक्ष पुरता ।
समर्थ तो भला भला । कुढावयासि पावला ॥ २० ॥
अचाट तीं कपीदळें । असंख्य चालिलीं बळें ।
करूनि सख्य पाहिलें । परंतु सर्व राहिलें ॥ २१ ॥
हरूनियां कुळांगना । बहुत गर्व रावणा ।
विचार नाइके भला । प्रचड राम कोपला ॥ २२ ॥
प्रभु ह्मणे हरेश्वरा । त्रिकुट पालथा करा ।
उठावलीं कपीदळें । पुरीस वेढिलें बळें ॥ २३ ॥

---

१ अरंदळणें=मोठ्यानें ओरडणें, आवाज करणें, आदळणें. २ ग्रस्त झाले. ३ रक्षण करण्यास. ४ "लोटला" व "चालिला" केलें आहे.

कपी विशाळ ते गिरी । गिरीच घेतले करीं ।
उठावले भुजाबळें । बळें बळेंचि तुंबळें ॥ २४ ॥
बहुत दाटले हुडे । हुडा हुडा चि मेहुडे ।
तया परीच ते कपी । वितंड चंड साक्षपी ॥ २५ ॥
निशाचरांसि घातलें । बळेंचि दुर्ग घेतलें ।
असंख्य जुत्पैती किती । हुडां हुडांचि गर्जती ॥ २६ ॥
बळें कपी बळावले । उदंड दैत्य पावले ।
विरा विरांसि तांतडी । बळावली धडाधडी ॥ २७ ॥
कपी कितेक कोपले । रवी मयंक लोपले ।
तडकसें तडाडिलें । नभीं गिरी धडाडिले ॥ २८ ॥
त्रिकुट तो तडांडिला । तडक वाजला भला ।
कडाडिलें खडाडिलें । बहु हुडे धडाडिले ॥ २९ ॥
त्रिकुट घेतला बळें । अचाट चालिलीं दळें ।
असंख्य वीर जातसे । धुळार गर्द होतसे ॥ ३० ॥
थटाट मारिती शिरें । कितेक हाणती करें ।
निःकट हो धबाधबी । रुधिरसें थबाथबी ॥ ३१ ॥
करें करासि देहुड्या । पदो पदीं आळ्या तिळ्या ।
मुखें मुखासि तोडिती । धरूनि केश वोढिती ॥ ३२ ॥
बहु उकावले बळा । गळ्यासि लाविती कळा ।
धडें धडासि ठेलिती । विरासि वीर रेलिती ॥ ३३ ॥
पडोनियां उफाळती । बळें बळी धुमाळिती ।
बुकालितातिं नीकुरें । मुडुर्प लात कोंपरें ॥ ३४ ॥
बसोनियां उरावरी । नखें शिखा परोपरीं ।
कितेक वीर झोंबती । किती अडोन लोपती ॥ ३५ ॥

---

१ हुडा = बुरूज. २ मेहुडा = मेघ. ३ मल्ल. ४ (?) ५ लोटिती ६ " पाडिती " होते त्याचे " रेलिती " केले आहे.

बहुत धीट तें हटी । कित्तेक ते लटापटी ।
परस्परें चि नीकुरें । धरूनि मोडिती शिरें ॥ ३६ ॥
कितेक वीर पाडिले । कित्तेक ते पछयाडिले ।
बळेंचि पोट फाडिती । निशाचरा विभांडिती ॥ ३७ ॥
कित्तेक दैत्य झोडिले । कित्तेक हस्त मोडिले ।
पदीं धरूनि वोढिती । बळें भुमीस पाडिती ॥ ३८ ॥
कपी चपेट सूटले । कित्तेक दैत्य आटले ।
झपेटिती लपेटिती । पिटून कूटकूटिती ॥ ३९ ॥
पुरीमधें कल्लकळी । तडक हाक वाजली ।
आचाट धुंद माजली । विशेष बोंब गाजली ॥ ४० ॥
त्रिकूटिचे भले भले । वितड वीर क्षोभले ।
प्रचंड चालिलीं दळे । दळें दळेंचि तुबळें ॥ ४१ ॥
बळागले[1] भले भले । तुरंगभार चालिले ।
मना कळेचिना गती । तुफानसे उफाळती ॥ ४२ ॥
सुरंग रंग साजिरे । तुरंग रंगले बरे ।
समस्त हस्त तोलती । आढाळे[2] डाळे[3] डोलती ॥ ४३ ॥
कितेक हस्त मस्तसे । बहुत खस्त वेस्तसे ।
प्रचंड दंत हाणती । महीतळास खाणती ॥ ४४ ॥
पथीं पथींच ते रथी । रथींच रथींच सारथी ।
तुरंग ते तडाडिले । रणांगणीं घडाडिले ॥ ४५ ॥
तुरें तुरें बहुवसें । विशेष घोष कर्कशें ।
अचाट भाट चालती । ब्रिदें पवाड बोलती ॥ ४६ ॥
उन्मत्त मत्त ठांइचें । रथी तुरंग पांइचे ।
समस्त ही उठावले । रणांगणासि पावले ॥ ४७ ॥

---

१ बळ+आगळे=विशेष बळाचे. २ आडल, वृक्ष ३ जाडी साल.

कडक चालिलीं सळें । थडक जाहाली बळें ।
विरांसि वीर हाणती । परस्परें खणाणिती ॥ ४८ ॥
गदा पेटीस[1] तोमरें । दुधार मारिती भरें ।
बहु खणाण सुटले । अनेक घोष उठीले ॥ ४९ ॥
असंख्य हस्त मातले । बळेंच रान वेंतलें ।
चपेटिती लपेटिती । कपीकुळां झपेटिती ॥ ५० ॥
रथारुढीं निशाचरीं । कपीसि त्रासिलें शरीं ।
विशेष राउतीं[2] बळें । विदारिलीं कपीकुळें ॥ ५१ ॥
समस्त हस्त सुटले । अभंग भार फुटले ।
बळें करूनि चीरडा । रणांगणीं पखारेंडा[3] ॥ ५२ ॥
कितेक भार चिंबती । कितेक वीर हुंबती ।
अचाट दाटलीं रणें । दिसेतिनात कीरणें ॥ ५३ ॥
अनेक भार वावरे । समोर मार नावरे ।
कितेक वीर भेदिती । परस्परें चि छेदिती ॥ ५४ ॥
मध्यें चि येक खंडिले । कितेक ते उलंडिले ।
परोपरीं कळीवरें । तुटोनि भेदिलीं भरें ॥ ५५ ॥
कठीण मार नावरे । वीरांत वीर वावरे ।
वीरश्रिया भरीं भरे । देहासि लागले झरे ॥ ५६ ॥
घसास तोडिती बळें । भसास टोंचिती शुळें ।
थडाड थाड तोडिती । वीरांसि वीर पाडिती ॥ ५७ ॥
कितेक वीर नीखुरें । भडाड मारिती भरें ।
तडाड तूटती शिरें । उलंडलीं कळीवरें ॥ ५८ ॥
कत्तार मार होतसे । रुधिरपूर जातसे ।
नभीं उफाळती शिरें । रीसें गळीत वानरें ॥ ५९ ॥
रणांगणीं मदोन्मतीं । रथीं विशेष राउतीं ।
मनीं धरूनि आक्रमु । बळें चि भंगिली चेमु ॥ ६० ॥

---

१ पट्टीस, भाला, बरची. २ राऊत = स्वार. ३ पखरडा = पसारा.

कडक निकटें कटें । तुरंग हस्त शःकटें ।
कत्तार मार मारिले । रिपु समस्त हारिले ॥ ६१ ॥
भुजाबळें चि राउतीं । कपीदळें चि तीं रितीं ।
करूनि खस्त पाडिलीं । किती रिसें विदारिलीं ॥ ६२ ॥
बहुत आट वानरां । जयो दिसे निशाचरां ।
प्रचंड वीर कोपले । कितेक ते उठावले ॥ ६३ ॥
कपीकळोळ चालिला । विर्धीभुगोळ हालिला ।
चपेट मारिती बळें । लपेटिताति लांगुळें ॥ ६४ ॥
कितेक टाकिती शिळा । कितेक झोंकिती शुळा ।
गदा तडक फुटले । फणाण बाण सुटले ॥ ६५ ॥
किराण ठाण नेटकें । धरूनि खर्व खेटकें ।
फडाड हाणती बळें । बळें चि मोडिती दळें ॥ ६६ ॥
कडक वाजती भरें । परस्परें चि नीकुरें ।
भले भले उठावले । वीरांसि वीर पावले ॥ ६७ ॥
पुढील भार भंगती । कितेक वीर लंघती ।
सर्वेचि उठती बळी । बळें चि फोडिती फळी ॥ ६८ ॥
बळें चि भार लाटिले । कितेक दैत्य आटले ।
विरश्रिया भले भले । भले भले चि तुंबले ॥ ६९ ॥
शिळा बहुत सीखरें । कितेक तें तरुवरें ।
बळें उठावले कपी । अचाट धीट साक्षपी ॥ ७० ॥
हये हयास ताडिती । गजें गजा पछयाडिती ।
रथें रथासि मोडिती । निशाचरासि झोडिती ॥ ७१ ॥
बहुत वेळ भांडले । रिपु कितेक खंडले ।
सुरांसि त्रासिती बळी । उलंडले भुमंडळीं ॥ ७२ ॥
वितंड मेघवर्ण तो । बलाढ्य कुंभकर्ण तो ।
दळेंचि गीळितो सळें । परंतु मारिला बळें ॥ ७३ ॥

प्रधान ही भले भले । रणीं बहुत भांडले ।
परंतु येश नाडळे । देह्याभिमान तो गळे ॥ ७४ ॥
सुरेंद्र जिंकिला रणीं । प्रसीध राम रावणी ।
बहुत वेळ भांडले । पुढें रणीं उलंडले ॥ ७५ ॥
अनुजसुत आक्रमी । प्रधानही पराक्रमी ।
सखे समस्त मारिले । रणांगणीं विदारिले ॥ ७६ ॥
सुरां कळेचिना गती । भुमंडळासि भंगिती ।
बहुत सुर विक्रमी । उलंडले पराक्रमी ॥ ७७ ॥
बहु बळाढ्य दैत्य हो । परंतु पावले मोहो ।
कपी तुफान सुटले । असंख्य सैन्य आटलें ॥ ७८ ॥
अभंग भार भंगले । कितेक वीर रंगले ।
शरीर खस्त खंगलें । विरंगलें विरंगलें ॥ ७९ ॥
अखंड वानरा जयो । निशाचरां घडे क्षयो ।
मनीं धरूनि साक्षपु । अचाट कोपला रिपु ॥ ८० ॥
उदंड देखिलें उणें । मनीं धरूनि रावणें ।
बहु बळें उठावला । रणांगणासि पावला ॥ ८१ ॥
रथारुढें निशाचरें । बहुत नीकुरें भरें ।
असंख्य बाण सोडिले । रिपु कितेक मोडिले ॥ ८२ ॥
भरार पिछय तें झडी । फणाण बाण वांकडी ।
रिसें कितेक वानरें । गळीतसीं भयातुरें ॥ ८३ ॥
कितेक वीर बापुडे । पळोनि राघवाकडे ।
विशेष मंदली गती । रघोत्तमासि बोलती ॥ ८४ ॥
प्रसंग हा नव्हे भला । कृतांत काळ कोपला ।
बहुत त्रासलों जिवीं । प्रभु दिनासि वांचवी ॥ ८५ ॥
उणीव देखत क्षणीं । उठावला ततक्षणीं ।
विरश्रिया भुजाबळें । असंख्य भंगिलीं दळें ॥ ८६ ॥

रणांगणीं निशाचरें । करूनि खस्त गजरें ।
कितेक तें भयातुरें । विलोकिलीं दशाशिरें ॥ ८७ ॥
अधीक[1] कोपला हटी । पुढें रथास नेहटी ।
उदंड सोडिली सिमा । धिक्कारिलें रघोत्तमा ॥ ८८ ॥
समस्त मानिलें उणें । गिळीन काळसें ह्मणे ।
खिळीन हे वसुमती । मनुष्य राम तें किती ॥ ८९ ॥
मनीं धरूनियां पणु । समोर राम रावणु ।
हटें हटावला हटी । किलाल चोसटी सटी ॥ ९० ॥
अनेक वाजती तुरें । कितेक होत आतुरें ।
कठोर मांडलें पुरं । नभासि दाटलें धुरें ॥ ९१ ॥
सणाण विंधिती शरें । परस्परें चि नीखुरें ।
घुमघुमी घुमारलें । नभीं धुरें धुमारलें ॥ ९२ ॥
नभासि दाटली रजें । चगाणिताति नीरजें ।
अचाट युध्य माजलें । कठोर थोर गाजलें ॥ ९३ ॥
अमेदं[2] भोंप पुरतें । रणांत नाचती भुतें ।
सिरें धरूनियां पदें । गिदें कितेक स्वापदें ॥ ९४ ॥
वितंड कोपला ईशु । अचाट घोंप कर्कशु ।
धनुष्य वाइलें गुणा । गमे वधील रावणा ॥ ९५ ॥
तडक वाजला बळें । दणाणिलीं भुमंडळें ।
कडक उठीला रणीं । भयें थरारिला फणी ॥ ९६ ॥
करकरीत कर्करी । गरगरीत गर्गरी ।
थरथरीत थर्थरी । भरभरीत भर्भरी ॥ ९७ ॥
कडकड कडाडिलें । खडखड खडाडिलें ।
गडगडु गडाडिलें । धडधड धडाडिलें ॥ ९८ ॥

---

१ नाराज, नाराच, बाण. २ अमेद, अमेध्य अपवित्र.

तडतड तडाडिलें । थडथड थडाडिलें ।
दडदड दडाडिलें । धडधड धडाडिलें ॥ ९९ ॥
कडाडिलें खडाडिलें । गडाडिलें पडाडिलें ।
तडाडिलें थडाडिलें । दडाडिलें धडाडिलें ॥ १०० ॥
विशेष आट वानरां । जयो दिसे निशाचरां ।
अचाट दाटलीं दळें । नीशंख तोडिती बळें ॥ १ ॥
कृतांत काळ कोपला । भुजाबळें उठावला ।
उदंड भार भेदिले । रिपु समस्त छेदिले ॥ २ ॥
पुन्हा सर्वे चि नीखुरें । समस्त छेदिलीं शरें ।
बळें भेदिली कुपी । अचाट गर्जले कपी ॥ ३ ॥
रणीं वधूनि रावणा । विभीछेतों रणांगणा ।
बळें धडाडिला नभीं । विशाळ देवदुंदुभी ॥ ४ ॥
निरोध बंद सुटले । समस्त देव भेटले ।
मृदोत्तरेंचि उत्तरें । बहुस्तुती परस्परें ॥ ५ ॥
समस्त देव हरुषले । कुशमभार वरुषले ।
जयो जयो सितापती । सुखें बहुत गर्जती ॥ ६ ॥
महेश कीर्ति बोलती । प्रताप जीव तो किती ।
चुकोन नेणता कवी । रघोत्तमासि वीनवी ॥ ७ ॥
बळें कृतांत काळ तुं । प्रभु दिना दयाळ तुं ।
मनीं धरूनियां मोहो । तुझाचि साभिमान हो ॥ ८ ॥
बिभीषणास त्रीकुटीं । बैळेंचि स्थापिला पटीं ।
सुखावला बिभीषणु । अखंड रामचींतनु ॥ ९ ॥
विराजमान जानकी । धगधगीत पावकीं ।
रघोत्तमासि भेटली । वियोग वेळ तुटली ॥ १० ॥

---

१ बिभत्सता. २ कुसुम. ३ "अखंड" नें "बळें चि" केलें आहे.

कितेक स्वर्गगायेका । मिळोन आष्ट नायेका ।
विणे धल्वनि तुंबरें । आळाप होतसे भरें ॥ ११ ॥
अनेक वाद्यकुसरी । बहुकळा परोपरीं ।
गुणी उदंड गातसे । घनें घमंड होतसे ॥ १२ ॥
कितेक भांट दाटले । अचाट दाट थाटले ।
जिवीं सुखावले सुखें । कडंक बोलिती मुखें ॥ १३ ॥
अनेक बंद तोडिले । समस्त देव सोडिले ।
प्रचीतिनें पाहा पाहा । प्रभु समर्थ राम हा ॥ १४ ॥
निरोप दीधला सुरां । समागमेंचि वानरां ।
रिसांसहित घेतलें । सपुष्पकांत घातलें ॥ १५ ॥
बहुत आर्त हो तया । विशेष भेटि भ्रातया ।
समस्त लोक भेटले । माहांसुखें सुखावले ॥ १६ ॥
अनेक वीरकट्ट तो । प्रभुसी राजपट्ट तो ।
अचाट गर्द माजला । विधीभुगोळ गाजला ॥ १७ ॥
अनेक मंत्रघोष तो । अनेक वाद्यघोष तो ।
अनेक नामघोष तो । अनेक सर्व घोष तो ॥ १८ ॥
गणील कोण वैभवा । उल्हास वाटतो जिवा ।
पहा जयाचिया मनें । समर्थ इंद्रभुवनें ॥ १९ ॥
सुखें उभारिली गुढी । बहु जनासि आवडी ।
अखंड राज्य हा करु । कवी जनासि वीवरु ॥ २० ॥
बहुत भव्य भोजनें । अनेक वस्त्रभूषणें ।
कपीरिसासि गौरवी । श्रीरामदास तो कवी ॥ २१ ॥

---

१ कवितेचा प्रकार आहे. रामदासी दुसऱ्या भागांत शेवटीं जें तंजावर-मठपति भीमस्वामीकृत श्रीसमर्थच[illegible]त्र दिलें आहे त्यांत "कडके" आहेत, ते पहावें. २ रामानें देवांना बंदीवासांतून मुक्त केलें ही गोष्ट प्रचीतीनें पहावयास समर्थ सांगत आहेत. ३ पुष्पक विमानांत. ४ वीरसमुदाय.

समर्थ हे उपासना । जनांत आणिती मना ।
रघोत्तमा उपासिती । सखेचि तेचि वाटती ॥ २२ ॥
शरीर वीकिलें गुणीं । अनन्य भाव निर्गुणीं ।
जना उपासने गुणें । कळोनि मोक्ष पावणें ॥ २३ ॥
घवघवीतसे कवी । कवी कवीच लाघवी ।
परोपरीं भले भले । प्रबंद बंद साधले ॥ २४ ॥
विरक्त भक्त जाणते । अगम्य खूण बाणते ।
शरीर त्या घरीं पडो । मनांत राम सांपडो ॥ २५ ॥

५९

*भागवत

हरीजनकजंननी । प्रसुत कौंसभुवनीं ।
श्रीकृष्ण जन्मला गुणी । करी जनासि मोहनी ॥ १ ॥
कितेक बंद मोचनें । तयासि काय बंधनें ।
करूनि पंथ मोकळा । श्रीकृष्ण जाये गोकुळा ॥ २ ॥
रिपु ह्मणे चला चला । प्रसुतकाळ सुचला ।
विशेष कौंस तो हटी । पदीं धरूनि आपटी ॥ ३ ॥
बळेंचि हस्त पीळिला । तडक वाजला भला ।
ह्मणे रिपु तुझा रिपु । श्रीकृष्ण गोकुळाधिपु ॥ ४ ॥
मनांत कौंस खोंचला । अपाय सुचला भला ।
उपाय कोण तो भटो । जिवांत काजळी तुटो ॥ ५ ॥
भटु वदे नृपापुढें । उकावला चढोवढें ।
बळें चि पैज सारितों । तुझा रिपु विदारितों ॥ ६ ॥

---

* कल्याणस्वामींच्या बाडांतच ह्या प्रकरणास हें नांव दिलेलें आहे. हें हि प्रकरण 'प्रमाणिका' वृत्तांत आहे.

बळें चि लावितो कळी । खच्याळ भटमाभळी ।
उपाध्य चालवी कुळा । ह्मणोनि वंद्य गोकुळा ॥ ७ ॥
बळाढ्य सुभटु भटु । भटें चि मांडिला हटु ।
बसोनि नीट नीकटु । प्रशस्त वाचितो पटु ॥ ८ ॥
हटें हटेंचि उधटें । कुटीळ कामलंपटें ।
उपायसा प्रयोजिला । मुलास घात योजिला ॥ ९ ॥
बहु मिळोनि सुंदरी । मुखें ह्मणे हरी हरी ।
तुह्मांस वोखंटी परी । कुमार हा मुळावरी ॥ १० ॥
बहु मिळोनियां वधु । कराल बाळका वधु ।
तरीच वांश साव[2]धु । येथार्थ सांगतों विधु ॥ ११ ॥
अनेक घात घातकी । वदे पतीत पातकी ।
शिणे मनांत बाळकु । समस्त चीत्तचाळकु ॥ १२ ॥
हळुच कृष्णनाटकें । चरित्र मांडिलें ठकें ।
उगाचि थोर मारकां । भटासि बैसला धका ॥ १३ ॥
पदार्थमात्र चालवी । भटासि पा[3]य घालवी ।
हरीलिळा कळेचिना । अचेतना सचेतना ॥ १४ ॥
मिळोनियां भले भले । अचाट पाट चालिले ।
बहु करूनि तांतडी । भटावरी धडाधडी ॥ १५ ॥
भटु भटु बळागळा । खिळी कितेक आर्गळा ।
उठावलीं सळें[4]सळें । लोहो कितेक मुसळें ॥ १६ ॥
साहाण खोड लाटणी । कितेक खुंट दाटणी ।
इळ्या पळ्या परोपरीं । उकावलीं भटावरी ॥ १७ ॥
समस्त ही चढोवढी । इळे कुठार पावडी ।
पाल्हाण तंग तोबरे । लगाम जेरबंद रे ॥ १८ ॥
बहु करीतसे टिका । ह्मणोनि वाट कष्टिका ।
करून चोप चोपणी । कठीण मार खोरेणी ॥ १९ ॥

---

१ वाईट. २ कुशल. ३ लाथ मारवी. ४ सळ=छल. ५ चिमटा ?

सदेव पाट हालिले । समस्त देव चालिले ।
बळावळी कुटाकुटी । भटु बहुत हिंपुटी ॥ २० ॥
चरांट दोर सांकळ्या । कड्या कितेक मोकळ्या ।
वाहाण खेटरें सळें । भटासि मारिती बळें ॥ २१ ॥
कितेक मार कोरडे । भटासि लागतां रडे ।
बहु चुकावितां दडे । उठोनि चांचरी पडे ॥ २२ ॥
बळें चि हस्त मोडिले । कितेक दंत पाडिले ।
फुटोन रक्त येतसे । रडोनि तोंड घेतसे ॥ २३ ॥
बहुत पुष्टी कंदली । शरीरशक्ति मंदली ।
विटंबणा परोपरीं । किती क्षतें उरावरी ॥ २४ ॥
बहुतसी तडातडी । विशेष होये तांतडी ।
चरांट खुंट मोडिती । बळें भटासि झोडिती ॥ २५ ॥
कितेक पातळा इटा । कितेक कातेळा निटा ।
खडे कितेक खापरें । बहु पुजा परस्परें ॥ २६ ॥
बळें शुंभा धबाबिती । कितेक ढेंक लागती ।
धुळी मुखांत मृत्तिका । पुरे पुरे नका नका ॥ २७ ॥
हरीचरीत्र हें भले । बहु जनांत शोभलें ।
हरील दुष्टदंडणा । करील जन्मखंडणा ॥ २८ ॥
श्रीकृष्ण देव द्रोहिला । जिहीं नऱ्हीं दुराविला ।
तया खळास हे गती । बळें चि येम तांडिती ॥ २९ ॥
उदास दास तो कवी । बहु जनास सीकवी ।
उणें कदा वदों नका । न मानितां घडे धका ॥ ३० ॥

विषें भरूनियां स्तना । कुटिल धात्री पूतना ।
हरीस होय माउसी । बळें चि सोखिली कसी ॥ १ ॥

---

१ कष्टी. २ पापुद्रा. ३ गोंवऱ्या. ४ धात्री, दाई. ५ शोषिली.

रीठा सैकट: पाडिलें । तरु धरून मोडिले ।
भुजंग रूप ताणिला । दुजा फणी पळाणिला ॥ २ ॥
त्रुणासुरांसि मारिलें । कगा बगासि चीरिले ।
पदीं धरूनि धेनुका । गड्यांस वांटितो सखा ॥ ३ ॥
धरूनि देव गीळिला । मुखीं भुगोळ दाविला ।
रसाळ बाळ लाघवी । लिळा कळेचिना कवी ॥ ४ ॥
मनुष्य बापुडें किती । विधी सुरेंद्र नेणती ।
तिहीं प्रचीत पाहिली । उपाय शक्ति राहिली ॥ ५ ॥
गुरें समस्त वांसुरें । बहु प्रकार लेंकुरें ।
परोपरीं तनें मनें । खिलार सार गोधनें ॥ ६ ॥
चतुर चोरटा विधी । प्रसंग तो निरावधी ।
समस्त ही परोपरीं । स्वयेंचि जाहाला हरी ॥ ७ ॥
परेश हा परात्परु । विधी तयास तस्करु ।
अनेक लोक रंजिला । वरीष्ट गर्व भंजिला ॥ ८ ॥
सुरेंद्र मेघ बोळले । कडकसें कल्लोळलें ।
बळें विजा झकाकिती । नभीं दिशा लखाखिती ॥ ९ ॥
गडॆदसें परोपरीं । अचाट गर्जना करी ।
कितेक त्या घबाबिल्या । सिळा भुमी धबाबिल्या ॥ १० ॥
धुधाट वात सुटला । गमे भुगोळ फुटला ।
श्रीकृष्ण नाथ गोकुळीं । गिरी धरी करांगुळीं ॥ ११ ॥
समागमेंचि गोकुळीं । बळेंचि वोणवा गिळी ।
कितेक मल्ल मारिलें । बहु रिपु विदारिले ॥ १२ ॥

नदीतिरें मनोहरें । जळें सुनीळ सुंदरें ।
डोहो कितेक मातले । अनंत जीव रातले ॥ १ ॥

१ रिठासुर. २ शकटासुर. ३ राक्षसांचीं नांवें आहेत. ४ धेनुका राक्षस. अंधकार. ६ रत झाले.

नदी खळाळिती बळें । जळें बहुत चंचळें ।
फुगे चळण वाकणें । निरें विराजती गुणें ॥ २ ॥
धबाबिती घबाबिती । ध्वनी अनेक वाजती ।
बहुत रंग रंगसे । कितेक ते तरंगसे ॥ ३ ॥
अनेक मछ कछपें । कितेक सुंदरें रुपें ।
बहु जळीं चळाळिती । क्रिडाभरें उफाळिती ॥ ४ ॥
कदंब[1] लंब लंबले । नदीतटाक बींबले ।
लता लता बहु लता । तरुसमोह पुरता ॥ ५ ॥
अनेक वृक्ष दाटले । निब्रीड दाट थाटले ।
बनें बनें बहु बनें । अचाट दाटलीं घनें ॥ ६ ॥
फळें फुलें परोपरीं । कित्येक वोघ भीतरीं ।
विशाळ तें सरोवरें । विशेष तुंबलीं भरें ॥ ७ ॥
अनेक तुंब तुंबले । नदीतटाक बींबले ।
सुरंग रंग पद्मिनी । कितेक त्या कुमोदनी[2] ॥ ८ ॥
बहुत बोलती खगें । चमक दाविती मृगें ।
कुसुमवाटिका भरें । विगुंतलीं मधुकरें ॥ ९ ॥
तुषारसा पळेंपळु । सुगंध वात सीतळु ।
कितेक वृक्ष डोलती । अनेक जीव बोलती ॥ १० ॥
कितेक शुक सारिका । मयोर बुल्बुलादिका ।
चकोर चक्रवाक तें । बदक थीर कीरं[3] ते ॥ ११ ॥
रसाळ उत्तमा किळा । ध्वनि कळोळ कोकिळा ।
थिरावली मनोगती । मधुर उंच कुंजती ॥ १२ ॥
ध्वनी बनीं विराजल्या । बहु प्रकार माजल्या ।
जनावरें मनोहरें । सुखें सुखावलीं भरें ॥ १३ ॥

---

१ कळंब वृक्ष. २ कुमुदिनी. ३ पोपट.

कपी कपी बहु कपी । उलाटे धीट साक्षपी ।
लता अनेक औघडा । बळेंचि घालिती झडा ॥ १४ ॥
कडाडिती खडाडिती । बहु तरु झडाडिती ।
कितेक झोंकती बळें । रसाळ भक्षिती फळें ॥ १५ ॥
तयामधें श्रीरंग हा । त्रिभंग ठाणसें पहा ।
अनेक रंग माजवी । सुरंग वेणु वाजवी ॥ १६ ॥
ध्वनीं विगुंतलीं मनें । बहु प्रकार गोधनें ।
श्रीकृष्णवेद लागला । मनें मनु सुखावला ॥ १७ ॥
श्रीकृष्ण वेणु वाजवी । निधीभुगोळ गाजवी ।
नदीतटें विराजवी । सुरेंद्र मान लाजवी ॥ १८ ॥
विशेष गोळियां कुळीं । सुढाळ बाळ गोकुळीं ।
सुरंग रंग अंगना । विलासती व्रजांगना ॥ १९ ॥
गुणें गुणीं गुणागळ्या । समर्थ योग्य मंडळ्या ।
वयें वयें परोपरीं । क्रिडाभरें नदीतिरीं ॥ २० ॥
अनेक योषिता जनीं । रसाळ रम्य लोचनी ।
तयापरीस गोपिका । सुवर्णरंग तो फिका ॥ २१ ॥
बहुत रंग रंगिणी । गुणाथिल्या कुरंगिणी ।
कळा प्रवीण नाटका । विशेष वेष नेटका ॥ २२ ॥
उदार धीर गंभिरा । विळासिनी मनोहरा ।
अनर्घ्ये रत्नभूपणें । विराम कामदूषणें ॥ २३ ॥
आळापिती परोपरीं । विणे मधुर किन्नरी ।
शरीर दिव्यें दामिणी । सयोग धूर्त कामिणी ॥ २४ ॥
आळाप होतसे मनें । वृजांगनांत गायनें ।
विणे बहुत वाजती । सुरंग रंग माजती ॥ २५ ॥

---

१ उल्लाट, उल्लाळ, वागडणारे. २ वेध, छंद. ३ गवळ्यांच्या स्त्रिया. ४ विशेष गुणाच्या. प्रथम "गुणाळया" असून मागाहून समासांत "गुणागळ्या" केलें आहे. ५ सौदामिनी; वीज.

रुपें रसाळ सुंदरी । विभूषणें परोपरीं ।
भरें तरुण बाळिका । सुढाळ रत्नमाळिका ॥ २६ ॥
प्रवाळ नीळ माणिकें । बहु प्रकार आणिकें ।
सुवर्णरत्नभूषणें । सुरंग रंगलीं गुणें ॥ २७ ॥
चिरें[1] चिरें मनोहरें । बहु प्रकार सुंदरें ।
जडीत जाड भूषणें । झणाणिती विभूषणें ॥ २८ ॥
घवघवीतसी कळा । विशेष लंब कुंतळा[2] ।
सुवास वास कस्तुरी । विळासती कृशोदरी ॥ २९ ॥
शरीरधात मातली । रतीपतीस रातली ।
तरुणता भरें भरु । श्रीरंग वेष नागरु[3] ॥ ३० ॥
कसी रसीकसी कळा । सड्या सुबुक पातळा ।
प्रसंन्नमुख डोळसा । गुणें गुणी बहुवसा ॥ ३१ ॥
बहुत जाणती कळा । विशेष काम कुशळा ।
आवेश शुध बाणती । सुनैनबाण[4] हाणती ॥ ३२ ॥
गुणे चतुर नेटक्या । तटतटीत कंचुक्या ।
सुढाळ कांति कोमळा । वधु चकीत वीकळा ॥ ३३ ॥
विलोकितां च निकटा । मृगेंद्र लाजवी कटा ।
गतीस हंस मंदले । मृगाक्षही विनोदले ॥ ३४ ॥
सुचीत्र चीत्र त्यापरी । कळा विचीत्र सुंदरी ।
चिरे आमोल्य त्या गुणें । उदास भास भूषणें ॥ ३५ ॥
विळासती उमा रमा । तयासमान उत्तमा ।
पवीत्र शुध नीर्मळा । चटक दाविती कळा ॥ ३६ ॥
गुणी समस्त गायेका । चकीत आष्ट नायेका ।
सुरांसि सौख्यदायेका । मयंके[5] तुळीतां फिका ॥ ३७ ॥

---

१ वस्त्र. २ कुंतल=केश. ३ चांगलें. ४ सुनयनबाण. ५ चंद्र.

उल्लोळ ताळसी गती । कितेक त्या उफाळती ।
कल्लोळ लोळ घोळका । विळास रोळें गोळका ।। ३८ ।।
विशेष गायनी कळा । रुपें रसाळ चंचळा ।
सुलक्षणा विलक्षणा । अतर्क तर्क तीक्षणा ।। ३९ ।।
मधुर तंत वाजती । घनें घमंड गाजती ।
प्रबंद मंदले कवी । कल्लोळ ताळ माजवी ।। ४० ।।
आनेक ताळ मूर्छना । कळेचिना गुणी जना ।
कळा विशेष दाविती । परस्परें चुकाविती ।। ४१ ।।
थकीत होतसे मनु । चिरें लपेटिल्या तनु ।
गुणें शरीर दाटलें । विशेष बीकें लोटलें ।। ४२ ।।
सुरंग रंगलीं मनें । कुचंबताति सुमनें ।
सुवर्ण घातलें मुसे । बहुत स्वेदें वीलसे ।। ४३ ।।
आखंड रूप लोचनीं । चटक लागली मनीं ।
अनेक भाव भाविती । तमाळनीळ दाविती ।। ४४ ।।
श्रीरंगरूप सांवळें । कटीं दुकूळ पींवळें ।
सुरंग रंगली तनु । विगुंतलें तनु मनु ।। ४५ ।।
नटे नटांग नाटकु । ठकार ठाण तो ठकु ।
मनें मनास हालवी । सुरंग नेत्र पालवी ।। ४६ ।।
मनेंचि घेतसे चवी । विशाळ नेत्र पालवी ।
अनेक भाव दावितो । बळेंचि प्रीति लावितो ।। ४७ ।।
विवंचितो मनें मनीं । विशेष लक्ष लोचनीं ।
सवेंचे पाहातां रिझे । वधु खुणावितां खिजे ।। ४८ ।।

---

१ अधिक. २ (?) ३ मूर्छना, गायनांत एकवीस स्वर तीन ग्रामाच्या धोरणानें होतात त्यांचें नांव. ४ सौंदर्य, शोभा. ५ घाम. ६ तमालनील, विष्णु. ७ दुकूल, रेशमी वस्त्र. ८ मनोहर. ९ शरसंधानाच्या वेळचीं शरीराची ठेवण १० नेत्रानें खूण करी.

वृजांगनांमधें हरी । परोपरीं क्रीडा करी ।
मधुर वेणु वाजवी । तरंग रंग माजवी ॥ ४९ ॥
वसंतकाळ पातला । सुरंग रंग मातला ।
नुरेचि देहभावना । हिरोनि घेतलें मना ॥ ५० ॥
बहुत विकळा वधु । हरी विशेष सावधु ।
क्रीडाकल्लोळ गाजला । सुरंग रंग माजला ॥ ५१ ॥
फुलें सुगंध साजिरीं । विशेष गुंफिलीं बरीं ।
परोपरीं मनोहरें । बहु सुगंध केशरें ॥ ५२ ॥
झबेंक[2] झेळें[3] हाणती । मनें खुणेसि वाणती ।
तनें मनें धकाधकें । वधु चकीत चौंमकें ॥ ५३ ॥
सुगंध गंध लिंपिती । गुलाल लाल सिंपिती ।
हरुष मानिती मनें । बनें बनें चि चुंबनें ॥ ५४ ॥
सुरंग लाल लाल रे । गुलाल मस्तहाल रे ।
फुलेल तेल घातलें । सुगंध गर्द मानलें ॥ ५५ ॥
गुणी समस्त सुंदरें । विळासती वधुवरें ।
अनन्य अन्यथा नसे । समस्त काम वीलसे ॥ ५६ ॥
बहुत प्रीतिच्या गुणा । आसेल काये तुळणा ।
जीवीच जीवीचें सैये । कदापि सांगतां नये ॥ ५७ ॥
हरीचरीत्र साजिरें । सगुण रूप गोजिरें ।
सर्वेचि वेष पालटे । आधीक कृष्ण हा नटे ॥ ५८ ॥
श्रीकृष्ण कृष्ण हें वदा । तुटोन जाती आपदा ।
नको कदा देहेमदा । तरीच पावमी पदा ॥ ५९ ॥

---

१ विठ्ठल. २ झुपका. ३ झेला=फुलांचा गुच्छ. ४ चमके. ५ अत्तर. ६ सखी.

रसीक भाव भावना । महंत आणिती मना ।
अनंत गुण लाववी । रसाळ गातसे कवी ॥ ६० ॥

६०

अंजनीसुत प्रचंड । वज्रपुछ काळदंड ।
शक्ती पाहातां वितंड । दैत्य मारिले उदंड ॥ १ ॥
धग्गधगीतसी कळा । वितंड शक्ति चंचळा ।
चळ्ळचळीतसी लिळा । प्रचंड भीम आगळा ॥ २ ॥
उदंड वाढला असे । त्रिराट धाकुटा दिसे ।
तजूनि[3] सुन्य मंडळा । नभांत पिंड आगळा ॥ ३ ॥
लुळीत बाळकी लिळा । गिळील सूर्यमंडळा ।
बहुत पोळत क्षणीं च । थुंकिला ततक्षणीं ॥ ४ ॥
धगधगीत ब्बुबळें । प्रतक्ष सूर्यमंडळें ।
फरोंळ काळ मुख तें । रिपुकुळांसि दुःख तें ॥ ५ ॥
रुपें कपी आचाट हा । करील आट घाट हा ।
सुवर्णकट्ट कास तो । फिरे उदास दास तो ॥ ६ ॥
झळक झक दामिणी । वितंड काळ कामिणी ।
तयापरी झळझळी । लुळित रोमजावळी ॥ ७ ॥
समस्त प्राणनाथ रे । करी जना सनाथ रे ।
अतुळ तुळणा नसे । अतुळ शक्ति वीलसे ॥ ८ ॥

---

१ श्रीसमर्थांचीं अनेक नांवें होतीं. प्रांताप्रांताला त्यांचें नांव निरनिराळें असे. त्यामुळें त्या त्या नांवाखालीं लिहिलेली त्यांची कविता त्या त्या प्रांतीं प्रचलित असण्याचा संभव आहे. रामदास, रामीरामदास, समर्थ, द्विज, नारायण, दास, उदास, देवदास, सेवक, भक्त, उपासक, रसिक, हरिजन, बदे, जिंदे, फकीर, फर्जंद, कीर्तिवंत, विजय, महंत, भीम, सज्जन, जयवंत, कवी इत्यादि नांवानें समर्थांची कविता उपलब्ध आहे. २ " प्रचंड " होतें त्याचें " उदंड " केलें आहे. ३ त्यजूनि. ४ भयंकर. ५ ?

रुपें रसाळ बाळकु । समस्त चीत्तचाळकु ।
कपी परंतु ईश्वरु । विशेष लाधला वरु ॥ ९ ॥
स्वरुद्र क्षोभल्यावरी । तयास कोण सांवरी ।
गुणागळा परोपरीं । सतेज रूप ईश्वरी ॥ १० ॥
समर्थदास हा भला । कपीकुळांत शोभला ।
सुरारिकाळ क्षोभला । त्रिकूट जिंकिला भला ॥ ११ ॥

६१

चुके बहु घडी घडी । असी कसी महंतडी ।
प्रसंग मान जातसे । मयोरनृत्य होतसे ॥ १ ॥

॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥